Beelden en groepen

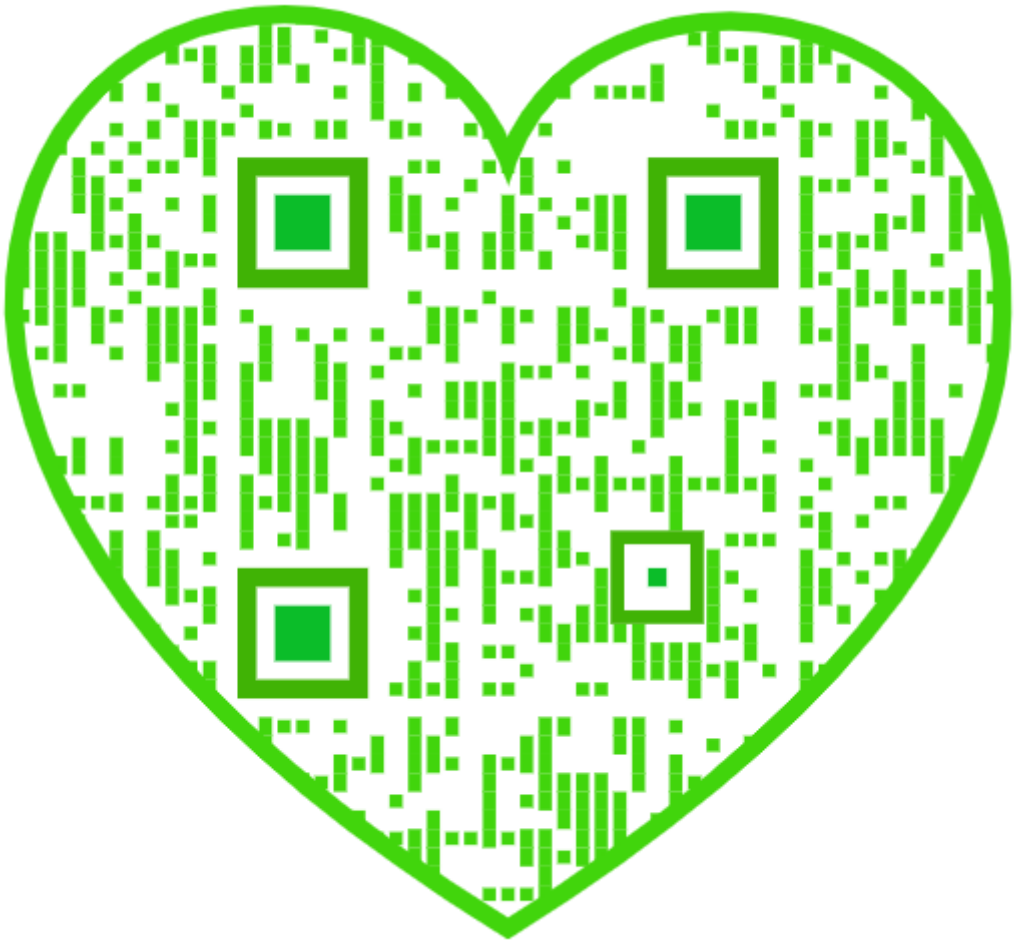
H.P.G. Quack

bron
H.P.G. Quack, *Beelden en groepen*. Van Kampen, Amsterdam 1892

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/quac001beel01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

Inleiding.

Ik neem de vrijheid mijn lezers aan te bieden een derde deel verzamelde opstellen, kleine geschriften, die door mij in het licht zijn gegeven, terwijl ik bezig was aan het ontwerpen en bearbeiden mijner meer uitgebreide geschiedenis der Socialisten.

De meeste van die artikelen, in deze drie deelen van ‘studiën’ opgenomen, hebben de bedoeling, zoo niet de aanmatiging, van op eenigszins scherpe, tintelende wijze het licht - glijdend als een straal, die men uit de verte laat schieten over een landschap of tooneel - te doen vallen op sommige verschijnselen, welke met de geschiedenis van het gemeenschaps-leven in nauw of verwijderd verband stonden of staan.

Soms zullen wellicht mijn lezers het hoofd schudden en zeggen, dat de onderwerpen of personen, die ik behandel, slechts zeer ter zijde in aanraking komen met het groote plan, waaraan ik blijf werken, om namelijk ‘mijn lezers te voeren door het leven en het denken van mannen en vrouwen uit alle eeuwen, wier ziel gefolterd is door de wreede tegenstelling tusschen hetgeen, in de maatschappelijke toestanden, was en wezen moest’. Ik beken het, van tijd tot tijd is de draad der verbinding niet zoo dadelijk te zien. Doch aanwezig is zij bijna altijd, al is zij soms ragfijn. Want ik ben mij zelven bewust, dat ik gedurende de laatste twintig jaren, waarin ik de pen voer - de eerste tien jaren heb ik als jong-schrijver bijna enkel over de ‘buitenlandsche politiek’ overzichten in de Gids en in de Nieuwe Rotterdamsche Courant gesteld - onder allerlei omstandigheden het begrip der GEMEENSCHAP op den vóórgrond heb geplaatst, of waar ik schijnbaar op zich-zelf staande onderwerpen besprak, toch op niet al te ver wijkenden achtergrond de voorstelling dier ‘gemeenschap’ heb doen rijzen.

Trouwens het sprak van zelf. Opgevoed door de lessen van

Martinus des Amorie van der Hoeven en van de Bosch Kemper, heb ik van hen geleerd op mijn hoede te zijn voor de éénzijdigheid der liberale school, in zooverre deze de maatschappij enkel en alléén deed rusten op het INDIVIDUALISME: op de ontwikkeling en wedijver der individuën. Dat individualisme, als prikkel tot energie een niet te versmaden kracht, was - ik zag dit spoedig in - iets onvolkomens, iets halfs. Het vatte de samenleving der menschen op als een massa van op zich zelf staande of liever rollende atomen. In die atomen voer beweging. Een aanhoudende worsteling en woeling werd het dagelijksch leven. Bont liep alles door elkander, maar nu ook tegen elkander. Het één verstikte het ander. Op veel punten werd wat sterk was nog sterker, en wat zwak was nog zwakker. Een strijd van belangen woedde. Hier werd 't antagonisme: dáár een kamp van het bestaan. Verwonderlijk veel leven openbaarde zich, maar wanordelijk. Op lijnen en verbindingen, die deze rollende atomen vast zouden kunnen houden, werd weinig meer gelet. Het vereenigings-leven in de maatschappij werd niet behartigd. De éénige band die allen omvatte was, volgens de liberale school, de Staat. En van dien staat maakt men een negatieve kracht. De staat mocht - als de liberale school het kon beschikken - op het veld der maatschappelijke belangen geen toon of richting aangeven. De staat mocht hier niet gebieden: slechts het verbieden was hem overgelaten. Hij mocht slechts beletselen uit den weg ruimen, zorgen dat niemand gehinderd werd door anderen. Want de staat had slechts te doen met individuën. Alle verbindingen en verhoudingen, die er nog onder het volk bestonden, en die naar uitingen van volks-gemeenschap heênvoerden, werden juist losgehecht. Het ‘help u zelf’, aan het individu toegeroepen, werd de éénige leus. Ieder maakte dan ook, als hij kon, voor zich zelven ruim baan, zonder zich te bekommeren over het lot van zijn buurman. Kon die buurman het niet harden in den strijd des levens, dan viel hij onder de armenbedeeling.

Wat er van de maatschappij onder de werking en leiding van dat beginsel van het individualisme geworden is, kan ieder thans ondervinden.

Zelfs in de dagelijksche gewone toestanden en levensbetrekkingen van ons rustig vaderland is het merkbaar. Er is

een omkeer in het gemoed. Bij de feitelijke onderscheiding der levens-toestanden in onze Nederlandsche maatschappij was er tot op het midden van onze negentiende eeuw een samenhang der standen, zekere toenadering, ook een zeker terugtreden van de mindere standen voor de hoogere. Dit verschijnsel neemt af. Elk individu staat op zich zelf. Gij merkt het op straat. De rijkere of hooger beschaafde kan uit den weg gaan voor den werkman, die stoer zijn weg vervolgt zonder te wijken. Vroeger was er in de verhoudingen der standen onder elkander zeker vertrouwen. De mindere was overtuigd, dat de hoogere of rijkere hem niet in den steek zou laten. Hij vroeg: hij eischte niet: hij wachtte af. Goeman Borgesius heeft in de Juristen-vereeniging van Augustus 1887 dit eens treffend door een voorbeeld opgehelderd. ‘Onlangs - zoo zeide hij - is het voorgevallen, dat een werkman, arbeidend met een kraan om goederen te hijschen, tot zijn patroon sprak: “Dat loopt mis; met die kraan wordt boven haar kracht gewerkt”. De patroon haalde de schouders op en gaf geen acht op de waarschuwing. Twee dagen later was de man weêr met de kraan aan 't werk; zij brak, en eenige oogenblikken later was de man een lijk. Ik heb - zoo vervolgt Borgesius - met de familie van dien werkman gesproken, en aan die menschen gezegd: “Gij kunt met het volste recht tegen den eigenaar een proces tot schadevergoeding gaan voeren, en gij zult het winnen ook”. Maar zij antwoordden: “Wij zullen eerst eens zien, of de patroon uit eigen beweging vrijwillig wat geven wil; want van processen houden wij niet, en wij hebben met de heele familie ook zoolang ons brood bij dien heer gehad, dat het onbillijk zou zijn daartoe over te gaan”. Hoe het afgeloopen is, weet ik niet, zeide Borgesius, maar wèl weet ik, dat er geen vordering is ingesteld. - Zóó dacht men vroeger; thans lacht men om dat begrip van iemand te willen ontzien, men eischt voor zich strikt recht en voldoening. Het verhaal van Borgesius klinkt reeds als een sprookje uit goede oude tijden.

Met andere woorden: het beginsel van het individualisme der liberalen heeft juist het ontstaan van wrevel tegen elkander in de hand gewerkt, heeft de klassenstrijd bevorderd. De middelklasse vooral - geleid door dat begrip van het individualisme - had niet meer het hoofdgewicht hierop gelegd dat het leven op aarde een samenleven, een samenwerking is; zij

had vergeten, dat de maatschappij verantwoordelijk is voor elk van haar leden, verantwoordelijk ook voor het ongeluk, voor het kwaad in haar midden. Zij had op economisch gebied haar stelling van ‘laat maar begaan’ tot een stelsel gemaakt. Zij had nu altijd verder voortgebouwd op die onvolledige halve opvatting van het menschelijk leven. Zij had de kiem der gemeenschap overal verstikt, den te-zamenhang der menschen met andere woorden de broederschap, verwaarloosd. Zij had zich te goed gedaan aan het fragment en het c o m p l e e t e m e n s c h e l i j k l e v e n uit het oog verloren.

Het is in September 1890 zoo uitstekend gezegd door den (in Januari 1892) overleden kardinaal Manning, in zijn brief aan het Catholiek-congres te Luik. ‘De staathuishoudkunde - zóó luidden zijn woorden - houdt zich niet slechts bezig met waarden, ruilmiddelen en met in vrijheid te sluiten contracten, maar zij moet een studie maken van het geheele *menschelijk leven* in al zijn behoeften en in zijn welzijn. Het is onmogelijk er over te redetwisten, hoeveel uren per dag een man of vrouw moeten arbeiden, zoolang men het niet ééns zal zijn over het aantal uren, dat de mensen iederen dag moet wijden aan de behoeften van zijn leven als mensch, en over den tijd, die een vrouw dagelijks noodig heeft, om zich van haar huiselijke plichten te kwijten. Den arbeid en het loon te stellen vóór de behoeften van het menschelijk en huiselijk leven, is de door God en de natuur voorgeschreven orde omkeeren en de menschelijke maatschappij in haar oorspronkelijk beginsel te gronde richten. De economie van den arbeid wordt beheerscht door de hoogste zedelijke wet, die al haar verrichtingen bepaalt, begrenst en controleert.’

Op het begrip van het compleete menschelijk leven met al zijn behoeften en aspiraties komt het dus aan. En dat volle leven kan niet tot zijn ontvouwing komen, wanneer niet de begrippen van liefde en van barmhartigheid, dus van algeheele gemeenschap, het doordringen. Misschien is - zooals filosofen ons leeren - het leven op aarde maar een schaduw; zeker is het, dat wij aan die voorbijgaande schaduw hechtheid en werkelijkheid geven door daden, die uit de innigste overgave, uit zelfopoffering voortvloeien.

Laat ons dit nog op een andere wijze meer algemeen of ideëel pogen uit te drukken.

XI

Twee wegen leiden den mensch tot het doel van zijn leven: zelfontwikkeling of zelfverzaking.

De ééne weg is in onze eeuw den menschen vooral voorgehouden door Goethe. Alles wordt in die opvatting middel voor onze eigen opvoeding. Wij denken alleen om ons zelven. Wij nemen in ons op de indrukken der natuur, der geschiedenis, der samenleving, der wetenschap en der kunst, en verwerken al dat materieel tot voedsel voor onzen eigen veerkrachtigen geest. Elk gegeven wordt de sport van een ladder waarop wij rijzen. Elke aandoening van liefde of vriendschap maakt ons rijker, geeft ons leven meer inhoud. Wij winnen telkens in intensiteit. Onze kunst is het in schoone vormen fixeeren van een door ons zelven ondervonden emotie. Onze wetenschap leert ons met fijne ironie glimlachen over het zwoegen der tobbers. Wij huldigen onbewust een zeer verfijnd egoïsme. Wij zijn bereid, ter wille van den adel van onzen geest, miskenning of achteruitzetting ons te getroosten. Want wij zijn trotsch en fier en zullen het te doorleven leven waarlijk niet boven ons zelven, boven ons eigen ik, stellen. Maar vóór alles zoeken wij zelfbewuste menschen te worden, zooals de Renaissance ze gekend heeft, die in velerlei bedrijf - staatszaken, handel, wetenschap en kunst - al de kanten van hun geestes-vatbaarheid wisten te ontplooien: die een eigen sfeer ook op economisch gebied wisten te veroveren en te beheerschen. Op dit alles zetten wij dan het merk van oorspronkelijkheid. Zingen wij een lied, dan zorgen wij, dat het ons eigen lied is. Van niets hebben wij zulk een afkeer als om den schijn te hebben, alsof de distinctie, waardoor wij ons pogen te onderscheiden, iets van anderen aangeleerds zou zijn. Wij trekken zelfs de ladder, waarmede wij gestegen zijn, telkens op, en laten anderen niet dadelijk tot ons standpunt naderen. Onze angst is de vergelijking met de elkander naloopende schapen. Wij gelooven dat wij geboren worden met iets aparts, met iets eigens: wij willen niet sterven als copieën van anderen. Wij willen niet vergeten worden. Als wij dood zijn, willen wij, dat er nog ten minste een schaduw van ons op den wand te zien is. Terwijl wij leven, laten wij onze zeilen zwellen door den bries van alles wat er om ons is geschied of nog geschiedt, maar wij blijven de mast, die niet breekt en die de zeilen vasthoudt. In het heelal beschouwen wij ons zelven niet als deel

van den omtrek, maar op onze beurt als een middelpunt.

Dit is de ééne weg. De andere is die der verzaking, der zelfverloochening.

In plaats van aan het zelf genieten, aan het eigenbelang, aan het egoïsme, denken wij dan eerst aan het leven en werken voor het geluk van anderen. Men moet afstand weten te doen van eigen voordeel, offervaardigheid willen betrachten. In absoluten zin werd dit - in tegenoverstelling van de antieke wereld - geleerd door Christus. 'Zoo wie achter mij wil komen, die verloochene zich zelf en volge mij.' - 'Wie het leven wil behouden, die zal het verliezen: wie zijn leven wil verliezen, die zal het behouden': - alles bezegeld door het woord: 'gij zult uw naasten liefhebben als u zelven.' In de Bergrede werd de grondwet geschetst eener maatschappij, gebouwd op dergelijke beginselen. Het 'zalig u' werd toegeroepen aan de barmhartigen, aan de zachtmoedigen. 'Geef dengeen - zoo luidt het verder, - die iets van u bidt, keer u niet af van dengeen die van u vraagt. Hebt uw vijanden lief: indien gij liefhebt, die u liefhebben, wat verdienste steekt daarin? Alle dingen, die gij wilt, dat u de menschen zouden doen, doet gij hun ook alzoo. Zijt niet bezorgd voor *uw* leven, *uw* kleeding, *uw* voedsel: ziet naar de vogelen des hemels....' - Dit alles leidde tot een omkeer der samenleving en tot een maatschappij, waarin de begrippen van gemeenschap en van gelijkheid alles zouden bezielen. In het lied van Maria (Lukas I v. 52 v.v.) werd dit voorspeld. 'Hij heeft machtigen van den troon getrokken - zoo heet het daar - nederigen heeft hij verhoogd, hongerigen heeft hij met goederen vervuld en rijken heeft hij ledig weggezonden.' En de instelling van het avondmaal - de gezamenlijke spijziging, het liefdemaal, waar allen als gelijken aan tafel zaten - was het uiterlijke teeken van dien omkeer der dingen. Het begrip van Broederschap was ideëel gevestigd. Men zou samen leven, samen deelen, samen dragen. Het was de tegenstelling van het woord van Kaïn: 'Ben ik mijn broeders hoeder?' De apostel Petrus sprak voor het gebied der economische verhoudingen het woord uit (zie Petrus IV vers 10): 'Een iegelijk, gelijk hij gaven ontvangen heeft, bediene ze aan de anderen, als goede uitdeelers der gaven Gods.' De eerste Christengemeente vatte dit letterlijk op. Het latere Christendom zette dit gevoel om in een oneindig mede-

doogen, in een fijngevoeligheid voor de behoeften en nooden der medemenschen, in een verteedering des harten. De stem van het Christendom werd een roerende stem gericht tot de verdrukten. De kerk maakte van die gezindheid der gemeenschap zelfs een instelling. Te midden en tegenover een bezige productieve wereld, waar de individuën er op uit schenen, steeds met elkander te concurreeren, elkander de loef af te steken, de één meer dan de ander te worden, organiseerde de kerk, als zoovele wijkplaatsen van geest en gemoed, de kloosters, waar de gemeenschap regel was en het individu alleen werd opgevat als deel van een geheel. Kloosters echter waren - de kerk erkende 't - een speciale eigenaardige uitzonderingsvorm, een aparte crystalisatie: het beginsel nochtans, dat aan dit vast georganiseerde gemeenschappelijk leven ten grondslag lag, moest de geheele maatschappij doordringen.

Dit is de weg der zelfverloochening en der liefde, het volkomen geven van zich zelven ter wille en ten bate der anderen, leidende tot gemeenschap.

Zulk een zelfverzaking is nu inderdaad tegelijkertijd de ware zelfveredeling.

Hoe ‘paradoxe’ het moge klinken: het zal ten slotte blijken, dat de beste ‘*culte du moi*’ - om deze uitdrukking van Maurice Barrès te gebruiken - gelegen is in het volkomen verloochenen van het ‘ik.’

Trouwens Pascal had in zijn onsterfelijke plaats over de drie rangen van grootheid - die van de stof, van den geest en van de liefde - hetzelfde reeds gezegd. Wij willen die woorden, hoe bekend zij zijn, nog eens gedeeltelijk overschrijven, omdat zij nooit genoeg kunnen worden gelezen en bepeinsd:

‘De oneindige afstand tusschen de lichamen en de geesten beeldt den oneindig oneindiger afstand af tusschen de geesten en de liefde.

Al de glans van wereldsche grootheid heeft geen luister voor hen die met naspeuringen des geestes bezig zijn.

De grootheid der mannen van den geest is onzichtbaar voor de koningen, voor de rijken, voor de legerhoofden, voor al deze grooten naar het vleesch.

De grootheid der liefde is voor de vleeschelijken en voor de mannen van den geest onzichtbaar. Hier zijn drie soortelijk onderscheiden rangen.

De groote geesten of genieën hebben hun eigen gebied, hun glans, hun grootheid, hun overwinning, hun luister en hebben de vleeschelijke grootheden geenszins van noode, die daarop geen betrekking hebben. Zij worden niet met de oogen, maar met den geest aanschouwd, dat is genoeg.

De heiligen hebben hun gebied, hun glans, hun overwinning, hun luister, en behoeven geenszins de vleeschelijke of geestelijke grootheden, die op dat alles geen betrekking hebben, want zij doen er niets aan toe noch af. Zij worden gezien van God en van de engelen en niet door de lichamen of door de onderzoekende geesten. God is hun genoeg.

Archimedes zou zonder uitwendigen luister evenzeer in vereering zijn geweest. Hij gaf voor de oogen geen veldslagen te aanschouwen, maar hij schonk aan al de mannen van den geest zijn uitvindingen. O, hoe heeft hij geschitterd voor de geesten!

Jezus Christus, zonder aardsche goederen en zonder eenige openbaring van wetenschap naar buiten, behoort tot zijn rang van heiligheid. Hij heeft niets uitgevonden. Hij heeft geen heerschappij gehad, maar Hij is geweest nederig, geduldig, heilig, heilig voor God, te duchten voor de duivelen, zonder eenige zonde. O, hoe is Hij verschenen in groote pracht en met een wondervolle heerlijkheid voor de oogen van het hart, die de liefde zien!

Onnoodig zou het voor Archimedes geweest zijn zich als vorst te vertoonen in zijn meetkundige boeken, ofschoon hij het was.

Om in zijn rijk van heiligheid te schitteren ware het onnoodig geweest voor onzen Heer Jezus Christus als koning te komen, maar wel is hij daar verschenen met den glans van zijn orde.....

Er zijn er die slechts vleeschelijke grootheden kunnen bewonderen, alsof er geen geestelijke bestonden, en er zijn anderen, die niets dan de geestelijke bewonderen, alsof er niet oneindig veel hoogere bestonden in de Liefde.

Al de lichamen, het uitspansel, de sterren, de aarde en haar koningrijken zijn niet zooveel waard als de minste der geesten. Want deze kent dat alles en zich zelven, en de lichamen kennen niets.

Al de lichamen samen en al de geesten samen met al hun voortbrengselen zijn niet zooveel waard als de minste beweging van liefde. Dat is van oneindig verhevener orde.

Uit al de lichamen samen zou men niet kunnen doen voortkomen één kleine gedachte: dat is onmogelijk en behoort tot een anderen rang. Uit al de lichamen en de geesten zou men niet kunnen doen voortkomen één beweging van echte liefde: dat is onmogelijk en van een andere bovennatuurlijke orde'. -

Het is nu onze vaste overtuiging, dat dit begrip van zich zelf te vergeten, onder den invloed der staathuishoudkundige theorieën, veel te veel in onze ten einde spoedende negentiende eeuw is onderdrukt.

Het begrip van 'gemeenschap' kwam slechts als uitzondering hier en dáár tot zijn recht. Eigenbelang en concurrentie waren volgens de heeren economisten de spillen, waarom de maatschappij zich mocht bewegen.

Bij de s o c i a l e v e r v o r m i n g die wij te gemoet gaan, en waarvan wij de groei en trilling reeds gevoelen, zal het anders zijn. Wel is waar, nemen de staats-kunstenaren onzer dagen den schijn aan van niet in te zien, dat een omkeer der maatschappij allengs wordt voorbereid. Doch in het diepst hunner ziel *weten* ook zij, dat een verandering in aantocht is. De ten nieuw leven wekkende winden waaien van alle kanten. Zou men waarlijk in ernst denken dat het Romeinsch leerstuk van den eigendom, bijv. op den grond, zooals wij dat in onze burgerlijke wetboeken hebben omschreven, vast zal blijven staan als een rots?[1)] Kan men de stem tot zwijgen brengen, die zegt, dat

1) De Chateaubriand gevoelde dit reeds in 1834. In dat jaar schreef hij in de Revue des deux Mondes - wij halen die plaats aan uit de 'Oeuvres de Saint Simon et d'Enfantin', vol V, 1866, p. 37 - het volgende: 'Quand il ne s'agirait que de la seule propriété, n'y touchera-t-on point? Restera-t-elle distribuée comme elle l'est? Une société ou des individus ont deux millions de revenu, tandisque d'autres sont réduits a remplir leurs bouges de monceaux de pourriture pour y ramasser der vers, vers qui, vendus aux pêcheurs, sont le seul moyen d'existence de ces families elles-mêmes antochtones du fumier, une telle société peut elle demeurer stationnaire sur de tels fondements au milieu du progrès des idées? - Mais si l'on touche à la propriété, il en résultera des bouleversements immenses, qui ne s'accompliront pas sans effusion du sang.... Dix-huit cents ans depuis l'ère Chrétienne n'ont pas suffi à l'abolition de l'esclavage; il n'y a encore qu'une très petite partie accomplie de la mission évangélique.'

de dag nadert, waarop niemand zich meer meester zal kunnen maken van eens andermans arbeids-product: waarop al de winsten, welke niet het bepaald gevolg zijn van iemands verrichten arbeid, aan de gemeenschap zullen komen, ten bate van alle leden? Is er niet iets dat in ons medetrilt, wanneer de misdeelden onzer samenleving klagen, dat de tegenwoordige verdeeling van het maatschappelijk inkomen - zooals onze individualistische omgeving die kent - redelijken en zedelijken grondslag mist? Begint men niet te begrijpen, dat er zekere waarheid is in de bewering, dat de wreede ongelijkheden in de wereld minder nog het gevolg zijn van natuur, aanleg en schuld der menschen, dan van algemeene instellingen en wetten, die te veranderen zijn? Voelt men niet, dat geheel de oprichting van 'trusts, kartels en syndicaten' - die, van een éénzijdig standpunt bezien, aan een verbond doen denken van egoïsten die zich cotiseeren - toch eigenlijk de grootste concessie is aan de beginselen, waarmede het socialisme voor den dag kwam en in de toekomst meent te kunnen werken, toen het in de concurrentie verspilling der maatschappelijke krachten bestreed, en voor het vervolg organisatie en concentratie der productie aanprees?

Ik weet niet of onze twintigste eeuw den maatschappelijken vrede zal weten tot stand te brengen, maar wel houd ik voor zeker, dat in veel opzichten de levens-voorwaarden der samenleving zullen veranderen, en dat er een belangrijke wijziging der maatschappelijke bewegings-lijnen en verhoudings-vormen zal intreden. Die verandering zal niet komen, omdat sommigen of een meerderheid der menschen dit begeert, maar eenvoudig omdat de geleidelijke historische ontwikkeling daartoe dringt. Trouwens reeds kraken en verschuiven de binten en ankers van het tegenwoordig maatschappelijk gebouw. Het getal van de sceptische lieden, die, wanneer men van het woord sociale questie gewaagde, vroeger uitriepen: Ja, men creëert het feit door telkens te herhalen dat het bestaat: dit getal sterft uit. De voorvallen om ons heên spreken te luid. Men kan al de gruwzame kanten van het economisch bedrijf onzer bestaande maatschappij niet meer ignoreeren. Onder de werking van het fabriekstelsel, onder de volledige toepassing der concurrentie op de arbeidersmarkt, was het leven - stel bijvoorbeeld in Manchester - tot een hel geworden. Het langdurig dag- en nachtwerk, het lage loon, de

voorkeur gegeven aan den arbeid der vrouwen, de afbeuling en uitmergeling der kinderen, de ontbrekende zorg voor onderwijs, het gemis aan gezondheids-maatregelen in de werkplaatsen zelven, de walgelijke huisvesting, de weêrzinwekkende onreinheid, de verwoesting van het familieleven: - ziedaar ook enkele resultaten en gevolgen van het stelsel van den vrijen arbeid. De mensch had zoo geen lot, geen bestaan als mensch. Wat beteekende de vaart der industrie: de telkens vermeerderende cijfers van statistieken der handelsbeweging: wat beteekende de groote som der productie, wanneer de eerste producenten met zulke uitgeteerde lichamen en holle gezichten bleven rondloopen, en slechts ééne gedachte konden hebben, hoe aan den hongerdood te ontsnappen? Het geschermutsel met de begrippen van staatkundige rechten, met wijziging van grondwetten, laat al die arbeiders tamelijk koel. Zij wenschen te leven op Gods aarde: te werken, ja, maar op zijn tijd te rusten: zich verblijden in hun gezin, de oogen dankbaar opheffen: mensch zijn, niet langer verdierlijken.

Er zal dus in onze maatschappij der volgende eeuw zeer zeker een trapsgewijze opheffing geschieden der historisch gevormde en bevestigde ongelijkheden. Voor alle menschen op aarde, voor allen, moeten er meer gelijke kansen in het leven zijn. Ieder moet gelegenheid kunnen hebben tot ontwikkeling van al zijn krachten en gaven. Dat alles behoeft niet revolutionnair tot stand te komen; maar het beteekent toch een min of meer radicale omkeer onzer bestaande toestanden. Onze maatschappij rust op gegevens uit het verleden en dus op ongelijkheid. Eerbiediging van wat verkregen is, door welke middelen dan ook, verjaring, handhaving van verworven rechten, vormen den achtergrond onzer samenleving. Niet naar de doelmatigheid, maar naar de herkomst vooral wordt gezien. Rechten worden op die wijze veelal privileges voor een kleine minderheid; een mozaiek van voorrechten voor enkelen. Geheel ons burgerlijk recht is een wijding der rechten van hen die iets bezitten. Het is geschreven voor de conservatieven. Het bekommert zich weinig om wordende elementen, maar maakt slechts de reeds geconsolideerde vermogens krachtiger. Het bevestigt op de meest gedetailleerde wijze al de vertakkingen van een individualistisch erfrecht. Een zeer uitgebreid erfopvolgingsrecht bij versterf roept zelfs personen tot de erfenis,

die er waarlijk geen de allerminste aanspraak op hebben.[1)] In de sfeer van het eigendoms-recht gaat de staat altijd alleen het privaat-recht versterken. Het is, alsof de staten er groot belang in zien, dat aanzienlijke fortuinen zich betrekkelijk gemakkelijk kunnen agglomereeren, en dat de ongelijkheid in vermogen toeneemt. Hij die slechts over arbeid en arbeidskracht te beschikken heeft wordt telkens in onze wet achtergesteld. Het geheele arbeids-contract, de overeenkomst van huur en verhuur van diensten tusschen den patroon en de werklieden, wordt geacht te staan onder den regel der volledige vrijheid: een fictie - alsof de arbeider vrij is, wanneer hij staat tusschen de keus van iets te verdienen of den hongerdood. Zoo leeft onze maatschappij thans in het gareel der ongelijkheid. Al die levens-voorwaarden zullen echter veranderd en geplooid worden in de richting der gelijkheid. Men zal gaan breken met historische traditie. Allerlei overgangen kunnen bij de maatschappelijke transformatie denkbaar zijn: evolutiën zijn mogelijk en wenschelijk; maar het einddoel zal wezen meer gelijkheid in de condities van den levens-strijd der menschen.

Zonder een diepe opvatting van het begrip ‘gemeenschap’ is het nu niet denkbaar, dat de wenteling der maatschappij naar deze plooi kalm en vreedzaam kan afloopen.

Ware het echter mogelijk, dat dit begrip van ‘gemeenschap’ eens weder onze tot in de nieren individualistische maatschappij ging doordringen, dan zou er, naar ons inzien, hoop op bevrediging zijn.

De stelling, die tegenwoordig geldt: men kan niet beter voor de gemeenschap zorgen dan door het eigenbelang op den voorgrond te stellen: kan en moet plaats maken voor de opvatting, dat slechts datgene ten slotte den individuën ten goede komt, wat met het oog op de gemeenschap geschiedt.

Want gemeenschap in dezen zin beteekent niet anders dan de les van uw naasten als u zelven lief te hebben. Die gemeenschaps-zin steunt op de drijfveer van zelfopoffering. Het

1) ‘Zij hebben niet eens den moed gehad het erfrecht af te schaffen,’ riep President Mergenbesser uit, bij Kant aan tafel zittend, toen de gasten zich warm begonnen te maken over sommige naar hun oordeel buitensporige besluiten van de leiders der Fransche revolutie. Zie Revue Indépendante van Pierre Leroux en George Sand, V.p. 195.

is hetzelfde als solidariteit. Het beteekent allereerst: vereenigd de lasten en de lusten van het leven te dragen: de winst te deelen, maar ook het verlies. Doch het sluit dan verder in: voor elkander in te staan, zich voor elkander verantwoordelijk te gevoelen. Die gemeenschaps-zin is dan zelfs de beste kracht, om het eigen leven voor zich zelven goed en schoon in te richten. Men huivert ter wille der anderen voor een zedelooze daad, waaraan men zich schuldig zou kunnen maken. Men heeft het wel eens gezien: een droppel inkt in een kom met water geworpen maakt dat water iets zwarter: zoo maakt een onzedelijke daad, in de maatschappij bedreven, die maatschappij iets donkerder van kleur.

De maatschappij toch is nog iets anders dan een aggregaat van individuën; zij is geen optelsom: zij is een samenhang en groeiende éénheid. De drukking, op een gedeelte van het elastieke waterpas dier maatschappij uitgeoefend, doet dadelijk haar invloed op geheel het vlak gevoelen.

Uit de geschiedenis der maatschappij heb ik, in dit mijn boek, enkele ‘episodes’ van het leven der gemeenschap pogen saâm te rijgen. Het zijn uit den aard der zaak *groepen*. Hier en dáár heb ik nog een enkel *beeld* ingeschoven. Die *groepen* en *beelden* bewijzen op zich zelven niets. Zij hebben slechts de strekking, de aandacht tot zich te trekken en een oogenblik tot nadenken uit te lokken. Toen ik ze bewerkte, zag ik ze voor mijn verbeelding als ‘bas-reliëfs’, die een of andere boersche nabootser van een Ghiberti ergens op een marmeren plint in een kerk had aangebracht.

Ik laat ze nu over aan het oordeel van het publiek. Zelf ben ik in dien tempel mijner verbeelding een oogenblik ter zijde gegaan, en heb ik voor een dáár oprijzend beeld der ‘Rechtvaardigheid’ mijn gebed gedaan, een gebed dat een uit het geheugen nagestamelde weêrklank was der heerlijke zesen-dertigste Orphische hymne:

‘O, heilige Godin van het Recht - zoo sprak ik - Gij, vol van zegeningen voor ons stervelingen, Gij, de lang verwachte en begeerde, die door uw uitspraken alle harten verblijdt,

Gij boven alles vereerde, heerlijk gezetelde, met majesteit blikkende Rechtvaardigheid, die voor reine geesten alles beschikt en uitwijst juist zooals het wezen moet.

Gij onbewegelijke van gestalte en uitzicht,

- Slechts zij, die her- en derwaarts bewogen worden, komen niet onder uw juk: steeds anders zijn zij voor anderen: onophoudelijk pogen zij de reeds beladen schalen uwer weegschaal ten hunnen bate scheef te richten -

Doch Gij laat u niet ontroeren en verleiden, Gij blijft dezelfde, goed voor allen, Gij staat niet vèr af van hen die blijde zijn, verheugt U wanneer er vrede is, bemint naijverig reinheid van levenswandel,

- Want Gij haat altijd het "M e e r", en voelt U bevredigd in de "G e l i j k h e i d": zoodat de wijsheid der deugd in U haar doeleinde treft -

Hoor mij Godin!

Verontrust Gij rechtvaardiglijk het misdrijf der boozen: opdat in schoon evenwicht elk edel leven, van hen die de vrucht van den beploegden akker eten, zonder stoornis rustig zijn baan moge afloopen: hetzij die stervelingen Moeder aarde vereeren of den God der diepe zee.'

Port-Royal.

I.

Men leeft niet voor niet eenige jaren in U t r e c h t. Onwillekeurig en als van zelf begint men die plaats op eigenaardige wijze lief te krijgen. Het is dan niet het rijk geschakeerde geboomte dat die stad omgeeft, de cingels, wier sierlijke aanleg de huizenmassa des zomers als in bloemen omvat, die de sympathie geheel en al en bij uitsluiting voor zich in pacht nemen: neen, men gaat door die lijst van boomen en heesters heen, men wandelt door de vrij stille en enge straten der stad: en ziet, zij oefent een vreemde bekoring op ons uit: want als men dieper waagt in te kijken in de verschillende hoeken en kleine pleinen, dan verrijst te midden van het Utrecht van het heden, hooggeroemde centraalplaats van allerlei in hun vaart dáár even ophoudende spoortreinen, een gansche stad vol antiquiteiten. Ik bedoel, ondeugende lezer, hiermede niet de Academie, al zou de schilderachtige omgang naast die Hoogeschool een middeleeuwsch hart doen kloppen; ik wil nu niet eens spreken van den Dom, of van de Jacobi-kerk, waar Duifhuis preekte, en waar men u de plaats nog aanwijst, waarop Oranje de Zwijger zat en hem aanhoorde: gelukkige kerk, die aan den beeldenstorm ontkwam en allerlei overblijfselen van Christelijke kunst u vertoont! - er zijn andere en niet zoo dadelijk in het oog vallende gebouwen en hoeken, die, als wij ze maar goed aanzien, een blik vol vertrouwen en gemeenzaamheid ons beginnen toe te werpen; want daarin huizen zoovele oude kennissen van vroeger eeuwen. Intusschen al die mysteriën van vroeger tijden loopen in Utrecht altijd uit op een of andere godsdienstige secte, en zoekt men dus zeer naauw-

keurig op zijn wandelingen, dan komt men in en om Utrecht altijd thuis bij een kerk.

En een bonte verscheidenheid van allerlei kerken en secten gaat zich zóó vertoonen. Oude muren, grijze stichtingen komen voor den dag. Ze zijn òf reeds voor het gewone oog onzichtbaar geworden, òf weten nog met moeite zich staande te houden. Maar hoe ook vervallen en van kleur en teekening beroofd, al schijnen ze zoo klein tegenover de geweldige afmetingen onzer fabrieken en werkplaatsen en spoorwegstations, ze zijn zoo eerbiedwaardig; want achter die nauwe ramen, in die stille kleine ruimten, die aan hofjes doen denken, hebben harten geklopt, hebben hoofden zich afgetobd, om dieper vraagstukken op te lossen dan waarmede de kinderen onzer eeuw, de Tubal-Kaïns, zich bezig houden. Het schijnt dáár op die plekken zoo stil; maar voor wie een oogenblik zich daar afzondert verrijst een drom van strijders, een geslacht van menschen, die op hun beurt den hemel hebben willen bestormen, en een ladder, een brug naar het onzienlijke hebben willen slaan, waarbij zelfs de brug over den Oceaan klein wordt!

Ons ten-minste komen dergelijke voorstellingen als van zelven voor den geest, wij zien haast een slagveld in de lucht, als wij, op weg door de stad, de eigenaardig aanéengeschakelde gebouwtjes in 't oog krijgen, die achter enkele boomen den Driehoek van St. Marie beslaan. Men moet reeds eenigen tijd in Utrecht bekend zijn, eer men de smalle gang ziet, die van de breede straat afwaarts daarheen en daarlangs loopt. Trouwens de Oud-bisschoppelijke Clerezie, wier kerkje door die huizen wordt ingesloten, heeft zich altijd moeten verschuilen, en heeft dus allengs een houding aangenomen van af te wachten, of niet voor haar eens de dag zou komen, dat in het volle zonlicht haar recht van bestaan zou worden erkend. Wij waren in onzen tijd getuigen van de pogingen van het Bismarckiaansch Duitschland, om de Catholieken, die den Paus verloochenen, in contact te brengen met de stille kerk van den Utrechtschen Driehoek; wij hebben het hoofd geschud en het betreurd, dat die enge ruimten zich zouden willen leenen tot het plaatsen van een batterij der politiek. Neen, wij geloofden niet aan het duurzame van dit geval. Veel liever verwijlde onze geest bij het tijdstip, toen werkelijk deze kleine kerk zich sterkte tot een kamp der gedachten, toen in de 17^{e} eeuw bleeke, heftige

gestalten van uit Vlaanderen en Brabant en vooral uit Frankrijk dáár te Utrecht aankwamen, om er te-zamen met de daar zich bevindende leiders een zeer geharnast stelsel te bewerken. Het Jansenisme had weldra dáár te Utrecht zijn hechtste bolwerk in die oud-bisschoppelijke kerk. En als men nu in die lang verleden dagen daar te Utrecht verkeerd had, zou men in die kringen altijd slechts één naam hebben hooren uitspreken: een naam, die aller gemoederen er bezig hield: die het parool was, waardoor eensklaps onbekenden zich als vrienden zouden begroeten: een naam, die hoop en vertrouwen, heldhaftigheid en toch weder zelfverbrijzeling uitdrukte: den naam van Port-Royal. Straks zou in het begin der 18e eeuw de tijding er hebben weergalmd, dat Port-Royal overwonnen was, dat de Jesuïten de zege hadden behaald, en van alle kanten zou men dan enkele vluchtende gestalten daar te Utrecht hebben zien aankomen, voor wien in het huis Klarenburg in de stad, of in het liefelijk Rhijnwijck bij Zeist, een veilige schuilplaats werd bereid. Toen Port-Royal vast stond en bloeide, was het 't middelpunt der gedachten en der wenschen der kleine Utrechtsche kerk; toen het viel, werd het bijna een traditie voor die secte. Het kan de moeite loonen na te gaan, wat Port-Royal bedoelde; in hoeverre het voor sommige geesten een rustpunt der gedachten, een ideaal kon zijn.

Port-Royal is, als geheel opgevat, een zeer edele uiting van den menschelijken geest geweest; waren de vormen, waarin het zich bewoog, eenigszins gedwongen, de inhoud was weinig alledaagsch: en de eigenaardige glans, waarmede het in de geschiedenis omgeven blijft, werpt nog altijd een zacht-bleeke tint, als van 't maanlicht, op de stemmige Utrechtsche gebouwtjes in den Driehoek van St. Marie.[1)]

1) Toen ik in 1873 ter wille van dit opstel nasporingen deed, werd ik in dien Driehoek van St. Marie altijd gastvrij ontvangen door den Eerw. heer Ch.J. Mulder, pastoor dor oud-bisschoppelijke clerezie, die mij toestond uit zijn rijke bibliotheek te putten. Ik was niet de eerste die opmerkte, welk een eigenaardige bekoring het had, om door dien vriendelijken gastheer ontvangen te worden in de vertrekken en kamers, die het kerkje van den Driehoek van St. Marie (gebouwd volgens model der kapel van Versailles) omgeven. Hetzij men vertoefde in de voorzaal, waar portretten uit den tijd van Port-Royal u aanstaarden, hetzij men de galerij vol boeken doorliep, die naar het toenmalig archief leidde, gij waandet u een oogenblik verplaatst in een hoekje van het oude Port-Royal. De heer de Sainte-Beuve, die in 1848 hier in Utrecht in de gebouwtjes van den Driehoek van St. Marie heeft gewerkt, getuigt het voor ons: ‘de ces journées employées à Utrecht j'ai emporté une sensation de sobre jouissance, toute une odeur de Port-Royal, que je n'aurais crue si vivante encore nulle part à cette date du siècle. Le dernier esprit de Port-Royal s'est réfugié en ce petit coin du monde.’

II.

Teekenen wij eerst in ruwe omtrekken het uitwendig beeld; schrijven wij eerst de kroniek van Port-Royal.[1)]

Het was een vrouwenklooster, gelegen tusschen Versailles en Chevreuse, op drie of vier uren afstands ongeveer van Parijs. In een kleine vallei, die er vrij wild en verlaten uitzag, en waar het bosch of dicht kreupelhout der heuvelen in de laagte uitliep op een kleine vlakte, met plassen stilstaand water, wier uitdampingen den omtrek ongezond maakten, verrees de Kerk met de omliggende huizinge. Alles was gesticht in 1204 door de gemalin van één der Montmorenci's, wrier echtgenoot in 1202 ter kruisvaart was getogen. Het gebouw bood in zijn uiterlijken vorm niets treffends of schoons aan, en de inwendige geschiedenis van het klooster zelf had in de eerste eeuwen van zijn bestaan mede niets wat de aandacht kon bezig houden. Geplaatst onder de rechtspleging van de abdij van Citeaux, dus gerangschikt in de orde van den heiligen Bernard, hadden, gedurende den loop en droom der eeuwen, de telkens afwisselende bewoonsters haar ernstige of eentonige bezigheden met min of meer gloed of sleur verricht, totdat in de zestiende eeuw dit ééne feit vrij duidelijk werd, dat de tucht in het klooster zeer veel te wenschen overliet. De abt van Citeaux deed herhaalde inspectiën, poogde te regelen, doch de maatregelen hielpen niet genoeg. In 1575 was Jeanne de Boulehart abdis van het klooster geworden en haar bestuur strekte slechts, om, met vermijding van forsche ingrijpende maatregelen, ten minste alles wat naar schandaal zweemde te verhoeden. Het verarmde klooster scheen onder haar bestuur voortdurend in te dommelen. Er wordt alleen van haar gemeld, dat zij goed voor de voeding der zusters zorgde, en voorts dat zij - Hen-

1) Wij volgen hier Sainte-Beuve's Port-Royal, troisième édition, 7 volumes; en Hermann Reuchlin, Geschichte von Port-Royal, 2 Th., 1839 en 1844.

drik IV was koning - in 1599 (men gelieve op het misbruik te letten) tot *coadjutrice* aannam de zevenjarige dochter uit het talrijke gezin van den, vooral door zijn pleidooi tegen de Jesuïten, vermaarden Parijschen advocaat Antoine Arnauld.

Zóó kwam Port-Royal in verbinding met de Arnauld's. Want deze dochter van Arnauld, die, met vertrapping van alle goede vormen, op haar tiende jaar, in 1602 abdis van Port-Royal werd, zou het klooster op het rechte spoor brengen en het geheel en al hervormen. Toen zij abdis werd, vond zij er dertien geestelijke zusters, die ja de gelofte hadden afgelegd, doch die geheel op wereldsche wijze leefden, en zich zoo goed mogelijk met de niet rijke inkomsten van het klooster (6000 franken rente) behielpen. De jonge abdis was echter nauwelijks zeven jaar in het klooster, of zij wist vooral in 1609 alles te veranderen. Van nu af aan kwam, in plaats van losse tucht, de meest stipte inachtneming der godsdienstige werkzaamheden. Een geheele omkeer of liever bekeering volgde. Zij - de jonge abdis - wist een vereeniging van hooge geestkracht en innigheid van gemoedsleven ten toon te spreiden, waardoor zij bezielend op geheel haar omgeving werkte. Het noemen van haar naam - zij heette als abdis la Mère Angélique - wekte reeds ontzag. Zij vermocht het leven in het klooster tot een heilige oefening te maken, tot een verheven spanning op te voeren. En door den invloed van haar persoon werden velen genoopt zich naar haar te voegen. Haar eigen zusters kwamen: weldra zeer velen, voor wie het leven een bittere ernst werd: omstreeks 1620 was het getal der geestelijke zusters reeds tot 80 geklommen. Het oude klooster in de vallei scheen veel te klein en ook ongezond. Men beraamde een verplaatsing in ruimer gebouw te Parijs. En in het jaar 1626 had de geheele verhuizing plaats naar een gebouw in den faubourg Saint Jacques in Parijs.

Sinds het jaar 1626 is er dus altijd sprake van twee kloosters Port-Royal: één op het land en één in de stad. Het oude heette nu Port-Royal des Champs; dat van Parijs: Port-Royal de Paris. Zij bleven naast elkander bestaan; doch het oude klooster buiten Parijs was gedurende de eerstvolgende twaalf jaren van 1626-1638 in een toestand van volstrekte verlatenheid. Slechts één geestelijke was achtergelaten om den dienst in de kerk waar te nemen. Alles concentreerde zich in het

klooster te Parijs. Men kan echter niet zeggen, dat die verhuizing naar de hoofdstad gunstig werkte. Wel bleef de oude tucht en orde bestaan, maar toen de eerste impulsie der bekeering, de eerste frischheid van den aanloop tot een nieuw leven voorbij was, had men in 't klooster natuurlijk aan niets zoozeer behoefte als aan een stevig geestelijk voedsel, aan een stichtende maar ook onderrichtende leiding. La Mère Angélique had altijd zulk een vaste raadgeving gezocht: telkens had zij vroeger, en niet te vergeefs, een beroep gedaan op Saint Francois de Sales: nu echter te Parijs trad zij daarvoor in meer dagelijksche verbinding met den bisschop van Langres, den zoon van den Italiaanschen financier, die weleer met de Medicis in Frankrijk was gekomen, met Sebastien Zamet. Die leiding van Zamet bleek echter aan alles een verkeerden plooi te geven. Iets weekelijks, iets ziekelijks, iets kleins scheen de overhand te krijgen. En dat juist op een oogenblik, toen een flinke leiding meer dan ooit noodzakelijk was. Want in de inrichting van het klooster hadden vrij groote veranderingen plaats gehad. Niet alleen was sinds 1627 (bij breve van paus Urbanus VIII) het klooster, met opheffing van de ondergeschiktheid, waarin het tot nu toe was geplaatst tegenover de abdij van Citeaux, onmiddellijk gesteld onder den aartsbisschop van Parijs; - maar tevens was, op verzoek van la mère Angélique, door de koningin-moeder Maria de Medicis de constitutie van het klooster zoodanig veranderd, dat voortaan het klooster niet meer de benoeming eener abdis ontving, maar zelf om de drie jaren haar abdis koos. In 1630 had de eerste verkiezing plaats, en la mère Angélique had van de gelegenheid gebruik gemaakt om een ziele-wensch te bevredigen en als abdis af te treden. Straks was zij zelfs uit het klooster weggegaan. En nu was juist in dienzelfden tijd merkbaar een soort van dweepende mystiek, gevolg van den invloed van bisschop Zamet.

Het jaar 1636 zou een einde aan die verslapping maken. Toen kreeg Port-Royal den geestelijken leider, dien het behoefde, den toen vijf en vijftigjarigen abt van Saint-Cyran. Tegelijkertijd was la mère Angélique in Port-Royal teruggekomen en was haar zachtere zuster Agnès tot abdis verkozen. Zóó kon Saint-Cyran als *directeur* der zielen aan den arbeid gaan. En hij gaf stof en inhoud aan de overpeinzingen en geestes-oefeningen der kloosterlingen. Uitgaande van de be-

schouwing, dat de menschelijke natuur slecht en verdorven is, wist hij het besef der menschelijke ellende zoo diep te doen gevoelen, dat een huivering en siddering de zielen moest bevangen, bij de gedachte aan Gods almacht en Gods oneindigheid. God is verschrikkelijk, zoo luidden zijn steeds herhaalde woorden. De autoriteit, het gezag werd door hem op den voorgrond gezet. De mensch kan niets, de genade Gods doet alles, zoo leerde hij. Doch die bewuste vernietiging van zich zelven, die verbrijzeling des harten, die strengheid werkte toch als door een weêrslag in 't gemoed een Christelijke hooghartigheid, die geen plaats meer liet voor gewone vale alledaagschheid. Saint-Cyran maakte het Port-Royal tot een zeer verheven wijkplaats der geesten: verschillende mannelijke kluizenaars, meestal hoogontwikkelde geesten, voegden zich naast de muren van Port-Royal, om in die organisatie, als een wacht voor het klooster, onder leiding van Saint-Cyran, te leven en te wonen. Terwijl Singlin als biechtvader in het klooster kwam, gaven Lancelot, de Saci, Le Maître zich in dat jaar 1636 over aan Port-Royal. De zoogenaamde ‘Heeren’ van Port-Royal traden op, en in de eerste rij onder hen weder de leden uit het geslacht Arnauld.

De stoot aan Port-Royal gegeven was krachtig, doch trok de aandacht der regeering. De zeer eigenaardige zelfstandige plooi, die Port-Royal door Saint-Cyran kreeg, geleek haast eene nieuwe ketterij. De wereld begon trouwens zich bezig te houden met Jansenius, den vertrouwden vriend van Saint-Cyran. Port-Royal zou - als men niet waakte - het broeinest kunnen worden van allerlei Jansenistische afdwalingen: doch Richelieu waakte, en liet in Mei 1638 Saint-Cyran gevangen zetten. De aartsbisschop van Parijs gaf voorts aan de Heeren ‘Solitaires’ last, om hun kleine verblijven bij het klooster te verlaten: deze gingen nu naar de verlaten gebouwen van het Port-Royal des Champs. Men liet ze echter ook dààr niet met vrede; den 14^{den} Juli 1638 moesten zij op bevel der regeering (dit heet hun eerste verspreiding) ook van dáár vertrekken en elders schuilplaats zoeken. In den zomer van 1639 kwamen echter de meesten als ongemerkt in Port-Royal des Champs terug, en nieuwe kluizenaars, vooral uit de hooge burgerij, voegden zich allengs bij hen. Het klooster te Parijs organiseerde zich des te krachtiger imvendig, nu ook la mère Angélique in 1642 de teugels van het bewind weder opnam,

en eenige jaren abdis bleef. Saint-Cyran bleef leider der zielen ook uit de gevangenis, een gevangenis, waaruit hij eerst na den dood van Richelieu werd vrijgelaten, 6 Februari 1643, doch slechts om te sterven, 11 October 1643. Intusschen breidde het klooster te Parijs zich uit. In 1646 werd de eerste steen gelegd voor een kerk van Port-Royal te Parijs: het instituut ‘du Saint Sacrement’ - Zamet's stichting en lievelingskind - werd regelmatig met het klooster vereenigd: de kleeding van de geestelijke zusters werd gewijzigd en vastgesteld: zij zou bestaan in een wit schouderkleed met een rood scharlaken kruis op de borst. - Doch la mère Angélique had nog andere plannen. Haar hart was toch eigenlijk in het vóór twee en twintig jaren verlaten Port-Royal des Champs: het klooster te Parijs was voor haar niet het ware verblijf. Zij wilde, nu Port-Royal meer vrienden en meer geldelijke hulpmiddelen kreeg, liefst dat klooster in de vallei vergrooten en daarheen trekken. In Mei 1648 ging zij met eenige zusters weder derwaarts. Weldra begon nu de verbouwing en de vergrooting, waarbij de hertog de Luynes haar in alles hielp. De ruimten moesten betrekkelijk groot zijn, daar Port-Royal allengs zooveel nieuwe zusters opnam. Gedurende de oorlogen der Fronde was het verblijf in de twee kloosters nog niet vast, en moesten nog dikwijls de zusters, zoowel die te Parijs als daar buiten, de wijk nemen: doch in Januari 1652 konden, zoovelen als 't wilden, rustig en voor goed met la mère Angélique naar Port-Royal des Champs gaan. Het klooster in de vallei stond nu weer op gelijken rang met dat van Parijs.

Doch reeds naderde het gevaar en de vervolging tegen de twee kloosters.

In Juni 1653 toch waren door den Paus de vijf stellingen veroordeeld, die men meende gevonden te hebben in het boek, genaamd ‘Augustinus’, van den in 1638 gestorven Jansenius. Jansenius was de boezemvriend geweest van den abt Saint-Cyran, en dezelfde partij der Jesuïten, die zoozeer tegen de meeningen van Jansenius gekant was, moest als van zelf argwanend toezien op de kloosters Port-Royal, door Saint-Cyran weleer onderwezen. Veel kon men echter in 't begin nog niet uitrichten tegen Port-Royal. Want de kloosters stonden (zooals gezegd is) onder de onmiddellijke rechtspleging van den aartsbisschop van Parijs. Nu stierf die aartsbisschop Gondi in

dezen tijd (21 Maart 1654), en aartsbisschop werd van rechtswege de coadjutor, die echter sinds December 1652 wegens de gebeurtenissen der Fronde gevangen zat, te weten de kardinaal de Retz. Deze nieuwe aartsbisschop was - al helde hij nog zoo weinig tot Jansenisme over - als gevangen man natuurlijk niet te bewegen zelf te vervolgen. Ook toen hij 8 Augustus 1654 uit zijn kerker ontvluchtte en in den vreemde rondzwierf, bleef hij als 't ware de natuurlijke steun van dien mogelijken hefboom van oppositie, het klooster Port-Royal. De Jesuïten gaven het echter niet op, en in de eerste jaren, die nu volgden, was men dus getuige van een duel op leven en dood tusschen de volgelingen van Saint-Cyran, d.i. Port-Royal, en de Jesuïten. En Port-Royal had in die dagen binnen zijn kring gekregen twee geweldige athleten, die alléén bijna een leger waard wáren: de één, de grootste geleerde en controversist, die het theologisch Frankrijk in de 17e eeuw gehad heeft, A r n a u l d , 'le grand Arnauld', de jongste broeder van la mère Angélique: - de ander, de geniaalste figuur, waarop voor een goed deel de roem door alle eeuwen van Frankrijk berust, P a s c a l . Zij beiden gordden zich aan. Arnauld's uitzetting als doctor der theologie uit de Sorbonne, in 1656, was het signaal. En in 1656 verschenen die bijtende brieven van Pascal tegen de Jesuïten, die onder den naam van 'Provinciales', dieper wronden aan de Jesuïten toebrachten dan ooit in later jaren Pombal, Choiseul of Bismarck door de kracht van het geweld konden slaan. Toch waren die van Port-Royal het zwakst. Men verdacht hen van verbindingen met de Retz en de leiders der Fronde. De Jesuïten hadden het oor der regeering, en na Arnauld's veroordeeling had allerlei kleine vervolging plaats. Uit den omtrek van het klooster in de vallei moesten ten tweeden male in Maart 1656 (men noemt dat de tweede verspreiding) de Heeren 'Solitaires' vertrekken. Inspectiën van wege het Hof hadden meer dan ééns plaats kortom de aanhangers van Port-Royal werden overal bemoeielijkt. Pascal echter wierp stroomen van ironie op al die vijanden, en hij zelf en geheel het klooster meende in dien strijd door God gesteund te worden, toen 24 Maart 1656 in het klooster te Parijs een wonder plaats had met een doorn uit de doornenkroon van Christus, waardoor Marguérite Perier genezen werd.

Het wonder deed een oogenblik de vervolging rusten. Doch de rust was de voorbode van een veel zwaarder aanval. Allengs verhief zich uit de verwikkelingen van allerlei tweeslachtige toestanden de figuur van L o d e w i j k XIV. Hij zou de koning der éénheid zijn. Éénheid in het staatkundige, in het maatschappelijke, in het kerkelijke, in alles. Waar iets zelfstandigs overbleef, dat zich niet aan den algemeenen regel wilde onderwerpen, daar moest aan zulk een hoofdig bestanddeel de les worden gegeven om zich te plooien. Port-Royal was in de oogen van Lodewijk XIV zulk een clement van oppositie. Het had zich in de laatste jaren geheel en al vereenzelvigd met het Jansenisme en het zou nu voor den koninklijken wil moeten buigen of anders breken. Niet alleen Rome, neen Versailles werd vooral voor het klooster de groote vijand.

Aan het sterfbed van Mazarin - die in Port-Royal slechts de Fronde en de Retz had willen treffen - werd thans, 13 December 1660, een gansch andere vervolging beraamd. En nauwelijks was 9 Maart 1661 Mazarin overleden, of in April 1661 brak de storm los. Er Avas nu bepaald dat *het Formulier*, reeds in 1657 vastgesteld, waardoor men zijn instemming betuigde met de pauselijke veroordeeling der vijf stellingen van Jansenius, niet alleen door alle priesters, maar ook door alle geestelijken, en geestelijke zusters, regenten van colleges, enz., moest geteekend worden. Zoo dacht men allen, die in Port-Royal vertoefden, te dwingen. Het klooster te Parijs ondervond den eersten stoot. Aanzegging werd daaraan gedaan om de ‘pensionnaires’, die men huisvestte en opvoedde, te verwijderen; zestig zulke ‘pensionnaires’ moesten achtereenvolgens vertrekken. Toen volgde het gebod om het Formulier te teekenen. Na allerlei onderhandeling toonden zich de geestelijke zusters bereid om te teekenen, dat ook zij de gewraakte vijf stellingen verwierpen, doch met dit beding, dat zij niet wilden beslissen, of die stellingen werkelijk vervat waren in de geschriften van Jansenius. Zij wilden Saint-Cyran niet verloochenen. Zij teekenden dus slechts met een voorwaarde, een opschrift, een ‘*entête*’, een voorbehoud betreffende de feitelijke questie, of de vijf veroordeelde stellingen werkelijk te vinden waren in het boek van Jansenius, dat de nonnen verklaarden niet gelezen te hebben. Het was een compromis, dat de zus-

ters aangingen met haar eigen geweten. Een halfheid, als men wil. Maar Port-Royal begreep, dat, wanneer het in deze vormquestie toegaf, het zijn beginsel verloochende. Doch de paus en de koning verwierpen natuurlijk die conditie; men moest eenvoudig-weg en in volstrekten zin alles teekenen. Van weêrszijden werd men hardnekkiger. De zusters van Port-Royal schenen niet te willen buigen. Het werd een strijd nu om het Formulier.

Toen besloot de koning door te tasten. Juist had men eindelijk en ten langen leste, op het einde van 1661, den kardinaal de Retz, die altijd rondzwierf, wel het meest in Holland, weten te overreden, om van zijn aartsbisdom van Parijs afstand te doen. Men kon dus een aartsbisschop gaan benoemen, die Port-Royal zou weten te dwingen. Die rol was toegedacht aan de Marca, doch hij stierf reeds 9 Juni 1662, en nu werd Hardouin de Péréfixe, de vroegere leermeester des konings, aartsbisschop van Parijs. Deze zou dus de onwillige zusters tot haar plicht brengen. In April 1664 toog hij aan die taak. Het was een aartsbisschop, aan wien men een plaats zou willen geven in de latere ridderromans, in Ariosto des noods; hij was niet ontbloot van geest, had zeker gezond verstand, was in werkelijkheid goedhartig, maar hij had geen zelfbeheersching en hij was niet koelbloedig genoeg. Hij werd driftig tegen de zusters, versprak zich dan, knorde als een grompot, poogde op haar gemoed te werken: het hielp alles niets. Na een vergeefsch bezoek liet hij de zusters nog drie weken beraad. Den 21sten Augustus 1664 was hij weder in het klooster te Parijs. Wederom werden allen ondervraagd. Zij weigerden allen te teekenen. Toen werd hij zeer boos. Hij verbood haar het avondmaal, en liet zich deze zoo dikwerf herhaalde woorden over de zusters van Port-Royal ontvallen: ‘Zij zijn rein als een engel, maar trotsch als de duivel.’ Nu volgde verder slag op slag. Den 26sten Augustus 1664 werden twaalf zusters uit het klooster te Parijs door den aartsbisschop weggevoerd en naar andere gestichten gebracht: een vreemde abdis, vergezeld door eenige vreemde zusters, zou het klooster besturen. Den 29sten November 1664 weerden nog drie zusters uit Port-Royal van Parijs genomen. Voorts was den 15^{den} November 1664 het klooster in de vallei, Port-Royal des Champs, dat tot nu toe eenigszins door den aartsbisschop was gespaard,

mede geëxcommuniceerd. Eindelijk, toen men toch zóó de meeste zusters noch te Parijs, noch in de vallei tot teekenen had kunnen brengen, besloot de aartsbisschop al de ongehoorzamen in het Port-Royal des Champs te vereenigen, en ze dáár, onder den banvloek, gevangen te houden. Diegenen, die hadden willen teekenen, de ontrouwen (in den geest van Port-Royal) konden dan te Parijs in het klooster blijven. Den 3^{den} Juli 1665 had des morgens ten half zes ure de wegvoering uit de verschillende kloosters naar de vallei plaats. Zeven koetsen, elk met vier paarden bespannen, haalden de zusters af uit de gestichten en kwamen buiten Parijs, bij de hoogte van Jouy, te zamen. De optocht vormde een langen schilderachtigen stoet met het gevolg en de ruiters en de aalmoezeniers van den aartsbisschop. Daarbinnen zaten goed bewaakt 36 zusters, allen in het witte kleed met het scharlakenroodekruis op de borst.

Zoo waren alle getrouwen in het klooster Port-Royal weder vereenigd; want van nu af aan is het klooster te Parijs overgelaten aan de ontrouwe zusters, en vervreemdt het dus geheel en al van den eigenaardigen geest, door la mère Angélique en Saint-Cyran als kenmerk van Port-Royal aangegeven. En in dat oude klooster der vallei was men ja nu hereenigd, maar te zamen als geblocqueerd. Het interdict was over hel klooster uitgesproken, de banvloek tegen de zusters geslingerd. Geen biecht werd gehoord. Aan geen kerkelijke plechtigheid hadden de zusters deel. De sacramenten der stervenden werden haar niet toegediend. De Heeren ‘Solitaires’, die zoo degelijken wetenschappelijken zin aan alle oefeningen hadden gegeven, waren verjaagd; de directeur, de biechtvaders waren verdreven en gevangen genomen; in hun plaats had de aartsbisschop andere, geheel vreemde vertroosters gezonden: de goederen waren gesequestreerd: alle gemeenschap met de buitenwereld was verboden; geen klok mocht er luiden; men was opgesloten in een gevangenis. Die opsluiting duurde drie en een half jaar. Het was in alle opzichten een bitter treurig tijdperk. Men was afgesneden van het Christelijk leven: men worstelde tegen den opgelegden dwang; men werd ziek; men tobde zich af in kleine protesten; velen stierven.

Wat bleef er over om' Port-Royal te steunen en te redden? - Ditmaal was het de houding van vier fransche bisschoppen,

die van Aleth, Angers, Beauvais en Pamiers en vooral van Pavillon, den vromen bisschop van Aleth. Ook zij hadden dit zoogenaamde formulier niet willen teekenen: ook zij meenden dat de paus niet uit kon maken of de betwiste stellingen werkelijk in het boek van Jansenius stonden, met andere woorden, zij geloofden, dat de pauselijke onfeilbaarheid zich niet uitstrekte over zulke feiten: en hun zaak was dus eigenlijk dezelfde als die van Port-Royal. Terwijl dus enkelen der Heeren van Port-Royal geen anderen uitweg zagen, dan ontvluchting naar Amerika, of vestiging te Nordstrand in Sleeswijk: - had de regeering het echter niet geheel afgekeurd, dat men met de vier bisschoppen onderhandelde, en elke onderhandeling van dien aard moest tevens Port-Royal ten goede komen. Terzelfder tijd was de publieke opinie ook wel eenigszins ten gunste van Port-Royal omgeslagen, sinds de beste der Heeren 'Solitaires' van dat klooster (Le Maître, Saci en Arnauld) van uit hun gevangenis of schuilhoek in 1667 een vertaling van het Nieuwe Testament uitgaven, die aan veler behoeften voldeed. De dwaze wijze, waarop de aartsbisschop van Parijs ook deze vertaling wilde verbieden, maakte dat vele edellieden van 't Hof, o.a. de prins van Condé, zich ten voordeele van Port-Royal uitlieten. De onderhandelingen vonden dus meer en meer een voor haar voordeelig terrein. Pavillon vergat de zusters van Port-Royal niet. Bij arrest van 23 October 1668 kwam een soort van v r e d e tot stand, een verdrag, waarbij men van weêrszijden concessiën deed. Een interpretatie werd gevonden, waarbij een ieder zich kon neêrleggen: een formule werd bedacht, die door de zusters van Port-Royal kon worden geteekend. Paus Clemens IX verklaarde er genoegen mede te nemen, zoo men het formulier onderteekende met de verklaring, dat de veroordeeling slechts den inhoud der vijf stellingen gold, zonder zich uit te laten of deze werkelijk door Jansenius waren geleerd. Het was een *status-quo*. Werkelijk werd die formule 15 Februari 1669 door alle zusters onderteekend, en onmiddellijk werd het interdict over het klooster in de vallei opgeheven. De waskaarsen werden weder aangestoken, het *te-Deum* werd aangeheven, de klokken luidden, de poorten van de kerk werden geopend, en de armen vloeiden weder over den drempel te zamen.

Inderdaad was er een algemeene stemming van vrede in het

Frankrijk van Lodewijk XIV. Een roemrijk vredes-verdrag had zoo even een glorie-vollen oorlog tegen het buitenland geëindigd. Schitterende feesten werden gevierd. De koning had smaak gekregen in zaken van kunst en literatuur. Molière was steeds bij hem. De weelderige blonde Montespan gebood over het hart van Lodewijk XIV; kortom, de koning was in een goed humeur. De drijvers der kerk begrepen die feestvreugde nu niet te kunnen storen, en Port-Royal der vallei mocht van dit alles partij trekken. De gelukkige vredestijd duurde voor Port-Royal tien jaren, en was in alle opzichten voor dit klooster een tijd van bloei. Met het klooster te Parijs had, 13 Mei 1669, een afrekening en verdeeling der inkomsten en goederen plaats, zoodat elk klooster thans geheel op zich zelf stond, en het oude Port-Royal des Champs weder een volledig geheel vormde. Het Parijsche klooster werd dan ook meer en meer als iets geheel anders en vreemds beschouwd. Verder deden de Heeren ‘Solitaires’ hun best om goede geschriften uit te geven. In 1670 had de uitgave der ‘Pensées’ van den in 1662 gestorven Pascal plaats. Zij poogden zelfs nu de Catholieke kerk aan zich te verplichten door strijd-schriften tegen de Protestanten. Voorts was een vriend van Port-Royal, kleinzoon van Antoine Arnauld, met name de Pomponne, in 1671 minister van buitenlandsche zaken van Lodewijk XIV geworden. De broeders van la mère Angélique, d'Andilly en Arnauld, waren door den koning aan het Hof ontvangen. Het scheen tot den goeden toon in die jaren te behooren, betrekkingen te hebben met Port-Royal. Madame de Sévigné, de beminnelijke luchthartige markiezin, schrijft in een van haar vlinderachtige brieven (zie een brief van 24 Januari 1674), hoe heerlijk zij bij een bezoek dat Port-Royal gevonden heeft: ‘het is het Paradijs: de zusters zijn engelen op aarde en er zijn vijf of zes kluizenaars, die leven als heiligen, enz., enz.’ In één woord, de groote wereld vloeide naar Port-Royal toe. De kardinaal de Retz bracht weder een bezoek. De hoogste dames aan 't Hof wilden zich zoo eng mogelijk aan Port-Royal verbinden; wij noemen de Prinses de Conti, de hertogin de Liancourt, Madame de Sablé, en vooral de groote zuster van Condé, madame de Longueville. Die allen en zoovele anderen vormden een vaste groep, die steeds bereid was de partij van Port-Royal op te nemen. Pelgrims van allerlei aard gingen uit Versailles eerbiedig hunne

groeten brengen in de stille vallei. De schilder Champagne, wiens dochter in Port-Royal de gelofte had afgelegd, vertoefde er, en deed zijn schilderstukken ten behoeve van het klooster door allen bewonderen. De dichter Racine wendde zijn schreden, als berouwhebbende zoon, naar de vallei.

Doch in den glans lag juist het gevaar. Had slechts de groote wereld zich niet met Port-Royal bemoeid, had het klooster slechts stil en vergeten zijn taak afgesponnen, wellicht dat allen dan in vrede hadden kunnen voortleven. Doch de ophef, dat altijd spreken over Port-Royal, die eigenaardige *doctrinaire* tint die allen kregen, zoodra zij met Port-Royal in verbinding stonden, waren oorzaak; dat Port-Royal in de oogen van Lodewijk XIV wederom iets te zelfstandigs kreeg. De koning hield niet van zaken of instellingen die leven en geraas maakten. Port-Royal scheen hem een steunpunt van kerkelijke oppositie. Het goede humeur van den koning was voorbij. Het verdroot hem overal dat Port-Royal op zijn weg te vinden; ‘die Heeren van Port-Royal, altijd die Heeren,’ zoo hoorde men hem zeggen. Een aanleiding behoefde zich slechts voor te doen, en de vervolging zou weder beginnen.

Een tweetal feiten, door aanhangers van Port-Royal bedreven, werden als inbreuken op den vrede, op het status quo, door de regeering beschouwd: en de oorlogstoestand begon weder, vooral toen de machtige beschermster van Port-Royal, Madame de Longueville, in 1679 gestorven was. Deze inbreuken waren de volgende. De bisschop van Angers, een broeder van la mère Angélique, Henri Arnauld, werd beschuldigd van in zijn diocese de onderteekening van het formulier alleen toe te laten, indien de explicatie van 23 October 1668 er aan toegevoegd was: het enkel en eenvoudig teekenen van 't formulier had hij (volgens zijn bestrijders) verboden. Dat feit, waar of niet, werd door een arrest van den koning, genomen 30 Mei 1676 in het kamp van het leger van Vlaanderen te Xinove, veroordeeld. Het was een eerste verstoring van den vrede. Voorts had het volgende feit plaats. In de eerste maanden van het jaar 1677 hadden de bisschoppen van Arras en van Saint-Pons eenige opmerkingen aan den nieuwen paus Innocentius XI willen richten, over eenige hoogst ergerlijke stellingen der al te toegefelijke casuïsten: zij hadden Nicole (de beste pen toen ter tijde der Heeren van Port-Royal)

verzocht om in zijn schoon latijn de memorie te stellen. Hij deed het: en de koning beschouwde dat als een inbreuk op den vrede. De koning liet door de Pomponne aan diens oom Arnauld schrijven, dat Zijne Majesteit tot nu toe tevreden was geweest over zijn gedrag en over dat van Nicole, maar dat hij thans van alle kanten klachten ontving. Hoe het zij, de stok was gemakkelijk te vinden. Lodewijk XIV had, bij het sluiten van den vrede van Nijmegen, aan geheel Europa het hoofd geboden: hij wilde geen tegenstand meer dulden; het oude Jansenisme kwam hem alleen voor onder de gedaante van een oppositie-partij in de Kerk. Hij nam zich vast voor het te vernietigen, en in de eerste plaats het klooster, waaruit dat Jansenisme gevoed en gesterkt werd.

En zóó begon in 1679 op nieuw de vervolging tegen het klooster der zusters; een vervolging, die dertig jaren duurde en eindigde met de verdelging van 't klooster. De abdis, die tegen de eerste slagen dier vervolging het klooster moest verdedigen, was geheel berekend voor haar post; zij was de vastberadene, kloeke kleindochter van den advocaat Arnauld, namelijk la mère Angélique de St. Jean. De man, die bij den aanvang van dien oorlog als het ware tegen het klooster het bevel voerde, was weder de aartsbisschop van Parijs. Na den dood van Péréfixe was in 1671 Francois de Harlay aartsbisschop geworden. Maar deze bleek een gansch ander man dan zijn voorganger. Hij was geen man van opwellingen, het ééne oogenblik aangedaan, het andere geraakt: neen, de Harlay was een man van de wereld, volmaakt gewend om zaken af te doen, welwillend in de vormen: een man, die, hoeveel zonderlinge dingen hij deed (zijn zedeloosheid was de ergernis van Parijs), nooit een oogenblik zich versprak: geheel en al een staatsman: die dus volkomen in zijn rol zou zijn geweest als diplomaat of minister (zooals Saint-Simon zegt), maar die als hoofd der geestelijkheid bijzonder misplaatst was. Hij was echter voor Port-Royal een gevaarlijk vijand. Zijn tactiek was zeer eenvoudig. Hij wilde het klooster ontvolken en geen novices meer toelaten, waardoor het dan van zelf moest uitsterven. Bij zijn eerste bezoek, 17 Mei 1679, aan het klooster - hij trof er in de kerk zijn medelid der Academie Jean Racine, die sinds bijna twee jaren weder volmaakt bekeerd was en te Port-Royal, waar hij opgevoed was, het liefst vertoefde -

legde hij reeds op den toon van een man van de wereld aan de abdis uit, dat het groote getal geestelijke zusters moest verminderen. Wegstappend in zijn koets, wenkte hij op de beleefdste wijze één der ‘Solitaires’ van Port-Royal, en vertelde hem, dat de Heeren nog veertien dagen tijd hadden vóórdat zij zouden verhuizen. Zij moesten het klooster verlaten, ook de biechtvaders, ook de ‘pensionnaires’; de scholen werden ook gesloten; kortom, in de maanden Mei en Juni 1679 moesten reeds 66 personen Port-Royal verlaten. Dat was de eerste stap. De Harlay gaf nu bevel geen nieuwe ‘novices’ aan te nemen. Het klooster moest uitsterven. ‘Er zijn - zoo zeide de aartsbisschop aan 't Hof - nog eenige kikvorschen, die in dat moeras van Port-Royal blijven kwaken; maar slechts een weinigje zon is noodig, als de koning terugkomt, en het moeras is opgedroogd.’ Een oogenblik scheen de aartsbisschop er aan gedacht te hebben, om de twee kloosters, dat in de vallei en dat te Parijs, weder te vereenigen, en ze te stellen onder ééne door de regeering benoemde abdis: het klooster in de vallei zou dan van zelf opgelost zijn in dat van Parijs. Men liet dat plan echter weder varen; men bepaalde zich tot het doen uitsterven. Die langzame tering-dood van Port-Royal is dan ook vrij monotoon, de eentonigste zaak ter wereld. Het wordt bijna vervelend het Port-Royal dier dagen te volgen. Er waren eerst nog 73 geestelijke zusters, in 1684 was dat getal 63, in 1687 kwam het tot 56, drie jaren later was het 51; in 1693 kwam het tot 43; in 1696 vinden wij nog slechts 38 zusters. En tegen die zusters, waarvan de jongste 50 jaar is, blijft toch even hard de woede der regeering gekant. Ook de Heeren van Port-Royal stierven in hun verspreiding en schuilplaatsen één voor één. Port-Royal werd een doodsvallei, doch nog altijd verwekte het vrees aan den machtigen Lodewijk XIV.

Toen scheen er een oogenblik verademing te komen.

De Harlay stierf in 1695 en nu werd aartsbisschop van Parijs de Noailles, een vroom man, met reine zeden, uit de allereerste kringen, maar die door de zucht van onpartijdig en rechtvaardig te zijn het later bij iedereen, ook bij den koning, bedierf. Hij gaf al dadelijk hoop aan een ieder, en dus ook aan de partij der Jansenisten. Zij meenden daaruit het vertrouwen te putten, om weder een geschrift uit te geven. Nau-

welijks was dat werk verschenen, ‘l'Exposition de la Foi’, een nagelaten werk van den neef van Saint-Cyran, of de aartsbisschop vaardigde, 20 Augustus 1696, een overigens dubbelzinnige ordonnantie uit, waarbij het werk werd verboden. Het bleef de oude geschiedenis. Noailles kwam in October 1697 het klooster bezoeken: hij werd zelfs verteederd, en verzocht aan den koning verlof voor de geestelijke zusters om weder ‘novices’ aan te nemen. Doch Lodewijk XIV was onverbiddelijk. In 1699 - toen het getal zusters slechts 26 was - had de gravin de Grammont het gewaagd zich gedurende de heilige week te Port-Royal te begeven; de koning liet haar naam onmiddellijk schrappen van de lijst van haar; die met Zijn Majesteit naar Marly mochten gaan. Al de Grammonts dienden nu hun vertoogen in bij den koning. Madame de Grammont wilde haar betrekking met Port-Royal verduidelijken en sprak van de deugden der zusters. ‘Ik zie - zeide de koning, haar in de rede vallende - dat gij mij spreken wilt ten gunste der zusters van Port-Royal; maar ik heb mijn redenen om tegen dat huis te handelen zooals ik doe.’ Het waren redenen van staat. En ondertusschen stierf men dáár. De ééne abdis na de andere. La mère Angélique de St. Jean eerst, daarna la mère Racine. De ééne zuster na de andere. De eenige afwisseling was, dat van tijd tot tijd het klooster te Parijs moeite deed, om terug te komen op de afrekening der goederen van 1669 en de inkomsten haar reeds wilde afnemen. De zusters bleven zich ook hier op dat punt verdedigen. Zelfs de Noailles was nu op haar hand: hoorende dat de abdis te Parijs, een nicht van de Harlay, een bal in de spreekzaal van het klooster gaf, merkte hij op: ‘Het is niet recht dat Port-Royal te Parijs bals geeft, en Port-Royal der vallei de muziek betaalt.’

Een onvoorzichtigheid der Jansenisten verhaastte nog het lot van Port-Royal. Een zekere Eustace, biechtvader der zusters, had een consultatie opgemaakt, bekend onder den naam van ‘*cas de conscience*’, uitleggende, hoe men te werk moest gaan met de gehoorzaamheid aan de constitutiën van den paus betreffende het Jansenisme: die consultatie ging rond als manuscript en werd door 40 doctoren der theologie geteekend; in 1702 werd zij gedrukt. Het verschijnen van dit werk had een ontzettend geraas ten gevolge. Paus Clemens XI veroordeelde het

dadelijk bij bul van 12 Februari 1703. De aartsbisschop van Parijs moest hetzelfde doen. De koning in zijn staatsraad behandelde 5 Maart 1703 de aangelegenheid en vaardigde een arrest uit, waarbij, even als bij den vrede van 1669, een volstrekt en algeheel stilzwijgen aan alle partijen werd opgelegd. Tegelijkertijd werd de paus aangezocht zich nader te verklaren. De paus deed het en gaf 15 Juli 1705 de vermaarde bul *Vineam Domini Sabaoth*, waarbij nogmaals adhaesie werd geboden aan het oordeel van de Kerk, dat het boek van Jansenius vol ketterij was. De aartsbisschop van Parijs vaardigde met een speciaal mandement die bul uit. Tengevolge van die bul zou men de zusters van Port-Royal nogmaals gelasten uitdrukkelijk alles te beamen. - En een tweede feit was oorzaak, dat men de zaak tegen Port-Royal zoo ernstig mogelijk opvatte. In Brussel was 30 Mei 1703, op last van den koning van Spanje, ten verzoeke van de hooge geestelijkheid, le père Quesnel gevat, de leerling en volgeling van Arnauld. Men legde beslag op al zijn papieren, die naar Parijs werden gezonden. En in die papieren vond men nu allerlei, maar bovenal de innige verstandhouding, waarin allen, die de denkwijze van Port-Royal deelden, tot elkander stonden. De koning liet ze zich alle avonden voorlezen in den salon van Madame de Maintenon. De lectuur duurde jaren. Opgevat als teekenen van een groote samenzweering, was elk feit in die papieren vermeld een misdaad, elke frase, elke regel een begin van beschuldiging. Men was reeds verdacht als men genoemd werd in die briefwisseling. De biechtvader des konings, de Jesuït père de la Chaise, wist meesterlijk van dat zwarte kabinet gebruik te maken. Wat zou het zijn, toen men het grillige en burlesque plan daarin vond, dat, bij de vredesonderhandelingen van 1684, de Jansenistische factie op den voet van een onafhankelijke soevereine macht had willen optreden? - Dat alles woelde en gistte nu, toen 18 Maart 1706 aan den biechtvader der zusters van Port-Royal van wege den aartsbisschop werd gevraagd, of zij de nieuwe bul en het mandement reeds aangehoord en beaamd hadden. Het antwoord moest gegeven worden. Op 21 Maart was men gereed. De zusters bekenden alles nu aangehoord en beaamd te hebben - maar met een conditie: ‘elles les reçoivent avec le respect dû à sa Sainteté et à son Eminence, *sans déroger* à ce qui s'est fait

à leur égard à la paix de l'Eglise sous le Pape Clement IX.' Die bijvoeging '*sans déroger*' was beslissend. Port-Royal gehoorzaamde dus niet.

Het twintigtal oude ziekelijke zusters durfde weêrstaan.

De grootvicaris van den aartsbisschop poogde elk individueel nog te overreden. Zij bogen haar knie voor hem, maar niet haar hart, niet haar geweten.

De koning bedacht zich nog. Een arrest werd gegeven 17 April, waarbij het bevel, dat tot nu toe mondeling was gedaan, schriftelijk in alle vormen werd uitgevaardigd: dat zij geen 'novices' meer mochten aannemen.

Toen liet men haar een oogenblik met rust. Trouwens zij waren zóó oud en zóó ziekelijk. Het lichaam was te zwak voor de spanning van den geest. Vier van haar, die hoofden waren van 't huis, stierven. Ook de abdis, 20 April. De aartsbisschop verbood nu een nieuwe abdis te benoemen. De stervende abdis (het was la mère Elisabeth de Sainte-Anne Boulard) had echter nog schielijk vóór haar dood een priores aangesteld. Deze, la mère Louise de Sainte-Anastasie du Mesnil, nam nu de teugels van het bestuur.[1)]

1) Ziehier dus de abdissen van Port-Royal in de zeventiende eeuw:

Namen.	**Jaar der keuze.**	**Jaar van 't einde van haar ambt.**
Jeanne de Boulehart	1575.	sterft 1602.
Jacqueline Marie Angélique Arnauld	1602.	legt het ambt neder 1630.
Marie Geneviève de St. Augustin le Tardif eerste vrij gekozene	23 Juli 1630.	1636.
Jeanne Catherine Agnès de St. Paul Arnauld	19 Sept. 1636.	1642.
Jacqueline Marie Angélique Arnauld	3 Oct. 1642.	1654.
Marie des Anges Suireau	26 Nov. 1654.	sterft 10 Dec.1658.
Jeanne Catherine Agnès de St. Paul Arnauld	17 Dec. 1658.	1661.
Magdeleine de St. Agnès de Ligni	12 Dec. 1661.	1669.
Henriette Marie de St. Magdeleine du Fargis	23 Juli 1669.	1678.
Angélique de St. Jean Arnauld	3 Aug. 1678.	1684.
Henriette Marie de St. Magdeleine du Fargis	1684.	1689.

Waarlijk, dat inwendig bestuur scheen nog noodig. Het klooster te Parijs, ziende, hoe zeer het klooster in de vallei werd besprongen, dacht, dat nu het oogenblik geschikt was om tot een nieuwe verdeeling der goederen en inkomsten over te gaan. De koning billijkte deze vraag. De oude verdeeling werd herroepen en 9 Februari 1707 werden regelen gesteld voor den overgang der goederen op het klooster van Parijs, en tevens 6000 franken van de totale inkomsten à 8000 franken gesequestreerd. Voorts werd het getal der personen, die als bedienden of beambten nog in het klooster waren, vastgesteld op tien. Er waren nu nog behalve deze bedienden 19 geestelijke zusters en negen '*converses*'. Allen die er dus meer waren dan deze en de 10 beambten moesten vertrekken. Achttien personen verlieten zoo wederom Port-Royal.

Doch de zusters gaven het nog niet op. Zij protesteerden bij alle rechtbanken; zij maakten zelfs 8 Mei 1707 een protest op tegen de eventueele onderteekeningen, die men haar zou willen afdwingen. Nieuwe biechtvaders werden haar toegezonden. Eindelijk werd haar - evenals onder Péréfixe - de communie weder ontzegd, bij ordonnantie van 22 November 1707. Maar zij waren niet tot buigen te krijgen.

Lodewijk XIV werd hoe langer hoe ongeduldiger. Op eenige schreden af stands van Versailles kon men hem dus weêrstaan. Dat mocht zoo niet duren. Men had hem gezegd, dat Port-Royal wel zou uitsterven, maar dat vorderde te veel tijd. Het oude lichaam had nog te veel bloed. Men vroeg dus wederom bullen van den paus, ditmaal om Port-Royal te dooden. De paus gaf eindelijk, 27 Maart 1708, een nieuwe bul, waarbij hij de vernietiging van Port-Royal goedkeurde, en de goederen overgaf aan Port-Royal van Parijs, doch onder deze voorwaarde, dat de oude geestelijke zusters elk 200 franken als levensonderhoud jaarlijks uit die goederen zouden bekomen, en dat zij in haar klooster en kerk zouden kunnen blijven tot aan haar dood.

De koning was niet tevreden met die bul. Want op die wijze bleef het klooster toch bestaan. De paus moest een nieuwe bul geven, die hij antidateerde, dus ook op 27 Maart 1708 stelde, en door deze bul gaf hij de bevoegdheid de zusters uit dat nest der dwalingen weg te voeren.

De aartsbisschop van Parijs vaardigde den 11^{den} Juli 1709

Agnès de St. Thècle Racine	1689.	sterft 1700.
Elisabeth de St. Anne Boulard de Ninviliers	1700.	sterft 20 April 1706.

- na allerlei onderzoek en over en weder ondervraging - het decreet uit, waarbij Port-Royal des Champs werd opgeheven en alle goederen overgegeven werden aan het Port-Royal te Parijs.

De abdis van Parijs, Madame de Chateau-Renaud, kwam nu in de vallei, met haar notarissen en klerken, en nam alles bij geschrift in bezit, Toen alle formaliteiten waren vervuld, zag men 19 October 1709, des ochtends, den *lieutenant de police* d'Argenson komen, met twaalf koetsen, elk met vier paarden bespannen, met kolveniers en krijgsvolk. Hij gaf de zusters drie uren tijds om zich voor te bereiden. Toen werden zij in de koetsen geplaatst, en wijd en zijd uit elkander naar andere kloosters gevoerd. Zoo handelde men met het twintigtal overgebleven zusters, wier jongste 50 jaren oud was en van welke eenige meer dan 80 jaren telden. Het witte kleed met het scharlaken kruis zou voortaan niet meer gezien worden. Port-Royal als zoodanig bestond niet meer. Het had juist honderd jaren sinds de eerste hervorming van la mère Angélique geleefd.

Men verhaalt, dat, toen de zusters uit elkander gerukt waren en niet meer vereenigd in haar sterke organisatie stonden, ook de geestkracht velen verliet, en dat de meesten ten langen leste, op alle wijzen aangezocht, bezweken en teekenden.

Hoe het zij, de kroniek van Port-Royal zou hiermede geeindigd zijn, zoo nog niet vermeld moest worden, dat de macht des konings ook de steenen muren en de graven der gestorvenen ging aantasten. Want Lodewijk XIV wilde, dat er geen spoor van Port-Royal meer overbleef. Hij liet dus de muren omverrukken, en beval dat alle lijken opgegraven en naar elders verplaatst zouden worden. Men begrijpt wat dit laatste beteekent, wanneer men weet, dat zoovele vrienden van Port-Royal, die in de wereld leefden, toch als laatste rustplaats dit klooster hadden uitgekozen. Men berekende, dat er meer dan 3000 gestorvenen moesten rusten. Welnu, in de maanden October en November 1711 kon men dáár het afgrijselijk schouwspel zien van ruwe doodgravers - die door den drank zich sterkten en opwekten voor hun akelig werk - bezig met het omwoelen der graven en het wegwerpen der lijken. Jagers uit den hoofschen kring der edellieden te Versailles, kwamen bij toeval, dolend door de bosschen, in die streek; zij traden in de half afgebroken kerk, stieten op een stapel dier lijken,

waarvan honden stukken vleesch afreien en gulzig aan beenderen knaagden.

Zóó strafte Lodewijk XIV, de groote koning, Port-Royal.

III.

Wij hebben den uitwendigen bouw van het klooster geschetst, verwijlen wij thans bij den inwendigen geest, die deze stichting bezielde: trachten wij nader te kennen de personen, die daarbinnen huisden.

Allereerst treedt dadelijk ons te gemoet de vaste, rustige gestalte van LA MÈRE ANGÉLIQUE.

Daar zijn betrekkelijk zeer weinig menschen geweest, die een daad hebben verricht, welke in de geschiedenis der ziel een geheel oorspronkelijke bladzijde kan beslaan. Hoe schaars zijn zij te tellen, die zedelijke en godsdienstige handelingen, wier vermelding alléén een kamp der ziel en tegelijkertijd een triomf aanduidt! De oudheid was trotsch op enkele dier bladzijden, bijna mythen, en wees naar Hercules, op den tweesprong de goede keus doende: naar Regulus, die zijn woord gestand bleef tot aan den dood: even verheven en nog roerender trekken wist de legende der eerste Christentijden en de kroniek der middeleeuwen aan te toonen: maar ondertusschen blijven de bladzijden, waarop zulke daden voorkomen, zeldzaam, en de nieuwe geschiedenis voegt er, trots haar stoffen op vooruitgang, geen groote hoeveelheid aan toe. Nu is echter juist la mère Angélique ééne van die figuren, van wie zulk een daad wordt vermeld; een daad, die in haar eenvoud aangrijpend is, en die een bladzijde beslaat in het gedenkboek der menschelijke ziel. Royer-Collard wees in het begin van deze eeuw weder op die bladzijde, en sinds dien tijd heeft ten minste in Frankrijk '*la Journée du Guichet*' haar vaste beteekenis.

Het feit is eenvoudig genoeg. Men weet, dat la mère Angélique een kind was uit het gezin van Antoine Arnauld. Haar vader was op zijn 25ste jaar, in 1585, gehuwd met de dochter van den invloedrijken advocaat-generaal bij het parlement van Parijs, met Catharine Marion. Een talrijk kroost werd geboren: twintig kinderen, van welke tien in leven bleven. Het was een voorbeeldig gezin, waarin alle huiselijke deugden eenigs-

zins streng werden beoefend; waar men zeer gehecht aan elkander zich gevoelde en tevens vol eerbied was voor den strengen, arbeidzamen vader, die zijn vaderlijke macht en tucht met klem uitoefende. Trouwens, voor al die kinderen moest gezorgd worden, en de vader kon zich niet veel rust gunnen, Hij had daarenboven veel vijanden gehad. In de kerkelijke twisten had hij zich ruimschoots gemengd. Zijn eigen vader was een wijl protestantsch geweest, en zelf had hij, toen Hendrik IV de kroon zich veroverd had op de Ligue, in 1594, de Jesuïten aangegrepen. Nu hield hij zich des te vaster aan de Kerk en aan de gestelde machten. Zijn oudste zoon d'Andilly moest in den dienst van het Hof en van den Staat gaan; zijn tweede zoon Henri ging in dien van de Kerk en werd later bisschop van Angers; een derde zoon ging in krijgsdienst, en een vierde zoon, Antoine, zijn jongste telg, eerst in 1612 geboren, zou de beroemde doctor der theologie worden. En wat zijn zes dochters betreft: de oudste, Catherine, sloot wel in 1605 met den Heer Le Maître een overigens vrij ongelukkig huwelijk, maar de daarop volgenden werden door den voorzichtigen vader naar de Kerk geleid. Angélique en Agnès, door bemiddeling van den grootvader Marion met abdijen begiftigd, gaven het voorbeeld; Anne-Eugénie, Marie en Madeleine gingen nu als van zelven dien weg op. Doch al wees de hand des vaders haar een klooster aan, en al wist de grootvader aan Angélique en Agnès den rang van abdis te geven op zonderling jeugdigen leeftijd: Antoine Arnauld was niet van plan, om zijn dochters ontslagen te rekenen van de ouderlijke tucht en van zijn eigen gezag. Zóó groeide dan ook de 8 September 1591 geboren Angélique op (zij heette vroeger Jacqueline vóór dat zij in 't klooster trad), en, abdis op haar tiende jaar, bleef zij kind en dochter in de eerste plaats. Trouwens de vader had in die benoeming tot abdis niets anders gezien dan het bezorgen van een goede wijkplaats, en de dochter moest die gunst der fortuin gebruiken en daarvan genieten. Zij nam dat als meisje in het klooster ook zoo op, en had zelfs tegenzin tegen de geestelijke wijding, speelde, wandelde, las of ging uit rijden, verzocht bloedverwanten bij zich; kortom leefde zoo als men toen in de kloosters leefde. Doch allengs voldeed dit leven haar niet meer. Zij werd vijftien jaren, en een soort van leegte, van diepe neerslachtigheid, maakte zich van haar meester. Zij

werd hard ziek. Haar ouders voerden haar naar huis om dáár te genezen: zij genas ook en kwam den 6den December 1607 terug in Port-Royal, waar zij haar achtjarig zusje Marie meêbracht en waar haar zuster Agnès, die tot nu toe in een ander klooster was geweest, zich ook met haar vereenigde. Doch zij was reeds een andere persoon geworden. Zij begon te begrijpen, dat men zich los moest maken van alle aardsche koorden, zooals zij 't noemde: het denkbeeld, van zich voor altijd aan God verbonden te hebben door in het klooster te treden, hield haar geheel bezig. Een oogenblik van bangen strijd, van onrust en van bittere pijn volgde. Toen - het was bij gelegenheid dat een reizend capucijner-monnik er preekte - had de wending plaats in haar gemoed: zij bekeerde zich: ‘het was - zoo zegt de kroniek van 't klooster - de eerste blik van God op haar en van haar tot God.’

En thans wilde zij alles ernstig opvatten. Zij begreep dat zij, nu zestien jaar oud, waarlijk geen abdis kon zijn; dat zij in plaats van te leiden liever volgen moest; zij wilde alles ontvluchten om met God te zijn; zij bad in stilte en alléén; zij wilde geheel het klooster hervormen, waar men zoo wereldsch leefde; in voortdurende spanning verkeerde zij, totdat zij wederom zeer ziek werd (September 1608) en door haar ouders naar huis werd gebracht. Men had nu ook den vader gewaarschuwd, dat de dochter zonderling strenge plannen voor het leven zich had gevormd, en hij nam de gelegenheid waar, om, terwijl zij krank nederlag, haar te vermanen om toch niet tot uitersten te vervallen. Haar hart brak bijna tegenover dien wil van den vader; doch den 22sten October 1608 in het klooster teruggekomen, werd zij weldra weder door hetzelfde vuur aangegrepen om het gesticht te hervormen. Het liep tegen Paschen 1609 en zij wist eindelijk door enkele goede grepen de in 't klooster aanwezige zusters tot den regel van een godsdienstig samenzijn te brengen. De gemeenschap van goederen werd ingevoerd; niemand zou voortaan iets als bijzonder eigendom voor zich zelve behouden. Die *gemeenschap* was het eerste vereischte, het was de gelofte van armoede; de tweede eisch was de *afsluiting* van 't klooster tegen de buitenwereld, en ook dien zou zij doorzetten.

En ziehier nu het punt, waar de strijd der ziel moest worden gestreden, want die strenge afsluiting van 't klooster be-

teekende tevens een afweren van den vader, onder wiens tucht zij nog altijd had gestaan. Toen het besluit door haar was genomen, stond dit bij haar vast, dat haar vader niet meer den drempel der gewijde ruimte zou overschrijden, zooals hij tot nu toe gewoon was. Doch haar hart klopte hoorbaar, wanneer zij aan de uitvoering van haar voornemen dacht. Zij had aan de zuster, die gehuwd was met den Heer Le Maître, geschreven om haar besluit aan den vader mede te deelen: deze had het hem niet durven zeggen: - en zoo rolde 25 September 1609 de zware koets van den advocaat uit Parijs naar Port-Royal. In die koets zaten Arnauld en zijn vrouw, voorts zijn zoon d'Andilly, Mevrouw Le Maître en nog een jongere zuster. Weldra dreunde de slag tegen de poort ten teeken dat Arnauld binnengelaten wenschte te worden.

Alle bewoonsters van het klooster waren gevlucht naar haar cellen en naar de kerk en lieten Angélique alléén. Zij had alle sleutels van het gebouw met zich genomen, en nu ging zij naar beneden en opende het kleine luikje of venster, waardoor de vraag dergenen, die buiten stonden, moest worden gericht. Arnauld stond er vóór en beval de poort te openen. Zij antwoordde niets, dan dat het haar vader mocht behagen in een kleine spreekzaal, dicht bij de poort, te gaan, waar zij hem kon spreken. De vader wist eerst niet wat hij hoorde; hij werd toornig, beval nu in drift, sloeg, stampvoette. Zij bleef hetzelfde antwoord geven, dat hij toch de goedheid mocht hebben om in de spreekzaal te komen. - De moeder en d'Andilly mengden zich in den twist; d'Andilly vooral, zoo even twintig jaar oud, verweet Angélique haar gril, haar bittere ondankbaarheid, en reeds begonnen ook enkele geestelijke zusters de daad der abdis te streng te vinden; zij riepen luid dat het een schande was de deur niet te openen voor Arnauld; tot zelfs de dienstboden en werksters begonnen zich te roeren. En Arnauld werd hoe langer hoe toorniger en vroeg nu zijn twee dochters, Agnès en Marie terug; hij vorderde ze te zien en hoopte misschien de deur te kunnen binnentreden als Angélique ze hem teruggaf. Doch zij was vastbesloten en in haar bitteren angst zoo kalm; door een achterdeur liet zij die twee zusters wegvoeren en tot den vader brengen. Arnauld ziende dat hij niet vorderde, beval de paarden voor de koets te zetten en wilde wegrijden. - Vóórdat hij afreed, liet hij

zich eindelijk overhalen om in de spreekkamer le komen, waartoe zij voortdurend hem bad. Hij trad er binnen. Zij ook van haar kant. En toen zij nu achter het traliehek stond, dat hen scheidde, zag zij dien vader, en hoe hij aangegrepen was door diepe smart. Hij sprak tot haar eenige weinige woorden en deed haar gevoelen, dat zij tot nog toe een vader had gehad, die haar had liefgehad en die haar belangen als zijn eigene had behartigd; dat voortaan haar gedrag hem zou verhinderen haar diezelfde teekenen zijner liefde te geven, een liefde die hij toch altijd voor haar behield; hij zou haar niet meer zien; maar een laatste bede richtte hij tot haar, dat zij toch, ter liefde van hem, haar zelf en haar leven zou behouden, en zich niet door allerlei overdrijving zou verderven. Angélique had tot nu toe in gespannen vastbeslotenheid haar hart verhard; zoolang de vader heftig was, was zij ook zeker van zich zelve: doch nu zij dien vader zóó zacht hoorde spreken, kon zij met 't lichaam den geweldigen strijd in haar binnenste niet meer uithouden. Zij viel in onmacht strak neder op den grond. - En nu was het aan den vader, die door 't traliewerk niet bij haar kon komen, om de geestelijke zusters te roepen en te schreeuwen om toch toe te snellen; niemand kwam; de moeder en d'Andilly en de zusters bonsden veel harder tegen de deur om hulp voor de dochter; doch vol angst over al hetgeen gebeurde, kwamen de bewoonsters niet; zij dachten niet dat de abdis ziek was geworden; zij geloofden, dat Arnauld met geweld toch binnen wilde komen. Eindelijk begrepen zij het en ijlden zij toe. Angélique was nog altijd buiten kennis, zonder gevoel. Door de zorgen der zusters opende zij ten laatste de oogen; zij zag haar vader nog altijd aan het traliehek. Zij bad hem slechts dit ééne, nog niet weg te gaan. - De strijd was volstreden. Zij had de zege behaald en de afsluiting was gehandhaafd.

Door die zedelijke overwinning was tevens de grondslag gelegd voor het Port-Royal, zoo als het in de geschiedenis bekend is: het Port-Royal, dat het leven nog minder opvatte als een mystieke verheffing tot den Hemel, dan wel als een nimmer ophoudenden worsteling, een voortdurenden strijd, een voorbereiding tot den grooten oordeels-dag. Er rijst boven dezen hoeksteen niet op een ‘Sainte-Chapelle’, waar de zonnestralen, verfijnd en getemperd door de geschilderde vensters, met geheimzinnige kleuren alle evenredigheden verruimen en ophef-

fen; neen, er wordt hier gegrondvest een stevig kerk-gebouw, wel wat grijs van kleur, te veel in één toon, waar men zich nog meer in de schaduw dan in het licht plaatst; maar waarin ieder, die er binnentreedt, vastbesloten is den strijd van het geestelijk tegen het natuurlijk zinnelijk leven tot den einde vol te houden.

De strijd, dien Angélique gestreden had ‘achter het traliehek’, was later het symbool voor allen verderen strijd. Wat haar zelve betreft, men begrijpt dat een leven, aldus begonnen, niet licht meer zal veranderen. Werkelijk omgeeft haar dan ook sinds dien dag een soort van stille waardigheid en van rustigen ernst, die haar als een vorstin doet verkeeren te midden der andere zusters. Zij heeft niet noodig op te wekken of te vermanen; de indruk van haar persoon werkte reeds van zelf alles uit. Die bij haar waren in het klooster, hebben reeds bij haar leven haar bijna als een heilige beschouwd, en zorgvuldig opgeteekend wat zij deed en wat zij sprak. Behalve haar brieven, die in drie deelen, van 1742-1744, te Utrecht zijn uitgegeven, bezitten wij dan ook over haar zoogenaamde berichten, ‘relations’, van de zusters uit 't klooster, en een uitvoerige opteekening van hare gesprekken, door Le Maître; al welke berichten, vermeerderd met een eigen mededeeling van haar zelve, gedrukt zijn in drie deelen, welke mede in 1742 in Utrecht zijn verschenen. Wij hebben dus bronnen in overvloed om haar leven mede te deelen. Doch het is ons hier niet te doen, om dat leven uitvoerig in verband te brengen met de lots-wisselingen van het klooster; het is slechts onze taak, om door enkele trekken haar beeld meer af te ronden, en den indruk, dien zij uitoefende, te verklaren.

Wij gaan dus zeer snel voorbij, wáár wij haar bezig zien het klooster Port-Royal des Champs in alle opzichten nu te hervormen; hoe zij niet terugdeinst voor de gevolgen van den ééns genomen stap; hoe zij geen geld meer van haar vader aanneemt, en in groote armoede en ontbering het klooster doet leven. Wij zien haar - in 't voorbijgaan - in betrekking komen met allerlei biechtvaders en geestelijke leiders; doch wij bemerken vooral haar practisch optreden; haar gang is zóó vast: zij redeneert niet veel; maar één voor één bukken alle geestelijke zusters in het klooster voor haar invloed, voor haar voorbeeld, voor haar geduld. Al wat zij doet, doet zij zoo eenvoudig en

stil, zonder omhaal, zonder iets wat zelfs naar iets buitengewoons of overdrevens zweemt. Port-Royal werd door haar een model-klooster. De oorspronkelijke ordens-regel van den heiligen Bernard werd zoo goed mogelijk door haar weder toegepast. Het was trouwens de tijd, waarin het Catholicisme zich zelf reörganiseerde en ook de kloosters en dergelijke inrichtingen tot nieuw leven en strenger tucht opriep. Verschillende kloosters in den omtrek van Parijs moesten een einde maken aan hun ergerlijk leven, en la mère Angélique werd nu door de geestelijkheid uitgenoodigd, om mede te werken ten einde in sommige dier gestichten een nieuw leven te wekken. Zoo zien wij haar van 1619 af werkzaam in het klooster Maubuisson, ook behoorende tot het ressort der abdij van Citeaux, waar de zuster van Gabrielle d'Estrées als abdis een zeer wereldsch leven toeliet en bedreef. Deze Madame d'Estrées, aldaar weleer geplaatst om in dat gebouw samenkomsten tusschen Hendrik IV en Gabrielle mogelijk te maken, was tot straf in het gesticht 'des Pilles pénitentes' geplaatst, en Angélique kon dus haar pogingen beginnen, om de overigens onwillige kloosterlingen te Maubuisson te hervormen. Eensklaps echter in September 1619 kwam Madame d'Estrées met verschillende edellieden terug. Het was een geweldig tooneel, die twee abdissen tegenover elkander te zien. Madame d'Estrées, geholpen door haar ridders en jonkers, wist Angélique wel de plaats te doen ruimen: maar Angélique bleef zoo rustig tegenover dat wapengekletter en dat geweld, en haar invloed op de geestelijke zusters was reeds zoo groot, dat zij allen haar omgaven - '*mes soeurs qui étoient des agneaux devinrent des lions*' - en haar verdedigden. Weldra werd zij door den generaal harer orde weder te Maubuisson gehandhaafd en de tegenpartij nu voor goed verwijderd. In Maart 1623 kon Angélique weder naar Port-Royal vertrekken. Wij slaan al haar verdere lotgevallen te Maubuisson over. Hoe zij - daar Maubuisson zich beklaagde te veel arme zusters te hebben moeten opnemen - al die twee en dertig jonge vrouwen naar het veel armer Port-Royal deed voeren; Maubuisson had 30,000 franken rente, Port-Royal slechts 6000; welnu, Port-Royal zou al het meerdere doen. En opdat niet de vreugde van de aankomst dier nieuwe zusters een soort van luidruchtigheid in het klooster zou te-weeg brengen, gebood Angélique die twee en dertig, die daar bin-

nen Port-Royal kwamen, te zwijgen totdat zij zelve zou komen. De arme zusters, die daar kwamen, naderden, zegt Racine ‘bevend een huis, dat zij gingen helpen uithongeren,’ doch de reeds aanwezige zusters van Port-Royal ontvingen ze zingend en juichend, ‘wijl zij, volgens haar uitdrukking, meer en meer dit huis zouden gaan verrijken met den onuitputtelijken schat der armoede.’

Door zulke daden van heilige stoutmoedigheid wist Angélique het dagelijksch leven een hooger vlucht te geven. Zij had iets koninklijks in haar daden. Iets geheel éénigs in haar liefdevol optreden. Toen men haar eens op een avond een ‘novice’ terugbracht, die gevlucht was, liet zij alle lichten uitdoen, ging haar in 't donker tegemoet, en sloot haar in de armen met de enkele woorden : ‘ach mijn arme dochter!’ Ten volle verdiende zij de lofspraak van den Engelschen pater Archange, die haar zeide: ‘Men noemt u ten onrechte Madame de Port-Royal, uw ware naam is Madame de Coeur-Royal.’ Deze père Archange was één der biechtvaders geweest, aan wie zij het klooster toevertrouwde; zij had nog niet den vasten leider, den *directeur* der zielen gevonden, en het liefst raadpleegde zij toen ter tijde, wanneer het mogelijk was, François de Sales, bisschop van Genève *in partibus*, die later heilig werd verklaard, wiens zachte bloemrijke vroomheid wel soms het gevaar aanbood van aan weekelijkheid te grenzen, maar die een innigheid aan 't Christelijk leven gaf die schaars was gevonden. Was hij 't niet, die het leven van den Christen vergeleek bij het gaan van den jongen, die zijn vader bij de ééne hand goed vasthoudt, en met de andere hand de beziën plukt, die groeien langs den weg? Het is niet noodig -zoo sprak hij dikwijls - buitengewone dingen te doen, maar het komt er op aan, de gewone dingen buitengewoon goed te verrichten. Hij, de zachte vrome, was het ook die Angélique reeds opmerkzaam maakte, dat in 't algemeen de Catholieke kerk in veel opzichten hervorming vereischte, en dat de Conciliën dit moesten doen, niettegenstaande de Pausen zich daartegen bleven verzetten, want de Pausen deden - volgens François de Sales - geheel verkeerd, te meenen boven de Conciliën te staan, en de kerk onder hun wil te doen buigen. ‘Het waren zaken om over te weenen!’ - Doch voorloopig had Angélique nog slechts aan de zaken van haar klooster te

denken: het jaar 1626 naderde, waarop de verhuizing naar Parijs zou plaats hebben. Dáár te Parijs onderging zij zelfs een invloed, die haar van den goeden koninklijken weg dreigde te doen afgaan. Onder den invloed van Sebastien Zamet, den bisschop van Langres, zien wij haar toegeven aan een zucht tot subtiliseeren, tot dweepende droomende mystiek, die oorspronkelijk weinig in haar aard lag. Zij trad zelfs als abdis af, om op die wijze boete te doen voor de handeling van haar vader, die haar op te wereldsche wijze vroeger tot abdis had doen verkiezen. Als zij in 1630 aftreedt als abdis, zien wij haar de instelling ‘du Saint-Sacrement’, - de aanbidding dag en nacht van het Heilig Sacrament - waaraan Zamet vooral hechtte, als ‘Supérieure’ gaan besturen. Kortom, wij zien haar eenigszins afdwalen, totdat in 1636 Port-Royal den geestelijken leider kreeg, naar wien men had gezocht, Saint-Cyran.

Nu in het klooster teruggekomen neemt zij van 1642-1654 wederom de taak van abdis op zich. Zij doet al haar moeite Parijs te verlaten en met een deel zusters terug te keeren in het klooster in de vallei, en na veel verbouwingen gelukt het haar. Zij blijft daar in het ware Port-Royal met korte tusschenpoozen, totdat zij in 1661, toen Port-Royal te Parijs op alle wijzen werd aangevallen en vervolgd, naar de stad ijlt om haar zuster Agnès, toen aldaar abdis, bij te staan. Doch zij komt er, om in dat zelfde jaar te sterven, zeventig jaren oud.

Haar karakter, waarvan de grondtrekken iets Romeinsch hadden, had vooral, sinds zij in betrekking met Saint-Cyran was gekomen, zich nog sterker geteekend. Aan de opvatting der geestelijke waarheid - zooals Saint-Cyran die leerde - had zij zich geheel en al gehecht. Toen Saint-Cyran door Richelieu was gevangen gezet, en de hertogin d'Aiguillon (Richelieu's nicht) Port-Royal bezocht, haast om de abdis in den mond te geven hare bemiddeling in te roepen, zeide zij niets anders dan deze woorden: ‘Mevrouw, er zijn lieden, die gevangen zitten in dezen tijd en die vrij en gelukzalig zullen zijn in de eeuwigheid, en er zijn er daarentegen, die vrij, machtig en gelukkig zijn in het tegenwoordige, en die gevangenen, slaven en ellendigen zullen wezen in het toekomende leven.’ De waarheid moest bij haar zich steeds in het leven openbaren. ‘Verbeteren wij ons’ - zoo klonk het dus immer van haar lippen, - ‘dit is de éénige wijze om de waarheid te doen

zegevieren op haar vijanden.' Haar wijze van omgang werd zoo vast. Iets sterks en bijna iets mannelijks krijgt haar gansche verschijning. Zij is vrij sober in woorden, maar die woorden krijgen haast een stempel, zoodra zij ze uitspreekt. Ook haar geschriften - hoewel zij ongaarne schrijft - hebben karakter, bij volstrekte afwezigheid van dogmatiek. De geestelijke zusters waren zoo hartstochtelijk verlangend om hare brieven te lezen, dat zij ze soms ontzegelden en lazen vóór dat zij weggingen. Vooral in haar briefwisseling met de koningin van Polen - haar groote vriendin - kwam al de hoogheid van haar geest uit. Zij was koningin op haar gebied. Trouwens koningen en koninginnen waren in haar oog niet het hoogste. Toen zij te schrijven had aan de koningin van Polen en aan een arme weduwe in Parijs, schreef zij, daar de tijd haar ontbrak aan beiden een brief te richten, aan de arme vrouw. En toen de koningin van Polen ééns zich had geuit, dat zij wellicht later - als de koning gestorven was - bij haar vriendin in het klooster Port-Royal wilde komen, hoorde men Angélique zeggen: "het is niet te wenschen, dat zij kome, tenzij zij een heilige worde; der vorsten teêrheid is te groot; en daarenboven koningen en koninginnen zijn een 'niets', een damp voor het oog van God, en de ijdelheid van hun rang trekt te eerder Zijn straf dan Zijn liefde. Zij komen ter wereld in dubbele mate kinderen van Zijn toorn."

Maar om zoo hooghartig te kunnen zijn, moest men volgens Angélique arm durven wezen; een armoede, zoo letterlijk mogelijk opgevat, die van water en brood alleen leeft en sterven wil zoo naakt als Christus. Dan alléén zou men rijk zijn in het koningrijk der hemelen. Zij nam het ernstig op met die armoede. Zij wilde nooit, dat er geld *gevraagd* werd van de rijke vrienden. Omtrent het geld dat men (zonder dat het gevraagd was) aannam, was zij bijzonder kieschkeurig. Anonieme giften werden niet aangenomen. Een onbekende bracht eens zeven en dertig dukaten, met verzoek om voor den gever te bidden: 'zeg hem - was het antwoord - dat wij ook zonder geld verplicht zijn voor onzen naaste te bidden: laat hem de goudstukken weder medenemen: wij verkoopen onze gebeden niet.' Van hooge ambtenaren werd zelden geld aanvaard er kon misschien bloed van het volk aan kleven: de dienstmaagden des Heeren moesten zulke geschenken verwerpen.

Wat rijke lieden welstaans-halve aanboden was een offer, dat niet Gode gebracht werd, maar aan een wereldsch begrip van eer, dus aan Satan. Weg daarmede, klonk het. - Trouwens, zij voerde altijd strijd tegen den natuurlijken mensch. Soms vergeleek zij de menschen bij bedorven kinderen. De vader heeft hen lief en wil ze altijd in zijn armen sluiten. Maar de kinderen vervelen zich en loopen weg. Zoo laten de menschen zich door allerlei afleidingen meêsleepen. In haar betrekkingen tot haar familieleden begon zij zich allengs ongevoeliger te toonen; het was een dwang dien zij zich oplegde. Eens toen haar zielsbeminde zuster, la mère Agnès, doodziek ter neder lag, en de nonnen geheel gebroken angstig heên en weder liepen, berispte zij die treurenden en maande haar aan wat meer vertrouwen te stellen in de goedheid van God: 'Want is het niet waar, mijne zusters, dat indien het leven en de dood van onze moeder Agnès afhankelijk waren van den wil van Mijnheer Singlin (den biechtvader van Port-Royal) dat gij dan volkomen gerust zoudt zijn! O! zoudt gij zeggen, wij twijfelen niet aan de liefde van Mijnheer Singlin voor ons: hij weet, hoezeer wij onze moeder Agnès noodig hebben, dus hebben wij niets te vreezen. Maar weet gij dan niet, kleingeloovigen, dat de liefde Gods die van zijn schepselen verre te boven gaat?' Zelfs toen de doodstijding kwam van Saint-Cyran, wist zij zich te bedwingen en slechts deze woorden uit te spreken: *Dominus in Coelo*: 'in den Hemel leeft onze Heer!' Slechts dan barst zij los in verontwaardiging, wanneer den godsdienst smaad wordt aangedaan. Toen de bul van 1653 bekend werd, waarbij de zoogenaamde vijf stellingen van Jansenius werden veroordeeld, en dus ook de leer van Saint-Cyran indirect werd gevonnisd, voegde zij deze woorden toe aan haar broeder Arnauld: 'Ik moet u een gedachte zeggen, die mij door het hoofd gaat; ze is deze: dat onze eeuw niet waard was de zege onzer vrienden te zien..... Wij dienen echter den moed niet te verliezen. De trotschheid onzer vijanden zal tot laatdunkendheid overslaan. Zij waren nog niet trotsch genoeg, en wij waren niet nederig genoeg. God heeft wegen genoeg om hen ter neder te slaan.' Daar was zulk een veerkrachtige fierheid in die vrouw, dat zij alleen tegenover de wereld zou willen staan. 'Trouwens de wereld is altijd - zeide zij aan Jacqueline Pascal - zooals zij is, en zal het altijd zoo

zijn, en indien zij zich anders gedroeg, zou zij niet meer de wereld wezen.' En toen zij, ziekelijk en in haar laatste dagen, haar liefste kweekeling, de dochter van den hertog de Luynes, terug moest geven aan de familie, wijl de vervolging was gekomen en Port-Royal geen 'novices' meer mocht aannemen: stond zij wel innerlijk verscheurd vóór het traliehek der spreekzaal, doch aan de hertogin de Chevreuse, die het meisje terughaalde en iets over haar vastheid zeide, voegde zij toe: 'Mevrouw, als er geen God meer is, dan zal ik den moed verliezen; maar zoolang God onze God zal wezen, zal ik op Hem hopen.' Dat voorval had plaats eenige maanden vóór haar dood. Zij was in April 1661 naar Parijs gegaan, hoewel zij zich reeds ziek gevoelde, om de zusters dáár te sterken, doch een bang voorgevoel beklemde haar reeds. Haar oudste broeder, d'Andilly, geleidde haar tot aan de koets, die haar naar de stad zou voeren: 'Vaarwel, mijn broeder, houd goeden moed,' sprak zij. 'Vrees niet, zuster,' antwoordt deze, 'ik heb dien moed.' - 'Broeder, broeder,' hernam zij, 'laat ons nederig zijn. Nederigheid zonder vastheid is lafheid; maar moed zonder nederigheid is laatdunkendheid.' Zoo kwam zij te Parijs, te midden der vervolging. Men weende in 't klooster te Parijs, omdat men uit elkander werd gerukt: 'Hoe, ik geloof dat men hier schreit! Kinderen, wat is dat? Hebt gij dan geen geloof, on waarover verwondert gij u dan? Hoe! De menschen maken rumoer en beweging tegen u. Welnu, het zijn muggen: zijt ge bang daarvoor? Gij gelooft in God en gij vreest!' - Zij was alleen maar bang voor een andere klip: dat men te veel den roem van martelares zou najagen: 'Het is noodig, dat ons huis vernederd wordt. Men sprak te veel over ons. Zoo God ons niet ter neder boog, zouden wij misschien gevallen zijn.' Trouwens, zij was zich haast bewust, dat de overwinning van Port-Royal tevens het uiteinde der stichting zou zijn. 'Kinderen, - zeide zij - wij zullen het Beest dooden, maar het Beest zal op zijn beurt ons dooden.' Op alle wijzen deed zij haar best, om, te-midden der buitengewone toestanden, de zusters tot eenvoud en tot het mijden van elke buitensporigheid aan te manen. Aan een der vrienden schreef zij in deze dagen: 'Herinner u deze uitnemende opmerking van den abt de Saint-Cyran, dat geheel het Evangelie en de Passie van onzen Zaligmaker geschreven is met groote eenvoudigheid en

zonder eenige overdrijving. En bij ons mengt zich overal de trotschheid, de ijdelheid en de eigenliefde. Het beste, ten tijde der vervolging, is de nederigheid, en de nederigheid wordt bewaard door stilte en stilzwijgen.' Inderdaad hield zij niet van al die protesten en klachten, die van Port-Royal uitgingen. Misschien heeft zij de Provinciales van Pascal niet eens gelezen. Ook over de onderscheiding tusschen het recht en het feit kon zij zich niet warm maken. Zij kon lijden, sterven voor haar overtuiging; maar zij was geen polemische twistende natuur. Men moest, volgens haar, rustig, stille zijn. En op haar zieken sterfbed deed zij haar best om weinig te spreken en niets bijzonders te doen. Zij wilde geen aanleiding geven tot allerlei onnutte verhalen en herinneringen. 'Het uiteinde eens Christens - zoo zeide zij - bestond niet in het spreken van veel goede woorden; neen, de voorbereiding tot den dood bestaat in volstrekte zelfverloochening en een verzinken in God.'

Zoo naderde zij de Eeuwigheid; en zonderling, die fiere en kalme vrouw werd bij het sterven aangegrepen door een onbeschrijfelijken angst; zij zag zich voor God als een schuldige, die het doodvonnis moest ondergaan. Zij was vol vrees voor dien God. Zij wenschte altijd alléén gelaten te worden. Eerst op het allerlaatste oogenblik - zij stierf 6 Augustus 1661 - verliet haar de angst.

Wij zouden der figuur van la mère Angélique niet geheel en al recht laten wedervaren, wanneer wij haar niet plaatsten te midden van de groep van haar zusters en eerste vrouwelijke volgelingen. Die groep is voor een schilder zoo aantrekkelijk, omdat ieder der gestalten een eigen karakter, een eigen individualiteit vertoont. Zij scharen zich in haar witte kleeding rondom de statige Angélique, tot wie ze allen opzien om uit den aanblik kracht en kalmte te putten.

Op de voorste rij zien wij de eigen zusters van Angélique, de dochters van Antoine Arnauld. - Agnès natuurlijk in de eerste plaats. Zij was geboren den 31sten December 1593 en werd toen Jeanne genoemd. Doch de grootvader, die Angélique met de abdij van Port-Royal wist te begiftigen, wist in 1600 aan Jeanne de abdij van Saint-Cyr te geven. Van toen af nam zij den naam aan van Agnès. In tegenstelling van haar meer vastberaden zuster, had zij dadelijk veel liefde voor

den geestelijken stand; maar zij was als kind ijdel, verlangend naar roem, romanesk van verbeelding; zij had neiging tot mijmerende devotie. Was de zuster in 't begin bijna een Romeinsche vrouw, zij had iets wat naar een Spaansche jonkvrouw zweemde. Doch zij had behoefte om bij haar oudere zuster te zijn, en in December 1607 verliet zij haar abdij de Saint-Cyr, om voor goed in Port-Royal te gaan leven. Angélique nam zich nu voor, Agnès allengs te ontdoen van al dat 'glorieuse', van die soort van godsdienst, die geheel en al voortsproot uit de verbeelding, en trachtte alles tot een meer gezonde, degelijke oefening te leiden. Het gelukte haar en Agnès werd de ware tweelingzuster van Angélique, met dat onderscheid, dat, waar de oudere zuster bijna iets mannelijks had, Agnès bij uitnemendheid zacht werd. Daar is van nu af aan iets zeer aandoenlijks in de omstandigheid, hoe de ééne zuster voortdurend de andere bijstaat of vervangt. In 1620, toen Angélique naar Maubuisson ging, om dat klooster te hervormen, werd Agnès tot coadjutrice van Port-Royal benoemd, en bestuurde zij Port-Royal dus tijdens de afwezigheid van haar oudere zuster. Toen Angélique in 1630 (nadat Port-Royal een abdij was geworden, die door vrije keuze haar bestuur kon benoemen) de waardigheid van abdis neêrlegde, ontdeed ook Agnès zich van haar betrekking als coadjutrice. Zij ging toen ook een wijl uit het klooster en werd abdis van het klooster de Tard bij Dijon. Zij kwam echter na zes jaren in Port-Royal terug en werd in 1636 tot abdis gekozen. Zij bleef het tot 1642, toen Angélique haar weder opvolgde. In 1658 werd zij weder abdis, en bleef het tot 12 December 1661. Zij stierf in Februari 1671. - Haar brieven, die in 1858 in twee deelen door Prosper Faugère zijn uitgegeven, toonen natuurlijk vooral haar karakter. Sainte-Beuve, in een bijlage tot het vierde deel van zijn Port-Royal, spreekt uitvoerig over die brieven; hij toont aan hoe Agnès in haar schrijven iets van haar vroegeren aard blijft behouden. Haar zuster Angélique is een groot karakter, Agnès heeft meer geest en nadert tot het type der *précieuses*. Een lichte tint van vernuft glijdt over haar zinnen. Een zeer groote teêrheid openbaart zich daarin in alle mogelijke schakeeringen. Men ziet dat zij nimmer het initiatief neemt; dat behoort aan haar zuster; zij volgt en neemt het zachte juk op zich. Zij krijgt zoo iets tevredens, een glimlach van geluk zweeft haar

op de lippen: en omdat zij zoo volmaakt gelukkig is, ontsnapt haar soms een zachte en lachende scherts, die in zoo goeden zin opvroolijkend is. Zij weet daarenboven uitstekend met al de lieden uit de hooge kringen om te gaan, en aan ieder het zijne te geven en te zeggen. Terwijl deze soms bang waren voor Angélique, sprak het zachter gemoed van Agnès hem of haar dadelijk toe. Madame d'Aumont zeide het eens aan Le Maître: 'Ik beken u, ik kan het met la mère Agnès beter vinden; la mère Angélique is te forsch voor mij.' In den gewonen omgang was men dus zoo gesteld op haar toespraak. Maar die zelfde zachte vrouw weet nu bij de vervolging een zedelijke kracht ten toon te spreiden, die niet onderdoet voor die van haar sterke zuster. Haar liet het eigenlijk dogmatische van den twist, tusschen Jansenisten en de anderen, ten eenenmale koel. Zij lijdt en bidt, maar zij treedt in geen discussiën. Zij teekent niet, maar laat de anderen begaan en weerhoudt ze niet. Zij had daarenboven een fijnheid van vorm en beweging, waardoor zij voor haar zusters nooit sterk behoefde te accentueeren, om haar meening bloot te leggen. Ziehier hoe zij aan het klooster meêdeelt de blijde tijding dat Saint-Cyran in vrijheid was gelaten. Het was de eenmaal vastgestelde regel, dat men niet spreken mocht dan op bepaalde uren. Dat uur van spreken was nog niet gekomen. Doch zij treedt binnen in de zaal waar de zusters waren, en voor aller oogen maakt zij den gordel los van haar kleed, als om te zeggen dat God de banden van zijn dienaar had geslaakt. En daar al de zusters reeds iets van dien aard verwachtten, begreep men haar dadelijk en een blijde vreugde straalde op aller gelaatstrekken. Men had haar zoo lief. Toen zij gestorven was en de lijkdienst werd gevierd, waarbij haar broeder Arnauld den dienst deed, gebeurde het dat plotseling, toen het koor het *Iu Exitu* aanhief, de zusters haar tranen niet meer konden inhouden. Het koor der zusters zweeg, en wat er verder volgde moest door de Heeren van Port-Royal ten einde gezongen worden. Zoo werd zij beweend, zij, die altijd was geweest 'liefst de tweede.'

Nog twee andere jongere dochters van Antoine Arnauld waren Angélique en Agnès in het klooster Port-Royal gevolgd. Wij bedoelen ANNE-EUGÉNIE, geb. 1594, en MARIE-CLAIRE, geb. 1600, De eerste had een zeer dichterlijke natuur, vol vuur,

vol fantasie, op hare wijze was zij trotsch en niet gewoon te gehoorzamen. Zij las als kind allerlei romans, haar geest was daarbij zeer ontwikkeld en had lust in allerlei disputen over de betrekkelijke waarde van de leer der Hugenoten en dergelijke twistvragen. Toen werd zij op haar 19e jaar door de kinderziekte aangetast, en in die ziekte deed zij de gelofte God in den besten der godsdiensten te dienen. Zij herstelde; haar indrukken werden scherper; zij koesterde het eens opgevatte denkbeeld, en besloot het kloosterleven nu aan te nemen. Haar ouders konden het niet gelooven, wijl zij zoo slecht de bevelen en wenken van anderen opvolgde; zij moest dus eerst nog een jaar in de wereld blijven om wel zeker van haar keuze te zijn. Doch het hielp niet. Zij werd geestelijke zuster. Wel verzette zich haar hart nog soms tegen enkele kleinigheden van den dienst: - doch Agnès vooral wist haar te leiden, en men gaf haar het leven van de Heilige Thérèse te lezen: dat boek, door die heilige vurige vrouw zelve geschreven, was voortaan haar richtsnoer. En als later de trotsche natuur, de hooghartigheid, van tijd tot tijd wel eens terugkwam, droeg men haar op de kinderen te onderwijzen. Wel verdroot haar dikwijls dit werk, zij, die altijd door de eenzaamheid en door het gebed te bedwingen was; maar Saint-Cyran hield vol; zestien jaren moest zij de kinderen leeren: zij het ook, dat zij tot deze taak der gehoorzaamheid gedwongen werd (zooals zij 't uitdrukte) met de spits van den degen. Zij stierf in 1653. - De tweede, Marie-Claire, was zes jaren jonger, doch was reeds op haar zevende jaar door Angélique in het klooster medegenomen; ook zij had de kinderziekte gehad. Ze was vóór dien tijd een beeldschoon kind geweest, door een ieder geliefkoosd. Doch in de ziekte had zij een geneesmiddel genomen, dat al haar schoon had doen verwelken: zij zag in den spiegel en riep zelve uit: ‘ik ben 't niet meer!’ Met lust had zij hare godsdienstige plichten nu vervuld; zij was zoo beminnelijk in al wat zij deed. Haar geest was lang niet zoo stout en zoo sterk als van haar zuster Eugénie, maar zij had die eigenschap, die wonderlijk gemakkelijk tot overgave aan anderen leidt. Dit zou zelfs haar gebrek kunnen genoemd worden. De bisschop van Langres, Zamet, had vooral veel invloed op haar gehad. Zij gehoorzaamde hem tot in alle kleinigheden. Toen Zamet eens gezien had, dat zij zoo teeder gehecht was aan Angélique, had hij gezegd, dat

het beste misschien zou wezen, als zij niet meer tot haar zuster sprak. En werkelijk verliepen er jaren, sinds zij nu weder een enkel woord tot Angélique, die zij zoo liefhad, richtte. Toen Angélique zich van Zamet afscheidde, wilde zij eerst niet dadelijk medegaan: zij bleef Zamet waardeeren, en eerst na zeer veel moeite en inwendigen strijd onderwierp zij zich aan Saint-Cyran. Men kan nog lezen op wat menschkundige wijze deze haar toesprak. Door die leiding van Saint-Cyran werd zij hoe langer hoe meer ernstig, zacht en kalm. Zij stierf 15 Juni 1642, terwijl zij met haar zwakke handen het kruis, dat zij vastknelde, nog ééns ophief, en zeer hard tweemaal uitriep: ‘overwinning! overwinning!’

Zóó schaarden zich reeds drie zusters in het klooster als onder de vleugelen van Angélique. En toen nu de vader in 1619 op 59jarigen leeftijd was gestorven, begon ook bij de moeder het verlangen op te komen, om toch liever bij al haar dochters te zijn. Wel woonde bij haar de oudste dochter, die gescheiden leefde van haar echtgenoot Le Maître, doch ook deze wilde wel binnen de muren van Port-Royal. En aldus zien wij omstreeks 1629 de moeder en de laatste dochter in het klooster gaan. De moeder werd dadelijk geestelijke zuster en kreeg als zoodanig den naam van Catherine de Sainte Félicité. Zij was toen 56 jaar oud en voortaan moest zij haar dochter de abdis gehoorzamen. Zij noemde die dochter dan ook steeds ‘ma mère’ en boog de knieën voor haar. Zij stierf, blind geworden, in Januari 1651, na haar zoon Arnauld vermaand te hebben, toch nooit te verslappen in de verdediging der waarheid. En met haar was in Port-Royal gekomen Mevrouw Le Maître, haar oudste dochter, die echter eerst in 1647 de gelofte kon doen, omdat toen haar echtgenoot stierf. Deze kreeg den naam van zuster Catherine de St. Jean. Trouwens ook haar kinderen waren allengs binnen Port-Royal gekomen. Zij was een vrouw, die vooral zaken van administratie wist te behandelen, en die dus van veelzijdig nut voor Angélique was; zij ging later ook nog meer bijzonder de opvoeding leiden van de hertogin van Nemours en stierf evenals haar moeder in Januari 1651. Haar eigen zoon, de Saci, stond haar als priester bij op 't sterfbed.

Doch het waren natuurlijk niet slechts eigen zusters en bloed-

verwanten van Angélique Arnauld, op wie alléén het licht viel. Daar zijn zoovele andere geestelijke zusters uit die eerste krachtige generatie, die een eigen plaats in de herinnering en in de verschillende kronieken van 't klooster behouden. Wij willen de aandacht niet vermoeien door velen te noemen, maar, om den geest van 't klooster te doen kennen, moeten wij toch enkele figuren nog trachten te schetsen, enkele beelden uit de groote groep teekenen.

Wij kunnen nu slechts enkele grepen doen en wijzen onze lezers op Marie des Anges, op Génévième le Tardif, op Madeleine de Ligny en op Henriette Marie du Fargis.

MARIE DES ANGES was de dochter van een advocaat te Chartres, Suyreau, zij was de tante van den later zoo beroemden Nicole, die haar leven beschreef. Op haar zestiende jaar, in 1615, was zij reeds in Port-Royal gekomen. Zij werd de rechterhand van la mère Angélique; toen deze te Maubuisson de orde had hersteld, zond zij er later, in 1627, Marie des Anges, om als abdis die orde te handhaven. Twee en twintig jaren voerde zij dáár het bewind, zonder iets van haar nederigheid te verliezen. Het groote kruis der abdij was van goud; zij liet er een maken van hout. Ieder jaar kwamen op den eersten Mei de bewoners van den omtrek aan de abdij hun hulde bewijzen met banieren enz.; de nieuwe abdis nam die ceremonie ernstig aan en sprak dien dag recht op de klachten der armen. Na die 22 jaar kwam zij (1648) weder als gewone geestelijke zuster in Port-Royal: zij had, in hare volle blijdschap terug te mogen komen, reeds haar ring van abdis vooruit teruggezonden aan Angélique, en nu vroeg zij zeer bepaald eerst weder ‘novice’ te mogen worden, ten einde op nieuw goed te leeren gehoorzamen. Zij was van een onverstoorbare goedheid: daarbij had zij de gave van te kunnen overtuigen en zielen te leiden. Zij was altijd dezelfde; zij had niets schitterends op de oppervlakte, maar was altijd één van geest en één van wil. Saint-Cyran zeide van haar: *elle est toujours de Dien*. Toen la mère Angélique in 1654 als abdis aftrad, werd zij tot abdis van Port-Royal verkozen.

GÉNÉVIÈVELE TARDIF was diegene onder de zusters, die het meest den roep van in alle opzichten heilig te zijn wist te verwerven. Vandaar dat zij ook in 1630, toen Angélique vrijwillig van het bestuur aftrad, en er voor het eerst

een abdis gekozen moest worden, als zoodanig werd benoemd. Zij was van uit Maubuisson overgekomen en was zóó beroemd, dat toen de broeder des konings eens te Port-Royal des Champs kwam, hij eenvoudig vroeg om ‘de heilige zuster’ te zien. Zij verschilde echter in dit opzicht van Angélique, dat zij meer zich gehecht had aan den bisschop van Langres, aan Zamet. Trouwens diens leiding, die meer subtiel was en meer 't buitengewone, dwepende, liefhad, paste misschien meer aan haar geest. En nu zij abdis van Port-Royal was geworden, zag dan ook Angélique met schrik, dat het eenvoudige zooveel mogelijk werd verbannen door de nieuwe abdis. De zusters werden aangemaand meer haar vernuft te scherpen; in de kerk werd het lijnwaad fraaier, werden bloemruikers aangebracht; de boetedoeningen werden vermeerderd en tot overdrijving toe voorgeschreven; kortom allerlei nieuwigheden, die naar 't buitengewone en overspannene zweemden, werden ingevoerd. Angélique beklaagde zich daarover en herstelde later den meer gezonden leefregel. Toch bleef Génévième in het oog van de meesten de heilige bij uitnemendheid. Toen zij omstreeks 1647 stierf, en men bij den lijkdienst als naar gewoonte het *Subvenite* zong, hadden de zusters een gevoel, ‘alsof andere stemmen zich mengden met de hare, en een harmonie vormden, die bovennatuurlijk scheen’; zij geloofden, dat de Engelen hun zang deden ruischen bij 't sterven van deze Heilige.

Daarentegen werkte M a d e l e i n e d e L i g n y weder geheel en al in den geest van Angélique. Zij was van goede afkomst: haar broeder was bisschop van Meaux, haar oom de kanselier Séguier; ze was geduldig en verstandig en trad altijd op met zekere waardigheid. Zonder buitengewone gaven te hebben, was zij tot allerlei zaken berekend. En die zekere gevatheid van geest kwam haar te pas, want, toen zij in December 1661 la mère Agnès als abdis was opgevolgd, naderden de dagen der vervolging van het klooster, in het begin der eigen regeering van Lodewijk XIV. Zij was het, die vooral met den aartsbisschop van Parijs, Messire Hardouin de Beaumont de Péréfixe, zou af te rekenen hebben. Hij was in 't klooster in de stad gekomen en had de zusters één voor één gaan ondervragen. Hij had ze eerst zacht toegesproken en vermaand, toen ferm gebromd: toch bleven ze allen weigeren om het formulier te teekenen, waarbij volstrekte gehoorzaamheid aan de bul der

Pausen, betreffende de zoogenaamde stellingen van Jansenius, werd betuigd. Reeds ging hij boos weg, na ze allen voor rebellen van de Kerk verklaard te hebben, toen hij, door de spreekzaal zich begevende, nogmaals toegesproken werd door de abdis de Ligny. Er was gedrang van volk en bedienden in de binnenplaats van het klooster: de pages en lakeien van den kerkvoogd kwamen reeds toeschieten. Doch Péréfixe was nu door zijn toorn als overmand en voegde luidsprekend der abdis toe: ‘Zwijg, gij zijt een kleine hoofdige stijfkop; gij begrijpt de dingen niet en toch wilt ge over al deze zaken oordeelen; gij zijt niets dan een kleine wijsneus, een kleine zottin, een weet-niet; men behoeft u maar aan te zien: men ziet dat dadelijk op uw gezicht.’ - Alle lakeien en al het gevolg hoorden deze fraaie rede. Doch van de abdis wordt getuigd, dat zij nooit kalmer scheen dan onder dat onweder van woorden, en dat haar gelaat minder aangedaan was door deze smaadredenen, dan het geval zou zijn geweest, indien zij geprezen was: dàn had zij wellicht gebloosd, nu veranderde zij niet van kleur; zij behield haar stille waardigheid. Zij was eene der eersten, die in later tijd tot straf uit het klooster werden verwijderd.

Eindelijk behoorde tot de uitnemendsten onder allen Henriette Marie du Fargis. Ook zij was van hoogen rang. Haar volle neef was de kardinaal de Retz, en zij was tante van de hertogin de Lesdiguières. Zij was priores van het klooster in de vallei, toen de vervolging van 1664 door Péréfixe begon. De aartsbisschop begaf zich ook tot haar, na met het klooster in de stad, 't welk onder de abdis de Ligny stond, niet gereed te zijn gekomen. Doch ook hier won de aartsbisschop geen terrein: hij schreeuwde, tierde, bromde, excommuniceerde, het hielp niet. Ook daar-buiten in de vallei was men onwrikbaar; la mère du Fargis hield kloek stand. Zij had waardigheid, eerbied voor zich zelve en anderen, het gevoel van haar recht, en was zeer ingetogen in haar weêrstand. Wat zij sprak was vast, zonder een enkele frase. Zij had altijd in haar geheugen 't woord van Angélique: ‘Mijn dochter, al wat niet eeuwig is, maakt mij niet bang.’ Zij was het later, die, als priores, de in de vallei geïnterneerden, waarbij de uit Parijs gevoerde zusters gevoegd werden, bestuurde, in de dagen toen het oude klooster - onder het interdict geplaatst -

geheel gebloqueerd werd; doch zij was het ook, die, in 1669 abdis geworden, de abdis was van den bloeitijd van Port-Royal, toen de vrede tot stand was gekomen en de zonnestralen van 't geluk het klooster begonnen te verlichten. Toen bezielde zij allen, zij deed de gebouwen vergrooten, zij nam nieuwe kloosterlingen aan: zij ontving den markies de Pomponne en Madame de Sévigné. Sinds 1669 werd zij driemalen tot abdis verheven; zij stierf in 1691.

Dit zijn enkele beelden uit de groep der zusters, die la mère Angélique hebben omgeven; een krachtig geslacht, dat heftig gevoelde, en, nadat eenmaal de overtuiging goed gevestigd was, daarnaar handelde. Wij zullen later een tweede generatie zien opstaan, ook vol uitnemende figuren, doch die allen veel meer raisonneeren, veel meer bereid zijn telkens te redetwisten. Doch deze vrouwen van het eerste geslacht waren allen meer sober: niet zoo geleerd als de latere misschien, maar nog meer uit één stuk.

Om haar allen bewogen zich nu de Dames uit de hooge wereld, die behoefte gevoelden, terwijl zij nog in den glans van 't Hof verkeerden, toch der ziel haar recht te geven.

Wij hebben reeds vermeld, hoe de koningin van Polen met Angélique bleef omgaan; als Marie de Gonzague nam zij, hoe romanesk zij ook was, verblijf binnen de muren van Port-Royal: met haar waren steeds vereenigd, ook in liefde jegens het klooster, twee vriendinnen, de lichtzinnige prinses de Guymené en de markiezin de Sablé; deze drie dames - en de vernuftige, bange, fijne markiezin de Sablé is ons genoeg uit Victor Cousin's biografie bekend - hielpen Angélique in de wereld, doch gaven ook onrust en moeite te over. Nog kunnen tot dien kring van *mondaines* gebracht worden de markiezin d'Aumont, die werkelijk dikwijls de gelofte wilde doen, en die bij haar sterven in 1658 als eenige gunst vroeg, dat men in de gebeden bij het vermelden van haar naam de woorden ‘onze zuster’ (sororis nostrae) zou voegen; zij had ook haar nicht Mad^{lle} de Montglat tot Port-Royal gebracht. Doch al de deugden dezer vriendinnen van het Hof verbleekten, wanneer men ze vergeleek met de hoedanigheden der groote vriendin van Angélique, der hertogin de Luynes. Dochter van den markies d'O, pleegdochter der koningin van Polen,

was zij jong gehuwd aan den hertog de Luynes, van den hoogsten adel van Frankrijk. Een oogenblik had zij kinderlijk zich verblijd in al de nietigheden van het leven, doch weldra keerde zij terug tot de indrukken van haar godsdienstige jeugd. Zij wist ook haar gemaal te bekeeren, en terwijl zij beiden nu hun plichten aan 't Hof niet konden verzuimen, beraamden zij het plan, om vlak naast het klooster Port-Royal der vallei een klein sierlijk kasteel (dat van Vaumurier) te bouwen, waar zij als in een veilige haven telkens konden vluchten. Zij had allerlei diplomatieken tact noodig om God dus in 't verborgen te dienen. Het Hof smaalde op haar, doch zij droeg dien smaad; men sprak er van, haar 'de tabouret', de hoogste eereplaats aan 't Hof, af te nemen; zij zeide gaarne die te missen en met genoegen vóór de koningin te blijven staan, wanneer zoovele ongelukkigen niet wisten waar het hoofd ter ruste te leggen. Een jaar vóór haar dood (zij stierf in September 1651, op 27jarigen leeftijd) werd die zucht naar de hemelsche dingen sterker en sterker bij haar. Zij liet zich de plaatsen voorlezen, waar Augustinus over de eeuwigheid spreekt; zij hijgde de eeuwigheid toe, en stervende hoorde men haar steeds mompelen de woorden van dien Augustinus: 'o eeuwig beminnen! o nooit te sterven! o altijd te leven!'

Zoo leefden en stierven zij, die zich aan Angélique Arnauld hadden gehecht. Deze vrouwen geloofden met al haar ziel aan een specifiek Christendom. Bij haar was het geloofsleven een altijddurende oefening in liefde en zelfverloochening. Zij braken voor het meerendeel met de menschelijke natuur, omdat zij geloofden, dat de menschelijke natuur uit haar aard slecht en verdorven was; zij waren nog niet gekomen tot de hoogte van onzen tijd, die in de ontwikkeling der natuur alleen het doelwit van het leven schijnt te zien; neen, zij geloofden aan een Christus, wiens armen eer weinig dan te veel zouden kunnen omvatten: - '*le Christ aux bras étroits*' - en daarom moest er gewaakt en gebeden worden om dien heilstaat mede te kunnen verwerven.

Angélique had het voorbeeld gegeven, toen deze 'achter het traliehek' den kamp in haar binnenste had gevoerd; en zij volgden de groote abdis.[1)]

1) Het beeld en de kring van Angélique Arnauld is uitstekend getroffen door Mej. Naber in haar geschrift; 'Kracht in Zwakheid'. 1890.

IV.

Het wordt tijd den man te leeren kennen, die aan dat Catholiek Christelijk godsdienstig leven van Port-Royal de bepaalde plooi en het vaste merk gaf, den abt de Saint-Cyran.

In 1636 trad hij in Port-Royal op als leider en als *Directeur* en in October 1643 is hij gestorven. Zijn werkzaamheid in het klooster - vooral wanneer men daarbij in aanmerking neemt, dat hij van Mei 1638 tot Februari 1643 door Richelieu gevangen werd gehouden - heeft dus betrekkelijk niet zeer lang geduurd: maar die arbeid was het resultaat en de bekroning van een lang leven en veel gepeins.

Wij moeten dus dat leven ook in oogenschouw nemen, willen wij den uiterlijk stroeven, in zich zelven gekeerden man begrijpen, die, met veel rimpels op het gelaat, op zijn 55ste jaar Port-Royal gaat leiden.

Jean du Vergier de Hauranne, uit het bekende geslacht, dat nog in onze eeuw met roem bekleede telgen aan Frankrijk gaf, was te Bayonne in 1581 geboren. Hij was een strenge, sombere man. Het vuur, dat in die Zuidelijke half-Spaansche grensprovincie bij haar meeste zonen naar buiten slaat, was bij hem een inwendige gloed. Er was diepte in zijn beschouwingen: bittere ernst in zijn opvattingen, en in zijn willen en werken een hitte die meer verteerde, dan verlichtte. In zijn jeugd was hij heftig: geen bloemen bracht zulk een grond voort, maar vruchten en ook heesters vol doornen. Toen was hij te Parijs in de theologie gaan studeeren, waar hij o.a. met den later zoo beroemden Jesuït Petau (Petavius), die dáár ook jong-student was, kennis maakte. De theologie had echter geen uitstekende leerstoelen te Parijs, en hij ging dus naar de Academie van Leuven, waar Baïus en Lessius hun veel geruchtmakende leerstellingen over genade en vrijen wil hadden onderwezen: de Hauranne studeerde er in het College der Jesuïten, en verdedigde er in April 1604 zijn stellingen over de scholastieke theologie. Nu ging hij terug naar Parijs, waar hij bleef voortwerken en een tweetal brochures, theologische paradoxen dier dagen, schreef. In dien tijd (het was in het jaar 1605) sloot hij in de groote stad een boezemvriendschap met den toen twintigjarigen Cornelis Jansen uit Vlaanderen, die van

uit Leuven naar Parijs was gekomen om dáár in de theologie verder te studeeren. Zij werkten schielijk samen, en hun trof nu meer dan ooit de lage stand en het bederf der theologische studiën te Parijs; de kerkvaders werden ter nauwernood gelezen: kortom, wat men dáár onderwees, was uiterst onvolledig, en het werd niet beter, toen de in 1608 nieuw verkozen deken der theologische faculteit, Edmond Richer, zich eerst geheel en al aan de zijde der Jesuïten en Ultramontanen hield. Het waren overigens gewichtige oogenblikken voor Kerk en Staat, die wel tot dieper inzicht uitlokten. Straks werd Hendrik IV vermoord, en Jesuïten en Sorbonne begonnen weder te twisten. De twee vrienden begrepen, dat gansch andere grondslagen voor de theologische studiën moesten gelegd worden. De Hauranne nu was rijk en zijn vriend arm; hij stelde dus in 1611 aan Jansen voor, om met hem naar een klein landgoed bij Bayonne, dat hem toebehoorde, Champré, vlak aan zee gelegen, te vertrekken, en dáár te-samen de studie zoo diep mogelijk op te vatten en de theologische wetenschap te reconstrueeren. Jansen nam blijde het aanbod aan, en de twee vrienden werkten dáár in de vraagstukken der Christelijke oudheid en vooral in Augustinus. Zij waren bezig haast zonder ophouden. Jansen was lang zoo sterk niet als zijn onvermoeide vriend, en Mevrouw de Hauranne, de moeder, zeide dikwijls aan haar zoon, dat hij dien goeden Vlaming ‘ce bon flamand’ zou doodwerken; geen nood: zij lieten zich niet storen, en vijf jaren arbeidden zij onafgebroken door, slechts van tijd tot tijd, tusschen twee kapittels van een kerkvader in, zich verpoozende met 't *jeu de volant*. In het jaar 1617 gingen zij van elkander. Jansen keerde terug naar Leuven, waar hem een professoraat en een college werd gegeven, en hij weldra bekend was onder den naam van Jansenius; de Hauranne volgde zijn beschermer, den bisschop van Bayonne, die aartsbisschop van Tours was geworden. Door dezen kwam hij in aanraking met den bisschop van Poitiers, van wien hij in 1620, op 39jarigen leeftijd, de abdij van Saint-Cyran kreeg. Die abdij, aan welke de Hauranne voortaan zijn naam ontleende, was gelegen in de melankolieke omstreken van Brenne, op de grenzen van Poitou: in een lange, kale, stille, onvruchtbare vlakte, doorsneden met groote plassen, vol groenachtig water. De nieuwe abt was er echter niet lang, een jaar bleef

hij bij en in den omtrek van den bisschop van Poitiers, doch na 1621 zien wij hem voortdurend te Parijs, waar hij zijn intrek neemt in het klooster Nôtre Dame. In Poitiers vertoevende, gedurende het jaar 1620, had de Saint-Cyran (wij zullen hem voortaan zoo noemen) kennis gemaakt met d'Andilly, die, toen 31 jaren oud, in de administratie der Financiën werkzaam was. Deze, die overal connectiën had, kreeg dadelijk groote hoogachting voor de Saint-Cyran, en stelde hem door brieven reeds in betrekking met zijn zuster Angélique van Port-Royal. In de brieven met d'Andilly, die uit dien tijd ons zijn toegekomen, vindt men reeds hier en daar trekken van die Christelijke hooghartigheid, die vooral Saint-Cyran kenmerkte. De grooten en koningen der aarde vermogen zoo weinig op hem, ‘want hij heeft zijn eerzucht hooger gesteld dan zij, die aanspraak maken op heerschappij dezer wereld.’ De stijl van al zijn brieven en geschriften is gewrongen en duister; hij heeft blijkbaar moeite de gedachten in goeden vorm gemakkelijk over het papier te doen glijden: maar de inhoud is des te merkwaardiger: vooral in de briefwisseling, die nu geregeld wordt gehouden met Jansenius te Leuven.

Die brieven, van tijd tot tijd afgewisseld met een bezoek, dat de twee vrienden elkander brengen, doen ons een blik slaan in beider streven. Zij willen blijkbaar beiden hetzelfde, zich verzetten tegen de richting, die meer en meer, sinds de besluiten van het Concilie van Trente en het optreden der orde van de Jesuïten, in de hooge kringen der Kerk veld won. Die richting uitte zich vooral in twee punten: in de kerkelijke organisatie en in de eigenlijke leer. In die hierarchie was het streven uitgeloopen op een zóó groote versterking der macht van den paus, dat die paus te Rome allengs alle macht in zich centraliseerde, en dat de bisschoppen niets anders werden dan de ambtenaren van den oppersten kerkvoogd. In de kerkleer was vooral, in tegenstelling van der Protestanten zienswijze omtrent ‘de rechtvaardiging door het geloof,’ meer en meer de theorie opgebouwd van het leerstuk van den Vrijen Wil. De Spaansche Jesuït Luis Molina had in 1581 zijn geducht werk over dien vrijen wil uitgegeven, waarin hij aan dien vrijen wil nog grooter speelruimte gaf, dan reeds de zienswijze van St. Thomas, of de besluiten van het Concilie

van Trente hadden veroorloofd. In Trente had men nog gesproken van de inhaerente gerechtigheid van God, die in ons menschen ingegoten, de liefde te voorschijn riep en tot alle deugden en goede werken leidde: Molina echter sprak er van, dat de vrije wil des menschen, zonder bijstand der Goddelijke Genade, zedelijk goede werken kon voortbrengen, verleidingen kon weêrstaan en zich verheffen kon tot daden van geloof, liefde en berouw. Wel wordt dan weder gesproken bij Molina van een algemeene samenwerking van God en den mensch; maar dit beduidt iets zeer algemeens: in zooverre zonder God de mensch, en dus zijn vrije wil, in het geheel niet zou bestaan. Neen, de vrije wil kan zelfstandig werken, en eerst dan, wanneer hij reeds daden van liefde, geloof en berouw heeft voortgebracht, komt de Goddelijke Genade dat alles ondersteunen. Maar het staat dan weder aan den vrijen wil des menschen, om die Genade al of niet van kracht te doen zijn. Op de ééndrachtige vereeniging van wil en van Genade berustte de rechtvaardiging der menschen. Deze twee zijn verbonden als twee mannen die één schip voorttrekken. Het spreekt nu van zelf, dat deze leer geheel en al verwierp de leer der Praedestinatie en der vrije Genade Gods, zooals die laatste bij Augustinus voorkomt.

Bij Saint-Cyran en Jansenius is nu tegen die wending der Catholieke Kerk de grootste oppositie waar te nemen. Op beide punten (kerkorganisatie en kerkleer) staan zij op gansch andere grondslagen. Zij hebben in hun stille eenzaamheid te Bayonne Augustinus bestudeerd, en diens inzichten meenen zij dat tot gansch andere consequentiën leiden. Zij zouden de kerkelijke organisatie liever, in plaats van tot een autocratie van den Paus, zich zien vervormen tot den aristocratischen vorm van een bestuur der bisschoppen, boven wie de Paus als opperste bisschop stond. En wat de dogmatiek betreft: Jansenius vooral ijvert voor de echte leer van Augustinus, omtrent vrije Genade, zonde en vergiffenis, en bewondert haast de Hollandsche Synode van Dordrecht, die deze leer zóó zuiver had hersteld: meer en meer verdiept de Leuvensche theoloog zich in zijn geliefden kerkvader, en schrijft hij daarover aan Saint-Cyran. Nadat zij elkander in November 1621 in Leuven weder gezien hebben, werken zij beiden weder dapper voort. Vooral de leer van de vrije Genade Gods, afgescheiden van den zoogenaamden men-

schelijken vrijen wil, zochten zij te verbreiden. Jansenius wil die leer wetenschappelijk vaststellen, Saint-Cyran haar in de praktijk meer bekend maken. Het boek, waaraan Jansenius zal gaan werken, het werk over Augustinus, wordt reeds door hen besproken. Beide zijn harde, sombere naturen, doch die niet voor de uiterste gevolgtrekking hunner beginselen en gedachten terugdeinzen. Weldra zien wij Jansenius zijn leer der genade en der voorbeschikking ook uitstrekken tot de straf der kinderen die gestorven zijn, zonder den doop te hebben ontvangen, dus op hen, die nooit eenigen vrijen wil hebben kunnen openbaren. Jansenius is met dat al - daargelaten nog zijn theologische ideeën - een bekwaam man. Hij is Vlaming met hart en ziel; toen Frankrijk in 1635 den oorlog tegen de Zuidelijke Nederlanden begon, gaf hij met den president Roze zijn *Mars Gallicus* in 't licht, waardoor Richelieu zeer onaangenaam werd aangedaan; hij hielp toen de Spaansche regeering, die hem weldra beloonde met het bisdom van Yperen. - De twee vrienden zagen elkander weder den 1sten Mei 1623 te Péronne en blijkbaar sterkten zij elkander, om op den ingeslagen weg voort te gaan.

Saint-Cyran is nu voortdurend te Parijs, en hij gaat er om met mannen, die elk van zijn standpunt de Catholieke kerk in Frankrijk degelijker, gezonder, christelijker poogden te maken. Wij zien hem in verbinding met den kardinaal de Bérulle, den uitstekenden prelaat, die alle moeite deed een Instituut op te richten, tot vorming van ontwikkelde geestelijken, geschikt voor den kerkdijken dienst: den stichter van *l'Oratoire*, dat zoo eigenaardig een karakter heeft gegeven aan de fransche kanselwelsprekendheid[1]. Wij zien hem ook omgaan met Vincent de Paul; want deze werkelijk verheven figuur, die op de galeien was gegaan om de misdadigers te bekeeren, begon juist in die dagen zijn heerlijke ‘missies’ in te stellen, de arme te vondeling gelegde kinderen overal op te beuren. Deze beide mannen spraken dikwijls met den abt de Saint-Cyran over al die verbeteringen. Zij beaamden ook wel eenigermate zijn kritiek op het toen van kracht zijnde Catholieke stelsel: maar, als hij dan verder wilde gaan, als hij er van gewaagde, om

1 Zie over hem Ranke, Päpste. Ed. 1867. II, p. 429, 430 en het bekende werk van Perraud, ‘l'Oratoire et le Cardinal de Bérulle’.

de kerk zelve te hervormen en de Christelijke leer zuiverder te doen opvatten, dan - als hij daarvan begon - zag hij dadelijk zijn vrienden van zoo even de wenkbrauwen fronzen en hem ontwijken of onder een of ander voorwendsel hem verlaten. Zoo durfde hij niet verder zich uitspreken. Hij bleef meer ter zijde, haast in het duister staan; zijn praktijk - hoezeer hij zich ook jegens Jansenius had verbonden om hun beider ideeën in het leven te doen doordringen - vorderde niet. Intusschen had de kardinaal de Richelieu, met zijn valkenblik, toch bemerkt wat er in dien Saint-Cyran school. Hij wilde hem gebruiken: zonder hem te raadplegen, benoemde hij hem in 1625 tot eersten aalmoezenier in het huis van 's konings zuster Henriëtte, die als Catholieke koningin naar Engeland zou vertrekken. Doch Saint-Cyran weigerde zich aldus te laten verbannen uit Frankrijk. Richelieu gaf het niet op. Vijfmalen liet hij hem voordragen voor een bisdom; telken keere kwam er een spaak in het wiel. Saint-Cyran ging wel telkens beleefd den kardinaal zijn dank brengen; Richelieu prees hem dan wel in 't bijzijn van zijn hofhouding; doch er was iets in dezen somberen hooghartigen man, dat Richelieu toch ten laatste niet aangenaam aandeed. De kardinaal kon niet dulden, dat men met zekere fierheid zich onttrok aan zijn dienst. Men kon in de oogen van Richelieu ook te zelfstandig zijn.

Twee werken kwamen in die dagen van Saint-Cyran uit, beide zonder vermelding van naam. Het ééne was een nog al zware weêrlegging van den franschen Jesuït Garasse. Garasse (onzen lezers misschien bekend uit Voltaire) had in 1623 met bewegelijke levendigheid, zoo oppervlakkig en zoo licht mogelijk, een pamflet geschreven (‘*Doctrine curieuse des beaux esprits de ce temps*’), waarin hij een massa menschen voor atheïsten uitmaakte; dit geschrift, zoo lichtzinnig over allerlei ernstige zaken sprekende, wekte algemeenen weêrzin. Toen had Garasse zijn best gedaan in 1625 dat alles wat breeder en deftiger uitéén te zetten, als om te toonen, dat hij ook ernstig kon zijn. Zijn ‘*Somme de théologie*’ verscheen in folio. Hij verdedigde daarin zijn schrijfwijze, ook al de overdrachtelijke uitdrukkingen, die hij gebruikte: ‘het is - zoo zeide hij - naar mijn inzien met al die metaforen gesteld als met de vrouwen, ze zijn een noodzakelijk kwaad.’ Kortom, Garasse maakte het niet beter, en Saint-Cyran

kon hem aanvallen. Blijkbaar is het Saint-Cyran nog te doen, om niet de geheele orde der Jesuïten reeds tot vijand te hebben; hij wil slechts waarschuwen tegen dezen al te speelschen pater; hij gewaagt dus van de Jesuïten-orde als van een onoverwinnelijke falanx in de strijdende kerk; hij wil alleen het kaf van 't koren scheiden. - In het andere werk (waarvan hij de anonymiteit nog veel strenger handhaafde, zoodat men wel eens later heeft getwijfeld, of hij 't geschreven heeft) nam hij fikscher aanloop. Het was een weêrslag op het boek, dat zou uitkomen van Jansenius. Deze werkte nog aan zijn 'Augustinus', die eerst in 1640, na den dood van den auteur (Jansenius stierf in 1638), zou verschijnen. Doch terwijl aldus de Vlaming die zware batterij langzaam opstelde tegen de heerschende richting in de kerk, zou zijn vriend de fransche abt, als het hem mogelijk was, lichter artillerie vooruit zenden om de vlakte te verkennen. En om te toonen, dat de stukken der beide aanvallers bij elkander behoorden, gaf Saint-Cyran aan zijn werk tot titel den voornaam van den heiligen Augustinus, namelijk 'Aurelius.' Het geschut, met dien naam versierd, zou misschien hier en daar reeds den vijand hebben doen verschrikken, wanneer het maar licht genoeg was geweest; doch de vlugge, pijlsnelle kanonschoten komen eerst met Pascal: deze stukken van Saint-Cyran zijn òf te zwaar geladen, zoodat zij in de handen van den gebruiker springen, òf blijven te lang in de modder van het theologische moeras steken en zijn niet vooruit te brengen. Toch is het voor ons niet onaardig om te zien, hoe Saint-Cyran zijn denkbeelden ontwikkelt. Het is een verdediging der bisschoppen tegen de centralisatie van den Paus. Er scheen, bij het huwelijk van den Engelschen Stuart met Henriëtte van Frankrijk, kans voor de Catholieke kerk te bestaan om zich weder voor goed in Engeland te vestigen. De Paus had een bisschop *in partibus*, Robert Smith, dáár benoemd: doch deze deed dezelfde ondervinding op, als later de bisschoppen *in partibus* van Utrecht. De monniken en Jesuïten wilden zich niet aan hem onderwerpen en gingen hun eigen gang, steunende op Rome, dat door deze missionarissen als het ware zijn oppertoezicht en leiding uitoefende. De Engelsche bisschop riep het advies in der fransche geestelijkheid en der Sorbonne, en nu verscheen ook het werk, getiteld: 'Aurelius', om de rech-

ten der bisschoppen te verdedigen en het idee, dat de kerk een aristocratie was, te verduidelijken.

Zoo werkte en schreef hij te Parijs, toen hij naar aanleiding van een moeilijkheid, waarin het Instituut ‘du Saint-Sacrement’ gewikkeld was - het betrof het al of niet orthodoxe van een geschriftje van ‘la mère’ Agnès: ‘le Chapelet secret’ - in aanraking kwam met die instelling, door Angélique bestuurd, en weldra met Port-Royal. Zamet, de bisschop van Langres, had zelf zijn hulp ingeroepen; doch toen Saint-Cyran nog meer vertrouwelijk had kennis gemaakt met het streven van Angélique, ontstond er een worsteling tusschen Saint-Cyran en Zamet, wie de suprematie en de leiding hier zou behouden. Een afwezigheid van Zamet besliste. Saint-Cyran behield de plaats. Weldra keerde in Februari 1636 Angélique terug in Port-Royal, en Saint-Cyran werd, in dat zelfde jaar 1636, de *Directeur* der zielen van dat klooster.

En nu had hij zijn roeping gevonden. Dáár in dat klooster Port-Royal zou hij verwezenlijken, wat hij zoo dikwijls met Jansenius had besproken. Laat zijn vriend slechts voortschrijven aan zijn geleerd werk, hij zelf zal in de praktijk de oorspronkelijke strengheid van het Christendom doen herleven; hij zal geen boeken meer laten drukken, maar zielen opvoeren tot de hoogste spanning van het verhevene en van het heilige. Vijanden zullen niet stilzitten; Zamet zal hem overal beschuldigen; Vincent de Paul hem verkeerd begrijpen; Richelieu argwanend hem laten bespieden; geen nood: hij zal op zijn rots blijven en Port-Royal tot een b u r c h t maken, door God zelf beschermd.

Trouwens als hij, in de groote wijde wereld, die kleine kern van krachtige vrouwen van Port-Royal en voorts de weinige mannen, die wel de zaak van dat klooster wilden aannemen en zich als 't ware daaraan wilden toevoegen, zeer dringend en zeer ernstig had overtuigd van de waarheid zijner stellingen, dan had hij een school gevormd, die nu - als geen der leden ooit een inbreuk op die beginselen toeliet - 't zout der aarde kon zijn. Maar daarom moest alles zoo absoluut mogelijk worden opgevat. Het Christendom moest bij het woord worden genomen. Het gold hier zielen te redden: en wel elke ziel afzonderlijk. Men moest zich met geen omwegen of bijkomende omstandigheden bezig houden: men moest elke ziel onmiddellijk

in aanraking en gemeenschap brengen met Jezus Christus, met God, dán de ziel tot boetedoening dwingen, en eindelijk als priester namens God die ziel genezen.

Met een ontzettend gevoel der verantwoordelijkheid, die op hem rustte, wordt dat alles nu door Saint-Cyran in Port-Royal gedaan. La mère Angélique steunde hem bij dat werk met haar indrukwekkend gezag. Zij zorgde dat de bodem rein en vatbaar bleef, om de goede leer te doen opschieten. Het standpunt, waarvan hij uitging, was om altijd-door den indruk wakker te houden van Gods verschrikkelijkheid. ‘Dieu est terrible’: zoo sprak hij altijd. Jansenius zag in God vooral de waarheid: in de zeldzame oogenblikken van verpoozing, wanneer hij, van zijn schrijftafel opgestaan, in den tuin op en neerwandelde, hoorde men hem dikwijls met een diepen zucht en met de oogen naar den hemel uitroepen: ‘O waarheid, waarheid!’ Francois de Sales kende God vooral als liefde. Vincent de Paul roemde in de goedheid van God. Saint-Cyran was boven alles getroffen door de almacht, de ontzettende macht, de onmetelijkheid en oneindigheid van den Vader! De eeuwigheid was hem het hoogste. Hij vergeleek God 't liefst met den oceaan. Vandaar dat een gevoel van beving hem en haar aandeed, die voor 't eerst met Saint-Cyran in betrekking kwam. De eerste indruk, dien men van hem ontving, deed denken aan den toon van het Oude Testament. Men hoorde in 't begin van zijn toespraak soms het rollen van het onweder. ‘Gedenkt te sterven!’ - zoo klinkt het tot Madame de Saint-Ange - ‘juist als gij in rust en gezondheid voortleeft. Men kan niet genoeg zich tot den dood voorbereiden, en de donderslagen vermijden, waarmede het grootste deel der Christenen in het Evangelie wordt bedreigd.’ Hij zag den invloed van den Booze overal: vooral waakte hij tegen den hoogmoed van den geest; een knaap, die al te onverzadelijk was om te weten en dit deed met het verlangen om vooruit te komen in de kerk, verbood hij verder voort te studeeren. In het algemeen was hij vol angst over den toestand der kinderen: de onschuld van den doop was zoo spoedig verloren en bijna nimmer te herwinnen. ‘Altijd, liefst bij de kinderen, moet men waken en de wacht houden als in een belegerde stad: de Booze zoekt overal door de opening der teedere harten van kinderen binnen te sluipen. Zij kunnen nog niet strijden: wij moeten dus voor hen kampen. Als de Heilige Geest de plaats

niet vervult, komt de Booze haar innemen.' Onze lezers bemerken reeds, hoe de barsche harde toon van het begin, die donder, over kan gaan in aandoenlijke zachtheid. Inderdaad is dit het eigenaardige bij Saint-Cyran. De zielen, eerst verpletterd door Gods Almacht, werden, als zij eens in de sfeer van het verhevene waren gebracht, op elke wijze door hem verkwikt. Maar men moest weten, dat, als men met God verkeerde, men in 't Heiligste der Heiligen vertoefde en een gevoel van beving moest allereerst dáár zijn. Het sacrement der boetedoening - niet zooals de kerk dat tot een blooten vorm had verlaagd, maar als een ernstige werkelijkheid - moest vóórafgaan. Men moest zich zelf vernederen, gevoelen, dat men geheel en al van God afhing: zich zelven in al zijn ellende beschouwen, dán eerst kon men genezen worden. Dán was de absolutie de eerste straal der Goddelijke Genade.

De plaats noch de gelegenheid laten toe, hier in den breede de leiding van Saint-Cyran met eene ziel, bijv. met die van Marie-Claire (Arnauld), uitéén te zetten. Zelden zal men iets krachtiger gelezen hebben dan die toespraken tot haar. Het gevoel van zondaar te zijn tegenover God, zal zelden sterker bij iemand zijn opgewekt. Zelfverbrijzeling, vernietiging van het eigen ik, breken met den zoogenaamden natuurlijken mensch, dit was het begin waarop alles rustte: wanneer slechts de zelfvergoding kon worden veranderd in zelfopoffering, dan was reeds veel gewonnen. Bij hem komt daarop alles neder, om in de diepste nederigheid zich te buigen voor God: nooit zich op een handeling te verhoovaardigen, maar altijd elke gedane zaak in God te verliezen. Dringend vermaande hij ook zijn biechtkinderen niet te sterk aan hun geestelijken leider te hechten: het licht, waarmede hij vóórlichtte, kwam alleen van den Heer, volgens het schoone woord van Augustinus, dat hij dan placht aan te halen: 'O mensch, het licht komt over de bergen tot u, maar het is de zon die u verlicht, niet de bergen.'

Op drie hoofdpunten wordt steeds de aandacht gevestigd: op den rijkdom der Christelijke armoede - en het is waarlijk soms of Saint-Cyran hier de nietigheid onzer toekomstige gelden industrie-tijden heeft vooruitgezien, op de Godheid van Christus - alsof hij reeds voorzag de richting der achttiende eeuw en haar idealiseering van den mensch, weldra haar vervorming van den Zoon des Menschen tot mensch, en ein-

delijk op de Almacht van Gods vrije genade, die alles werkt. Dat laatste punt was natuurlijk het hoofdpunt en tevens de verbinding met Jansenius. Het is de groote eigenaardigheid van Port-Royal. Dit leerstuk, dat geheel en al zich vereenzelvigde met het leerstuk der voorbeschikking, zal wel altijd het diepe mysterie van het zedelijk Heelal blijven. Altijd zal het van ieders bijzonder karakter afhangen, of hij de zedelijke vrijheid van den mensch dan wel het Albestuur van God het diepst zal gevoelen: en in zekeren zin zijn wij het eens met Bossuet, als hij de Jansenisten verwijt, dat zij juist datgene, wat aan alle anderen als de klip was toegeschenen, waarop het schip zou kunnen stranden, zonder eenige aarzeling als de haven zelve aanwezen, waar de reis zou moeten eindigen. Werkelijk hebben Saint-Cyran en Jansenius van die klip de haven zoeken te maken; maar kwalijk zou het ons voegen de stoutheid van dat denkbeeld te miskennen.

Zonderling is het tevens, hoezeer Saint-Cyran en zijn vriend soms op de Calvinisten beginnen te gelijken: niet op de protestanten onzer dagen, maar op de Calvinisten zooals zij in de tweede helft der zestiende eeuw optraden. Het Calvinisme toch - de hoogste ontwikkelingsvorm van het godsdienstig hervormd beginsel der 16^{e} eeuw - had, in tegenstelling van de vreedzame, schielijk versteende Luthersche gezindheid, juist dat leerstuk der Genade en voorbeschikking, der verkiezing of der eeuwige verwerping aangegrepen, en had dat leerstuk in zijn niet zeer vreugdevollen geloofsijver verdedigd, nu eens met het woord, dan weder, en het liefst in ons Holland, met het zwaard en het musket: - en nu zouden de Hollandsche Calvinisten kunnen gaan zien, dat een deel der Catholieken op hun terrein poogde te staan. Inderdaad zou uit Saint-Cyran een Calvinist te houwen zijn, wanneer men maar tegelijkertijd wil erkennen, dat deze abt dadelijk beweren zou meer te wezen en zich wel degelijk aan te sluiten aan de Catholieke hierarchie. In het aannemen der sacrementen en in de opvatting van het priesterschap, door God zelven onmiddellijk ingesteld, verschilde hij volkomen van alle hervormden.

De sombere levens-opvatting van den Calvinist was anders Saint-Cyran zeer bepaald eigen. Waar vindt ge treffender woorden over de ellende van onzen toestand dan juist bij hem? Hoor bijv. dit beeld: ‘de goede gezindheid van haar ziel -

zoo schrijft hij over de prinses de Guyméné - is als een vuurvonk, aangestoken op een ijskouden vloer, waarop de winden van alle kanten blazen': - of zie hem elders tot la mère Angélique spreken van 'de lafheid der zwakken die erger zijn dan de boozen': - of hoor hem eindelijk al nauwer en nauwer toehalen de kringen der tot de zaligheid geroepenen: 'wanneer ik naga, dat de Christenen, om zóó te zeggen, slechts een handvol lieden zijn in vergelijking met alle andere menschen, die verspreid zijn onder de natiën dezer wereld, als ik bedenk, dat van deze Christenen een oneindig getal buiten de Kerk verloren gaat, en dat van dat kleine cijfer van menschen, die er binnen zijn getreden door Gods beschikking, er weinigen zijn die zich redden volgens het woord van Christus, en dat, behalve die herhaalde voorzegging, die het gros der Christenen raakt, er nog een ander, veel schrikkelijker woord is, dat de rijke lieden moet doen beven - dan.....' Doch diezelfde man weet in die sombere duisternis tevens een lichtstraal te doen schieten, weet in ééns een verheffing aan de ziel te geven, dat zij het goddelijke als het ware toevliegt: 'Ween niet: ik wil van geen smart weten, die door de zinnen zich verspreidt. Bid tot God alleen; hef u op tot Hem!' - 'Als men zich de begane zonden altijd herinneren moest, zou niemand gelukkig kunnen zijn. Een hoop, die niet verder reikt, dan dat zij de wanhoop buitensluit, is onvoldoende. Men moet een onwrikbaar vertrouwen hebben in God, die even grenzenloos lankmoedig is voor de zielen, die den waren weg bewandelen, als Hij oneindig verschrikkelijk is voor de zielen, die een valsch pad volgen. Hij, die gewild heeft, dat wie de hand aan den ploeg slaat niet achterwaarts ziet, doet zelf wat hij van ons eischt. Hij rekent niet met de voorbijgegane zonden eener ziel, die Zijn koningrijk zoekt.' Voorts was hij gewoon het Evangelie voor te lezen en daaraan zijne opmerkingen toe te voegen. Zulk een studie geleek dan op een gebed. Zijn hoorders en hoorderessen werden als opgeheven. En dat alles werkte nu naast die zelfverbrijzeling een hooghartigheid, die op al de nietigheden van het leven deed neerzien. - Trouwens, wanneer men in het geheele leven dag en nacht als onder het Kruis staat, en dat Kruis opvat als symbool van het hoogste offer en het hoogste doelwit, dan veranderen de evenredigheden dezer aarde; wat het grootste geleek wordt nu zoo klein, en men kan daarop zoo fier neêrzien.

Die stemming zocht nu Saint-Cyran in Port-Royal te vestigen. Was het wonder dat zijn vijanden - hij had er reeds zoo velen - uit allerlei fragmenten, die zij hoorden of lazen, een nieuwe ketterij wisten samen te trekken. Zamet bleef voortdurend bij Richelieu zijn aanklachten herhalen; men wist dat Saint-Cyran de leer der Kerk omtrent den vrijen wil niet zoo gaaf aannam; en omtrent de Kerk zelve had men meenen te hooren, dat hij van haar deze omschrijving had gegeven, dat zij was de vereeniging van hen, die God dienen in het licht en in de belijdenis van het ware geloof en in de gemeenschap der ware Liefde. Hij had dus hier noch van den Paus, noch van de bisschoppen gesproken. Genoeg bewijzen waren er dus, dat in dat Port-Royal door Saint-Cyran afwijkende dwalingen werden geleerd. Voorts was hij zelf een vriend van den schrijver van den 'Mars Gallicus', waarin de Kardinaal zóó was aangevallen. Daarbij kwam, dat Saint-Cyran nogmaals beleefdelijk den kardinaal geweigerd scheen te hebben om een bisdom aan te nemen, en dat daarentegen koning Lodewijk XIII een velleïteit van oppositie tegen Richelieu geput had uit een boek van pater Seguenot, wien men verdacht van met Saint-Cyran bevriend te zijn: kortom, allerlei redenen, groote en kleine, liepen te samen om den man, die te onafhankelijk was in de sfeer van Richelieu, te doen verwijderen. Op den 14^{den} Mei 1638, tegen twee uur des nachts, stond een officier van de wacht met twee en twintig kolveniers vóór het huis waar Saint-Cyran toen woonde. Zij bezetteden alle toegangen en tegen zes uur openden zij de deur. Saint-Cyran was reeds aan den arbeid met zijn neef de Barcos. De officier liet hem het bevel des konings zien en voerde hem gevangen naar het slot van Vincennes. Alles ging zoo snel en geheim, dat d'Andilly, bij toeval dien ochtend door het park van Vincennes gaande, eerst door 't ontmoeten van den stoet kennis kreeg van het gebeurde en het aan de vrienden kon mededeelen. Hij zou vijf jaren gevangen blijven. Richelieu gaf weldra beteekenis aan het feit dezer gevangenneming, door aan zijn kamerheer (den lateren aartsbisschop de Péréfixe) te zeggen: 'Beaumont, ik heb iets gedaan, waarover men veel zal spreken. Ik heb den abt de Saint-Cyran gevangen laten nemen. De geleerde en rijke lieden zullen er waarschijnlijk wat rumoer over maken. Hoe dat zij, ik heb de overtuiging een dienst aan de Kerk en aan den Staat bewezen

te hebben. Men zou vrij wat ongelukken en wanorde hebben voorkomen, als men dadelijk Luther en Calvijn had laten gevangen zetten, toen zij begonnen te dogmatiseeren.' En nog sterker liet hij gevoelen, hoe zeer hij Saint-Cyran een kracht achtte, toen hij aan den prins de Condé, die om de vrijlating van Saint-Cyran vroeg, toevoegde: 'Weet gij wel over wien gij mij spreekt? die man is gevaarlijker dan zes legers.' -De gerechtelijke ondervraging, die men Saint-Cyran liet ondergaan, betrof dan ook allerlei vermoedens omtrent Calvinisme, omtrent de leer der Genade en omtrent zijn meeningen over de Kerk en over het Concilie van Trente, en ondertusschen hield men hem vast. De eerste zes maanden was de gevangenschap zeer hard: hij was toen in den eigenlijken kerker opgesloten; later kon hij een kleine kamer of cel in het gebouw krijgen en een bediende houden.

Nu is het opmerkelijk, hoe Saint-Cyran uit de gevangenis toch de zielen, die in Port-Royal zich ééns aan hem overgeleverd hebben, blijft besturen en leiden. Het was thans zijn taak om te toonen, dat van het standpunt van het Kruis inderdaad de verandering zoo groot niet was. Gevangen of vrij: hij bleef dezelfde. Er waren Duitsche generaals in Vincennes, die in den laatsten oorlog gevangen waren genomen, o.a. de generaals von Ekenfort en von Wert: Saint-Cyran wist ze te stichten. Te sterker bleef Saint-Cyran slechts aan zijn opvatting der kerkleer hechten, toen in dat zelfde jaar 1638, waarin hij gevangen was genomen, zijn vriend Jansenius, de bisschop van Yperen, stierf. En met spanning zag hij uit naar het verschijnen van het boek, dat zijn vriend had nagelaten en waaraan hij zijn gansche leven had gewerkt, een boek, dat bijna ontstaan was uit beider innige vriendschap, het werk 'Augustinus'. Dat boek verscheen in 1640, en al hetgeen Saint-Cyran ooit had gedacht en bepeinsd werd nu tevens in dat boek gevonden. De leer van den menschelijken vrijen wil scheen bepaald daarin vernietigd. Aan den zondenval was hier de ware beteekenis teruggegeven. Het was zoo duidelijk uitéengezet, dat de menschelijke wil, door de begeerte naar de aardsche dingen in banden gelegd, uit eigen kracht zich niet boven dien toestand kon verheffen, dat de Genade Gods hem daartoe moest ter hulp komen; de Genade, die dus niet dadelijk nog vergeving van zonden was, maar veeleer bevrijding der ziel van de

banden der begeerten. En wat was die Genade nu anders - volgens Jansenius - dan het geestelijk genot, hetwelk de ziel aan die goddelijke zaken kreeg? Door dat genot werd de wil verder bewogen om te volbrengen wat God bevolen had. Niet vrees voor straf, neen, liefde tot God, tot de eeuwige waarheid, werkte dit uit. - Dat alles was ja zwaar en al te degelijk uitéengezet, maar voor wien slechts met aandacht deze betoogen volgen wilde, werden deze dorre begrippen levende gedachten en denkbeelden. - Saint-Cyran nu leefde dat alles mede. Zijn praktijk der penitentie was op al die begrippen gegrondvest; zijn leefregel was immers deze: 's'humilier, souffrir et dépendre de Dieu est toute la vie Chrétienne', en hij vond dus kracht te over, om uit zijn gevangenis nog sterker dan vroeger zijn bekeerings-arbeid voort te zetten. De jonge Arnauld werd door hem aangespoord het boek te schrijven, dat in 1643 uitkwam, en dat als het ware slechts verduidelijken moest wat Jansenius had geleerd, namelijk '*la fréquente Communion*', en van rust was geen sprake.

Toen Richelieu stierf, in December 1642, scheen er geen reden meer, om Saint-Cyran gevangen te houden. Hij kreeg dus den 6^{den} Februari 1643 zijn vrijheid terug. Weldra kon hij Port-Royal weder persoonlijk leiden. Hij hervatte geheel en al zijn oude leven van studie en van leiding der zielen. Hij besloot een boek te schrijven tegen het Calvinisme, om te laten zien, hoe, bij alle overeenkomst in de leer der vrije genade, de punten van verschil toch zeer groot waren. Wegens verdenking van Calvinisme was hij mede gevangen gehouden, en hij zou toonen in hoeverre men in hem een verdediger dier ketterij kon vinden; trouwens in de drie sacramenten, in de penitentie, het avondmaal en de orde der priesterwijding, verschilde hij ten eenenmale van de Protestanten. Hij wilde daaraan werken, doch reeds waren de Jesuïten hem weder gaan aanvallen wegens een korten cathechismus, dien hij had geschreven. Hij scheen niet meer met rust te kunnen worden gelaten. Hij gevoelde zich zwakker dan vroeger. Zijn einde naderde. Toch bleef hij arbeiden. Stoïcijnsche natuur, wilde hij staande sterven. Zondag den 11^{den} October 1643 stierf hij, 62 jaren oud. Hij had nog kunnen beleven, dat men den Paus (Urbanus VIII) reeds had weten te bewegen een begin van veroordeeling - Juni 1643 - tegen het boek van zijn vriend Jansenius te

vellen, bij een bul, waarbij nog hoofdzakelijk Baïus, de voorganger van zijn vriend te Leuven, op nieuw werd gevonnisd; en men had hem toen deze trotsche woorden tegen de machthebbers der Kerk hooren uitspreken: 'Het gaat te ver; wij moeten hun plicht hun weder voorhouden.' Woorden, waardoor hij waarlijk toonde, dat hij den strijd niet zou vermeden hebben. Doch nu zwegen zijn lippen voor altijd en Port-Royal kon zich slechts met zijn herinnering voeden.

Het was vooral de gave van Saint-Cyran geweest, om aan elk, die tot hem naderde en in zijn kring, met betrekking tot Port-Royal, wilde werken, de plaats aan te wijzen, den werkkring te geven, waarin hij voortaan zou blijven dienen. Saint-Cyran was zulk een goed hoofd en leider, omdat hij de verscheidenheid van geesten begreep. Er is dan ook een schakeering van deugden en talenten in de groep, die hem onmiddellijk omgeeft. Wij zullen trachten enkelen uit de naaste omgeving te teekenen, vooral degenen uit wier ontwikkeling tevens blijkt op welke wijze Saint-Cyran de zielen leidde. Wij kiezen daartoe Singlin, Le Maître, de Séricourt en Lancelot.

S i n g l i n - hoewel één der meest invloedrijke figuren uit den kring van Port-Royal - is in de rij dier volgelingen van Saint-Cyran misschien de eenige, bij wien de persoonlijkheid bijna geheel opgaat in de positie die hem aangewezen wordt. Hij wordt in die sfeer de priester, de biechtvader, de zielsverzorger bij uitnemendheid. Hij was de man van wien Saint-Cyran het meest zeker was: zijn plaatsvervanger overal en vooral sinds de abt te Vincennes gevangen was gezet. Alle initiatief ontbreekt hem, maar hij heeft een vaste methode ontvangen, met overtuiging aangenomen en die volgt hij. En nu wijkt hij nooit ter rechter- of ter linkerzijde in iets van die methode af. Wat Marie des Anges voor la mère Angélique was, dat werd Singlin voor Saint-Cyran. Zonderling schijnt die keuze van Saint-Cyran voor wien slechts op de oppervlakte der dingen let; Singlin toch was niet geleerd, noch in gewone wetenschap, noch in theologie. Waar zou hij ook de theologie opgedaan hebben? Hij was in Parijs in 1617 geboren, en door zijn vader - een wijnkooper - in handelszaken opgevoed: in den lakenhandel was hij werkzaam, toen hij op zijn 22ste jaar als het ware een inwendige bekeering onderging en begreep anders

voor zijn ziel te moeten zorgen. Hij ging naar Vincent de Paul, die hem den weg wees om priester te worden en hem spoedig latijn en iets meer liet leeren, en hem in één zijner hospitalen plaatste. Dáár leerde hij in 1637 Saint-Cyran kennen en begon zich aan hem met al zijn hart te hechten; een nieuwe omkeer van gemoed had bij hem plaats en Saint-Cyran verwijderde hem in de stilte van Port-Royal des Champs. Weldra riep hij hem tot zich om meer bepaald hem te helpen. - Want Saint-Cyran had opgemerkt, welke geheel éénige hoedanigheden Singlin's deel waren. Deze jonge man, eenigszins koel en gereserveerd van uiterlijk, zonder veel geleerdheid, had een gevoel van de roeping van priester zooals geen ander: als hij een kanselrede hield, kwam het zelfs niet bij hem op naar succès te vragen; het zeggen van ‘schoone gedachten’ als zoodanig was hem vreemd; hij sprak Gods woord, het aan God overlatend, om de zondaren om hem heên daardoor te treffen; deze jonge man was zóó overtuigd van zijn eigen onwaardigheid, dat hij, alleen door voortdurend zich in gemeenschap met God te weten, zijn heilig ambt kon blijven waarnemen, maar daarom had hij dan ook een gave van zielen te genezen, zooals weinigen: er was geen schaduw van lust bij hem om zekere neiging te volgen; neen, hij volgde slechts den vasten regel, die daarom zoo zeker was, omdat zij door God was gegeven. Hij werd dus de *volkomen* priester, die krachtens de hooge opvatting van zijn waardigheid de zielen leidde. Wel was het hem zelven een wonder, dat Saint-Cyran hem hiervoor uitkoos; aandoenlijk zijn de bladzijden, door een kroniekschrijver opgeteekend, waarin hij met al zijn macht aan Saint-Cyran verklaart, dat hij dat alles niet kan doen, dat hij niet spreken kan, dat hij te veel zondaar is; doch de antwoorden van Saint-Cyran op al die tegenwerpingen zijn even verheven en toonen, met welk gezag die man wist te bevelen. En Singlin werd dan ook de man, dien Saint-Cyran bedoelde: de vertegenwoordiger der kerk, de onwrikbare getuige en apostel. Hij zelf sprak het uit tot iemand, die iets hards van hem meende ondervonden te hebben: ‘Laat komen wie wil, ik zoek niemand, ik ben bereid mij te vernederen in al het overige; maar wat de essentieele zaken betreft, ben ik vast besloten onbuigzaam te zijn en hardnekkig, ja, zoo men wil, singulier en zeer hoofdig.’ Hij werd nu uit den aard der zaak de

verzorger van elke ziel individueel. Trouwens, Saint-Cyran had hem reeds gezegd, hoe elke ziel een wereld op zich zelf is, en hoeveel holen er in zulk een ziel zijn, waarin de gedachte als een vos zich weet te verschuilen, doch dat de priester daar staat, om den zondaar aan zich zelven te ontdekken en het dier uit die diep verborgen hoeken en schuilplaatsen op te jagen. Singlin's methode nu bij elke bekeering was gansch eenvoudig en bestond in twee voorschriften. De eerste was deze, dat men alle zaken, zelfs de beste en die men het meest verlangde, met een zekere rijpheid van geest moet doen, die den prikkel van den zinnelijken mensch verdooft en den geest Gods tot zich trekt: vooral op de lieden uit de groote wereld, die soms van die impulsies tot oogenblikkelijke bekeering hadden, paste hij zijn methode van weêrstand en van langzame worsteling toe; niets overijlds moest geschieden, - maar was nu na die opschorting de daad beslist, dan was het ten tweede de les van Singlin, om nooit terug te keeren, nimmer achterwaarts te zien. Tot in kleinigheden paste hij dat toe. Een pastoor te Parijs, die in rijkdom en weelde geleefd had, wordt door Singlin overreed, om in een behoeftige plek te gaan als arme priester. Na zijn vertrek uit Parijs heeft zijn opvolger echter met het kerspel te Parijs enkele moeielijkheden. De vroegere pastoor vraagt nu slechts even terug te keeren om de zaak in orde te maken; maar het antwoord van Singlin is onverbiddelijk: neen. Trouwens, zelden is er iemand geweest, die zulk een gevoel heeft gehad van den nauwen weg, waarop de Christen zich voortbeweegt. En het was, alsof het gevoel van zijn wandelen in de wegen van God hem soms vleugelen gaf. Hij sprak in 't begin niet bijster schoon; maar allengs - Angélique zegt, dat God het hem gaf om aan de zwakheid der menschen te gemoet te komen - begon hij op den kansel welsprekend te zijn. Van tijd tot tijd wist hij in de preek zielen tot God te trekken, en zeer zeker, indien naar de resultaten de redenaars-gave mocht worden beoordeeld, dan was Singlin een groot redenaar: want het was onder één zijner preeken, dat Pascal aan God zich overgaf. En zóó wist deze man altijd den rang op te houden, dien Saint-Cyran hem eens had toevertrouwd. De anderen, Arnauld, de Saci enz. leverden hem bewijsvoeringen, betoogen en uitleggingen, die hij in de preeken gebruikte, en diezelfde mannen

zaten dan toch vol eerbied naar den priester te luisteren, die hun eigen geleerdheid gebruikte, maar die gebruikte als priester, wien de wetenschap onderworpen is. Hij was in zijn goeden tijd toen aller rechter. Later, toen de tweede generatie in Port-Royal de overhand verkreeg, toen men meer ging disputeeren, toen de fijnheid van allerlei onderscheidingen en het rechts-element zich te veel in alles gingen mengen, scheen hij niet meer dezelfde. Men vond zijn leering onvoldoende. Men verweet hem, dat hij zich wel zou willen onderwerpen en zou willen teekenen. Hetgeen de waarheid was. De schuld lag niet bij hem; hij was trouw de priester gebleven. Hij, de strenge, koude man, stierf vol hartzeer over de wending der geesten midden in de vervolging, die hem noodzaakte in verkleedingen als van een arts uit te gaan, den 17^{den} April 1664.

Was Singlin eenigszins koud, bijna zonder eigenaardige trekken, des te grooter contrast vormde tegenover de wereld de tweede figuur, die wij willen schetsen: LE MAÎTRE. Een waarlijk heroieke natuur! Zeker, zoolang de aarde nog zulke karakters oplevert, nog zulke dwazen naar de wereld doet geboren worden, is er nog niet te wanhopen aan de menschheid! Telkens als wij zijn leven weder overlezen, en dien rijkdom van gaven vereenigd zien met zoo volstrekte zelfopoffering, stroomt een weldadige zoele wind ons tegen, en ademen wij in een atmosfeer, die ons vergeten doet al de verdrietelijke dagelijksche ellende van het rondloopen in den molen der maatschappij. Hij was de oudste zoon van de eerste dochter van Antoine Arnauld, die met Le Maître was gehuwd. Het huwelijk was ongelukkig, en met vijf jongens trok de 26-jarige moeder in 1616 weder onder het ouderlijk dak. De zoons moesten werken en studeeren, en ziet, de oudste vorderde zoo uitnemend in de studie der rechten, dat hij, toen hij op zijn 21ste jaar advocaat werd, een model van welsprekendheid in Parijs begon te heeten. Daar was wel wat valsche smaak in die pleidooien, te weelderig gebruik van allerlei beelden, te veel pronk van citaten, - de uitgave der pleidooien in 1656 had nooit moeten geschieden[1], - maar geplaatst in de lijst dier dagen, waren de redevoeringen van den jongen Le Maître het schoonst wat

1 De literatuur over Le Maître is zoo groot. Wij denken bijv. aan Oscar de Vallée, Antoine Le Maître, et ses contemperains, 1856; aan Rapetti, Antoine Le Maître, 1857, en aan Sapey, Antoine Le Maître, 1858.

men toen in Parijs hoorde, en waar de kiesche matigheid, de fijne takt van bewijs, de half bedekte ironie soms te veel werden gemist, daar vergoedde de actie, het vuur van den redenaar die gebreken, en daverde de pleitzaal van de bulderende slagen van den overwinnenden advocaat. Hij kreeg een ongehoord succès en werd beroemd onder de eerste advocaten. Patru werd zijn vriend: de kanselier begon hem lief te krijgen, en hij kreeg reeds op zijn 28ste jaar den titel van staatsraad; hooge betrekkingen in de magistratuur werden hem aangeboden, doch hij wilde blijven pleiten. Hij was nog geen dertig jaar; de wereld lachte hem toe: hij dacht een huwelijk aan te gaan, en een aardige briefwisseling van hem en zijn tante (la mère Agnès, toen abdis van het klooster du Tard bij Dijon) is over, waarin hij over een aanstaande bruid wil spreken, en zij steeds dat bruidschap allegorisch op de kerk toepast. Hoe het zij, hij ging mede op den stroom der wereld. Daar werd hij geroepen in het hôtel Pomponne, waar een andere tante, de echtgenoot van Arnauld d'Andilly, stervend ter neder lag. Het was den 24sten Augustus 1637. De stervende vrouw was wereldsgezind, en Saint-Cyran, bij haar gekomen, poogde haar op dien dag, bij het voorlezen der liturgie, toch nog het gevoel van de naderende eeuwigheid te geven. De jonge advocaat stond daarbij, en zonderling troffen hem die telkens herhaalde, droevig verheven woorden van den sterfdienst: '*Renova in ea quid-quid terrena fragilitate corruptum est*. - *Laetifica*, *Domine*, *animam ejus in conspectu tuo*. - *Miserere*, *Domine*, *gemituum*.' Allerlei gewaarwordingen en gedachten beklemden hem: het gevoel der eeuwigheid maakte zich van hem meester: wat was zijn leven tot nu toe ijdel en klein geweest; de nietigheid van dat aardsche bestaan liet hem geen rust; hij kon het niet langer uithouden: de zieke vrouw had hij reeds den laatsten snik zien geven; het was nacht geworden; hij ging in den tuin en wandelde, verzonken in gepeinzen, de stille laan, beschenen door 't maanlicht, op en neder. Eindelijk kwam hij tot kalmte: zijn besluit stond vast; hij zou zich aan den Heer van hemel en aarde overgeven. En dadelijk - hij was zoo vurig van gemoed - sprak hij zijn voornemen uit aan Saint-Cyran. Doch deze wilde hem beproeven, of het niet een voorbijgaande opwelling des harten was, een oogenblikkelijke aandrift, en gebood hem nog eerst een maand te pleiten

en dan terug te komen. Hij pleitte als gewoonlijk, doch putte alleen kracht uit den aanblik van den Crucifix, die in de rechtszaal stond. Zijn mede-advocaten begonnen te bemerken, dat hij niet meer zoo opgewekt sprak: hij werd slaperig, zeiden zij; toen verzamelde hij nog eens al de hartstochtelijke geestkracht, waarover zijn schitterend redenaars-talent te beschikken had; hij verpletterde voor het laatst zijn tegenstander Talon; hij overtrof zich zelven. - Hij zou nooit meer spreken: het was het offer, dat hij aan God bracht. - En nu, na een tweetal brieven geschreven te hebben, den één aan zijn vader, die in de wereld leefde, den ander aan den kanselier, die hem zoo vriendelijk had geholpen, waarin hij dien staats-ambtenaar uitéénzette dat hij zich van de wereld afzonderde, niet om in de kerk waardigheden te gaan bekleeden, maar om zijn ziel rust te geven, - ging hij naar Saint-Cyran. En deze begreep wat hij wilde. De wilde leeuw, die daar brieschend rondging, moest worden getemd. De abt wees hem geen plaats aan in de kerk, veroorloofde hem niet de kerk te dienen of te verdedigen met zijn machtig woord; neen: hij zou blijven eenvoudig wie hij was, de heer Le Maître, hij zou zijn *de boeteling* bij uitnemendheid; de kluizenaar, die al zijn hartstocht, al zijn heftigheid zou gebruiken, niet om predikatiën te houden, waartoe zijn talent hem zou verlokken; niet om de zaak van 't klooster te verdedigen tegen de vijanden van rondom; neen, die al zijn kracht moest besteden, om zijn eigen geest te kruisigen voor God, den natuurlijken mensch te dooden, opdat de geestelijke kon geboren worden. En hij nam het bevel zonder eenige tegenkanting aan.

Welk een dwaas, zoo riep de wereld van die dagen: welk een verlies van zooveel talent, alleen gebruikt tot boetedoening, zoo roepen nog soms de nakomelingen. Maar hij ging zoo vergenoegd, zoo zalig nu zijn weg, bij het bezit van zijn zielevrede. Wel had hij soms een geweldigen strijd. Wij zijn bij hem dikwijls in de atmosfeer van een storm, van een heilig onweder. Men moest hem telkens weerhouden wegens te grooten ijver: de knellende hand van den directeur kon hem niet loslaten. Hij blijft de boeteling *à feu et à sang*. Maar al die kleine stoornissen bewijzen slechts hoe goed Saint-Cyran had gezien, toen hij hem niet toeliet meer in de wereld te gaan, toen hij voor de gestadigheid van zijn inspanning vreesde. Er waren

oogenblikken, waarin de leeuw toch wakker werd. Zoo herinneren wij ons zijn tegenstreven, als hij zich moet onderwerpen aan de leiding van een priester, die ditmaal zijn eigen jongere broeder is; maar na een oogenblik van storm onderwerpt hij zich. Hij, die zelf zoo geweldig moest strijden en kampen, kreeg nu de kinderen te onderwijzen. En aandoenlijk was het te zien, hoe hij zijn welsprekendheid gebruikte om de kleine kinderen de schoonheden van enkele dichters en redenaars te doen waardeeren; die moeite is misschien niet geheel onbeloond gebleven, want een dier jonge scholieren was de kleine Racine. Hij stierf in 1658. De pleidooien, waardoor hij ééns zoo vermaard was, zijn nu al lang vergeten: maar zijn boetedoening heeft gemaakt, dat telkens edele geesten zich sterken aan zijn kamp en aan zijn triomf, en dan uit nieuwsgierigheid ook eens uitzien naar dat aardsche werk der pleidooien, dat in zijn tijd zoo geprezen werd door de practische mannen van zaken.

Le Maître is de eerste der zoogenaamde Heeren ‘Solitaires’ die zich geheel aan Port-Royal wijdden. Hij woonde eerst in Parijs, in een klein vertrek aan het klooster bijgebouwd, en later met de overigen in het Port-Royal der vallei. Bij hem voegde zich als kluizenaar zeer spoedig zijn jongere broeder, DE SÉRICOURT. Deze, in 1611 geboren, was in krijgsdienst gegaan en diende als officier, toen in 1635 de vesting Phillipsburg door de Duitschers werd belegerd. De vesting werd ingenomen en hij met de overige hoofd-officieren gevangen weggebracht in Esslingen. Hij wist echter te ontsnappen en naar Venetië te ontkomen, en zoo kwam hij op het einde van 1636 te Parijs. Hij was een dapper en zeer beminnelijk militair geweest, zeer geliefd bij zijn vrienden en in zijn stand. Doch de wonderdadige ontkoming had hem tot nadenken gebracht - het zat in de familie - en bij zijne moeder terugkomende en het voorbeeld van zijn broeder Le Maître ziende, ging ook hij naar Saint-Cyran en wijdde hij zich den Heer toe. Hij was de eerste der militairen, ‘vieux routiers,’ die wij weldra naar de vallei hun stappen zullen zien richten, en hun degen aan den voet van het kruis zien breken. Zij verwisselen den krijg tegen den vijand van Frankrijk slechts met den krijg tegen de zinnelijke natuur. De Séricourt was een zeer zachte en ridderlijke figuur: hij meende nimmer genoeg

gedaan te hebben, en niet zonder weemoed zien wij hem na zoo vele jaren afzondering zich zelven steeds verder oefenen, een nog meer verborgen cel opzoeken, en zich op het laatst zelfs het gezelschap van zijn broeder ontzeggen, omdat zijn innige liefde voor dien broeder hem misschien aftrok van het goddelijke. Wij zouden haast het hoofd schudden, indien niet Silvestre de Sacy (in zijn Variétés Littéraires, Ed. 1858, vol. II., p. 343) ons waarschuwde, en op de vraag of hier ook overdrijving schuilt, had geantwoord: 'Neen, volstrekt niet. Hij was slechts een weinig dieper in zijn ziel neergedaald, en had dáár dezelfde natuur teruggevonden, die hij had gemeend te vernietigen.' Hij werd even als de zachte zuster Marie-Claire (Arnauld) dikwijls gebruikt, om met zijn keurig handschrift de papieren, memories en relaties van Port-Royal over te schrijven.

Den veel beroemderen derden broeder van Le Maître, namelijk de Saci, vermelden wij hier niet; weldra zullen wij hem gaan opzoeken; doch als van zelf komt ons hier te gemoet de overigens zoo bescheiden en bedeesde Lancelot.

Goede en naieve LANCELOT! Hoe hebben wij in uw twee deelen 'Mémoires' zitten bladeren, en ons verkwikt aan den eigenaardigen geur van een onschuld als maar zelden ons meer treft. Hier is een eenvoudigheid des harten, een reinheid van wandel en tegelijk een warmte van gemoed, die verfrisschend is als een lentemorgen met haar dauw op de bloemen, met haar licht gezang der vogelen. Hij is de jonge klerk - zooals de middeleeuwen hem teekenden - die in zijn nederige rol volkomen gelukkig is, tot wien de natuur in alle talen spreekt, en die slechts één behoefte heeft: te bewonderen den man, dien hij als zijn hoofd en leider erkent. Er zijn van die volgende, van die meêgaande karakters, die het reeds een te groote aanmatiging zouden rekenen, overal 'de tweede' te zijn: zij willen nog veel meer ter zijde staan en wachten en toeven, totdat zij aangesproken worden, totdat hun beurt komt. Waarlijk zij weten niet welk een lichtstraal later op hun gestalte zal vallen! Tot dezulken behoorde Claude Lancelot. Hij was in 1615 te Parijs van fatsoenlijke lieden geboren, en reeds op zijn twaalfde jaar in het toen vermaarde seminarie Saint-Nicolas de Chardonneret geplaatst. Het was de bekende Bourdoise (ook één van die mannen, die als Vincent de Paul en de

Bérulle de kerk van Frankrijk na de 'troebelen' der Ligue weder zochten te bevestigen en op te kweeken) die deze school had opgericht, waarin jonge geestelijken zouden worden opgevoed, om te-zamen in tucht en orde te leven. Reeds vroeg droeg Lancelot de 'soutane' en onderging hij de tonsuur. Het was echter een veelszins uiterlijke vorming, ten minste wij lezen, dat hij op zijn 20ste jaar nog niet het Nieuwe Testament, het Evangelie, in handen had gehad. De oefening der devotie scheen het hoogste. Doch daar was in Lancelot een stem wakker, die hem zeide, dat dit niet genoeg was. Hij zocht naar iemand, dien hij vergelijken mocht met een der kerkvaders, die voor het geestelijk leven kernachtig en degelijk voedsel gaven; iemand, die het niet in het uiterlijke, maar in het inwendige vond. En in dien wachtenden toestand, in dat starend zoeken, zien wij hem al die eerste jaren van zijn leven. Daar spreekt een vriend hem van Saint-Cyran, en in zijn hart werd dadelijk - als getroffen door een pijl - het besluit vastgesteld, dat hij dien Saint-Cyran *moest* volgen. Hij had hem eens gezien, toen de abt de inrichting van Bourdoise bezocht, maar hij durfde zelf niet naar hem toe gaan. De vriend (Ferrand) doet het wel, en Lancelot verkwikt zich den eersten tijd slechts aan de verhalen van dien vriend over zijn ideaal. Hij bewondert hem in de verte. Toen, het was Augustus 1637, en hij was twee en twintig jaren geworden, waagde hij het voor hem zoo stoute stuk en ging hij tot Saint-Cyran. De anders zoo harde en stroeve man zag dadelijk, welk een onbedorven rein gemoed daar voor hem stond. Hij beproefde hem nog eerst een korte wijl en liet hem nog wat wachten. Doch toen hij nu Lancelot zag weenen, en hij van hem hoorde, hoe een zuster van hem vóór drie dagen geestelijke geworden was; hoe hij die plechtigheid had bijgewoond en nu zoo bitter bedroefd was over zijn eigen zielstoestand in vergelijking met die der zuster: - toen aarzelde Saint-Cyran niet langer, nam hem uit het gesticht Saint-Nicolas, en als klerk (niet geheel 'solitaire', niet geheel priester) voegde hij hem in den kring van Port-Royal. Hij woonde eerst een poos bij Le Maître, toen ging hij ook naar de vallei, en werd de onderwijzer der kinderen bij uitnemendheid daar in het klooster. Wij zullen later de boeken (Méthodes en Grammaires) vermelden, waardoor hij werkelijk op de vorming der fransche taal en literatuur invloed heeft

uitgeoefend. Wij teekenen nu alleen zijn figuur. Hij had (Saint-Cyran zag dat dadelijk) niet noodig al die boetedoeningen der anderen; neen, hij kon stil voortwerken. Was hij 't niet, die Saint-Cyran raadpleegde over iets, dat hem een oogenblik bang maakte, en wel over dit, dat hij steeds glimlachte en lachte en dat hij het niet helpen kon, omdat hij zóó gelukkig was. De sombere Saint-Cyran stelde hem gerust: hij *mocht* lachen.

En zoo verlaten wij thans deze groep (waartoe wij nog veel anderen zouden kunnen brengen) van hen, die onmiddellijk Saint-Cyran omgaven. Zij houden zich allen vast aan elkander en blijven goed te-zamen. Zij krijgen allen door de zeer verheven roeping, die zij volgen, een eigen stempel, een vast merk. Zij voegen zoo volmaakt in de organisatie van het geheele klooster. Het zal later voorkomen, dat de aartsbisschop van Parijs aan het klooster andere hoofden, andere superieuren geeft en waarlijk niet van de minste soort. Doch deze kunnen dan tot elkander de woorden zeggen: ‘Ziet gij, Mijnheer de Saint-Benoit - zoo sprak de Harlay tot hem - gij en ik zijn tegenwoordig de superieuren van Port-Royal; maar wij zijn in de oogen dezer zusters slechts idolen, slechts namaaksel. Zij hebben slechts achting voor hun “Heeren,” ze zien niet anders dan die “Heeren.”’ En zóó was het: het ernstige, ingetogen, voorzichtige karakter, dat al die Heeren kregen, uitdrukking van een zeer onderscheiden en vast omlijnd Christendom, teekende dadelijk al de leden van deze groep. Zij hebben daarbij allen - zoo het niet onvoegzaam is dat woord hier te bezigen - iets zeer gedistingeerds. Zij zijn van meening dat het Christendom zeer hoog staat, en dat daarvoor al het onedele en zinnelijke moet wegzinken. Zij zijn met één woord, in hun opvatting, aristocraten.

V.

Wij kunnen, na op den tweeledigen oorsprong van Port-Royal - den heldhaftigen stoot van la mère Angélique en de geestelijke tucht van Saint-Cyran - gewezen te hebben, ons thans verkwikken aan den aanblik van het geheel. Voor onze oogen moet HET KLOOSTER DER VALLEI verrijzen, als

een bijenkorf, waar edele honig wordt gegaard en waar onder 't bezige werk een licht gegons wordt gehoord.

De teekening van het gebouw der vallei zullen wij nog een oogenblik verschuiven, omdat tot op het jaar 1648 het in 1626 gestichte klooster te Parijs eerst grootere, daarna minstens gelijke beteekenis, tegenover het gesticht buiten de stad behield. De toestand was tot op 1648 toch deze, dat de zusters in Parijs vertoefden, terwijl de heeren 'solitaires' in het klooster der vallei vereenigd waren. Na den dood van Saint-Cyran, in 1643, was Singlin de *directeur* der zielen van beide de gebouwen: hij ging dan van het ééne gesticht naar het andere, doch bleef het meest te Parijs, en droeg het regelmatige werk daarbuiten op aan een door hem aangewezen biechtvader.

De kring nu DER ZUSTERS te Parijs breidde zich steeds uit. Van alle kanten kwamen nieuwe vrouwelijke leden, het meest uit de hoogere burgerklasse; er zijn zeer adellijke namen onder die dames, bijv. uit de huizen van Luynes, Liancourt, Guymené, Sablé, Gonzague, Longueville en Roannès, maar de wezenlijke kern der blijvende zusters komt toch uit de parlementaire geslachten, uit kinderen der hoogere ambtenaren, in één woord, uit al de gelijken van de Arnaulds; wij noemen bijv. namen als Bignon, Briquet, Sainte-Marthe, Le-Nain, Du Fossé, Pascal, enz. En het is deze deftige burgerij, die aan den geest van het klooster hare bepaalde plooi geeft. Verwacht dan ook in dat klooster slechts bij uitzondering een extravagantie. Het is meermalen opgemerkt, dat bovenaardsche mystieke verheffingen bijna altijd de uiting zijn der zeer hooge aristocratie of der kinderen uit het volk; de middelklasse, in haar verschillende schakeeringen, behoudt een zekere maat, een zekere evenredigheid, altijd een kleine dosis kritiek. Maar daardoor blijft over het algemeen in die kringen een zekere ernst op aller gelaat gegroefd: men blijft strijden en worstelen; die lichtheid van gang, die als over de toppen der bloemen weet te zweven, die vreugde der kinderen Gods, is ja bij enkelen aanwezig (wij hebben Lancelot reeds genoemd), maar is toch niet de karaktertrek der meesten. Er zijn hier over het algemeen 'rechtvaardigen', geen 'heiligen'. De buitensporige oefeningen of werken der zusters van Port-Royal zijn dan ook schielijk opgenoemd. Hier wordt van Angélique verhaald, dat

zij in de allereerste aandrift der bekeering (nog vóór '*la journée du Guichet*') stil des nachts opstond en zich de bloote armen wondde met brandend lak. 'Wat zal ik u zeggen' - zoo sprak zij later - 'alles was goed in die dagen.' Daar zien wij Mad^{lle} d'Elbeuf, prinses en kleindochter van Hendrik IV door Gabrielle d'Estrées. het laagste werk doen en het schoeisel der zusters herstellen. Hier wordt ons overgeleverd, dat het linnen zoo hard en zoo grof was en soms zoo lang werd gedragen; daar wordt weder iets anders vermeld; doch, let wel op, dat zij zelven het nooit zeggen: zij doen het, maar gewagen er niet van; zij trekken er als het ware zelven een sluier over. Neen, het eenige wat naar iets overdrevens zweemt, en dat misschien alle geneigdheid tot het extravagante tot zich trok, was de instelling van het Saint-Sacrement, regelmatig nu in Port-Royal gevestigd, te weten de lamp, die nooit uitging, maar dag en nacht brandde, ter eere van 't Hart van Christus. - Met dat in zeker opzicht beredeneerde en doctrinaire hing dan ook samen, dat de kunst slechts zeer met mate gehuldigd werd in het klooster. De muziek, de kunst, die anders het meest aan de Engelen en aan den Hemel doet denken, was in Port-Royal eigenlijk afwezig; de zusters hadden geen orgel in haar kerk, en wilden slechts het gewone koraal-gezang ter eere van God. Geen bloemen of ruikers werden op het altaar geplaatst; geen kunstig weefsel van handwerken werd uitgespreid: de godsvrucht, zoo zeide men, had al die zaken niet noodig; het streelde slechts de zinnen en was een beletsel om het hart te verheffen tot de wonden van onzen Zaligmaker. Alleen ééne kunst scheen genade te vinden: de schilderkunst. Trouwens Port-Royal had binnen zijn muren de dochter van een goed schilder, CHAMPAGNE, wiens werken nog altijd bewonderd worden. Zijn dochter (Catherine de Sainte-Suzanne) was in Januari 1662 op wonderdadige wijze genezen van een rheumatisch lijden; hij schilderde haar uit nevens 'la mère' Agnès, de ééne half uitgestrekt, de andere biddende, en gaf die schilderij aan Port-Royal. Een eenvoudig, ernstig, degelijk, innig werk, dat door de waarheid der uitdrukking het ideëele nadert. Zulk een kunst scheen in overeenstemming met den toon en geest van Port-Royal. Het was slechts een andere uitdrukking der waarheid. Zóó leefde men daar in het klooster te Parijs: het werd een kweekplaats van Christelijke deugd,

ook voor allen, die er slechts in haar jeugd de opvoeding ontvingen om in de wereld te gaan: als later Boileau de meest gewenschte huisvrouw zal teekenen, wijst hij slechts naar Port-Royal:

> L'épouse que tu prends, sans tâche en sa conduite,
> Aux vertus, m'a-t-on dit, dans Port-Royal instruite,
> Aux lois de son devoir règle tous ses désirs.

En die meisjes en jonkvrouwen, die haar opvoeding in het klooster wenschten te ontvangen, vloeiden dan ook toe: zelfs uit Engeland en Ierland kwamen dochters uit de huizen van Hamilton en Muskerry. Zij gingen dan later weder in de wereld, maar zij behielden allen iets eigenaardigs, iets singuliers zelfs, en dat toch niet anders was dan de uiting eener overtuiging, die slechts een gewijzigde variatie vormde van den grondtoon der Calvinisten: ‘dat wij van ons zelven tot allen goeden onbequaem zijn en dus bidden uyt den gront onzes herten, dat de almachtige rechtvaerdige God ende goedertieren Hemelsche Vader ons duyster verstant wil verlichten door Syn H. Geest.’

En terwijl te Parijs aldus de zusters werden geleerd en zich oefenden, waren in het klooster der vallei DE HEEREN VAN PORT-ROYAL werkzaam. Le-Maître, de Séricourt en Lancelot waren in 1637 met een tweetal anderen (de Bascle en de Lusancy, Andilly's zoon) naar de vallei gegaan om dáár in afzondering te wonen. Toen echter Saint-Cyran gevangen werd genomen, waren ook zij gedwongen geworden om te verhuizen, en den 14^{den} Juli 1638 (zij noemden dat hun eerste verdrijving) hadden zij het klooster daarbuiten verlaten. Zij namen grootendeels de wijk te Ferté-Milon, bij Vitart, later een oudoom van Racine; doch op het einde van den zomer van 1639, toen de eerste drift der vervolging was bedaard, kwamen zij allen stil weder terug in Port-Royal des Champs. Zij bleven nu aldaar tot 1656 voortdurend bezig met geestelijke oefeningen, met werkzame studiën en met arbeid der handen. Zij vormden geen congregatie; werkten en woonden op zichzelf; doch leefden in één geest, en waren ieder oogenblik bereid elkander te steunen en samen te gaan. Op gezette uren zag men hen altijd werken in de tuinen. Het kweeken van

geurig ooft langs de schuttingen zal later haast een specialiteit van enkelen dier Heeren worden. De kring dezer Heeren breidde zich steeds uit; de broeders van Le-Maître voegden zich tot hen, in de eerste plaats de Saci, en voorts anderen, die het leven even ernstig wilden opvatten. Zij kwamen uit onderscheidene rangen en standen, het meest uit de zeer deftige burgerij. - Wij ontmoeten er bijv. VICTOR PALLU, heer van Buau in Touraine, die doctor in de medicijnen bij de Parijsche Faculteit was geworden. Pallu had vroeger een vrij lichtzinnig leven geleid, doch had zich willen bekeeren: hij had toen Saint-Cyran leeren kennen en was naar het Port-Royal der vallei gegaan. Slechts een vijf- of zestal dagen had hij er willen blijven, doch eens gekomen, ging hij niet meer weg. Hij nam de boetedoening zeer ernstig op en werd van zelf de geneesheer van 't klooster, later der zusters en van de armen in den omtrek. - Voorts begaf zich in de vallei de jonge DU FOSSÉ uit Rouen, wiens ouders, zusters en broeder allen op de roepstem van Saint-Cyran zich bekeerden en aan Port-Royal zich hechtten. Hij, Pierre Thomas du Fossé, moest nog zijn opvoeding in het klooster ontvangen en de kennis opdoen, die hem later in staat stelde de zoo belangrijke Mémoires over Port-Royal te schrijven. - En dan zien wij weder in de vallei als kluizenaars komen twee krijgslieden, schipbreukelingen uit den storm des levens. Allereerst de Heer DE LA RIVIÈRE, jongere zoon uit het huis d'Eraguy, volle neef van den hertog de Saint-Simon. Hij was een kloeke degen geweest: doch de gedachte aan de eeuwigheid had hem overweldigd, en nu poogde hij door een hard en streng leven zich voor die eeuwigheid te vormen; hij was bijna altijd in het bosch, dat het klooster omringde, waar hij bad en las. Hij had een natuurlijk talent om talen aan te leeren, en als ruwe zwerftochten in winterweêr en najaars-stormen door het moerassige bosch niet hielpen om den geest te temmen, dan dwrong hij zich zelven om hebreeuwsch en grieksch te leeren, om den Bijbel in de oorspronkelijke taal te kunnen lezen. En na hem sloot zich bij die kluizenaars aan een edelman uit Poitou, de heer DE LA PETITIÈRE, die onder de dappersten dezer wereld voor de allermoedigste werd gehouden. Richelieu had zich altijd volmaakt veilig gerekend, als deze ridder slechts in het paleis was. ‘Hij was (schrijft du Fossé) meer een leeuw dan

een mensch: het vuur schoot hem uit de oogen, en de opslag van zijn oog verschrikte hen, die hem aanzagen.' Hij had een duel gehad met een neef van den kardinaal: zijn tegenpartij was door hem doorstoken; hij vluchtte nu en kwam allengs in de vallei. Hij vooral was het, die door het nederigste werk zich moest leeren bedwingen, om aldus zijn geweten te zuiveren van den doodslag. Hij doet mij soms denken aan dien Willem van Oranje 'au court-nez', uit het middeleeuwsch heldendicht van dien naam. Men vertelt van hem, dat hij met zijn ezel, beladen met meel, terugkomende van den molenaar, op weg naar 't klooster overvallen werd door drie soldaten. Het waren de tijden der Fronde en de omtrek was onveilig geworden. De soldaten namen als goede buit hem den beladen ezel af; hij liet het begaan, hoe heftig zijn oogen ook rolden. In het klooster gekomen vroeg men hem, waarom hij zich zoo had laten berooven? 'Is het een Christen, volgens onze opvatting, geoorloofd zich te verdedigen?' was zijn wedervraag. - 'Waarom niet?' - Hij nam dadelijk de eerste de beste hooivork, rende de soldaten achterna, sloeg ze ter-neêr en liet ze met gebonden handen achter zich naar het klooster loopen, ten einde in de kerk voor het Heilig Sacrament boete te doen. - Nog anderen komen in den kring der kluizenaars; een bisschop, Mgr. de Bazas, werd slechts ternauwernood belet er te blijven. Andere namen volgden: als van den eenigszins koelen Manguelen, weldra door Singlin tot biechtvader voor 't klooster uitverkoren, van Walon de Beaupuis, zoo verdienstelijk in het onderwijs, van de Pontis, oudofficier, van den edelman uit de Vendée, Saint-Gillis d'Asson, die zoo goed op de fluit speelde, tot zijn werkkring vooral het toezicht koos op de drukkerijen der geschriften van Port-Royal, en voorts voor het klooster reisde; terwijl de boezemvrienden, de Bagnols en de Bernières, twee buitenverblijven, *Chesnai* en *les Trous*, dicht bij het klooster kochten, om dáár, als van buiten af, Port-Royal op alle mogelijke wijzen met hun persoon en hun geld van dienst te zijn. En allen werden nu als het ware nagegaan en bespied door den toen nog zeer jongen Fontaine.

FONTAINE is, volgens Sainte-Beuve, de beste kroniekschrijver van Port-Royal geworden. In zijn Mémoires - twee deelen, Utrecht, 1736 - die hij eerst opstelde toen hij zelf zeer oud was, en die dus ware herinneringen zijn, is de kleur, die aan

de personen en omstandigheden van Port-Royal voegt, het getrouwst gehouden. De dagteekening van enkele feiten is soms door elkander geward, de nauwkeurigheid laat te wenschen over, maar volgens bevoegde kenners is de innerlijke waarheid het grootst. Hij had een ware Bothwell-natuur. Wat deze voor Johnson was, dat bleek Fontaine voor de Heeren van Port-Royal en vooral voor de Saci, wiens particuliere secretaris hij was. Zijn stijl is ook niet correct noch eenigszins deftig, zooals van de anderen; maar hij weet te vertellen en vindt in zijn eenvoud de juiste toetsen. Hij bleef altijd een zeer secondaire rol bekleeden: hij was van nederige afkomst, de zoon van een schoolmeester; daar hij zulk een mooie hand schreef, hielp hij de anderen altijd bij het overschrijven. Voorts verschool hij zich dan achter de figuren van hen, die hij zijn meerderen achtte. Enkele van zijn geschriften - een geschiedenis van het Oude en Nieuwe Testament, die nog in Frankrijk gelezen wordt - kwamen onder het oog van Madame de Sévigné, en deze keurde dadelijk den stijl met deze woorden: ‘le style en est fort beau et vient de bon lieu.’ Zijn kennis was anders niet groot, en zijn karakter niet vast. Hij bleef alleen een schoone plaats innemen, zoolang zijn Heeren en meesters er waren, toen deze achtereenvolgens stierven, was zijn steun en zijn kracht verdwenen, en het is waarlijk soms, alsof hij dan zijn anker verloren heeft.

In de Mémoires van Fontaine is nu de figuur van ARNAULD D'ANDILLY, den oudsten broeder van la mère Angélique, bij uitstek goed getroffen. Deze kwam eerst in 1646 op zijn 57ste jaar in Port-Royal als ‘solitaire’, en bleef er tot aan zijn dood in 1674. Hij was de man van de wereld, die alle mogelijke lotgevallen en lotverwisselingen der menschen had bijgewoond, zoovele vooroordeelen had zien tieren en vergaan, levenswijsheid en levensondervinding met volle teugen had opgedaan, en die, op het einde van een rumoerig en druk leven, zich als in een veilige haven wilde terugtrekken, maar terugtrekken (zonder al de strengheid der boetedoeningen te volgen) met een glimlach op de lippen. Mij dunkt, wij zien hem (zooals Fontaine hem teekent) met de witte haren langs het eenigszins roodgetinte gelaat, met schitterende oogen en met de beleefde manieren van de groote wereld, in de tuinen van Port-Royal zijn bezoekers ontvangen. Hij is omgeven van het groen der vrucht-

boomen, die hij - ze leidend langs zonnige en wel beschutte latten - op allerlei verfijnde wijze heeft gekweekt. Thans wil hij naar binnen gaan en de weelderige orde van zijn bloemhof verlaten, om zijn studiën te hervatten en een van die ceremonieus-vluchtige briefjes te schrijven, waarop de fransche zeventiende eeuw zoo gesteld was; hij staat nog even stil, en zijn krachtige, gezonde, regelrechte gestalte komt zoo goed uit in het licht, dat langs de bladeren schiet: zijn flikkerend oog ziet - terwijl hij 't snoeimes nog in de hand heeft - met zooveel vorschende liefde naar zijn boomen en sierplanten; daar treedt gij hem te gemoet: zijn forsche stem begroet u hoffelijk, en zonder dat ge 't merkt, glijdt reeds de hand, in schaduw van 't gebladerte, langs één der takken en biedt hij u zijn zachtkleurig ooft aan. Geniet den geur, door 't waas van den perzik verspreid, d'Andilly zal er u dankbaar voor zijn. Hij is gewoon die vruchten aan de koningin, aan Mazarin, aan al zijn vrienden van 't Hof, de Rochefoucaulds, de Sablés, de La-Fayettes, te zenden, en deze kunnen niet anders dan beleefd zijn voor het klooster, waaruit zooveel hoffelijke geschenken worden aangeboden. Inderdaad is hij hier geheel te huis. Wel heeft een jongere zoon, de Villeneuve, zeer tegen zijn wil de loopbaan der wapenen onder 't oog van Turenne gekozen; wel houdt zijn tweede zoon de Pomponne (de latere markies en minister) zijn rang in de wereld op; doch de vader heeft in het klooster reeds als ‘solitaire’ zijn ridderlijken zoon de Luzancy, vroeger page bij Richelieu, gevonden, en dan is dáár in Port-Royal zijn dochter Angélique de St. Jean (geb. in 1624), die groote dingen belooft.....; maar houden wij ons in, wij zijn nog lang niet zoo ver.

Wij hebben slechts enkele gestalten van die ‘solitaires’ in het Port-Royal der vallei willen teekenen. Let wel op, dat zij zich steeds ‘Mijnheer’ blijven noemen, als om de al te indringende en alledaagsche vertrouwelijkheid te vermijden. Maanden lang is de Saci later in de Bastille opgesloten met Fontaine, zijn secretaris; hij noemt hem altijd ‘Monsieur.’ Allengs wordt dit de titel, dien zij van een ieder vorderen, en waardoor zij als het ware ook in de geschiedenis bekend worden: ‘les Messieurs de Port-Royal.’ En merk daarbij op, dat hun vereeniging in Port-Royal van een geheel eigen aard is. Het is geen gesloten of georganiseerde maatschappij; neen, zij

voegen zich als van zelven bijéén, onder leiding van een directeur der zielen: komt een storm van vervolging op, dan vliegen en stuiven zij uitéén. En ziet, op een gegeven oogenblik, zijn zij weder, zonder gerucht te hebben gemaakt, bij elkander en werken zij aan hun bijenkorf.

Het klooster in de vallei kreeg nu in 1648 een geheel anderen aanblik, een geheel anderen vorm en het ware karakter van het historische Port-Royal, toen LA MÈRE ANGÉLIQUE met vele zusters uit Parijs zich derwaarts weder voor goed had begeven. De zusters betrokken nu de vertrekken van het eigenlijk gezegde klooster, en de Heeren moesten (na de vaste afsluiting van het gebouw) in de onmiddellijke nabijheid woningen betrekken, zooals in de pachthoeve LES GRANGES op den heuvel, of in bijzondere tegen den muur van 't klooster gebouwde huisjes. Van nu af aan werken de zusters en de Heeren als het ware te-zamen. Een zekere ridderlijke toon heerscht er in dien omgang. En nog veel meer dan vroeger is het Port-Royal der vallei nu voor allen, die er wonen, het ware toevluchts-oord der zielen. Er komen wel nog enkele ongelukkige dagen tijdens de oorlogen der Fronde: men moet zich zelfs tegen de soldaten verdedigen, de zusters gaan weder een oogenblik naar Parijs; maar met behulp van den hertog de Luynes wordt nu het klooster der vallei vergroot en uitgebreid, en als in 1653 een ieder daar terugkeert, schijnt het geluk voor allen volkomen. En zóó stond het gebouw en zijn inrichting krachtig om de stormen te verdragen, die eerst in 1656 (de tweede verspreiding), later met verdubbeld geweld, in April 1661, kwamen opzetten.

De man nu; die aan aller werkzaamheid en oefening de vaste richting geeft, de leider der zielen, zoowel van de zusters als van de Heeren, is DE SACI: het hoofd, neen, de type van het eigenlijk Port-Royal. Wij moeten dus bij hem wat langer stilstaan.

Le Maître de Saci was de derde zoon van Mevrouw Le Maître, Arnauld's oudste dochter. Hij noemde zich de Saci, naar een anagram van zijn voornaam Isaäc. Hij werd 29 Maart 1613 geboren en, evenals zijn broeders Le Maître en de Séricourt, ontving hij een voortreffelijke opvoeding. Hij studeerde, doch vooral in de letteren: den graad van doctor in de theologie aan de Sorbonne begeerde hij niet. Hij werd spoedig

door zijn moeder geplaatst onder de leiding van Saint-Cyran. En nu ontwikkelde zich langzamerhand de man, die eerst in 1646, na Manguelens dood, Singlin verving als biechtvader van het klooster der vallei, later, na Singlin's dood, in 1664, geheel en al diens plaats van directeur der kloosters van Port-Royal opnam. Hij werd dan ook een persoon als Singlin, maar met veel meer kennis en geleerdheid. Letten wij op zijn uiterlijk, dan zien wij een fijne gereserveerde figuur: ingetogen, koel en afgemeten, met dunne op elkander geklemde lippen; hij gaat als met gevouwen handen, met gelijkmatigen tred, zijn regelrechten weg, het hoofd neêrbuigend als onder het gewicht van Gods aanwezigheid; bleek is zijn gelaat en alles bij hem heeft een stille, stemmige tint. Toch blijft die effen gestalte, zonder kleur, doch vast van teekening, zich van zelve in het geheugen hechten, en zijn bescheiden, behoedzaam optreden heeft een zedelijke grootheid, die nauw aan het verhevene grenst. Want was er niet veel afwisseling van gezichtseinder bij hem, zoo had hij des te meer in den cirkel, dien hij overzag, de meest volstrekte heerschappij. Er was bij hem een fijnheid van gevoel, die elke, nog zoo kleine zedelijke overtreding, elke iets te krasse oordeelvelling, dadelijk gewaar werd. Hij zelf was zoo rein, zoo onberispelijk, zoo streng en toch zoo zacht. ‘Neem u in acht - zoo schreef hij aan zijn broeder Le Maître - voor al die te harde uitdrukkingen; ik lees op een plaats: *Is het geen ondragelijk misbruik?* Waarom zet men niet liever *betreurenswaardig*, wijl wij er even goed als anderen in kunnen worden meegesleept?’ Hij las niet veel boeken, maar die weinige waren de goede boeken bij uitnemendheid en vooral de Bijbel: altijd vermaande hij de Heeren om de Heilige Schrift te lezen en te overpeinzen; ‘een waterdruppel - zoo sprak hij - die voor een mensch niets beteekent, is voor een vogel genoeg; de heilige wateren hebben dit bijzondere, dat zij zich voegen tot ieders evenredigheid: het lam baadt er zich in en zij zijn diep genoeg om een olifant daarin te doen zwemmen.’ Hij voor zich was geheel vervuld van de grootheid van God en zocht dien indruk aan anderen telkens mede te deelen. Eerst zeer laat durfde hij de priesterwijding aannemen. Tot op den dood van Manguelen had hij het nagelaten; nu werd hij, wijl het niet anders kon, priester, den 25sten Januari 1650 las hij zijn eerste mis; sinds dien dag

- 34 jaren lang - was hij voor Port-Royal de priester bij uitnemendheid, en al dadelijk stond hij zijn broeder de Séricourt en zijn moeder als priester bij, toen zij stierven. Wat hem nu tot de zuiverste type van Port-Royal maakte, is misschien juist de effenheid van geest en karakter, die zelfs het denkbeeld aan kleur of vlam verbant, en die alleen daarom groot is, omdat die kalme oppervlakte het bedeksel is van zekere spanning, van innerlijken dwang. De natuurlijke mensch wordt genoodzaakt niet van den rechten weg af te wijken. Geen opbruisende krachts-uiting wordt toegelaten; neen, een voorzichtig, schrander beleid wordt de ware karaktertrek, een trek des te dieper in het gemoed gegrift, omdat de dagen der vervolging allengs naderen. En datzelfde terzijde laten en vermijden van elke eerste, forsche opwelling, die meer beredeneerde regelmatigheid, wordt in al zijn geschriften ook gevonden. Zij zijn, om zoo te zeggen, gekamd: de zinnen zijn al te gladgeslepen; toch hebben zijn vertalingen van den Bijbel en van de 'Imitatio Christi' groote waarde gehad, en worden zij nog steeds gedrukt. Zijn karakter is zoo gelijkmatig en zoo ontbloot van glans, dat men tot de zeer bijzondere omstandigheden der vervolging zijn toevlucht moet nemen, wanneer men enkele meer bepaalde sprekende trekken wil vermelden. Hij werd in 1666, toen alle Heeren reeds gevlucht waren, en hij zelf naar Parijs was geweken, gevangen genomen, en met zijn secretaris Fontaine den 13^{den} Mei in de Bastille gezet. Toen vooral kwam zijn vastheid en gelijkmoedigheid aan den dag. Want gedurende de meer dan twee jaren dat hij gevangen werd gehouden, is er geen klacht van zijn lippen gekomen: hij nam zich vóór het Oude Testament te vertalen en toog rustig aan 't werk. Hij kende maar één leed, dat hij geen deel kon hebben aan de Sacramenten; maar overigens betuigde hij, dat deze jaren zijner opsluiting zijn zoetste jaren waren geweest. Het is aandoenlijk om te lezen, hoe rustig zij met hun beiden dáár in die sombere gevangenis leefden. Geheel den ochtend, van 4 tot 12 uren, spraken zij geen drie woorden, maar werkten zij stil: na den middag onderhielden zij zich blij van geest over al hun vrienden, en lazen zij een gedeelte van de Heilige Schrift, dat hen een half uur bezig hield; dan keerden zij weder tot hun stilzwijgen, totdat zij 's avonds aan tafel weder spraken. Dag aan dag brachten zij zoo door, zonder verdriet, zonder ver-

veling, zonder slecht humeur, in een volkomen vereeniging des geestes. Van tijd tot tijd hadden zij heerlijke vreugde. Op vernuftige wijze wisten de vrienden die te bereiden aan de eenzame gekerkerden. Drie der Heeren ‘solitaires’, waaronder Saint-Gilles, gingen in den faubourg St.-Antoine, dicht bij de Bastille, wonen; zij maakten dat de aandacht van den pastoor van die buurt op hen viel; en toen er een processie moest gehouden worden, droeg die geestelijke hun op, om mede de stijlen van den troonhemel vast te houden, waaronder het heilig Sacrament werd gedragen. De gevangenen van de Bastille mochten nu van een der terrassen hoog boven de muren de processie mede aanzien, en toen zij met de andere gevangenen van boven af - kijkende naar al de grillig gepunte daken der wereldstad en naar den woeligen volks-stroom in de straat van den faubourg Saint-Antoine - in de verte den stoet der processie zagen naderen, herkenden de Saci en Fontaine eensklaps hun vrienden: de blikken ontmoetten elkander in een ondenkbare kleine spanne tijds, een hemelsche vroolijkheid tintelde door hun oogen, door hun bloed, een vreugde, die de twee gevangenen dadelijk moesten bedwingen om niet verraden te worden. Het is de soort van vreugde, die juist aan deze karakters, aan Port-Royal voegt; de innerlijke, de bedwongen vreugde! - Eindelijk wisten hun vrienden daarbuiten te maken, dat de Saci en Fontaine uit hun gevangenis zouden worden losgelaten. Het was November 1668 geworden en de kerkelijke vrede was in aantocht. Pomponne en zijn vrouw, met Antoine Arnauld, kwamen zelven hun het bevel van in-vrijheidstelling brengen. Zij traden des ochtends te tien uur in de kamer van de Saci. Toen zij hem zoo geduldig zagen werken, wilden zij hem beproeven en spraken er over, dat het bevel der vrijlating nog niet gegeven was: hij scheen niet bewogen, maar sprak rustig met hen, alsof het een gewoon bezoek was; toen liet plotseling Pomponne hem het heugelijk bevel des konings lezen; hij las het zonder van gelaat te veranderen. Weldra zat hij in de koets, en na God in de kerk Nôtre-Dame gedankt te hebben, ging hij zijn bezoek brengen aan den aartsbisschop Péréfixe. Eenige dagen later werd hij door Pomponne voorgesteld aan den koning. - Hij werd nu wederom directeur van het klooster Port-Royal, en bleef dat nog 15 jaren. Toen hij stierf, gebeurde het omgekeerde van wat wij bij den dood

van la mère Agnès vermeld vinden. Nu konden de Heeren hun tranen niet bedwingen bij het zingen van den dood-dienst, en de zusters zongen alleen de woorden ten einde, met een diepen heiligen ernst. - De Saci heeft slechts één fout gedaan - want wij willen zijn gebrekkige poëzie hem niet als zonde toerekenen - te weten, toen hij een aanval der Jesuïten beantwoordde met een smakeloos tegenschrift. De Jesuïten hadden in 1653 een almanak uitgegeven, dien zij den 'aftocht en verwarring der Jansenisten' noemden: het was een voorstelling van Hemel, aarde en hel, en Jansenius vluchtte in de onderwereld met vleugelen van den duivel in de armen van Calvijn. Op dien almanak schreef hij nu, en gaf hij uit kanttekeningen 'Enluminures': en die kanttekeningen waren even grof en geesteloos als het werk der tegenpartij. Arme de Saci! Hij was ééns in zijn leven boos geworden.

Doch zóó komen wij reeds in den strijd tusschen Port-Royal en de Jesuïten, dien wij straks zullen schilderen. Thans is het ons slechts te doen, om een beeld van het rustige en in zichzelf bedrijvige Port-Royal te schetsen.

Het is natuurlijk in dat klooster, zooals in alle Catholieke instellingen van dien aard, een *communauteits-leven*. De gedachte der gemeenschap beheerscht alles. 'Niemand zeide, dat iets van hetgeen de ééne had zijn eigen was, maar alle dingen waren allen gemeen.' Het begrip van het individualisme, het hebben van een eigen sfeer of kring van eigendom of gedachten, werd dus bedwongen en aan een vasten regel onderworpen. In de verte volgden altijd de Heeren het voorbeeld der geestelijke zusters na. Zij pasten het idee van het gemeenschappelijke ook in den arbeid des geestes toe, en werkten dan te-zamen aan ééne taak. Wel opmerkelijk is het, hoe, bij zulk een opvatting van gemeenschapszin, en onder het voortdurend belijden van de nietigheid van den vrijen wil des menschen, er zoowel bij de zusters als bij de heeren een zelfstandigheid en eigenaardigheid zich openbaarden, die schaars elders geëvenaard zijn.

Naast dat gemeenschapsleven is dan in het klooster waartenemen een zeer bedrijvige *armverzorging*. De geldelijke middelen van het klooster zijn niet groot, doch men woekert met hetgeen men heeft ten bate van anderen. Het sterkst heeft het klooster dien plicht vervuld in de donkere dagen van *de Fronde*.

Al de lieden uit de buurt waren met hun have en hun vee in het klooster gevlucht. Dagelijks liet de abdis soep en brood onder de armen uitdeelen, en den ganschen dag waren de nonnen toen bezig om in de nooden van zoovelen te voorzien. La Mère Angelique deed bij dat liefde-werk (tijdens de Fronde) een verheffende ondervinding op. 'Menschelijkerwijze - zoo schreef zij aan de Barcos - hadden wij moeten verwachten van honger en ellende om te komen, en toch hebben wij niet gewaar kunnen worden, dat het grooter moeite dan vroeger kostte, om in het noodige te voorzien. Alles was als gewoonlijk en zelfs scheen het ons beter toe, daar onze eischen geringer waren. Men moet deze dingen overleggen in zijn hart, want dit is in waarheid het werk van de goedheid des Heeren; maar men moet er niet of zeer weinig over spreken....' Zóó handelde Port-Royal in de dagen, toen meer dan gewone offers noodig waren; doch ook de alledaagsche dienst en plicht der barmhartigheid werden stipt vervuld. Van alle inkomsten van het klooster werd dadelijk een tiende voor de armen afgezonderd; bleek dit een enkele maal volstrekt onmogelijk, omdat de gelden reeds door uitstaande schulden waren verzwolgen, dan werd het deel der armen als schuld geboekt. Werd die schuld te groot, dan verkocht men wat men kostbaars had, bijvoorbeeld de altaarvaten en de kelk van edel metaal. De arbeid, die de zusters deden, werd geleid in die richting, dat men steeds voor anderen werkte. Wat Christus met zijn wonderen deed, moesten zij door het werk der handen tot stand brengen. Men zag ze dan ook bezig met het weven en spinnen, met het schrijven en binden van boeken, met het snijden van glas, en dat alles zonder te spreken. Zij moesten bij haar werk zwijgen, naar het woord van den apostel (II Thess: 3 vers 12): 'in stilte werkende zullen zij hun brood eten.' Enkelen beoefenden de heelkunde en verleenden haar bijstand onmiddellijk aan de armen. Anderen zochten kruiden op, uit de velden en bosschen, en waren bezig met het bereiden van artsenijen.

Die arbeid nu voor anderen kwam vooral uit - en dit is bijna de karakteristieke eigenschap van Port-Royal geworden - in de zorg voor opvoeding en onderwijs. De s c h o l e n van Port-Royal zijn beroemd geworden. De 'Heeren' stonden hier vóóraan. Want Saint-Cyran had aan zijn volgelingen vooral opgedragen, om voor de kinderen te zorgen: hij zelf had waar hij

kon het voorbeeld gegeven, en Lancelot en de Saci wisten vooral aan de Heeren van Port-Royal deze taak in te scheren. De Heeren van Port-Royal werden onderwijzers en opvoeders. Zoo zien wij eerst te Parijs, daarna in en nabij het klooster der vallei, de zoogenaamde scholen van Port-Royal geopend, die wel is waar slechts vijftien jaren hebben bestaan (in 1660 zijn zij voor goed door de vervolging gesloten), maar die in dezen korten tijd een methode van onderwijs hebben gevestigd, welke zichtbaar op den geest der fransche literatuur heeft gewerkt en welke nog altijd wordt bestudeerd. Het onderwijs van Port-Royal in die kleine scholen (‘petites écoles’ werden zij genoemd) werd gegeven vooral door Lancelot, door Walon de Beaupuis en door Guyot en Coustel. De boeken, waaruit men leerde, waren het werk vooral van Lancelot, van de Saci en van Arnauld. Het onderwijs was één geheel: een volkomen, in alle opzichten in elkander sluitende en passende cirkel, die te doorloopen was: het bedoelde de ontwikkeling van den godsdienstigen, zedelijken en verstandelijken jongen Christen. Het was dus geheel en al gegrondvest op den godsdienst: opvoeding en onderwijs was hetzelfde. Uitgaande van het beginsel van den zondenval, was het streven der meesters van Port-Royal om den mensch, die door den zondenval vernietigd was, weder op te bouwen. Zij deden dat onder biddend opzien tot God: want zij namen met al hun overtuiging het leerstuk der voorbeschikking aan, en begrepen dus, dat al hun kweeken van ziel en geest bij die kinderen niet baatte, indien God die zielen niet opwekte. Zonder bevreemding zagen zij van kinderen uit hetzelfde geslacht, het ééne zich op elke wijze ontwikkelen, het andere flauwer zich betoonen, een derde misschien van den rechten weg afgaan. Zij eerbiedigden Gods besluiten daarin: elk kind was een nog niet gevuld blad uit een boek, dat Gods vinger zelf beschreef. Maar zij, de Heeren van Port-Royal, moesten slechts waken, dat die bladzijde rein bleef, om het Goddelijk schrift te kunnen ontvangen. Het kind had, ja, den doop ontvangen, doch de indrukken van buiten wischten zoo snel dat water van den doop af. De opvoeding en het onderwijs in Port-Royal moesten strekken, om het kind nu een bewusten doop te geven, waardoor het voor zich zelven met inzicht zijn reinheid zou bewaren. Eenvoudigheid, kuischheid en reine onschuld

moesten dus de atmosfeer vormen, waarin de jonge ziel ademen moest. En die ziel werd nu met kennis toegerust. De meesters hadden de kinderen in verschillende kamers verdeeld; in Parijs waren vier kamers, in elk van welke zes kinderen met een meester waren: in de vallei waren de kinderen verdeeld in het klooster en in de twee buitenverblijven van *Chesnai* en *les Trous*. In elk van die vertrekken of huizen werd nu onder groote stilte en met onbezweken geduld het onderwijs geleid. En voor het eerst werd door die meesters van Port-Royal het stelsel der strenge straffen geweerd, en alles verwacht en gehoopt van de liefde, van de neerbuigende zachtheid. Goedheid en liefde moesten alles uitwerken. Dàn werd - en ziehier de tweede groote bijzonderheid dier dagen - niet toegelaten de emulatie, de onderlinge wedijver der kinderen met elkander: dat wekte, volgens de Heeren van Port-Royal, slechts op de ambitie, en eerzucht was niet een goed beginsel. De hoogmoed van den geest zou daardoor bevorderd worden, terwijl juist het gevoel van het voortreffelijke van het eigen 'ik' moest worden gekruisigd. Ook de te alledaagsche gemeenzame vertrouwelijkheid der kinderen moest worden vermeden. Dit, wat het formeele van het onderwijs betreft: - (de Heeren schijnen nog niet hun geest te hebben afgetobd over het stelsel der schoolbanken!) - wat nu den inhoud van het onderwijs aangaat, zoo kunnen wij daarop geen beter woord toepassen dan de uitdrukking: degelijk en beschaafd. De boeken, die door de Heeren geschreven en later uitgegeven werden, toen hun gebruik in de praktijk beproefd bleek, waren een algemeene Grammaire, een leer der Logica, verschillende methodes (handboeken) om Latijn, Grieksch, Italiaansch, of Spaansch aan te leeren, vertalingen uit het latijn, bloemlezingen uit oude en nieuwe schrijvers, en enkele kleine werken. Al deze handboeken - beroemd in het fransch onderwijs - munten uit door helderheid, regelmatigheid en door een lichte, bevallige voordracht. Lancelot overtrof zich zelven bij het ontwerpen dezer boeken. Wij stippen slechts enkele punten aan, die toen voor het eerst bij het onderwijs op den vóórgrond werden gesteld. Men begon in de boeken met het fransch, niet met het latijn, zooals in de andere scholen. Men ontwierp een nieuwe methode van lees-onderricht, en wel deze, om eerst aan de kinderen de klinkers te leeren, voorts de diphtongen

en dan eerst de medeklinkers, doch deze alleen in verbinding met de klinkers: een wijze van lezen, zooals wij het nog altijd uit het Spa-a-boekje geleerd hebben, doch die toen volkomen nieuw was. Men leerde de verbinding en éénheid van klank en teeken, '*un signe un son*, *un son un signe*.'[1] Men gebood den kinderen (als zij grooter waren geworden) om hardop voor de vuist te vertalen, ten einde hen er aan te gewennen een gedachte dadelijk te vatten en terstond goed uit te drukken; men liet hen zaken, die zij gelezen hadden, onmiddellijk weder vertellen en uiteenzetten; men liet hen lang één zeer goeden schrijver lezen en bestudeeren, om hun eenheid van stijl te leeren, en hen niet te verwarren door de verscheidenheid van uitdrukking: eindelijk, men leerde hun het Grieksch voor het eerst onmiddellijk en niet door den trechter van het Latijn. Dat alles nu was geheel nieuw, al schijnt het voor ons zoo oud en gewoon, wij, die al deze innovatiën in de praktijk overgenomen hebben. Maar juist dat is het voortreffelijke en proefhoudende van het onderwijs in Port-Royal geweest. Daardoor is het een lichtende straal gebleken, die velen hebben gevolgd. Wij geven nu gaarne toe, dat het Grieksche onderwijs nog niet op de hoogte van onzen tijd stond - al wist Racine uit Lancelot's onderwijs den geur der grieksche bloemenwereld op te vangen - maar, gezien in de lijst van den tijd, waarin het gegeven werd, was alles zeer zeker voortreffelijk. Te roemen was ook bij dat alles de zelfstandigheid van geest, die aan allen werd ingeboezemd. De jongens moesten zelven leeren denken, en de Heeren ontwierpen in dien geest de 'Grammaire générale' en vooral de 'Logique.' Beide boeken stonden min of meer op het standpunt van Descartes, en onderstelden een wetenschap 'supposée, inventée par la seule raison.' Vooral de 'Logique ou l'art de penner' werkte dit denkbeeld uit. Doch ook hier is zeker te prijzen, dat het doel der Logica gezocht werd in de vorming en ontwikkeling van den mensch, van den Christen; opmerkelijk was dan ook hun zorg om het beginsel goed te stellen: de kunst van goed te redeneeren op een eens gesteld beginsel, de kunst der syllogismen, was volgens hen niet het hoogste; 'want het grootste getal dwalingen ontstaat veel meer

1) Zie 'Grammaire générale et raisonnée de Port-Royal' avec une introduction historique par A. Bailly. Paris 1846, pag. 29 en volgende.

daaruit, dat men op valsche grondslagen redeneert, dan dat men slecht redeneert volgens eens aangenomen beginselen.'[1)]

Let wel op, dat dit geheele onderwijs slechts een bijzaak was der Heeren van Port-Royal: de zusters togen terzelfder tijd aan het werk en konden (daar haar arbeid minder openbaar was) langer dat onderwijs in denzelfden geest geven; haar scholen werden eerst door de regeering in 1678 gesloten, daarentegen moesten de jongens-scholen reeds in 1660 den arbeid staken. Van alle kanten kwam de vervolging opzetten en vooral van de zijde der Jesuïten. De zonderlingste argumenten werden toen tegen hen gebruikt. 'Zij leerden onmiddellijk het Grieksch - zoo zeiden de Jesuïten - en niet door den trechter van het Latijn, wel een nieuw bewijs, dat de Heeren van Port-Royal den band met Rome hoe langer hoe losser wenschten te maken.' Kortom, men dreef alle leerlingen met hulp der regeering uit elkander. Ons gaat het nu nog aan het hart, om te zien, hoe Frankrijk zijn beste kapitaal toen verspilde; met deernis zien wij die zoo goede scholieren, als een Tillemont en zooveel andere bekende namen (wij denken ook aan den Engelschen d'Aubigné Stuart, den vriend van Saint-Evremond) vertrekken; doch de Heeren van Port-Royal namen het vonnis berustend aan, waarbij hun de kinderen werden ontnomen; zij zouden nu meer dan vroeger het groote publiek zelf door hun boeken trachten te onderrichten.

Wij zullen dat later zien; voor het oogenblik hebben wij slechts willen wijzen op het bezige werk in het Gebouw van Port-Royal der vallei, onder de algemeene leiding van de Saci.

Terwijl wij dus den jongen zestienjarigen Racine, die zoo even (1655) in het Port-Royal der vallei gekomen is, laten mijmeren en in den tuin van het klooster zijn eerste zacht-bevallige verzen op het gerimpeld vlak van den vijver, op de bijen en kapellen, die over de bloemen zweven, op den leeuwrik, die met rappe vlerk over het water strijkt - laten dichten, of ten spijt van Lancelot, den griekschen roman Theagenes en Charicléa op eenzame tochten door de weidevelden zien van buiten leeren, verwijlen wij nog een oogenblik, om aan het

1) Zie 'La Logique ou l'art de penser, contenant, outre les règles communes, plusieurs observations nouvelles, propres à former le jugement.' Troisième Edition, 1708, p. 216.

klooster zelf van de heuvels, die 't omringen, een blik te gunnen.

Het ligt in de laagte en schijnt van de hoogte, waarop wij staan, gezien, een zeer onregelmatig vierkant. Het is niet zeer groot, maar biedt betrekkelijk veel huisvesting aan. De binnenplaats tusschen de vier zijden van 't vierkant is lang en smal. Aan den vóórkant zien wij rechts de niet onfraaie kerk en meer links de spreekzalen met de kamers der vrouwelijke gasten, aan den achterkant zijn de stallen, de werkplaatsen en de huizinge voor geestelijken en verdere mannelijke gasten; de linkerzijde, die de vóór- en achterzijde verbindt en lijnrecht op de kerk staat, is het eigenlijk klooster en de huizinge der zusters; die vleugel komt uit op een grooten tuin, doorsneden met een kleine waterpartij en eindigende in het bosch. De rechterzijde schijnt een groote muur, met afdaken. Rondom het gebouw en de omliggende tuinen is een flinke muur getrokken, hier en daar afgebroken door kleine torens. Tegen den muur aan en tegen enkele punten van het hoofdgebouw zijn kleinere woningen of kamers voor kluizenaars gebouwd. Op den heuvel, waar wij staan, is de pachthoeve, waar ook Heeren van Port-Royal wonen.

De avond daalt. Nog verlicht de wijkende zon met roodgouden stralen den gevel van het gebouw, en weerkaatsen de hooge vensters der kerk flikkerend al die tintelende kleuren. Doch nu wij een oogenblik stil hebben gestaan, schijnt het ons toe, alsof dat licht verbleekt en of zware donkere wolken zich boven het gebouw samenpakken. Waarlijk, de luchtgevaarten worden zwart en een dof gedreun laat zich hooren: daar rolt reeds de donder en schiet de bliksem neder vlak boven de huizinge. De omringende natuur schijnt in opstand en woede tegen Port-Royal: zal het zijn kalmte en rust blijven behouden?[1)]

1) De hoofdbronnen voor hetgeen in deze en de twee voorgaande §§ is beschreven, zijn vooral de volgende geschriften: *a*. Mémoires pour servir à l'histoire de Port-Royal et à la vie de la révérende Mère Angélique Arnauld, Réformatrice de ce rnonastère. 3 vol. Utrecht, 1742, *b*. Mémoires touchant la vie de Monsieur de Saint-Cyran, par Lancelot. 2 vol. Cologne, 1738. *c*. Mémoires pour servir à l'histoire de Port-Royal, par Fontaine. 2 vol. Utrecht, 1736. *d*. Mémoires pour servir à l'histoire de Port-Royal, par du Fossé. 1 vol. Utrecht, 1739. *e*. Recueil de plusieurs pièces pour servir à l'histoire de Port-Royal, ou supplément aux Mémoires de Messieurs Fontaine, Lancelot et du Fossé. 1 vol. Utrecht, 1740. *f*. Mémoires de Messire Robert Arnauld d'Andilly, écrits par lui-même. 2 parties. Hambourg, 1734.

VI.

Want de storm was gekomen. Het Catholicisme, de traditie der oude leer van Rome, verzette zich tegen Port-Royal, tegen deze soort van hervorming in den zin van Augustinus.

De Jesuïten, de bewegelijke voorhoede van de op de grondslagen van het Concilie van Trente nieuw opgebouwde Roomsch-Catholieke hierarchie, begonnen reeds hier en daar den aanval.

Saint-Cyran was slechts door het wereldlijk gezag als een voor den staat gevaarlijk man aangehouden en gevangen gezet: ditmaal zou men de eigenlijke leer en het stelsel van dien abt pogen te treffen. Het sprak van zelf, dat het in 1640 uitgekomen boek 'Augustinus', van den reeds gestorven Jansenius, het doelwit van alle slagen zou zijn. Toen het gelezen was, begonnen te Parijs de schermutselingen. Preeken vervulden in die dagen voor een deel de taak onzer dagbladen en brochures. Welnu, enkele predikers, als Habert, begonnen op het einde van 1642 en in het begin van 1643 reeds te betoogen, dat het boek 'Augustinus' vol verderfelijke begrippen was. Saint-Cyran - hij stierf in October 1643 - zat nog in de gevangenis en had den jongsten broeder van la mère Angélique, zijn leerling, den 30jarigen Antoine Arnauld, doctor der theologie, aangezet om een werk te schrijven, waarin de tegenstanders van Jansenius zouden worden weerlegd, doch tevens zou worden uitééngezet, werwaarts in de praktijk die leer van Jansenius voerde. Het boek van Arnauld verscheen in 1643, onder den titel van '*La fréquente Communion*' en ontvouwde op krachtig degelijke wijze de stelling, dat men tot het sacrament van het avondmaal niet mocht naderen, tenzij een zeer waarachtige boetedoening en berouw was voorafgegaan. De innerlijke bekeering moest de uitwendige voorafgaan: geen absolutie kon verkregen worden, wanneer niet eerst een wezenlijke verandering des harten had plaats gehad, en bij het ontwikkelen van dat leerstuk der vernieuwing van den mensch, werd nu alles aan Jansenius en zijn 'Augustinus' vastgeknoopt. Hij noemde niet de Jesuïten - maar geheel het betoog van Arnauld was gericht tegen een moraal, die, den vrijen wil en de goede werken prijzende, den weg der godsvrucht zoo geleidelijk wil maken, als wandelde men op een fluweelen tapijt. Tegen dezen gemakke-

lijken godsdienst riep Arnauld de strenge ernstige zijde van het probleem op. - Dat boek nu van Arnauld werd spoedig door velen gelezen, en de Jesuïten begonnen dadelijk hun aanvallende bewegingen ook daartegen te richten: le père Nouet preekte er tegen, le père Petau (de zoo geleerde Petavius) schreef er tegen, en andere geestelijken, vermaard omdat hun naam voorkomt in Boileau's Lutrin (wij denken aan Raconis), donderden er tegen. Een oogenblik wilde Mazarin den auteur zelfs nopen om te Rome zijn boek te gaan verdedigen, doch na eenige aarzeling begreep Arnauld dat liever niet te moeten doen. - Trouwens te Rome begon geheel deze questie, in verband met het boek van Jansenius, de hoofden warm te maken. Reeds had Urbanus de VIII^{ste}, in Juni 1643, een bul uitgevaardigd, waarbij voorloopig de bron, waaruit Jansenius zijn zienswijze had geput - de leer van den vroegeren Leuvenschen hoogleeraar Baïus - was gevonnisd; maar de tegenpartij van Jansenius was hier niet mede voldaan, en toen Urbanus VIII, den 29sten Juli 1644, gestorven en opgevolgd was door den fijnen politieken paus Innocentius X, begrepen de Jesuïten en al degenen die geloofden, dat de leer van Jansenius en van Saint-Cyran tegen de traditie der Catholieke kerk aandruischte, hun slag te moeten slaan. Men begon met ijver weder het boek ‘Augustinus’ te lezen, en in Juli 1649 deed de deken der theologische faculteit te Parijs, Cornet, de formeele officieele aanklacht tegen de leer van Jansenius en betoogde hij, dat er een vijftal (eerst werden er zes punten geteld) stellingen in dat werk gevonden werden, die als ketterijen door den paus en de kerk moesten veroordeeld worden.

Deze v i j f s t e l l i n g e n waren werkelijk in zekeren zin voor de tijdgenooten de ziel van de leer van Jansenius en wij moeten ze dus hier kortelijk ternederzetten. Zij betreffen natuurlijk de leer van de Genade en van de Voorbeschikking, en gaan geheel en al uit van de beschouwing van Jansenius omtrent den tweeledigen toestand der menschen na den zondeaval en na de wedergeboorte. De eerste stelling moest helder uitdrukken, dat niet alle menschen de Genade hebben, dat God ze geeft aan wie Hij wil en dat de menschen daaraan niets kunnen doen: ‘Enkele geboden Gods - zoo heette het - zijn onmogelijk uit te voeren door de rechtvaardigen, met het oog op hun tegenwoordige krachten, hoe zeer zij 't ook zouden

willen, en hoe zij zich ook inspannen; de Genade, waardoor het hun mogelijk zou zijn, hebben zij ook niet.'De tweede stelling moest scherp de waarheid behelzen, dat, wanneer slechts ééns God in zijn Genade iemand riep, die roeping Gods onweerstaanbaar was en de vrije wil niets beteekende, zij luidde aldus: 'In den toestand onzer gevallen natuur kan men nooit weêrstand bieden aan de inwendige werking der Genade.' De derde stelling was ingewikkelder en moeielijker te begrijpen: zij beduidde uitéén te zetten, wat eigenlijk de vrije wil beteekende, en dat die vrijheid niet zoozeer bestond in een vaste richting, keus of wil om dit of dat te doen, maar in een afwezigheid van uitwendigen dwang, op ieder oogenblik. De wil werd zóó, volgens een later uitlegger, vergeleken bij een billardbal, die onverschillig ter rechter- of ter linkerzijde kon bewogen worden, maar die, zelfs wanneer zij in de rechtsche richting gestooten wordt, nog verondersteld wordt vrij of onverschillig in haar beweging te zijn, omdat zij ook naar de linkerzijde had kunnen bewogen worden. 'Om al of geen verdienste te hebben in den gevallen toestand des menschen - zoo luidde deze derde stelling - is het niet noodig, dat de mensch de vrijheid heeft, die tegenovergesteld is aan de noodzakelijkheid om dit of dat te willen, maar het is voldoende, dat hij de vrijheid heeft die tegenovergesteld is aan uitwendigen dwang.' De vierde stelling moest nog nader preciseeren, dat de vrije wil des menschen niet de keus had om de Genade al of niet aan te nemen; zij luidde aldus: 'wel nemen de Semi-Pelagianen de noodzakelijkheid aan van de inwendige genade, die de goede werken vooruitgaat, zelfs bij den aanvang van het geloof; maar zij begaan een ketterij, door te willen, dat die Genade van zulk een aard is, dat de wil des menschen ze kan tegenstaan of gehoorzamen.' Eindelijk moest de vijfde stelling scherp verduidelijken, dat Jansenius de leer: 'velen zijn geroepen, maar weinigen zijn uitverkoren,' in al haar uiterste gevolgtrekking aannam; zij luidde aldus: 'het is een Semi-Pelagiaansche dwaling te zeggen, dat Christus gestorven en zijn bloed vergoten heeft voor *alle* menschen.'

Ziedaar dan de bekende vijf stellingen van Jansenius, die door den Parijschen professor Cornet in 1649 werden aangeklaagd en nu te Rome onder de leiding van paus Innocentius X werden onderzocht. Wij bemoeien ons natuurlijk niet met de

twistvraag, of deze stellingen werkelijk aldus woordelijk in het boek ‘Augustinus’ voorkomen: het is vrij zeker, dat de letterlijke bewoording dezer vijf stellingen aldus in het boek niet gelezen wordt, en in dien zin zijn wij het eens met dien geestigsten aller hovelingen, den Chevalier de Grammont. Lodewijk XIV herinnerde zich, dat deze lichtzinnige edelman een oogenblik ‘abbé’ was geweest en droeg hem eens op na te zien, waar die vijf stellingen in het latijnsche boek stonden; toen de ‘chevalier’ zijn onderzoek had geëindigd, deelde hij den koning mede: dat al die stellingen in Jansenius vervat waren, maar dat zij er zich *incognito* bevonden. Intusschen, hoe dat zij, de geest der leer van Jansenius was in de vijf punten zoo slecht niet gevat, en men had hier in een korten vorm de uiterste uitingen van de leer van Jansenius en Saint-Cyran, van hen, die den menschelijken hoogmoed geheel en al wilden verpletteren, en overal, in de lichtste openbaring van tevredenheid over zoogenaamde goede werken, een naklank zagen van de influistering der slang in het Paradijs aan Eva: gebruik uw vrijen wil, wees Gode gelijk.

Het proces over die stellingen werd nu te Rome gevoerd. De Paus had, Juli 1652, daarvoor een eigen congregatie benoemd. De Jesuïten namen te Rome dadelijk krachtig partij tegen de vijf stellingen, uit Frankrijk ijverde de latere biechtvader van Lodewijk XIV, de Jesuït ‘père’ Annat, vooral tegen de Jansenisten; anderen, als ‘le père’ Saint-Amour, verdedigden alles; de fijne paus sprak zich niet uit; op het laatst nog dachten de volgelingen van Jansenius zeker van hun zaak te zijn, toen den 27sten Mei 1653 de bul verscheen, waarbij de vijf punten als kettersch werden veroordeeld.

Die veroordeeling gaf dus gewonnen spel aan de Jesuïten, die hier het eerst, als voorloopers, ketterij hadden meenen te bespeuren, en stortte de groep van Port-Royal in diepe verslagenheid. Hun standpunt, hun stelsel begon te wankelen. En de Jesuïten, die geen reden hadden gehad ooit zeer ingenomen te zijn met de familie Arnauld, wier vader, de advocaat Antoine, hen in 1594 bij een vermaard pleidooi had aangegrepen, die bovendien steeds (Garasse had het ondervonden) met Saint-Cyran hadden moeten worstelen, zouden van hun zege gebruik gaan maken.

Reeds verscheen een almanak van hun hand, waarin Saint-

Cyran en de zijnen werden gehoond, een almanak, die den stemmigen de Saci van zijn stuk bracht; reeds sprak men van een *formulier*, dat men alle geestelijken en dus ook alle bewoonsters en bewoners van Port-Royal zou laten teekenen, waarbij zij instemming moesten betuigen met de veroordeelende bul des pausen; doch eerst moest een aanleiding gezocht worden om Arnauld, hun geleerde, den schrijver van 'la fréquente Communion' te treffen, en die aanleiding was spoedig gevonden. Het was in het begin van 1655. De hertog de Liancourt, een trouwe vriend en volgeling van Port-Royal, trad in een der kerken te Parijs in een biechtstoel. De pastoor Picoté weigerde hem de absolutie, wijl hij een der Heeren van Port-Royal soms huisveste, en wijl zijn kleindochter in Port-Royal was. Die weigering werd met zeker gedruisch gegeven. Port-Royal moest antwoorden. Het was Arnauld, die het woord zou opnemen. Hij liet twee brieven na elkander drukken, waarin hij de leer van Saint-Cyran en van Port-Royal uitéénzette. Vooral de tweede brief was uitvoerig en haast een boekdeel. Hij opperde daarin den twijfel, of de bewuste vijf stellingen wel werkelijk feitelijk in het boek van Jansenius werden gevonden, met andere woorden, hij stelde de questie van *het feit en het recht*, zooals men later dit vraagstuk noemde. Voorts bekende hij in allen gevalle de eerste stelling aantenemen, die hij door het voorbeeld van Petrus toelichtte: bij diens verloochening was het duidelijk gebleken, dat er ten minste één rechtvaardige was geweest, aan wien (bij de verloochening) de Genade ontbroken had om goed te handelen.

Die brief nu van Arnauld werd onmiddellijk vóór de theologische faculteit te Parijs gebracht en dáár aangeklaagd. De schrapping van Arnauld's naam uit de rol der doctoren in de theologie werd gevraagd. Weldra kwam de geestelijkheid bijéén om over deze vraag een vonnis te vellen.

Het waren geweldige vergaderingen: de pleidooien werden met zooveel vuur en hartstocht gevoerd, als in een der fransche parlementaire vergaderingen onzer dagen. Elk der twee partijen beschuldigde de andere van kuiperij of oneerlijkheid. Spitsvondigheid huwde zich aan haarkloverij. Alle bekende namen van Frankrijk mengden zich in den twist: de bisschoppen en verdere geestelijken waren toegesneld en hadden partij genomen, de kanselier van Frankrijk ging zelf in al zijn

ceremonieele waardigheid in de banken der vergadering zitten, Arnauld weerde zich op alle wijzen, doch het einde was, dat de tegenpartij op beide de twee beschuldigde punten de zege behaalde. Met 112 tegen 71 stemmen werd 14 Januari 1656 uitgemaakt, dat Arnauld geheel verkeerd had gedaan door het feit in twijfel te trekken, of de vijf stellingen wel in Jansenius stonden, en den 23sten Januari volgde de veroordeeling op het tweede punt, het leerstuk omtrent den apostel Petrus.

De Jesuïten wonnen het dus glansrijk: hun zegepraal was groot. Arnauld was reeds in zijn eer als theoloog vernederd; Port-Royal zou ook weldra het hoofd in den schoot moeten leggen; een vervolging was op handen, de traditie der kerk zou zich thans doen eerbiedigen tegenover willekeurige opvatting van gevaarlijke individuën. Doch op hetzelfde oogenblik, dat dus de Jesuïten zich geheel en al meester waanden van het veld, terwijl zij, met een wolk van theologische geleerdheid en kerkleer omgeven, het net van hun onderscheidingen over het hoofd der volgelingen van Saint-Cyran wilden werpen, stond uit Port-Royal een nog jonge man op, drie en dertig jaar oud, die hen eensklaps op gansch nieuwe manier aanviel: tegenover hun theologisch marktgeschreeuw stelde hij den fijnen degen van zijn dialectiek, hij sneed de wolk uit elkander, een half gesmoorde lach plooide eerst zijn lippen, en voor alle eeuwigheid maakte hij ze tot zijn speelbal. Die strijder was P a s c a l.

Wij naderen het meest dramatisch oogenblik der geschiedenis van Port-Royal. Het ogenblik is zoo vol spanning en de personen die optreden zijn van zoo verheven aard, dat de gewone evenredigheden van het menschelijk leven bijna verbroken schijnen, en men onwillekeurig zeer stil wordt bij het volgen van dezen aangrijpenden zielestrijd. Dat gevecht begint met eenig rumoer en als omringd door het suizend gepraat eener nieuwsgierige menigte; maar hoe harder de slagen vallen, hoe meer het geruisch verstomt, en in de diepe stilte, die nu volgt, hooren de omstanders alleen het gekletter van het staal in de verte en het kloppen van het eigen hart. Het is zelfs, alsof de droevig verheven strijder - nu allengs de schijn van lach van zijn lippen is geweken - verder en verder van zijn terrein van Port-Royal zich verwijdert, en zijn tegenstander op andere strijdperken, verre weg wil lokken; doch in het heetst

van het gevecht en op het allerlaatste oogenblik trekt toch Pascal - na dien uitval in het ver verwijderd terrein - weder met eenige goed berekende en stoute wendingen zich terug in het klooster, waar hij voortaan blijft bij al de overigen, maar vooral bij zijn zuster.

Pascal en zijn zuster! De Christelijke wereld levert zeer weinig trekken of gebeurtenissen op, die in aandoenlijkheid kunnen wedijveren met de geheel éénige verhouding, waarin deze twee personen tot elkander stonden. Nog zijn de fijnste geesten het oneens, wie van beide de grootste diepte en omvang van geest bezat, wie het hooghartigst, het heldhaftigst en innigst van gemoed was; wij laten ze twisten, wij waardeeren beide. - De vader, Etienne Pascal, van een geslacht uit Auvergne, even als de Arnaulds, behoorde, even als die Arnaulds, tot den hoogeren burgerstand; hij huwde in 1618 en was toen ter tijd president te Clermont; drie kinderen werden hem geboren, Gilberte in 1620, die in 1641 met den heer Périer te Clermont trouwde; voorts de twee die bij elkander behooren, Blaise de zoon, die in 1623, en Jacqueline zijn zuster, die in 1625 het levenslicht zag. De moeder der kinderen stierf omstreeks 1627 en de vader ging nu in 1631 naar Parijs, om meer gezet aan zijn studiën en liefhebberijen zich te kunnen wijden. Want de ambtsbezigheden hadden hem tot nu verhinderd veel te werken in zijn lievelingswetenschappen, de mathesis en de physica, en hij hoopte den verzuimden tijd weer in te halen. Hij zou daarbij zich de moeite geven zijn jongen zoon Blaise zelf op te voeden: hij wilde hierin een stelsel van onderwijs volgen, waarbij de zoon niets behoefde te leeren, voordat hij in staat was het ‘waarom’ van dat wat hij leerde te begrijpen. En daar bij den vader de mathesis zóó hoog stond, dat hij vast overtuigd was, dat die mathesis de geheele ziel van den knaap zou vervullen, wanneer hij slechts ééns een voorsmaak van die heerlijkheid had gekregen, verbood de vader hem het aanleeren van deze wetenschap, totdat hij eerst al het andere wist. De studie van de mathesis zou zijn belooning zijn, de bekroning van zijn werk. De knaap was twaalf jaar en hij wist niets anders van de meetkunde dan de definitie, die zijn vader hem eens na herhaalde vragen gegeven had, dat de geometrie de wetenschap is, om juiste figuren te maken en te begrijpen en dan de evenredigheden tusschen die figuren te bepa-

len: voorts verbood de vader hem er verder over na te denken. Maar Blaise deed juist het omgekeerde en hij droomde nergens anders over dan over de mathesis. In de zaal, waar hij mocht spelen, ging hij met houtskool figuren teekenen en poogde hij cirkels en gelijkzijdige driehoeken te maken; maar, daar hij de termen niet wist, gaf hij aan zijn teekeningen zonderlinge namen: rondten, staven, enz.; toen ging hij de maat en de evenredigheid van deze rondten onder elkander, en van deze staven der driehoeken berekenen; hij maakte axioma's en stellingen, en hij zat altijd slechts neder op den vloer van zijn speelkamer, omringd door grillig geschetste figuren. Daar trad op een dag de vader die kamer binnen. Blaise zat zóó ingespannen, dat hij niets van het binnentreden bemerkte, en de vader, zelf een zoo groot mathematicus, volgde den jongen over zijn schouders en zag dat hij bezig was aan een der stellingen van Euclides. Hij vroeg wat hij deed, en Blaise legde hem uit met zijn ‘rondten en staven’ wat hij had gedaan; de vader zag dat Blaise bezig was uit zich zelven de mathesis weder uit te vinden en te reconstrueeren. Hij was zoo ontsteld, dat hij naar een vriend ging en dáár stil afgetrokken in de kamer bleef zitten en de tranen over zijn wangen liet rollen; toen de vriend hem vroeg wat hem deerde, barstte hij eindelijk los, vertelde hem alles en bekende hij, hoe groot de geest van zijn zoon Blaise was. - Werkelijk, zooals de vader had gemeend, vervulde van nu af aan de mathesis geheel en al den bijna Platonischen geest van Blaise, en schreef hij op zijn zestiende jaar zijn eerste werkje daarover. Een ontzettende denkkracht was daarbij zijn deel, en hetgeen hij schreef, kreeg door de eigenaardigheid van zijn uitdrukking als het ware een vaste muntslag. Want ziehier al dadelijk het geheel bijzondere van Blaise Pascal. Zijn geest en dus ook zijn stijl is volkomen mathematisch; in al wat hij schrijft ziet men de strenge, scherpe lijnen; nooit worden uitweidingen of sierlijke rondingen of schilderingen of breede behandeling van groote tafereelen, zelden beelden toegelaten; in dit opzicht staat hij lijnrecht tegenover Bossuet of Fénélon, of later tegenover J.J. Rousseau, die als een stroom hun volzinnen laten voortbewegen en in dien stroom oevers en steden, bosschen en bergen doen weerspiegelen; neen, Pascal schrijft zooals een ster zijn stralen lijnrecht op aarde doet vallen, maar tevens wordt

binnen die vaste en eng begrensde lijnen de hoogste kleur en glans zichtbaar, de sterkste gloed aangebracht. Licht en warmte worden tegelijkertijd door hem gegeven, en vandaar dat zijn proza-stijl wellicht het allerschoonste is, dat de aan goeden proza-stijl overrijke fransche letterkunde weet aan te wijzen.

Zóó werkte hij voort, ten koste veelal van zijn gezondheid, toen er in 1638 een verandering met het huisgezin der Pascals plaats had. De vader had zijn vermogen vooral belegd in renten der stad Parijs, en toen Richelieu die renten ging verminderen, had hij het gewaagd zich daartegen te verzetten. Doch sinds dien tijd moest hij zich verschuilen. Het waren echter de dagen, toen Richelieu zich bezig hield met het doen opvoeren van comedies, en bijzonder ingenomen was wanneer kinderen zulk een comedie goed wisten te spelen: hij vroeg dan op zijn paleis die kinderen en gaf daarvoor een luisterrijk feest. Een dier kinderen, op wie nu als van zelf de aandacht viel, was Jacqueline Pascal. Van haar zevende jaar af maakte zij vloeiende verzen, vol van 't valsch vernuft van dien tijd; zij was schoon, lief en aanvallig en aan het hof was zij reeds voorgesteld aan de koningin. Zij was nu twaalf jaar geworden, en alhoewel haar schoonheid iets verloren had door de kinderziekte, werd zij toch van wege Richelieu door de hertogin d'Aiguillon weder gevraagd op zulk een comedie-partij. De oudere zuster Gilberte had eerst willen weigeren, omdat de vader zoo vervolgd werd, maar gaf op raad van anderen toe, en op het feest, nadat Jacqueline haar rol had vervuld, gebeurde het, dat de kardinaal haar op zijn knieën nam en vriendelijk met haar sprak. Toen richtte zij tot Richelieu een tiental versregels[1)], waarin zij de genade voor haar vader vroeg.

1) Zie hier de verzen:
Ne vous étonnez pas, incomparable Armand,
Si j'ai mal contenté vos yeux et vos oreilles;
Mon esprit, agité de frayeurs sans pareilles,
Interdit à mon corps et voix et mouvement.
Mais pour me rendre ici capable de vous plaire,
Rappelez de l'exil mon misérable père:
C'est le bien que j'attends d'une insigne bonté.
Sauvez cet innocent d'un péril manifeste;
Ainsi vous me rendrez l'entière liberté
De l'esprit et du corps, de in voix et du geste.
Men vindt ze o.a. bij Victor Cousin, Jacqueline Pascal, 1845, pag. 76, en in het werk: Lettres, opuscules et Mémoires des Soeurs de Pascal, par P. Faugère, 1845, p. 308.

Die verzen hadden een aardige wending, Richelieu was dien avond vroolijk, gaf toe, en liet zich eenige dagen later den vader en zijn drie kinderen voorstellen. Weldra kreeg de vader een tijdelijk hooge betrekking in Normandië, om dáár, na een opstand der boeren, het innen van de grondbelasting weder te regelen.

Dáar in Rouen (Normandië's hoofdstad) bleef Blaise Pascal mathesis werken en vond hij voor de ingewikkelde rekeningen van zijn vader een soort van reken-machine uit; de twee jaar jongere Jacqueline maakte verzen en kwam zóo in aanraking met den te Rouen levenden grooten en ernstigen Corneille. Het huisgezin werd kleiner toen Gilberte huwde met Périer, en na eenigen tijd, in 1646, dreigde een zware slag het huishouden te treffen, daar de vader hard ziek werd. Hij kwam echter weder bij, doch had in die ziekte gelegenheid gehad met twee geneesheeren kennis te maken, die hem van Saint-Cyran en diens ideeën in het godsdienstige wisten te verhalen. De boeken van de richting van Saint-Cyran, vooral het boek 'la fréquente Communion,' werden nu door de Pascals gelezen, en het gevolg was, dat allen als het ware een inwendigen omkeer in hun gemoed gevoelden, en zij, hoewel zich vroeger niets te verwijten hebbende, zich nu eerst Christenen dachten. Vooral de drieëntwintig-jarige Blaise werd geheel en al door deze opvatting van den godsdienst aangegrepen; hij had tot nu toe slechts mathesis bestudeerd, en niet veel over den godsdienst nagedacht, een aangeboren twijfel had hem op dat gebied tegengehouden, hij zou thans de diepte van den zedelijken mensch pogen te peilen. Kleine geschriften, als een gebed tijdens de ziekte en eenige bladzijden over de bekeering van den zondaar, zijn uit dien tijd. Van uit het scepticisme van vroeger verhief hij zich tot een mystieke verheffing der ziel. Hij kreeg een geloofs-ijver, die hem leidde tot het aanklagen der meeringen van anderen. Toch bleef hij de mathesis nog met alle macht bestudeeren, en vernietigde hij meer en meer zijn gezondheid door het altijddurend waken en werken. De koortsen hielden niet op, en een consultatie over de gezondheid was dringend

noodzakelijk. Blaise ging dus met Jacqueline in den herfst van 1647 naar Parijs, om aldaar den raad der doctoren te hooren en zoo noodig een kuur te ondergaan.

Hij was juist gewikkeld in allerlei mathematisch twistgeschrijf met eenige paters der Jesuïten (‘sur le traité du vide’). Toch vervulde de mathesis niet meer geheel het gemoed en zocht hij met zijn zuster te Parijs vooral den prediker te hooren, op wiens schouders Saint-Cyrans mantel bij zijn sterven was gevallen. Wij noemen Singlin. Broeder en zuster beiden hoorden hem preeken. Jacqueline, vuriger dan haar broeder, besloot onder de preek de wereld vaarwel te zeggen en in het klooster Port-Royal zich te begeven. Doch de vader, wiens werkkring te Rouen intusschen afgeloopen was, en die met den titel van staatsraad te Parijs was teruggekomen - zoodat alle drie leden van het huisgezin weder dáár te samen waren - zag er nu tegen op, zijn dochter dadelijk te moeten missen, en maakte bedenkingen. Jacqueline boog voor den wil van haar vader, maar slechts uiterlijk, want inwendig gevoelde zij zich reeds lid van Port-Royal en was zij reeds met la mère Angélique, die toen nog te Parijs was, in betrekking getreden. Toen zij voor eenigen tijd naar Auvergne vertrok, bleef zij in briefwisseling met la mère Angélique en Agnès, en uit die brieven zien wij tevens, dat Port-Royal haar verbood verder verzen te maken: ‘het is een talent - zoo schrijft la mère Agnès - waarvan God u geen rekenschap zal vragen, omdat het deel van onze sekse bestaat in nederigheid en stilzwijgen; gij moet dat talent begraven.’ Zoo deed Jacqueline dan ook, en, hoewel buiten 't klooster, liet zij zich leiden door de regels van Port-Royal. Toen stierf in September 1651 de vader van Jacqueline. Vrij geworden, wilde zij nu dadelijk haar besluit volvoeren en als geestelijke zuster in Port-Royal treden. Doch ziedaar - ditmaal was Blaise er tegen; de broeder was afgevallen van den toestand van godsdienstige opwekking, waarin hij in 1646 was gebracht. Ter wille van zijn gezondheid, had hij zijn studiën wat gestaakt en was hij in de wereld gegaan; nu zag hij het voordeel niet in van in kloosters zich te begraven. Jacqueline gaf haar plan niet op, en in Januari 1652 - na haar zuster Gilberte Périer geraadpleegd te hebben - trad zij op een ochtend uit het huis, waar zij met haar broeder woonde: zonder iets te zeggen, ging zij, toen zesentwintig jaar oud, naar het klooster

Port-Royal, en liet de poort van het gebouw voor altijd achter zich dicht vallen.

Zij heette voortaan soeur Jacqueline de Sainte-Euphémie. Haar eerste weken en maanden in het klooster werden echter verdonkerd door de verhouding, waarin zij tot haar broeder Blaise stond. Deze had den lust van het leven nu een oogenblik gevoeld en wilde uit halsstarrigheid zijn zuster niet toegeven. Hij maakte zelfs zwarigheid, haar de volle beschikking over het kleine erfdeel uit des vaders nalatenschap te geven, omdat hij de overtuiging had, dat zij het dadelijk aan het klooster zou schenken. Toch stond Jacqueline er op om dat te verkrijgen, daar ook zij een zekere fierheid had en niet door het klooster uit chariteit wilde opgenomen zijn. Het is zoo aandoenlijk de woorden te lezen, waarmede la mère Angélique haar overtuigt die trotschheid te laten varen. De strenge Romeinsche gestalte houdt het hoofd van de weenende Jacqueline zoo zacht tegen haar borst, en spreekt haar zoo vertrouwelijk vast toe, om toch niet de manieren der wereld op het kloosterleven over te brengen. Eindelijk berustte in 1653 Blaise in alles; hij kwam in de spreekzaal zijn zuster spreken; hij had berouw over zijn gedrag en Jacqueline kon dus ongedeerd al haar denkbeelden volgen.

Voorts leefde Blaise in de wereld, zooals men 't noemt. Hij verloor zijn vurig geloof. Het mysticisme heeft de eenzaamheid nodig, en te midden der menschen kwam de twijfel weder boven; hij las in zijn verloren uren Montaigne, die wel anders schertsend en sceptisch het leven opvatte, hij twijfelde zelf mede, ging in de hooge kringen van Parijs uit om wat te genieten, zat mede aan op de festijnen der groote wereld, en was getuige van het rumoer hunner genoegens; zag ook bij 't kaarslicht het goud flikkeren op de groene tafel, hoorde 't cynisme der atheïsten als Desbarreaux, kon de kansen der wisselende fortuin der grooten bespieden in die dagen der Fronde, en, hoewel hij zijn studiën der mathesis niet geheel liet varen, maakte hij ze liefst dienstbaar voor de zonderlinge vrienden van 't oogenblik. De fijn beschaafde ‘Chevalier’ de Méré vroeg hem aan de speeltafel, of hij niet kon berekenen hoe men het best kon winnen, en Pascal begon zijn beroemde theorie daarover uit te werken. De vriend echter, met wien hij vooral omging, was de twee-en-twintigjarige hertog en pair de Roannez;

deze, hoewel niet buitengewoon rijk, leefde echter op grooten voet en nam Blaise Pascal overal mede. Is het waar, zooals Faugère beweert[1], dat Blaise een liefde - die niet beantwoord kon worden, daar zoo hooge rang en dus zoo droeve wijsheid hen scheidde - opvatte voor diens zuster, de jonge zestienjarige Charlotte de Roannez? Wij zouden niet durven beslissen; zeker is het, dat uit die tijden een weemoedig teedere en fijn ontledende studie van Pascal dagteekent over de liefde: 'Discours sur les passions de l'amour' - een studie, die, door Victor Cousin teruggevonden en in September 1843 in de Revue des Deux Mondes geplaatst, eensklaps een ieder verrukte. Evenzeer zijn uit dien tijd afkomstig enkele geschreven gesprekken, door hem gehouden met den jongen hertog de Roannez, over den toestand der grooten naar de wereld. Want al leefde Pascal thans met die edellieden, hij bleef even ernstig; slechts vatte hij het Christendom minder diep op; maar wij kunnen ons voorstellen, dat zijn droefgeestige aard toch zonderling afstak bij dien zijner vrienden: de vleugelen bleven hem bij, al liep hij een oogenblik in het slijk onzer wegen. Toch deed hij zijn best thans met zijn vrienden mede te doen, en reed hij in de koetsen van den adel, met vier of zes paarden bespannen, door de straten van Parijs. Hij wond zich op in een soort van somberen roes, waarin hij alles poogde te vergeten, om op die wijze, buiten de kalmte van 't kruis, tot rust te komen.

Zóó voortlevende, rolde eens zijn koets den 23sten November 1654 over de brug der Seine, die van Parijs naar Neuilly leidt. Het vurig span ging juist aan 't hollen; op een plek der brug was geen leuning, en het voorspan stortte in razende vaart van de brug in den stroom; alles scheen verloren, maar de achterste paarden, verward in de teugels, vielen en bleven op de brug liggen, Pascal was gered. - Dat oogenblik van nameloozen angst en van redding besliste over de levensbeschouwing van Pascal: ten tweeden male onderging hij een gevoel van inwendigen omkeer, maar nu voor goed,

1) Zie Pensées, etc., de Blaise Pascal par Prosper Faugère. Edit. 1844, deel I, p. 65 en volgende der Introductie. Vergelijk ook de studie van Sully Prudhomme over het geschrift 'de l'Amour' van Pascal, in de Revue des deux Mondes van 1890.

voor altijd. Toen hij gestorven was, vond men in de voering van zijn gewaad vastgenaaid een strookje perkament, waarop enkele regelen door hem waren geschreven; gedachten, schijnbaar zonder verband, maar alle leidend tot één groot feit; bovenaan stond vermeld de dagteekening, 23 November 1654, dan het uur - eindelijk enkele kreten van 't hart en van het geweten: ‘God van Abraham, God van Isaäk, God van Jacob. - Niet der wijsgeeren en der wijzen. - Zekerheid - zekerheid... Vreugde, vreugde... Dit is het eeuwige leven, dat zij U kennen en Jezus Christus dien Gij gezonden hebt. Jezus Christus: ik had mij van Hem verwijderd, Hem vervloekt, verloochend, gekruisigd! Dat ik nooit wéer van Hem gescheiden worde!.’ In één woord, de verloren zoon was teruggekeerd, en met knellende handen drukte hij zich vaster en vaster aan het kruis, om het nimmer weder te verliezen. Sinds ging hij zijn zuster weder spreken, en den 8sten December 1654, toen hij wederom in de kerk onder 't gehoor van Singlin zat, besloot ook hij zich geheel en al over te geven aan God en naar Port-Royal te gaan. Eerst maakte hij een bezoek aan het Port-Royal der vallei, sprak en redeneerde daar veel met de Heeren Solitaires: - een uitnemend gesprek tusschen de Saci en Pascal, over Montaigne en Epictetus, is uit die dagen ons bewaard in Fontaine's Mémoires (zie deel II, p. 56-73); het gesprek is karakteristiek voor beide de sprekers: de Saci is fijn daarin geteekend in zijn ingetogen bescheidenheid, doch ook de Pascal uit die dagen is juist weêrgegeven, waar hij de twee hoofddwalingen der menschen, in het stoïcijnsche deïsme (Epictetus) en in het sceptisch egoïsme (Montaigne), de twee natuurlijke vijanden van het Kruis, bestrijdt; - weldra zien wij Blaise Pascal in een kamer van het Port-Royal te Parijs gevestigd. Hij was 32 jaar oud, zijn ziekelijken toestand bleef hij behouden, al was de smart nu dragelijk; hij zelf was thans tevreden met zijn leven, hij had den sleutel van zijn bestaan gevonden. Een soort van blijmoedige vroolijkheid maakte zich zelfs, terwijl hij zich zelven bediende en genoeg was, van hem meester. Zijn vrienden van weleer, de hertog van Roannez, en vooral zijn beroemde rechtsgeleerde vriend Domat (aan wien wij het schoone portret, dat wij van Pascal bezitten, danken), werden zoo getroffen door dat leven, dat zij zich mede met hem bekeerden. Aldus werkte en leefde

hij in stilte voort, toen, bij het uiteinde van het jaar 1655 en in het begin van 1656, het proces tegen Arnauld, en tegen Port-Royal in het algemeen, door de geestelijkheid, onder den invloed der Jesuïten, werd begonnen.

Het was Januari 1656 geworden. Het proces tegen Arnauld maakte een ontzettend rumoer in Parijs. Ziende die beweging der geestelijkheid, die macht van geleerdheid, de lengte der discussies en den hartstocht die allen bezielde, dacht natuurlijk de wereld te Parijs - die juist niet om de netelige questies der theologie zich het meest bekommerde - dat Arnauld, en geheel Port-Royal met hem, zich aan de verschrikkelijkste ketterij hadden schuldig gemaakt. Het was een voor het groote publiek onverstaanbare taal, die dáár gesproken werd. De twee brieven van Arnauld maakten voor de gewone wereld de zaak niet veel helderder; er scheen hoegenaamd geen licht in deze dikke duisternis. Toen begrepen enkelen het uitnemende voordeel, dat er voor Port-Royal in gelegen zou zijn, wanneer een bekwaam schrijver, in hun geest, eens de questie zoo helder mogelijk voor het publiek bracht. Het scheen duidelijk, dat Arnauld ook weldra op het tweede punt zou worden veroordeeld; welnu, men zou (door een licht en helder verhaal) dan als het ware van de rechtbank der theologie appelleeren op den rechterstoel van het publiek. Wanneer het publiek maar goed inzag, dat de gansche questie een chicane, een spitsvondigheid was, dan kon het wel eens gebeuren, dat de zwarte wolk, die Port-Royal moest bedelven, een verbazende zeepbel geleek, die na zekere spanne tijds uitéén zou spatten. Zoo gezegd, zoo gedaan. Perrault schijnt er het eerst tegen Vitart van gesproken te hebben. Vitart bezocht de Heeren van Port-Royal in de vallei; Pascal was er juist tegenwoordig. Arnauld wilde zelf het beproeven, maar het gelukte hem niet; hij wendde zich tot Pascal; deze zou het doen. Dadelijk zette Pascal zich aan het werk, en het was schielijk met de grootste gemakkelijkheid geschreven; hij las den Heeren zijn stuk voor: een algemeenen bijval verwierf hij, en den 23sten Januari 1656 verscheen 't opstel in druk. Het besloeg acht bladzijden in kwarto, en heette: een brief aan iemand uit de provincie, geschreven door een zijner vrienden (‘lettre écrite à un provincial par un de ses amis’). Het was met één woord de eerste der zoogenaamde P r o v i n c i a l e s : de

eerste eener serie van brochures, die, in hetzelfde formaat, gedurende het gansche jaar 1656, en de eerste drie maanden van 1657, zouden verschijnen, met tusschenpoozen van veertien dagen of van een maand, achttien in getal.

Nog altijd, als wij die eerste Provinciale opslaan, is alles even frisch en helder, alsof het gisteren was gesteld. Wij lezen nauwelijks die eerste woorden: ‘Wat heeft men ons om den tuin geleid!’ of wij kunnen niet ophouden, en in wat stemming we ook zijn, hoe afgetrokken, hoe somber ook, als van zelf komt dan weder een lach over ons gelaat, en we gaan mede naar den heer le Moine en naar de Jacobijnen, om er toch achter te komen, waarover men twist, en om te vatten wat toch wel de *naaste* gevolgen der Genade zijn! In waarheid zijn de drie eerste Provinciales Comédies van het fijnste gehalte. Al de voorgestelde personen, die raad vragen en raad geven, leven; de dialoog is daarbij zoo fijn, zoo licht, de opmerkingen zijn zoo snijdend, en het geheel is zoo kristalhelder, dat het is, alsof men zelf helderder en fijner van geest wordt, zoodra men die eerste Provinciales leest. Als men al schrijvende zwoegt en tobt en ploegt met zijn stijl, als de keurige vorm nergens te vinden is: - lees dan de eerste Provinciales, vertaal er des noods een paar bladzijden van, en tien tegen een, dat ge uw lichtheid van stijl terugvindt. En let wel op, dat Pascal hier voor het publiek het allerondankbaarste, het allerdorste onderwerp ter sprake moest brengen, dat maar mogelijk is, en gij zult uw waardeering doen rijzen. Hij gebruikte hier den toon van den man van de wereld (de eenigszins bekrompen geest van Singlin schrikte dan ook niet weinig, toen hij deze verdediging las!) en vond er de uitdrukkingen, die later voor goed spreekwoorden zijn geworden. - Toen die eerste brief verscheen, was dan ook de zedelijke overwinning volkomen: de tegenpartij van Port-Royal, de wereldlijke overheid deed al haar best na te gaan, waar de brochure, die iedereen las, gedrukt was; een drukkerij, die men verdacht, werd gesloten, de drukkers gevangen genomen; doch de Heeren van Port-Royal, en vooral Saint-Gilles, waren slim op het punt van drukken; het scheen haast tooverij, zoo wisten de persen 't werk af te leveren, ten spijt van verbod en van dwang. Pascal zelf bewaarde goed zijn anonymiteit; bij de latere brieven nam hij den naam van Montalte aan; hij

had zelf zijn gewoon verblijf verlaten en was vlak over het gesticht der Jesuïten in een herberg gaan wonen, overtuigd dat men hem dáár niet zou zoeken: - en ziedaar, den 5^{den} Februari kon hij den tweeden brief doen verspreiden, welke vier dagen daarna door een derden werd gevolgd. In die tweede en derde Provinciale, die men in Parijs en in Frankrijk elkander uit de handen rukte, is de toon dezelfde gebleven als in de eerste. Zij handelen nog altijd over de twistvragen, naar aanleiding van het leerstuk der Genade; nu is de questie deze: wat wel een voldoende Genade is? Maar goede Hemel! wat worden hier de Thomisten en de Jesuïten doorgehaald; men hoort Pascal praten, en zonder het te weten, neemt men zelf partij tegen de laffe afvalligen; en als nu in de derde Provinciale bericht wordt gegeven van de veroordeeling van Arnauld ook op het tweede punt, waarin men hem had aangeklaagd, dan is een ieder overtuigd, dat men hier niet te doen heeft gehad met een twist over theologie, maar met een dispuut van theologanten. Wat heeft ook de tegenpartij gedaan? ‘Men heeft begrepen, dat het gemakkelijker was te veroordeelen dan te antwoorden, omdat het veel lichter was monniken te vinden dan argumenten.’ - ‘Niet de denkbeelden van Arnauld zijn kettersch, neen, het is zijn persoon: het is een persoonlijke ketterij.’ In één woord, Pascal schertst en lacht de anderen uit. - In zijn vierde Provinciale wordt echter reeds de scherts wat minder: het dispuut tegen de vervolgers van Port-Royal wordt ernstiger; wel loopt de brief nog voor een deel over de Genade: - maar reeds wordt een leerstuk der Jesuïten behandeld, en op het einde van den brief zegt de schrijver, dat hij een volgenden keer allerlei fraais uit de moraal der Jesuïten zal opdisschen. En waarlijk, met de vijfde Provinciale verandert eensklaps de tactiek; tot nu toe is het als het ware slechts een voorspel geweest, om de lachers op zijn zijde te krijgen, maar thans wordt het ernstiger, allengs zelfs nadert de toon tot den wanhopendsten ernst. Het wordt bij Pascal een duel op leven en dood tegen de Jesuïten. De Jansenisten, de aanhangers van Saint-Cyran en Arnauld, worden niet meer verdedigd; dit is niet langer noodig; maar Pascal grijpt als een worstelaar eensklaps het lichaam van zijn eigenlijken vijand; hij zelf valt aan. Van de vijfde tot en met de zestiende Provinciale ontwikkelt zich dus een pole-

miek tegen de Jesuïten; een polemiek, die in de eerste zes (van de 5e tot en met de 10e) nog den toon van ironie aanslaat, maar die in de laatste zes (van de 11e tot en met de 16e) overgaat in een uiting der bitterste verontwaardiging en der meest verbolgen gramschap.

Het is deze strijd tegen de Jesuïten, die een bladzijde der wereldgeschiedenis beslaat, en die zoo hoog door Pascal wordt opgenomen, dat het duël bijna buiten het kader van Port-Royal valt. Het heeft dan ook zijn beteekenis, dat de meer bedeesde en ingetogen karakters van het klooster Pascal hadden willen houden aan het onderwerp der Genade. Doch Pascal, eens in het strijdperk gekomen, zag met zijn scherpen blik, dat de strijd verlegd moest worden, en dwong Port-Royal hem te volgen. Hij was het hoofd en hij beval.

Zonderling en geheel eigenaardig is die strijd van Pascal tegen de Jesuïten. Men moet zich wel wachten in Pascal den bondgenoot te zien der mannen, die tegenwoordig de orde vervolgen. Neen, Pascal bestrijdt de Jesuïten om geheel andere redenen, dan die de leiders onzer eeuw noopt om hen te bekampen. Hetgeen onze eeuw in de Jesuïten vreest, is het denkbeeld, dat hun orde is een legerkamp, een gouvernement, geleid door één opperhoofd ten dienste van den Paus; het begrip, dat de tucht in dit legerkamp rust op de meest volstrekte gehoorzaamheid, een gehoorzaamheid, die elk lid der organisatie maakt tot een staf, een stok in de handen van den in rang hooger geplaatste; het geval voorts, dat die fanatieke gehoorzaamheid gebruikt kan worden tot doeleinden, waarvan de menschelijke staat niet afweet: - dat doet tegenwoordig de mannen van den rechts-staat beven. In waarheid is men thans hard, omdat men bang is. Trouwens, sinds de Jesuïten het eerst, ten dienste der Kerk, het woord der volks-soevereiniteit hebben uitgesproken en dit begrip hebben geconstrucerd (vooral Bellarmini en Mariana), zijn mogendheden, die het formeele begrip van 't ‘droit divin’ van het koningschap hebben aangenomen, op hunne hoede tegen die mannen. Maar tegen dat alles trekt een Pascal niet te velde: dat zijn questies van macht dezer aarde, waarover degenen, die alleen op het beginsel van macht willen steunen, mogen twisten, - hij niet. Hij verwijt hun nergens noch die volstrekte gehoorzaamheid, noch die strenge methode, die alles tot één doel doet loopen,

noch het volgen van doeleinden, waarbij de rol van den Staat ondergeschikt wordt aan de Kerk; dat zijn voor hem betrekkelijk kleinigheden; hij ziet alleen op de ziel; hij weet ook? dat die gehoorzaamheid niet schaadt aan de hooghartigheid; hij weet dat de vriend van zijn zuster, Corneille, de dichter van den Cid en van Chimène, de fierste dichter dien Frankrijk ooit gehad heeft, zich beroemde tot de orde der Jesuïten te behooren, gelijk later de heldhaftigste veldheer van Frankrijk, Condé, het liefst tot die orde zal behooren en stervend aan hun gesticht zijn hart wil vermaken. Neen, waar hij hen van beschuldigt, dat is hun bederf, hun verval, hun verheffen van den vrijen wil en hun spelen met de zedeleer.

Inderdaad was de orde der Jesuïten zeer vervallen sinds haar oprichting en erkenning door den Paus in 1540. De drie eerste heroïeke Generalen der orde, Loyola († 1556), Lainez († 1564) en Borja († 1573), hadden werkelijk door hun geloofsovertuiging en den vurig ridderlijken geest, dien zij aan de leden der orde hadden weten in te boezemen, op hun standpunt wonderen verricht. Het Protestantisme was door hen werkelijk tot staan gebracht. Dat Oostenrijk en geheel Zuid-Duitschland teruggekeerd is tot het Catholicisme, dankt de R.C. kerk alleen aan de Jesuïten. Terwijl de aanhangers der andere geestelijke orden zich afzonderden, hier een vallei opzochten, daar de helling van een berg bewoonden, of, als zij in de steden toefden, hun klooster als een eiland in de zee beschouwden, wierpen de Jesuïten zich midden in het gewoel der wereld en maakten zij zich overal meester van kansel, biechtstoel en van onderwijs. Doch allengs was hun taktiek geheel afgeweken van die der vroegere en eerste groote generalen. Wel was de vijfde generaal, de Napolitaan Claudius Aquaviva (want de vierde, Eberhard Mercurianus, een zwak en onzelfstandig man, telt bijna niet mede), die van 1581 tot 1615 de orde regeerde, nog een merkwaardig man; hij zelf had zulk een rustig zelfbezit, en was zoo onwrikbaar in zijn besluiten, maar hij was toch de generaal, die de verkeerde plooi gaf, door het leerstuk van den vrijen wil des menschen (zoo even door Molina consequent ontwikkeld) geheel en al door zijn orde te doen aannemen. Spanjaarden, in wie de oude geest van Loyola en Borja nog wakker was, waagden het zich te verzetten; wij noemen Mariana en Hen-

riquez; het hielp niet; op een algemeene congregatie wist Aquaviva, in 1607, een volkomen overwinning te behalen. En nu woekerde, nadat de taaie persoonlijkheid van Aquaviva er niet meer was, het bederf overal in de orde rond. De middelen, waardoor zij ééns de wereld hadden gemeend te kunnen overwinnen, werden nu geheel en al gewijzigd. Door toegevelijke zachtheid, door indringende vleitaal, door zeer ver gedreven buigzaamheid, door schikken en bemiddelen waar de zonde moest worden veroordeeld, door streelend zich te insinueeren, door het vinden van verzachtende omstandigheden voor elk zedelijk misdrijf, wilden zij de geesten der menschen winnen. De generalen, die onmiddellijk op Aquaviva volgden, Vitelleschi, die tot 1645, Vincenze, die tot 1649, Piccolomini, die tot 1651 regeerde, waren allen mannen van eenvoudigen, zachten aard, doch durfden hoegenaamd niet doortasten. Alessandro Gottofredi wilde in zijn éénjarig bestuur van 1651 wel iets veranderen, doch werkte slechts uit, dat hij in zijn orde volkomen gehaat werd. Goswin Nickel (1651-1661) wenschte evenzoo den weg der verbetering in te slaan, doch hij werd zelfs door de algemeene congregatie afgezet, en toen zijn vicaris, Oliva, in 1661 generaal der orde werd, scheen het bederf volkomen; de orde was geheel en al verbasterd: politieke intrigues en een mercantieele geest vervulden haar; de zin voor de wereld, blijkbaar in haar toegeeflijkheid bij de biecht, en een zwakheid op het zedelijk terrein, schenen haar vaste karaktertrek. Een uitgebreide casuïstiek was door haar in toepassing gebracht, waardoor elke dubbelzinnige handeling verdediging kon vinden. De geheele zedeleer was ondermijnd. De orde wilde de wereld overwinnen door de middelen der wereld, en was zelf door de wereld overwonnen. Dát wat het Christendom tot Christendom maakt, te weten, de keus van het enge, steile pad boven den breeden weg, die zoo gemakkelijk en zacht u voert, was door hen miskend; zij kozen, waar zij het konden, den effen weg, en de beminnelijke, lichtzinnige fabeldichter La Fontaine vindt juist daarin de voortreffelijkheid van den auteur der Jesuïten Escobar:

> Veut-on monter sur les célestes tours,
> Chemin pierreux est grande rêverie;
> Escobar fait un chemin de velours.

Tegen dien fluweelen weg nu kwam Pascal in 1656 met al de kracht van zijn ziel op. De Jesuïten golden als de voorhoede van het Catholicisme. Zij hadden als ‘éclaireurs’ Port-Royal het eerst van allen aangetast. Welnu, het moest aangetoond wezen, dat zij allerminst in het Catholicisme dien hoogen toon konden aanslaan. Zij beweerden 't zout te zijn van de kerk; Pascal zou bewijzen, hoe smakeloos hun korrels waren geworden, ja, dat men er een walging van kreeg. Hij nam tot voorwerp van zijn aanval alleen de zedeleer der Jesuïten, en toonde door sprekende voorbeelden aan, hoever zij het daarin met al hun subtiliteiten en casuïstiek[1)] gebracht hadden. De ironie is tot op de elfde Provinciale nog altijd zichtbaar. Hij redeneert in den 5^{den}-11^{den} brief telkens met den goedigen pater Jesuït, die, in zijn onschuld, hem al die fraaiigheden van zijn leer vertelt. Zóó ontwikkelt hem de pater eerst de leer der probabiliteit (‘la doctrine des opinions probables’), waardoor sommige meeningen waarschijnlijk kunnen worden gemaakt, wijl zij door enkele gezaghebbende schrijvers worden verdedigd; dan de leer der definities of der interpretatie, waardoor sommige begrippen, anders omschreven, geheel andere beteekenis krijgen; vervolgens de leer van het geven der juiste richting aan een voornemen of plan (‘le principe de la direction d'intention’), waardoor men altijd tot doel van zijn daden een geoorloofde handeling neemt[2)]; voorts de leer der dubbelzinnige termen (‘la doctrine des équivoques’), waardoor men een woord in een anderen zin opvat, als degeen met wien wij spreken; eindelijk de leer van het geestelijk voorbehoud (‘doctrine des restrictions mentales’). Pascal doet daarbij zijn uiterste best, al de verschillende subtiliteiten der Jesuïten uit hun eigen schriften toe te lichten; de Provinciales zijn vol citaten van al de auteurs der orde, vooral van Escobar, en al de Heeren van Port-Royal waren ijverig bezig die schriften te lezen, ten einde Pascal in staat te stellen zijn werk voort te zetten. Die

1) Zie over de nederlaag der casuïstiek door Pascal's Provinciales ook Sir Henry Sumner Maine, Ancient Law, 5th Edition, 1874, pag. 352.
2) Men herinnere zich de verzen uit den Tartuffe van Molière (acte 4):
il est une science
D'étendre les liens de notre conscience,
Et de rectifier le mal de l'action
Avec la pureté de notre intention.

citaten zijn te goeder trouw door Pascal gebruikt, al is het niet te ontkennen, dat soms een enkele een veel scherper plooi heeft gekregen door de wending, die Pascal er aan geeft, gelijk Pascal ook iets van de spitsvondigheid der Jesuïten schijnt te hebben overgenomen, in zijn bewering, dat hij niet van Port-Royal is, omdat hij er nu niet woonde. Doch als geheel genomen is het betoog onberispelijk, en de illusie is zoo volkomen, dat men den goeden pater Jesuït telkens in persoon ziet, wanneer hij met naieve opgewondenheid zijn auteurs opslaat, om de oplossingen van al die raadsels dáár te vinden. Doch de rol van dien pater is weldra uitgespeeld. Pascal heeft hem niet meer noodig, om al het verachtelijke van zijn vijanden aan te toonen. Na hem zoo kennelijk geteekend te hebben, laat hij hem in eens voor goed vertrekken. Plotseling, terwijl de pater ijverig bezig is om te ontwikkelen, dat men den lastigen plicht om God lief te hebben kan ontduiken, volgens de leer der Jesuïten, vliegt Pascal op, en na zoo lang met hem geredekaveld te hebben, ontbloot hij het fonkelend staal van zijn degen: ‘O mijn vader! daar is geen geduld, dat gij niet uitput, en men kan niet zonder ontzetting en afgrijzen de dingen hooren, die gij daar uitéénzet.’ En de stroom der rede golft nu wild tegen den armen, goedigen tegenstander, die, in stomme verbazing hem aanstarende, niet meer weet wat te antwoorden, en verdwijnt in het niet.

Het tooneel verandert. Pascal schrijft niet meer aan een vriend, praat niet meer met een Jesuïten-pater; neen, hij richt, van den elfden brief af, zijn schrijven onmiddellijk aan de Jesuïten zelven. ‘Mes Révérends Pères’, zoo luidt nu de aanhef van elke Provinciale. De brieven worden thans niet meer zoo spoedig en licht geschreven, neen, zij zijn zwaar bewerkt. Maar daar begint hartstocht in die zinnen te gloeien. De gang der redeneering is thans vooral een verdediging van zijn eerste aanvallen tegen de Jesuïten. Doch de verdediging wordt natuurlijk weder van zelf een nieuwe aanval. De ironieke tint wordt thans bijna geheel vermeden; het is een aanhoudende stroom van verontwaardiging. Zijn de drie eerste Provinciales te vergelijken bij lichte blijspelen, deze latere zijn waardige evenknieën van de beschuldigende redevoeringen van Demosthenes. Op alle punten handhaaft Pascal zijn verwijten; nogmaals vernietigt hij hun distincties, zet hun uitéén, hoe zij een manier hebben

uitgevonden om de begrippen te scheiden, waardoor men een slecht beginsel weet te vervormen tot een verzameling van dood-onschuldige handelingen, hoe zij werken met hun onderscheiding der handelingen, die in de theorie geoorloofd maar in de praktijk verwerpelijk zijn of omgekeerd; hij laat hun geen rust; hij tart op alle wijzen hen uit; toont hun aan, dat hun orde afgevallen is van den geest, die hen in de eerste tijden bezielde; slingert hun toe, dat zij nú bang zijn voor de menschen en stoutmoedig tegenover God, en richt eindelijk de geweldige veertiende Provinciale tegen hen, waarin hij hen overtuigt van lijnrecht tegenover de geboden van God den doodslag van menschen te bemantelen en goed te keuren, en laat hun nu de keus tot het zalige rijk Gods of tot het rijk des Duivels te behooren. Voortaan zal hij - en dat is de hoofdinhoud der 15de Provinciale - op al hun vervalschingen der zedeleer geen ander antwoord geven dan dit ééne: ‘gij hebt alleronbeschaamdst gelogen (mentiris impudentissime)’, en in zijn afmattende ééntonigheid wordt dat antwoord dan ook door Pascal telkens en telkens op nieuw door hem gegeven, als een klok die altijd dezelfde dof dreunende slagen geeft. Tusschen al die verontwaardiging in, welt in die latere brieven zulk een verheven melancholie op; de meetkunstige zuiverheid der lijnen is dezelfde als vroeger, maar de taal krijgt soms zulk een droeve kleur; totdat plotseling de gedachten weder door de lucht schieten in den vorm van 't weêrlicht, om eensklaps een geheel in het duister schuilende groep der Jesuïten te verlichten.

Maar zijn wij op die wijze niet verre van Port-Royal? vraagt wellicht iemand onzer lezers. Niet zoo ver als men zou vermoeden; want onwillekeurig wenden zich de twee laatste Provinciales - gericht aan het adres van den Jesuït, ‘le père’ Annat - weder geheel en al tot de discussie over het leerstuk der Genade. Zij bepleiten nogmaals de zoogenaamde onderscheiding van h e t r e c h t e n h e t f e i t, te weten, dat men zich eigenlijk in Port-Royal tot nu toe niet zoozeer verzette tegen het recht der veroordeeling der vijf genoemde stellingen van Jansenius, als wel tegen het feit, dat de zoogenaamde stellingen in het werk van Jansenius zouden zijn te vinden. Pascal betoogt hier, dat de Jesuïten toch eigenlijk valsch spel speelden, wanneer zij reeds nu de aanhangers van Port-Royal voor ketters verklaarden, daar deze toch iets loochenden wat niet door

de Kerk, maar in de eerste plaats door de zintuigen (het aanwijzen van de plaatsen in den ‘Augustinus’) moest uitgemaakt worden. En wat nu de bul des Pausen aanging, men moest niet vergeten, dat een Paus niet onfeilbaar was in feitelijke questies: een paus kon zich in zulke zaken bedriegen, getuige de zaak van Galilei; en vooral kon een paus soms op een dwaalweg geleid worden, wanneer zoo sluwe mannen als de Jesuïten hem omringden. Zoo keerde Pascal in zijn twee laatste Provinciales geheel en al terug tot datgene, waarmede hij begonnen was: de leer van Port-Royal en Jansenius. Hij was slechts een korten tijd als uit de lijst van Port-Royal gegaan, en had een uitval gewaagd om het klooster des te beter te verdedigen. En zou hij het hebben kunnen vergeten, dat het 't standpunt van Port-Royal was geweest, dat alleen hem vastheid en kracht tot den strijd had gegeven? nog meer: dat God, midden in dien strijd, tastbaar (zooals hij vast geloofde) aan Port-Royal, en aan hem - onwaardigen knecht - had verkondigd, dat de goede zaak hier verdedigd werd. En als in de diepste ontroering zinspeelde hij in de zestiende Provinciale met vlammend schrift op het feit, dat allen in dien kamp der geesten had opgehouden en bezield, te weten: op het wonder met den doorn uit de doornenkroon van Christus. Terwijl de Jesuïten op alle wijzen bezig waren het klooster zelf te belasteren en te vervolgen, had God zelf (naar hun innige meening) het zegel gedrukt op het werk van Port-Royal, en Zijn heilige stem in het klooster doen hooren. Een vonk der goddelijke Genade was zichtbaar in Port-Royal gevallen en straalde met geheimzinnigen gloed van uit het gebouw op de buitenwereld.

Port-Royal was tot in het diepste van zijn ziel overtuigd van de waarheid van dit wonder, dat binnen zijn muren den 24sten Maart 1656 geschiedde. De zusters en Heeren van Port-Royal hadden in die dagen behoefte om iets te zien of te gevoelen dat hen kon opbeuren. Want sinds de veroordeeling van Arnauld door de vergadering der geestelijken, was de vervolging ook werkelijk gekomen. Arnauld zelf had zich verborgen en hield zich schuil, om niet in de Bastille geplaatst te worden. De doctoren der theologie, die het met hem eens waren geweest of in allen gevalle zich niet tegen hem wilden verklaren, werden als zoodanig geschorst, zooals de professor

der theologie de Sainte-Beuve en anderen; d'Andilly schreef te vergeefs zijn vriendelijkste en meest diplomatieke brieven aan alle invloedrijke personen; niets hielp; hij zelf en de andere ‘Solitaires’ moesten tijdelijk weder het klooster der vallei verlaten; dit heet dan ook hun tweede verspreiding. Voorts moesten de kinderen uit het klooster worden genomen en werden de abdissen en prioressen gerechtelijk verhoord. Daubray kwam namens de regeering in de vallei en ondervroeg la mère Angélique. Zij was en bleef dezelfde; in haar brieven aan de koningin van Polen lezen wij enkele van hare rustige uitingen uit die dagen, doch die tevens bewijzen, hoe zeer het gewicht der vervolging drukte; zoo in een brief van 2 Maart 1656: ‘men verspreidt thans onze kluizenaars, maar door ze uit elkander te verwijderen, verwijdert men ze niet van God,’ of den 10^{den} Maart: ‘de toebereidselen van onze vervolging vermeerderen elken dag, en men wacht het water uit den Tiber om ons te verzwelgen.’ ‘Onze vallei is in waarheid thans een vallei der tranen.’ Toen, terwijl allen zoo bedrukt waren en slechts de Provinciales van Pascal van tijd tot tijd den geest wat opflikkerden, had 24 Maart 1656 het feit in het klooster te Parijs plaats, waarover wij Protestanten het hoofd schudden, doch dat voor allen - strijders en omstanders - beslissend was. Er was in het klooster te Parijs, midden in het koor, een heilige reliquie, een doorn uit de doornenkroon van Christus, die door de zusters in haar gebed werd aangeroepen. Nu was in het klooster gekomen een nichtje van Pascal, de toen tienjarige dochter van zijn zuster Gilberte en van zijn zwager Périer: zij heette Marguerite, doch werd bij verkorting Margot (Grietje) genoemd; het kind had een verzwering aan de oogen, en eene der zusters raakte op den dag, dat de meisjes tot de reliquie werden gebracht, met den heiligen doorn het oog aan en liet het kind toen bidden om genezing, en ziet, toen de ceremonie was afgeloopen, was de booze verzwering verdwenen. Wij nemen dit feit der genezing aan, zonder verder iets te willen ontleden: voor ons doel is het genoegzaam, dat alle zusters, en la mère Angélique in de eerste plaats, aan het wonder geloofden, en wij wijzen nu op de beteekenis daarvan voor Port-Royal. Die beteekenis was groot. Voor de aanhangers van Port-Royal was het een riem onder het hart, bij den strijd dien zij te voeren hadden; een opwekking des te krachtiger, omdat

het wonder geschiedde juist ten behoeve van de bloedverwante van hem, die thans (hoewel de wereld hem nog niet als den schrijver der Provinciales kende) al de zwaarte van het gevecht verduurde. Het kleine Grietje was zichtbaar door God beweldadigd, en werd nu nooit meer bij haar verkorten naam genoemd, maar heette deftig Marguérite. - Doch de beteekenis voor de buitenwereld van dat wonder was even groot. Het waren tijden, toen de menschen het hoofd bogen voor zulk een teeken Gods. De koningin-moeder zelve werd er door getroffen. Zij stemde nu tegen verdere vervolging. Daarbij kwam, dat sinds de vlucht van de Retz, 8 December 1654, het aartsbisdom van Parijs, onder welks rechtspleging Port-Royal stond, als het ware ledig stond, en er dus toch geen wettig middel was het klooster verder te straften. Eindelijk deden de Provinciales haar werking gevoelen, en toonden zij aan wat soort van vijanden het klooster belaagde. - Kortom, alles werkte samen en de vervolging van Port-Royal werd geschorst.

Doch op Pascal had het wonder nog een anderen invloed. Nog dieper dan vroeger ging hij thans in de eerstvolgende jaren de openbaring van God, nedergelegd in het Oude en Nieuwe Testament, bestudeeren en bepeinzen. Daarbij ontzegde hij zich langzamerhand in zijn eigen leven alles, waaraan de andere menschen waarde hechten. De plicht der armoede werd in letterlijken zin door hem vervuld: hij volgde het strengste ascetisme; en die bij hem kwamen vonden hem soms in een vertrek niet zonder spinnewebben, maar wel zonder meubelen. Twee zaken waren, volgens hem, voor het leven van den Christen noodig: armoede en smart. Vandaar dat hij zijn ziekelijken toestand, die in den laatsten tijd weder geheel en al de overhand had gekregen, niet beklaagde: integendeel, een gezond bestaan vergat (volgens hem) zoo spoedig, dat men afhangt van God: men kreeg die zekere tevredenheid, die aftrekt van de hemelsche dingen. En de zieke Pascal gevoelde zich juist daarom zoo gelukkig, omdat geen enkele menschelijke hartstocht zich nu van hem kon meester maken. En leed hij pijn, bijv. ondragelijke kiespijn, dan riep hij zijn oude mathematische kennis ter hulp, opdat, door het moeielijk afgetrokken werk der hersenen op een of ander meetkunstig probleem, de smart der zenuwen verstompte. Zoo greep hij in deze jaren nog dikwijls naar zijn mathesis: de verhandeling over de ‘Roulette’

en andere studiën van dien aard verschenen nog: met den vermaarden Fermat te Toulouse was hij nog in briefwisseling; doch overigens zien wij hem - als opgewekt door het wonder - gedurende de jaren 1657 en 1658 steeds bezig met een arbeid, die geheel zijn ziel vervulde, het schrijven namelijk van een werk tegen de atheïsten, een boek, dat een Apologie voor het Christendom moest worden. Slechts in de jaren 1657 en 1658 was het hem gegeven min of meer rustig aan dat werk te arbeiden; want gedurende de vier latere jaren van zijn leven was hij zóó ziek, dat hij slechts op losse stukjes papier van tijd tot tijd vluchtige gedachten over het onderwerp, dat hij steeds voor oogen had, kon nederwerpen. Het was een droevig verheven leven, dat hij tot aan zijn sterven zóó leidde. Een leven, waarbij de éénige taak deze was, den natuurlijken mensch geheel af te sterven. Tot op het laatst toe wordt de natuur door hem gekruisigd. Soms meende hij nog te bespeuren, dat zijn ijdelheid wakker werd, wanneer men hem van tijd tot tijd over sommige onderwerpen kwam raadplegen of spreken; welnu, hij had een middel daartegen gereed; hij droeg een ijzeren gordel vol met punten op het bloote lijf, en wanneer een opwelling van ijdelheid hem beving, of als hij zich behagelijk begon te gevoelen, gaf hij zich elleboogs-stooten tegen dien gordel, en vermaande zich dus tot zijn plicht. Vooral de laatste weken vóór zijn dood, toen hij noch lezen, noch schrijven meer kon, en hij genoodzaakt was niets te doen, was hij in gedurige vrees dat dit gemis van bezigheid hem van zijn weg zou afleiden. Hij bleef altijd waken en strijden.

Toch zou zijn zuster Jacqueline tot op het laatst hem vóórgaan in alles wat beter was. Men zal misschien in het gansche betoog van Pascal, wanneer hij over de zoogenaamde stellingen van Jansenius spreekt, een zekere inconsequentie opgemerkt hebben, een inconsequentie, waartoe de houding van Arnauld en der andere voorzichtige Heeren van Port-Royal had verleid, doch waarmede de kloeke en diepe geest van Saint-Cyran zeker nooit genoegen had genomen. Wij bedoelen de strekkîng, om de eigenlijke geloofsgronden volkomen te verschuilen achter een twistvraag over een feit. Men nam den schijn aan van de vijf stellingen, waarover de pauselijke bul sprak, ook te veroordeelen, of veroordeelde ze werkelijk, maar betwistte het, dat die stellingen in en ‘Augustinus’ van Jansenius te vinden waren. Men beweerde

geheel en al op Roomsch Catholiek terrein te blijven staan, en slechts aan den Paus het recht te ontzeggen een feitelijke questie alléén uit te maken, te weten, of wel werkelijk de stellingen zóó en niet anders geschreven waren door den bisschop van Yperen. Al te spitsvondige nauwgezetheid! Al te voorzichtige slangenwijsheid! Port-Royal had inderdaad, zooals weleer Saint-Cyran het had opgevat, een hervorming van het Catholiek Christendom, in den geest van Augustinus, bedoeld: en nu zou die groote poging uitloopen op een woordenzifterij, op den juisten druk van een betrekkelijk taai boek. Toch had Pascal, meenende dat zóó de uiterlijke vrede in de kerk kon bewaard blijven, zich vooral op dat feitelijk standpunt gesteld: en toen de hooge geestelijkheid in 1661 had bevolen, dat alle geestelijke mannen en vrouwen een formulier zouden teekenen, om de instemming te betuigen met de bul des pausen, waarbij de vijf geruchtmakende stellingen werden veroordeeld, had hij met de overige Heeren van Port-Royal zijn best gedaan een opschrift of *entête* boven dat formulier te ontwerpen, waarbij de zusters van Port-Royal zouden verklaren, dat zij zich onderwierpen aan de uitspraak van den Paus, hoewel zij haar voorbehoud maakten op het punt der feitelijke questie. Inderdaad was dit een halfheid en een instemming, die veel overcenstemming had met die soort van dubbelzinnigheîd, die Pascal in zijn Provinciales zoo bitter aan de Jesuïten had, verweten.

Doch mocht Blaise zich vergissen en weifelen, Jacqueline niet. Zij was, onder den naam van zuster de Sainte-Euphémie, nu onder-priores in het Port-Royal der vallei; en toen na veel moeite de zusters te Parijs bewogen waren de aldus vooral door Pascal bedachte formule aan te nemen, en de vraag ook aan de zusters der vallei werd gesteld, begon zij alléén zich te verzetten, en schreef zij 22 Juni 1661, in de bitterheid van haar hart, een uitgebreiden brief aan zuster Angélique de St. Jean te Parijs, welke brief aan Arnauld en de andere Heeren moest overgelegd worden, en waarin zij al haar bezwaren uiteenzette. Voorzeker, zij wist dat haar innig vercerde broeder zelf deze achterdeur, door Arnauld geopend, had gebruikt, maar mocht een Christen zich daarvan bedienen? ‘Wat vreezen wij toch eigenlijk? De verbanning en de verspreiding van onze geestelijke zusters; het in beslag nemen van onze tijdelijke goederen; de gevangenis en den dood, zoo gij wilt? Maar

is juist dit niet onze roem, en moet het onze hoogste vreugde niet zijn? Één van beide: laten wij het Evangelie afzweren of gelooven; maar in het laatste geval ons gelukkig rekenen, indien wij iets ter wille van de rechtvaardigheid lijden.' - 'Verre van ons alle halfheid en tweeslachtigheid; indien wij teekenen met zulk een 'entête', wat doen wij anders, ik vraag het u in naam van God, dan hulde te bieden aan een valsch godenbeeld, onder voorwendsel van het kruis, dat men achter de mouw houdt?' - 'Ik weet zeer goed, dat het niet de taak van ons zusters is, om de waarheid te verdedigen, alhoewel van deze droeve tijds-omstandigheden geldt, dat, waar de bisschoppen den moed hebben van jonge vrouwen, de jonge vrouwen den moed moeten hebben van bisschoppen; maar kunnen wij de waarheid niet verdedigen, wij kunnen er toch voor sterven.' - 'Saint-Cyran zegt het op honderd plaatsen, dat de minste geloofs-waarheid met even veel trouw moet worden verdedigd, als Jezus Christus..... Thans is het meer dan ooit tijd zich te herinneren, dat de zwakken op denzelfden rang zijn geplaatst als de meineedigen en de verworpelingen.' - Zóó schreef zij, en het is alsof men in dezen brief weder den ouden toon van Saint-Cyran en van la mère Angélique hoort. Gelijk zij in haar kort bericht over die Angélique toch eigenlijk, naar mijn inzien, het meest kenmerkende gezegde van de hervormster van Port-Royal, omtrent Genade en vrijen wil, ons heeft medegedeeld[1)]: zoo schijnt zij mij in dezen brief weder den geest van het oude Port-Royal te doen getuigen tegen haar broeder. Van uit de verwarrende netten van twistvragen heft haar ranke gestalte zich op, en wijst zij met de hand naar het licht dat op den berg brandt. Toch wist men haar bezwaren eenigszins te weêrleggen; en wijl allen teekenden, onderwierp zij zich ook. Doch haar hand teekende slechts, haar hart niet; haar geweten was niet gerustgesteld over hetgeen men haar had laten doen. En ziedaar nu het waarlijk verhevene van haar aard, dat zij sterven gaat ter wille van dien gewetens-strijd. Zij werd het eerste slachtoffer der onderteekening van het formulier. Let wel, dat het niet eens degenen, die het deden, baatte; want de Regeering zag zelve in, dat men met dergelijke tweesnijdende verklaring

1) Zie de plaats in de Lettres, etc., des soeurs de Pascal, par Faugère, 1845, pp. 221, 222.

niet vorderde: bij besluit van den Raad van State van 9 Juli werd de formule ingetrokken en aan de groot-vicarissen opgedragen een uieuwe verklaring te ontwerpen, waarbij de questie zich door ja of neen zou stellen. Doch Jacqueline had niet noodig zich meer te ontrusten. Haar heroiek hart was reeds gebroken. Zij stierf ten gevolge der spanning den 4den October 1661. Zij was zesendertig jaar oud.

En ondertusschen bleef Blaise, de broeder, nog leven, zoo zulk een aanhoudend lijden nog leven mag heeten. Doch hij had in zijn binnenste gevoeld, dat niet hij, maar Jacqueline recht had gehad in deze questie der formuliers-onderteekening. En toen nu na het besluit van den Raad van State een tweede mandement in gereedheid was gekomen, en er wederom bij de Heeren van Port-Royal sprake was van een opschrift, waaronder men de zusters dan verder zou laten teekenen, was hij het die bezwaren maakte. Zijn zuster had hem den waren weg gewezen; hij wilde nu van geen bemiddeling meer hooren; hij wilde vasthouden aan Saint-Cyran en aan Augustinus. Wij worden dan ook nu getuigen van een soort van scheuring in den boezem van Port-Royal. Arnauld en de zijnen wilden het vroegere standpunt vasthouden. Pascal daarentegen nam nu de breedere opvatting aan. Een samenkomst van al de vrienden had daarover plaats ten huize van Pascal[1]. Arnauld, Nicole, Saint-Marthe, Domat, de hertog de Roannèz en de zoon van Pascal's zwager Périer, waren aanwezig. Het overleg leidde tot niets; de discussie liep hooger en hooger; en terwijl Pascal beweerde, dat het niet in overeenstemming met het geweten was om deze woorden te onderteekenen: ‘wij, die niets zoo kostbaars bezitten als het geloof, nemen in oprechtheid en van harte aan al wat de pausen daarover hebben beslist,’ wijl op die wijze geheel en al werd veroordeeld de leer en het geloof van Jansenius; - namen de anderen de zienswijze van Arnauld aan. Toen had er iets treffends plaats, dat dezen broeder teekent, gelijk het sterven Jacqueline kenmerkt. Pascal namelijk, overweldigd door smart, dat de Waarheid door deze mannen, die hij tot nog toe had beschouwd als degenen,

1) Zie Faugère, Lettres, etc.. des soeurs de Pascal, p. 462 seqq., alwaar een bericht over die samenkomst, geschreven door Marguérite Périer, wordt gevonden.

aan wie God de waarheid had geopenbaard, werd verloochend, viel in zwijm neder. - Hij leefde niet lang meer: den 29sten Juni 1662 liet hij zich dragen naar het huis van zijn zwager Périer, omdat hij een arm huisgezin in zijn huis had opgenomen, waarvan één der kinderen de pokken kreeg; hij was bang, dat Mevrouw Périer die ziekte aan haar kinderen zou overbrengen, indien zij hem bezocht; daarom, hoe zwak hij ook was, verhuisde hij liever zelf. Hij leed intusschen zeer en stierf kort daarop, 19 Augustus 1662, in een toestand van zalige verrukking, toen hij het sacrament der stervenden ontving.

Men vond na zijn dood de fragmenten van het groote werk, waaraan hij de laatste jaren van zijn leven had gearbeid. Toen de dagen der vervolging, in October 1668, plaats maakten voor een staat van vrede, gingen de Heeren van Port-Royal die fragmenten onder den titel van 'P e n s é e s d e P a s c a l' in 1670 uitgeven.

Het is het meest verheven boek, dat de Christelijke literatuur na den Bijbel heeft aan te wijzen, en, wat den vorm betreft, is het 't stoutste en schoonste proza waarop de fransche letterkunde heeft te bogen. Eerst aan onzen tijd is het gegeven het werk volkomen te genieten. De uitgevers toch, de Heeren van Port-Royal, hadden twee overwegingen te volgen: vooreerst wilden zij er een stichtelijk boek van maken, en ten andere moesten zij op de meest nauwgezette wijze er voor zorgen, dat niet door een of andere scherpe en onvoorzichtige uitdrukking de vrede der kerk, dien zij hadden onderteekend, werd verstoord. Te goeder trouw werd dus de scherpe kant eenigszins afgeslepen, dáár een enkel woord weggelaten, hier een kleine overgang gewraagd: een afronding, die des te vergeefelijker was, omdat de massa aanteekeningen, die men vond, letterlijk soms invallen schenen, en zeker op deze wijze nooit door Pascal voor den druk bestemd waren. Het geleken soms kreten van een gewonden arend, die in storm of mist naar zijn nest strijkt. Stelt u nu een oogenblik het aantal bewerkingen voor, dat zulke neêrgeschreven kreten moesten ondergaan. Eerst moesten zij gelezen en overgeschreven worden, hetgeen niet gemakkelijk was, daar het schrift van Pascal op een stenografie gelijkt; dan moesten die verkregen gedachten worden geschikt en geordend; dan moesten zij eenigszins duidelijker worden gemaakt, om het publiek te kunnen

stichten: een arbeid, die een gansche lange onderhandeling vereischte met de familie Périer, de zorgvuldige waakster over de nagedachtenis van Pascal; dan kwam de revisie van Arnauld en de zijnen, uit het oogpunt van het Jansenisme en den vrede der kerk; eindelijk moest men, om de noodige goedkeuringen van bisschoppen en doctoren der theologie te verkrijgen, hier en daar toegeven aan hun bezwaren.... men beeft voor de arme klacht en kreet, die zulk een kunstbewerking, zulk een zifting en zijging moest ondergaan. Neemt men dat alles in acht, dan is de uitgaaf van Port-Royal in 1670 betrekkelijk zeer verdienstelijk. De voortreffelijkheid van het werk kwam ten minste reeds ten volle uit: de uitgaven der 18e eeuw bouwden op dien grondslag slechts voort en maakten hier en daar het werk volledіger. Eerst Victor Cousin heeft in 1842 den stoot gegeven tot een gansch nieuwe uitgave, tot een nieuw stelsel van bewerking. Hij wekte op tot een vergelijking met het oorspronkelijk handschrift, en sinds dien tijd eerst bezitten wij, door de zorgen van Faugère en laatstelijk van Havet, den waren tekst der ‘Pensées’, bevrijd van alle afrondingen en wijzigingen, waartoe Port-Royal, door den vrede van 1668 en het doel dat de uitgevers beoogden, verplicht was[1]. En nu eerst zijn wij in staat de volmaakt éénige schoonheid van Pascal's werk te bewonderen. Het blinkt als een verloren schilderij van Rembrandt, die voor het eerst ontdaan is van al het latere bijwerk en de korst van het stoffige vernis, en nu in haar somberen koperen gloed ons toestraalt.

Zóó trotsch is nooit op aarde gesproken, als in die telkens afgebroken zinnen van Pascal. In bitterheid en wrangheid triomfeert deze stijl. Hij overtuigt niet; neen, hij ontzet en overweldigt ons. De ontzaglijkheid dezer vaart maakt ons stil en

1) Onmisbaar blijven altijd Victor Cousin's: des Pensées de Pascal. Nouvelle Edition, 1844. - Prosper Faugère, Pensées fragments et lettres de Blaise Pascal. 2 vol. 1844 - en Pensées de Pascal avec un commentaire suivi par Ernest Havet, 1869. Faugère's uitgave is misschien nog vruchtbaarder voor verdere eigen studie, doch Havet's uitgave is handelbaarder en gemakkelijker, wijl hij de rangschikking der ‘Pensées’, zooals ze op Port-Royal's voorbeeld in de 18de eeuw is vastgesteld, behoudt. Wij Hollanders kunnen thans wijzen op de voortreffelijke vertaling en bewerking der ‘Pensées’ door A. Loosjes.

doet ons onszelven verlaten gevoelen, totdat eensklaps de toon der teederste liefde ons bijna doet weenen. Voorbij is dan de beknellende adem, en de kleuren van den regenboog vertoonen zich te aandoenlijker, omdat zij afsteken tegen zoo duister een achtergrond. Het kan onze taak hier niet zijn die ‘Pensées’ te ontleden: voor ons doel moeten wij slechts aantoonen het verband tot Port-Royal. Het doel, dat Pascal zich voorstelde, was - zooals hij het in 1658 in een gesprek met de Heeren van Port-Royal ontwikkelde - aan te toonen, dat het Christendom de éénige oplossing is der raadselen op aarde. Vandaar dat hij een onderzoek instelt naar den toestand van den mensch. Hij beschrijft dien toestand als een vereeniging van grootheid en ellende. Allereerst wordt nu deze tegenstrijdigheid in al haar schakeeringen geschilderd. Hij toont aan, dat de mensch inderdaad een tweeheid is, vol dierlijke lusten aan den éénen kant, vol ziels-behoeften aan de andere zijde. Een bedelaar of een konings-zoon. Een meedoogenloos licht wordt geworpen op de diepste afgronden onzer ziel; en tragisch wordt dan weder gesproken van de verheven vlucht van ons streven. De herinneringen uit 't boek moeten hier onzen lezers van-zelven in het geheugen schieten; wij stippen slechts aan het bekende: ‘De mensch is maar een riethalm, het zwakste voorwerp der natuur, maar een denkende riethalm,’ enz., - ‘De geest van dezen oppersten rechter der wereld is niet zoo onafhankelijk, dat hij niet door het eerste het beste gesuis om hem heên wordt gestoord. Niet de slag van een kanonschot is noodig om zijn gedachten in verwarring te brengen; neen slechts het gekras van een verroesten windwijzer. Verwonder u niet, als hij nú niet goed redeneert, een mug gonst hem om de ooren.’ - ‘Onze ellende is ellende van een man van aanzien, ellende van een onttroonden koning.’ - Overal is die ellende der menschen te zien: ook in staat en maatschappij! Wat toch is er van het begrip van recht geworden? ‘Vermakelijk recht - zoo zegt hij - waarvan een rivier de grens bepaalt: wat aan de ééne zijde der Pyreneeën waarheid is, is dwaling aan gene.’ - ‘Ongetwijfeld *is gelijkheid van bezittingen rechtvaardig*, maar aangezien men niet kon bemerken, dat aan het recht te gehoorzamen kracht gaf, heeft men het tot recht gemaakt aan de kracht te gehoorzamen. Men kon het recht niet krachtig maken, daarom heeft men de kracht met recht bekleed.’ - ‘Mijn, dijn. Die

hond behoort mij - zeiden de arme kinderen - het is dáár in de zon mijn plaats. Ziedaar het begin en het beeld van de overweldiging der geheele wereld'. - Nadat dan Pascal al die tweeslachtige en dubbele eigenschappen van den mensch met den vinger heeft aangewezen, en op grootsche wijze den mensch in de natuur heeft geplaatst en ook dáár beider nietigheid ontsluierd, komt hij tot den wortel van de daden der menschen, het *ik*, en bewijst hij dat dit *ik* een bedorven wortel is-'le moi est haïssable' - bedorven door de stoornis van den eersten zondenval. Weldra gaat dan alles bij Pascal over in een hoonlach tegen de menschen, die al dit fraais dat zij hebben nog willen behouden. - 'Verdierlijk u dan liever. - Maar dat is het juist, wat ik vrees. - Waarom? *Wat hebt gij te verliexen?*' En zóó met dialogen, met interruptiën, met rukken, speelt Pascal hier met den mensch, zooals hij vroeger met de Jesuïten heeft gespeeld. De verhevenste menschenhaat wordt hier tentoongespreid. Een oneindige melancholie. Klachten over de ellende des menschen weerklinken, zooals tot nu toe slechts in het boek Job waren gehoord. Het is hem te doen, om het gevoel van onrust in den mensch wakker te houden. 'Als hij zich verheft, verneder ik hem; als hij zich vernedert, verhef ik hem, en spreek hem altijd tegen, totdat hij begrijpt dat hij een onbegrijpelijk monster is.' - De mensch moet geen vrede met zich zelven hebben. - 'Als een man in een kerker is opgesloten, onbekend daarmede of zijn vonnis reeds is gewezen, en slechts een uur over heeft om het te hooren, terwijl datzelfde uur genoeg is om, als hij weet dat het vonnis geveld is, het te doen herroepen: dan is het tegennatuurlijk, dat diezelfde man het uur gebruikt, niet om zich te vergewissen of het vonnis is uitgesproken, maar om met kaarten te spelen.' - 'Tusschen ons en de Hel of den Hemel is slechts het leven, de breekbaarste zaak ter wereld.' - Kortom, de mensch, als hij maar even denkt, moet volgens Pascal onrustig in zich zelven zijn. En nu, wanneer dit gevoel van onrust sterk genoeg is, stelt Pascal de vraag, waarheen de mensch zal gaan om vrede en rust voor zich zelven te vinden. Hij leidt hem nu naar alle stelsels van wijsbegeerte, die op aarde zijn bedacht, en zoekt hem goed te doen begrijpen, dat geen stelsel voldoet; dit overvraagt, dat biedt te weinig; doch terwijl men aldus zoekende en starende is, rijst dáár in de verte voor den lezer

en denker het strookje land, waar eenmaal Israël huisde. En nu ontrolt zich de ontvouwing van den waren godsdienst, aan de vaderen geopenbaard en in Jezus Christus verpersoonlijkt. De oplossing van alle raadselen is gevonden. Niet de rede kan ze ontdekken. Neen, God moet zich aan u doen gevoelen; geen bewijzen, neen, een ondervinding in het leven moet u bekeeren en u bloedend en uitgeput voeren aan den voet van den Kruisheuvel. Daarin bestaat het ware leven en de verlossing van den zondenval, om het Kruis te omklemmen. - De kring, in den beginne geopend, wordt nu gesloten. Met Christus zelven wordt de samenspraak geopend, en al wat teeder is, wat welluidt, vloeit als muziek thans door die stille bladeren: 'Wees getroost; gij zoudt Mij niet zoeken, wanneer gij Mij niet had gevonden. - Ik dacht aan u in mijn stervens-angst; Ik heb deze en die droppelen bloeds voor u doen vloeien. - Wilt gij dan altijd dat het Mij bloed blijft kosten, zonder dat gij tranen geeft' ...

Wij kunnen niet verder afschrijven. Wij willen slechts er nog op wijzen, hoe het middelpunt van het boek toch eigenlijk gevonden wordt in de verdeeling van het heelal in drie rangen; den rang of kring der stoffelijkheid, den rang der gedachte of van de geesten, en den rang der Liefde. Het is de onsterfelijke verdienste van Pascal geweest aan te toonen, dat, gelijk de wetten der gedachte niet passen op de zaken der stof, evenmin de wetten van den geest en van de wetenschap voegen aan het Rijk der eeuwige Liefde, waarvan Christus de Koning is. 'Alle lichamen, het firmament, de sterren, de aarde en zijn koningrijken, zijn niet waard de minste der geesten, want de geest kent dat alles en zich zelven en de lichamen kennen niets. Alle lichamen te-zamen en alle geesten te-zamen en al hun voortbrengselen en gewrochten zijn niet waard de minste opwelling der Liefde: die behoort tot een rang welke oneindig verhevener is. Uit alle lichamen te-zamen kan men niet één kleine gedachte persen, dit is onmogelijk, en van een anderen rang. Uit alle lichamen en geesten kan men niet één beweging van ware Liefde opwekken; dat is onmogelijk en van een andere orde: het is bovennatuurlijk.' Aandoenlijk is het, dat Pascal als hoogste type der mannen van den geest en van de wetenschap, in den kring der gedachte, stelt den vorst der mathesis, Archimedes. De voorkeur

voor dezen tak van kennis verloochent hij nooit en blijft hij getrouw.

En zoo kunnen wij het boek sluiten; doch als van zelf valt onze blik op woorden als de volgende: ‘Men begrijpt niets van de werken van God, wanneer men niet in beginsel aanneemt, dat hij den één verblindt, den ander licht geeft.’ Met andere woorden, ook in zijn laatste boek blijft Pascal dezelfde, de man die de genade Gods in al haar kracht tegenover den vrijen wil blijft verdedigen. Sceptisch moge hij zijn, waar het de wijsbegeerte geldt, hier is hij volkomen overtuigd. In dien zin is zijn arbeid de bekroning van het werk van Saint-Cyran, en, van dien kant beschouwd, slechts de volkomenste uitdrukking van de bedoeling en het streven van Port-Royal. Ook zijn doel was gericht op een vernieuwing van het Christendom in den zin van Augustinus.

Hij gaf zulk een kracht en stevigheid aan het gebouw van Port-Royal, dat de stormen vooreerst voorbijdreven en het klooster niet deerden. Toen later het klooster was gevallen, bleef het werk van Pascal nog onverlet. Wel dachten de Voltairiaansche achttiende eeuw en de Duitsche wijsbegeerte het te vernietigen; wel dreven de zwartste wolken daartegen aan; doch, na elke nieuwe bestorming en ontploffing, stonden die fragmenten der gedachtenzuilen van Pascal even schoon en slank overeind, gelijk de ruïnen van Palmyre afsteken tegen den blauwen hemel van het Oosten.

VII.

Pascal's beeld dreigt ieder oogenblik uit de lijst van Port-Royal te wijken: het springt voor onze oogen naar voren uit de enge begrenzing: doch van het standpunt van Port-Royal bezien, vormt dat beeld niet het eigenlijke midden van het tafereel: neen, voor allen die zich hechten aan het klooster, valt zeer bijzonder het eigenaardigste licht op Angélique's jongsten broeder, op den doctor der theologie, op hem die de questie van het recht en het feit als verweêrmiddel leerde gebruiken, op ANTOINE ARNAULD.

De groote Arnauld, zoo werd hij door zijn tijdgenooten genoemd. Al was het toen de tijd der groote namen en der groote

mannen, er is over hem maar één stem. Juist de vervolging, die hij te verduren had, maakte hem in de oogen zijner omstanders nog grooter. Hoort zijn grafschrift, door Boileau gedicht:

Au pied de cet autel de structure grossière,
Gît sans pompe, enfermé dans une vile bière,
Le plus savant mortel qui jamais ait écrit:

Mais pour fruit de son zêle on l'a vu rebuté,
En cent lieux opprimé par leur noire cabale:
Errant, pauvre, banni, proscrit, persécuté.
Et même par sa mort, leur fureur mal éteinte
N'aurait jamais laissé ses cendres en repos,
Si Dieu lui-même ici de son ouaille sainte
A ces loups dévorants n'avait caché les os.

Het bewijst in elk geval, dat Arnaulds naam door de besten uit het Frankrijk dier dagen met ongewonen eerbied werd genoemd: zijn geschriften werden als orakelspreuken aangehoord, en die belangstelling verflauwde niet gedurende een lang leven van 82 jaar, waarin hij werken schreef, wier inhoud een 42-tal groote deelen in quarto vult. En thans! - bijna al wat hij schreef schijnt vergeten: in Academische bibliotheken vindt men ternauwernood zijn boeken. Inderdaad is er niet veel meer van hem over dan een naam[1)].

Hij-zelf was te Parijs geboren, den 8sten Februari 1612, jongste kind van den advocaat Arnauld. Toen zijn vader, na het drukke, rumoerige leven, dat hij geleid had, vol kamp tegen de Jesuïten, vol zorg voor het groote huishouden, het hoofd op 59jarigen leeftijd in 1619 nederlegde, was Antoine dus nog zeer jong. Zijn oudere zusters waren toen reeds in het klooster Port-Royal, dat Angélique in 1609 had hervormd, en hadden aan dat klooster allengs dat eigenaardige merk gegeven, waardoor het beroemd zou blijven. Trouwens, al die leden van de familie Arnauld waren een zeer bekwaam, heftig en tegelijk doctrinair geslacht: een geslacht, dat desnoods polemiseerde en strijd voerde: en weldra bleek het, dat in den allerjongsten

1) Arnauld is (dunkt mij) goed geteekend in het uitgebreide en inhoudrijke werk van Hermann Reuchlin, Geschichte von Port-Royal. Zie deel I, pag. 206 seqq., deel II, pag. 488, 511 seqq.

zoon - die geboren werd toen de oudere kinderen zelven reeds kinderen hadden - zich al die hoedanigheden der familie als het ware concentreerden. Hij werd de meest volmaakte uitdrukking van het type Arnauld.

Voorloopig was hij, bij den dood van zijn vader, nog een kind: hij werd door zijn moeder opgevoed tegelijkertijd met de zonen van zijn zuster Mevrouw le Maître; wij noemen le Maître en de Saci, die oom tegen hem zouden zeggen, al waren zij ouder of van gelijken leeftijd. Hij zou evenals le Maître in de rechten gaan studeeren: maar de moeder had sinds het oprijzen van Port-Royal zulk een voorkeur voor alle godsdienstige vraagstukken gekregen, dat zij hem bewoog liever theologie te gaan studeeren aan de Sorbonne. Lescot, de biechtvader van Richelieu, zou hem eerst onderwijzen; deze was een goed scholasticus, doch niet in den zin van Augustinus; Saint-Cyran echter, die allengs ook de vriend der moeder was geworden, gaf den aankomenden student de werken van Augustinus ter overdenking: hij greep de leerstukken, door Augustinus ontwikkeld, met geheel zijn ziel aan: in 1635 kon hij den titel van ‘bachelier’ verwerven en nu zou hij voortstudeeren om de hoogere graden te verkrijgen, en eindelijk dien met veel moeite en na jaren werkens te bekomen graad van doctor in de theologie. Zijn leven had in die dagen niets bijzonders: als men wil, had het zelfs zijn wereldsche kanten: het was een werken uit ambitie om den hoogsten wetenschappelijken rang te verwerven. Slechts kenmerkte hij zich door groote oprechtheid, en Walon de Beaupuis wist later te verhalen, hoe Arnauld op eervolle wijze zich bij disputen overwonnen verklaarde. Hij was intusschen meer en meer in contact gekomen met den abt de Saint-Cyran: toen deze in 1638 gevangen was gezet, werd de vriendschappelijke betrekking schriftelijk aangehouden. Deze nu wist den jongen Arnauld te overtuigen, dat hij zijn leven niet ernstig, niet diep genoeg opvatte: dat er veel te veel menschelijke ijdelheid in die studie school: ‘wees bang voor die geleerdheid,’ zoo riep hij hem toe: ‘de doctorale waardigheid is het, die u bedrogen heeft’. Die woorden werkten: en zoo geschiedde het dat, terwijl Arnauld allengs die zoo begeerde graden kreeg, hij tevens geheel en al veranderd was; dat hij in den geest reeds toebehoorde aan Port-Royal.

Hij werd ten volle - met alle rechten en attributen - doctor in de theologie den 18^{den} December 1641, toen hij 29 jaren oud was. Zijn moeder overleed in datzelfde jaar 1641; zij was op het einde van haar leven (zooals wij weten) mede in het klooster Port-Royal gegaan, en, als laatste woord van eene stervende, had zij haar jongsten zoon toegeroepen: 'verdedig altijd de waarheid.' Welnu, hij zou het doen, *asque ad effusionem sanguinis*, op gevaar af van de waarheid met zijn bloed te bezegelen, zooals de woorden zijner bul luidden.

Saint-Cyran was in die dagen zijn gids en zijn leidsman. Arnauld bezocht hem in de gevangenis: en op één dier bezoeken, 8 Mei 1642, waarin de abt hem steeds aanmaande niets ter wereld laf te doen ('rien faire lâchement'), wekte hij hem op een boek te schrijven, dat in zekeren zin als manifest van Port-Royal kon dienen. Want - zooals wij weten - omstreeks 1640 was het nagelaten werk van Jansenius, het boek 'Augustinus' uitgekomen, en Saint-Cyran wilde nu, dat iemand van zijn school eens aanwees, hoe de beginselen van Augustinus in de praktijk van het godsdienstig leven hun toepassing vonden. Arnauld volgde dien wenk en schreef (zooals wij reeds boven vermeld hebben) een boek, dat onder den titel van '*La fréquente Communion*' in 1643 uitkwam. Het boek maakte een geweldigen opgang, en werd dadelijk, zooals ook de bedoeling was, als manifest van Port-Royal opgenomen. Daarbij kwam nu het feit, dat paus Urbanus VIII, door een bul van Juni 1643, de beginselen, waarvan Jansenius was uitgegaan, veroordeelde. Al was nu in die bul nog niet de naam van Jansenius genoemd, zoo wist in bevoegde kringen een ieder wie bedoeld was, en het boek 'la fréquente Communion' werd dus dadelijk mede een verboden werk. De nieuwsgierigheid mengde er zich onder, en dat alles werd nog sterker, toen in dat zelfde jaar 1643 Saint-Cyran stierf, zoodat nu, voor de oogen der wereld, op Arnaulds schouderen de mantel van den abt viel, en de leerling hoofd der richting werd. De aanleiding, die als punt van uitgang tot het schrijven was genomen, was een klein feit, een gebleken verschil van meening over het avondmaal. De prinses de Guyméné en de markiezin de Sablé, die beiden haar best deden om zich te gedragen naar de regelen van Saint-Cyran, hadden getwist of men naar een bal mocht gaan, den dag, waarop men aan de

communie had deelgenomen. Er was toen door Mad. de Guyméné een leefregel, door Saint-Cyran en Singlin opgesteld, vertoond: daartegen waren allerlei geestelijken opgekomen, onder anderen 'le père' Sesmaisons: en Arnauld ging nu op zijn wijze de questie behandelen, en tegen de zwakke, fletsche en flauwe opvatting van zedeleer en leven zijn protest inleggen. In zeker opzicht was dus het boek van Arnauld een boek van devotie. Het maakte een uiterst strengen en somberen indruk. De stijl was scholastisch en als in den derden persoon geschreven: veel verheffing, veel *relief* werd er niet in gevonden; doch de indruk van ernst, dien het wilde te weeg brengen, werd volkomen bereikt. De man, die door Arnauld het meest geprezen en bewonderd werd in deze bladzijden, was Carlo Borromeo, de strenge heilige, de man der tuchtroede en der zeer harde boetedoening. Op het voetspoor van dezen heilige werd nu ook door Arnauld alles zoo kras mogelijk opgevat. Voor zijn tijdgenooten kreeg Arnauld dus dadelijk, bij het begin van zijn loopbaan, die sombere, stroeve plooi. Intusschen werd het boek veel gelezen; in de brieven van Balzac wordt het meermalen genoemd: men twistte zelfs over de nieuwe fransche woorden door Arnauld gewaagd, o.a. over het woord '*exacteté*', dat hij in den trant van '*netteté, sainteté*' vormde en in de plaats van '*exactitude*' gebruikte: in één woord, Arnauld werd door zijn boek dadelijk vermaard. Des te meer, omdat onmiddellijk van de zijde, die zich tegen Saint-Cyran en Port-Royal had gekant, verschillende strijdschriften tegen het werk uitkwamen: de volgelingen der Jesuïten Nouet en Petavius lieten er weêrleggingen tegen drukken: het werd een storm - een storm in een glas water. De fijne wereldwijze Mazarin, die na den dood van den heftigen Richelieu in 1642 Frankrijk zou gaan besturen, zag het eerst eenigszins glimlachend aan. Ter wille van het Parlement, dat hij noodig had, wilde bij de Jansenisten (wier denkbeelden door velen van die parlementaire familiën werden gedeeld) wel eenigszins laten begaan[1)], doch de geestelijkheid, die hij nog meer moest ontzien, vroeg vervolging; hij bedacht dus een uitweg, en daar hij, als Italiaan uit Rome, de heilige stad kende, ried hij Arnauld aan naar dat Rome te

1) Zie dit punt goed ontwikkeld door Ranke, Französische Geschichte, Editie 1859, deel III, p. 28.

gaan, ten einde daar zijn stellingen te verdedigen. Arnauld liep bijna in den valstrik. Doch ten slotte, beter geraden, ging hij niet. De vervolging kon nu niet gestuit worden. Het was Maart 1644, en hij moest zich gaan verbergen. Hij stelde zich '*à couvert* (zooals hij 't noemde) *sous l'ombre des ailes de Dieu*'. Hij was nu 32 jaar en voortaan zou bijna zijn gansche leven altijd in het half-donker worden gesleten: als een mol onder den grond, zooals Madame de Sévigné het schilderachtig uitdrukte.

Doch juist, door dat verbergen en zich schuil houden, werd hij in de verbeelding zijner tijdgenooten des te grooter. Hij was klein van gestalte en zwart - '*petit homme noir et laid*', heet het van hem -: hij had een gelaat vol uitdrukking: maar men zag hem niet: men bemerkte alleen dat er telkens boeken van zijn hand verschenen - zoo al zeer spoedig nu '*la tradition de l'Eglise*' - en men voelde de slagen in die boeken aan anderen toegebracht. Want hij was een bij uitstek polemische natuur, altijd in wapenrusting, man der logische deductie: geen vonken van genie spatteden, als bij Pascal, uit dat zwaardgekletter: neen, hij was slechts een taai worstelaar; maar op zijn gebied een athleet, een verbazende controversist. Zijn terrein was eenigszins bekrompen; hij moest, om te kunnen produceeren, altijd een boek hebben, waartegen hij kon strijden: dan volgde hij vast en streng de regels van het spel; zijn heftige en hevige pen kraste over het papier en de sombere zinsneden volgden elkander op. Een streng man: streng voor anderen, doch allereerst voor zich zelven, een Cato van 't Christendom.

Van 1644 tot 1648 was hij voor goed verborgen. In een soort van halfduister zag men hem omstreeks 1648 voor het eerst weder in het klooster Port-Royal der vallei. Dáár werkte en studeerde hij met de overige heeren 'Solitaires,' met le Maître, met de Saci, met Lancelot. En daar juist ook in 1648 zijn zuster, la Mère Angélique, met haar gezellinnen in de vallei terugkwam, werd het voor hem een zeer bedrijvig en aangenaam bijeenzijn. Arnauld zelf werkte dáár vooral aan het onderwijs. Hij schreef zijn boeken over de grammatica en logica; en opmerkelijk is het, hoezeer hij zich verstaan kon met de toen voor het eerst opgang makende wijsbegeerte van Descartes. Allerlei gesprekken en discussiën werden over de stellingen dier filosofie toen in het klooster gehouden:

vooral het punt, dat de dieren slechts automaten waren, hield Arnauld bezig en werd door hem verdedigd. De hertog de Luynes - die juist toen de groote beschermer en aanhoudende bezoeker van Port-Royal was, die het klooster had doen verbouwen en vergrooten, en een klein kasteel (dat van Vaumurier) voor zich er bij had laten oprichten - had alle moeite om tegen Arnauld vol te houden, dat zijn jachthonden toch wel eenige eigen scherpzinnigheid hadden. Doch Arnauld hield vast aan Descartes: de deftige methode van dien wijsgeer had hem bekoord, en het fiere '*cogito ergo sum*' zijn hart gestolen. Pascal zou wel anders hebben neêrgezien op het streven van Descartes; doch Arnauld nam die manier van redeneeren over, en vereenigde het met de leer van Saint-Cyran en Jansenius tot een soms vrij wonderlijk geheel.

Zóó leefde hij tot 1653 in Port-Royal. In Juni 1653 verscheen nu de bul van den paus Innocentius X, waarbij - als vervolg op een vroegere bul van zijn voorganger, paus Urbanus VIII, van Juni 1643 - niet langer de beginselen, waarvan Jansenius was uitgegaan, maar de vijf gewraakte stellingen uit het boek Augustinus werden veroordeeld; altijd echter met weglating van den naam van Jansenius. Arnauld had eerst bij zich zelven besloten over deze twistpunten te zwijgen; maar hij kon het niet uithouden, daar de Jesuïten reeds hier en daar en overal den aanval begonnen. Er was slechts een aanleiding noodig om Arnauld's polemiek te doen losbarsten. Die aanleiding kwam; wij hebben ze reeds vroeger vermeld. Op den 31sten Januari 1655 bevond zich de hertog de Liancourt, een der vrienden van Port-Royal, in den biechtstoel van een der kerken te Parijs: de pastoor aldaar weigerde hem de absolutie wegens zijn verhouding tot Port-Royal; nu moest wel iemand uit den kring van dat klooster een verweerschrift opstellen. Arnauld gaf dan ook een brief uit, weldra gevolgd door een tweeden brief, een klein boekdeel, waarin de questie werd behandeld, of het waar was, dat de door den Paus veroordeelde stellingen in het boek van Jansenius werden gevonden (de questie van het feit en 't recht): en waarin, ten tweede, uit het voorbeeld van de verloochening van Petrus werd aangetoond, dat ook den rechtvaardigen de Genade soms konde ontbreken. Die brieven werden nu voor de theologische Faculteit te Parijs, de Sorbonne, aangeklaagd. - Het gewicht van

deze gebeurtenis voor Arnauld was zeer zwaar. Hij was een der sieraden der theologische wereld, en liet zich nog altijd bijzonder voorstaan op zijn titel van doctor der theologie; zijn positie in de Sorbonne was altijd groot geweest en hij zou dat alles verliezen, wanneer hij zijn proces niet won. Men weet den uitslag. Hoewel beroemde mannen zich tegen de censuur van Arnauld verklaarden: - wij noemen namen als van de Sainte-Beuve en zelfs van de Rancé - toch werd, na heftige debatten en geweldige pleidooien der geestelijkheid, Arnauld in Januari 1656 veroordeeld. - Men had in Arnauld de leer van Jansenius en vooral Port-Royal willen treffen. Dit laatste werd niet bereikt. Want al kon men een controversist als Arnauld bekampen, zonder dat het groote publiek partij trok: - zijn nader verweerschrift, de 'dissertatio theologica quadripartita,' vond natuurlijk weinig lezers - uit het klooster stond iemand op, die veel schitterender het staal kon doen flikkeren: Pascal. Arnauld was intusschen door die veroordeeling bepaald sterk benadeeld. Hij was in het klooster der vallei en wachtte op het eind-oordeel. Hij herhaalde bij zich zelven de woorden van Augustinus op Psalm 118; toen kwam de tijding van het vonnis, en hij ging weg, om zich weder te verbergen. 'Mon pauvre petit frère!' zoo had reeds la mère Angélique in een brief van 6 December 1655 gezucht.

En het was goed, dat hij zich nu verborg, want men zou hem anders in de Bastille gesloten hebben. Paus Alexander VII bekrachtigde door zijn bul van 16 October 1656 de bul van Innocentius X, ditmaal met bijvoeging van den naam van Jansenius en van zijn boek. Van 1656 tot het jaar 1668 is Arnauld nu steeds verborgen: het meest in gezelschap van Nicole, die hem in al zijn werken helpt. En dit verschuilen moet zoo letterlijk mogelijk worden opgevat: eens, in een der herbergen van de vóórsteden van Parijs, als koopman verkleed, gekomen, werd hij slechts gered door de tegenwoordigheid van geest van Saint-Gilles, die op zijn fluit begon te spelen en afleiding bezorgde. Hij studeerde in zijn geheime afzondering altijd-door en voortdurend schreef hij, het meest polemische werken. Men zag hem nergens, en hij zelf zag natuurlijk de menschen niet. Aandoenlijk is het, hem in zijn brieven van zeer bekende personen te zien schrijven: '*je n'ai jamais vu*' dezen en genen. Doch daardoor werd hij

in de voorstelling der menschen hoe langer hoe somberder: een onderaardsche schaduw bedekte hem: en hij zelf kreeg werkelijk iets hards. Toch was hij met al zijn hardheid zoo kinderlijk van gemoed; in de huizen waar hij verborgen was kon hij soms spelen met de kinderen. Doch de hardnekkigheid van geest in de polemiek nam wel toe. Zelfs dagteekent uit die dagen zijn twist met den toen bijna stervenden Pascal, over de questie van het feit en het recht, in welken twist de meer verheven kant niet aan zijn zijde was. Een oogenblik scheen het, alsof hij weder openlijk zijn aangezicht zou kunnen vertoonen: de bisschop van Comminges, de heer de Choiseul-Praslin, had in 1663 een soort van compromis ontworpen, waardoor ook Port-Royal zich zou hebben kunnen neêrleggen bij de veroordeelende bul omtrent de stellingen van het Jansenisme. Doch Arnauld meende de hand niet te kunnen aannemen en de poging tot verzoening sprong dus geheel af. Hij moest dus in 1663 weder eens zoo scherp zich schuil houden. Daarbij kwam, dat velen hem gispten, omdat de eigenlijke slagen, wegens het niet tot stand komen van het compromis, neêrkwamen op de zusters van Port-Royal. De aartsbisschop Péréfixe leidde toch nu tegen haar de harde vervolging van 1664. Vele doctoren der theologie, die in 1656 Arnauld's partij hadden gekozen, o.a. de Sainte-Beuve, gingen dan ook over tot de tegenpartij. Zij beschuldigden Arnauld van koppigheid, van humeur. Weldra kwam de zeer krasse bul van Alexander VII, van 1665, waarbij deze zijn vroeger in 1656 gegeven bul herhaalde, verscherpte, en tevens het formulier bekrachtigde, waarbij men de vijf stellingen, getrokken uit het boek van Jansenius, moest verwerpen en oprechtelijk verdoemen in den zin door dien schrijver bedoeld. Zoo was de geheele wereld tegen Arnauld. Hij was alléén met zijn geweten. Doch ook de zusters uit Port-Royal bogen niet.

In deze dagen vallen zijn eerste betrekkingen met Holland, of liever met UTRECHT. De leiders van Port-Royal dachten er aan des noods uit Frankrijk te verhuizen: enkelen hadden, even als de Engelsche Puriteinen, aan Amerika gedacht; anderen vestigden het oog op het eiland Nordstrand, op de kusten van Holstein. Dit eiland was 11 October 1634 bij een doorbraak der dijken door de zee als verzwolgen; vele duizenden inwoners waren toen omgekomen. De hertog van Holstein-Gottorp,

tot wiens domein het behoorde, wilde groote privileges geven aan ieder, die concessie vroeg om het eiland droog te maken en goede dijken er aan te leggen. Een dier privileges was de vrije uitoefening van den godsdienst. Er vestigde zich een Catholieke gemeente, die weldra af hing van de kerk te Utrecht. En sinds 1663 zijn nu voortdurend onderhandelingen aan den gang tusschen de heeren van Port-Royal en den feitelijken kerkvoogd van Utrecht, den heer Neercassel, wiens zelfstandige houding tegenover de Jesuïten men toch reeds bewonderde, om door geldelijke offers voet te krijgen op Nordstrand. Men nam deel in deze financieele zaak, om zeker te zijn ergens een vaste wijkplaats te hebben.

Intusschen vingen enkele der zeer hooge kringen te Parijs aan eerbied te toonen voor Port-Royal. De prinses van den bloede, madame de Longueville, stelde haar hôtel open voor de vervolgden, en sinds 1666 is dan ook Arnauld meestal dáár verholen. Hij was werkzaam aan een vertaling van het Nieuwe Testament met de Saci en Le Maître, de zoogenaamde vertaling van Mons (Bergen), welke aan een bepaalde behoefte voldeed en algemeen werd bewonderd in de hoogere kringen. Toen men die vertaling aanviel, kon Arnauld ze met glans verdedigen. Hij kwam daardoor weder eenigszins in gunst. Aan het hof had hij verschillende vrienden, vooral de Condé's. Er begon een zoeler wind voor hem te waaien.

Men weet wat geschiedde. Op het einde van het jaar 1668 werd, met goedvinden van Lodewijk XIV en met bewilliging van Paus Clemens IX, een VREDE der Kerk gesloten, waarbij de zusters en heeren van Port-Royal zich verplichtten de formule van Paus Alexander VII te teekenen, wanneer daarbij in het midden werd gelaten, of de veroordeelde stellingen al dan niet uit het boek van Jansenius waren getrokken. De pauselijke nuntius werkte ijverig mede, om deze uitkomst tot stand te brengen. En de koning was verheugd, dat thans geheel zijn rijk in vrede zou leven. Trouwens een lid der familie Arnauld, Pomponne, de zoon van d'Andilly, was reeds ambassadeur: hij werd, bij koninklijken brief van 5 September 1671, minister van buitenlandsche zaken en riep dus zijn bloedverwanten in het volle licht.

Arnauld verliet zijn schuilhoek, en werd door Pomponne den 24sten October 1668 aan den grooten koning voorgesteld. Hij

was naief-verblind door den glans, die van dien troon afdaalde. De zon van Lodewijk XIV schitterde toen met al haar stralen. En Arnauld scheen een oogenblik gelukkig. Hij kon nu openlijk in het daglicht werken en handelen: een bedrijvige werkzaamheid begon hij in vereeniging met Port-Royal; hij was 56 jaar, in de volste rijpheid van zijn geestkracht. Hij schreef en schreef. Met zijn vrienden gaf hij in 1670 *les Pensées* van Pascal uit. Geheel Port-Royal was een bezige bijenkorf, waar honig werd gegaard. Doch die daarbinnen huisden vergaten te veel, dat de gansche toestand van vrede af hing van het humeur van den koning. Nog was de luim goed; nog gevoelde hij zich overwinnaar van het buitenland; nog omgaf hem Molière: nog bekoorde hem mevrouw de Montespan; doch dit zou niet altijd duren. De uiterst handige en bekwame prediker der Jesuïten, Bourdaloue, had reeds in 1670 in een zijner kerkredenen een zeer opgemerkten aanval tegen het karakter van Arnauld gewaagd. Sprekende over 'de christelijke strengheid en ernst,' had hij een schitterend welsprekend stuk voorgedragen over de strengheid, die zich vooral uit in liefdeloosheid tegen anderen, in aanvallen tegen geheele corporatiën, in een droefgeestige norschheid. Kortom, Port-Royal moest voorzichtig zijn. En het was niet voorzichtig. Er waren reeds enkele zaken geschied door de heeren van Port-Royal, waarover de koning de wenkbrauwen fronsde, zoo over Nicole's memorie tegen de casuïsten, zoo over Henri Arnauld's mandement. De koning liet door Pomponne aan Arnauld zeggen: dat hij niet meer tevreden was. Arnauld wilde ook niet buigen: de koning nam nu weldra besluiten over de kerkelijke zaken; die den vrede ophieven.

Arnauld week dadelijk: hij poogde zich te verbergen even als vroeger, in Frankrijk. Maar Madame de Longueville was in April 1679 gestorven: hij zag dat het schuilen vruchteloos zou zijn, en den 17^{den} Juni 1679 ging hij over de grenzen naar België. Hij zou nooit meer in Frankrijk komen. Hij was nu 68 jaar en hij zou nog vijftien jaren in ballingschap leven, tot 1694. Doch leven als een oude leeuw, zonder afmatting te kennen. Nicole wilde niet meer medegaan op al die zwerftochten en maande tot rust. Maar het droevig verheven antwoord van Arnauld klonk hem toe: 'Rust, rust - heb ik niet een eeuwigheid om in te rusten?'

Zijn tocht leidde hem eerst in de Spaansche Nederlanden; in 't begin zag men hem te Bergen, waar hij zes maanden bleef - daarna te Doornik, Kortrijk, Gent en eindelijk te Brussel. Dáár betrok hij weldra, met eenige vrienden die hem vergezelden, een huis in de Quakelstraat (Rue des Cailles), eigenlijk drie kleine huizen, die elk, onder afzonderlijken gevel staande, in elkander liepen en juist op dat tijdstip gebouwd waren om voor een 'gesticht' te dienen. Overal waar hij in België vertoefde, en nu vooral te Brussel, bleef hij schrijven, overtuigender nog dan vroeger: een groote hoogheid van geest kenmerkte hem in die dagen in zijn polemiek: bijna klassieke bladzijden zijn door hem toen opgesteld, vooral tegen Mallet.

Doch België was nog niet volkomen veilig voor hem: hij trok dus naar het klassieke land der vervolgden en vluchtelingen, naar Holland. Arnauld was van Juni 1680 tot October 1682 in ons land. De man, tot wien hij dáár vooral zich begaf, was de feitelijke aartsbisschop van Utrecht, Neercassel. Deze is een zeer opmerkelijk man geweest. Hoewel hij zich nog geheel en al voegde in de organisatie der Roomsch-Catholieke kerk - eerst met Codde is de afscheiding der oud-Catholieken geschied - waren er reeds kleine wrijvingen tusschen hem en Rome, die aantoonden, dat de Utrechtsche kerkvoogd zich niet neêrleggen kon bij de uiterst strenge centralisatie, die Rome, met behulp der Jesuïten, overal in alle deelen van het Catholieke grondgebied wilde invoeren. Neercassel zelf was een zeer gedistingeerd prelaat; men behoeft zijn portret - in het gebouw van den Driehoek van St. Marie te Utrecht of in het Seminarie der Muurhuizen te Amersfoort - maar aan te zien, om getroffen te worden door de nobele en fijne trekken, die volkomen zouden passen in een omgeving van Lodewijk XIV. Trouwens, hij had zijn opleiding in het 'Oratoire' van Berulle ontvangen en was altijd met Frankrijk in betrekking gebleven. Toen dan ook de fransche koning in 1672 binnen Utrecht trok, werd de Dom dier stad aan Neercassel overgegeven, om er de Catholieke godsdienstviering weder in te voeren. Als schrijver had Neercassel zich bekend gemaakt door zijn werk '*Amor poenitens*'. Met Arnauld was hij vooral in aanraking gekomen door de zaak van Nordstrand; doch dit was slechts de uiterlijke aanleiding; inderdaad waren de levens-opvattingen van Neercassel en die van Port-Royal stroomen van gelijke

richting; beiden hadden hetzelfde gewicht gehecht aan de zelfstandigheid der bisschoppen en der dioceesen en hadden gelijken strijd met de Jesuïten te voeren[1]. Wegens den Calvinistischen geloofs-ijver der Utrechtsche gemeente achtte Neercassel het niet geraden lang te Utrecht te wonen; hij koos tot verblijf het kleine stadje Huissen bij Arnhem, vanwaar hij telkens bezoekreizen aan een aantal zijner gemeenten bracht; op een dier reizen is hij in Juni 1686 te Zwolle overleden. Met hem nu was Arnauld in Holland steeds in betrekking. Arnauld vertoefde vooral te Delft, doch ook te Utrecht en op het buiten van van der Graft in de veenen achter Alphen, alwaar van Erckel pastoor was.

Arnauld was bijzonder ingenomen met ons land. In een brief van 27 Mei 1681 aan de Pontchâteau geschreven (zie de verzameling zijner brieven, deel II, n°. 347, p. 103) kan men een aardige beschrijving van ons land lezen[2]. Het verblijf van Arnauld was voor de gezindheid van Neercassel en de zijnen niet zonder gewicht. Hij versterkte blijkbaar de strekking van Utrecht, om zich meer en meer zelfstandig ten opzichte van Rome te houden. Overigens bleef Arnauld volkomen in zijn geheel, ook in Holland. Men zou wellicht meenen, dat hij, nu

1) Zie over hem van Heussen's Batavia Sacra. In den laatsten tijd hebben zich met Neercassel vooral bezig gehouden: J.M. Neale, 'Historyof the so called Jansenist Church of Holland.' Oxford, pag. 172 en 173; Bennink Janssonius, 'Geschiedenis der Oud-R.C. kerk in Nederland,' bl. 118-155; Prof. Lintelo de Geer, 'De Dom van Utrecht,' 1866; Prof. Ter Haar, Utrecht in 1672, 1872, blz. 67 vlgg. - en vergelijk voor alle verdere kleine détails de uitnemende dissertatie van J.A. Gerth van Wijk, 'Historiam Ecclesiae Ultrajectinae Romano-Catholicae, male Jansenisticae dictae, 1859.'

2) 'Nous avons fait bien des voyages depuis votre départ. Nous sommes présentement dans les Isles Fortunées. Je m'étais figuré ce pays-là selon ce qu'on m'en avait parlé, comme des marécages dont on aurait de la peine à se tirer, ou des amas de fange et de boue, comme était le village dont je vous écrivis si piteusement, il y a dix-huit mois. Ce n'est rien moins que cela; ce sont tous petits canaux fort propres, qui donnent moyen d'aller partout en barque quand on veut. Mais on y va aussi à pied par des rues aussi nettes et aussi sèches que des allées de jardin. Car on y apporte tous les ans de nouveau sable, et si l'on y manquait, on serait mis à l'amende. Ce sont au reste les meilleurs gens du monde, presque tous Catholiques, et regardés comme les plus dévots de toute cette Eglise de Hollande,' etc.

hij in Holland zoo gastvrij was ontvangen en door geen vervolging werd geplaagd, eenigszins de gevoelens van dat Holland had ontzien; neen, niets van dat alles: hij stelde er als het ware prijs op, om aan het Calvinistische Holland te toonen, dat hij in de verste verte geen Calvinist was; daarenboven, hoe hard Lodewijk XIV Port-Royal ook vervolgde, deze bleef voor Arnauld de koning bij uitnemendheid, en zoo gebeurde het, dat, terwijl Lodewijk bezig was aan de maatregelen, welke zouden leiden tot herroeping van 't Edict van Nantes, en gansch Holland hierover in beweging was, Arnauld die maatregelen ging verdedigen; nog sterker: in 1681 zien wij hem de partij der samenzweering der Catholieken in Engeland, aan welke beweging de naam van Titus Oates is verbonden, verontschuldigen; toen eindelijk de herroeping van het Edict van Nantes kwam, stond Arnauld weder op de bres om dat goed te keuren; hij was niet bereid zijn denkbeelden te verloochenen ter wille van zachte behandeling. Doch op die wijze kon hij niet goed in ons Protestantsch land blijven. In October 1682 ging hij weder naar het Catholieke Brussel.

Hij was nu 70 jaar, en hoewel hij zich eerst eenige maanden stil hield, was zijn aard te heftig om rust te kennen. Hij was weder bezig boeken te schrijven, die hij dan langs allerlei omwegen in Frankrijk zocht te verspreiden. Een bezending boeken, welke hij met veel zorg had bijéénverzameld, werd juist in dat jaar door de fransche regeering aangehouden, terwijl de personen, die bij de voorgenomen verspreiding waren betrokken (o.a. la père de Breuil) voor langen tijd in den kerker werden gezet. Doch al zulke rampen wekten hem slechts op, om des te meer te volharden. Hij zette zich dubbel aan het werk, om de wereld van het goed recht zijner richting te overtuigen. Hij kreeg in die dagen te Brussel dappere medehelpers in twee jongere aanhangers, in Quesnel en du Guet. Hij wilde dan ook van geen schikkingen hooren: integendeel, strijden tegen een ieder, op zijne wijze, omringd met loopgraven en staketsels van redeneering. Nu vooral begon hij zijn polemiek tegen den wijsgeer Malebranche: het weêrleggen van diens stelsel behoort tot het beste wat Arnauld heeft geschreven; ook met den opkomenden Leibnitz brak hij een lans, en steeds was hij bezig tegen een ieder zijn wapens te keeren. Zijn laatste geschriften waren weder tegen de Je-

suïten gericht, naar aanleiding der vervolging, die een klooster te Toulouse had te verduren: - maar ook nog tegen Willem III van Oranje stond hij op: en, hoe ook vervolgd en verbannen, verdedigde hij nog altijd Lodewijk XIV, zelfs na de dragonnades en na zijn daden in de Pfalz.

In 1690 - hij was nu 78 jaar - werd hij weder door de toen eenigszins clericale regeering van Brussel lastig gevallen: hij moest dus nogmaals verhuizen en vluchten: natuurlijk naar Holland, het éénige land waar men volmaakt vrij kon leven. Van April tot September 1690 is hij dus weder in Holland, zwervend met zijn klein gezelschap en toch altijd polemiseerend. Aan Bossuet verweet hij juist in die maanden zijn gebrek aan moed, zijn weinige fierheid tegenover den koning. Eindelijk mocht hij op het einde van 1690 te Brussel terugkeeren. Daar wachtte hem echter eene grievende beleediging, dewijl een valsch geschrift onder zijn naam in omloop was gebracht. Juist scheen men in Frankrijk hem beter gezind: zijn neef Pomponne was in 1691 weder minister geworden. De koning vroeg dezen voor het eerst weder naar zijn oom, 'naar den staat der gezondheid en naar den leeftijd van Arnauld.' Pomponne antwoordde snel, hopende dat Lodewijk XIV iets verder zou willen gaan en hem zou veroorloven rustig in Frankrijk te sterven. Doch het vriendelijk woord kwam niet. Nog een laatste boek schreef Arnauld te Brussel over de kerkelijke welsprekendheid. Toen legde hij zijn dagwerk neder. Op het laatst van zijn leven waren vooral bij hem Ruth d'Ans, domheer in Brussel, en verder medevluchtelingen als des Essarts en Guelphe, die hem tot secretarissen dienden: hij bleef echter geheel in de schaduw, kwam slechts even uit in den kleinen tuin van zijn huis te Brussel, en stierf daar den 8sten Augustus 1694, 82 jaar oud.

Toen hij gestorven was, had het volgende voorval plaats aan het hof van Versailles. Boileau, de rechtschapenheid in persoon, en altijd de trouwe vriend van Arnauld - men herinnere zich, dat hij eens aan den koning had durven zeggen: 'Laat uwe Majesteit slechts overal naar Arnauld zoeken, zij is te gelukkig om hem te vinden.' - Boileau dichtte nu zijn tiende 'Epitre' '*A mes vers*', waarin een drietal warme regels aan Arnauld waren gewijd. Het dichtstuk moest als laatste nieuwe pennevrucht aan den koning worden voorgelezen. Racine

belastte er zich mede. Hij las de verzen voor: doch toen hij aan de regels over Arnauld kwam, hield hij even stil - doch ging moedig voort, en liet nu aan den koning hooren datgene, waarop Boileau zich 't meest verhoovaardigde, te weten, dat Arnauld eens Boileau's verzen had verdedigd en gerechtvaardigd:

Arnauld, LE GRAND ARNAULD, fit mon apologie.

Lodewijk XIV knikte toestemmend.

De koning had hem wel overal vervolgd, maar rekende den niet geringen tegenstander toch als deel van den roem zijner regeering.

Noemt nu ook de nakomelingschap Arnauld niet meer zoo groot, als zijn tijdgenooten meenden, zij zal hem toch ook niet geheel kunnen vergeten. Zijn leven was een leven zonder zon. Zijn persoon was in geschriften niet zeer beminnelijk, hij had te veel gal: de slagorde van zijn argumenten gebruikte te-veel projectielen uit een arsenaal vol beleedigingen. Doch dit ééne staat vast: hij was jaloersch op wat hij de waarheid achtte, en die waarheid heeft hij verdedigd als een trouwe wachthond. Intrigues heeft hij nooit gesmeed. Hij vocht met open vizier. Hij was heftig, hij was sterk. Zijn tijdgenooten noemden hem den man, waard dertig legioenen: dat is ons te veel; doch hij blijft voor ons een moedige, krachtige figuur, vol merg en pit, met zijn eerlijke koppigheid, met zijn deêge degelijkheid, met zijn bitterheid, met zijn vastheid te midden van vervolging. Zijn karakter is voor ons grooter dan zijne werken, en onophoudelijk blijft hij voor onze gedachten trekken van de ééne plaats naar de andere, met 't woord op de lippen: ‘rust, rust, heb ik niet een eeuwigheid om in te rusten?’[1)]

Wordt Arnauld niet meer gelezen, zijn medehelper en medestander NICOLE is altijd een der voorbeelden uit de Fransche literatuur, op wien in de scholen, en later in het leven, de aandacht nog wordt gevestigd. De ‘ESSAIS DE MORALE’ van Nicole blijven, zoo men wil, in goeden naam. Telkens komen bloemlezingen van die ‘*Essais*’ uit, meestal door

1) Zie over hem twee schoone bladzijden van Saint Marc Girardin, Essais de litterature et de morale. 1853, I, pag. 36, 37.

kenners te zamen geschikt. Een der laatste en beste edities is zeker de schoone keus, die Silvestre de Sacy in 1857 bij Techener uitgaf. Toch komt het mij voor, dat het woord bloemen, met het oog op Nicole, slechts met groot voorbehoud is te gebruiken. Zoekt men frischheid van geur, malsche geschakeerde kleuren, een ranken, veerkrachtigen stengel, men zal ze vergeefs in deze anders keurige ruikers treffen; neen, de verzameling blijkt slechts te zijn een hoeveelheid van fijne, lang bewaarde bloemen: planten, die jaren achtereen in de bladen van dikke boeken zijn weggeborgen, en nu, daaruit genomen en te zamengebracht, ons boeien door fraaie teekening, door edelen vorm, maar waaruit de geur is vervlogen, het leven is verdwenen. Gedroogde bloemen zijn het - meer niet. Verwacht niets nieuws of sprekends, stel u tevreden, zoo gij bij 't zien van de bloem onwillekeurig denkt aan een voor u aandoenlijke herinnering. Dit is, dunkt mij, de indruk, dien de geschriften van Nicole thans op ons maken. De vroeger, mede door Madame de Sevigné, zoo hooggeprezen stijl schijnt ons nu wat flets toe, soms eentoonig als 't gedroppel der buien op een regenachtigen dag. De Heer Silvestre de Sacy verwijt ons, wanneer wij zoo oordeelen, dat ons verhemelte bedorven is door de gekruide en gepeperde spijzen der pikante letterkunde onzer dagen; het kan zijn, maar wij herinneren er aan, dat de luchtige zoon van Madame de Sevigné Nicole's stijl toch ook vergeleek bij *blanc-manger*, waaraan men spoedig genoeg heeft. Laten wij moeder en zoon disputeeren en zien, welke plaats de metgezel van Arnauld voor en in Port-Royal heeft.

Hij was te Chartres geboren in 1625, de zoon van een advocaat: de jongen las alles wat hij kon vinden, stichtelijke en niet stichtelijke boeken, en zou - dit spreekt van zelf - studeeren. Hij ging in 1642 als student naar Parijs om zich in de theologie te bekwamen; hij werd er de leerling van de Sainte-Beuve, den man van de middenpartij, die hem dadelijk een gematigde plooi in zijn studiën gaf. Doch hij had relaties met Port-Royal, door zijn tante Marie des Anges Suireau: hij kwam dus al spoedig dáár in die omgeving, en werd - toen hij, wegens de twisten over de vijf punten van Jansenius, het opgegeven had om priester of zelfs doctor der theologie te worden - meester in de literatuur en in de wijsbegeerte te Port-Royal. Singlin nam hem

spoedig onder zijn leiding, en sinds 1654 zien wij hem in alles als vaste hulp en medewerker van Arnauld. Nicole was echter van gansch anderen aanleg dan Arnauld. Was deze moedig, hevig en krachtig, Nicole had eigenlijk een vreesachtige natuur: zijn fijne, zachte en eenigszins weekelijke aard deed hem liefst de moeielijkheden ontwijken of voorbijtrekken: hij had een zwak gezicht en kon dus niet altijd-door lezen of werken: hij gevoelde zich spoedig afgemat. Toch hielp hij Arnauld trouw, hij schreef keurig latijn en had in het fransch een gemakkelijken, bevalligen stijl: hij wond zich op en vermande zich om tot de hoogte van Arnauld te komen. Vooral stond hij Arnauld ter zijde bij zijne uitéénzetting der questie van het recht en het feit. Nicole was inderdaad van meening, dat de harde kamp ter wille van een misverstand in de wereld was gekomen: volgens hem hadden de lieden zich verbeeld, dat het Jansenisme een secte was; hij zou bewijzen dat het een denkbeeldige ketterij was: al het rumoer en geraas was volgens hem soms '*much ado about nothing*'. De paus had rechtens gelijk, maar feitelijk vergiste hij zich; want de veroordeelde stellingen waren in het gansche boek van Jansenius niet te vinden.

Nicole was intusschen Port-Royal door zijn schrijven van het grootste nut; hij had Pascal zeer geholpen bij 't vervaardigen der Provinciales; in 1658 en 1659 deed hij een reis in Vlaanderen en in Duitschland langs den Rhijn, en dáár vertaalde hij de Provinciales van Pascal in het latijn; hij had Terentius goed daarvoor gelezen en gaf nu den latijnschen Pascal, onder den pseudoniem van Wendrock, te Keulen in 1658 uit. Voorts hielp hij verder Arnauld, doch altijd met deze 'nuance', dat hij zooveel mogelijk verzachtingen wilde aanwenden en een verzoenings-politiek wilde volgen: hij was in dit opzicht diplomaat, en velen der heeren uit Port-Royal waren het geheel en al met hem oneens. Dit nam niet weg, dat hij Arnauld overal volgde en vergezelde en met hem de schuilplaats deelde, die het hôtel van Mad. de Longueville hun aanbood. Slechts was hij in den toestand van iemand, die met anderen in een bootje op het meer is gaan zitten en tegen zijn wil of bedoeling nu verre afdrijft. Toen dan ook de kerkelijke vrede kwam, ging hij te Troyes wonen, als om te toonen, dat hij niet alle lotgevallen van Arnauld later zou willen deelen.

Hij werkte echter gedurende deze jaren van vrede geheel in den geest van Arnauld. Hij schreef een lang en breed werk tegen 't Calvinisme, om uitéén te zetten, dat de opvatting van het avondmaal der Catholieke kerk de juiste was. Het werk had tot titel: ‘de la Perpétuité de la foi de l'Eglise Catholique touchant l'Eucharistie’; het eerste deel kwam uit in 1669, de twee latere in 1672 en 1676. Het was een geweldig controversistische arbeid, vol excepties en prescriptiën tegen de protestanten; de houding van den schrijver was daarbij deze, dat hij den schijn aannam van wel goed te zijn met deze Calvinisten te willen redetwisten; als resultaat van dat werk wordt vermeld, dat Turenne het Protestantisme vaarwel zeide.

Hoe dit zij: Nicole had tegelijkertijd echter een anderen schrijf-ader geopend. Nevens de geleerde polemiek, die hij als volgeling van Arnauld voerde, was hij begonnen, op het voetspoor van Pascal, kleine fransche brieven te stellen, waarin hij de godsdienstige questies voor het publiek bracht. Het waren de zoogenaamde ‘*Imaginaires*’, straks gevolgd door de ‘*Visionnaires*’. De titel geeft al aan, dat Nicole nog altijd vasthield aan het denkbeeld, dat kleine oorzaken de bron van al het kwaad en van al het geraas waren geweest. De stijl had een eenvoudige fijnheid en grensde aan het beminnelijke naieve; het talent van Nicole kwam hier tot zijn recht. Sommigen, die zich herinnerden hoe flikkerend Pascal schreef, noemden Nicole wel een Pascal zonder stijl; maar anderen wisten te waardeeren, hoe in die schijnbaar doodgewone vormen werkelijk een zeer fijne ontleding van het Christelijke hart werd gegeven. En dat alles werd nog duidelijker, toen sinds 1671 achtereenvolgens Nicole's ‘*Essais de morale*’ verschenen: dit waren zijn meesterstukken; en enkele daarvan, o.a. ‘Les moyens de conserver la paix de la société’, hebben bepaald duurzame waarde. Madame de Sevigné wilde ze in bouillon veranderen, om ze met een paar teugen in-ééns te kunnen opdrinken. Wij gaan zoover niet, maar wijzen op de menschkundige opmerkingen bij het verbreken van trouwe vriendschap; opmerkingen, die aan de hand geven, dat ook hij niet zoo zeker was altijd aan zijn vrienden te behagen. Trouwens, hij had zich bij het begin van den kerkelijken vrede eenigszins ter zijde gehouden en hield zich in die jaren op zekeren afstand van Arnauld. Onwillekeurig kwam hij weder bij Arnauld: zelf had hij mede aanleiding

gegeven tot het verbreken van den vrede, door de latijnsche memorie over de verslapping der zedeleer bij de Jesuïten. Nu kwam weder de vervolging: Arnauld moest wijken en vluchten naar het buitenland. Ook Nicole was reeds in Brussel; doch toen Arnauld hem opriep, om hem weder overal te volgen, ook naar Holland, toen had het feit plaats, dat wij boven hebben vermeld. Nicole's zachte en bange aard had de overhand: hij wilde rust.

Hij was 54 jaar en liet Arnauld alléén naar Holland gaan, terwijl hij zelf naar Luik en weldra naar Sedan trok; doch de rust, die hij bedoeld had, zou hij natuurlijk nu 't allerminst krijgen. Een ieder uit Port-Royal wierp den steen op hem, en dit werd niet minder, toen het bleek, dat hij bij den aartsbisschop de Harlay moeite deed, om in vrede zijn verdere dagen te Parijs te mogen slijten. Hij zelf heeft in brieven aandoenlijk verhaald, hoe hij 't harde leven niet kon uithouden, en Arnauld, zijn aard kennende, heeft hem nimmer scherpe verwijten gedaan. De overige heeren en vooral de dames van Port-Royal konden echter nooit anders dan medelijden met hem gevoelen, al werden zij later weder eenigszins zijn vrienden. Hij leefde verder stil en vergeten, schreef het leven van zijn tante Marie des Anges, verbeterde de geschriften van anderen, polemiseerde nog eens met de Calvinisten, schreef ook tegen Quesnel en bedacht zelfs een nieuwe zachtere opvatting van het stelsel der Genade. Van dit laatste wilde het eigenlijke Port-Royal natuurlijk niets hooren. Hij woonde in Parijs overigens door een ieder geacht, als een Christelijk beoefenaar der letteren en stierf 70 jaar oud, in 1695, vijftien maanden na Arnauld. Hij had gevraagd, dat ook zijn hart in Port-Royal zou worden begraven. Doch men vergat het.

VIII.

Arnauld kan beschouwd worden als de schakel, die de eerste generatie uit het klooster Port-Royal verbindt aan het geslacht, dat nu allengs, na het sterven der ouderen, op den vóórgrond treedt. Wij begeven ons thans geheel en al in den kring van dat TWEEDE GESLACHT, dat met het eerste gemeen heeft den ernst, de getrouwheid aan de eigenaardige

opvatting van 't Christendom, maar dat in eenvoud, in stille rustige waardigheid voor de eerste keurbende onderdoet. Deze leden der tweede generatie zijn voortdurend in strijd, voeren altijd-door polemiek tegen Rome, en in dien strijd nemen zij soms uitsluitend de advocaten-positie aan van te willen beweren, dat zij zich zouden onderwerpen aan de veroordeeling der vijf stellingen van Jansenius, zoo maar de Paus kon bewijzen, dat die punten in het veroordeelde boek te vinden waren. Tegenover de Roomsch-Catholieke kerk en hiërarchie beroepen zij zich dus op een exceptie. Lancelot had vroeger gezegd: ‘Of die stellingen al of niet in Jansenius te vinden zijn, is van ondergeschikt belang: het essentieele is, of zij in den Heiligen Augustinus zelven voorkomen; wij bewijzen het, en het is dus de heilige kerkvader (weet 't wel), dien gij veroordeelt, wanneer gij deze stellingen vonnist.’ Doch de tweede generatie zegt tot den Paus: ‘Gij veroordeelt de vijf stellingen en wij ook; wij onderwerpen ons in de questie van *'t recht*; maar zijn die vijf punten in Jansenius *feitelijk* te vinden? Gij zegt 't, doch wij blijven twijfelen, totdat gij 't ons bewijst.’ Zoo weken zij eenigszins af van den geest van Saint-Cyran, en Lancelot, oud geworden, deelt dan ook, in een brief van 24 Januari 1684, de wereld van Port-Royal in twee afdeelingen: de eerste, hoe langer hoe minder talrijk, van hen die met Saint-Cyran hebben geleefd, en de tweede van hen, die, later gekomen, *Jozef niet gekend hebben*. Deze tweede school nam het denkbeeld der hervorming van het Catholicisme, in den zin van Augustinus, niet meer zoo grootsch op; zij interpreteeren, polemiseeren, doch staan altijd op een betrekkelijk nauwen grondslag. Het wordt soms een school van controverse meeningen. Inderdaad kampen zij - wanneer wij uitsluitend op het parool van den strijd letten - een strijd om het formulier. Ook de karakters lijden wel iets daaronder; in plaats van groote rust tegenover de woede en vervolging der vijanden, komt een zekere ‘Rechthaberei.’ Zij zijn soms geleerder - de vrouwen vooral - dan de onmiddellijke volgelingen van ‘la mère’ Angélique en van Saint-Cyran; werkelijk staan zij er op, het beter te weten dan de Paus, en niettegenstaande den Paus Roomsch-Catholiek te blijven; doch zij worden heftiger: Port-Royal wordt allengs meer dan vroeger een kring van oppositie.

De vrouw nu, die nog op zeer edele en fiere wijze den toon aangeeft in deze tweede generatie, is LA MÈRE ANGÉlIQUE DE ST. JEAN.

Geboren 2 November 1624, stierf zij 29 Januari 1684. Zij is dus 59 jaren oud geworden, en in dat leven heeft zij een vastberadenheid, een dapperheid, een wakkerheid en een flinkheid ten toon gespreid, die aan haar karakter iets mannelijks geven. Zij was de dochter van Arnauld d'Andilly, de zuster van den minister, markies de Pomponne, en deze laatste was gewoon aan zijn vriendin Madame de Sévigné - zie een brief van 29 November 1679 - te zeggen: 'reken er opdat al mijn broeders, al mijn kinderen en ik zelf leêghoofden zijn, in vergelijking met Angélique.' Zij had niet alleen veel karakter, maar zij was ook een geniale vrouw, vol geest en vuur. Zij onderscheidde zich van haar vrouwelijke omgeving ook daarin, dat zij een kunstenaars-hart in zich omdroeg. Zij was gewoon kleine beeldjes van was te maken, en had zij op dit punt geen gewetens-bezwaren gehad, daar zij de eischen der kunst niet geheel en al kon doen samenstemmen met die van den godsdienst, dan hadden haar vingeren zeker schoone kunststukken voortgebracht. Nu bedwong zij dat vuur, en liet zij slechts zien hoe levendig haar geest was door de gevatheid, waarmede zij, te-midden van de vervolging, altijd een ieder bejegende, die haar waardigheid aantastte.

Reeds op haar zesde jaar was zij in het klooster Port-Royal gebracht, om onder de zorgen der zusters van haar vader, Angélique en Agnès, te worden opgevoed. Dáár binnen de muren van het klooster vond zij haar wereld, haar kring van gedachten. De natuurlijke levendigheid van haar geest mocht geen andere dwaaltochten ondernemen, dan langs de paden van het labyrinth der dogmatiek over de Genade Gods. Op haar zeventiende jaar kwam zij onder de schriftelijke leiding van Saint-Cyran, toen gevangene te Vincennes. Weldra deed zij, in 1644, de gelofte en gedurende twintig jaren was zij de onderwijzeres der kinderen en der 'novices'. Zij wisselde dit werk af met eigen studiën van levens-beschrijvingen der heiligen, en van-zelf werd zij er zoo toe gebracht om bouwstoffen bijéén te verzamelen over het leven van de eerste 'mère' Angélique, de hervormster van het klooster. De drie deelen met berichten omtrent het leven van die Angélique

die in 1742 te Utrecht zijn verschenen, zijn dan ook grootendeels door haar verzameld. Zij legt bij dat alles eenig wetenschappelijk streven aan den dag; zekere geleerdheid was haar eigen. Haar oom Arnauld, de doctor der theologie, heeft haar toegerust met al de bagage der godgeleerde kennis, en zij is bereid daarover met anderen te redetwisten. Vandaar is zij toch altijd een gansch andere dan de eerste Angélique. Deze, de eigenlijke grondlegster van Port-Royal, was allerminst een theologische natuur: zij was met al de volheid van haar overtuiging Christin, verheven in haar eenvoud en strengheid; haar nicht was een kampioen voor de opvatting, die zij de ware achtte. Laten wij echter billijk zijn. De eerste Angélique kon Port-Royal stichten, de laatste moest het verdedigen. En in die verdedigende, verwerende houding zien wij dan ook Angélique de St. Jean steeds staan.

Om haar geheel en al te teekenen, hebben wij niet anders noodig, dan haar gestalte en woorden weêr te geven gedurende de *twee groote aanvallen* die Port-Royal te doorstaan had. allereerst in 1664, toen de aartsbisschop Péréfixe, ten tweeden male in 1679, toen de aartsbisschop de Harlay het klooster aantastte[1)].

De vervolging van 1664 was (na Mazarins dood) op persoonlijk verlangen van Lodewijk XIV begonnen. De nieuwe aartsbisschop van Parijs, die, sinds het terugtrekken van de Retz en het sterven van de Marca, was opgetreden, de goedhartig bulderende, onstuimige PÉRÉFIXE, ging aan den wil van den koning gevolg geven, en, na eenige vruchtelooze pogingen om de zusters te bewegen het door de geestelijkheid vastgestelde formulier over de vijf stellingen van Jansenius te teekenen, zou hij de zusters gaan straffen. Hij had eerst, 9 Juni 1664, een lang bezoek aan het Port-Royal van Parijs gebracht en ieder der zusters afzonderlijk toegesproken. Reeds dadelijk had hij gezien, dat die Angélique de St. Jean een vrouw was van meer dan

1) Wij gebruiken van haar: ‘Discours de la R.M. Angélique de St. Jean, appelés Miséricordes ou Recommandations faites en chapitre.’ Utrecht, chez Corneille le Fevre 1735. - Voorts ‘Discours de la R.M. Marie Angélique de St. Jean sur la règle de S. Benoît’, 2 Tomes, Paris. 1736. Vooral de uitnemende, door haar zelve opgestelde ‘Relation de la captivité de la mère Angélique de St. Jean,’ te vinden in de uitgave in quarto der ‘Relations.’

gewoon karakter, en, toen hij tegenover haar Saint-Cyran aanviel, had hij op haar gelaatstrekken gelezen, dat zij zich met geweld bedwong den aanval op den heiligsten man, dien zij gekend had, niet met woorden te beantwoorden. Haar oogen moesten zeggen wat zij gevoelde. Nu zou Péréfixe verder gaan. Den 26sten Augustus 1664, ten twee ure, kwam hij vóór het klooster te Parijs met acht koetsen, vergezeld van zijn grootvicarissen, van de aalmoezeniers en andere geestelijken, te-zamen twaalf in getal, van den *lieutenant-civil*, den provoost van de wijk, den bevelhebber van de wacht en vier commissarissen. Hij had een geleide van twintig deurwaarders met hun stokken, en 200 kolveniers van verschillende regimenten, die zich op de binnenplaats van het klooster in 't gelid plaatsten, met het musket op schouder. De aartsbisschop was in groot ambtsgewaad en men droeg het kruis voor hem uit. - Daarbinnen in het klooster waren de zusters onder haar abdis Madeleine de Ligny, en vóóraan stond de reeds zeventigjarige mère Agnès met haar drie nichten, dochters van d'Andilly, onder welke allereerst het oog viel op de kloeke, bijna veertigjarige Angélique de St. Jean. De aartsbisschop, na al de zusters in kapittel te hebben vergaderd, hield, omringd van zijn twaalf geestelijken, een korte rede, waarin hij de halsstarrigheid van het klooster beklaagde, en haar aanzeide, dat hij als straf twaalf der zusters zou wegvoeren, en wel allereerst de abdis, la mère Agnès, en Angélique de St. Jean. De abdis de Ligny antwoordde met de gewone kalmte: ‘Monseigneur, wij gelooven in geweten verplicht te zijn om van deze daad van geweld in hooger beroep te komen en te protesteeren, gelijk wij thans protesteeren, dat al wat men nu met ons doet of zal doen, geenerlei waarde en kracht tegen ons heeft.’ En al de aanwezige zusters herhaalden luid en als met één stem: ‘Wij appelleeren, wij protesteeren, wij protesteeren!’ - De aartsbisschop antwoordde onwaardig heftig: ‘Ik lach er wat om!’ - Hij voerde de twaalf gevangenen zelf naar de deur van het klooster; en daar de eene of andere bleef dralen, verloor hij het weinigje koelbloedigheid, dat hij bezat. In zijn zenuwachtige drift liep hij heên en weder tot naar een verkeerden uitgang. De zuster Angélique de St. Jean, zoo fier en rustig, wees hem te-recht, en zij was te midden van dat wapengekletter en dat rumoer in haar binnenste zielsblijde, werkelijk als één dier Heili-

gen, wier leven zij zoo dikwijls had overpeinsd, ter eere van haar Heiland vervolgd te worden. Bij de poort van 't klooster stond haar vijf en zeventigjarige vader d'Andilly, die toegesneld was op het gerucht van hetgeen met Port-Royal gebeurde. Zij wierp zich aan zijn voeten en vroeg zijn zegen. Toen nu de ‘lieutenant-civil’ achtereenvolgens de namen der zusters vroeg, vóór dat zij in de koetsen stapten, vroeg hij ook - al kende hij haar goed - haar naam. Zij zeide den naam dien zij in het klooster droeg. Hij vroeg toen den geslachtsnaam. Enkele der omstanders, die dicht bij hem stonden, fluisterden hem toe: ‘Ziedaar den heer d'Andilly, die haar vasthoudt; het is één van zijn dochters.’ Hij wenkte met het hoofd, om te kennen te geven, dat hij 't ook wel wist, maar dat zij zelve het moest zeggen en herhaalde: ‘Uw naam?’ - ‘Toen zeide ik’ - het zijn haar eigen woorden - ‘dien naam zeer luid, zonder te blozen, want in zulk een geval staat het belijden van onzen naam gelijk met het belijden van den naam van God, wanneer men dien naam wil onteeren ter wille van Hem.’

Zoo trad de fiere dochter der Arnaulds in de koets en reed zij met drie andere weggevoerde zusters weg. Een aalmoezenier en een onbekende dame zaten mede in 't rijtuig. Zij spraken geen woord. Angélique de St. Jean was de eerste die moest uitstappen, en wel in het klooster der Annonciades, dicht bij de straat Saint-Antoine. In dat klooster was een der biechtvaders, le père Nouet, dezelfde die 20 jaren geleden zoo sterk in zijn preeken had uitgevaren tegen het boek van Arnauld, ‘la Fréquente Communion’, en abdis was de weduwe van den bekenden maarschalk de Rantzau. Deze dame was van den Lutherschen godsdienst tot het Catholicisme bekeerd; zij had veel ijver, wist velen ook tot bekeering te bewegen en gold voor geleerd. Met opzet had men Angélique de St. Jean dáár gebracht, opdat zij iemand zou kunnen vinden, die tegen haar bestand zou zijn. Er heeft dan ook gedurende de tien maanden, dat zij in dit haar vreemde klooster geïnterneerd is geweest, een eigenaardig drama plaats tusschen Angélique en Mevrouw de Rantzau. Het zijn soms heftige samenspraken, pikante tooneelen: de ééne wil niet buigen, de andere niet toegeven: de abdis is geheel en al ultramontaansch; de gevangene houdt vast aan haar meer vrije en zelfstandige opvatting van het Christendom. Dit laatste komt

al dadelijk bij het eerste binnentreden in het klooster der Annonciades uit: men bracht haar namelijk naar de kapel der Onbevlekte Ontvangenis; ‘dit mysterie’ - zegt zij daarop - ‘was mij nieuw, daar er bij ons geen altaar was toegewijd aan meeningen die bestreden konden worden; ik wierp mij dus slechts in de armen van de Moeder der schoone keuze en der heilige hoop, welke de twee titels zijn, waaronder ik haar in dit huis (zoolang ik er was) altijd heb aangeroepen.’ Zóó was het begin en zóó bleef de toestand altijd-door. Toch was het voor haar, die als samengegroeid was in de organisatie van het klooster Port-Royal, die van kind-af in die vereeniging zich geheel en al thuis had gevoeld, een bittere gewaarwording aldus van al haar zusters afgescheurd te zijn. Wel deed zij haar best over dag fier te blijven, te midden van haar omgeving, en het gelukte haar, door altijd het oog op hooge voorbeelden te vestigen: ‘ik deed de ondervinding op, dat men, om in groote droefenis niet te verzwakken, nooit de oogen moet neêrslaan, die men naar het gebergte heeft opgeheven.’ Maar het kostte strijd; het sterkere deel van haar persoon moest het zwakkere - dat aan de droefheid wilde toegeven - telkens ondersteunen; ‘het was mij alsof ik mijn ziel op mijn handen droeg, zooals een vrouw een kind, dat men speent, in de armen wiegt: zij wandelt er mede op en neêr en geeft het aflciding zooveel zij kan, opdat het zich der voedster niet herinnere.’ Zoo leefde zij eenige weken in haar gevangenis; want het was een ware afsluiting; achter slot werd zij gehouden in een kamer boven bij den zolder, geheel gescheiden van het overige gedeelte van 't klooster; zij mocht er slechts uitkomen op de uren en tijden van den dienst, en dan onder geleide van een der nonnen, die dadelijk na het einde van den dienst haar weder opsloot. Slechts drie keeren bij dag opende zich haar deur. Zelden bezocht haar de abdis, Mevrouw de Rantzau, en dan alleen met het doel om haar te bekeeren. Van de zusters van Port-Royal hoorde zij niets, alleen soms het met gejuich ontvangen bericht, dat enkelen teekenden. Aan de Sacramenten mocht zij geen deel nemen. En des avonds werden drie deuren achter haar gesloten en gegrendeld. - Des nachts kwam dan ook de angst, die over-dag was bedwongen, een angst die hoe langer hoe sterker werd; zij leerde ‘wat wanhoop is en welke weg daarheen leidt.’ Zij begon te meenen, dat God

haar kastijdde in zijn toorn; zij kreeg een gevoel, alsof God zich van haar afwendde: want tot nu toe was zij altijd slechts bezig geweest met de gedachte aan den roem om te lijden ter wille van de waarheid: en die nog zelfzuchtige inzichten brachten dan een storm in haar brein, een orkaan van denkbeelden te weeg, waarbij men zich zelve zou gaan afvragen, of alle strijd niet ijdel was, of de Voorzienigheid Gods werkelijk bestond. Toen, in het bitterst van haar zielelijden, had eens op een nacht God haar opgewekt door een straal van zijn Licht: en dat licht, haar hart treffende, had zulke vreemde en zonderlinge zaken haar ontdekt, dat zij, van vrees vervuld, niet meer de oogen tot God durfde opslaan. Zij gevoelde zich in de diepte, in de laagte; zij had tot den hemel willen reiken en was in den afgrond neêrgeploft. - Zij was in gevaar van haar lamp te zien uitdooven, omdat zij geen hoop genoeg had, om het vuur van haar liefde en het licht van haar geloof te onderhouden; de duister omwolkte geesten der Hel zag zij: het was een soort van twijfel, zooals Pascal dien had gekend. - Die toestand duurde zes weken: allengs kwam met de gewoonte en met de zekerheid van gang het geloof weder boven; zij herinnerde zich uit welk huis ze was gekomen, en dat zij niet voor-niet een dochter der Arnaulds was. Toen tegen November 1664 de Jesuïten hun preeken in het klooster der Annonciades gingen houden, ging zij niet naar het koor: in haar kamer maakte zij zich zelve een kerk; zij zong dáár luide, den klank en echo volgende, de liederen en gezangen mede, die het koor in de vasten aanhief; kortom, zij werd thuis in haar stilte en afzondering, en des nachts, te middernacht of later, stond zij op om God ter eere te zingen. ‘Ik wilde dat men gezien had, hoe goed en hoe schoon het is, om zóó in het midden van den nacht zich te vinden, bezig God te prijzen in een gevangenis en Zijn lof te zingen, zonder dat iemand u kan hooren dan God alleen, en zonder zelf iets te hooren dan de diepe stilte eener groote stad, die eindelijk tot rust komt als het geraas en gerol der rijtuigen ophoudt. Dat heeft iets zoo schoons en verheffends, dat men het bijna niet kan weêrgeven.....’ - Aldus kwam dan na veel strijd en na veel schrik, wanneer men haar vertelde dat zoo vele zusters van Port-Royal, en zelfs la mère Agnès (wat niet waar was) teekenden, de kalmte terug: een kalmte, die, na de stormen van

twijfel en angst, ditmaal vergezeld ging van veel tranen over al de afwijkingen van Gods weg. - Altijd-door, te midden van al dien inwendigen kamp, bleef zij echter in staat het hoofd te bieden aan Mevrouw de Rantzau. Een zeer pikant tafereel vertelt zij ons zelve van één dezer gesprekken. Eens kwam de aartsbisschop zelf naar het klooster om een onderhoud met Angélique te hebben. Mevrouw de Rantzau was daarbij tegenwoordig en had op vrij hoogen en trotschen toon, als ware zij nog in de wereld de gemalin van den maarschalk, haar toegesproken; nu bracht zij de gevangene zelve naar haar kamer. Doch het gesprek hield de gedachten bezig en redetwistend stapte de abdis voort. Zij gingen beiden de trap op en kwamen aan de deur van Angélique's kamer, die gesloten was. De sleutel moest door een der andere mindere zusters gezocht worden; het duurde eenigen tijd, en zóó stonden zij een kwartier op de trap. Het in de spreekzaal afgebroken gesprek werd nu hervat, meer kort-af en heftiger van toon. Mevrouw de Rantzau beriep zich op Origenes, Angélique kaatste terug met den heiligen Hieronymus. ‘Zij achtte zich sterk door een beroep op het vierde concilie; dat dwong mij een beroep te doen op het vijfde en zesde concilie, betreffende Honorius. Nauwelijks hoorde zij mij Honorius noemen, of zij nam zijn verdediging op zich... Ik had het veld vrij voor mijn antwoorden, maar daar ik er geen nut of genoegen in zag iemand te weêrspreken, die de waarheid niet zocht, wilde ik het gesprek afbreken, zeggende, dat ik al die twisten aan de geleerden overliet en mij slechts bezig hield met bidden. Zij antwoordde onmiddellijk, als wilde zij mij verder lokken, daar zij dacht dat ik den twist wilde ontwijken: ‘O ik ken de geheele kerkelijke geschiedenis, ik weet dat alles en zal op dat alles u bescheid geven.’ Nu hernam ik met wat meer warmte, want haar aandrang prikkelde mij: ‘En ik, mevrouw, ik weet niets, daarom is het 't best niet te zamen te redetwisten, want ik ben uw portuur niet. Ik smeek u, laat mij God bidden en spaar mijn droefenis.’ Zij werd al warmer en warmer en zeide mij niet los te laten, daar het mijn heil betrof. Ik werd ook ongeduldig, en zonder verder antwoord maakte ik voor haar een diepe buiging en, mij naar een venster keerend, viel ik op mijn knieën om God te bidden, in afwachting dat men den sleutel bracht.’ - Van dat gehalte zijn meer gesprekken ons

bewaard; men ziet door die woorden heên (gelooven wij) de levendigheid der gebaren, het vuur der oogen. Wij kunnen alles niet mededeelen; alleen dezen trek nog, die teekent. Mevrouw de Rantzau sprak op een dag over den smaad van het anathema en over de excommunicatie over Port-Royal door den Paus uit te spreken: 'Er is toch één troost,' zeide Angélique, 'het is dit: dat de opvolgers van den heiligen Petrus wel eens navolgers zijn van diens te groote voortvarendheid om het zwaard te trekken, en dat zij dan even als hij te spoedig kwetsen, zonder het verlof van Christus af te wachten; maar Christus treedt dan naar voren en geneest het oor....' Het einde was, dat Mevrouw de Rantzau een zekeren eerbied voor haar gevangene kreeg en dat zij niet zonder teekenen van hoogachting haar later liet vertrekken.

Dat weggaan had plaats op 2 Juli 1665, toen al de gevangen zusters uit de verschillende kloosters, waar zij geïnterneerd waren, werden gevoerd, en in een lange rij van zeven koetsen, omringd door ruiters en gevolg van den aartsbisschop, naar het klooster Port-Royal der vallei werden gebracht. Door de vensterglazen der portieren konden de zusters, bij wendingen van den weg, elkander terugzien. Wel hadden enkelen geteekend, zeven of negen in getal: er werden dus enkelen gemist: maar er ging een gedempt gejuich in de koetsen op, toen men op de hoogte van Jouy, verlicht door de morgenzon, in een der rijtuigen de oude mère Agnès terugzag, die dus niet had geteekend; en met moeite werd de blijdschap bedwongen toen zij de kloeke Angélique de St. Jean in haar midden zagen.

Toch was er geen reden voor blijdschap, want de zusters werden naar het klooster der vallei gebracht om aldaar in volkomen afsluiting te vertoeven. Het *interdict* werd over het klooster uitgevaardigd; de banvloek uitgesproken. Aan geen sacramenten mochten de zusters deelnemen. Ook aan de stervende nonnen werden zij onthouden. Geen armenzorg, geen arbeid van opvoeding en onderwijs werd toegelaten. De vrienden van weleer waren verre. De meeste heeren van Port-Royal waren gevangen genomen. De geestelijke leider, de Saci, zat in de Bastille. Soldaten hielden rondom het klooster de wacht. Het was het somberste tijdvak van Port-Royal, en het zou drie en een half jaar duren.

Wij slaan die treurige drie en een half jaar over, en evenzoo

de gelukkige jaren die voor Port-Royal aanbraken, sinds bij arrest van October 1668 de vrede in de kerk tot stand kwam. Angélique de St. Jean genoot mede van die rust en droeg krachtig bij, om den goeden naam van het klooster hoog te doen houden. Zij werd dan ook 3 Augustus 1678 tot abdis verkozen.

Als abdis was zij volkomen op haar plaats. Doch zij moest nu ook kunnen beschikken over al hare geestkracht, want in Mei 1679 begon, na het breken van den vrede, de laatste zware vervolging, die uitliep op de vernietiging van Port-Royal. De vervolging werd thans geleid door een gansch ander persoon, dan door den niet zeer handigen Péréfixe. De nieuwe aartsbisschop, DE HARLAY, is een der politiekste koppen, die ooit den kerkelijken zetel van Parijs hebben ingenomen[1]. Een fijne gedistingeerde man, bekend om zijn goede vormen. Het is maar jammer, dat hij aartsbisschop was, want zedeloozer man leefde er misschien niet in Parijs. Hij was een zeer schoon prelaat - men zeide, wanneer men hem onder zijn vrouwelijk gehoor zag, 'formosi pecoris pastor, formosior ipse' - en verwonderlijk beleefd. Toen men besloten had het klooster Port-Royal des Champs nu voor goed te fnuiken, zond de Harlay eerst den 9^{den} Mei 1679 een zijner onderhoorigen, den abt Fromageau, derwaarts, ten einde inlichtingen in te winnen. La mère Angélique de St, Jean moest als abdis hem te woord staan. Het onderhoud en het verhoor over het aantal zusters, enz., ging nu zijn gang en alles geschiedde met hoffelijkheid en plichtpleging. Angélique versprak zich niet en antwoordde slechts op de vragen, zonder zich uit te laten over hetgeen niet gevraagd werd; bij het scheiden vroeg zij alléén aan den abt, waaraan zij de eer van dat bezoek en dat verhoor te danken had. De abt verklaarde, dat hij slechts een opdracht vervulde en niet wist waarom; 'doch, Mevrouw,' zoo eindigde hij, 'wat hebt gij te vreezen, onder een zoo zacht bestuur als het tegenwoordige? De koning heeft den vrede lief en de aartsbisschop is een vijand van alles wat opzien baart en behandelt de zaken zachtkens....' Acht dagen later,

1) Hij is het best geteekend in de gedenkschriften van zijn secretaris. Zie 'les Mémoires de l'abbé Legendre, secrétaire de M. de Harlay, archevêque de Paris'. Uitgave van Charpentier, 1863.

woensdag 17 Mei, des ochtends ten 9 uur, kwam de aartsbisschop zelf. Het was zijn eerste bezoek aan het klooster der vallei, sinds hij nu acht jaren geleden aartsbisschop was geworden. Hij liet de abdis, die aan de mis was, zeggen, dat zij zich niet haasten moest. Hij stapte uit zijn koets en ging eerst in de kerk; voor den vorm boog hij zich even op zijn knieën, maar toch niet zoo kort, dat hij niet juist den tijd had op één der zerken, waar hij knielde, een grafschrift te lezen, dat hem onduidelijk voorkwam. Terwijl hij nog wachtte, liet hij den heer de Saci roepen, zeide hem waarom hij kwam, sprak over dat grafschrift, en noodigde hem uit de abdis voor te bereiden op de boodschap, die hij (de Harlay) kwam brengen. Kortom, hij gedroeg zich als man van de groote wereld. Toen de Saci wegging, zag de aartsbisschop in de kerk Racine, zijn collega der fransche Academie, en ging met hem spreken. - Ondertusschen was de mis geëindigd en kwam la mère Angélique de St. Jean, vergezeld van de priores, la mère du Fargis, hem te gemoet. Hij zeide haar nu zijn mededeeling, welke daarin bestond, dat Port-Royal in het vervolg geen nieuwe zusters mocht aannemen. Om het te verzachten gaf hij deze wending daaraan, alsof het slechts een tijdelijke maatregel was, totdat het getal zusters het cijfer van 50 had bereikt, ten einde de te groote lasten van het klooster te verminderen. Angélique deed dadelijk allerlei opmerkingen gelden; zette uitéén dat, wanneer men het klooster werkelijk wilde bijstaan in het dragen van zijn lasten, men dan een verkeerden weg insloeg; de Harlay erkende, dat er iets waars was in de woorden van de abdis, maar dat hij slechts den wil van den koning uitvoerde, die wet was, en dat het niet noodig was al de beweegredenen daarvan na te gaan. Angélique liet hem echter niet los, riep zijn bemiddeling in, wees op de rampen en de tranen die hij veroorzaakte aan de arme zusters; de kerkvoogd werd haast verteederd, en het ‘helaas! helaas!’ klonk telkens van zijn lippen. Het gesprek werd bijna een fijn duel, elk der uitgesproken zinsneden haast een lichte degenstoot, die òf wondde òf zoo handig en sierlijk mogelijk den aanval afwendde. Al zuchtend drukte echter de Harlay het staal wat dieper in haar borst, en, terwijl hij steeds den hoed in de hand hield om de menigvuldige buigingen der abdis, die tegenover hem stond, te beantwoorden, deed hij haar goed gevoelen, dat de koning in

Port-Royal een middelpunt van oppositie zag, en dat zulk een vereeniging gevaarlijk was in den Staat; men maakte te veel leven en rumoer in en om Port-Royal; hij toonde aan, dat de houding van Arnauld, den doctor der theologie, den koning ten hoogste had verbaasd; zijne Majesteit had dan ook, volgens de Harlay, toen Arnauld ter wille van de aanvallen op de door hem met de Saci en le Maistre vervaardigde bijbelvertaling van Mons, een request wilde richten, gezegd, dat de eerste de beste die dat request kwam aandragen, door den kapitein van zijn garde naar de Bastille zou worden gebracht. 'Het schijnt, Monseigneur,' hernam nu Angélique, 'dat men onze Heeren van Port-Royal wel sterk afzondert van de overige menschen, omdat toch over de geheele aarde de vorsten aan hun onderdanen de vrijheid laten, tot eigen rechtvaardiging vóór hun troon, als tot een veilige wijkplaats, de toevlucht te nemen.' Zoo had zij telkens van die woorden, die een minder zich zelf meester zijnde wederpartij tot uitvallen en tot vergissingen hadden kunnen voeren, doch de Harlay was zeer bezwaarlijk te verrassen. Hij scheidde zeer vriendelijk van haar, en eerst bij het wegrijden liet hij, doch niet tegenover haar, het bevel hooren, dat ook de Heeren van Port-Royal zich moesten verwijderen. Stappend in zijn koets wenkte hij de Saci, zeide hem eenige vriendelijke woorden ook over de abdis, en gaf hem den raad met zijn vrienden binnen veertien dagen een ander verblijf te kiezen.

Angélique de St. Jean begreep uit dat alles, dat het vonnis onherroepelijk en doodelijk was. De Harlay sprak niet over onderwerping op bepaalde punten; hij dacht niet aan een interdict; hij nam slechts maatregelen die het klooster moeten doen uitsterven. Menschen konden niet meer helpen; symbolisch deed de abdis in de ijskoude hand eener op dien dag gestorven zuster een papier plaatsen, waarop de woorden stonden: 'wij doen een beroep op uw Rechtbank, onze Heer Jezus! De rechters der aarde sluiten het oor voor onze meest rechtvaardige klachten, maar gij zijt zelf ons Recht; en gij zult ons recht en mededoogen geven.....': en aan den bisschop van Angers, haar oom, schreef zij deze schoone woorden: 'Indien Port-Royal boven op een rots ware gebouwd, zou men er zich niet over verbazen, dat de bliksem telkens op haar torenspits neêrflikkerde; maar wij moeten het beleid van God en van

de wereld daarin bewonderen, dat men, hoe verborgen wij ook mogen zijn in onze vallei en onze eenzaamheid, ons toch telkens opzoekt en ons van alle kanten vervolgt.' - 'Zonderling (schrijft zij den 2^{den} Juni): wie zou het gelooven, dat onder een koning, die geheel Europa doet beven, men in den Staat te vreezen heeft voor het kuddeke onzer kinderen en voor vier of vijf priesters, leiders van een vereeniging van geestelijke zusters, welke slechts vreeswekkend is voor den Duivel, omdat, dank zij God, die vereeniging een goed geordend leger is....' 'Doch er zijn - zoo zegt zij elders - vorsten der lucht, die steeds er op bedacht zijn de drijfveeren in beweging te brengen, welke de kwade hartstochten der menschen opwekken, en alzoo al de ongerechtigheden en al de misdaden weten aan te zetten, waarvan de uitwerking openbaar is, al blijft de oorzaak ons verborgen.' Toch moet men nooit den moed opgeven. 'Er is - zoo drukt zij ergens zeer schoon zich uit - een wonderbare, hoogere orde, in wat ons thans slechts wanorde en verwarring toeschijnt. Wij moeten wachten tot Gods werk geheel vertooid is, om er de schoonheid en de evenredigheid van te zien. Het is gemakkelijk genoeg, de hand Gods op te merken in wat de menschen goeds doen; maar het geloof bestaat juist daarin Zijne wijsheid en goedertierenheid te aanbidden, waar hij den onrechtvaardigen vergunt kwaad te doen.'

De vervolging ging nu haar ongestoorden loop. Angélique de St. Jean bleef abdis en werd als zoodanig in 1681 herkozen. De verkiezing geschiedde reeds niet zonder zorgen, daar men vreesde dat de aartsbisschop ditmaal de vrije keuze niet meer zou toestaan; toch mocht alles nog zijn gang gaan; doch de abdis zelve zou niet lang meer voor haar klooster behoeven te strijden. Haar neef en zielsvriend, de Saci, stierf den 4^{den} Januari 1684, op het landgoed Pomponne. In de sneeuw werd het dierbare lijk naar het klooster der vallei gebracht. Sinds dat sterven was het, alsof de smart als een zwaard haar hart doorvlijmde. Drie weken later, 24 Januari, was zij op het graf van de Saci een oogenblik neêr gaan knielen, voordat bij het begin van den Vesper het koor de kerk bindentrad. Opstaande van de zerk gevoelde zij een heftige pijn in de zijde. Zij nam nog deel aan den Vesperdienst, sprak nog het *Pater* met gebroken stem, doch weldra moest zij zich

te bed begeven en den 29sten Januari - zij was 59 jaar oud - blies zij den adem uit. Een van haar laatste woorden was geweest het vers uit het Hooglied: ‘Dochters van Jeruzalem, ik bezweer u den zielsbeminde niet op te wekken of wakker te maken, totdat hij het zelf aldus wil.’ Zij had allengs al haar meer levendige, vurige gedachten tot een gevoel van rust en vrede weten te buigen, en had zich geoefend alles onder het gezichtspunt der Eeuwigheid te aanschouwen en te begrijpen. Zij telde op het laatst niets meer wat niet eeuwig was. Zij had altijd haar broeder Pomponne beklaagd, dat hij als minister van Lodewijk XIV aan allerlei valstrikken der wereld bloot stond, en zij werd slechts gerust, hem aangaande, toen hij in 1679 in ongenade viel.

Ook om haar - even als om de eerste Angélique - schaart zich een schilderachtige stoet van vrouwelijke figuren, de vrouwen der tweede generatie van Port-Royal, de meesten wel min of meer strijdende en redetwistende zusters, maar die kampen en heftig zijn, omdat zij een zaak, een beginsel hebben te verdedigen. Wij zullen enkelen van haar pogen te schetsen, en wel in de eerste plaats Christine Briquet en Eustoquie de Brégy.

De eerste, CHRISTINE BRIQUET, springt bijna voort, met rappen voet, uit de rustige omgeving. Zij, dochter uit een der parlementaire geslachten, nicht der Bignons, toont maar één gebrek, dat zij te veel sap, te veel pit heeft. De groote doctrinair onzer eeuw, Royer-Collard, kon zoo hartelijk lachen wanneer hij dacht aan de soms ondeugende zetten van deze Christine Briquet. Zij bleef dan ook het antwoord nooit schuldig, en het bloed steeg haar bij de eerste drie woorden eener discussie dadelijk naar het hoofd. Al hare hoedanigheden kwamen helder in het licht, toen zij bij de vervolging in het jaar 1664 ook op het einde van dat jaar was weggevoerd, om in een ander klooster geïnterneerd te worden. De abdis van dat gesticht - het was 't klooster Sainte Marie, in de straat Saint-Antoine - kwam in geen enkel opzicht met haar gereed. Men werd dáár tot de erkenning genoopt, dat zij alle dagen, uit het standpunt der orthodoxe kerk beschouwd, slechter werd. Péréfixe, de aartsbisschop, voegde haar dan ook de volgende veelbeteekenende woorden toe: ‘Ik wenschte van

ganscher harte dat gij vierduizend-maal minder geest hadt dan gij bezit..... Het is zeker, dat uw geest u ten verderve voert. Gij zijt een vrouwelijke theoloog, filosoof en kampvechtster der dogmatiek. Gij bemoeit u met het onderwijs eener wetenschap. Zeg mij eens hoe die wetenschap heet? Is het theologie of wijsbegeerte, die gij meent te leeren?' Inderdaad bleef zij niet altijd binnen de perken van Port-Royal, ja schreed zij soms tot aan de grenzen van 't Protestantisme. Zij was zeer rijk; toen zij het novicaat aannam, bezat zij reeds ongeveer een half millioen, en had een groot gevoel van onafhankelijkheid en zelfstandigheid. Doch juist daarom is het roerend om te zien, met welke teedere aanhankelijkheid zij Angélique de St. Jean lief heeft. Als het uur dáár is, dat op 2 Juli 1665 de verschillende geïnterneerde zusters naar het klooster Port-Royal der vallei worden teruggebracht, houdt juist die koets vóór het klooster Saint-Marie stil, waarin la mère Angélique de St. Jean reeds zat; Christine valt haar om den hals: het was nog donker, doch zij herkende Angélique onmiddellijk, en in het verhaal van haar wegvoering schreef zij deze schoone woorden: 'Ik bedroog mij niet: zij was het inderdaad: en zoo de duisternis mij belette haar gelaat te zien, had ik echter nauwelijks haar stem gehoord, of het was mij gemakkelijk te erkennen, dat de oneindige barmhartigheid Gods mij in haar Genade bezocht, en dat die eeuwige Zon mij haar teruggaf, die Hij mij gegeven heeft om mijn pad te verlichten en mij te leeren in Zijn geboden en in Zijn waarheid te wandelen.' Zij stierf in 1689.

Naast haar kan dadelijk genoemd worden EUSTOQUIE DE BREGY. Zij was uit een anderen, hoogeren kring dan Christine de Briquet: zij was gravin en haar moeder was vrij bekend en gezien aan het hof. Die moeder, wier brieven en gedichten later zijn uitgegeven, was echter vooral een dier '*précieuses*' door Molière gekarakteriseerd; een dame, die voortdurend haar geest vermoeide met de belangrijke questies, die het onderwerp der breedsprakige boeken van Mlle de Scudery uitmaken. De dochter had iets van dat *précieuse* overgehouden: men vindt in de gesprekken, die zij heeft opgeteekend, den toon van de romanlectuur dier dagen: en men begrijpt, dat de aartsbisschop Péréfixe dit woord over haar kon zeggen, toen hij haar duidelijk wilde maken, waarom de Jansenisten zich van haar hadden

kunnen meester maken: ‘Wat hebben zij gedaan? Zij hebben u in uw zwak aangetast; zij hebben in schoone frases u verstrikt.’ Zij behield ook in haar kloosterleven zekere trotschheid en hoogheid; de aartsbisschop beklaagde er zich herhaaldelijk over: - en in hare rapporten en relaties speelt haar de ijdelheid dikwijls trekken. Doch het moet erkend worden, dat een ieder, die haar tegenkwam, juist al sprekende haar luim en geest uitlokte: een gesprek met haar werd van zelf een schermles van vlugge rakende zetten. En daarbij worden werkelijk schoone gedachten van haar ons medegedeeld. Eens toen haar moeder haar op het gemoed drukte, dat zij gevaar liep de menschen, die zij zoo innig liefhad, nimmer terug te zien en wel door haar halsstarrigheid, antwoordde zij: ‘God is een spiegel, waarin de zielen der rechtvaardigen elkander altijd aanschouwen: en zoo men ze uit mijn oogen wegrukt, men kan ze nimmer uit mijn hart bannen.’ Zij stierf in 1684.

Beide zusters nu, Eustoquie de Brégy en Christine Briquet, waren als het ware adjudanten van Angélique de St. Jean. Zij versterkten de overigen als de abdis verwijderd was, en zij leerden een ieder het hoofd recht-op te houden. Toen de kerk zooveel moeite deed om Port-Royal tot het teekenen van 't formulier te brengen, hebben zij geen oogenblik zelfs van aarzeling gekend; geen twijfel is ooit bij haar opgekomen; zij hebben standvastig geweigerd, steunende op het gevoel van haar recht.

Anderen waren zwakker: zoo de eigen zuster van Angélique de St. Jean, namelijk Angélique Thérèse: deze, te-zamen met la mère Agnès geïnterneerd, had de dringende vermaningen der officieele kerk niet kunnen weêrstaan: ze was niet zoo sterk als de overigen; haar vader, d'Andilly, noemde haar, na hetgeen hij haar val noemde, 't arme gansje; doch vergeten wij niet, dat hij, die het meest tot de verandering van zienswijze bij haar toebracht, geen gewone priester was; het was Bossuet, toenmaals deken van het kapittel te Metz, maar reeds zeer bevriend met Péréfixe. Veelvuldig zijn de gesprekken, die zij met den volgens haar zachten Bossuet hield; zijn groote kunst bestond hierin, het gewicht der onderteekening te verminderen, haar dat teekenen gemakkelijk te maken. Een ander, doctor der theologie, Chéron, overtuigde haar dan nog meer - en zij teekende. Toen zij het gedaan had kwam het zelfverwijt op:

zij durfde de hand, die de pen had gehouden, niet meer aanzien; zij verborg die hand, als had zij er een onoverwinnelijken afkeer tegen.

Nog andere zusters zouden onmiddellijk om Angélique de St. Jean te groepeeren zijn: wij denken aan Elisabeth-Agnès le Féron, die later priores van het klooster werd; wij noemen Anastasie du Mesnil en Gertrude du Valois, die beiden zeer jong door Angélique de St. Jean tot het klooster werden toegebracht, later allerlei vervolging hebben geleden, nooit zich hebben verloochend, en, niettegenstaande die vastheid van wil, zoo zacht, zoo teeder en zoo rustig haar weg gingen; - doch vooral vermelden wij LA MÈRE RACINE, de zuster van Jean Racine's vader. Zij, la mère Agnès de Sainte-Thècle Racine, sinds 1690 abdis, en wel de voorlaatste abdis van het klooster, kon zich nog uit haar kindsche jaren herinneren, dat Saint-Cyran op haar hoofd de handen legde. Zij leefde tot 1700, en mocht dus in haar leven het uiteinde aan het begin van het Port-Royal der Arnaulds vastknoopen. Haar vaste hand had op het laatst nog den toegang in het klooster aan al de personen, die uit nieuwsgierigheid of welwillendheid zich in betrekking wenschten te stellen met de kloosterlingen, verboden.

Doch ons roept juist nog de groep der vrouwen, die, in de wereld levende, meer als beschermsters en weldoensters van Port-Royal optraden en ijverig die taak opnamen. Wij hebben vroeger bij de eerste Angélique reeds enkele dier hoog adellijke dames vermeld, - o.a. de eenigszins grillige en luimige markiezin de Sablé - wij noemen nu vooral de hertogin de Longueville, de prinses de Conti, de hertogin de Liancourt en Mlle de Vertus. Mevrouw DE LONGUEVILLE, Condé's eenige en beroemde zuster, had in 1653 een tot nu toe aan avonturen rijk geschakeerd leven aan den godsdienst willen toewijden. Toen zij 35 jaar oud was, zeide zij vaarvel aan al den glans der wereld, die haar het hoogste wat op aarde te verkrijgen is, weelde, aanzien in politieke zaken, kracht om menschen en zaken te bewegen, liefde, hartstocht, met volle teugen te genieten had gegeven; Singlin wist haar hart te bekeeren en voor hemelsche zaken te doen kloppen, en gedurende 25 jaren, tot haar dood in 1679, zou zij de groote beschermster van Port-Royal blijven. Zij liet, even als vroeger de hertogin de Luynes, in

de vallei naast liet klooster een klein hôtel bouwen, waar zij van tijd tot tijd vertoefde. Eerst na haar afsterven kon het Hof er aan denken de groote wreede vervolging te beginnen, die tot den val van het klooster leidde. Zij, wier weelderige schoonheid nog na twee eeuwen Victor Cousin's hoofd van streek bracht, ging in het begin van haar bekeering alle boetedoening van 't lichaam ondergaan: het slapen op harde planken, de tucht, het vasten, het dragen van een ijzeren gordel. En weldra uitte zich haar verbeterd leven in liefde voor de kerk, voor de armen en in een voortdurend gebed. Zij verdeelde haar verder leven tusschen het klooster der Carmelieten van den faubourg Saint-Jacques en tusschen het Port-Royal der vallei. Haar hart werd in het laatste klooster bijgezet. - Naast haar plaatst zich van zelve haar schoonzuster, de prinses DE CONTI. De jongere broeder van Condé, de prins de Conti, had zich vooral na de Fronde geheel aan Mazarin aangesloten: en toen die fijne wereldwijze kardinaal, met echte koopmansdiplomatie, zijn schoone jonge nichten uit Rome naar Parijs had doen overkomen, zoowel de dochters van zijn ééne zuster, die met den ridder Lorenzo Mancini, als die van zijn andere zuster, die met graaf Girolamo Martinozzi gehuwd was - (schitterende reeks van vrouwen, wier lotgevallen door A. Renée zijn verhaald) - had Conti in 1653 de oudste der Martinozzi's, de zeventienjarige Anne Marie, tot gemalin genomen. Deze was daardoor prinses van den bloede van Frankrijk geworden, en genoot nu een oogenblik van al de weelde van haar staat en haar rang: echt Italiaansche, droeg zij 't hart zoo hoog mogelijk; doch weldra, toen haar tot nu toe altijd verdorven gemaal door den aartsbisschop van Aleth, Monseigneur Pavillon, werd bekeerd, gaf ook zij haar voornemen te kennen, om geheel van levenswijze te veranderen, en op haar negentiende jaar gaf zij zich over aan God. Haar leven is voortaan dat van een heilige, als moest zij tot zoenoffer strekken voor al de lichtzinnigheid en zonde van haar zusters en nichten. Zij plaatste zich zelve voor de nakomelingschap als in een zwarte lijst. Wel had zij nog te strijden. Fontaine verhaalt, dat zij eens haar schoonste snoer paarlen verkocht en den prijs aan de armen gaf: - maar toen zij het snoer zag weggaan, zag zij het nog eens voor het laatst aan en liet een kleine zucht hooren. Zij nam Lancelot bij zich als onderwijzer van haar zonen; na den dood van haar

gemaal, in 1666, verbond zij zich meer en meer aan alles wat Port-Royal betrof. Bekend is het, hoe zij Bourdaloue in 1670, na zijn preek over de 'Sevérité de la Pénitence,' waarin hij den persoon van Arnauld had aangetast, vrij bitse verwijten maakte. Zij stierf in 1672, toen zij 35 jaren oud was.

Naast de twee schoonzusters mogen als beschermsters van Port-Royal genoemd worden, de hertogin DE LA ROCHEFOUCAULT-LIANCOURT en de jonge gravin DE VERTUS. De eerste was de dochter van den maarschalk van Schombourg, en dus van duitsche afkomst: twintig jaren oud, was zij in 1620 gehuwd met den hertog de Liancourt, oom van den schrijver der 'Maximes'. Haar gemaal was eerst uiterst lichtzinnig, doch zij wist hem aan zich te verbinden, en om hem bij zich te houden, begon zij die tuinen van Liancourt aan te leggen, wier bevallige lijnen en waterwerken tot den roem van hun tijd bijdroegen. Na achttien jaren huwelijks had zij haar man volkomen bekeerd, en te-zamen leidden de echtgenooten nu nog 36 jaar een voorbeeldig leven. Zij sloten zich bij Port-Royal aan, en het is juist deze hertog, die aanleiding gaf, dat het proces in 1655 tegen Arnauld begon en dat de Provinciales werden geschreven. De hertogin was en bleef het model van een huisvrouw, en beiden, man en vrouw, stierven in 1674, na Port-Royal rijk bedacht te hebben. - De dochter van Claude de Bretagne graaf de Vertus, jongere zuster van de bekende Madame de Montbazon, had zich, daar haar moeder in allerlei avonturen verwikkeld bleef, min of meer moeten terugtrekken bij haar verschillende vriendinnen, vooral bij Madame de Longueville. Zij was een groote bewonderaarster van Singlin en droeg later die liefde en vereering op de Saci over. In alle onderhandelingen, ten voordeele der bewoonsters van Port-Royal, was zij nu gewikkeld, en eindelijk ging zij bepaald in de vallei bij het klooster wonen, naast het kleine hôtel, dat Madame de Longueville er had laten bouwen. In 1674 wilde zij zich nader aan Port-Royal verbinden, en nam zij het kleed van 'novice' aan, zonder echter de gelofte te doen. Haar laatste elf jaren waren geheel en al jaren van ziekte en lijden. Zij stierf in 1692.

Dit waren nevens anderen, als de rijke en altijd behulpzame Madame de Fontpertuis, weduwe van het parlementslid van Metz, vooral de hooge beschermsters van Port-Royal. La Rochefoucauld, die ze kende, noemde ze dikwijls spottend 'les

mères de l'Eglise,' en niet ontkend kan het worden, dat haar dikwijls een geest van intrigue bezielde, om toch vooral de belangen van Port-Royal te behartigen. - Lachend toont Mevrouw de Sévigné ons het weefsel dezer dames, zoo ragfijn en zoo licht, dat het dikwijls op spinnewebben begint te gelijken. Hoe kan zij soms in ééns als een lachende zonnestraal vallen in die wat al te effen en grijze omgeving! Want zij is juist het tegendeel van al die Jansenisten. Zij is een gezonde, rijke, bloeiende natuur, vol levenslust, vol schalksche vroolijkheid, hartig door 't attische zout, waarmede zij haar gesprekken besprenkelt. Laat haar in het volle zonlicht schitteren, zij, de Dorine van de groote wereld! - Maar dat zij, bij al haar afkeer van bleeke kleuren, toch de wereld van Port-Royal haar beste vrienden noemde, pleit zeer zeker èn voor de markiezin èn voor de innigheid en hooge waarde van onze kloosterlingen.[1)]

IX.

In den kring der '*Heeren van Port-Royal*,' tot wie wij thans naderen, is, met het allengs verdwijnen en sterven der eerste groep, die zich om Saint-Cyran vroeger had geschaard, een groote verandering merkbaar. De eerste leden hadden zich min of meer kunnen bijéénvoegen; het was wel geen georganiseerde maatschappij, geen gesloten geheel, maar het bij elkander zijn, het met elkander werken, stond op den vóórgrond. De vervolgingen van 1664 en 1679 doen hen geheel en al uit elkander stuiven. Arnauld, dien zij meer en meer als hun geestelijk hoofd beschouwden en wiens beslissing ingeroepen werd, wanneer moeielijke punten van leer of gedrag zich voordeden, week in Juni 1679 voor goed uit Frankrijk, om er niet meer terug te komen. Zij, die in de latere jaren tot de groep der 'heeren' van Port-Royal behoorden, misten dus tegelijkertijd een vast verblijf en een bezielend middelpunt; zij moesten elk voor zich hun weg zoeken, en, hoewel vasthoudend aan de traditie van

1) Het beeld en de kring van 'la mère' Angélique de St. Jean is uitnemend geschetst in het tweede deel van Mejuffrouw Naber's 'Kracht in zwakheid.' 1892.

de eerste Angélique en Saint-Cyran, toch uit eigen overtuiging en inzicht de kracht putten, om voorwaarts te gaan en der wereld de kenmerken te toonen, waaraan men hun richting zou kunnen herkennen. Daarbij staan zij thans altijd op de tweede plaats, op lageren rang dan de zusters van Port-Royal. Op de zusters valt het volle licht. Deze houden den kamp vol tegen Rome en tegen Lodewijk XIV; haar in het witte kleed met rood kruis gehulde gestalten houden het vlammend zwaard des geestes gekeerd tegen de machthebbers der wereld, die haar pogen te overweldigen; de Heeren van Port-Royal staan allen in den omtrek slechts van de kampplaats, als uitgezette posten, als verloren schildwachten; zij kijken uit, zij waken, zij verkennen, en, als de hitte van den strijd voor de zusters ondragelijk wordt, zien wij hen stil en ongemerkt het koele verkwikkende water aandragen, droppelen, die laven en sterken en nieuwe veerkracht geven.

Tot hen behoort nu in de eerste plaats HAMON. - Zijn persoon krijgt de ware beteekenis, wanneer de vervolging van 1664 en 1665 woedt, en de zusters (na Juli 1665) gedurende drie en een half jaar - tijdens het interdict - geblocqueerd en opgesloten zijn in het klooster der vallei. Reeds was in 1660 aan het bestaan der jongens-scholen op last der regeering een einde gemaakt; allengs waren al de 'Heeren,' aan wier geestelijke leiding de kloosterlingen gewoon waren, verwijderd. Singlin was 8 Mei 1661 door een *lettre de cachet* verdreven en op last der grootvicarissen (die den aartsbisschop van Parijs vervingen, zoolang de Retz nog niet van aftreden wilde weten) opgevolgd door den boerschen Bail; de zusters waren dus allengs beroofd van de lessen en woorden van hen, die haar mede de eigenaardige plooi in het geestelijke hadden gegeven. Nu in de blocquade en toestand van excommunicatie zou men ze in het klooster der vallei nog meer isoleeren. Harde en zeer alledaagsche biechtvaders werden haar toegevoegd, die alleen sterk waren in de officieele opvatting der kerkleer; geen brieven mochten binnen de muren komen of de poort verlaten. Men wilde ze van alles afscheiden om zóó haar hart te breken.

Toen was het dat één der Heeren van Port-Royal, de arts, dien men de zusters in die drie en een half jaar van opsluiting had moeten laten, Hamon, aller gemoed wist te troosten en te sterken in het besluit om niet te buigen. Hij was de

geneesheer van het gesticht, de opvolger als zoodanig van Pallu. Hij was te Cherbourg geboren in 1617, en had als knaap reeds de aandacht getrokken door zijn liefde voor de studie en het opteekenen en verzamelen der schoone spreuken, door de oudheid ons overgeleverd: hij was naar de academie te Parijs gegaan om te studeeren, was dáár gouverneur geweest van de Harlay, den lateren eersten president van 't parlement, en had de medicijnen tot studievak gekozen. Hij werkte hard en was op weg een beroemd geneesheer te worden, toen in 1649, op zijn 31ste jaar, de stem van God hem uit de sleur der wereld riep. Hij begon een geheel ander leven - eerst onder leiding van den Parijschen pastoor du Hamel - en zou weldra in 1650 in het Port-Royal der vallei komen. Al zijn bezittingen en goed had hij verkocht en onder de armen verdeeld, en, na Pallu's dood, werd hij de vaste geneesheer van het klooster en van de behoeftigen in den omtrek. In het klooster zelf nam hij de betrekking waar met zekeren huiverenden ernst; zoodra hij over den drempel kwam waar de zusters huisden, werd zijn spraakzame aard door hem bedwongen tot een uiterst korte toespraak; buiten het klooster nam hij, op zijn verre éénzame wandelingen en tochten naar de hoeven en hutten, altijd zijn bijbel met zich mede, en las en overdacht hij te midden der natuur de voor hem geheimzinnige gedachten. De uitspraken der Heilige Schrift waren voor hem vol allegorie, niets dan symbolen. Toen hij oud was geworden, en het loopen van dorp tot dorp hem zwaar begon te vallen, had hij zich een ezel aangeschaft, en reed nu op dat dier, aan welks zadel hij een knop had vastgehecht, waarop zijn boek kon rusten, naar allen die zijn hulp hadden ingeroepen. Als de tocht lang was, hield hij zijn handen met breiwerk bezig en richtte ondertusschen, van tijd tot tijd met lezen ophoudend, zijn vurige en vertrouwelijke gebeden tot zijn God. Wat was zijn kleeding bitter eenvoudig! Hoe hing het donkere haar achteloos hem langs de slapen! Doch daar lag zoo'n hemelsche vreugde op zijn gelaat, dat reeds van zelf 't gezicht der zieken oplook, als zij hem zagen komen. Hij had iets wat in de verte aan Saint Francois de Sales en aan diens bloemrijke vroomheid herinnerde. Denk daarbij, dat hij een man was van fijne beschaving, die in het Spaansch de werken van de Heilige Thérèse las en het Italiaansch verstond, die de oude talen goed

machtig was en liefst in het latijn voor zich zelven schreef. Men kan zich dus voorstellen, dat hij ook een eigenaardige wending en kleur aan zijn overpeinzingen wist te geven. En werkelijk is zijn klein geschrift, in den trant van de bekentenissen van Augustinus - 'Relation de plusieurs circonstances de la vie de M. Hamon, faite par lui même' - een verzameling van zeer fijne en naïeve opmerkingen en trekken. Ook zijn brieven bevatten soms keurige zinspelingen en schilderingen. Daar is er één, waarin hij den dood van een kind verhaalt, dat door de zusters van Port-Royal is verpleegd en begraven: 'kleine engel, dien engelen al zingende in de groeve brachten'; de brief is zoo eenvoudig en blijmoedig van toon, dat men den overgang van leven en dood, zóó voorgesteld, niet meer schrikwekkend kan achten. Een andere brief laat ons goed zien, hoe hij in zijn overdenkingen en opmerkingen altijd van de hem omringende natuur uitgaat. 'Ik zat verscholen in het bosch op een oude bank, die reeds lang daar stond, bedekt met mos..... Vóór mij had ik het gezicht op een poveren kastanjeboom, die in der tijd geplant was om het begin van een nieuwe laan te vormen. Maar de boomen, welke daarachter stonden, waren veel grooter en hadden hem verhinderd genoeg op te groeien. Nu was het echter schoon om te zien, hoe de natuur, die zoo verstandig en bewonderenswaardig is in die kleine, bijna onopgemerkte zaken, al de takken van mijn armen boom naar den kant van de zon had gebogen, van waar hem het leven kwam. Het was zichtbaar, dat hij die verderfelijke schaduw met al zijn macht ontvluchtte. Ik vond de boomen des wouds dus wijzer dan de menschen; want in plaats dat deze al hun takken en wortels naar den kant van de eeuwige Zon stellen, die het leven is, dat hen doet leven, buigen zij ze naar de zijde van den dood....' Zoo peinsde en schreef Hamon, en zijn eenigszins mystieke beschouwingen toonden aan, welk een diep inwendig leven hij leidde.

Toen nu het klooster in 1665 geheel werd geïsoleerd, was hij na eene korte vlucht van negen maanden wedergekeerd, omdat zoo velen in het klooster der vallei ziek werden. Hij vroeg en verkreeg daartoe het verlof van den aartsbisschop van Parijs, kwam den 26sten Augustus 1665 des avonds terug en stelde zich dus ook eenigermate als gevangene. Hij had onderscheiden voorwaarden moeten aannemen: geen

brieven te ontvangen voor de zusters, altijd in zijn bezoeken aan de zusters vergezeld te wezen van een waakster, door den aartsbisschop te benoemen, en eindelijk met luider stem altijd tot de zusters te spreken, opdat de waakster het kon hooren. En zoo kwam hij in het klooster, min of meer bespot door de wachten der soldaten, die het klooster omgaven, en die wegens zijn armoedig voorkomen hem zijn titel onthielden. Doch op eer en gemak was hij niet gesteld, hij, die gewoon was het karige voedsel, dat hem werd toegedeeld, altijd in twee helften te deelen, en de ééne helft aan arme weduwen te geven. Zijn verheven hart klopte slechts voor de onzienlijke dingen, en nu werd hij, al kon hij niet veel spreken, toch als van zelf de *directeur* der gevangene zusters. In dubbelen zin: omdat hij als arts tegenwoordig was als zware ziekte de zusters overviel en als de dood naderde, die alle banden slaakte. Die zusters stierven dan, wegens de excommunicatie, zonder het Sacrament te hebben ontvangen, en Hamon stond daar aan haar sponde, om, zooveel als het toezicht hem toeliet, zachte woorden van bemoediging en opbeuring bij den doodsstrijd te spreken. Er stierven in de drie en een half jaar der opsluiting vijf zusters als in zijn armen, en treffend was het, dat bij den dood der laatste (zuster Anne Eugénie, vroeger Mevrouw de Saint-Ange) zóó sterk het gevoel van innige liefde haar en alle omstanders doordrong, dat de harde waakster bewogen werd en alles stil liet begaan. Maar niet alleen voor de lijdenden en kranken was hij in dubbelen zin de medicijnmeester: ook voor de gezonden zou hij in haar afzondering de beste raadgever blijken. Vroeger toch, in 1656, toen voor het eerst de vervolging begon, was hij reeds eens bezig geweest, om zijn overpeinzingen over de plaatsen van den Bijbel op schrift te zetten. Andere heeren van Port-Royal hadden hem daartoe opgewekt, en dus had hij een lange parafrase en verduidelijking van het Hooglied opgesteld, een zonderling naïef boek, dat onzen glimlach dikwijls zou uitlokken, als wij 't lazen. Maar nu de zusters in 1664 waren uit elkander gedreven, geïnterneerd en later gevangen gehouden, had hij, waar zij zonder leiding waren, een ander werk begonnen. Hij was namelijk voor haar kleine tractaatjes gaan opstellen, en nu ontvingen de zusters van tijd tot tijd zulke vertroostende brieven, met dat kleine nette schrift geschreven, dat zij dadelijk als dat van Hamon herkenden. Die

opstellen zijn later uitgegeven[1]. Het zijn opbeuringen om toch den moed niet te verliezen: regelen van gedragslijn hoe men moet doen, als de menschen ons vervolgen; als het sacrament, de mis, het laatste oliesel ons is ontnomen; het is een krachtige wekstem om nooit zooveel van God te hopen, dan wanneer ons alles dreigt te ontzinken van den kant der menschen; en eindelijk een betoog, dat het niets helpt om tot het sacrament te naderen of daarvan beroofd te zijn, zelfs voor de zaak van Jezus Christus, wanneer men overigens niet een ware en ernstige vroomheid bezit, die alléén nuttig voor alles is. De aandoenlijke toon van die kleine geschriften maakt ze bij al haar eenvoudigheid zoo roerend, en van tijd tot tijd breekt door het kalme en effen geruisch der zacht kabbelende zinnen een toon door, die als een krijgsklaroen het hart doet opspringen. Denk u den indruk, dien woorden als de volgende moesten maken op arme vrouwen, die van alle kanten door vijandelijke soldaten waren omringd: - ‘Allen, die de zaak van Jezus Christus als de hunne beschouwen, bidden voor ons. In de verst verwijderde streken zijn er personen, die de armen ten Hemel heffen voor ons, terwijl wij ze misschien laten hangen. Maar wat is onze gezichteinder beperkt, als wij slechts de aardsche rechtvaardigen zien, die zich voor ons in de bres stellen! Hadden wij het geloof, dat de onzienlijke oogen geeft, waarvan Augustinus spreekt, dan zouden wij ons omringd zien van al de legerscharen des Hemels, en de heuvelen, die deze belegerde plaats omgeven, zouden ons van alle kanten bezet blijken met vuurwagens ter onzer verdediging.’

Het was niet dan met grooten schroom, dat Hamon tot het schrijven van deze opstellen was overgegaan; hij meende daartoe niet berekend te zijn; maar eens aan 't werk, verflauwde hij niet. Hij wist nu op allerlei toon te troosten en op te beuren. Hoor bijv. dit liefelijk beeld om de zusters te overreden, dat

1) Het zijn de ‘Traitez de Piété composez par M. Hamon, pour l'instruction et la consolation des Religieuses de Port-Royal, à l'occasion des différentes épreuves auxquelles elles ont été exposées.’ Wij gebruiken de editie Amsterdam, chez Nicolas Potgieter, Libraire vis à vis la Bourse, 1727. - Zie voorts van Hamon ‘Recueil de lettres et opuscules’, 2 tomes, à Amsterdam, 1734, en ook ‘Commentaire sur les Lamentations de Jérémie,’ Paris, 1790, uitgegeven omdat de daarin vervatte klachten dubbel toepasselijk waren op de ellende van het tijdvak na 1789.

het soms goed is, als zij van elkander verwijderd worden. ‘De kleine afstand, die er is tusschen de snaren van een lier, belet niet, dat zij terzelfder tijd weêrklinken en te meer samenstemmen om één schoone harmonie te vormen. Waren die snaren niet aldus gespannen en waren zij in en door elkander gevlochten, dan hadden zij in de nauwe verbinding geen vereeniging in de muziek, welke de eenige éénheid is, die men van haar verlangt; men moet ze dus scheiden om ze te vereenigen.’

Hamon kon altijd te Port-Royal blijven. Zelfs bij de vervolging van 1679 werd hij er als geneesheer gelaten. Hij stierf er in Februari 1687, en werd als geneesheer opgevolgd door Hecquet. De faculteit der medicijnen te Parijs heeft het portret van Hamon doen ophangen onder de beeldtenis der beroemde artsen, en in de groote faculteitszaal kan men nog altijd de trekken van onzen vriend beschouwen; die trekken zijn fijn en zacht, schrander en teeder, terwijl de lange haren, waarvan een vlok neêrhangt op het voorhoofd, aan 't geheel het voorkomen geven van iemand, die op het land leefde en werkte.

Naast Hamon wordt in de dagen der vervolging als vertrooster en helper altijd genoemd de heer de SAINTE-MARTHE. Hij was na Singlin's dood, en terwijl de Saci de eigenlijke directeur werd, aangewezen als de biechtvader der kloosterlingen. Hij was de nederigheid zelve, en heeft, één rechte lijn volgende, de grootst mogelijke gelijkmatigheid in leven en wandel ten toon gespreid. Zijn vader behoorde tot de parlementaire geslachten; doch hij gevoelde dadelijk een onweêrstaanbare roeping tot de kerk. Hij kwam als biechtvader te Port-Royal in de dagen der vervolging, in 1656, en is als zoodanig in betrekking gebleven tot 1679. Na 1679 moest hij vluchten, was ook in Holland, tot dat hij in 1690 dicht bij Gif stierf. Hij had zich in den laatsten tijd geheel in stilzwijgen en volkomen afzondering gehuld. Men was zoo volkomen rustig en zeker in zijn nabijheid en in zijn raadgeving; hij was één der weinige menschen, in wien Pascal een onbepaald vertrouwen stelde; hem liet de groote, onrustige, geduchte athleet als biechtvader bij zich roepen in zijn laatste ziekte, en aan hem deelde hij de meest geheime bewegingen van zijn geest en hart mede. Hij had bij de vervolging in 1664 en 1665 zich moeten verschuilen, doch des nachts sloop hij

rondom de muren van het klooster der vallei, bespiedende of hij ook iemand uit 't klooster kon ontdekken. En toen de afsluiting wat minder streng werd, de soldaten minder scherp toezagen, en de tuin weder door de zusters in vrijheid kon worden bewandeld, had de Sainte-Marthe de gewoonte om des avonds uit Parijs of uit het huis, dat hij dicht bij Gif bewoonde, te komen: dan klom hij op een boom, die dicht bij den muur van 't klooster stond, en hield, tot de aan de andere zijde van den muur neêrgebogen zusters, kleine toespraken om haar te versterken. Hij deed dit gedurende den winter, en in onze verbeelding zien wij hem daar des nachts op de takken van den met rijp bedekten boom, zonder op de koude te achten, de zusters in heilige stilte troosten. De sterren flikkeren vriendelijk 't tooneeltje toe.

Grooter naam naar de wereld had de aanhanger van Port-Royal, dien wij nu zullen trachten te teekenen, namelijk TILLEMONT. Die slechts eenigszins de geschiedenis der eerste Romeinsche keizertijden heeft beoefend, kent zijn gewichtige en inhoudrijke werken, en sinds Gibbon openlijk bekende, altijddoor het pad te volgen door Tillemont gebaand, verzuimt niemand op dien tocht dezen gids te raadplegen. Hij zelf behoorde, even als de Saint-Marthe, tot een der oude parlements-familiën, het geslacht le Nain; den naam de Tillemont voegde hij er bij naar een klein landgoed, in zijn bezit, waar hij op het laatst van zijn leven woonde. Hij was in 1637 geboren en werd op zijn 9de jaar naar de scholen van het Port-Royal der vallei gezonden, waar hij opgroeide met den jongen de Bernières en met du Fossé. Hij is dan ook inderdaad de meest volmaakte leerling geworden, dien deze scholen hebben opgeleverd. Reeds dadelijk werd Livius zijn lievelingsschrijver, en de jonge Tillemont, zijn roeping volgende, was reeds bezig historische tabellen op te maken en de feiten, door Livius vermeld, chronologisch te groepeeren. Uit de bronnen zelven poogde hij de ‘annalen’ op te stellen. Walon de Beaupuis en Nicole waren het, die hem in den beginne den weg moesten wijzen; maar de leerling bleek in deze geschiedkundige nasporingen en studiën weldra sterker dan de meesters, en toen Nicole later zoo dikwijls moest polemiseeren over zaken der kerkelijke geschiedenis, wendde hij zich steeds tot Tillemont, om over zulke punten de volledige détail-kennis te verkrijgen.

Daar was dan ook in geheel zijn arbeid een zeer belangelooze strekking; hij werkte altijd het liefst voor derden, en de zelfstandige boeken, die hij later schreef, bedoelden in de eerste plaats een breede leidraad, een krachtig hulpmiddel voor den arbeid van anderen te zijn. Sinds zijn achttiende jaar is hij blijven voortwerken en uittreksels maken uit alle Romeinsche historieschrijvers en Christelijke kerkvaders; een beroep behoefde hij niet te kiezen: hij voegde zich aan Port-Royal, en toen hij in de dagen der eerste vervolging op zijn 19de jaar in 1656 Port-Royal moest verlaten, ging hij eerst met zijn vrienden, de Heeren Akakia, een oogenblik te Parijs in de rue des Postes wonen, om weldra wreder stil zijn verblijf te nemen in het huis van Bagnols *les Trous* dicht bij het klooster. En de arbeid bleef voor hem overal dezelfde. Toen de vervolging sterker werd, ging hij een schuilplaats zoeken te Beauvais, in het Seminarium van den bisschop, waar hij slechts zijn studie voortzette. Bij den vrede der kerk keerde hij naar Port-Royal terug, om later bij het woeden der vervolging in 1679 zijn eigen landgoed te gaan bewonen, waar hij, met uitzondering van eene kleine reis naar Holland, tot kort voor zijn dood bleef. Die dood overviel hem in 1698 te Parijs. De geleerden kennen nu alle zijn geschriften, zoowel zijn geschiedenis der Romeinsche keizers, in 6 deelen, als zijn gedenkschriften over de Kerkelijke geschiedenis der zes eerste eeuwen, in 16 deelen; eerst in onze dagen zijn zijne bouwstoffen voor de geschiedenis van den Heiligen Lodewijk gedrukt; en in alle opzichten zijn Tillemonts compilatiën nauwgezet en degelijk bearbeid; hij is - volgens Gibbon - de muilezel die nooit struikelt, en op wiens rug men zich veilig over al de steilten en langs al de afgronden der eerste eeuwen van 't Christendom kan laten voeren. Dit alles weet de geleerde wereld. Minder bekend is wellicht zijn eigen godsdienstig gemoedsleven, en toch bezit men daarover een keurig verhaal, geschreven door zijn secretaris Tronchai[1]. Het boekje is niet zeer groot en is zonder naam des schrijvers uitgekomen, maar het heeft groote waarde voor hen, die in een spiegel het beeld willen zien van een eenvoudige, reine, rustige, bijna

1) De titel is: ‘Vie de Monsieur Le Nain de Tillemont, avec des reflexions sur divers sujets de morale et quelques lettres de piété.’ Utrecht, 1735.

verheven natuur. Men krijgt een gewaarwording, alsof men den blik richt op een kalm meer, waarvan de golven, zachtblauw gekleurd, kalm en effen voortruischen: steekt een oogenblik de wind op en wordt de golfstroom breeder en zwaarder - het duurt niet lang; in volkomen kalmte rimpelen en stuwen zich de waterstrepen weder voort: eentonig, doch verfrisschend en versterkend. Het is bijna onmogelijk in kleine trekken den indruk van zulk een geheel - en dat is het leven van Tillemont - mede te deelen. Vergenoeg u met de opteekening, dat bij Tillemont de gansche dag in vaste tijdperken verdeeld was, alles geschiedde op het bepaalde uur: de studie, het gebed, de oefening, kortom alles; ‘want,’ zeide hij, ‘de geest van den mens*c*h, van nature onstandvastig, heeft noodig door een volgorde van vaste regelen en handelingen bepaald te worden, om niet door haar eigen lichtheid te worden meêgesleept.’ Het liefst zien wij hem in 't gezelschap van kinderen, aan wien hij op hunne wijze poogde uit te leggen wat zonde was en hoe men daaraan moest weêrstaan. Hij zelf was zulk een goede zoon voor zijne ouders; aandoenlijk is het, met wat droefheid hij zijn moeder bij 't sterven bijstond en hoe hij bang was, toen zijn geleerd werk verscheen, te veel door zijn vader geprezen te worden. Zijn mildheid aan de armen ging tot aan de uiterste grenzen. Zoodra hij het kwartaal van zijn inkomen ontving, zonderde hij het deel der armen af: hij had zijn vaste behoeftigen, die hij maandelijks onderhield en voor wie hij dan bleef zorgen. Hij wandelde gaarne, en ging hij op reis, dan was het - hoever de tocht ook strekte - steeds te voet, met den stok in de hand, als dorpspriester gekleed. Een vroolijke goedheid straalde dan van zijn gelaat, en voor ieder, die hem tegenkwam, had hij als van zelf een vriendelijk woord over. Hij zong, al voortstappend, zachtkens zijn geestelijke liederen: - en mij dunkt, die den beroemden man zoo op weg moet hebben ontmoet, zal, zonder hem te kennen, nog wel eens naar hem omgekeken hebben, en zich op dien dag nog wel eens die met stof bedekte, maar toch zoo blijmoedige, rustige gestalte herinnerd hebben. Tillemont polemiseerde niet. Eens echter heeft hij niet geschroomd den handschoen op te nemen. Het was, toen de beroemde en anders hoog door hem vereerde stichter van La Trappe, de strenge abt de Rancé, op zijdelingsche wijze Port-Royal vernederde.

Dit geschiedde in 1696 en allen waren reeds bejaard. Nu was sinds jaren in het klooster van de Rancé, in dat zwijgende onverbiddelijke graf, een broeder van Tillemont, dom Pierre le Nain: en de oude meester der scholen van Port-Royal, Walon de Beaupuis, wilde dien broeder van Tillemont, dien hij vroeger ook had onderwezen, nog eens vóór zijn dood zien. De Beaupuis was 75 jaar oud en deed den langen weg van Beauvais naar La Trappe, 60 mijlen, te voet. Doch vóór het klooster gekomen, wilde de Rancé hem niet het genoegen doen, van hem dom Pierre le Nain te laten zien en spreken. Het waren de dagen der zeer strenge vervolging, en de Beaupuis vooral was door den koning als onverbeterlijk Jansenist gebrandmerkt. Toen deze daad van de Rancé bekend was geworden, schreef Tillemont een langen brief aan den stichter van La Trappe. De brief is in zachten, gedempten toon geschreven, maar gaat recht op den man af. Breedvoerig zet Tillemont uitéén, wat Port-Royal eigenlijk gewild heeft, door niet het formulier te teekenen. Het was veor de aanhangers van Port-Royal de zaak der gewetensvrijheid, die zij verdedigden. Nooit hebben zij geïntrigueerd of gunst van menschen gezocht. - 'Welke is dan de oorzaak van uw gedrag tegen hen geweest? Ik wil niet oordeelen; maar ik weet wel, dat men algemeen gemeend heeft, dat gij al te zeer de menschen vreest, en dat de wensch, om uw eigen huis te behouden, u er toe geleid heeft om de machtigen dezer aarde te vleien, tot schade van hen die het ongeluk hadden denzulken te mishagen. Mijn vader, is het niet ten koste van uw geweten?....' Men moet de beteekenis van een de Rancé in deze 17de eeuw goed begrijpen, zich doordringen van den indruk, dien zijn bijna boven-menschelijke tucht maakte, om goed te gevoelen hoezeer het woord van Tillemont, dat hij, Rancé, de machtigen dezer wereld vreesde, hem en de tijdgenooten moest treffen. Wij willen niet van Tillemont scheiden, zonder opgemerkt te hebben dat hij, wat het stilzwijgen betreft, het bijna eens was met Rancé. In een wonderlijk schoone bladzijde, die hij over den toestand der zaligen heeft geschreven, laat hij hen heilige hymnen zingen ter eere van God, maar inwendig, in een stilzwijgen geëvenredigd aan Zijn grootheid: 'Alle hartstochten die ons nu verscheuren, alle voorwerpen die ons thans zoo afleiden in het gebed, al die voorstellingen der verbeelding

en al die gedachten, aangegeven door de wisselzieke lichtheid van onzen geest, dat alles zal zich niet meer doen hooren; niets zal onze stilte breken.'

Tillemont zou ons van zelf in aanraking gebracht hebben met zijn vriend, den biechtvader le TOURNEUX, hem, die een oogenblik zoo glansrijk de taak verrichtte, vroeger door Singlin, de Saci en de Saint-Marthe vervuld. Op dringend verlangen toch van den hertog de Roannez, had de aartsbisschop de Harlay in October 1681 toegestaan, dat *ad interim* de 41jarige le Tourneux de werkzaamheden van biechtvader van Port-Royal mocht waarnemen. Hij was eerst betrekkelijk weinig bekend, de zoon van arme ouders te Rouen en in het college der Jesuïten tot geestelijke opgevoed; dáár op dat college had hij zich echter machtige vrienden gemaakt in de beide zonen van den kanselier le Tellier, en deze (wij noemen Louvois) hadden hem geholpen. Later was hij in aanraking gekomen met du Fossé en Tillemont en door hen met Port-Royal. Men had nu reeds meermalen opgemerkt, dat hij een bijzondere gave van welsprekendheid had: de indruk, dien hij soms als redenaar op den kansel maakte, was zeer groot; van die gave had hij echter tot nu toe nooit een flink gebruik gemaakt; hij studeerde en schreef en sprak slechts nu en dan; doch de Saci vooral wekte hem op, de meer schitterende zijde van zijn talent te toonen. En zoo geschiedde het, dat hij, biechtvader van Port-Royal geworden, in 1682 in de kerk de Saint-Benoît te Parijs het 'Carême' preekte. Dat 'Carême' werd een bepaalde gebeurtenis: de hooge kringen van Parijs stroomden nu naar de kerk. Als zijn kleine gestalte het preekgestoelte innam, maakte de verwondering over zijn nietige, weinig schoone uiterlijke verschijning spoedig plaats voor hooge ingenomenheid met hetgeen hij uitéénzette en leerde. De sterkste voorbeelden worden ons daarvan verhaald; hoe na zijn leerrede over de weelde de adellijke dames, nog vóór het einde van de Vasten, al wat zij kostbaars bezaten, verkochten. Kortom, het was een éénig succès. De koning Lodewijk XIV hoorde er aan 't Hof van spreken. 'Wie is toch,' vroeg hij aan Boileau, 'die prediker, dien men le Tourneux noemt? De geheele wereld gaat hem hooren. Is hij zoo bekwaam?' - 'Sire,' antwoordde Boileau, 'Uwe Majesteit weet, dat men altijd naar nieuwe zaken loopt; hier is een prediker die het

Evangelie leert.' En la Bruyère heeft naderhand in een zijner karakterschetsen ook de herinnering aan dat 'Carême' van le Tourneux bestendigd. Die biechtvader van Port-Royal werd door een ieder geroemd en een straal van die glorie kaatste op het klooster terug. Dit was misschien de reden, waarom hij eensklaps moest verdwijnen. Op het einde van 1682 zien wij hem vluchten, wijken en zich verbergen in de provincie; hij ging weder schrijven, onder anderen het boek: 'l'Année Chrétienne'[1]. Toen hij over dat boek werd lastig gevallen, ging hij eens - het was November 1686 - naar Parijs; dáár gekomen werd hij door een beroerte getroffen en stierf hij plotseling: zijn hart werd naar 't klooster Port-Royal gebracht.

Ook uit de kringen der aanzienlijken bleven velen in deze tweede periode vrienden van Port-Royal. Wij noemen alleen den naam van den telkens vallenden en opstaanden graaf de Brienne, en wijzen op twee edellieden van fijne vormen en hoogen naam, den ridder DE SÉVIGNÉ en den graaf DE TRÉVILLE. Renaud de Sévigné, ridder van Malta, was de oom van de beroemde markiezin. Hij was krijgsman geweest, had de Retz geholpen in de Fronde, altijd dapper gevochten en iets oorspronkelijks gehad. Toen hij eens een stad stormenderhand mede hielp innemen, had hij midden in het vuur een klein meisje van drie jaren, dat verlaten omliep, in zijn mantel genomen, daarvoor gezorgd en het in een klooster gebracht. Oud en weduwnaar (hij was later gehuwd geweest met de moeder van Madame de la Fayette), had hij in 1660 zich tot den godsdienst gewend, was hij door Singlin bekeerd en met Port-Royal in aanraking gekomen. Al zijn weelde, zijn paarden en koetsen had hij vaarwel gezegd en was in een klein verblijf bij het klooster gaan wonen. Alleen behield hij een zonnescherm, waarmede hij in de tuinen van het klooster en elders, tot niet geringe verbazing der kinderen, steeds wandelde. Hij had moeite om zich zelven tot gehoorzaamheid te dwingen. Daarentegen las hij veel: op zijn 57ste jaar leerde hij nog latijn; met hart en ziel achtte hij zich gebonden aan Port-Royal, en zijn hoofsche ridderlijkheid bracht hij over in zijn verhouding jegens de bewoonsters van dat klooster. Hij stierf in 1676. - Naast hem moet dadelijk vermeld worden de graaf

1) Wij hebben in handen een uitgave in zes deelen. Paris, 1746.

de Tréville, al bleef deze meer buiten het klooster, en is hij dus meer een vriend dan een inwoner geweest. Hij behoort tot het allerfijnste dat de adel van Frankrijk heeft opgeleverd. Nog altijd, wanneer men in Frankrijk iets zeer gedistingeerds als met één naam wil aanduiden, noemt men slechts 't woord Tréville. Toen op het einde van het jaar 1872 in Parijs de heer Doudan, vertrouwde van den ouden hertog de Broglie, stierf, een van die figuren, welke men in de Parijsche hooge kringen noemt '*les suprêmes délicats*,' toen noemde Cuvillier-Fleury, om hem te karakteriseeren, onmiddellijk weder den ouden naam van Tréville. Zulke karakters en geesten hebben echter meestal hun ideaal te hoog geplaatst, om iets goeds, iets duurzaams te kunnen scheppen: zij worden slechts bekend door fragmenten, door enkele gezegden. Tréville's lot was niet anders[1]. Hij was een jong, geestig hoveling, op wien de dood van Henriette d'Angleterre zooveel indruk maakte, dat hij zich tot de ernstige zijde van het leven bekeerde. Hij was van nature satiriek en pikant, en was gewoon met een soort van minachting neêr te zien op de anderen; en dien zelfden hoogen toon bracht hij nu over in zijn gesprekken en redetwisten met de wereld van Port-Royal. Hij was een tijd lang, door zijn fijne opvatting der vraagstukken, een man van gezag in die kerkelijke kringen; later verliet hij hen en begaf hij zich weder midden in de wereld.

Dit voor goed terugtreden zou nooit opgekomen zijn bij een ander edelman, die zich geheel en al met al den hartstocht, die hem meêsleepte, aan Port-Royal voor altijd verbond. Wij bedoelen den abt DE PONTCHÂTEAU. Hij is in alle opzichten zulk een krachtige man en zoo massief, dat wij soms aan hem denken, wanneer wij een van die sterk gebouwde en gespierde gestalten zien, die op de schilderij van Rubbens het kruishout te Golgotha oprichten. Zijne gansche natuur kwam dan ook bij wijlen in opstand tegen de levensrichting, die hij zich gekozen had; maar hij bedwong die natuur, zooals een ruiter het steigerend en zich loswringend ros temt; ja, zóó sterk was de tucht, dat men veilig kan zeggen, dat ten langen leste het lichaam door vasten gestorven is. Hij doet den-

1) La Bruyère teekende hem eenigszins éénzijdig in zijn 'Caractères' onder den naam van Arsène. Zie het eerste hoofdstuk der 'Caractères'.

ken aan dien eersten boeteling zonder genade en erbarmen, den vroegeren advocaat le Maître. Hij was de zoon van Charles du Cambout, markies van Coislin, baron van Pontchâteau, enz., enz., enz., één van de oudste edellieden van Frankrijk en volle neef van den kardinaal de Richelieu. Zijn ééne zuster huwde met den hertog d'Epernon, de andere met den graaf d'Harcourt. Zijn oudste broeder ging in de wereld, en zijne afstammelingen zijn later bekend als hertogen de Coislin; - doch hij zelf (geb. in 1634) werd bestemd voor de kerk. Als zoodanig werden reeds rijke abdijen hem als kind van zeven jaren gegeven, want hij zou volgens de bedoeling zijner ouders en bloedverwanten moeten schitteren in hooge waardigheden, zooals zijn neef, kardinaal de Richelieu, hier hem den weg had gewezen. Doch men had gerekend buiten onzen jongen geestelijke. Pontchâteau wilde dien weg niet op; op zijn zeventiende jaar was hij in aanraking gekomen met Singlin, en deze bracht hem tot Port-Royal. Hij gaf zich over aan die leiding en richting; met vurigen hartstocht greep hij die leer aan. Wel viel Pontchâteau nog telkens terug: de onstuimige natuur ontworstelde zich aan den greep, maar telkens zien wij hem terugkomen bij Singlin. ‘Ik kan niet,’ zoo riep hij afgemat Singlin toe; ‘gij wilt niet,’ was het éénige antwoord. En hij zou toonen dat hij wilde. Hij wierp alles weg wat aan rijkdom, of glans der wereld, of hoogen rang van bloedverwanten herinnerde, en stelde zich geheel en al in dienst van Port-Royal. Tot de hoogste eenzijdigheid toe ontwikkelde hij de leer van Port-Royal. Het liefst nam hij natuurlijk de zaken ter hand, die eenigszins moeielijk waren, die naar het buitengewone zweemden. Een andere edelman, dien wij vroeger ook in de drukkerijen van Port-Royal hebben leeren kennen, d'Asson de Saint-Gilles, werd vooral zijn vriend. En beiden zijn dan ook meestal op reis voor de grootere zaken en onderhandelingen van het klooster. Zien wij de Saint-Gilles bijv. te Rotterdam omstreeks 1660, waar hij den kardinaal de Retz - die dáár en ook in Utrecht in de logementen en herbergen, met de losse Trijntjes en Truitjes van die dagen, zijn leven jolijselijk verdoet - nog tot ernstiger plichten, ook tegenover Port-Royal, zoekt terug te brengen, een pogen dat hem niet gelukte; Pontchâteau is mede op zijn beurt meermalen in Holland, hetzij om in 1667 de Bijbelvertaling der heeren van

Port-Royal bij Elzevier in Amsterdam te doen drukken, hetzij om later de instructiën van Arnauld te halen en Neercassel te raadplegen. Vooral met Neercassel was hij zeer bevriend, die hem verschillende reliquieën gaf, welke hij aan Port-Royal overhandigde. Hij deed ook een bedevaart naar de plaats, waar de martelaars van Gorkum waren gevallen. In alle opzichten was hij door zijn reizen Port-Royal van dienst; onder allerlei namen ontmoeten wij hem dan ook in verschillende oorden; zijn te-huis was echter altijd het klooster, waar hij zich dan met tuinwerk bezig hield. Met zijn zuster, de hertogin d'Espernon, bleef hij altijd in briefwisseling, in de hoop haar nog te bekeeren. Hij stierf in Juni 1690.

Als wij nog verder gaan en niet er tegen opzien kennis te maken met jongere mannen, met hen, die vrienden in den geest van Port-Royal zijn, al hebben zij misschien nooit binnen de muren van het klooster verwijld, dan zouden wij DU GUET en QUESNEL ontmoeten. Zij werden later bijna vertegenwoordigers van twee verschillende schakeeringen der leer van Port-Royal. Du Guet is een man in den geest van Nicole, Quesnel houdt vast aan het aggressieve, het actieve element van Arnauld. Du Guet is der studie zeer waard. Niet alleen omdat hij een lievelingsauteur was van de vrome Madame Elisabeth, zuster van Lodewijk XVI, en ook niet omdat een keur van zijn schriften nog weder is uitgegeven door Silvestre de Sacy[1)], maar om den indruk, dien zijn persoon in zijn omgeving en vooral in de hooge kringen van zijn dagen maakte. Madame de la Fayette, de schrijfster der 'Princesse de Clèves,' werd door hem op het laatst geheel en al tot den godsdienst geleid. Hij was dan ook de leider van de eenigszins verfijnde vrouwelijke geesten. Hij zelf was zoo gevoelig, bijna teeder in zijn schrijven: een man, begaafd met een zachte verbeeldingskracht, die aan ieder liet bemerken,

1) Zijn beste geschriften zijn: 'Caractères de la Charité' ou 'l'Explication de l'ouvrage des six jours.' Het eerste geschrift is onder den titel van 'Explication des qualités ou des caractères que St. Paul donne à la charité' uitgekomen te Utrecht, chez Corneille Guillaume le Febvre, 1732. Het laatste kwam uit te Parijs, 1736. Niet onaardig is het dat de geweldige socialist Morelly du Guet scheen te lezen: hij noemt hem in zijn 'Code de la Nature' pag. 126.

dat hij vleugels had, die hij niet gebruikte, die 't liefst verborgen en verscholen woonde, die een tint van melancholie en soms daardoor iets gemaniëreerds had en die in alles zekere geheimzinnigheid liet raden. Hij was in 1649 te Montbrison, in la Forez, waar de ‘Astrée’ vroeger was gedicht, geboren. Hij zelf ging eerst ook langs de zijde van het romaneske zijn levensweg op; doch op zijn twintigste jaar kwam hij - het was de periode van den vrede der kerk - in aanraking met Arnauld en Nicole. Die ontmoeting was beslissend. Wel ging hij in het ‘Oratoire’ en werd als zoodanig hier en daar gezonden om te preeken of te onderwijzen. Wij vinden hem in de later zoo sterk Jansenistische stad Troyes, in Champagne, - doch daarna, toen hij wegens de vervolging der Jansenisten meende te moeten vluchten, zien wij hem in 1685 plotseling weder bij Arnauld. In het huis, waar deze te Brussel in ballingschap leefde, woonde ook du Guet. In de lucht te Brussel kon hij het echter niet uithouden; hij werd ziek, zwierf weder rond, totdat de president de Ménars te Parijs hem een kamer in zijn hôtel aanbood. Hij bleef dáár dertig jaren, en in die jaren heeft hij half in het duister, altijd in de schaduw, de conscientiën dergenen, die in de wereld de zaak van Port-Royal vóórstonden, geleid. Hij was de directeur der zielen. Ontelbaar zijn de brieven van zijn hand, die later zorgvuldig zijn verzameld en gedrukt. Hij was in de raadgevingen, die hij verspreidde, altijd wars van al hetgeen naar het buitengewone, het vreemde, het opzienbarende zweemde, zijn invloed was haast uiterlijk onmerkbaar, maar innerlijk des te sterker: het sap, dat, door den stam van den boom, in alle twijgen dringt en frissche bladeren uit de knoppen doet barsten; de beek onder het gras verholen en slechts zichtbaar, omdat op die plaats de bloemen ranker haar stengel opheffen, de kruiden weliger wassen. Madame Daguesseau zou er van weten te getuigen. Een oogenblik liet hij later zich verschalken door daden van ‘la soeur’ Rose, die naar wonderen zweemden: hij leende het oor een wijl naar profetieën en geloofde aan een naderende bekeering der Joden, doch weldra werd hij weder die hij was, de gematigde man bij uitnemendheid. Dien geest wist hij in te boezemen aan zijn bepaalde leerlingen, aan den geschiedschrijver Rollin en aan den abt d'Asfeld; de meer zachte opvatting had hij ook

willen mededeelen aan zijn eersten en meer bepaalden volgeling, den toen jongen abt d'Etemare; maar te vergeefsch: deze ging, hoewel hij zijn hooge bewondering voor du Guet bleef behouden, tot de meer aanvallende en scherpe richting over. Du Guet had zóó op het laatst van zijn leven te worstelen met twee tegenstrevende elementen. De officiëele kerk vervolgde hem, en een deel van zijn eigen groep wilde niet van hem weten. Hij zwierf weder rond. Op 81jarigen leeftijd zien wij hem geweken te Amersfoort; later keerde hij terug in Parijs, waar hij in 1733 stierf. - Het was vooral Quesnel, op wiens schouderen Arnauld's mantel was gevallen, die hem had weêrstaan. Quesnel was dan ook degeen, tot wien du Guet's vroegere leerling, d'Etemare, zich later meer aangetrokken gevoelde. Hij is de eigenlijke apostel geworden van het Jansenisme der 18de eeuw: vader van een geslacht, dat men wel eens de derde generatie van Port-Royal heeft genoemd, maar dat dan ook vrij belangrijk afweek van de oude, verheven, strenge figuren van het eerste Port-Royal. De aanvallende en meer scherpe houding van Quesnel had zich reeds geteekend in 1696, toen, bij het optreden van den aartsbisschop Noailles, eenige Jansenisten het boek van Saint-Cyran's neef, de Barcos, '*l'Exposition de la Foi*', uitgaven; de aartsbisschop had dat boek veroordeeld, doch de beginselen onaangetast gelaten: du Guet wilde die hand van Noailles aanvatten, Quesnel niet. Later was Quesnel de aanleiding tot het uitvaardigen van de bul 'Unigenitus' in 1713, - uit zijn werk 'Reflexions Morales' werden 101 stellingen veroordeeld, - doch nu werd hij ook geheel en al 't hoofd van de groote oppositie tegen Rome, die hij nu eens uit Brussel, dan uit Amsterdam, dan weder van elders leidde.

Wij moeten echter terugtreden tot Port-Royal. Wij toeven intusschen niet, noch bij den strengen rechtsgeleerden Domat, noch bij Esprit, den vriend van Mevrouw de Sablé, noch bij den 'brusquen' halfgeleerden Bocquillot, noch bij den dichterlijken Santeul, die zoo dikwijls van 1682-1694 gastvrijheid van 't klooster genoot; want daar is nog één zeer groote persoonlijkheid, die binnen de muren van Port-Royal heeft gebeden en gestreden; wiens naam onafscheidelijk aan dat klooster verbonden is en die al onze aandacht waard is, wij bedoelen RACINE. De volmaaktste fransche poëzie is

dus in zekeren zin, even als het stoutste en schoonste fransche proza, dat van Pascal, uit Port-Royal voortgekomen. En let wel, dat Port-Royal zich nooit op deze voordeden naar de wereld beroemde. In al de necrologieën wordt bijna niet gezinspeeld op den glans, die door deze twee heroën der literatuur op het klooster afstraalde. De veredeling van fraaie gedachtevormen behoorde niet tot de taak, die Port-Royal te vervullen had. De werkkring lag op gansch ander gebied, op dat der ziel. Juist tegen de zelfvergoding, waartoe de glans der literatuur en der poëzie leidde, kwam Port-Royal het sterkst op: alle waarachtige roem moest gezocht worden in een besef der menschelijke ellende door den zondenval en der redding uit dien toestand door de Genade Gods. De mensch moest beginnen met zich zelven af te sterven: in zelfverbrijzeling en zelfvernietiging moest de grond van redding, van roem en van heil gevonden worden. Doch die twee werelden en die twee levensbeschouwingen - die der idealiseering der menschelijke natuur, door al wat de dichtkunst verrukkelijk en smaakvol weet te duiden, en die der erkenning allereerst van de verdorvenheid der menschelijke natuur - moesten noodwendig bij een waarachtigen dichter (indien deze door allerlei levensomstandigheden met Port-Royal in aanraking was gebracht) in botsing komen. En dit is dan ook werkelijk het geval geweest bij Racine. Hoeveel diep-schokkende momenten hij ook in zijn treurspelen heeft ten tooneele gevoerd, al die verwikkelingen worden geëvenaard, zoo niet overtroffen, door de roerende tragedie, die in de eigen borst van den dichter afspeelt. De liefde voor Port-Royal is bij hem telkens een liefde, die den haat moet overwinnen.

Racine was geboren in 1639 te la Ferté-Milon: toen nu in 1638 de eerste heeren ‘Solitaires’ uit Port-Royal waren verdreven, hadden zij juist de wijk genomen te la Ferté-Milon, waar de ouders van een hunner kweekelingen, den jongen Vitart, woonden. Die Vitart was een neef van Racine, en zoo zien wij dat uit beide de familiën der Racine's en der Vitarts allerlei leden - door de eerste kennismaking aangetrokken - aan Port-Royal zich verbinden. Racine's ouders stierven zeer vroeg, doch zijn grootmoeder Racine en de zuster van zijn vader gingen weldra in het klooster; de jonge Vitart en diens moeder (oudtante van onzen Racine) behoorden mede tot dien kring, zoodat het natuurlijk was dat ook Racine, na de eerste opvoeding,

zijn verdere opleiding in de scholen van Port-Royal ontving. Hij was er in de beste jaren van zijn jeugd, van zijn 16de tot zijn 19de jaar (1655-1658). Reeds werden de scholen belemmerd en lastig gevallen, doch Racine mocht er nog, vooral onder leiding van Lancelot, zijn Grieksche studiën voortzetten. Hij dichtte dáár zijn eerste zangerige beschrijvingen van het klooster, van de tuinen, van den vijver, van de weidevelden in den omtrek, verzen, welke aan die van Lamartine doen denken, vol bloemendauw en heugenis van twijgen, die over het water zich buigen. Hij leerde al dwalend door die velden den Griekschen roman van buiten, dien Lancelot hem verbood te lezen, en straks waagde hij zich aan een vertaling der latijnsche geestelijke hymnen, aan welken arbeid ook de Saci bezig was geweest. Hij begon zich reeds dichter te gevoelen. En ziet, al dadelijk heeft het ernstige Port-Royal reden het hoofd over hem te schudden. Wel zijn zij allen zijn vrienden - aandoenlijk is de ons overgebleven brief van den boeteling Antoine le Maître van 21 Maart 1656, met het opschrift: ‘pour le petit Racine à Port-Royal’ - maar zij zijn toch niet allen over hem tevreden. Weldra, nu hij Port-Royal verlaat, keert hij zich geheel af van de wereld der smart en der zelfverloochening, die alleen roemde in de droefheid van 't kruis: hij wilde het leven, het Grieksche leven, genieten. Het was het jaar 1661, toen de groote vervolging tegen Port-Royal begon; doch Racine lette er bijna niet op en dronk weelderig het genot met volle teugen in. Hoe sterker Port-Royal vervolgd werd, des te vrijer gevoelde hij zich. De familie deed nog moeite hem tot inkeer te brengen, en zond hem in het Zuiden, dicht bij Nîmes, naar een oom Sconin, die daar priester was. Doch hij wilde zich niet tot priester laten vormen, en dáár in het Zuiden maakte hij de eerste ontwerpen voor tragedies en misschien die schoone verzen aan Parthénisse, die wel sterk getuigen van een andere liefde, dan die Port-Royal leerde[1]. Hoe het zij, hij keerde

1)Zie hier enkele regels:
Ce fut lors que voyant ton mérite adorable,
Je sentis tous mes sens t'adorer tour à tour,
Je ne voyais en toi rien qui ne fut aimable,
Je ne sentais en moi rien qui ne fut amour.
Vous qui n'avez point vu l'illustre Parthénisse,
Bois, fontaines, rochers, agréable séjour!
Souffrez que jusqu'ici son beau nom retentisse,
Et n'oubliez jamais sa gloire et mon amour.

weldra naar Parijs en ging den lichten weg des levens op: de eerste treurspelen werden opgevoerd en de beker van den roem werd genoten. Doch daar ter zijde in het duister stond dat vervolgde Port-Royal, dat hem altijd bleef hinderen. Zijn tante Racine, zijn tante Vitart, hadden reeds geheel met hem gebroken; - doch altijd moest hij toch hooren van Port-Royal, en elk geschrift van een der Heeren scheen hem toe zinspelingen op zijn gedrag te bevatten. Zoo troffen hem uitingen uit Nicole's 'Visionnaires' tegen des Maretz, woorden, waarin deze de dichters voor het tooneel vergeleek bij vergiftigers der ziel. Hij greep naar de pen en schreef toen bijtende antwoorden, vol verborgen venijn tegen Port-Royal. Hij meende nu voor goed en voor altijd van Port-Royal door een afgrond gescheiden te zijn. Want hij was (te beginnen met het jaar 1664) een gansch andere hulde gaan volgen, de vereering voor Lodewijk XIV. En in de dertien jaren, die nu komen, is dan ook de reeks van zijn tragedieën niet anders dan een verheerlijking van het Versailles van den grooten koning, een lange hymne op den koning der wereld, den toongever in het gebied der schoone vormen en der groote daden dezer aarde. De poëzie van Racine was de schitterende illuminatie van dat feest; de breede omschrijving van die regelen uit de Bérenice, waar de geliefde van den vorst wijst op de toortsen en festoenen ter eere van haar held: 'De cette nuit, Phénice, as tu vu la splendeur?' - en in de bedwelming der vreugde zien wij Racine, die weleer de voedsterling was van vrouwen als la mère Angélique, thans aan de voeten van actrices, als Mlle Duparc, als la Champmelé. Het was het jaar 1677. In de schildering van den hartstocht van Phédra had de dichter zich zelven overtroffen; doch met de bekroning der zinnelijke passie, had de vlam, die door de aderen van den dichter woelde, tegelijkertijd uitgewerkt. En nauwelijks verdoofde de stem der wereld, of scherper en scherper knaagden de gewetensbezwaren en de herinneringen aan Port-Royal. Hij kon het niet harden. Reeds was op raad van den biechtvader tot een meer

burgerlijk huwelijk besloten, als om het evenwicht in arbeid en gedrag te herstellen; toen werd allengs de zachtste en toegefelijkste uit die heeren van Port-Royal, wij noemen Nicole, opgezocht, en deze wist met behulp van Boileau, niet zonder moeite, Arnauld te overreden wederom Racine te ontvangen. De zoon van den dichter heeft ons die eerste ontmoeting geschetst, hoe zijn vader, na het verlof ontvangen te hebben, naar het huis van Arnauld ijlde, toen de kamer binnentrad en zonder te letten op de menschen, die bij Arnauld waren, voor hem op de knieën viel; de oude stroeve Arnauld, die zoo weêrbarstig was geweest, vóór hij hem ontving, ontroerde nu, en zonk ook voor Racine op de knieën. Zoo was Racine weder binnen den kring van dat Port-Royal, dat hem als kind en als jongeling had gedragen. Toch verliet hij nog niet geheel en al den toovercirkel van Versailles en van Lodewijk XIV. Hij beloofde zich zelven slechts geen verzen meer te dichten, en daar hij juist in dat jaar 1677 een benoeming verkreeg tot historiograaf, nam hij zich voor slechts geschiedenis te bestudeeren. Hij volhardde daarin, en zijn betrekking tot het Hof gebruikte hij nu, om de vervolging tegen Port-Royal te doen temperen en matigen. Hij was in 1679 in de kerk van het klooster, toen de aartsbisschop de Harlay dáár binnentrad, om zijn harde maatregelen te nemen; en in elk opzicht was hij de vriendelijke tusschenpersoon, die het klooster waarschuwde en ried. Intusschen hield hij zijn belofte om niet meer te dichten, daar de poëzie hem toch eigenlijk van Port-Royal had afgetrokken. Doch in het jaar 1688 drong een vriendelijke stem hem toch weder de verzen ter hand te nemen, en wel juist ter verheerlijking van den godsdienst, dien hij ter wille der dichtkunst eens had verlaten. Mevrouw de Maintenon was bezig de meisjes in het door haar gekweekte klooster Saint-Cyr dramatische voorstellingen te doen geven. Zij vroeg Racine een stuk, dat zich niet enkel om den spil der liefde bewoog. De dichter schiep zijn Esther, vol illusies op het kloosterleven, vol zinspelingen ook op Port-Royal. De bewondering, die zijn Esther opwekte, prikkelde hem in 1689-90 een tweede tragedie in denzelfden geest te dichten, en zijn Athalie, het meest volmaakte fransche treurspel, ontstond. De Athalie had echter niet dezelfde toejuiching der tijdgenooten als Esther. Racine liet de verzen weder varen en begon zich weder der geschiedenis te wijden.

Het was duidelijk, dat hij zich zijn vroegeren afval van Port-Royal nog altijd verweet. Hij schreef toen het zoo bekende en zoo sober gestelde ‘Abrégé de l'Histoire de Port-Royal,’ een geschrift in twee gedeelten, dat de geschiedenis van het klooster tot het jaar 1665 vermeldde, en gevolgd werd door een supplement, dat kortelijk de overige feiten opteekende. Hij schreef het voor den aartsbisschop de Noailles, om de welwillendheid van dien kerkvorst voor het klooster in te roepen. Dat geschrift kon hem natuurlijk geen dank verwerven van Lodewijk XIV; en toen hij nog iets later een memorie schreef over de ellende van het volk, welk stuk de koning eens in de handen van Mevrouw de Maintenon zag, was de ongenade daar. Een hard woord ontviel aan de lippen van den koning. Racine mocht niet meer in zijn nabijheid komen. Zoo sloot zich die toovercirkel voor Racine. De andere kring - die van Port-Royal - bleef nu volstrekt alléén over. Doch zijn dagen waren bijna ten einde. Het was April 1699 en hij voelde dat hij sterven zou. Toen zag hij nog eens naar al zijn gedichten om, en naar al de menigvuldige verbeteringen, die hij in manuscript aan die verzen had aangebracht. Hij had zich in de dagen van zijn roem voorgesteld, dat die verbeteringen zijn naam nog luisterrijker aan de nakomelingschap zouden overleveren. Doch het was thans in zijn oogen slechts ijdelheid: hij liet alles verbranden, en toen - slechts 59 jaar oud - stierf hij 21 April. In het vorig jaar 1698 had hij zijn testament geschreven en daarin deze woorden vermeld: ‘Ik verlang, dat na mijn dood mijn lichaam naar het Port-Royal der vallei worde gebracht en dat het begraven worde in het kerkhof aldaar, aan den voet van het graf van Hamon. Ik bid nederig, dat mij die gunst gegeven worde, hoe onwaardig ik ze ook zij, door de ergernissen van mijn vervlogen leven.’

Aandoenlijk is het, dat hij juist naast den zachten, kinderlijk nederigen Hamon wilde rusten. Diens nabijheid in den dood zou Racine wederom iets moeten geven van de reinheid, welke het deel was der kinderen van Port-Royal.

X.

Nog stonden de muren van het klooster. Het getal der zusters nam echter reeds af. Ditmaal hadden niet, gelijk vroeger, bij de vervolging van 1664, eenige bisschoppen of leden der hooge geestelijkheid als het ware deel aan de zaak van het klooster. Neen, de zusters werden niet weggevoerd, ook werd niet de ban over haar uitgesproken; maar men liet ze geheel alleen, zonder eenige hulp. Lodewijk XIV, de koning, behoefde slechts boos te worden over een onvoorzichtigen stap, over een geschrift, uit den vreemde komend, of dadelijk kon de tegenspraak van het klooster gestraft worden.

En de koning werd ieder oogenblik toorniger. Het moest in Port-Royal doodstil zijn; de koning wilde den naam zelfs niet meer hooren. Het éénige punt van aanraking tusschen het klooster en het kasteel te Versailles was, dat van tijd tot tijd de edellieden van het Hof, op hun jachten, het wild vervolgden tot aan den zoom van het woud, en dat een arm hert hijgend zich stortte in den vijver van het klooster, om aan de huilende honden te ontkomen. Eens bracht de jacht op die wijze nog een ander bezoek aan de verlaten zusters. Het was den 1sten September 1693, toen, het wild najagend, Jacobus II, de verbannen koning van Engeland, dáár kwam. Hij steeg van zijn paard om de kerk te zien en vroeg naar de abdis: deze - 'la mère' Racine - kwam dadelijk, liet hem wijn en brood geven en sprak met hem geruimen tijd. Het verdrinkend hert, de verjaagde koning, ze pasten juist in den somberen gemoedstoestand der zusters van Port-Royal. Grauw was daar de lucht: de gezichteinder helderde niet meer op, en boven in de wolken scheen het alsof booze machten, 'de vorsten der lucht', zooals Angélique de St. Jean ze had genoemd, stormen en wervelwinden loslieten, die het klooster op zijn grondslagen deden dreunen. De storm stak telkens op en de wind blies harder en harder.

Er waren enkele priesters en leeken, die de zusters durfden helpen of geschriften van Port-Royal wilden verspreiden: ziehier hun lot. - Vuillart, leek en oud-secretaris van een der abbé's, werd 12 jaren in de gevangenis gehouden; hij stierf in het jaar van zijn loslating, 1715. - De Benedictijner Dom Gerberon werd te Brussel gevangen genomen en opgeëischt

door Lodewijk XIV; achtereenvolgens werd hij te Amiens en te Vincennes vastgezet; hij bleef zeven jaar in den kerker en mocht er slechts in 1710 uitgaan; hij was toen 82 jaar oud, verzwakt van hoofd, en stierf het volgende jaar. - De priester de Valricher werd zeven jaar in de Bastille gehouden, toen naar het kasteel de Loches gebracht, daarna te Saumur en te Tours, hij stierf eindelijk dáár in het jaar 1710, na twintig jaren gevangenis. - Het hardste lot trof le père du Breuil van het Oratoire: hij was betrokken in de verzending van de boeken, die Arnauld in Frankrijk wilde brengen. Hij werd zoo hard mogelijk behandeld en verdroeg alles met een bijna ongelooflijke zachtheid; hij werd eerst in de Bastille gezet, toen van citadel tot citadel gesleept en stierf op 84jarigen leeftijd, na 14 jaren gevangenis.

Bij de hardheid van behandeling voegde de koning tegelijkertijd de beleediging van het woord. De hertog van Orleans, op het punt van naar het leger van Spanje te vertrekken, noemde onder hen, die hem zouden vergezellen, ook Fontpertuis, den onwaardigen, lichtzinnigen zoon der vriendin van Port-Royal. - 'Hoe, mijn neef?' zeide de koning met een streng gelaat, 'Fontpertuis! de zoon van die Janseniste vrouw, van die gekkin, die overal Arnauld gevolgd is! Ik wil dien man niet bij u hebben.' - 'Waarlijk, Sire,' antwoordde de hertog van Orleans, 'ik weet niet wat de moeder gedaan heeft, maar wat den zoon aangaat, hij is zoo min mogelijk Jansenist, ik ben er borg voor, want hij gelooft niet eens in God.' - 'Is het mogelijk, mijn neef?' zeide de koning op zachter toon. - 'Het is de volle waarheid, Sire! ik kan het u verzekeren.' - 'In dat geval,' hernam de koning, 'kan het geen kwaad; gij kunt hem meênemen.'

De gansche adel moest het gevoelen, dat men zich niet met Port-Royal mocht bezig houden. De Grammonts hadden het reeds ondervonden. De gemalin van den maarschalk de Chamilly behoorde tot de Jansenistische denkbeelden; toen nu de maarschalk stierf, werd aan haar het pensioen, dat anders aan de weduwen der fransche maarschalken werd verleend, niet gegeven. Er werd voor haar een uitzondering gemaakt, wegens haar liefde voor de nieuwigheden in de kerk.

Het werd erger, toen in Mei 1703 de papieren van Quesnel waren gevonden. Mevrouw de Maintenon las ze des avonds den

koning voor, en een reeks van arrestatiën der mannen, die men in de papieren slechts genoemd vond, volgde. De biechtvader des konings, père de la Chaise, was onvermoeid in het uitvinden van nieuwe schuldigen in die papieren. Tot de eerste gevangenen behoorde Dom Thierry de Viaixne, een Benedictijner uit de abdij d'Hautville bij Reims: hij werd in Augustus 1703 gevat en te Vincennes vastgezet; dan de Benedictijner Dom Jean Thiroux, die in October 1703 in de Bastille werd geplaatst; voorts de abt Anselme de Brigode, wiens broeder metgezel van Quesnel was: hij werd ook in Vincennes geborgen, waar hij stierf; zijn moeder, die handelaarster was, moest een zeer hooge cautie stellen en mocht niet meer gaan waar zij wilde, hoe ook de maarschalk Vauban zich voor die vrouw in de bres stelde. Toen mede in dat jaar 1703 op den zoogenaamden ‘Cas de Conscience’ van Eustace de hand was gelegd, werd, even als voor 50 jaren Arnauld, weder een doctor der theologie uit de Sorbonne geschrapt. Ditmaal was het Petitpied, leerling van Du Guet; hij vluchtte naar Holland, en geholpen door Fouillou, Louail en Mlle. de Joncoux, ging hij onder leiding van Quesnel zijn zaak in boeken bepleiten.

Dit geschiedde als in de verte, en ondertusschen dreven zwarter en zwarter wolken tegen het klooster en blies de wind steeds feller! De donkere machten in de lucht begonnen de wraaktonen tegen Port-Royal te laten hooren!

En dáár binnen was nog geen dertigtal oude zusters. Abdis was, na het sterven van la mère Racine in 1710, Elisabeth de Saint-Anne Boulard. Allen waren reeds zóó oud en zóó zwak. Doch zij beefden niet; zij hielden zich aan het woord van Angélique de St. Jean: ‘Van het begin van onze vervolging af, hebben wij honderdmaal aan God gezegd, dat wij het schip wilden laten varen en opgeven, zoo Hij slechts onze ziel wilde redden.’ Laat dan het schip vergaan, het klooster 't gevaar loopen van uit elkander te worden geslagen; geen nood: zij zullen haar ziel redden en den koning weêrstand bieden.

De koning had eindelijk van paus Clemens XI, in het jaar 1705, de bul *Vineam Domini Zabaoth* verkregen, waardoor ook van wege de Kerk de bul van Clemens IX opgeheven werd, die indertijd, in 1669, had voorgeschreven om een eerbiedig stilzwijgen te bewaren over de questie, of de vijf stellingen uit het boek van Jansenius al of niet waren getrokken. De

kerkelijke strijd kon dus weder begonnen worden. Het antwoord zou worden gegeven op Eustace's boek en Quesnel's brieven. De aartsbisschop van Parijs, de Noailles, vaardigde een bul uit, met een mandement, aan welks hoofd hij de woorden plaatste: ‘tegen het Jansenisme.’ De geheele officiëele wereld was in rep en roer om steenen te werpen tegen Port-Royal. Zelfs Fénélon deed dapper mede en schreef scherpe brieven. Aan de zusters van het klooster werd nu weldra aangezegd, om de bul van den paus en het mandement van de Noailles te beämen. Doch de zusters hadden op dien eisch geen ander antwoord, dan hetgeen vroeger door Nicole gegeven was: ‘Zoo men aan hen en haar, die twijfelen of de vijf stellingen in het boek van den bisschop van Yperen staan, eenvoudig zeide: *spreekt ons niet meer daarover*, zou ik hun en haar ongelijk geven en berispen, indien zij niet gehoorzaamden. Maar zoo dikwijls men hun en haar zegt: “Erkent dat de vijf stellingen in het boek van Jansenius gevonden worden en veroordeelt ze in dien zin en bedoeling,” hebben zij recht te antwoorden: “Wij weten niet wat de zin of de bedoeling van Jansenius is, die we moeten veroordeelen, en wij hebben zijn stellingen niet in zijn boek kunnen vinden. Zoo men hen of haar daarna wegens deze woorden vervolgt, zal de vervolging terugspatten op hen, die de bewerkers daarvan zijn. Nimmer toch kan het een lage en onnutte zaak wezen om oprecht en eerlijk te zijn.” - Zoo spraken de zusters, vooral aangespoord door de priores Madeleine de Sainte-Julie Baudrand en door zuster Elisabeth Agnès le Féron, en zij droegen den 21sten Maart 1706 haar biechtvader Marignier op, om, als haar antwoord op den eisch ter bëaming van bul en mandement, te zeggen, dat zij 't wilden doen, doch zonder te derogeeren aan hetgeen ten haren behoeve was verordend door den vrede van paus Clemens IX. Zij beriepen zich op het eerbiedig stilzwijgen door hem geboden. Zij hielden vast aan de beginselen der Arnaulds.

De oude oppositie leefde dus nog. Daar was in Port-Royal nog heugenis aan oude veldslagen, vroeger door Mère Angélique gevoerd. De zusters gevoelden zich als oude soldaten, in dienst der waarheid. Zij zagen dus niet tegen den nieuwen strijd op. Doch het werd ernstiger dan vroeger. De biechtvader van den koning drong harder bij hem aan. Lodewijk XIV

zelf werd oud, en men vreesde dat het tijdvak van minderjarigheid des konings, dat zou moeten volgen na deze regeering, niet rustig zou kunnen voorbijgaan, wanneer de onvergenoegde elementen van het rijk zulk een kader van oppositie als Port-Royal nog konden zien staan. Er moest dus haast worden gemaakt, om de oppositie te vermorzelen. Port-Royal vertegenwoordigde niets meer dan een gewetensbezwaar; maar Lodewijk XIV duldde geen gewetensbezwaren, wanneer hij beval.

De schok zou komen. Eerst kwamen enkele arresten van den koning den laatsten strijd aankondigen. De spanning werd zóó groot, dat het lichaam der oude zusters den kamp bijna niet kon volhouden en enkele van haar stierven. Zóó overleden in April de 73jarige priores le Féron en zuster Baudrand, den 20sten April de abdis Elisabeth de Sainte-Anne Boulard en de onderpriores de Bernières. De stervende abdis had nog den tijd gehad - daar ook de priores le Féron den doodsstrijd streed - tot priores te benoemen Louise de Sainte-Anastasie du Mesnil, en deze werd nu als priores het hoofd, daar de aartsbisschop verbood een nieuwe abdis te kiezen. De biechtvader Marignier was zoo sterk door alles getroffen, dat ook hij stierf.

Doch al herhaalden zich de arresten van den koning als zoo vele donderslagen tegen het klooster; al werden nu de dienaren, dan het geld aan de zusters afgenomen; al stierven ook daarbinnen na elkander de oude hoofden; zij die overbleven waren door geen ratelend onweder bang te maken. De elementen mochten woeden, zij bleven stand houden. Haar rentmeester en notaris - le Noir de Saint-Claude - werd nu in de Bastille gezet, waaruit hij eerst na den dood van Lodewijk XIV losgelaten werd. En den 22sten November 1707 werd wederom de grootste kerkelijke straf over haar uitgesproken; zij werden geëxcommuniceerd. Doch men kwam zoo niet verder. De zwarte wolken dreven van boven en van alle kanten tegen het klooster, de stormwinden gierden er tegen, maar het bleef staan.

Toen vroeg de koning in zijn ongeduld de bul van den paus, die de vernietiging van het klooster veroorloofde. Zij werd hem 27 Maart 1708 gegeven. De aartsbisschop sprak 11 Juli 1709 het daarop betrekkelijk decreet uit, en in October 1709 werden alle nog aanwezige zusters - hoe oud en gebrekkelijk sommigen ook waren - weggevoerd. En daar zoo op eenige schreden afstands van Versailles, die stille muren, die ledige

gebouwen, die gevel nu toch bleven staan, als grievend verwijt tegen willekeur, als protest tegen macht en geweld: - zoo werden tegen de steenen losgelaten alle wervelwinden, alle booze geesten van 't verderf. Waar het klooster had gestaan, mochten de honden rondloopen en snuffelen.[1)]

Gij hadt gelijk, Lodewijk XIV! gij begreept, dat beginselen de eenige wezenlijke vijanden zijn van macht en van geweld.

En de afkeer tegen Port-Royal werd in de koninklijke familie der Bourbons vastgehouden. Bij de opvoeding der prinsen werd dit op den vóórgrond gezet. Den hertog de Bourgogne, den kleinzoon van Lodewijk XIV, vond men in de laatste jaren van zijn leven bezig een memorie tegen de Jansenisten te schrijven; en toen later de zoon van Lodewijk XV, de dauphyn, de geschiedenis moest leeren en hem het leven van Nero verteld werd, riep hij uit: ‘Mijn hemel! dat is wel de grootste schurk van de wereld; daar moest nog maar bijkomen dat hij Jansenist was!’

XI.

De muren zijn gevallen, de vrouwen zijn weggevoerd, de mannen zijn gevlucht; wat blijft er over?

Een herinnering. - Legenden weten te verhalen van een stad, die in de zee gezonken is; en waarover de zwijgende wateren nu stroomen, doch tegen den avond, wanneer de schepeling daar over de baren huiswaarts zeilt, valt 't voor, dat te midden van 't geklots der golven een vreemde zangerige toon op die plek hem treft; hij houdt zich stil en luistert, hoort, daar ruischt een zang van onder de wateren hem tegen, een wegstervende echo van 't laatste kerklied, uit de gezonken stad: *Dies irae!* Zoo is ook de glinsterende en stormachtige zee der geschiedenis over het verwoeste Port-Royal heenge-

1) Over de laatste vervolging en verwoesting van Port-Royal raadplege men: ‘Mémoires sur la destruction de Port-Royal’, 1740 (par Fouillou), ‘Histoire abrégée de la dernière persécution de Port-Royal’, 3 tomes, 1750 (par l'abbé Pineau), ‘Premier gémissement d'une âme vivement touchée de la destruction de Port-Royal’, 1714 (par le père Boyer) en voorts de ‘Nouvelle Histoire abrégée de Port-Royal, par Mlle Poulain’, 4 tomes, 1786. Deze naam van Poulain is slechts een pseudonym; de ware naam is Mad. Schimmelpenninck.

gaan; doch hem, die de historische ontwikkeling van de vorige eeuwen nagaat, om het tegenwoordige te begrijpen, treft en boeit plotseling de stem uit Port-Royal.

Wat wil die stem? Wat heeft het Port-Royal tot de geschiedenis der menschelijke ziel toegebracht? Welk type hebben wij gewonnen door Port-Royal? - Het is die vraag, die wij nog kortelijk moeten beantwoorden, want wij zouden al zeer weinig geslaagd zijn in ons pogen om den indruk van Port-Royal weer te geven, wanneer wij den lezer in den waan lieten, alsof de winst voor de toekomst bestond in de meer of minder juiste opvatting der doornachtige vijf stellingen uit het boek van Jansenius. Neen, dat alles is bijzaak. Port-Royal is meer dan een school van controverse questies. De hoofdzaak is, dat een nieuw karakter-type aan de menschheid is toegevoegd, en dat dit nieuwe t y p e buitengewoon hooge waarde heeft.

Het gaat moeielijk met een enkel woord zulk een nieuw type te karakteriseeren; wij kunnen het alleen doen door vergelijking met andere vast geteekende individualiteiten, door geschiedenis of literatuur aangeboden. De fransche literatuur der zeventiende eeuw, en wel de Misanthrope van Molière, geeft ons hier een analogie aan de hand. Wij meenen bij benadering het type van Port-Royal 't best te kunnen weêrgeven door het te noemen het type der C h r i s t e l i j k e A l c e s t e s.

Allereerst is het beeld specifiek Christelijk. Niet in dien algemeenen vagen zin, die desnoods een Goethe tot de Christenen zou willen rekenen, maar in den zin van hen, die zich bewust zijn te roemen in de sombere droefheid van het Kruis. De aanhangers van Port-Royal gaan uit van het denkbeeld, dat het Christendom iets zeer bijzonders is; iets geheel anders dan de godsdienst der deïsten; zij zouden geneigd zijn te zeggen: een deïst is een mensch, die in zijn kort bestaan niet den tijd heeft gevonden atheïst te worden. Zij beweren, dat, sinds de komst van Christus op aarde, het menschelijk zijn iets anders, iets meer is geworden, dat het ideaal van een volmaakt heroieke ziel den menschen toen is voorgesteld. Dat ideaal vinden zij in een volkomen overwinning en vernietiging der natuur. Hadden zij in onze eeuw geleefd, dan zouden zij als verklaarde en openlijke vijanden hebben beschouwd hen, die de wetenschap der natuur als de wetenschap bij uitnemendheid, als het steunpunt van alles, beschouwen. Nu, in de zeventiende eeuw levende, nemen

zij alles enger op, doch stellen als beginsel van alles dit begrip: de natuur, en dus de menschelijke natuur, is absoluut verdorven, zij moet dus omgekeerd en bekeerd worden, en die bekeering geschiedt door de Genade Gods. Die Genade is op den Kruisberg het sterkst geopenbaard, doch blijft voortdurend werken en moet voortdurend ingeroepen worden. Tot haar moet men vlieden, omdat de menschelijke natuur vol gebreken en zonde is. In zekeren zin kan men zeggen, dat de volgers van Port-Royal alle waarde aan de daad der Schepping ontnamen, om des te meer waarde te hechten aan de weldaad der Verlossing, Zij ontnamen de eer aan den Vader om ze den Zoon te geven. Het was alsof zij voorzagen de richting der nieuwe filosofie, die, onder voorwendsel van den mensch te gaan eeren, hem is gaan vleien en voor hem is gaan pluimstrijken. Zulk een miskenning van den mensch, leidende tot een verwijdering van alle zedelijke en maatschappelijke voorzorgen en behoedmiddelen, die de samenleving mogelijk moeten houden - was verre van hen. Integendeel. Zij meenden, dat het menschelijk hart besmet en bezoedeld was door allerlei onreinheid. Zij oordeelden dus niet anders over het menschelijk hart dan la Rochefoucauld, dan la Bruyère, dan Molière, maar zij namen tegelijkertijd het redmiddel aan. Het redmiddel was geworteld in het besef der menschelijke ellende. Die ellende werd vooral veroorzaakt door zelfzucht en zelfvergoding. De vereering en liefde voor het eigen ‘ik’ was de hoofdbron van al het kwaad. Dat eigen ‘ik’ moest men dus haten. Zelfvernietiging en zelfverbrijzeling moest in de plaats komen van zelfvergoding. Men moest niet tevreden zijn met zich zelven tot een deel van het geheel te maken; neen, men moest zich zelven verzaken, dan eerst was de grond geschikt om vruchten voort te brengen. Zoolang de vraag nog bij ons op kon komen bij vergelijking met anderen: waarom *ik* niet? dan was nog niets gewonnen; neen, het woord over den broeder moest altijd dit zijn: hij moet meer worden, ik minder. De menschelijke vrijheid; als vrijheid van wil, werd nu volkomen door hen met voeten getreden. Volgens hen was het niet genoeg in stilte te peinzen over de ziel; neen, op zich zelve was de ziel niets, zij kreeg alleen beteekenis, wanneer zij als spiegel de Zon der waarheid weerkaatste. De ziel moest niets dan spiegel willen zijn; dagelijks moest zij zich zelve weten af te sterven. Gebed, kastijding, boetedoening,

armoede waren hier de hulpmiddelen. Doch de hoofdzaak was, zich steeds onder het Kruis te plaatsen, geheel het leven, bij dag en bij nacht. Dat Kruis herinnerde hun het oorspronkelijke bederf, den afgrond van de zonde en de Verlossing. Het vertegenwoordigde de goddelijke smart, die men tegenover het menschelijk optimisme stellen moest.

Dit was de ééne kant van 't type; de andere zijde kan niet beter uitgedrukt worden dan door het noemen van Alceste, den Misanthrope van Molière. Die Alceste is natuurlijk geen gewoon menschenhater, geen figuur, zooals de Timon van Athene door Shakespere geteekend, die de uitgezochtste scheldwoorden den menschen naar het hoofd werpt, en in zekeren zin in een toestand van waanzin verkeert. Neen, hij is het beeld van den eenigszins hooghartigen man in de wereld, van den man, die het leven ernstig opneemt, die zijn best doet om waar en waarachtig te zijn, wiens leus is zich niet tevreden te stellen met al den glans en met al de gaven, die de wereld biedt, met al het schijnschoon, den klinkklank, met al de woorden, die als zoovele munten nu eenmaal gangbaar zijn. Hij is te trotsch om zich op te houden met de hoffelijke leugens, met de wereldwijze vormen, met de praktische berekening van het leven: hij wil daarmede breken om yolmaakt oprecht te wezen, om te verwezenlijken het type van '*l'honnête homme*, *l'homme d'honneur*', om na te streven de deugd, afgescheiden reeds van elken godsdienstigen grondslag. Uit die opvatting put hij de krachtom te kunnen haten; en bij het volgen van dat levensplan bestuurt hem nu in alles de rede. Inderdaad is de grondslag van de misanthropie van Alceste de kalme mannelijke redeneering: niet het gemoed, het temperament, of humor drijft hem er toe, neen, slechts het analyseerende verstand. Hij kan, ja, een enkele keer, losbarsten - maar in den regel heeft zijn karakter een droeve melancholieke tint; het vroolijke, het zonnige van het leven wordt veronachtzaamd, omdat het tot lichtzinnigheid leidt. Hij volgt het liefst de schaduwzijde van den levensweg, ook in zijn afkeer van schreeuwende kleuren en rijke schakeeringen, waarmede lieden van zijn eeuw zich in de kleeding tooiden. Hij mist vergevensgezindheid, omdat hij de volkomenste strengheid op zich zelven toepast. Hij zou de wereld willen uitloopen, wijl ze zoo verdorven wordt. Van nature is Alceste een weinig 'frondeur,' als herinnerde hij zich de Fronde en de Retz, en spoedig acht hij zich miskend; doch

daar is bij dat alles zoo groote loyauteit en openheid in zijn karakter, dat het onwillekeurig achting afdwingt. De Philintes houden, niettegenstaande alles, zeer veel van hem, en men weet dat de smettelooze hertog de Montausier er trotsch op was, toen, bij de eerste opvoering van het drama, men gelijkenis tusschen hem en Alceste meende op te merken. - Welnu, het type van Port-Royal heeft met zijn Jansenistische austeriteit iets van dien Alceste. Ook hier wordt de weemoed spoedig bitterheid ('noir chagrin'): bij het ontvlieden van zich zelven, het van zich werpen van het besef en den last zijner eigen tegenwoordigheid, bij het gevoel van eigen onvoldaanheid - zooals de godsdienstige opvatting medebracht - paarde zich een ter zijde gaan in de wereld, een wandelen in de schaduw, een zich verbergen. Er was niets blijgeestigs, niets luchthartigs, niets meêgaands in dat type van Port-Royal. Pascal zou juist de meest verheven misanthroop van Frankrijk zijn. Diepe ernst was de grondtoon van allen, een ernst, voor welker onwrikbaarheid, als tegen een rotsgevaarte, één voor één de golven eener zoogenaamde filosofische en gemakkelijke levensbeschouwing kwamen breken. En de droefheid was mede hun levensdeel. De smart van het leven werd zeer sterk door hen gevoeld. Vandaar hun weêrzin tegen Montaigne, die voor hen de verpersoonlijking was van dat genoegelijk, zich in de handen wrijvend, lachen om de ellende van de menschen; een lachen, dat hen zoo tegen de borst stuitte. En bij dat alles zouden zij vooral willen voegen den afkeer en angst voor rijkdom. Terwijl de oudheid alleen den rijkdom vereerde; terwijl de wereld vroeger en later naar blinkende schatten zag, wilden zij de spreuk der Stoïcijnen - die tot de armoede zeide: gij zijt geen kwaad - veranderen in den meer teederen uitroep: armoede, gij zijt een weldaad.

Let wel op, dat het leven - in de opvatting van Port-Royal - nu een zeer eigenaardig kunststuk moest vormen. Die opvatting van Christelijke hooghartigheid gaf iets oorspronkelijks aan hen, die zich tot Port-Royal bekeerden. Alles was voorts de vrucht van een vaste methode. De natuur en de aanleg werden met opzet tot een vaste plooi gedwongen. Die van Port-Royal zijn dan ook bijna altijd het omgekeerde van een rijke weelderige natuur of van een krachtig leven, begeerig naar glans. Neen, zekere grenzen werden niet overschreden, en het verstand, zichtbaar door de kleine dosis

kritiek, dreef telkens binnen de eens gezette perken. Zij gaan in alles met de rede te-werk, zij temperen elke hartstochtelijke buitensporigheid, zij houden van een verstandige gelijkmatigheid. De Heeren en Dames van Port-Royal zijn bijna altijd *doctrinairen*, zooals de vader der doctrinairen van onze eeuw, Royer-Collard, dan ook werkelijk uit hun school kwam, en tevens niet zoo ver afstaat van Alceste. De wereld om hen heên verweet hun - en dat verwijt wordt tot een grievende hatelijkheid in den mond van Joseph de Maistre - zekere gedwongenheid van vorm, iets veel te beredeneerds, iets houterigs, iets pedants. Dit is zeker, dat zij den natuurlijken mensch tot één vast patroon wilden dwingen, en tot verwringens toe hem naar dit voorbeeld plooiden. Zij hielden echter bij dat alles toch nog zekere maat. Er zijn rechtvaardigen in Port-Royal, geen heiligen. Er was geen overdreven geleerdheid bij hen, geen overdreven boetedoening, geen overdreven hard werken: een ieder bleef binnen zekere grenzen in zijn temperament. Doch het volgen van één patroon, het gezag dat zij daarin eerbiedigden, maakte wel, dat ze allen als het ware met één kleur overgoten schenen; en bij den weêrzin tegen elk geschakeerd koloriet werd die kleur als van zelf grijs. Het ééntonige, de loodkleurige éénzelvigheid is dan ook het gebrek, waarin zij wel eens vervielen. De veelheid hunner geschriften is monotoon, in den vorm soms vervelend. Met uitzondering van hun zeer groote auteurs houden zij er van anoniem te schrijven: trouwens meestal werken en schrijven zij gezamenlijk, en de één kan dan later niet zeggen, wat het gedeelte van den ander is. In dat opzicht is werkelijk de zelfverloochening van hun studie zeer te prijzen. Doch die in de eerste plaats van zichtbare kleur houdt, moet niet juist de schriften van hen gaan lezen, die liefst in den schaduwkant vertoefden en wier kerk zooveel mogelijk verschilt van een Gothischen Dom.

Doch kenmerkend voor hun aard is wel, bij hun eerbied voor gezag, hun taai vasthouden aan de rechtsvormen en daardoor hun zelfstandigheid. Augustin Thierry moge misschien te ver gaan, wanneer hij in zijn ‘Histoire du tiers-Etat’ de kerkelijke beweging, die in de bedding van Port-Royal werd geleid, veréénzelvigen wil met de staatkundige beweging naar parlementaire vrijheid, die in de Fronde een vergeefschen en vruchteloozen aanloop en uitweg vond, toch is niet te

miskennen, dat beide bewegingen reeds daardoor iets aanverwants, iets gelijksoortigs hebben, omdat zij beide uitgingen van dezelfde hoogere burgerij in Frankrijk. Port-Royal bedoelde werkelijk een zelfstandige vervorming van het Catholicisme. Het Frankrijk van die dagen heeft te recht of ten onrechte (wij beslissen niet) de poging niet geschraagd; doch bewonderenswaardig blijft nu de kracht, waarmede de aanhangers van Port-Royal hun eerst opgevatte beginselen vasthouden. Zij wijken geen oogenblik: zij houden vast aan wat zij recht achten, met een taaiheid van wil, die aan de Engelsche leiders der handhaving van de parlementaire vrijheid tegen Karei I doet denken. Zij geven hun eens verkregen rechten niet op, en de mannen der macht en van het geweld zijn dus zich zelven gelijkgebleven, toen zij die secte der Jansenisten van Port-Royal een allergevaarlijkste oppositie noemden. Richelieu en Lodewijk XIV zijn het hierin eens, en men weet, dat in den mond van keizer Napoleon de uitdrukking: ‘het is een Jansenist’, de grootste beleediging was. Hij was gewoon deze vreemde opéénstapeling van verwijten te maken: ‘het is een ideoloog, een lid van de Constituante, een Jansenist.’ Alle machthebbers begrepen als bij intuïtie, dat Port-Royal, door zelfstandig op zijn recht te blijven staan, een kracht was. Dat volhouden, die energie bij soms zoo weinig middelen ter verdediging, die hun ter beschikking stonden, maakt hun strijd tegen de Jesuïten zoo dramatisch. Wat ook Joseph le Maistre moge zeggen, die strijd wordt openlijk door hen aanvaard en kloek door hen tot den einde volgehouden, en als alle machten dezer aarde tegen hen zijn, Koning en Paus, als de Jesuïten schijnbaar overwinnen, als Rome hen gaat veroordeelen, dan nog geven zij hun beginsel niet prijs, maar formuleeren zij, bij monde van Pascal, dat verheven beroep op grooter macht dan op Rome: ‘Ad tuum, Domine Jesu, tribunal appello! - bij uw rechtbank, Heer Jezus, kom ik in hooger beroep!’ - ‘Zoo mijn brieven (de Provinciales) te Rome worden veroordeeld, ik zeg u, dat hetgeen ik er in veroordeel, in den Hemel zal worden veroordeeld.’ En voorts slingeren zij voor alle tijden, door den arm van Pascal, dezen steenworp tegen de Jesuïten: ‘Telken keere als de Jesuïten den Paus zullen verrassen, zal men geheel de Christenheid meineedig gaan maken. De Paus nu is zeer gemakkelijk te

verrassen wegens al zijn bezigheden en het vertrouwen dat hij in de Jesuïten stelt, en de Jesuïten zijn zeer bij machte hem te verrassen, omdat zij lasteren.'

Merkt op, dat zij bij den strijd tegen Rome en de Jesuïten op niemand leunen. In geen enkel opzicht zouden de aanhangers van Port-Royal den Staat willen gebruiken in hun strijd tegen de officieele Kerk. Dat onderscheidt hen zeer bijzonder van de Gallicanen. Het Jansenisme wordt wel altijd in de regeering van Lodewijk XIV als het ware ter zijde gestreefd door het Gallicanisme, maar bedoelt iets geheel anders. Terwijl Port-Royal het geloof wilde zuiveren, bedoelden de Gallicanen louter een zaak van jurisprudentie: zij wilden een goed concordaat met den Paus sluiten of handhaven, waarbij het hof van Rome, in het kiezen en aanwijzen der priesters, in het bestuur der kerkelijke goederen, de rechten zou eerbiedigen van den Staat. Hoeveel belang nu ook de Jansenisten er bij zouden gehad hebben, om zich door zulke concessies van den arm van den Staat te verzekeren, hebben zij deze fout nooit begaan. Zij waren te hooghartig om tegen de Kerk den Staat in te roepen; tot gebeurtenissen, waartoe wij Duitschland en Frankrijk in onze dagen hebben zien overgaan in zijn verdrijving der Jesuïten-orde, zou Port-Royal niet den stoot hebben gegeven; Pascal stelde er zich mede tevreden, met zijn heldere fransche logische eerlijkheid, de casuïstiek der Jesuïten *absurd* te maken.

Die volkomen zelfstandigheid en hooghartigheid behooren tot de karaktertrekken van het type van Port-Royal.

XII.

Wij zijn van Utrecht uitgegaan en keeren als van zelven terug tot den omtrek van die stad. Zoolang de vervolging duurde, hebben wij achtereenvolgens de Saint-Gilles, Sainte-Marthe, Tillemont, de Pontchâteau, Arnauld, Quesnel, Petitpied en zoo vele anderen in Holland tijdelijk zien vluchten en reizen, vooral ook, om zich in verbinding te stellen met den door hen allen vereerden en geliefden Neercassel, den feitelijken kerkvoogd van Utrecht. Nu Port-Royal gevallen is, zien wij in de steden en dorpen rondom Utrecht, meestal onder

vreemde namen, een bijzonder slag van Fransche geestelijken, die stil en verborgen dáár leven, doch die in voortdurende briefwisseling staan met Parijs, en met enkele bisschoppen uit den vreemde, en die, als wij ze goed aanzien, blijken te zijn de zonen van Port-Royal.

Wij kunnen niet naar al die plekken gaan. Wij wijzen slechts op Amersfoort, wij wijzen vooral op het liefelijk landgoed Rhijnwijck te Zeist.

Te A m e r s f o o r t was omstreeks het jaar 1726 een Seminarie gesticht. Het Utrechtsche kapittel had zich - na de benoeming en handhaving van Codde, straks opgevolgd door Steenoven, die, in het jaar 1725 stervende, vervangen werd door Barchman Wuytiers, - geheel van den Paus te Rome afgescheiden, en had een school noodig, om de jonge geestelijken van zijn richting te vormen en op te leiden. Het College te Leuven, dat een tijd lang die taak vervulde, en op de plaats, waar Baius en Jansenius hadden gewerkt, de Jansenistische leer verspreidde, was in dit opzicht niet ongemoeid gelaten, en het scheen noodig in die leemte te voorzien. Uit België en Frankrijk kwamen nu de professoren, onder wie wij de namen opmerken van Le Gros, Hoffreumont en Willemaers. Het Seminarie werd in de buurt Muurhuizen gesticht en is nog altijd in werking. Wie daar nog heden komt, heeft het voorrecht van in de verschillende zalen en kleine bibliotheken rondgeleid te worden[1)], en mag een oog slaan in het archief, waar zoo vele schrifturen, ook van Port-Royal (wij wijzen alleen op de kostbare verzameling der brieven van la mère Angélique de St. Jean), verzameld zijn. Die eenigen tijd hebben gewijd aan de studie van Port-Royal, zijn ook altijd te Amersfoort in dat gesticht in de Muurhuizen geweest, en hebben dáár gewerkt. Sainte-Beuve en Faugère waren er gasten en vrienden; de duitscher Dr. Hermann Reuchlin, uit Pfrondorf boven Tübingen, reisde er heên om bouwstoffen te verkrijgen voor zijn inhoudrijk werk. En als men in die kamers ontvangen wordt, waar portretten van la mère Angélique, la mère Agnès, van Angélique de St. Jean, van de Saci en van le Maître u aanzien, voelt men dat men de atmosfeer van Port-Royal ademt. Welnu, vlak over dat

1) Wij zelven werden er vroeger ontvangen door den vriendelijken, scherpzinnigen president Karsten, broeder van den Utrechtschen hoogleeraar.

gesticht, in dezelfde straat, kwam ook op zijn zwerftochten, in het jaar 1730, de 81jarige Du Guet wonen; nog toont men u het huis, waar hij aldaar een vijftiental maanden bleef, en men weet u te verhalen van de gesprekken van Du Guet met professor le Gros van het Seminarie, over de noodzakelijkheid, waarin God soms de menschen zou kunnen plaatsen om zich van een leugen te bedienen. Toevend in de kapel van het Seminarie, of behoedzaam wandelend in de binnenplaats en tuin van het gesticht, heeft Du Guet's fijn-gerimpelde en sneeuwwitte gestalte als het ware een lichten indruk op de wanden van het huis achtergelaten; het was, alsof met hem een straal bleek-trillend licht door de nauwe ramen viel, dat in de sobere kamers en stille gangen van het gebouw de eigenaardige stemming van Port-Royal overbracht.

Doch wij gaan, als wij 't verkiezen, in de open lucht, naar Zeist, onder het loof der eiken en linden van R h i j n w i j c k . Wij hebben, als wij thans den straatweg naar Driebergen afslaan en door het breede hek, dat nog altijd met den ouden naam prijkt, de laan opwandelen, slechts wat verbeeldingskracht noodig, om, geholpen door oude platen, het sinds 1844 afgebroken huis ons voor te stellen, dat in 1720 op naam van des Essarts, Arnauld's vriend, werd gekocht. De Fransche Heeren, hun vaderland ontvluchtend, hadden meer van die landgoederen in Utrechts omtrek als zoo vele wijkplaatsen voor zich doen koopen: wij noemen het huis den Ham en Schoonauwen, doch geen plek was zoo geliefd als Rhijnwijck. Trouwens het was er zoo schoon. De smalle rivier kronkelde in de verte tusschen bloemhoven en lustwaranden; de nachtegaal zong er uit den bloeienden meidoorn; de liefelijke wasem van het jeugdig groen woei er hun tegen, als zij in die dreven wandelden. En gezeten voor het statige oud-Hollandsche huis, in het lommer der hooge boomen, terwijl een kleine vijver slechts de meetkunstige regelmatigheid der lanen van het park brak, vonden zij dáár een plek, een hoekje om te lezen en te studeeren, zooals zij zich dat in hun beste droomen slechts hadden voorgesteld. Dáár genoten zij volle rust. Met de familiën in den omtrek - men treft in hun brieven dikwijls den naam van de Pesters aan - waren zij in goede verstandhouding: van benadeeling of vervolging is hier geen spoor. De vreemde geestelijken en ‘abbés’ die er waren, hebben dan ook gezorgd, dat in Frankrijk

de liefelijke naam van Rhijnwijck is blijven klinken. Zij, die met de studiën van Port-Royal zich bezig houden, kennen allen (zij het dan ook slechts bij naam) den bundel manuscripten, die door le Roy de Saint-Charles verzameld en geschreven zijn, en op de bibliotheek van Troyes in Champagne bewaard worden onder den naam van '*Souvenirs de Rhynwick*' of '*Anecdotes écrites à Rhynuwich en Hollande*.' De man, die als de ziel en het middelpunt van die vereeniging te Rhijnwijck moet beschouwd worden, is de kloeke abbé d'Étemare, Du Guet's leerling. Het zou onze taak overschrijden hier het leven van dien d'Étemare te schetsen of de beteekenis te verhalen van de inrichting van Rhijnwijck voor de Utrechtsche Oud-Katholieke kerk, toen zij later geheel en al dienstbaar werd gemaakt, om de laatste hoogere opleiding te geven aan de jonge geestelijken der Utrechtsche kerk; wij kunnen ook nu niet treden in de redenen tot verval, toen du Pac de Bellegarde het huis te Utrecht achter Klarenburg kocht, dat het eigendom der Fransche heeren werd, en werwaarts toen de manuscripten en eigendomsbewijzen werden overgebracht, tot allengs in 1770 Rhijnwijck als inrichting van hooger onderwijs opgeheven werd. Dat alles ligt buiten ons bestek. Wij wilden echter niet, dat onze lezers van de schilderij van 't klooster Port-Royal voor goed zouden afscheid nemen, zonder dat verre op den achtergrond even, zij het slechts een oogenblik, voor hun oogen oprezen de lanen en tuinen van Rhijnwijck, zonder dat zij in hun verbeelding dáár onder de boomen de statige slanke gestalten zagen, die in ons Holland de traditie vasthielden, de herinnering bewaarden van het Port-Royal der Arnaulds.

Plockhoy's sociale plannen.

Voordracht gehouden in de Koninklijke Academie van Wetenschappen, den 9den Mei 1892.

Zij die zich bezig houden met de studie van het ontstaan en de ontwikkeling der verschillende vormen onzer economische samenleving, ten einde op die wijze te komen tot een eenigszins wetenschappelijk begrip der evolutie van de maatschappij, zien met zekeren voorkeur uit naar inrichtingen en plannen van COLLECTIEF HUISHOUDEN EN BEDRIJF, die in de laatste drie eeuwen in Europa opduiken. Want zulke al of niet uitgewerkte ontwerpen van gemeenschap van levenswijze en arbeid zijn toch eigenlijk de vóórloopers van wat in onze eeuw een Robert Owen of een Charles Fourier meer kunstig samenvoegden of bedachten, en als bereikbaar socialisme voordroegen aan tijdgenooten, die bewust of onbewust enkele hunner ideeën aannamen.

Robert Owen erkende ten volle, dat zijn plan niet als uit de lucht was komen vallen. Herhaaldelijk wees hij er op, dat op het einde der zeventiende eeuw in Engeland reeds een dergelijk ontwerp was geopperd als hetgeen zijn brein vervulde. In het jaar 1696 toch had de kwaker John Bellers in Londen zijn voorstellen laten drukken, tot het oprichten van een College van Arbeid van alle nuttige bedrijven en huishouding, met winst voor de rijken, vol-op leven voor de armen en een goede opvoeding voor de jeugd. Het werd door Owen herdrukt en wekte in alle kringen, die zich met dergelijke studiën bezig hielden, een zeer verklaarbaar opzien. Karl Marx prees het als een wonder der Economie.

Dikwijls nu is het mij vóórgekomen, dat ook ons land in de zeventiende eeuw dergelijke inrichtingen of plannen als van

Bellers moet hebben gezien. De republiek der zeventiendeeeuwsche Vereenigde Nederlanden bergde in haar schoot al wat in daad en in godsvrucht, in wetenschap en in kunst, uitnemend werd geroemd. Op elk gebied van den menschelijken geest leverden toen de zeven Provinciën proef- en meesterstukken. Wanneer gij, Mijne Heeren, uw hoorders met een gevoel van blijde bewondering wilt doortintelen, dan verhaalt gij, van wat reeds hier te lande, op het terrein waar gij meesters zijt, in de zeventiende eeuw door wijsgeeren, letterkundigen, theologen, juristen, staatslieden en mannen der kunst was begrepen. Zou het op het veld, dat ik met schroom bewandel, anders wezen? Zouden op dat sociaal gebied geen sporen zijn te vinden van wat in onze tijden is gezien en hier en dáár werd verwerkelijkt? In onze vrije republiek, wáár in de zeventiende eeuw alles in gisting was, wáár allerlei elementen bruisten en kookten, moeten zeer zeker kiemen van collectieve ideeën aanwezig zijn geweest. Wij hebben misschien tot nu toe slechts geen oogen gehad om ze te zien. Mits wij goed ons oriënteeren en scherp uitkijken, zullen wij onder de wateren der vergetelheid, die ze hebben bedolven, hier en dáár nog lijnen en omtrekken vinden van eenig plan van samenwoning en samenwerking: steenen die vèr zijn weggesmeten, doch in onze tijden weder dienst doen als bouwstof van min of meer fantastische constructies.

Vergunt mij heden op twee dergelijke plannen van een Zeeuw uit de zeventiende eeuw u opmerkzaam te maken. Hij heet PIETER CORNELISZOON PLOCKHOY en stamt uit Zieriksee. In het jaar 1659 ontwerpt hij in Londen, in het Engeland der Puriteinen, zijn huishoudelijk genootschap, en in het jaar 1662 biedt hij aan Amsterdam zijn onderling colonisatieplan aan. Hij komt dus nog ongeveer 35 jaren vroeger dan Bellers met zijn collectieve denkbeelden voor den dag. Ik durf mij vleien met uw belangstelling, wanneer ik op zijn ontwerpen uw aandacht vestig.

I.

Vooraf echter moet ik, al schijnt de tocht wat lang, U op een zijpad en omweg voeren.

Wanneer men toch in onze Republiek der Vereenigde

Nederlanden dergelijke sociale plannen naspoort, dan dient men altijd eerst zich te vergewissen, of niet bij kerk of godsdienstige gezindheid dergelijke gemeenschappelijke levensvormen soms verwezenlijkt waren. Wij sluiten hier de Roomsch Katholieke kerk buiten, die in haar kloosters gedurende alle eeuwen voorbeelden gaf, hoe een collectieve levenswijze op den grondslag der Christelijke belijdenis mogelijk was. Die kloosters stonden in het Holland der zeventiende eeuw afzonderlijk en afgesloten ter zijde. Maar ook bij de aanhangers van Protestantsche, van de staatskerk afwijkende, opvattingen waren zekere gemeenschapsvormen - zij het ook vaag of schemerachtig - inderdaad reeds verwerkelijkt. In de afgesloten levenskringen van zulke secten moeten wij voor ons onderzoek dus binnen willen treden.

Het ligt toch voor de hand, dat men dáár nauwe aanéénsluiting vindt. Gelijkgezinden in godsdienstig inzicht, afgescheidenen der heerschende kerk, voortdurend opgejaagd en verontrust, sloten zich van zelf innig aan elkander. Uit de hulp met raad en daad, die zij onderling elkander boden, ontstond onwillekeurig de neiging van tot een vaste groep zich te vormen. En in zulke groepen voer nu bijna altijd een mystieke geest, hetzij de vervolging dien kweekte of slechts versterkte. Zij, die aldus verbonden zich gevoelden, waren reeds dadelijk bereid, de liefdesgeboden van Christus en zijn Apostelen, die de officieele kerk in geestelijken zin opvatte, naar de letter te volgen. Zij spraken het luide uit, dat de eerste Christengemeente te Jeruzalem, met haar goederengemeenschap, voorbeeld en type der geheele maatschappij moest zijn[1]. Voorts droomden zij dan veelal van een spoedig te verwezenlijken duizendjarig rijk van liefde, waarin de broederschap volledig zou worden toegepast, en er voor altijd rust en vrede zou wezen.

De aanéénsluiting van leven, die men onder de leden van zulke groepeeringen vindt, rust nu echter geheel en al op godsdienstigen bodem. De warmte der geloofséénheid doordringt alles. De religieuse samenhang houdt het geheel te zamen. Uit den religieusen sappigen stam zetten zich gemeenschapsvormen af, die wellicht buiten den secteband zich zouden kunnen ontwikkelen: - wie weet 't? - doch die thans slechts leven in

1) Handelingen II : 44, 45 en IV : 32.

de moederlijke omhelzing der religie, en zich koesteren in de broeikashitte, die van de mystieke brandpunten der secten uitgaat.

In de zeventiende eeuw hebben nu van zulke religieuse groepen de Wederdoopers, tot wie wij in de zestiende eeuw zouden gegaan zijn, wanneer wij sterk afwijkende denkbeelden ook op maatschappelijk terrein zouden wenschen te vinden, hun gewicht verloren. Het vuur, dat hun gemoed verteerde, was in ons land uitgegloeid.

Voor ons doel kunnen wij in den bloeitijd onzer Republiek ons slechts wenden, bij voorbeeld tot de Familisten, tot de Collegianten en tot de Labadisten.

Erkennen wij het dadelijk, dat de FAMILISTEN zeer weinig voor onze nasporing geven. Gij kent Hendrik Niklaes en zijn Huis der Liefde, welks aanhangers later in Engeland, onder koning Jacobus I, als Familisten bekend waren[1]. De Engelsche koning, volgens zijn eigen meening een theoloog van beteekenis, duidde ze aan als 'infamis Anabaptistarum secta, quae *familia Amoris* vocatur.' Intusschen een anabaptist was Hendrik Niklaes niet. Toen hij in 1540 - op 38jarigen leeftijd - in Amsterdam der roeping zich bewust werd, om als profeet op te treden, en hij naar Emden trok, waar hij ongeveer twintig jaren rustig bleef, had zijn profetie geen andere strekking dan om een mystieke kerk op te bouwen, onzichtbaar voor de wereld, maar zichtbaar voor God en zijn Engelen. Zij, die zijn discipelen wilden worden, leefden en dienden in een geestelijk huis der Liefde. In den dienst van dat huis der Liefde bekleedde men allerlei rangen. Allen waren verbonden in een vaste organisatie: een hierarchie van priesters des Heeren. In die organisatie klom men trapsgewijze op, liefst op den weg van lijdzaamheid en van volledige gehoorzaamheid. Op den hoogsten trap had men deel aan de openbaringen Gods. De kerk - die

1) Zie over Hendrik Niklaes - wiens geschriften o.a. te Leiden in de Universiteits-bibliotheek en in de bibliotheek der Maatschappij van Ned. Letterkunde en te Amsterdam in de Doopsgezinde Bibliotheek (zie Catalogus I, bl. 195 en 196) bewaard worden - vooral de twee artikelen van dr. F. Nippold in het 'Zeitschrift für historische Theologie, herausgegeben von dr. C.W. Niedner', Gotha, Jahrgang 1862. Vergelijk daarbij een stukje van J.H. Hessels in de 'Notes and Queries' 1870, getiteld 'Henrick Niclaes: the family of Love.'

Hendrik Niklaes zóó stichtte - werd dus geheel in geestelijken zin opgetrokken. Het gebouw was niet materieel. Samenwoning in een uiterlijk huis werd niet bedoeld. Wèl had het mystieke Huis der Liefde vaste regelen: zij hadden bijv. betrekking tot de voorschriften, hoe men jongeren opnam. Die jongeren moesten eerst in biecht hun levenswandel openbaren; en dan de gelofte afleggen, dat zij zich in den dienst der liefde wilden laten inlijven. De ware goddelijke echt, die allen met het Woord des levens moesten aangaan, werd hun voorgehouden en ten doel gesteld. Zij stonden, bij de eerste aflegging der gelofte, dan op den laagsten trap der hiërarchie en konden nu steeds hooger klimmen. De verdere regelen hadden voorts betrekking tot de opvoeding der kinderen, die aan ernstige vaste tucht waren onderworpen en op hun dertiende jaar in den dienst der Liefde konden worden opgenomen. Streng werd de hand gehouden aan het geven der tienden van alle inkomsten en vermogens. Ieder huisgezin moest zijn bijdrage leveren aan de tiende-mannen. De priesters op eenigszins hoogeren trap mochten geen eigen vermogen hebben, en leefden van die tienden. Over erfopvolging en erfstellingen waren eigenaardige voorschriften bij hen. De ondersteuning der armen was nauwkeurig ingericht. Onder elkander hadden zij een door alle leden geëerbiedigde rechtspraak. - Deze secte, die vooral in Engeland zekere kracht ontwikkelde, heeft bij ons slechts tot in het begin der zeventiende eeuw bestaan, en wel vooral te Amsterdam, te Rotterdam, te Dordrecht en te Kampen. Te Dordrecht behoorde daartoe de conrector Cornelis Cornelissen. In 1614 wordt voor 't laatst bij ons officieel van hen gewag gemaakt. Doch hun denkbeelden van aansluiting en organisatie zijn zeker als stuifmeel door den wind verspreid en hebben hier en dáár als zaadkorrels een ontvankelijken bodem bevrucht. Het begrip zelf van het Huis der Liefde - gemeenschappelijk ideëel gebouw van tintelend witten glans, oprijzend langs fijne zuilen van lichtstralen - is als bekoring; toevluchtsoord en wijkplaats uit een naijverige krakeelende wereld van hebzucht en zelfzucht, in menig brein blijven hangen.

Direct geven ook de COLLEGIANTEN niet veel voor ons doel. Toen, door den stoot der Remonstrantsche gebroeders van der Kodde, in den omtrek van Leiden, in 1619 de beweging der Collegianten ontstond, was zij niet veel anders dan

een protest tegen het gezag van predikanten in een gemeente[1]. Elk lid had, naar hun inzicht, recht in de vergadering der gemeente zijn oordeel en overtuiging uit te spreken of te profeteeren. Volkomen gelijkheid en vrijheid voor alle gemeenteleden was de leus. Zij wilden algemeene verdraagzaamheid en vrijheid om te spreken. Doch ook de begrippen van broederlijke eensgezindheid en van Christelijke liefde werden nu allengs bij hen vrij wat sterker op den vóórgrond gezet, dan bij de overige Protestanten op het grondgebied der Republiek. Voor hun wekelijksche samenkomsten (collegiën), meestal iederen Woensdag, in de plaatsen waar zij zich ophielden, gehouden, hadden zij noodig eenigszins grootere huizen of gebouwen. Bekend is hun 'groot huis' te Rijnsburg, met dertig kamers, waar zij jaarlijks hun bezoek brachten, den dompeldoop bedienden en het avondmaal hielden. De machtige Amsterdamsche burgemeester Coenraad van Beuningen vertoefde dikwijls dáár bij hen. Spinoza werd door hen beschermd. Zij hadden vertakkingen te Leiden, te Rotterdam, te Zaandam, te Groningen en vooral te Amsterdam, waar hun college in 1646 gesticht werd onder anderen door Adam Boreel. Zij hadden aldaar vooral voeling met de Doopsgezinden. Men weet, dat zij in 1675 het huis de Oranje-Appel, toen op de Keizersgracht bij de Wolvenstraat, huurden voor hun samenkomsten, en een deel van het huis bestemden om er weezen te verplegen en op te voeden: welk gesticht in onze eeuw het Doopsgezinde weeshuis werd. De vereischte gelden om dit en aangrenzende huizen te koopen, tot een bedrag van *f* 100.000, werden vijf jaren later mildelijk door de collegianten geofferd. Het huis besloeg een groote oppervlakte en bood ruimte voor allerlei inrichting. Zij vestigden later in de 18e eeuw nog een inrichting tot huisvesting van behoeftige oude vrouwen ('t Rozenhofje te Amsterdam) en legden een fonds aan, 'Collegianten-cas' genoemd, samengebracht uit de collecten te Rijnsburg en uit vrijwillige giften tot ondersteuning van noodlijdenden, vooral van vroeger in den Oranje-Appel verpleegden, die in behoeftige

1) Men zie over de Collegianten J.G. de Hoop Scheffer: 'Toespraak bij het 200-jarig bestaan van het weeshuis de Oranje-Appel, 17 Aug. 1875' (niet in den handel), pag. 9 en volgende, ook H.C. Rogge in de 'Geschiedenis der Christelijke Kerk in Nederland in tafereelen,' onder redactie van B. ter Haar en W. Moll. Deel II, 1869, pag 393 en volg.

omstandigheden verkeerden. Ook van hen gingen begrippen uit van eenigszins meer collectieve levensopvatting, vaag, onbestemd, doch niettemin voelbaar. Het waren schijnbaar ijle doch overigens taaie draden, die aan takken en twijgen zich bleven hechten, en bindgaren konden worden voor vogelnesten der gemeenschap.

Doch meer dan bij Familisten en Collegianten wordt onze aandacht bij de LABADISTEN[1] bepaald.

De groep van lieden, die, van 1675 tot in de eerste jaren der 18e eeuw, in de gemeenschap van een huisgezin op het Waltha-slot leefde, wekt nog steeds op ongemeene wijze veler belangstelling.

Reist men in Friesland en gaat men in de richting van Bolsward, dan ziet men ter zijde van den grooten weg een klein vlak dorpje Wieuwerd geheeten: thans een onbeduidende plaats, waar men een grafkelder laat zien, waarin de lijken opdrogen en niet vergaan. Die grafkelder behoorde vroeger aan een oud kasteel, dat, omgeven door grachten en hooggaand geboomte, aldaar in de zeventiende eeuw statig oprees. Het was 't Waltha-slot. Het dagteekende van zeer ouden tijd. Het geslacht der Waltha's, dat uit de 12e eeuw stamde, had het van de stichting af in eigendom bezeten. Pieter van Waltha, het laatste mannelijk oir van het geslacht, had het slot in de zeventiende eeuw in erfenis nagelaten aan de kinderen zijner eenige dochter, die met Cornelis Aersens, heer van Sommelsdijk, was gehuwd. De heer van Sommelsdijk, de rijkste ingezetene van Holland, stierf in 1662, en het kasteel Waltha - met de vruchtbare weidevelden en landerijen die er bij behoorden - werd door de acht kinderen in onverdeeld eigendom gehouden. De oudste zoon trouwens woonde in Suriname als gouverneur der West-Indische kolonie.

Nu geviel het, dat drie der dochters van Cornelis Aersens, de freules Anna, Maria en Lucia van Sommelsdijk, zich aangesloten hadden aan de gemeente der Labadisten. Zij gingen in 1675 een overeenkomst aan met hun broeder en hun zwagers, waarbij het slot haar als erfdeel werd afgestaan, en zij riepen

1) Men zie over hen de ‘Eucleria’ van Anna Maria van Schuurman. Voorts vergelijke men H. van Berkum: ‘de Labadie en de Labadisten,’ twee deelen 1851, en dr. G.J.J. Schotel: ‘Anna Maria van Schurman,’ 1853.

nu binnen de muren van dat slot de zwervende en vervolgde gemeente der Labadisten.

Het kleine kuddeken, dat, onder leiding van Jean de Labadie, den van Fransche edellieden uit de Gironde afstammenden mystieken predikant, zich van de officieele kerk in ons land had afgescheiden, had reeds allerlei lotgevallen ondervonden. Verdreven uit Middelburg en Veere, had de Labadie in 1669 begrepen in Amsterdam zijn denkbeeld te verwerkelijken, om de eerste Christengemeente weder in haar oude vormen en wezen te herstellen. Hij had dáár een huiskerk, vereeniging van huis en kerk, gesticht en in een betrekkelijk groote woning een kleinen kring om zich heen geschaard, waartoe ook Anna Maria van Schuurman zich voegde. Doch de eenigszins kloosterachtige inrichting gaf in Amsterdam aanstoot. Labadie week met zijn volgelingen, waartoe nu ook de freules van Sommelsdijk, Louise Huyghens uit Rijnsburg, Emilie van der Haer en juffrouw Martini uit den Haag behoorden, naar Herford bij Minden, waar de met Anna Maria van Schuurman bevriende dochter van den Winterkoning - die er abdis was - hen riep. Te Herford had de Labadie consequent de regelen der eerste Christengemeente toegepast. Hij had de goederengemeenschap ingevoerd. Hij had zelfs het leerstuk der geestelijke huwelijken aangedurfd. Doch al die nieuwigheden waren oorzaak, dat de nieuwe gemeente geen kalm verblijf genoot. Weder moesten de Labadisten vluchten. Zij streken neder te Altona in 't Holsteinsche, onder het gebied van den koning van Denemarken. Dáár bleven zij drie jaren. Zij hadden er 't ongeluk hun hoofd, Jean de Labadie, te verliezen: hij stierf er 64 jaren oud en werd als leider der gemeente opgevolgd door Pierre Yvon. De gemeenteleden - meestal uit de Republiek der Vereenigde Nederlanden - bleven goed bij elkander: zij telden 162 personen. Zij waren klein in aantal, maar vol moed. Zoo even, in 1673, had Anna Maria van Schuurman haar boek ‘Eucleria’ of de keus van het beste deel geschreven, dat het boek bij uitnemendheid der secte zou worden. Doch ook Altona was voor hen weder geen rustige wijkplaats. Er dreigde een oorlog tusschen Zweden en Denemarken. Werwaarts nu te gaan? Toen schaften de freules van Sommelsdijk raad. Zij waren medeeigenaressen van het Waltha-slot in Friesland en boden, zooals wij gezegd hebben, aan de gemeente dat kasteel als veilige haven aan.

In het jaar 1675 kwamen zij er allen. Het slot werd hun aller gemeenschappelijk eigendom. De ruime zalen konden zij betrekken. Onder het lommer der boomen konden zij uitrusten.

En dadelijk gingen zij - door de Staten van Friesland beschermd tegen de onverdraagzaamheid der gereformeerde predikanten - hun organisatie op het kasteel inrichten. Gedurende een twaalftal jaren vormden zij er een bloeiend huisgezin. Anna Maria van Schuurman bleef bij hen, en werd bij haar dood in 1679 te Wieuwerd begraven. Voorts treffen wij, naast de reeds opgenoemde zusters, freule von Morian uit Kleef, die later de echtgenoote zou worden van den bekenden Pruisischen minister von Dankelman, en dan enkele predikanten die hun standplaats verlieten, bijv. Colerus predikant van Nijega, Copper predikant te Duisburg, Buchfelder predikant in Emden, Peter Dittelbach predikant te Neudorp (Oost-Friesland). Hun geloofsovertuiging, die vooral daarin bestond, dat zij anders dan hun tijdgenooten dachten over het wezen der kerk, konden zij voortaan ongestoord onder elkander belijden. Die kerk van Christus was, naar hun inzicht, het heilige algemeene *verbond*, dat saamgesteld was uit alle uitverkoornen, die er van den aanvang der wereld geweest zijn en tot het einde der wereld zullen zijn. Namen deden hier niets af. De leden der kerk waren overal, waar God zijn kinderen had, in het Oosten, in het Westen, in 't Zuiden en in 't Noorden, hetzij zij Grieken, Moscovieten of Latijnen, Gereformeerden en Protestanten, Bisschoppelijken, Presbyterianen, Independenten of anders genoemd werden. Die kerk van Christus had op aarde twee groote tijdperken: dat van lijden en dat van zegepraal, het duizendjarig rijk. Door gevoel van schuld en zondenberouw (‘mortificatie’) werd men lid der kerk. De doop moest liever niet aan jonge kinderen worden toegediend, die geen besef van die handeling hadden. In die kerk leefde en wandelde men in den geest der vrijheid. De wet was vervallen. Ook het houden van den Sabbath was afgeschaft. De Labadisten metselden, timmerden en deden allerlei werk op den Zondag.

Trouwens het gansche huiselijke leven op het Waltha-slot was zeer eigenaardig. Het eerste, wat natuurlijk trof, was de volledige, goed geleide en flink geörganiseerde gemeenschap en eenheid. De leeraren (herders) bestuurden alles. Gehoorzaamheid aan die herders was de eerste plicht der huisgenooten.

Men moest zich met vol vertrouwen aan de leiding der leeraren overgeven, zelfs hen gehoorzamen tegen betere overtuiging in. Het was een spreekwoord bij de Labadisten: 'het hoofd moet af.' De herders gaven aan elk der leden zijn taak en zijn bezigheid: stelden sommigen aan over de kleeding, anderen over de spijs, anderen over de kranken. In alles, tot zelfs in de nietigste kleinigheid, was orde en regel. Ieder afzonderlijk huisgezin had zijn kamer, kleiner of grooter. De groote zalen van het kasteel werden in kleine cellen verdeeld, straks werden er onderscheidene nieuwe gebouwen tusschen het slot en de grachten gesticht. Alle kamers waren altijd open voor de herders. Individueel eigendom had men niet meer, zoodra men aan de gemeente was verbonden. Alle kleeding, huisraad en geld werd door de herders in ontvangst genomen. Had men vaste bezittingen, dan werden die te gelde gemaakt en de opbrengst aan de herders gegeven. Deze zorgden nu voor huisvesting, zeer eenvoudige kleeding en even sobere spijzen. De maaltijden werden gezamenlijk gehouden, aan broeders- en zusters-tafels. De leeraren hielden daarbij een korte tafelrede. Voorts werd een lied gezongen. Aan den disch werd echter bijna niet gesproken. Er waren bij het aanzitten zekere vaste regelen, betreffende goede manieren, in acht te nemen.

Geheel dat huishouden en die levensgemeenschap werd nu onderhouden en bekostigd allereerst uit hetgeen al de leden, vooral de rijkeren, in de gemeenschappelijke kas hadden gestort: - en er waren broeders en zusters die werkelijk groote sommen in de gemeenschap brachten; - maar ten anderen uit den dagelijkschen arbeid zelven der leden. De Labadisten toch verkondigden het luide, dat men moest ARBEIDEN om het dagelijksch brood waard te wezen. En zij werkten hard. De meesten hielden zich bezig met den landbouw, waartoe de landerijen, die tot het Waltha-huis behoorden, aanleiding gaven. Aan dien landbouw verbonden zij veeteelt en verzorging der weiden. Voorts beoefenden zij allerlei handwerken en ambachten. Zij hadden een bakkerij, een brouwerij, een smederij, een eigen korenmolen, een drukkerij. Zij maakten zeemleder en zeep. Men vond onder hen metselaars, timmerlieden, schoenmakers, kleedermakers en boekbinders. Zij hadden weefgetouwen voor linnen stoffen. Zij bewerkten de wol. Vermaard is zelfs geworden de Labadisten-wol, die,

minder getweernd dan gewoonlijk en krimpvrij, langen tijd zeer gezocht was. Men had een eigen wolkammerij. Men zag de vrouwen spinnen, breien en allerlei handwerk doen, en die arbeid werd met goede winst afgezet. Al het werk echter, dat aan weelde en kunst was gewijd, werd ten scherpste verbannen. Geen kant- of tapijtwerk mocht worden gedaan. Geen gouden of zilverendrijfwerk mocht worden toegelaten. Anna Maria van Schuurman moest haar penseel, haar graveerstift, haar borduurnaald - ach, hoe jammer! - laten rusten, toen zij tot de volle gemeenschap der Labadisten was overgegaan. Daarentegen hield men zich bezig met het bereiden van artsenijen. De voortreffelijke Hendrik van Deventer, een der baanbrekers van de leer der verloskunde, was van den aanvang bij hen op het Waltha-slot. Hij was belast met de zorg der zieken. Hij had een eigen chemisch laboratorium, en vervaardigde o.a. een soort van pijnstillende pillen, waarvan de opium een voornaam bestanddeel schijnt geweest te zijn. Deze pillen werden door het gansche land verzonden en brachten winst op voor de gemeente.

Aldus was op Waltha-slot alles bezig als in een bijenkorf. De vaste arbeid, het werk der handen, hield allen mede te zamen. Die arbeid deed te sterker de noodzakelijkheid der tucht erkennen. Een ieder begreep nu door ervaring, dat, gelijk in het materieel werk, ook in geestelijk opzicht zekere voorbereiding en oefening noodig was. Men moest een zekeren proeftijd doorloopen, vóórdat men in waarheid broeder werd. De zelfverloochening, de MORTIFICATIE, was de spil van dien voorbereidingstijd. De hoogmoed moest worden gedood door het afleggen van elken onnoodigen opschik van kleeding, die aan wereldschen eer of rang deed denken, voorts door arbeid op lageren trap, en in 't algemeen door stipte gehoorzaamheid. Hier zag men een voormalig predikant, in de kiel van een boer, aan de waschtobbe staan, dáár een jongeling van goeden huize steenen dragen, elders een aanzienlijk jonkman schapen hoeden. Eerst, als men op lager trap 't werk met liefde had gedaan, werd men tot arbeid van hooger allooi toegelaten. Allen echter moesten het gevoel hebben, dat zij werkende en dienende leden van ‘'t geheel’ waren. Ten einde het gemeenschapsgevoel nu te versterken, werd een instelling ingevoerd, die later door de Saint-Simonisten is overgenomen. Het was

de OPENBARE BIECHT. Ieder was verplicht voor de volle vergadering al zijn booze gedachten, woorden en werken te belijden. Daarna deelde ieder der aanwezigen zijn opmerkingen openlijk mede over het leven van hem, die daar het geheimste van zijn wezen openlegde, en alles werd besloten met vermaning, bestraffing, oplegging van boete of met bemoediging en troost.

Het doel van al dat streven en zich inspannen was geheele overgave aan en rust in God. Gevoelde de gemeente op Waltha-huis die vrede, dan weêrklonken de liederen, ruischte het koorgezang door de gewelven van het slot, gaven allen in heilige blijdschap toe aan mystieke verheffingen, en werd als bij uitzondering het avondmaal genoten.

Zóó leefden zij stil en vredig: een oase in hun woeligen tijd. Telkens ontvingen zij bezoeken. In het jaar 1677 kwam hen aldaar opzoeken de leider der kwakers, William Penn, met zijn reisgenooten, Fox, Barclay en Keith. Te Amsterdam had hij reeds vroeger de Labadie gesproken, nu wilde hij nog nader zich met hen over de leer verstaan. - Voor de Labadisten was dit de groote zaak, of zij een oase in de woestijn der wereld zouden blijven, dan wel, als een vruchtbare akker, model en voorbeeld voor de geheele bebouwbare wereld zouden worden. Natuurlijk zochten zij het laatste. Zij wilden dus kolonies vormen. Daar de broeder der freules van Sommelsdijk gouverneur-generaal van Suriname was, en dit bleef tot op zijn geweldigen dood in 1688, zonden zij een kleine groep uit hun midden naar Suriname en legden er de plantage ‘la Providence’ aan. Doch deze onderneming vlotte niet. Toen beproefden zij in het Noord-Amerikaansch Nieuw Nederland - dat inmiddels reeds in handen der Engelschen was gekomen - een volkplanting te stichten. Peter Schluter of Sluiter (een vroegere proponent) afkomstig uit Haarlem en Jasper Danckaerts uit Vlissingen, beoefenaar der wiskunde en vertaler der Psalmen, stonden aan het hoofd dezer zending[1]. Zij vestigden een Labadistische kolonie op Bohemia Manor in Pennsylvanië. Doch ook hier gelukte hun werk niet. Die volkplantingen verslonden veel geld. Het ergste echter was, dat men nergens iets zag dat

1) Zie over Jasper Danckaerts de aanteekeningen van F. Nagtglas, Levensberichten van Zeeuwen.

op navolging zweemde. Er was een kleine bijgemeente te Amsterdam, onder leiding van Bardowitz, doch dit was alles. Zelfs meldden zich geen nieuwe proselieten van aanzien of vermogen aan. Daarbij was de goederengemeenschap toch eigenlijk slechts gedeeltelijk en tijdelijk. De vaste bezittingen der rijken vervielen, na hun of haar dood, weder aan de familie, en geen beschikking kon de wetten des lands in dezen krachteloos maken. Het stond dus reeds spoedig vast, dat het verblijf op Waltha-huis den Labadisten niet langer verzekerd was dan gedurende het leven der freules van Sommelsdijk.

Voor een goed deel teerde men op den rijkdom dezer jonkvrouwen.

Zóó kwam het, dat allengs een donkere wolk van bekommering over het slot heentrok. Men rekent dat de hoogste bloei der huisgemeente afneemt na 1680. Toen trad een periode van stilstand in. Het was Hendrik van Deventer, die op een wijziging der organisatie aandrong en wel in 1688. Ter wille zijner kinderen zeide hij bezwaren te hebben tegen de gemeenschap van goederen. Hij deed dus het voorstel daarmede te breken. Yvon, ziende dat anders het huisgezin geheel uit elkander zou gaan, gaf toe. Trouwens, het was maar een gedeeltelijk opgeven van het beginsel. De gemeenschap van spijs en goederen werd wel verlaten, maar aan ieder werd de vrijheid gegund op Waltha-slot te blijven. Ieder kon zijn kamertje of cel behouden. Men verdeelde nu den gemeenschappelijken schat en voorraad; maar niet gelijkelijk; neen, elk kreeg terug, wat hij bij zijn komst had ingebracht, met korting van een vierde deel. De rijke broeders en zusters dachten aan geen verhuizing. Zij, die door hun arbeid in hun onderhoud konden voorzien, bleven ook. Slechts de arme huisgezinnen trokken weg. Toch gaf de opheffing der goederengemeenschap een grooten schok aan de huisgemeente. Velen verlieten nu allengs den kring der Labadisten, de één na den ander. Ook de dood nam velen weg. Yvon stierf in 1707. Na zijn overlijden verviel de vroeger zóó strenge tucht. Toen naderde het einde.

Wel schijnen de Labadisten - waarschijnlijk omdat een der freules van Sommelsdijk tot zóólang leefde - nog tot 1725 op het Waltha-slot te hebben gewoond.

Omstreeks 1732 vestigde hun laatste voorganger zich te

Leeuwarden. De eigenlijke gemeente was toen ondergegaan.

Toch zou de herinnering aan die stille, brave, werkzame lieden, wier leven voorbeeldig was, en die in gemeenschap naar heiligheid streefden, lang bewaard blijven, langer dan het Waltha-huis. Want, na den dood der ongetrouwde freules van Sommelsdijk, kwam het slot in handen van graaf Maurits van Nassau, wiens moeder ook eene Sommelsdijk, zuster der anderen, was geweest. Hij verkocht het kasteel aan den baron van Aylva. Deze wilde het laten opknappen, doch stierf reeds in 1733. Zijn erfgenamen hadden geen hart voor de herinnering, waren bang dat het herstellen en gedeeltelijk verbouwen te kostbaar zou zijn; zij lieten dus het slot af breken, het hooge geboomte omhakken en het hout verkoopen.

Niets bleef van de Huizinge over.

Doch de gedachte der gemeenschap, binnen die muren en onder die boomen gekweekt, was onverdelgbaar.

Die gedachte had dáár zich kunnen ontvouwen, was dáár een oogenblik, onder allerlei zeer gunstige omstandigheden, werkelijkheid geworden. Het was, wel is waar, de gemeenschap eener religieuse secte geweest, doch de mogelijkheid van zulk een leven - een tijd lang, onder zekere voorwaarden - was dan toch bewezen.

De vraag kon nu slechts oprijzen, of niet een Nederlander der zeventiende eeuw - terwijl hij zich bewust was, dat hier en dáár in de kringen der religieuse secten gemeenschapsvormen soms verwerkelijkt werden - wellicht op het denkbeeld zoude kunnen komen, de gedachte der gemeenschap los te wikkelen uit den religieusen moederschoot, los te rukken uit de innigheid van het secteverband, om haar een eigen zelfstandig leven te verzekeren, of ten minste in een of ander plan dit voor haar te eischen.

II.

Wij komen langs dezen omweg tot Plockhoy en zijn plannen.

Vele jaren moeten wij thans terug. Wij verplaatsen ons in de jaren 1658 en 1659 en wel in Engeland. Het waren de dagen der kentering van de macht der Puriteinen, bij den dood

van Cromwell in September 1658. Er was op dat tijdstip in Londen een sterke dwarreling van religieuse en politieke partijschappen, wier woordvoerders in 't onzekere waren, welken koers de gebeurtenissen zouden nemen, welke richting de bovendrijvende zou zijn. Wel hadden de drijvers der uiterste fanatieke partijen een vóórgevoel, dat hun invloed niet meer van langen duur zou wezen, maar juist daarom werden zij niet moede, zich tot de naar hun inzicht reeds half verdoolde menigte te wenden. Met vuur hieven zij de oorspronkelijke gestalte van het eerste Christendom weder in de hoogte. Nog altijd droomden niet weinigen van een rijk der Heiligen op aarde. Ook de Kwakers waren nog niet afkeerig van stoute revolutionaire daden en volgden den zeloot Nayler[1]. Londen verkeerde in gisting.

In die dagen dwaalde nu in Londen rond een Zeeuw, zekere Pieter Corneliszoon uit Zieriksee, PLOCKHOY, zooals hij zich in zijn vaderland noemde.

Wij weten van zijn persoon niets af[2]. Waarschijnlijk behoorde hij tot de Doopsgezinden. Wij kunnen slechts gissen, dat hij geërgerd was door de heerschzucht der predikanten van de staatskerk in zijn eigen land, daar hij de Christelijke kerk zich slechts kon denken als een algemeene universeele groote vereeniging van broeders onder één hoofd, d.i. Christus. Hij was - zooals hij zelf zegt - vol bekommernis geweest over de splitsing en verdeeling der Christenheid in zoovele secten,

1) Men vergelijke Hermann Weingarten: 'Die Revolutionskirchen Englands' 1868, pag. 263 en volgende.

2) F. Nagtglas in zijn Levensberichten van Zeeuwen, 1891, weet ook bijna niets van hem te vermelden. Hij teekent slechts aan, dat de naam van Plockhoy in Zieriksee en omstreken meer werd gevonden. Zoo werd te Noordgouwe den 15den Juli 1685 gedoopt Cornelis, zoon van Plockhoy en Janneke Arends-dochter Molhuyzen. De naam Plockhoy komt tegenwoordig nog dikwijls voor (zie bijv. de Utrechtsche courant 13 April 1892).
De hoogleeraar de Hoop Schetter, wien ik raadpleegde over het kerkelijk genootschap waartoe Pieter Corneliszoon Plockhoy behoorde, schreef mij dienaangaande den volgenden aardigen brief: 'Indien gij plan hebt uw vriend Plockhoy tot een Doopsgezinde te maken, doe het gerust! Het bleek mij uit officicele stukken, dat zijn geslacht inderdaad tot die gezindte behoort. Jaquemijntje Pieters weduwe N.N. Plockhoy werd lid in onze gemeente alhier 5 November 1662, komende met attestatie van Middelburg; haar zoon Cornelis P. onderging alhier den doop op belijdenis 23 Februari 1670. Een van haar mans-verwanten onderging hier dezelfde plechtigheid 17 September 1679 en zijne zuster Marieken 24 November 1680; hij huwde met Aagtje van Leeuwen en beleefde de toetreding tot de gemeente van twee zijner dochters, Aagtje en Sara, op 5 Februari 1708. Nog leven er twee zusters van dien naam te Dordrecht: ééne gehuwd met een koopvaardij-kapitein, de andere met den heer Gips, verwant met de in de muzikale wereld welbekende zangeres W. Gips. Natuurlijk is deze tak sedert het te-nietgaan van de Doopsgezinde gemeente aldaar bij de Hervormden overgeënt. - Met de *grata negligentia* der 17de eeuw wordt in de ledematen-boeken de naam nu eens Pluckhoy, dan weêr Plockhoy, en soms Ploquoy of Pluquoy geschreven. Het laatste doet mij denken aan een afkomst uit een der 25 dorpen van Bretagne, wier namen allen met *Plou* of *Plo* aanvangen. Maar misschien is de naam echt- en plat-Nederlandsch, en herinnert ons die de mislukte Spaansche krijgslist te Lochem in 1590, door Staring bezongen:
Breedgelaân
Kwam door de kloof des bergs een hooivracht aan.
Nog een! nog een! 'Hooi, hooi,' roept onze gast,
'Hier dient op 't voordeel van de koe gepast:
Het plukken is een recht, dat bij de poort
In oorlogstijden als in vreê behoort.'

en peinzende, hoe hij zou kunnen medehelpen om die scheidsmuren te doen vallen, had hij gedacht aan den sterken arm van Cromwell, den Lord Protector. Daarom had hij besloten voor een wijl zijn familie te verlaten en was hij naar Londen getogen.

Bij Cromwell was hij verschillende keeren toegelaten en door hem aangehoord. Toen had hij achtereenvolgens twee brieven tot hem gericht.

De eerste brief is van 24 Juni 1658. De inhoud daarvan is een dringende bede tot Cromwell, om toch te verhinderen, dat zij, die nu door zijn toedoen verlost zijn van den Antichrist, niet weder vallen in handen van kleine Antichristen. Die kleine Antichristen zijn de verschillende, anderen uitsluitende, secten en hun leeraars. Het rijk van Christus beteekent iets breeds, iets universeels. God en Christus alleen zijn meesters van het geweten. De overheid moet verhinderen, dat iemand, wie dan ook, over de gewetens van anderen zou willen regeeren. Gelijkheid voor allen moet er zijn in zaken van religie. De overheid mag haar gezag niet leenen aan secten, die naast de Heilige Schrift, vormen en formulieren hebben bedacht voor belijdenissen des geloofs, waarin zij nu de menschen wil-

len vastkluisteren. Neen: er is één kerk voor allen, in die kerk kan verschil van inzicht worden toegelaten, maar broederschap en éénheid omvatten het geheel. Voor die algemeene Christelijke kerk moet de Lord Protector zorgen. Hij moest weten uit te werken, dat er in iedere stad, in elk graafschap, een algemeene Christelijke vergaderplaats, een groote hal zou worden gebouwd, waarin, als de vergadering werd gehouden, voor allen de Heilige Schrift werd gelezen, na welke voorlezing er dan voor ieder die wilde gelegenheid moest wezen, om kortelijk zijn overtuiging over het voorgelezene te uiten. Men zou de zitplaatsen in zulk een hal amfitheatersgewijze en trapsgewijze rijzend moeten inrichten. Vrijheid van spreken moest aan ieder zijn gewaarborgd. Alle secten zouden zich dan gewennen in één tempel te komen. Er zou weder éénheid zijn. Het licht zou van zelf te midden der duisternis zich openbaren. Verdraagzame liefde zou weder gewoonte kunnen worden. Gewetensvrijheid zou regel wezen. - Deze eerste brief werd kort daarna gevolgd door een tweeden. Het thema van een algemeene Christelijke kerk werd hier nader uitéengezet. De consequente gevolgtrekking moest wezen: scheiding van Staat en Kerk. Het is waar, de overheid moest zorgen, dat in de groote hal, als zij ééns was tot stand gekomen, alles met orde zou geschieden; ook kon men aannemen, dat zij die aldaar de Heilige Schrift geregeld vóórlazen een zekere geldelijke belooning ontvingen, maar de Lord Protector moest niet meer gedoogen, dat leeraren en voorgangers der kerk als zoodanig van staatswege werden bezoldigd. De secten konden als zij wilden hun eigen leeraars onderhouden, maar tienden te geven aan die leeraars moest verboden zijn. Snijd dien kabel der hoop voor de leeraars af, zoo roept hij uit, dan is de macht der secten gebroken. De algemeene Kerk zal dan kunnen oprijzen. Het rijk van Christus zal zich dan uitbreiden, veel verder dan Engeland; in Holland, in Denemarken, in Zweden, in Frankrijk. Aan namen van menschen, als van Luther en Calvijn, zal geen eer meer worden bewezen. Religie en staatkunde zullen niet meer vermengd zijn.

Aldus ijverde Pieter Corneliszoon uit Zieriksee. Doch zie, daar trof Engeland de zware slag. Cromwell stierf 3 September 1658.

Onze Zeeuw zou echter den moed nog niet opgeven. Er

was misschien gebruik te maken van de stemming van het Parlement, dat 27 Januari 1659 bijéénkwam. Spoedig liet hij dus zijn twee brieven aan Cromwell drukken, en voegde daaraan toe een korten derden brief, gericht aan dat Parlement, In dien brief herhaalde hij slechts beknopt wat hij aan Cromwell had gevraagd. Nogmaals wees hij op het universeele karakter van het Christendom. De overheid mocht geen secten steunen: zij moest slechts zorgen, dat de Waarheid. als de Zon, zich zelve kon manifesteeren, ook in de scholen en universiteiten. Een magistraat moest altijd onbewegelijk in het midden staan, 'moderateur' tusschen alle secten. - Gezamenlijk gaf hij die drie brieven uit als een vlugschrift, onder den titel van: 'THE WAY TO THE PEACE AND SETTLEMENT OF THESE NATIONS. 1659'[1)].

Doch onze schrijver zag weldra in, dat zijn pamflet weinig kans van succès zou hebben. Het parlement, dat een oogenblik Richard Cromwell als opvolger van zijn vader eerbiedigde, dacht aan andere zaken dan aan scheiding van Staat en Kerk. Het leger was weldra de meester van alles. De restauratie was reeds in 't verschiet.

Toch bleef hij in Londen toeven.

De droom der broederschap liet hem niet los. Hij mijmerde echter niet meer over de ergerlijke splitsing van het Godsrijk in secten: neen, zijn gedachten hielden zich allengs bezig met de bedrijvige materieele maatschappij, en met de rampen die hier door de afscheiding van rijken en armen waren op te

1) De volle titel is: 'The way to the Peace and Settlement of these Nations, fully discovered in two letters, delivered to his late Highnesse the Lord Protector, and one to the present Parliament, wherein, the liberty of speaking (which every one desires for him self) is opposed against Antichrist, for the procuring of his downfall, who will not grant the same to others; and now published to awaken the publick spirits in England, and to raise up an universal Magistrate in Christendome, that can suffer all sorts of people (of what religion soever they are) in any one countrey, as God (the great Magistrate) suffers the same in all countreys of the world. Matth. 5 : 15. *Men do not light a candle, and put it under a bushel, but on a candlestick, and it giveth light unto all that are in the house*. By Peter Cornelius van Zurick-Zee, a lover of truth and peace. Printed in the year 1659.' Een exemplaar van het pamflet, afkomstig uit de collectie van J. Meulman te Amsterdam, is thans te vinden in de Universiteits-bibliotheek te Gent.

merken. Zou er geen weg wezen, om die kloof te dempen en de armen gelukkig te maken? Zou ook hier niet een plan tot verbetering der samenleving te vinden zijn?

Hij zette zich aan het werk. En ziet, nog in datzelfde jaar 1659 gaf hij een plan uit, dat, naar ons inzien, in de sociale combinatiën juist daarom zoo merkwaardig is, omdat het zich losmaakt van godsdienstige invloeden van een of andere secte.

Het is een sociaal leekeplan: buiten eenig secteverband.

Hij gaf het uit onder den titel van: 'A WAY PROPOUNDED TO MAKE THE POOR IN THESE AND OTHER NATIONS HAPPY, by bringing together a fit suitable and well qualified people unto one Hous-hold government or little Commonwealth.'

Wegens de belangrijkheid van dit plan moet ik de vrijheid verzoeken het uitvoerig te ontleden. Bij velen uwer zal, onder het aanhooren, het woord COÖPERATIE, in den zin zooals Robert Owen het verstond, van zelf op de lippen komen.

Het doel van het plan is de armen gelukkig te maken. Er mag geen onderdrukking of exploitatie van anderen meer zijn. De samenleving moet wederom rusten op rechtvaardigheid, op liefde en op broederlijke vereeniging. Zij mag geen juk meer kennen. Zij moet bevrijd worden van alle nietsdoende en kwaaddoende personen, maar bovenal van al dezulken, die hun brein hebben gespitst en werkelijk het middel hebben gevonden. OM VAN DEN ARBEID VAN ANDEREN TE LEVEN ('to live from the labour of others').

Daartoe stelt het plan voor het vormen van groepen van collectief huishouden en bedrijf: combinatiën van arbeidende menschen, die tot een gemeenschappelijke levenswijze willen overgaan, m.a.w. van genootschappen.

Twee beginselen zijn daarvoor toe te passen.

Vooreerst het denkbeeld der gelijkheid. Men moet alle grootschheid en zucht naar voorrang laten vervallen, en het voorbeeld volgen van Christus, die niet kwam om gediend te worden, maar om te dienen, en die, op de vraag der discipelen, wie na Zijn dood de meeste zou wezen, antwoordde: indien iemand onder u de meeste wil wezen, laat hij de dienaar van u allen zijn. Noodig is derhalve een ijverig toezien, om den arbeid voor allen gelijk te maken, en dus voor de arme lieden dien te verlichten. Vooral moet men zich wachten voor wat gees-

telijken zoo dikwijls in den mond hebben, ten einde de menschen des te beter aan zich dienstbaar te maken. Zij zeggen voor de ziel alléén zorg te dragen. Alsof zij de ziel kunnen beminnen, die zij niet zien, en tegelijkertijd geen het minste medelijden hebben met het lichaam, dat zij wèl zien! Neen, zoowel voor lichaam als ziel van een ieder moet men meêdoogend zijn, vestigende zulk een orde in het genootschap, dat allen, die tot nu toe ternauwernood brood hebben, geleid worden tot voldoening en bevrediging van hun nooddruft. Wordt de ongelijkheid verbannen, dan zullen de ondeugden, die uit het onderscheid tusschen rijkdom en armoede voortkomen, verdwijnen. Jaloerschheid, overdaad, leugen en bedrog zullen buitengesloten worden van hen die gelijkheid handhaven (‘who maintain equality’).

Maar ten anderen is noodig het in praktijk brengen van het beginsel der associatie. Niemand staat op zich zelven alléén (‘neither doth any one stand simply by himself alone’). Dit wordt aangedrongen met bijna dezelfde woorden, als die in 't begin onzer eeuw Charles Fourier gebruikte. Ziehier zijn betoog. Wanneer honderd families afzonderlijk wonen, dan zijn er ten minste honderd vrouwen noodig voor het huiselijk werk. Voegt men zich nu bijéén en willen die honderd gezinnen samenwonen, dan kan het huiselijk werk volkomen goed door vijf-en-twintig vrouwen worden gedaan, en kunnen de andere vijf-en-zeventig vrouwen, als zij bekwaam zijn voor eenig werk, arbeiden voor de gemeenschap. Bij de honderd afzonderlijk levende gezinnen worden iederen dag honderd vuren aangelegd om het middagmaal te bereiden, zijn echter deze honderd gezinnen bijéengebracht, dan zullen vier of vijf groote vuren of ovens voldoende zijn. Uitgangspunt der associatie is dus de besparing. Maar dit is slechts de negatieve kant. Het positieve gevolg der samenwerking is volledige ontwikkeling van arbeid of kennis en dus grooter resultaat van het werk. Terwijl in de gewone wereld - zoo spreekt hij - een ieder zijn bekwaamheid en kunstvaardigheid tot zijn eigen voordeel voor den ander verheelt, zoo brengt in ons genootschap een iegelijk zijn geoefendheid en handigheid in de gemeenschap, en deelt hij zijn kennis mede ten beste van den bloei van 't algemeen, ‘zijnde dit de éénige weg om uit te vinden de hoogte, diepte, lengte en breedte van alle zaken ter wereld.’

Om nu den stoot te geven aan de stichting van zulk een genootschap, zal het noodig zijn - ook dit heeft Fourier met gelijksoortige woorden uitgesproken - dat eenige vermogende lieden door het verstrekken van kapitaal den grondslag leggen, welk fonds gebezigd zal worden om een stuk land te koopen, waarop dan de vestiging van het genootschap kan worden beproefd.

Heeft men namelijk dien grond verkregen, dan zal men vier soorten van lieden uitnoodigen, om tot het gemeenschappelijk huishouden zich te verbinden; te weten: zij die met landbouw en veeteelt zich ophouden, kooplieden en ambachtslieden, zeevaarders en visschers, en eindelijk meesters in kunsten en wetenschappen. Ambachtslieden zullen wel 't eerst komen, geletterden en wetenschappelijk gevormde lieden 't laatst. Ook zullen in 't begin ongehuwde personen wel de meerderheid vormen.

Voor het samenwonen en samenwerken van al deze lieden, voor hun aller vereeniging tot een arbeidende groep, worden nu verschillende regelen gesteld.

Allereerst trekken daaruit de voorschriften voor arbeid en eigendom der aldus te samengekomenen onze aandacht.

De arbeidstijd wordt voor alle leden gesteld op zes uren daags, uitgenomen den Sabbath. Zij echter, die loondienaars van het genootschap zijn, moeten twaalf uren op die werkdagen arbeiden tot tijd en wijle zij zelven leden van het genootschap worden. Ieder mag werken in dat bedrijf of in dien arbeid die hem voegt. Het zal niet geheel verboden zijn zaken te vervaardigen, die in 't oog van het genootschap overtollig zijn, zoolang de wereld daaraan blijft hechten. In alle handwerken zal men trachten de beste meesters van 't werk te verkrijgen, die even als alle anderen zes uren daags zullen moeten arbeiden, en de anderen moeten leiden. Allen zijn gebonden te werken. Een uitzondering kan alleen gemaakt worden voor die rijke lieden, die, al behooren zij niet tot het genootschap, verlangst mochten hebben in het genootschap te wonen tegen betaling van huisvesting, spijs en kleederen. Gaan dezen dan uit zich zelven voor de gemeenschap aan het werk, dan zijn zij een voorbeeld voor alle rijke tijdverliezers (‘timeloosers’) in deze wereld. - Zij die tot het genootschap gaan behooren, zullen niet verplicht zijn hun goederen gemeen te

maken. Goederengemeenschap is er dus niet: een ieder mag zijn eigendom behouden. Toch is het een uitnemend iets, wanneer iemand uit vrijen wil geld stort in het fonds of kapitaal van het genootschap. Zij die landen of gronden inbrengen voor den gezamenlijken arbeid, zullen in de eerste plaats zekerheid bekomen tot behoud van hun eigendomsrecht. Zij staan alleen renteloos het vruchtgebruik af en gedoogen dat het land door de gemeenschap wordt bebouwd. Tenzij zij anders bepalen, en zij het land na hun dood aan het genootschap vermaken, moeten de kinderen of vrienden (verwanten) dat land erven. - Ieder deelt nu in de winst die aan de gemeenschap toekomt. Indien er geen profijten zijn geweest, zal men niets genieten, opdat het wel verstaan worde, dat zij, die tot het genootschap komen, zulks niet doen ter wille der winst alleen. Winst echter zal zeker in het genootschap te behalen zijn, want het eigenlijke levensonderhoud in zulk een genootschap is goedkooper dan het leven in de tegenwoordige wereld. De levenswijze is eenvoudig en sober; opschik van kleederen is ten éénemale verboden; de huur der woning kan laag worden gesteld; de levensbenoodigdheden komen minder in prijs te staan, omdat het genootschap den voorraad in 't groot inkoopt. Daarbij heeft het genootschap zijn eigen slachtvee, zijn eigen groenten en vruchten, vangt het zelf zijn visschen en bereidt het zijn eigen drank.

Ten einde nu het genootschap goed op te stellen en te doen werken, zal men noodig hebben *twee groote Huizen*, het ééne in of nabij de stad, zijnde voornamelijk ingericht voor kooplieden en winkeliers, het andere op het land nabij een rivier, geschikt voor de landlieden, de zee- en bootslieden, de ambachtslieden en de geletterden. - Het Huis in stad zal zóó groot wezen, dat twintig of dertig huisgezinnen daarin zullen kunnen wonen. Het zal magazijnen moeten bezitten en verschillende winkels voor koopmanschappen, als lakens, wollen en linnengoederen, saaistoffen, kleederen, schoenen en allerlei nuttige zaken. Die zaken, vervaardigd door de handwerkslieden van het genootschap, zullen tot een billijken en goedkoopen prijs aan het publiek kunnen verkocht worden, goedkooper dan elders, daar, door het eenvoudig leven der leden van het genootschap, de productiekosten, zooals wij reeds zeiden, van zelf laag zijn. De winsten op de goederen zullen der gemeenschap

toevallen. Het huis in stad is dus vooral een kantoor en bazaar. Handel en nijverheid is in dat huis hoofdzaak. Met zorg zal men toezien, dat de jongelieden, die voor kooplieden worden bestemd, juist die handelstakken later bedienen, waarvoor zij aanleg hebben. Doch in datzelfde huis wonen ook de geneeskundigen, heelmeesters en apothekers die in de stad moeten zijn. Deze laatsten kunnen zoowel in als buiten het genootschap hun diensten praesteeren en aldus tot de winsten bijdragen, al moeten zij zich voornemen de armen altijd omniet te bedienen. Ook moeten in het huis in stad altijd enkele personen wezen, om kleederen en andere zaken dadelijk gereed te maken, en om terstond diensten te bewijzen. - Het Huis op het land zal men bouwen dicht bij een rivier, opdat er gelegenheid zij veel goederen te water derwaarts te brengen. Het best ware het, dat huis te omgeven met een gracht en te voorzien van een ophaalbrug, opdat men zeker zou zijn voor dieven en roovers. Het water der rivier biedt dan gelegenheid tot vischvangst. Naast het huis moet een hof en tuin zijn gelegen, en verder strekken zich velden en akkers uit. Op landbouw en veeteelt komt 't hier vooral aan. Want handel en nijverheid heeft tot grondslag en uitgangspunt landbouw en veeteelt. Voor den koophandel hebben de leden van het genootschap noodig veel lakens, wollen en saaien goederen, linnens, enz. Maar om die goederen te verkrijgen, heeft men van noode vlas en schapen. Er moeten er dus zijn die verstand daarvan hebben, voorts in 't algemeen zij die landerijen kunnen vruchtbaar maken, tuinlieden en hoveniers, die alle soorten van boomen, wijngaarden, wortelen, kruiden en bloemen kunnen kweeken. Zij behooren in 't huis op het land. Voorts moeten er gevonden worden metselaars, timmerlieden, smids en ook scheepsbouwers, die booten kunnen vervaardigen en schepen, welke naar Holland, Vlaanderen, Frankrijk en andere landen en gewesten kunnen zeilen, bemand met het eigen volk uit het genootschap. Als zulk een schip een slechte reis maakt, zal niemand den zeevaarder daarvan een verwijt maken. De gezinnen der scheepslieden zullen, terwijl de mannen op zee zijn, door het genootschap van al het noodige worden voorzien. - Eindelijk treft men in het huis op het land allerlei beoefenaars van kunsten en wetenschappen, wiskunstenaars, meesters in de zeevaartkunde; ten slotte de onderwijzers en hun leerlingen.

De twee Huizen zullen aldus worden ingericht en gebouwd, dat de gezinnen aldaar, behalve hun particuliere vertrekken, gemeenschappelijke kamers of zalen vinden. Terwijl voor ieder man en vrouw een kamer en kabinet (‘closet’) wordt voorbehouden, zullen er zijn: een groote hal om alle zaken die men vervaardigd heeft ordelijk opteslaan, een keuken waar al het eten wordt bereid, een goede kelder om voedsel en drank te bewaren, een zaal waar men te zamen spijst, een kamer voor de kinderen, een ruim vertrek voor de scholieren, een kamer voor de zieken, een kamer voor de doctoren en chirurgijns en voor de bereiding en bewaring van artsenijen en medicijnen, een zaal voor boekerij, berging van kaarten en instrumenten rakende de vrije kunsten en wetenschappen, en eindelijk een ruimte voor de vreemdelingen, die voornemens zijn eenigen tijd in het genootschap te verblijven, die òf werk daarvoor willen doen, òf voor huisvesting en kost betalen. - Beide Huizen zullen om het halve of geheele jaar hun rekening opmaken. Wat dan aldaar zal gevonden worden boven hetgeen noodzakelijk is voor onderhoud en exploitatie, zal uitgedeeld worden tusschen alle mannen, vrouwen, jongelingen en jongedochters, zoodat ieder de bevoegdheid zal hebben, om iets aan de armen te geven of zijn vrienden te onthalen, die hem komen bezoeken.

Wat de huisorde en levenswijze in deze Huizen betreft, zoo zijn er nog eenige weinige voorschriften gesteld, waaraan men zich houden moet. De hoofdgedachte is echter, dat er te midden der gebondenheid vrijheid is. In dit huis - zoo heet het - zal een ieder zijn eigen werk rustig kunnen doen. Die vrijheid binnen den kring der gemeenschap wordt bij alles in acht genomen, bijv. bij de kleeding. Het is waar, alle opschik moet vermeden worden: maar zoo iemand stof of laken begeert van fijner soort dan dat der anderen, dan mag hij er van zijn eigen geld zooveel aan toedoen. Geen eenvormig kloosterlijk leven wordt vereischt. Slechts moet het denkbeeld der gemeenschap telkens helder uitkomen. Eigenaardig is de vorm van den maaltijd. De geheele broeder- en zusterschap zit dan bijéén: vrouwen en mannen, jongelingen en meisjes elkander ontmoetende, zittende aan den disch in de orde van Jozef's broeders; de vrouwen recht tegenover de mannen, de zonen naast den vader en de dochters naast haar moeder, terwijl het jonge

volkje bij beurten de tafel bedient. Ceremoniën en plichtplegingen behoeven de aanzittenden tegenover elkander niet in acht te nemen, daar een elk verzekerd is van ieders welwillendheid en hartelijkheid.

In de keuze van een vrouw om te huwen wordt ook alle vrijheid gelaten. De man behoeft zijn vrouw niet uit het genootschap te nemen. Zoo hij een deugdzame echtgenoote vindt buiten dien kring, kan hij of met haar gaan wonen, of haar in het genootschap brengen.

Bij de kinderen zal in onderwijs en opvoeding het denkbeeld der gemeenschap steeds worden wakker gehouden. Allen zullen gelijkelijk worden onderwezen. Allen - hetzij de ouders rijk of arm zijn - zullen een handwerk moeten aanleeren, en wel liefst één geschikt handwerk, dat voor gebrek hen kan behoeden, niet twee of drie verschillende handwerken. Dit geldt vooral voor de kinderen der armen: bij dezen wordt er in 't bijzonder op gelet, dat zij niet gedrild worden tot slaafschen arbeid. Ook de kinderen van rijke lieden, die niet tot het genootschap behooren, en toch de scholen van het genootschap bijwonen, zullen verplicht zijn drie uren daags zich in een handwerk te oefenen, opdat ook zij, wanneer later in het leven ongeluk hen trof, in hun levensonderhoud konden voorzien. Ook de meisjes zullen, behalve de zorg van het huishouden en het omgaan met en verplegen van kinderen, eenig neringwerk leeren, opdat ook zij later, als zij het genootschap verlaten of gaan trouwen, in staat zijn haar kost te verdienen.

De kinderen zullen niet onderwezen worden in eenige menschelijke vormen van religie, maar in de schriften der Heiligen. Voorts in natuurwetenschappen, kunsten en talen. Men zal nauwkeurig opletten, dat hun verstand niet wordt bedorven, vóórdat zij nog het gebruik der rede hebben. Zij behooren in geestelijke zaken niemand te gelooven, dan die den geest van God hebben en wonderen doen als de Profeten en Apostelen: want ons geloof - zoo zegt onze schrijver - behoort niet aftehangen van woorden van menschen, maar van de macht of wondervolle werken van God. Zóódoende zullen er geen kiemen van secten, facties en scheuringen in hun harten gelegd worden.

Er zal in het genootschap geen gebondenheid aan geloofsformulieren zijn. Alle dingen, waarin het koninkrijk Gods niet

bestaat, zullen (wanneer zij niet tegen de Schrift of de rede indruischen) vrij gelaten worden, zooals de uiterlijke vorm van den doop, het avondmaal en soortgelijke handelingen, omdat in het nalaten van deze dingen meer gevaar is dan in het volbrengen daarvan.

Er zal - let op deze aanhaling uit het eerste geschrift, de brieven aan Cromwell - gebouwd worden een groote vergaderplaats, een hal, in den vorm van een amfitheater met trapsgewijze oprijzende zitplaatsen, niet enkel ten dienste van het genootschap, maar voor alle verstandige menschen in 't algemeen. In die zaal zal de Heilige Schrift voorgelezen worden, terwijl dan daarna ieder de vrijheid zal hebben zijn overtuiging kortelijk te ontwikkelen. Aldus zal verschil van gevoelen worden geëerbiedigd: want er zal daar zijn vrijheid van spreken. Het genootschap zal in dit opzicht steeds er naar streven, om het goede volk uit alle secten te brengen tot een verbond en éénheid, om te zamen een sterke wacht te zijn tegen de zonde en verkeerdheid.

Het bestuur van het genootschap zal in handen zijn van een gouverneur, die omstreeks 40 jaren oud moet wezen. Hij zal door de leden moeten worden gekozen. Naast hem worden (ook door de leden) drie mannen benoemd, die te zamen het beheer en de bewaring der gelden van het genootschap zullen hebben. Al die waardigheidsbekleeders zullen telken jare moeten aftreden. Het genootschap zal echter de bevoegdheid hebben hen weder in hun betrekking te herkiezen. Onder hen zullen dan opzichters of opzieners (mannen en vrouwen) over de verschillende takken of afdeelingen der gemeenschap worden verkozen. Bij hen of haar zal beurtsgewijze afwisseling worden in acht genomen, in dien zin, dat steeds aan den ouderdom zekere voorrang wordt gegeven, en dat steeds gezorgd wordt, dat ouderen in dienst de nieuw aantredenden kunnen onderwijzen. - Het is wèl te verstaan, dat dit aldus bestuurde genootschap willig de wetten en overheid van het land, waar het gevestigd is, gehoorzaamt. Het zal de belastingen betalen, en de lands-regeering met liefde onderdanig zijn in alle zaken welke niet strijden tegen de geboden Gods.

Er volgen nu nog enkele regelen, hoe te handelen zal zijn, als enkele leden soms het genootschap zouden willen verlaten. - Op den vóórgrond staat hier, dat ieder die den kring

vaarwel wil zeggen, niet alleen terug zal ontvangen hetgeen hij ingebracht heeft, maar deelen zal in de winst (indien die er was) tot op het tijdstip van zijn vertrek. Hij zal echter gehouden wezen bij tijds zijn voornemen van vertrek aan het genootschap bekend te maken, opdat het bestuur zorg kan dragen, dat het door hem gestorte hem kan worden uitgekeerd. Een som van twaalf honderd gulden (100 L.S.) zal, *casu quo*, dadelijk worden gerestitueerd; bij grooter sommen zal het genootschap de vrijheid zich voorbehouden, om na uitstel van een jaar tijds de betaling te effectueeren, mits echter het vierde deel der schuld dadelijk kwijtende. - Zoo een jonkman of meisje het genootschap verlaat om te huwen, zal hij of zij evenzoo het deel der verkregen winst (dat tijdens hun leven is gemaakt) ontvangen: is er geen winst in dien tijd gemaakt, dan zal het aan het genootschap staan hun iets te geven. - Mocht het ongeluk zich voordoen, dat het genootschap te eeniger tijd verdreven werd, dan zal, nadat alle schuldeischers zijn uitbetaald, het land en het geld 't welk vrijwillig is gegeven tot opbouwing van 't genootschap, aan de arme leden komen, die niets tot de gemeenschap hebben ingebracht, tenzij er arme verwanten zijn van hen, die uit liefde kapitaal aan het genootschap hebben gegeven: deze zullen dan met de anderen gelijk-op deelen.

Deze nu zijn de voornaamste regelen.

Bij zulk een organisatie zal, naar het oordeel van den ontwerper, het genootschap een schoonen en vredigen aanblik aanbieden. Ieder der leden is opgenomen in een rustig, zelfwerkend, en in evenwicht zich bevindend geheel. Allen werken voor allen. Ieder vindt bevrediging voor zijn behoeften. Hier zal, met het oog op de kinderen die telkens geboren worden, niet meer de verzuchting worden geslaakt, dat men liever nooit gehuwd, ja nooit geboren was geweest! De exploitatie van de werklieden door de patroons zal te niet zijn gedaan. In de gewone wereld onderdrukken de ondernemers de arbeiders en beknellen ze met zwaar werk en luttel loon, terwijl in dezen kring het voordeel der ondernemers overvloeien en afdruppelen zal ter beweldadiging en verfrissching der werklieden. Een gevoel van kalmte zal de vereeniging doordringen. Men zal zonder zorgen of bekommernis leven. Verlies zal door allen gezamenlijk gedragen worden. Veilig zal men de zwervers en

schipbreukelingen op 's werelds levenszee kunnen aanraden zich naar het genootschap te wenden. Dáár zullen zij weder goeden moed vinden, weder het hoofd kunnen opheffen. Eerlijke ambachtslieden en winkeliers, die den strijd van het harde leven of de worsteling tegen drukkenden last niet kunnen uithouden, mogen zich keeren tot deze wijkplaats. Brave lieden, door ziekte en door gebrek aan werk tot armoede vervallen, kunnen hier tot rust worden gebracht. Want hier bewegen zij zich en worden zij gedragen in een vaste organisatie. Ieder die werkt, heeft nu de zekerheid, dat hij tot afnemer van zijn product heeft het geheele genootschap. Is de arbeider ziek: welnu, de anderen werken voor hem. Hij behoeft geen angst te hebben voor den ouden dag, en is ontheven van het beknellende gevoel, dat hij, na 20- of 30jarigen bloedigen ('almost intolerable') arbeid, soms geen uitzicht heeft op eenige vaste uitkeering. Alle uitersten zijn in dit genootschap vermeden. Men wordt niet arm, maar ook niet weelderig rijk. Begeerte om schatten te vergaderen, dobbering tusschen hoop om winst te behalen of vrees om verlies te lijden, is hier van zelf iets vreemds. Daarentegen is men verzekerd, dat de kinderen, die men nalaat, ook hier een rustig werkzaam en onbezorgd leven kunnen genieten. Avonturen en groot risico voor vermogen of inkomsten beloopt men niet. Doch er is gemoedsrust. De ziel kan tot vrede komen.

Dit evenwicht van het leven zal ook ten goede blijken aan de vrouw, die in de bestaande samenleving, als zij jong een huwelijk zou willen aangaan of als weduwe op zich zelve moet staan, te veel afhangt van uiterlijke omstandigheden, van rijkdom dezer wereld, van toeval of fortuin. Eerst in zulk een genootschap kan zij vastheid of stevigheid van leven vinden.

Gelieft echter op te letten - zoo zegt onze ontwerper - dat dit genootschap, waar ieder door zijn werk een onbezorgd leven kan verkrijgen, niet vergeleken mag worden bij een hospitaal, oude-mannen-en-vrouwen-huis, waar de lieden, reeds bejaard, komen met hun twisten, hun tegenstrijdigheden, hun diep gewortelde kwalen, terwijl hun lichaam door hard werken verlamd of verstijfd, en hun geest door slechte manieren verdorven is: meestal kwijnen die lieden weg in hun vergroeiden aard, of zinken in zóó bodemlooze onwetendheid, dat geen straal der rede ze weder kan verlichten.

Zij nu, die tot het genootschap willen toetreden, gelieven te bedenken - aldus eindigt onze schrijver - dat alléén dezulken als leden zullen worden aangenomen, die brave, verstandige en onpartijdige lieden zijn: alle anderen beginnen met voor loon in het genootschap te werken en kunnen nog eerst hun eigen huizen bewonen, totdat zij geoefend zijn om in de volle vereeniging te treden.

Ten slotte gaf de schrijver te kennen, dat het in zijn bedoeling lag, allereerst een zoodanig genootschap in Londen, voorts in Bristol en daarna in Ierland te vestigen, waar men veel land voor weinig geld kon verkrijgen, en veel hout om huizen en schepen te bouwen en andere benoodigdheden te vervaardigen.

Aan dat plan, toen het in 1659 in druk verscheen, was toegevoegd een eveneens in het Engelsch gedrukte uitnoodiging om tot het aldus beschreven genootschap toe te treden: een opstel, ‘aantoonende de uitnemendheid der Christelijke liefde en de dwaasheid van hen, die niet overwegen tot welk einde de Heer van Hemel en aarde hen heeft geschapen,’ met het motto uit Mattheus 12 vers 50: ‘Want zoo wie de wil mijns Vaders doet, die in de Hemelen is, die is mijn broeder en zuster en moeder.’ - Het was een doorloopend betoog, dat alleen zulk eene vereeniging van menschen iets beteekende, wanneer God zelf hen samenvoegde. En zulk eene vereeniging, zulk eene maatschappij was mogelijk in dit door Pieter Corneliszoon van Zieriksee voorgesteld genootschap. Door een aldus ingerichte samenleving zou de aardsche begeerte naar rijkdom of ijdele eer kunnen worden ingetoomd. Eenvoud des levens zou kunnen worden in acht genomen. Waarachtige gelijkheid zou kunnen worden gevestigd. Al de kinderachtige oplettendheid op uiterlijke vormen zou kunnen worden nagelaten. Zulk een vreedzame maatschappij was vroeger in de eerste tijden van het Christendom een levende werkelijkheid geweest, maar de antichrist had dat schoone samenzijn weten te verstoren. Sinds had de Roomsch Catholieke kerk misbruik op misbruik ingevoerd, instellingen als van luie monnikken hadden bederf doen insluipen; totdat de Reformatie weder de aloude waarheid had hersteld. Nu echter moet steeds gewaakt worden, om blijvend de macht van den vijand der menschen,

den Satan, te breken. Wij moeten niet in naam, maar in de daad Christenen zijn. Daarom moest men zich vereenigen als ware broeders, en dus toetreden tot het plan.

Alles werd dan besloten door een korten brief, waarin de lieden aangespoord werden hun geld te geven, ten einde een fonds te vestigen, dat aan alles den eersten stoot kon geven. Het behoefde slechts de brug te zijn: want het genootschap - zoo werd uitdrukkelijk verzekerd - kon later door zijn eigen kracht bestaan, zooals geloofwaardige personen getuigden, die mededeelden, dat vele honderden personen in Zevenbergen, in Hongarije en in het land van den Paltzgraaf, van een klein begin uitgaande niet alleen een zeer behagelijk leven onder elkander leidden, maar nog middelen hadden verworven, om veel goed aan anderen (niet behoorende tot hun genootschap) te doen.

Ziedaar nu het sociale plan van Pieter Corneliszoon Plockhoy van Zieriksee van het jaar 1659[1)].

Het is waarlijk knap bedacht. John Bellers, die zijn eigen plan in 1696 uitgaf, heeft in knop hier in dit tractaatje alles kunnen vinden, waardoor hij in de geschiedenis der maatschappelijke ontwikkelingsvormen zóó beroemd is geworden. Trouwens de Engelsche taal kan het hem gemakkelijk gemaakt hebben het plan te lezen. In Engeland is het geschrift niet geheel onopgemerkt of onopgelet voorbijgegaan. Ten minste in het drie-deelige bekende kwarto-werk van Sir Frederic Mor-

1) De volledige titel van het pamflet, zooals het in het Britsch Museum berust, is als volgt: ‘A way propounded to make the poor in these and other Nations happy. By bringing together a fit suitable and well qualified people unto one Hous-hold gouvernment, or little Common-wealth, wherein every one may keep his propriety, and be employed in some work or other, as he shall be fit, without being oppressed. Being the way not only to rid those and other Nations from idle, evil and disorderly persons, but also from all such that have sought and found out many inventions to live upon the labour of others. Whereunto is also annexed an invitation to this society or little Common-wealth. Psalm: *Blessed is he that considereth the poor*, *the Lord will deliver him in time of trouble; the Lord shall preserve him*, *and keep him alive*, *and he shall be blessed upon the Earth*. By Peter Cornelius van Zierikzee. London 1659. Printed for P.C. at the sign of the Black-spread-Eagle at the West-End of Pauls' Church-Yard.’

ton Eden ‘the State of the Poor,’ dat in London in 1797 uitkwam, vindt men in de 18e Bijlage (een catalogus van geschriften over het armwezen) onder n°. 42 den titel van ons pamflet overgeschreven. Thans rust een éénig exemplaar in het Britsch Museum.

Van den inhoud van het geschrift zou men echter in Engeland niets meer hooren.

Al die fraaie aansporingen, verlokselen en voorspiegelingen - al dat zoete gefluit - van onzen Zeeuw hadden op de tijdgenooten van den weelderigen Karel II, die nu in 1660 koning werd, al even weinig vat, als op ons geslacht de zinsneden van een sierlijk bewerkt prospectus. Sceptisch, schouderophalend werd alles in Engeland gelezen, als het al gelezen werd. Arme Plockhoy!

III.

Maar hoe stond het in Holland met dergelijke ideeën?

Werkelijk duikt in 1662, drie jaren na het verschijnen van het pamflet in Londen, de naam van Plockhoy in Amsterdam op, en wel in verband met een colonisatieplan.

Het schijnt hem gegaan te zijn als zoovele socialisten onzer dagen. Als de oude wereld niets van zijn plan wilde weten, zou hij 't in de nieuwe wereld beproeven. ‘Westward-Ho!’

Wij moeten ons voorstellen, wat in 1662 daartoe aanleiding gaf. Het feit zelf heeft betrekking tot de Hollandsche volkplanting in Noord-Amerika, Nieuw-Nederland, waarvan Nieuw Amsterdam de hoofdplaats was.

Sedert het plakkaat der Staten-Generaal van 27 Maart 1614 - waarbij aan de ontdekkers van een nieuwe landstreek voor vier reizen de uitsluitende vaart derwaarts verzekerd werd - hadden eenige reeders uit Amsterdam en Hoorn 11 October 1614 octrooi gekregen, om uiterlijk tot 1 Januari 1618 op landen te varen aan de kust van Noord-Amerika, voortaan Nieuw-Nederland genoemd. De door hen op het eiland Manhattan en hooger op aan de oevers der Hudsonrivier opgerichte pakhuizen werden in 1621 door de West-Indische Compagnie overgenomen, die het bestuur van Nieuw-Nederland aan de Amsterdamsche Kamer toevertrouwde. Deze liet er forten bouwen, zond er ambtenaren, en legde zich bijna

uitsluitend toe op den handel in pelterijen. Uitbreiding van landbouw was echter voor de kolonie een onafwijsbare behoefte. Daarom werd in 1629 een Charter uitgevaardigd, waarbij bepaald werd, dat ieder aandeelhouder der Compagnie die een kolonie van 50 personen zou stichten, patroon of heer zou worden over het door hem bezette land. Zóó ontstonden de patronen, als wier beste vertegenwoordiger van Renselaer kan worden genoemd, die de streek in Albany wist te verwerven. Doch twisten over den handel, dien de kolonisten wilden drijven, verkeerde maatregelen der gouverneurs, monopolie-geest der Compagnie zelve, maakten dat de kolonie geen vaart kreeg. Eerst sinds 1652 ging het beter. De Compagnie liet meer vrijheid toe. De gouverneur Petrus Stuyvesant, een vastberaden, energiek, autoritair man, scheen een goed bewindvoerder. Er kwam wat bloei: er verrezen dorpen. De hoofdzaak was nu om nieuwe kolonisten te krijgen. De kamer van Amsterdam was dan ook druk in de weêr, om landverhuizing derwaarts te bevorderen; vooral ook, omdat sinds het jaar 1660, toen Karel II den troon zijner vaderen weder verwierf, de naijver van Engeland de republiek der Vereenigde Provinciën dáár in Noord-Amerika feller begon te bedreigen.

Alle zeilen werden dus bijgezet.

Hoe dan ook: - er moesten lieden derwaarts!

Een ieder die er voor in kon staan, een flink aantal gezellen naar Nieuw-Nederland te doen vertrekken, was aan de Kamer van Amsterdam, d.i. aan de Burgemeesters van Amsterdam, welkom.

Van die gelegenheid dacht onze Plockhoy voordeel te trekken. Hij zou, voor zulk een kolonisatie, van het collectieve idee pogen gebruik te maken. Hij kon dit des te gereeder voorstellen, omdat de Engelsche emigranten, die in Noord-Amerika kwamen, en die hoofdzakelijk tot de klasse der ‘yeomanry’ behoorden, zich ook ten deele organiseerden met gemeenschappelijk eigendom van den grond[1]. Zijn Engelsche herinneringen hielpen hem. Hij begon dus onderhandelingen daarover met de Burgemeesters van Amsterdam. Het resultaat van zijne besprekingen was, dat hij, Plockhoy, met goedvinden

1) Zie Sir Henry Sumner Maine, Village Communities in the East and West, 1872, p. 201.

en onder uitdrukkelijke bekrachtiging van Heeren Burgemeesters en Regeerders van Amsterdam, in 1662 een brochure deed verschijnen (bij Otto Barentz Smient), welke brochure als een soort van prospectus kan worden beschouwd. Zij behelsde een 'KORT EN KLAER ONTWERP, DIENENDE TOT EEN ONDERLING ACCOORT, om den arbeid, onrust en moeijelijkheit van alderleij handwercxluijden te verlichten, door een onderlinge compagnie of volkplanting aan de Zuijt-rivier in Nieu-Nederland opterechten: bestaende in landbouwers, zeevarende personen, alderhande noodige ambachtsluiden en meesters van goede konsten en wetenschappen'[1].

Burgemeesters van Amsterdam hadden den 9den Juni 1662 daarvoor met hem aangegaan de volgende overeenkomst: dat hij, Pieter Corneliszoon Plockhoy, aannam aan hen voor te stellen vier en twintig mannen, met hem uitmakende een societeit van 25 personen, die zich zouden verbinden om met hun vrouwen en kinderen per eerste scheepsgelegenheid naar de kolonie Nieuw-Nederland te vertrekken; - dat deze societeit van 25 manspersonen het recht zou hebben, zoowel voor de gemeenschap, als voor elk lid in 't bijzonder, in het Swanendal zooveel land uit te kiezen als zij konden bebouwen; welken grond, zoo verdeelden als onverdeelden, de kolonisten in vollen eigendom zouden bezitten; - dat deze societeit zich verder naar eigen regelen zou mogen inrichten, behoudens ieders beroep op de overheid; - dat aan de societeit en haar leden vrijdom van tienden en van allerlei belastingen voor den tijd van twintig jaren zou worden gegeven; - dat aan ieder der 25 manspersonen bij vorm van leening honderd guldens zouden worden aangeteld, waaruit zij hun uitrusting en hun eigen transportkosten zouden kunnen betalen, wordende de vrouwen en kinderen op kosten der stad Amsterdam overgevoerd; - de kolonisten zouden zich echter verbinden, de één voor den ander instaande, om deze 2500 gulden aan de stad Amsterdam terug te geven.

Krachtens deze overeenkomst met de stad Amsterdam, waarbij hem volledige vrijheid van regeling en inrichting zijner kolonie

1) De schrijver noemt zich thans voluit op den titel 'Pieter Cornelisz Plockhoy van Zierik-zee.' Het pamflet is te vinden op de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage en op de Universiteits-bibliotheek te Gent.

was toegestaan, riep nu Plockhoy in zijn brochure gezellen op, die met hem naar de Zuidrivier, d.i. de Delaware, zouden willen vertrekken. Uitdrukkelijk vermeldde hij dat 't cijfer van 25 maar een voorbeeld was. Er konden zich meer of minder aanmelden. Voor honderd personen hoopte hij dat de achtbare heeren Burgemeesters 4000 rijksdaalders zouden voorschieten.

De vorm der regeling, die Plockhoy voor zijn kolonie op het oog had, was in hoofdzaak die der gemeenschap. Het was een plan van collectieve samenwerking en van onderlingen bijstand, doch zóó, dat een ieder naast zijn aandeel in de gemeenschap (den gemeenen akker, de gemeene weide) zijn goed en woning afzonderlijk kon hebben.

Wat hij nu gaat voordragen zijn de eenigszins gewijzigde lijnen van het plan van het jaar 1659. Bij het hooren voorlezen van het overzicht van het Hollandsche ‘onderling accoort’ zult Gij al de bepalingen van het vroegere Engelsche ontwerp u weder voor uw geest laten gaan. De afwijkingen zijn gemotiveerd, doordat het dit keer een kolonisatie in Amerika, geen vestiging in een Europeesch gewest, geldt. Sterker zoo mogelijk dan vroeger is hier volkomen afwezigheid van secteinvloed. In dat opzicht verschilt dit project van kolonisatie geheel en al van de eenige jaren later beproefde vestiging der Labadisten op Bohemia Manor in Pennsylvanië.

Plockhoy leidde nu zijn nieuw plan op de volgende wijze in: ‘Aangezien de menschen, met hun particuliere huisgezinnen, naar eenige onbewoonde landen trekkende, veeltijds - *omdat zij op zich zelven alléén staan* - door onvermogen, ziekte, sterfte of andersints weinig succès- of opgang kunnen bekomen: zoo hebben wij - ALS LIEFHEBBERS VAN 'T GEMEEN (de gemeenschap) - om ons eigen en ons naastens welvaren te bevorderen, ons voorgenomen, een onderlinge Compagnie of Societeit aan de Zuid-rivier in Nieuw-Nederland op te rechten: bestaande in een vredig, éénstemmig en uitgezocht volk, mannen, die elkander in landbouw, visscherij, ambachten en anders assisteren en dus een gewenscht einde - voor vele arme bedroefde huisgezinnen die hier in groote bekommernis leven - hopen te bekomen.’

Voor dit doel noodigde hij lieden uit, om met hem een onderling accoord aan te gaan, en wel landbouwers, zeevarende personen, ambachtslieden en meesters van goede kunsten en wetenschappen.

Allen zouden in vrijwillige éénparigheid moeten willen arbeiden als onder ééne familie. Zij zouden alle dagen - uitgezonderd den Sabbath - zes uren voor de gemeenschap moeten werken. De overige uren zouden zij voor hun eigen profijt kunnen arbeiden, waartoe allen boven en behalve hun rechten op de algemeene plantage, ieder een stuk land voor zich zelven tot een particuliere plantage zouden verkrijgen. Zeevaarders en anderen, die hun werk op geen gezetten tijd zouden kunnen volbrengen, zouden in plaats van een particuliere plantage eenig ander profijt van de societeit genieten.

De profijten (winsten), uit het gemeenschappelijk werk voortvloeiende, zouden aan allen gelijkelijk uitgedeeld worden, niet naar het getal gezinnen, maar naar het aantal personen. - Niemand zou van uit Amsterdam of het moederland koopwaren mogen medenemen, om eenigen particulieren handel te drijven. Slecht zou een ieder in zulke waren of goederen mogen handel drijven, die hij in zijn vrijen tijd (boven de dagelijksche zes uren) had vervaardigd of verkregen. Wilde hij die waren aan de societeit toevertrouwen, opdat deze daarmede zou handel drijven, dan zou hij een redelijke winst of de helft van het profijt benevens zijn kapitaal-inleg genieten. - Voor alle handwerken en verderen arbeid zou men de bekwaamste werklieden tot meesters en voorgangers uitkiezen, die even als alle andere leden der societeit zes uren daags voor de gemeenschap zouden werken, te boek stellende al wat zij voor de societeit uitgeven en ontvangen.

De naam van knecht of dienstmaagd mocht onder hen geen plaats vinden, daar een ieder hoofd voor hoofd zijn gedeelte van het profijt verwachtte. Doch zoo eenig aan de societeit vreemde persoon voor een daghuur of op andere wijze bij iemand van de societeit wilde werken, dan zou hij ook zes uren daags voor de gemeenschap, en den overigen tijd voor zijn meester arbeiden.

De kinderen of minderjarige personen zouden een halven dag werken en een halven dag ter schole gaan, uitgenomen op den Sabbath. Zij zouden een bekwaam handwerk leeren, en in lezen, schrijven, cijferen en andere wetenschappen (naar hun ouderdom en vermogen) onderwezen worden. Men zou ze in de scholen der gemeenschap geen menschelijke formulieren van religie, maar alleen, nevens de Heilige Schrift,

natuurwetenschappen en talen leeren, opdat men hun verstand niet bedierf, door hun particuliere opiniën in te scherpen, eer ze nog hun rede konden gebruiken. Er zou dus geen grondslag van secterij of partijschap in hun harten gelegd worden. Wilde iemand echter zijn kinderen in eenige particuliere scholen of door particuliere personen op zijn eigen kosten laten onderwijzen, daarin was en bleef elk persoon volgens de vrijheid van zijn conscientie onverlet.

In zaken toch van religie zou ieder volle vrijheid van conscientie behouden. Tot welk einde - om niemand aanstoot door menschelijke formulieren te geven - in een algemeene vergaderplaats op elken Sabbathdag of Zondag en hoogtijd alleen de Heilige Schriftuur (die alle Christenen voor waarachtig erkennen) zou worden gelezen, en voorts psalmen en lofzangen zouden worden gezongen. Nam het getal der leden met den tijd toe, dan mocht elke groep, die van één gezindheid was, haar eigen particuliere vergaderplaats hebben, en haar eigen leeraars onderhouden.

Men ziet, dit is de laatste vervorming van het plan van de algemeene groote hal, aan Cromwell in 1658 't eerst vóórgelegd.

Indien iemand - zoo gaat het ‘Accoord’ voort - om des gewetens wille geen oorlogswapenen durfde te gebruiken, zou hij, om van tocht en wacht vrij te zijn, een hoofdgeld of contributie moeten betalen aan dat deel der societeit, dat wel bereid was om met de wapenen in de hand de kolonie te beschermen.

Wat het bestuur der societeit in de kolonie betrof, zoo zou er een algemeene directie zijn, en zou iedereen de vrijheid hebben, om zijn voorstellen tot verbetering van de gemaakte voorwaarden in te dienen, welke voorstellen met twee derden der stemmen moesten worden aangenomen om wet te worden. Om alles nu in goede orde te houden, zou uit de mannelijke leden, die dertig jaren en daarboven oud waren, een opziener over de geheele societeit door allen verkozen worden. Die opziener zou slechts voor een jaar benoemd worden, en bij zijn aftreden niet dadelijk herkozen mogen worden. Zijn ambt zou natuurlijk niet zwaar zijn, want zulk een opziener kon zelf geen regelen of wetten maken, maar had enkel acht te slaan, of de regelen, door de gansche gemeente goedgekeurd,

getrouwelijk werden nagekomen. Naast dezen opziener zou men uit de bekwaamste mannen twee boekhouders kiezen: één van hen zou altijd de schriftelijke orders geven, op welker vertoon de andere alsdan geld, waren of koopmanschappen zou moeten uitleveren aan hem, die de schriftelijke orders aanbood; de boekhouders zouden dan ook gebruikt worden om brieven, journalen en andere stukken (de societeit rakende) te schrijven. Deze waardigheidsbekleeders - de opzieners en de twee boekhouders - zouden te zamen het beheer over de gemeene kas voeren. Op het einde van ieder jaar zouden alle rekeningen, de societeit betreffende, worden afgesloten en in een behoorlijke balans worden opgemaakt.

Er volgden nu nog enkele regels over het intreden van nieuwe leden tot de societeit, wanneer ze reeds in werking was, en over het uittreden van oude leden. De eersten moesten dan ook een 'accoord' met de societeit gaan maken, wanneer zij namelijk deelhebbers wilden worden in den gemeenen akker, het onverdeelde vee en alles wat de gemeenschap aanging; dat accoord zou bijvoorbeeld hierin kunnen bestaan, dat zij, behalve hun verplichten arbeid, den arbeid der overige in functie zijnde leden der societeit eenige uren daags hielpen verlichten[1)]. De anderen, namelijk die de societeit wilden verlaten, om naar het Vaderland terug te keeren, eer nog de voorgeschoten penningen aan Amsterdam waren opgebracht, konden dit doen, en konden zelfs met hun huisgezin ten laste der gemeenschap naar het vaderland overgevoerd worden, mits aan de societeit latende het onverdeelde land, vee en alles wat aan de gemeenschap toekwam. Wilden zij zich van de societeit afscheiden en elders reizen of trekken, dan dienden zij eerst de hun voorgeschoten penningen aan Amsterdam aftedoen, en een ander in hun plaats te stellen, wien zij hun rechten konden verkoopen, mits deze door de societeit bekwaam geacht werd den gemeenschappelijken arbeid op zich te nemen. - Het geval kon zich echter ook voordoen, dat de societeit iemand uitstiet. Zoo iemand namelijk door onachtzaamheid of onrechtvaardigheid de gemeene wetten of

1) Ook was een accoord mogelijk voor de societeit met menschen, in het vaderland blijvende, die dus hun kapitalen gaven, en winst daaruit zouden kunnen trekken.

regelen overtrad, en zich zelf der societeit onbekwaam maakte, die zou, nadat hij verschillende keeren door de opzieners en anderen vriendelijk aangesproken en gewaarschuwd was en geen gehoor had willen geven, door ten minste twee derden der stemmen van de societeit uitgesloten kunnen worden. Hij behield echter dan het deel van het profijt, dat, in den tijd toen hij lid was, door hem was verdiend, en kon ook zijn recht op het onverdeelde verkoopen en een ander in zijn plaats stellen, mits deze door de societeit geschikt werd geacht.

Aldus was deze societeit ingericht.

Op den voorgrond stond, dat ieder gehouden was naarstigheid aan te wenden, om goede exemplare progressen voor de gemeenschap uit te werken: het sprak dus van zelf - zóó luidde het prospectus - dat de societeit geen ongeregelde vloekers, dronkaarts, of andere kwaadaardige menschen in haar gezelschap wenschte te omvatten.

Die nu geneigd waren tot deze kolonisatie op zulk een grondslag over te gaan, moesten uiterlijk in het midden van September 1662 zich te Amsterdam aanmelden in de Brouwerstraat in den Boomgaert van Nieuw-Nederland, 's morgens tusschen 8 en 9 uur, of op den Zeedijk in de Vergulde Boot 's avonds tusschen 6 en 7 uur.

Om de lieden aan te zetten had Plockhoy aan zijn brochure toegevoegd een klinkdicht, vervaardigd door den bekenden rijmelaar Karel Verloove, en eenige ‘Prickelvaerzen’ gedicht door Jacob Steendam, den dichter van Nieuw-Nederland, die in 1673 als ziekentrooster en binnenvader in het Weeshuis te Batavia is overleden.

IV.

Wij moeten nu ten slotte nagaan, of er ook iets bekend is over het lot der door Plockhoy in 1662 naar Amerika ondernomen kolonisatie, en of er bij ons te lande resultaten of gevolgen ergens zijn te vinden van zijn sociaal plan van 1659.

Ter beantwoording der eerste vraag hebben wij ons te wenden tot Amerikaansche berichtgevers. Werkelijk laten deze ons niet geheel in den steek[1]. Wij vinden vermeld, dat de

1) Zie het voortreffelijk opstel van Samuel W. Pennypacker ‘the Settlement of Germantown, and the causes which led to it’, in ‘the Pennsylvania Magazine of History and Biography’. Volume IV n. 1. Philadelphia 1880, pag. 34 en 35. Vergelijk voorts Daniel K. Cassel ‘Geschichte der Mennoniten: mehr speciell ihre Ansiedlung und Ausbreitung in Amerika.’ Philadelphia 1890, pag. 59 en 60. Zie ook ‘Bibliographical and Historical Essay on the dutch books and pamphlets relating to New-Netherland by G.M. Asher. Amsterdam, Frederik Muller, 1868, pag. 207.

kolonie inderdaad Nieuw-Nederland heeft bereikt en dáár een poos geleefd heeft onder leiding van Plockhoy. De Amerikaansche berichtgevers vertellen, dat al de vijf en twintig kolonisten tot de Doopsgezinde gemeente behoorden. Voor het doel echter dat Amsterdam had beoogd, om door landverhuizing de Hollandsche kolonie te versterken, was het reeds te laat. De tweede Engelsche oorlog brak uit. Karel II gaf in 1664 Nieuw-Nederland aan zijn broeder, den hertog van York: Nieuw-Amsterdam werd New-York. Toen Sir Robert Carr zich ten behoeve der Engelschen in bezit stelde van de Delaware, zond hij in 1664 een gewapende boot naar de streek, waar Plockhoy's kolonie was gevestigd. De bemanning dezer boot plunderde en vernietigde de kolonie, liet geen spijker dáár vastzitten en verstrooide al de gezellen.

Wat er van die lieden is geworden is niet bekend. Slechts één bericht is ons overgeleverd en wel over Plockhoy zelven. Dertig jaren later toch - men scheef 1694 - kwam er in Pennsylvanië, in het dorp Germantown, gesticht en bewoond door Doopsgezinden uit Crefeld's omstreken en uit Holland, een oude blinde man met zijn vrouw. Zijn ellende wekte het teedere medelijden op der Doopsgezinden aldaar. Zij gaven hem het burgerrecht vrij van alle lasten. Aan het einde der dorpsstraat wezen zij hem een stuk gronds van twaalf roeden (rods) lengte en één roede breedte toe, waar hij zich een klein huis kon bouwen, omringd door een tuin, welke woning en grond de zijne zou wezen, zoolang hij en zijn vrouw zouden leven. Vóór het front van het strookje land plantten zij een boom. Twee van de leden der gemeente, Jan Doeden en Willem Rettinghuizen, werden gemachtigd, om alles voor den armen zwerver in orde te maken en zijn huisje te doen bouwen. De naam van dien blinden man was Pieter Corneliszoon Plockhoy.

Hollanders in Noord-Amerika lieten dus nog een koesterenden straal vallen op het leven van onzen nu blinden plannenmaker, terwijl hij den rand van het graf reeds naderde.

De doopsgezinde broederen gaven hem een rustplaats om kalm te sterven.

In Holland zelf scheen zijn naam geheel vergeten. Een jaar of acht voordat hij zelf te Germantown aanlandde, had er zelfs in Amsterdam een wonderlijk geval plaats met zijn oorspronkelijk plan van 1659: 'A way propounded to make the poor in these and other Nations happy etc.' Geheel dat plan werd namelijk toen door een Amsterdammer dood bedaard gestolen, en als eigen werk door dat brave heerschap uitgegeven. Wie wist er nog, dat ergens in Amerika een Plockhoy leefde en van plaats tot plaats daar rondtrok!

In het jaar 1688 verscheen er nu in Amsterdam, bij Cornelis Blankaart, boekverkooper in de Warmoesstraat, een klein geschrift op naam van ABRAHAM VAN AKKEREN onder dezen titel: 'Stichting tot een nodige societeyt of broederlijke t'samenwoning, welke den Bybel voor Gods woord, en hares geloofsregel houden, bestaande door menschen van geleertheyd en wetenschappen, neering en werklien, ja vissers, boeren en andere: oprechtende, voor die in vrye gerustheyd met broederlijke liefde, haar koophandel of ambachtswerk willen doen, om soo veel sonden niet meer te begaan, als men in de gemeene ruymte doet.'

Dit boekje was versierd met een titelplaat, en werd begeleid door allerlei lofdichten op plan en auteur door Johannes Harmani van Rosendaal. De zoogenaamde schrijver, Abraham van Akkeren, bood nederig zijn tractaatje aan het publiek, en noodigde de lieden, die met het plan zich konden vereenigen, uit, gelden daarvoor te storten.

Dit boekje is van het begin tot het eind een vertaling van het Engelsche geschrift van Plockhoy.

Doch een slechte vertaling. Om het overzicht gemakkelijker te maken, deelt van Akkeren het geschrift in als bestond het uit artikelen. De aanéengeregen inhoud van Plockhoy's pamflet wordt alzoo afgedeeld in 72 voorstellen of voorwaarden van het genootschap. Die afscheiding in artikelen gaat echter soms zóó dom mogelijk. Soms wordt door van Akkeren een zin middendoor gekapt, afgebroken, en de andere helft in een nieuw artikel geplakt. De woordenkeus, voorzoover het de overzetting uit het Engelsch betreft, is daarbij niet altijd bijster gelukkig. Van tijd tot tijd wordt - om nu niet te gewagen van bepaalde

vertaalfouten - de inhoud der gedachte van Plockhoy wonderlijk dooréén gehaspeld. De vertaler is blijkbaar geen evenknie van onzen in 't Engelsch zich uitdrukkenden Zeeuw. Bleef het echter nog maar bij die fouten van stijl en vorm! Maar van Akkeren is ook aan het verbeteren gegaan van het oorspronkelijk ontwerp, en heeft, onder dat verbeteren, juist het meest karakteristieke van Plockhoy weten te verwateren. Wij hebben hier niet op 't oog, dat hij den normalen arbeidstijd der leden van het genootschap, dien Plockhoy op zes uren had gesteld, nu opvoert tot tien uren (zie voorstel 4), dat hij voorts (zie voorstel 24) de bewoners van de twree huizen - die in de stad en op 't land - ‘ter verluchtiging van zinnen en gemoederen’ van tijd tot tijd van het ééne huis naar het andere laat trekken; wij zouden zelfs geen bezwaar hebben tegen zijn denkbeeld (zie voorstel 72) om de inkomsten van het genootschap aldus in te richten, dat de helft van wat ieder wint voor hem zei ven, de andere helft voor het genootschap zou zijn: -- neen, wij hebben grieven tegen een wijziging, die het gansche plan treft.

Wat wij toch vooral bij Plockhoy waardeerden, was dit, dat hij zijn ontwerp volkomen los had gemaakt van de religieuse secte-atmosfeer, waarin gedurende de zeventiende eeuw dergelijke plannen van collectief huishouden en bedrijf ademden. En nu doet van Akkeren zijn best, om die secte-stemming er weder in te brengen. Het genootschap wordt al dadelijk een broederschap. De leden *moeten* den Bijbel voor Gods woord en hun geloofsregel houden. In de voorrede of opdracht knoopt van Akkeren het plan vast aan inzichten van ‘dien eerwaardigen dominé Sluyter zaliger,’ ons bekend uit sommige liederen van den Gezangbundel der Hervormde Gemeente. Uitdrukkelijk zegt hij in die opdracht, dat men door zijn broederschap een Huijs gaat bouwen tot welstand van ziel en lichaam, een Huijs dat in alle opzichten het ‘Huijs der Liefde’ kan genoemd worden, met waarschijnlijke zinspeling op wat de secte van Hendrik Niklaes ééns had bedoeld. En eindelijk voegt hij in het oorspronkelijke stuk, dat hij aldus in artikelen heeft afgedeeld, zes geheel nieuwe artikelen, - de artikelen 66, 67, 68, 69, 71 en 72 - die aan 't geheel een veel meer religieuse tint geven, en het genootschap doen naderen tot wat bijv., terzelfder tijd toen van Akkeren schreef, de Labadisten verwer-

kelijkten. Hij schrapt dat wat Plockhoy geschreven had over een onderscheid tusschen zijn genootschap en de hospitalen of oude-mannen-en-vrouwen-huizen, en vervangt die zinsneden door de volgende opmerkingen: ‘Onze societeijt gaat verre te boven alle soorten van kloosteren enz.’ ‘Onze Fraterniteit gaat te boven alle genaamde geestelijke collegiën, daar luiheid plaats heeft enz.’ ‘De vredelievende societeijt zijn geen vijanden van eenige te-samenwooning van broederschappen, als Bernsen[1)], Labadisten, Bhohemisten, 't sij wat er meer moge sijn, als Engelse en andere natiën enz.’ ‘Het bevorderen der geestelijke en heijlige oeffeningen is bij onze Broederschap het voornaamste, om den Heer te vinden inwendig, de ware Rijkdom Godes in Christo enz.’

En die draai, die wending, welke het plan aldus krijgt, wordt nu voltooid in art. 71, waar een uitspraak van den collegiant A.D. Boreel in het plan wordt opgenomen. ‘De raad was goed - zoo heet het - van A.D. Boreel. Die wenste den mensch wel te leesen de geheiligde wetten der Schriftuur: met hert en ziel natedoen, met een volkomen onderwerping: daartoe de vierige gebeden, door des Heeren genade buiten eigen wil, hem tot hulpe komt enz. enz.’

Kortom: het sociale plan van Plockhoy heeft nu weder den alouden godsdienstigen bijsmaak gekregen.

Hoe neutraal de bouw van onzen Zeeuw ook was, die kwezelende van Akkeren heeft er de verfkwast der secte over laten gaan.

Wij herhalen de verzuchting: Arme Plockhoy!

Want is het altijd hard bestolen te worden; dubbel grievend is het, wanneer de dief, als een soort van Tartuffe, zich nog het voorkomen geeft van meer aan vormen van godsdienst te hechten dan de bestolene.

Voor de zaak, die Plockhoy voorstond, het behartigen van het idee van een collectief huishouden en bedrijf, was het echter in het Holland der zeventiende eeuw tamelijk onverschillig wat van Akkeren deed.

Noch om 't leekeplan, het genootschap van 1659, noch om de societeit of broederlijke samenwoning van 1688, bekom-

1) Wie die Bernsen zijn, heb ik bij geen mogelijkheid kunnen vinden.

merde zich toen in ons land een fragment eener publieke opinie.

Onbewust voelde ons volk, dat een nieuwe maatschappelijke orde van zaken niet gemaakt maar geboren wordt.

De ontwerpen bleven geïsoleerde, onhistorische, vreemde verschijnselen: utopieën.

Plockhoy had brandende kolen aan de menschheid denken aan te bieden: zijn tijdgenooten lieten ze verdooven; alléén van Akkeren nam ter sluiks het vuur aan, doch liet 't wat ronken! Dat was al.

Het St. George's gild van John Ruskin.

I.

De acht deelen der ‘Fors Clavigera’, waarin John Ruskin achtereenvolgens zijn plan van het St. George's Gild heeft ontwikkeld, behooren tot het schoonste, dat de Engelsche letterkunde in onze eeuw heeft opgeleverd. Ruskin's proza is in Engeland ongeëvenaard. Het is even fijn van teekening als frisch van kleur. Het staat hooger dan dat van Carlyle, wijl bij Ruskin zoowel de kracht als de teêrheid van uiting natuurlijk, licht spelend, opwellen, en nooit het resultaat zijn van gewilde moeite of van geforceerde inspanning. De zes en negentig brieven, die door Ruskin in deze boekdeelen tot de werklieden en arbeiders van Groot Brittanje worden gericht, blijven éénzelfden zuiveren toon bewaren, en vormen reeds daardoor een edele lectuur. De gedachtenkring, waartoe de aandacht der lezers wordt bepaald, raakt het diepst van het gemoed. Wat door Carlyle, Kingsley en Maurice vroeger als met den vinger was aangewezen, wordt nu vrij stevig met de hand aangepakt. Doch let wel: hoe eenvoudig alles ook schijne, hoe gemeenzaam huiselijk het onderhoud ook zij, men blijft bij Ruskin zich bewegen in hooge sferen. Men heeft de gewaarwording, alsof men dialogen van Plato leest. Doch juist daarom moet men niet schrikken, wanneer de schrijver de in onze oogen meest gewaagde sprongen aandurft. Het wemelt in die brieven van wat wij paradoxen en enormiteiten noemen. Tegen het wonderbare wordt niet opgezien. Wel gaat hij uit van de schoonheid der aarde, het liefelijk landschap: maar hij meent, dat het slechts aan ons ligt, wanneer wij het gezang der Engelen des avonds dáár niet meer hooren. Allerlei ketterijen op economisch

gebied verkondigt hij zonder blikken of blozen. Hij vindt zelfs voor industrieele landen als Engeland het gemis van waarheidszin nog erger dan het gebrek aan steenkolen. Voor de menschheid in 't algemeen stelt hij in zijn eenvoud slechts zes voorwaarden of eischen: in het materieele zijn (naar zijn inzicht) noodig frissche lucht, helder water en vruchtbare grond; en als onstoffelijke zaken vordert hij bij allen bewondering, hoop en liefde. En op den grondslag dezer eischen gaat hij dan een samenleving opbouwen, die in de plaats zou moeten treden van de maatschappij, die wij om ons heên zien. Een nieuwe stad wil hij op die wijze construeeren, die onzen ouden staat moet vervangen. Voor dit plan wenscht Ruskin ons in vervoering mede te sleepen. Hij wil ons in exaltatie brengen. Hij wil ons ontroeren. In zijn blanken zilveren stijl graveert hij de meest ongewone voorstellingen, tegenstellingen en onderstellingen, om ons gemoed te bewegen. Hij neemt elke zijner aandoeningen en opvattingen, dus ook zijne christelijke godsdienstige indrukken, bij 't woord. Hij werkt de gedachte letterlijk uit, en doet ons de werkelijkheid daarvan gevoelen door het tastbare beeld ons te doen zien. Zij, die den salon te Parijs in 1891 hebben bezocht, hebben bij geen enkel doek zoo lang en zoo dikwijls stilgestaan, als bij de schilderij van het ‘diner’, waar te midden der mannen van de wereld, leden van 't Instituut, schilders, ministers en diplomaten, onberispelijk in zwarten rok en met ridderorden getooid, Christus in golvend wit gewaad, zooals de traditie hem kleedt, mede aanzit en Magdalena ‘de actrice’ voor zich ziet neêrknielen. Ongepast! Treffend! Gezocht! Excentriek! Profaan! ‘Fin-de-siècle’! zoo hoorde men roepen en mompelen. Ruskin heeft echter (zie Fors IV, Brief 46) in 1874 reeds dit tafereel geteekend. Het is vervat in een brief aan een vriendin. ‘Gij zult, Mevrouw, waarschijnlijk heden uw diner geven: doe het, en wees zoo goed ernstig bij u zelve te overleggen wat ik u vraag. Wij allen, die in het Christendom gelooven, zouden wenschen, dat Christus nú op aarde leefde. Welnu, onderstel eens dat dit waar was. Ik meen, dat wanneer Hij in Londen was, gij een der personen zoudt zijn, van wie Hij notitie zou nemen. Gelief nu te denken, dat Hij heden bij u komt dineeren, maar dat Hij u verzoekt geen verandering in uwe gasten te maken, dat Hij juist het gezelschap wil zien, dat gij hebt gevraagd, en niemand anders. Onderstel.....’

II.

Ruskin is allereerst man der KUNST. Hij is geen geleerde, al weet hij verbazend veel, hij is kunstenaar, of ten minste, als dit woord wat stout is, een artistieke ziel. Geheel zijn leven heeft hij besteed, om in Engeland aan de kunstopenbaring, in haar vollen omvang, de haar passende waardeering te doen vinden.

Hij was den 8sten Februari 1819 te Londen geboren, 't éénig kind van een vader, die allengs schatrijk werd in zijn wijnhandel. Zijn ouders hadden een geestelijke van hem willen maken, en zijn omgeving dacht, dat er een dichter uit hem zou groeien. Dat die dichter in knop wel degelijk in hem stak, hebben de twee deelen poëzie uit zijn jeugd bewezen, die eerst ten vorigen jare zijn uitgegeven. De vader (een Schot van geboorte) was een goed beoordeelaar van schilderwerken, en op de verschillende tochten, vakreizen door Engeland en Schotland, ten einde bestellingen voor zijn wijnen te bekomen, nam hij in zijn 'post-chaise' zijn kleinen jongen mede, en liet hij hem al de kasteelen van Engeland en hun kunstschatten zien. Dit werkte op zijn verbeelding en zijn verstand. De Puriteinsche moeder op haar beurt onderwees hem vast en gezet in den Bijbel, en liet hem het schoonste deel uit de Schrift van buiten leeren. Geen beter kenner en bewonderaar der Psalmen dan onze jonge Ruskin. Straks - als hij 14 jaren oud was - namen de ouders hem mede naar Zwitserland, waar de poëzie der Alpen hem in verrukking bracht (zie Fors III, Brief 34). En intusschen leerde hij vlijtig, methodisch teekenen. In October 1836 werd hij naar de Academie van Oxford gezonden: hij kon zich aan die hoogeschool ontwikkelen zooals hij wilde, en hij groeide op tot een letterkundige, maar vooral tot een kunstkenner bij uitnemendheid.

Wat dadelijk in hem trof - zoodra hij zijne studiën te Oxford vaarwel had gezegd - was zijn afkeer van scepticisme en van negatic. Carlyle werd het voorbeeld, dat hij liefst volgde. Die trek naar het positieve en stellige ging bij hem hand aan hand met een gaaf van scherpe ontleding. Mazzini getuigde

eens van hem (zie Fors V, Brief 54) dat hij, Ruskin, den meest analytischen geest in Europa bezat dien hij kende! Hij zou die analyse nu op de kunst van Engeland gaan aanwenden en toepassen, en gaf in 1843 het eerste deel uit van zijn beroemd werk over de Moderne Schilders. Hij was 24 jaar, dus nog een jonkman, en begon Engeland vóórtehouden, dat het zijn besten modernen schilder, Turner, niet begreep en dus niet waardeerde. Ruskin werd nu in zijn boekdeel als het ware de profeet van dien Turner, en deed o.a. zijn uiterste best, om de *luchten* van dien schilder te doen bewonderen, luchten ‘die ons nopen, om ons daaronder te gedragen als in tegenwoordigheid van den Vader in den Hemel’ (zie Fors I, Brief 9). Vóórdat hij de verdere deelen van dat werk schreef, reisde hij eerst langen tijd in Italië, alle kunstschatten aldaar beziende of nateekenende. Toen hij in 1845 het tweede deel schreef, liet hij vooral het licht vallen op Fra Angelico en Tintoretto, den schilder, dien hij haast 't meest lief heeft gehad. Zijn studiën zette hij onbezweken voort. Als 't ware bij wijze van episoden schreef hij in 1849 zijn ‘Seven Lamps of Architecture’, en in 1851 zijn ‘Stones of Venice’, in welke twee boeken hij de Italiaansche bouworde aan een kritiek en toclichting onderwierp. Toetssteen van elke kunstuiting was voor hem allengs geworden de *oprechtheid* en *waarheid* van den kunstenaar. De kunstenaar moest in de eerste plaats gelooven wat hij wilde voorstellen. Zóó geschiedde het, dat hij de schilders vóór Rafaël warmer begon lief te hebben en te bewonderen, dan dezen grooten meester zelven. Zijn streven liep samen met de richting, die weldra bekend werd onder den naam van het Prae-rafaëlitisme. Ruskin werd de groote kampioen van die kunstuiting. Toen hij in 1856 het derde en vierde deel van zijn ‘Moderne Schilders’ uitgaf, had hij in dat opzicht geheel en al partij gekozen.

Hij riep den ouden tijd op, waarin de kunst volkomen oprecht was geweest. Maar de taak lag nu voor de hand, een nieuwen tijd te eischen, waarin de kunst wederom volkomen waar zou zijn.

En terwijl hij dit deed, was het alsof schillen hem van de oogen vielen. Geen groote hooge kunst is mogelijk - zoo begon hij te begrijpen - wanneer niet de tijd-zelf beginselen of idealen bezit.

Hoe staat het dus met onzen tijd? - zoo vroeg hij zich ernstiger en ernstiger af.

Helaas! het antwoord scheen verre van bevredigend.

Het Engeland van het tijdvak tusschen de jaren 1850 en 1860 was nog altijd - overeenkomstig de teekenachtige voorstelling van den 'Sybil' van Disraëli - verdeeld in twee maatschappijen of kringen. In den éénen kleinen kring der bezittenden heerschte een goed deel van materialisme, een zucht naar rijkdom, een jacht naar geld, een miskenning van al het edele dat het leven levenswaardig maakt. In den anderen grooten kring der dervenden was, tengevolge van het gebrek, een ruwheid en onbeschaafdheid gevaren, die in gemis aan reinheid van geest en lichaam zich openbaarde. Was die verdierlijking van hoog en laag de bodem, waaruit de bloem der kunst kon ontluiken? Was het denkbaar, dat de bedorven kunstzin tot edeler opvatting en ontplooiing kon geleid worden, zoo niet eerst het hart-zelf van den mensch gezonder klopte? Het is waar, er deden zich pogingen gelden, die verbetering bedoelden. Niet voor-niet had Carlyle in 1850 zijn 'Latter-day Pamphlets' uitgegeven, en had hij, in zijn ironie, zijn tijdgenooten vóórgehouden, dat zij zich zelven goed waardeerden, toen zij standbeelden gingen oprichten voor Hudson, den spoorwegkoning (zie Fors IV, Brief 43). Niet te vergeefs vooral waren Kingsley en Maurice begonnen met hun verheven christelijk socialistisch werk. Al stelde Ruskin Maurice niet zoo hoog als Carlyle - zie Fors II, Brief 22 - zoo volgde hij toch met ongemeene belangstelling de stichting in 1854 van diens 'Working Men's College.' Het wachtwoord dier stichting, door Maurice aangegeven, was volgens hem uitnemend. 'God heeft ons opgevoed - zóó had Maurice gesproken - om onzen broederen werklieden op onze beurt een opvoeding te geven. Wij moeten van een dood gewicht hen tot een levende kracht maken: van de sleur der machine hen roepen-tot de inwendige veerkracht van den geest.' Daarom werd nu een avondschool ingericht voor volwassen arbeiders, die des daags bezig waren geweest met handenarbeid; maar een school zóó ingericht, dat enkel het voortreffelijkst onderwijs dáár werd gegeven. 'Verbetering kon er alléén komen - zoo sprak Maurice - wanneer men werkelijk den arbeider liet deelen in de schatten van wijsheid, die voor de hoogere standen openston-

den, wanneer men hem een deel van het voedsel willig gaf, niet de kruimkens hem overliet, die van de tafel der rijken vielen.' Dus hooger onderwijs, ook voor werklieden, dit was het program. Ruskin sloot zich daarbij dadelijk aan. Dit alles was uit zijn ziel gesproken. Hij meldde zich bij Maurice, om in die school onderwijs te geven in de beginselen van het teekenen, en heeft vijf jaren lang die taak volgehouden (Zie Fors IV, Brief 37).

Maar zijn blik op de wereld werd er niet blijder op, toen hij rechtstreeks in aanraking met den kring der arbeiders kwam. Hoe was het mogelijk, die menschen weder tot menschen te maken, en de vernederende kracht der machine te breken? Hoe zwaar en moeilijk viel het, bij de bitter armoedige verhoudingen van het wisselvallig loon dier lieden, edele gevoelens bij hen aan te kweeken? Ruskin wist het nu: de levenstaak was allereerst reinheid, gezondheid, eerlijkheid onder die lieden te bevorderen, later, ja later, zou dan het 'schoone,' het begrip van kunst, van zelf weder volgen; - maar welk een reuzentaak school in die voorbereiding!

En wie waren de schuldigen aan het feit, dat de arme broeders aldus verwaarloosd bleken?

Toen Ruskin de vraag ernstig bij zich zelven overlegde, kwam hij slechts tot één antwoord. De schuldigen waren de hoogere standen, de dienaar der kerk, de edelman, de man van wetenschap, de rijke. Zij allen hadden in plaats van het Evangelie van God, het evangelic van Adam Smith gaan gelooven. Met instemming hadden zij in het tiende hoofdstuk van zijn eerste boek 'over den Rijkdom der Naties' de woorden gelezen, dat de werkman enkel daarom eerlijk blijft omdat hij anders zijn klanten verliest. Op rechtschapenheid en eerlijkheid werd dus niet meer in de eerste plaats gerekend. Zij waren een wereld gaan opbouwen op zelfzucht in plaats van op liefde. In plaats van het gebod: 'gij zult niet begeeren,' hadden zij tot grondslag in het leven genomen: 'gij zult trachten naar geld en goed: zuinig en hebzuchtig zijn.' Zij hadden zich geplaatst onder de hoede der economisten. Zij hadden voor zich zelven aangenomen de Manchester-theorie met haar twee stellingen, dat elk product op aarde geschat moet worden naar den marktprijs van vraag en aanbod, en dat in de maatschappij geld nieuw geld voortbroeit door middel van ruil. Zij hadden

toen behagelijk hun rijkdom zien aanzwellen, niet bedenkend, dat daartegenover stond blijvende armoede der wezenlijke producenten. Zij hadden er zelfs geen begrip meer van gehad, dat hun rijkdom verschuldigd kon zijn aan den arbeid der arme lieden. Met voldoening zagen de hoogere standen de scharen arbeiders zich reppen naar de in hun bezit zijnde diepe mijnen of hooge fabrieken. Na het verloop van zekeren tijd arbeids dier werklieden, mochten zij het genoegen smaken te zien, dat hun voorraad rijkdom weder hooger was opgestapeld; doch het viel hun niet in, er over natedenken, dat de toestand dier arbeiders in dien tusschentijd geen de minste verandering had ondergaan. Zorgeloos en opgeruimd bleven zij het stoomsignaal voor den arbeid geven. Tromvens het ernstig doffe klokkengelui, dat vroeger de gemeente naar de kerk riep, was allengs zoo volkomen gedempt, dat men het niet meer hoorde. Maar gillend, loeiend, jankend, krijschend, boven het grootste geraas uit, floot thans ‘de Amerikaansche duivel’, in de arbeiders-wijk, mannen, vrouwen en kinderen uit de morsige stegen naar de vuile fabriek. Trappelend, in ééntonigen draf, bewogen de zwaarte scharen zich voort, zoodra die rauwe schorre stoompijp bulkte.

III.

Toen dit alles aan Ruskin duidelijk was geworden, schreef hij in 1860 zijn boekje: ‘UNTO THIS LAST.’

De titel van dit geschrift is ontleend aan het twintigste hoofdstuk van het Evangelie van Mattheus, uit den parabel van de arbeiders in den wijngaard. De heer des huizes gaat op een dag arbeiders huren voor zijn wijngaard. Eenigen worden bij het krieken van den morgenstond aangenomen, sommigen later, anderen eerst tegen den middag, eindelijk eenigen zeer laat. Toen het avond was geworden, zeide de heer van den wijngaard tegen zijn rentmeester: roep de arbeiders en geef hun het loon, beginnende van de laatsten tot de eersten. Allen nu ontvingen hetzelfde bedrag. Toen beklaagden zich zij, die 't vroegst aan den arbeid waren begonnen en spraken zij tegen den heer des huizes: de laatste door u aangenomen arbeiders hebben maar een uur gewerkt, en gij hebt ze gelijk gesteld met

ons, die geheel den last en de hitte des daags verdragen hebben. Doch hij, antwoordende, zeide tot één van hen: vriend, ik doe u geen onrecht. Zijt gij 't niet met mij ééns geworden over uw loon tot een bedrag van een penning ? Neem het uwe en ga heen. Ik wil *dezen laatsten* ook geven, gelijk als u ('I will give *unto this last* even as unto thee').

Die titel werd gekozen, omdat de stelling daarin vervat juist het omgekeerde vormde van hetgeen de gangbare Economie bedoelde.

In vier hoofdstukken of afdeelingen wordt een aanval tegen de lessen en beweringen dier Economie beproefd.

Het eerste heet: 'de wortels van eergevoel.' Als hoofddwaling der wetenschap van de staathuishoudkunde wordt aangegeven haar denkbeeld, dat een welvaart-aanbrengend wetboek van sociale werking opgesteld kan worden zonder te letten op den invloed van sociale affectie. Men neemt den mensch en elemineert het hoofdbestanddeel uit zijn wezen. Het is, alsof men het beenderengestel hem wilde ontnemen en hem dan beoordeelen. Men meent, dat men tot iets komen kan, door enkel de weegschaal van het voordeel, nooit de balans van het recht in de hand te houden. Toch gaat dit reeds niet op bij een der eenvoudigste onzer verhoudingen, de positie onzer dienstboden. Bij hen werkt het economisch standpunt slechts ten halve: behandel hen goed, dit is de hoofdzaak, en zij zullen u goed dienen. Evenmin wordt een regiment soldaten door die economische spil van voordeel gedreven: zij offeren zich op voor een hooger orde van denkbeelden. Tracht dit hooger begrip nu eens toe te passen op de verhouding tusschen werklieden en patronen: dan zult gij zien, dat de uitbarstingen van wrevel en haat zouden kunnen voorkomen worden. Doch wanneer men werkelijk op dat beter begrip die verhouding wil vestigen, dan moet men onherroepelijk breken met de theorie van een onvast loon, dat wisselt naar de vraag en het aanbod. Er moet een vast gelijk loon zijn. Elke arbeider moet weten, tegen welken prijs hij zijn arbeid altijd, onder alle gevallen, kan leveren. Dan zou, evenals nu bij de dienstboden het geval is, de goede arbeider steeds gebruikt worden, de slechte arbeider eenvoudig geen emplooi vinden. Men zou slechte arbeiders niet meer tegen half loon kunnen nemen. Gelijkheid van loon moet dus in beginsel worden aangenomen. Vastheid van werk zou vol-

gen, wanneer het vinden van werk niet langer een loterij of spel zou wezen. Dan zou de zelfopoffering weder bij den arbeider zich vertoonen, gelijk nu bij den militair, den arts, den geestelijke, den rechtsgeleerde. Maar het ongeluk is geworden, dat - dank zij de staathuishoudkundige leer - de koopman (industrieel) altijd verondersteld wordt uit zelfzuchtige motieven te werken. Dit is echter niet de ware handel. Ook de koopman kan een heroïek leven leiden. De ware koopman is zelfs niet denkbaar zonder eergevoel, bij de kalmte waarmede hij verliezen lijdt, bij de kansen van armoede die hij trotseert, bij den eerbied dien hij zijn bedienden verschuldigd is.

Alles goed en wel - zegt de economist - maar economie bemoeit zich niet met subjectieve affecties, maar enkel met het verwerven van het object ‘rijkdom’.

Doch ook die rijkdom zelf als object - zóó antwoord Ruskin - is niet te begrijpen zonder den zedelijken grondslag.

Ruskin gaat dit onderzoeken in zijn tweede hoofdstuk: ‘de aderen van rijkdom.’ Wij hebben - zegt hij - hier te doen niet met de politieke, maar met de mercantieele economie. Zij leert tegenwoordig de accumulatie, in de handen van enkelen, van het product van anderen. Zij geeft thans de middelen aan, om macht te hebben over den arbeid der anderen. Zij onderstelt, in onze maatschappij, dat de arbeiders arm blijven, en tracht voorts te begrenzen het getal van hen, die rijk worden door dat werk der anderen. Men zorgt, dat men zelf veel en dat de anderen minder krijgen. Het wordt de kunst, om het maximum ongelijkheid ten onzen gunste te keeren en te plooien. Zulk een ongelijkheid werkt nu eens voordeelig, dan eens onvoordeelig voor de rijkere individuën. Doch in waarheid wrordt de toestand van allen onbevredigend. Want de fout ligt hier in de zotte dwaling, dat men regels wil geven om rijkdom te verwerven, zonder te letten op de zedelijke motieven. Onvoegzaam is het echter te stellen: koop op de goedkoopste markt, verkoop op de duurste. Wat is goedkoop ? Wat is duur? Rijkdom op zich zelf is een relatief begrip. Het vraagstuk van den rijkdom lost zich in waarheid op in een questie van abstracte rechtvaardigheid. De ware waarde der dingen hangt af van het moreele teeken, daaraan vastgehecht als exponent. Sommige rijkdommen zijn zwaar door het gewicht der tranen daarin besloten. Het is een questie van recht. Geld alleen

moge ons uitsluitend de beschikking geven over wat men rijkdom noemt, macht over arbeid van anderen is nog door andere middelen te krijgen dan door tastbaar geld. Er is onzienlijk goud, dat men uit hart en handen kan strooien, en dat juist de prijs is waarvoor velen dienen. En eigenlijk, wanneer men goed logisch de consequentie van alles aandurft, komt men tot deze slotsom, dat de ware rijkdom niet bestaat uit de zaken, maar uit de personen zelven. 'Voedt zielen op' - dat is de rijkdom der natie.

Ruskin wendt zich nu in zijn derde hoofdstuk tot hen, die de aarde regeeren. Hij geeft het den titel van: 'Qui judicatis terram.' Alles komt toch neder op rechtspleging, dat is op het in praktijk brengen van recht en gerechtigheid. Welke zijn echter de regelen van rechtvaardigheid ten opzichte van het betalen van den arbeid ? Het is eenvoudig genoeg. Door iemand geld te geven voor zijn arbeid, geeft men hem eigenlijk de belofte om later een equivalenten duur arbeidstijd hem te leveren, voor wat hij nu ten behoeve van ons werkte. Recht beteekent dus hier een goede, ware ruil: ruil desnoods met een kleine avans, zóó dat de volle arbeidsprijs den arbeider wordt gegeven. Maar die betaling is dus iets wat geheel onafhankelijk is van het aantal menschen, die het werk willen voltooien. Arbeid is altijd hetzelfde waard, al wilden honderden het doen. Een rechtvaardige betaling bestaat dus in het geven van den goeden, juisten prijs; een onrechtvaardige betaling is het, wanneer men den onvoldoenden prijs uitkeert. Deze onrechtvaardigheid is het, die den rijkdom in de handen van slechts enkelen brengt. Door rechtvaardigheid zou daarentegen die rijkdom verdeeld en verspreid worden, tusschen een samenhangende reeks van menschen. Dan zou er beter verdeeling van rijkdom wezen. De macht van rijkdom zou geringer zijn. Er zou minder gelegenheid voor enkelen wezen om weelde te verkrijgen, maar er zou grooter werking van moreelen invloed zijn. De maatschappelijke schaal zou rijzen. Thans wordt de maatschappij in gang gezet door naijver en jaloerschheid. Een ieder haat zijn nabuur als zich zelf. Uit angst om toch zelf veel te bekomen, predikt men een leer tegen overbevolking. Door rechtszin zou alles geleidelijk veranderen. Natuurlijk is hier geen sprake van communisme. Dit is onzin. Absolute gelijkheid der menschen is onmogelijk. De armen hebben evenmin

recht op den eigendom der rijken, als de rijken recht hebben op den eigendom der armen. Voor beiden is er slechts één kamp, die tegen den Mammon; den Mammon, die de scheiding van armen en rijken in eeuwigheid bewerkt.

Dit alles wordt nu door Ruskin geresumeerd en scherper geformuleerd in zijn vierde hoofdstuk: 'ad Valorem', waarin hij de begrippen van waarde, rijkdom, prijs en productie nog eens zorgvuldiger tracht te toetsen. Hij polemiseert hier vooral tegen definities van John Stuart Mill. De begrippen, waartoe hij, Ruskin, vooral komt, zijn deze. Waarde is, volgens hem, onafhankelijk van opinie of hoeveelheid. Iets waard te zijn is dienstig te wezen voor het leven: datgene heeft waarde wat met al zijn kracht en macht tot het leven leidt. De politieke economie moest de natiën onderrichten, om te wenschen en te werken voor de dingen die tot het leven voeren. Rijkdom is dan het bezit van datgene wat van waarde is, maar.... in de handen van den waardige ('the possession of the valuable by the valiant'). De menschen, die zoo dikwijls als rijk beschouwd worden, zijn inderdaad niet rijk. Mannelijk karakter en materieele waarde gaan niet altijd samen: integendeel, het materieele ondermijnt dikwerf het mannelijk karakter. De waarde der zaak en het gehalte der persoon moeten dus bij het begrip rijkdom samengaan. Scheidt men de twee leden dier verbinding zooals thans, dan kan de vraag rijzen, of de wereld meer verschuldigd is aan de rijken dan aan de armen. Voorts lette men bij het begrip rijkdom hierop, dat ruil op zichzelf geen nieuwe winst is. Er wordt door ruilen niets nieuws geproduceerd. Wat de één hier positief zou winnen, moet de ander verliezen. Tegenover het *plus* staat een *minus*. De 'plussen' maken een goed figuur, maar de 'minussen' verschuilen zich. De wetenschap van den ruil is dikwerf een wetenschap der duisternis, om den één boven den ander te bevoordeelen. Neen, rijkdom wordt niet door ruil, maar slechts door arbeid verkregen. Arbeid is de worsteling van den mensch met een tegenover hem gesteld iets. Arbeid is van hooger of lager orde, naarmate het meer of minder levenselementen vereischt. Dit is echter slechts een rangregeling. De wezenlijke onderscheiding van arbeid is in positieven en in negatieven arbeid. De ééne brengt voort leven, de andere den dood. De beste arbeid is zielen optevoedén. De voorspoed en welvaart van een natie staan in verhouding tot de hoeveelheid

arbeids, die zij besteedt om de middelen van het leven te bekomen en voorts ze te gebruiken. Want verbruik is toch het einde van alles. Consumptie is het doel der productie: doch dit spreekt van zelf, edel, geen zelfzuchtig gebruik. Bij dat leerstuk der productie lette men natuurlijk op de rol van het kapitaal; maar men overschatte dat kapitaal niet. Het beste beeld van kapitaal is de ploegschaar, die in de voren van den akker blinkt; doch men ziet toch allereerst naar den vruchtbaren akker, en vraagt niet dadelijk, hoeveel ploegen hebt gij. Kapitaal wordt dikwijls vergeleken bij den wortel in den grond, zorg dan toch dat het einddoel niet blijft de bol maar de tulp. Eerst clan vervult het kapitaal zijn levensfunctie, wanneer het iets anders produceert dan weder wortelen, namelijk vruchten. Wolken moeten niet steeds wolken voortbrengen, maar regen. Er is tweederlei productie, één voor zaad, één voor voedsel; één voor den grond, één voor den mond. Denkt om dien mond. Geld verdienen is slechts de schaduw van het ware verdienen.

'Inderdaad er is geen andere rijkdom dan het leven. Het leven met inbegrip van al zijn vermogens van liefde, van vreugde en van vatbaarheid voor bewondering. Dàt land is het rijkste, dat het grootste getal edele en gelukkige wezens voedt. Die man is het rijkst, die, na de functie van zijn eigen leven tot de uiterste volkomenheid te hebben verricht, ook den wijdst helpenden invloed (zoowel door zijn persoon als door de middelen in zijn bezit) op de levens van anderen heeft.'

'De taak der menschen is op de aarde te wonen en van de aarde te genieten. Dit onderstelt van zelf goede lucht en rein water: derhalve een flink stuk woud of bosch, om de lucht te zuiveren en hellende grond, door kruiden beschut tegen den heftigen gloed der zon, om de stroomen te leiden. Geheel Engeland moge - als het dit verkiest - een industrieele stad worden; en Engelschen mogen, zich opofferend voor het welzijn der geheele menschheid, vertrapt en vernederd willen leven te midden van geraas, duisternis en dood-aanbrengende uitdampingen: maar de wereld kan niet een fabriek of een mijn worden. Geen som van vernuft zal ooit bewerken, dat ijzer door het volk als voedsel wordt verteerd, of vloeibaar gas als wijn wordt gedronken. Noch de geldzucht, noch de razernij der menschen zullen hen ooit kunnen voeden; en zij het ook waar, dat de appel uit Sodom en de druiventros uit Gomorra een tijd-lang mis-

schien op den disch als spijs en drank (een beet in asch, een nectar van giftige adders!) mogen staan: - zoo lang de menschen van brood leven, zullen de verre valleien in 't zonlicht lachen, bedekt als zij zijn met Gods goud, en zullen de kreten van Gods gelukkige schepselen jubelen rondom de wijnkuip en de bron.'

'Het leven moet weder vreugdevol zijn. De lust van het hart is ook het licht der oogen. Geen schouwspel wordt duurzaam gewaardeerd en lief gehad, dan wat overvloeit van blijden menschelijken arbeid: waar de weide zacht gespreid, de tuin schoon, de boomgaard zwellend en de huiselijke haard rein, zoet en gezellig is, vol klank van stemmen en gekout. Geen lucht verkwikt die zwijgend stil is, eerst dàn wordt alles liefelijk, als velerlei stroomen van geluid de ruimte vullen: gekweel van vogels, gegons van insecten, diepe woordklanken van menschen, en gelispel of gesnap van kinderen. Voorts, wanneer eens de kunst van te leven zal zijn aangeleerd, zal het tevens bevonden worden, dat alle liefelijke zaken noodige zaken zijn; de wilde bloem ter zijde van den wreg doet op haar beurt evenveel nut als het graanveld; en de vrije vogels en dieren uit het woud staan in dit opzicht gelijk met de grazende runderen; en dat wel, omdat de mensch niet enkel leeft van brood, maar ook van het manna der woestijn, van elk wonderbaar woord en onuitsprekelijk werk van God.'[1)]

Men ziet uit het medegedeelde, dat Ruskin allerlei enormiteiten voordroeg, die een braaf economist moesten doen rillen.

In de voorrede ontvouwde hij dan nog een soort van programma in vier punten. Vooreerst bepleitte hij de oprichting van scholen van staatswege voor alle kinderen, waarin drie, dingen moesten worden onderwezen: *a*. gezondheidswetten en de lichaamsoefeningen die zij medebrengen, *b*. gewoonten van goede manieren en rechtvaardigheid, *c*. het beroep, waarin een elk moet leven. - In de tweede plaats wenschte hij in verband met deze scholen, onder regeeringstoezicht, te doen oprichten werkplaatsen en winkels voor de productie en den verkoop van alle levensbenoodigdheden en voor het uitoefenen van ieder nuttig handwerk. Deze werkplaatsen en winkels zou-

1) Zie 'Unto this Last' by John Ruskin. Wij gebruiken de zevende editie, pag. 156, 166 en 168.

den in concurrentie treden met de particuliere instellingen van dien aard, en zouden model-instellingen wezen: opdat een ieder zeker kon zijn, dat hij voor zijn geld brood kon krijgen dat brood was, en arbeid die arbeid was. - In de derde plaats stelde hij voor, dat ieder - man, vrouw, jongen of meisje - die geen werk had, opgenomen zou wrorden in het naastbijgelegen staats-schoollokaal en aan dat werk zou worden gezet, waarvoor hij geschikt was, of anders in eenig ambacht zou worden onderricht. - Eindelijk moest (wanneer zijn wensch werd opgevolgd) voor de ouden van dagen en afgeleefden huis en huisvesting worden in orde gebracht. Ieder arbeider zou dus op zijne wijze, wranneer hij oud was geworden, een eervol pensioen bekomen.

Aldus meende Ruskin, dat voor ‘de laatsten’ op voegzame wijze was gezorgd in den geest van de parabel der arbeiders in den wijngaard.

IV.

Het denkbeeld, dat de gansche inrichting der maatschappij moest worden hervormd, vóórdat er sprake kon zijn van een betere waardeering der kunst, liet Ruskin niet los.

Terwijl hij in de geschiedenis der kunst zich verdiepte, bleef hij slaan op het aambeeld, dat in zijn ‘Unto this Last’ was opgericht. Dezelfde bestrijding der Economie, die in dat werkje wordt gevonden, wordt herhaald in het deeltje ‘MUNERA PULVERIS,’ dat in 1863, en in ‘TIME AND TIDE’ (brieven aan een werkman in Sunderland), dat in 1867 verscheen.

Intusschen zou er een groote verandering in zijn leven plaats grijpen. In het jaar 1869 werd hij namelijk benoemd tot professor der schoone kunsten te Oxford, en werd hem opgedragen hooger onderwijs in zijn lievelingsvak aan de studeerenden, die zich bij hem wilden aanmelden, te geven.

Hij toog met vuur aan den arbeid, ontwierp lezingen over kunst voor zijn studenten, richtte een museum op, en gaf zich alle denkbare moeite, om aan de studie der hooge kunst in zijn academie-stad den haar voegzamen rang te verschaffen. Doch zijn zich zelf gestelde taak, om ook op de gansche

Engelsche samenleving intewerken, gaf hij daarom niet op. Hij zocht naar een vorm, om in die richting werkzaam te blijven, naar een orgaan, waarin hij op vrije wijze tot alle arbeidenden in Groot-Brittanje zou kunnen spreken.

Zóó ontstond het maandschrift: FORS CLAVIGERA, dat in Januari 1871 is aangevangen, en met Kerstmis 1884 is geëindigd. Gedurende de eerste zeven jaren (1871-1877) verscheen in elke maand één aflevering of brief. De laatste twaalf afleveringen of brieven (te zamen een tweede serie vormende) zijn in de jaren 1878 tot einde 1884 uitgekomen.

De titel 'Fors Clavigera' heeft in Ruskin's opvatting niet ééne, maar onderscheidene beteekenissen. In den regel kan die titel vertaald worden door 'de Fortuin die spijkers aandraagt.' Met die spijkers klinkt zij menschen en dingen vast. Het doel van het geschrift zou dan wezen, om de macht van de kans of der fortuin te ontvouwen: hoe zij aan de menschen de voorwaarden van welvaart of voorspoed aanbiedt, en hoe zij - wanneer die voorwaarden worden aangenomen of geweigerd - voor altijd het lot der menschen vastspijkert (Zie Fors IV, Brief 43). Maar de fortuin doet in die hoedanigheid nog meer. Zij klemt met de metalen nagels stevig de waarheden vast, die te onderwijzen zijn: en tevens spijkert zij tegen de groote schuur-deuren onzer hoeve tot een eeuwig exempel de dwaasheden, waarvoor zij ons te waarschuwen heeft (zie Fors VII, Brief 73). Dit is de hoofdbeteekenis van den titel. Maar het latijnsche woord 'Fors', hangt ook samen met uitdrukkingen, die kracht van lichaam en sterkte van geest beduiden: en het woord 'clavigera' is niet slechts saamgesteld uit 'clavus' een spijker, maar kan ook uit 'elava' een knods, en 'clavis' een sleutel worden saamgevoegd: zoodat de qualificatie alsdan drieërlei beteekenis zou hebben: en verstaan kon worden in den zin van het dragen van een knods (Hercules is daarvan de type), van het dragen van een sleutel, doelende op geduldige wijsheid, bijv. van een Ulysses, en eindelijk, in de ons reeds bekende omschrijving, van het dragen van spijkers, wijzende op de macht van een Lycurgus, of van de wet (Zie Fors I, Brief 2). Ruskin speelt nu in zijn brieven een weinig met de verschillende uitleggingen, die men aan zijnen titel kan geven. Als een echt kunstenaar laat hij de stellingen en voorbeelden, die hij aanvoert, op allerlei wijzen ze wendend, in

vonkelend licht schitteren en flikkeren. Hij is maar voor één zaak bang, te weten, een eentonige, vervelende dogmatiek aantebieden. Hij is zelf even prikkelbaar, even grillig, even excentriek als de fortuin, en voegt zich, al schrijvende, naar haar invallen en nukken.

Ook hierin is hij kunstenaar, dat hij in die groote reeks van brieven allerlei onderwerpen aanroert, allerlei gegevens in het kader binnenleidt. Er zijn langere studies en betoogen, die, in aaneengeschakelde fragmenten van brieven van de Fors, als onderwerpen op zich zelven, in het tijdschrift een plaats vinden. Heerlijke studies over oud-Italiaansche schilders, vooral over Giotto, Victor Carpaccio, Filippo Lippi en Luini, zijn in die brieven te ontmoeten. Venetië, met hare paleizen en St. Marcus-kerk, wordt van alle kanten daarin bezien. Van tijd tot tijd wordt de aandacht bepaald op Assisi en den heiligen Franciscus. Bij de roerende legende van St. Ursula wordt lang stil gestaan. Een onderzoek over Egyptische sarcofagen wisselt af met beschouwingen over de wording der 'gletschers', waarbij professor Tyndall scherp wordt aangevallen. De mythe van Theseus en van Ariadne ontvangt een grondig onderzoek. Roger Asham wordt gewaardeerd. Dan moeten vertalingen van verhalen of novellen de plannen van onzen auteur aanduiden. Wij wijzen op de keurige vertolking van enkele 'contes' van Marmontel, en op de omwerking van Gotthelfs 'Hansli'. Verrassend schoon is de fragmentarische biografie, die Ruskin, in zijn 'Fors', aan zijn lievelingsschrijver Walter Scott wijdt. Dan slingeren zich in die bladzijden, als klimop langs muren, arabesken vol verzen van Sir Philip Sidney, aanhalingen uit Chaucer en herinneringen aan den franschen roman de la Rose. Elders wordt in die brieven het leven en werken der bijen bespied. Doch nooit is de toon der brieven roerender, dan wanneer Ruskin eenvoudig-weg voor het publiek, waaraan hij zijn brieven richt, den bijbel gaat lezen. Hoofdstukken uit de boeken van Mozes, uit de Profeten, uit de zendbrieven van Petrus en Judas, waarin op de taak van den aartsengel Michael wordt gewezen, uit de Openbaring van Johannes komen op die wijze tot hun recht. Nooit ben ik zelf zóó aangegrepen door de schoonheden van enkele psalmen, als toen Ruskin in zijn Fors ze mij verduidelijkte en toelichtte.

Want Ruskin staat bij alles op het 'ouderwetsch' geloovig

standpunt. Hij laat niet toe, dat met den bijbel van zijn moeder wordt gespot. Hij is in de verste verte geen liberaal van den vulgairen stempel. Integendeel, hij beroemt er zich op, een ‘tory ’ te wezen. Daarom is hij echter nog geen conservatief. ‘Een conservatief - zoo zegt hij - is een persoon, die de dingen wenscht te behouden, zooals zij zijn, hij is het tegenovergestelde van een ‘destructief’, die ze wenscht te vernietigen, of van een ‘innovator’, die ze wenscht te veranderen. Al ben ik (Ruskin) nu een zeer bepaald anti-liberaal, zoo zou ik toch veel zaken willen vernielen. Ik zou gaarne de meeste spoorwegen in Engeland, en al de spoorwegen in Wales opdoeken. Ik zou zeer gaarne het gebouw van het Parlement, van de ‘National Gallery’ en de huizen van het East-end van Londen willen omverwerpen en weder oprichten. Ik zou ook gaarne, zonder het weder op-te-bouwen, de nieuwe stad van Edinburgh, de noordelijke voorstad van Genève en de ‘city’ van New-York verdelgen. Dus zijn er veel dingen, waarin ik het omgekeerde van een conservatief ben: ja, er zijn veel lang-gevestigde zaken, die ik hoop veranderd te zien, vóórdat ik sterf: maar mijn ziels-verlangen is, om de velden van Engeland groen te behouden, en de wangen van Engeland's kinderen rood: ik wensch, dat de meisjes steeds geleerd worden vriendelijk te knikken, de jongens hun hoed aftenemen, als er een professor of een ander achtingswaardig man voorbijgaat: en ik zou verlangen, dat de koningen hun kroon op het hoofd hielden, en dat de bisschoppen hun staf in de hand bleven dragen, en dat de eersten goed de beteekenis van hun kroon, de laatsten van hun staf zouden blijven gevoelen’ (Zie Fors I, Brief 1). Ruskin is dus tegelijk ouderwetsch en radicaal. In zijn ‘Fors’ geeft hij ons van tijd tot tijd vriendelijke blikken op zijn eigen leven en ontwikkeling: brokstukken van een autobiografie. Wij zien hem als jongetje met zijn vader reizen, of bij zijn moeder stil zitten in de kamer, met een bos sleutels om mede te spelen: wij bespieden het eerste ontluiken van zijn gewaarwordingen, al die voor het gewone oog onzichtbare invloeden, die hem, Ruskin, maken tot den ‘utopist’, zooals het bedrijvig materieel Engeland hem noemt.

Inderdaad is hij op zijn wijze een leerling geworden van sir Thomas More, den wereldwijzen en fijn glimlachenden kanselier van het Engeland der zestiende eeuw. Zelf erkent hij

het in zijn zevenden brief (Fors, deel I). Het was een brief van 1 Juli 1871, en zijn ziel was zwart en somber gestemd over al hetgeen hij de Commune in Parijs had zien bedrijven. Waren dat Communisten, die een poging waagden om de Louvre te verbranden, de Louvre, het gemeenschappelijk goed van alle edele geesten, waarop ook hij, Ruskin, een recht van ideëel eigendom had? Waren dat 'ouvriers', die, in plaats van zelven iets voorttebrengen, geen andere gedachten hadden dan een goed werk van anderen te vernielen? Als dat nieuwerwetsche communisten waren: hoe staken dan de oude communisten bij hen af! Ruskin neemt bij die gelegenheid zijn Utopia van Thomas Morus ter hand, en gaat eens na, hoe die oude school der communisten de leer van den eigendom beschouwde. Zeker legde die oude school klem en nadruk op gemeenschappelijk bezit. Alle openbare gebouwen - een stadhuis, een muséum - zouden zij zoo schoon mogelijk willen stichten en sieren. Van een particulier huis zouden zij zooveel werk niet maken. Zij wilden allereerst een nationalen rijkdom, niet eene nationale schuld, vestigen. Zij splitsten zich daarbij nog in twee takken, voorzoover zij 'rose' of 'rood' waren gekleurd. De eersten bepaalden zich tot het begrip, om nooit schade te doen aan een anders eigendom, veroordeelden slechts de rijken (kapitalisten), die van de percenten van den arbeid van anderen leefden, in plaats van door hun eigen arbeid. De tweeden spaarden van hun eigen eigendom, om anderen er mede gelukkig te maken, en werkten slechts het begrip van het gemeenschappelijke en der gemeenschap sterker uit. 'Tot geheel die oude school der communisten behoor ik', zegt Ruskin: 'en daarom bedroef ik mij zoozeer over de Commune'.

Toch - zoo verbetert hij zich dadelijk - is die Commune begrijpelijk. Die Commune gaf niet om een Titiaan. Maar doet de Economie anders? De Communards zijn slecht: maar de rijke vagebonden deugen evenmin.

Het kwaad van alles is 't leêgloopen: het niets-doen: het niet-arbeiden der rijken.

En zóó komt hij tot den donkeren inhoud van al zijn brieven in de Fors, tot den achtergrond van al zijn beelden.

Die achtergrond is een aanklacht tegen onze hedendaagsche maatschappij: een protest tegen onze Beschaving.

Denkt er om, dat vóór een vijfentwintig of dertig jaren de

beschavings-jubel nog in zijn vollen gang was. Hoe heerlijk vèr had onze negentiende eeuw het gebracht en zou zij het brengen door eene volledige toepassing van het vrijhandel-stelsel! In Engeland vooral deed men zich te goed aan de tabellen der statistiek. Mijn hemel! altijd-door klommen de cijfers van in- en uitvoer. Wat kon men meer wenschen? De jonge generaties werden in dien geest opgevoed. De leer van Adam Smith was de blijde boodschap. Goschen, die toen nog jong was en door zijn boekje over wisselkoersen vermaard was geworden, schreef in Juni 1878 zijn lyrisch artikel: 'De natie wint wederom geld op enorme schaal, en drijft iedere soort van soliede belegging tot vroeger onbereikte cijfers. Nooit stonden de 4 percents zóó hoog: leeningen met een risico, als de Peruanen, worden gretig genomen: het volk consumeert meer suiker, meer thee, meer sterken drank, meer tabak, in één woord meer populaire weelde-artikelen, dan ooit te voren enz. enz.' Cobden en Bright triumfeerden. Zij konden het zelfs niet ééns goed zetten, dat op sommige schaduw-kanten nog nadruk werd gelegd. Toen in Maart 1873 in het Parlement geklaagd was over de stelselmatige vervalsching van eetwaren, stond Bright op om te verklaren, dat er veel overdrijving in dat alles school, dat het een noodzakelijk gevolg was van de concurrentie, en dat de hoofdschuldigen niet de vervalschers, maar de verbruikers zelven waren, die *te dom schenen*, om het goede van het minder goede te onderscheiden. Het was geen zaak van den staat om zich hierin te mengen. Indien de lieden in hun particulier bedrijf door regeeringsambtenaars en inspecteurs op ieder uur werden bemoeilijkt, zou het leven niet te dragen zijn ('life would not be worth having'). En Bright gold voor een zeer radicaal hervormer dier dagen en was een braaf fatsoenlijk man! Geen oogenblik scheen hij, of een ander der lofredenaars van het heden, er aan te denken, dat zooveel rijkdom door den werkman gecreëerd was ten voordeele van den patroon, en dat de werkman tot nu toe al zeer weinig profijt van dat alles had. Nooit werd ernstig de vraag onder de oogen gezien, of niet de vrije ledige tijd der rijken voor een goed deel verschuldigd was juist aan het werk der arme lieden! Die arme lieden hadden nooit rust. Toen de machines werden ingevoerd, was er overal in handboeken betoogd, dat Aristoteles zulk een scherpen blik in de toekomst

had geslagen, waar hij had neêrgeschreven, dat voor de menschen het zwoegend werk der slavernij eerst dàn kon ophouden, wanneer eens de weversklos van-zelf in het weefgetouw zou schieten. Dàn, ja dàn, zouden de slaven overbodig zijn. Want slaven waren niet anders dan levende werktuigen, die het onedele werk moesten doen. De machines waren er nu, maar in plaats van het vrije werk, dat men den armen lieden had voorspeld, was gekomen de onverbiddelijke vastketening aan de machine zelve, en de neêrdaling in zwarte afgronden, waarbij vergeleken Dante's Hel een dragelijk verblijf scheen.

En welk een leven leiden die lieden! In wat voor holen kruipt des nachts zulk eene fabrieks-bevolking, als zij gaat slapen! Ruskin schrijft in het vierde deel van zijn Fors (pag. 89-92) enkele berichten over zulke krotten en kelders in het jaar 1869 af, beschrijvingen die ons doen huiveren. Hij knipt strooken uit dagbladen, die keer op keer vermeldden, dat wegens gebrek een bewoner niet eens meer uit zulk een vunzig hol kwam en in den winterkou den hongerdood stierf. De brieven van de ‘Forst’ zijn vol van zulke ‘vastgespijkerde’ berichten; nu is het een moeder, die haar kind in de sneeuw laat sterven; dan verkleumen kleine kinderen in wat lompen gehuld. Hier dwalen uitgeteerde gezichten, dáár uitgemergelde gestalten. De aanzwelling van het kapitaal der zich weelderig bewegende rijken wordt dof en stomp aangestaard door een overwerkte mier-arme arbeidersbevolking.

Bij zulke feiten is het toch te erg, om steeds van een eeuw van ongekenden voorspoed voor allen te spreken. Bij dien slovenden arbeid, bij dien kamp om het brood, worden de zeden van het volk harder en harder, straks volslagen ruw. Tot overmaat van ramp wordt de man uit het werk gezet, en in den arbeid vervangen door de vrouw, die aldus uit het huisgezin wordt gerukt. Ruskin teekent dit op eigenaardige wijze in zijn zevende deel (den 80sten brief). Hij reist in den omtrek van Birmingham en komt te Bewdley. Het was juist de zetel der spijker-industrie. Hij wil den arbeid zien en treedt in een klein huisje. Dáár stonden twee vrouwen aan 't werk, ééne van 18 jaar en ééne van 35 jaar, beiden tamelijk goedhartig van uitzicht, elk met een hamer in de rechter- en een nijptang in de linkerhand. Naast haar een aambeeld, waarboven een zware stoomhamer hing, die, door een tred van den

voet op een veer in den grond, naar beneden viel of zich ophief. Tusschen haar in was een klein fornuis, waarvan de vlammen door den tocht in het huisje hel opflikkerden. En vóór haar lagen de gloeiende reepen van afgesneden dunne ijzeren staafjes, die behandeld moesten worden. Zwijgend stonden de vrouwen dáár te werken. Het ging zeer regelmatig. Men hoorde vier slagen met den hamer in de hand; voorts één zwaren slag met den hangenden hamer, bewogen door den voet; en de gesmede spijker viel in het daarvoor bestemde korfje. Voet en hand bewogen zich op volmaakt juist tempo, met oude vulcanische geoefendheid: geen dans van Musen op den Parnassus kon trouwer in de maat geschieden, dan het trappen en slaan met voet en hand van deze Engelsche matrone en jonge dochter. Zóó stonden zij den ganschen dag van zeven uur 's ochtends tot zeven uur 's avonds, en verdienden op die wijze acht shillingen in de week. De kinderen der vrouw zwierven rond.

Voeg nu daarbij, hoe tegelijk met de maatschappij het landschap van Engeland scheen te veranderen.

Tengevolge van de samentrekking der dorpen tot steden en der overal zich vestigende en met polypen-armen zich uitbreidende industrie, begon er over de gansche atmosfeer een zwarte rook en damp te hangen. Overal zette de chemie nieuwe fabrieken en werkplaatsen op. De boomen werden omgehakt, en in plaats van die breede stammen verrezen hemelhooge schoorsteenen. Het groen verdorde en de lucht werd vergiftigd met gassen: 't rook allengs overal zoo scherp en vuil; en 't vroeger reine, vlugge water der beken borrelde traag en morsig langs de riolen en goten der fabrieken, als een soort van zwarte modder, weg.

Dat is het, wat de ‘Drek-God’ en het Goudstuk bezig zijn van Engeland te maken, zegt Ruskin.

En in zulk een maatschappij, in zulk een natuur krioelt een menschenmassa van arbeiders, zonder uitzicht op betere toestanden.

Zij zouden ook wat van de aarde willen genieten, wat groen, wat bloemen, wat lichten blauwen hemel willen zien, wat zuiver water, wat reine lucht opslurpen. Helaas, dat alles is buiten hun macht. Er is zelfs geen grond meer voor hen te krijgen. Op de zonderlingste wijze is dat, wat er is, onder de menschen verdeeld. Een vierde van Schotland behoort aan vijf personen.

Een hertog bezit 96,000 ‘acres’ in Derbyshire, behalve groote landgoederen in andere deelen van Engeland en Ierland. Een tweede, met goederen over geheel het koningrijk, heeft 40,000 ‘acres’ in Sussex en 300,000 ‘acres’ in Schotland. Het park van dezen edelman is vijftien Engelsche mijlen in omtrek. Een ander hertog heeft goederen, waardoor een heirbaan heenloopt van drie en twintig Engelsche mijlen. Er is een markies, die in een rechte lijn op zijn eigen land honderd Engelsche mijlen kan rijden. Een hertog is er, die bijna een geheel graafschap van zee tot zee in eigendom heeft. Een graaf trekt ieder jaar 200,000 pond sterling van zijn goederen in Lancashire. Een hertog belegt jaarlijks 80,000 pond sterling door landerijen op te koopen, grenzende aan zijn reeds overgroote bezittingen. Een ander markies geniet een millioen pond sterling van zijn grond. Laatstelijk stierf een graaf, die aan zijn erfgenamen een millioen pond sterling en 160,000 pond sterling jaarlijksch inkomen van zijn landen naliet. Het inkomen uit gronden, door een hertogelijke Engelsche familie verkregen, is 1,600,000 pond sterling, welk inkomen elk jaar vermeerdert, door het ten einde loopen der pachten. Honderd en vijftig personen bezitten half Engeland, vijf en zeventig personen half Schotland, vijf en dertig personen half Ierland: en al de gronden van Engeland, Schotland, Wales en Ierland zijn het eigendom van minder dan 60,000 personen, en zij zeggen tot de overige 32,000,000 inwoners: ‘Al dit land van Groot-Brittanje en Ierland was aan de kinderen der menschen gegeven, en ziet, wij zijn des Heeren kinderen, die het in eigendom hebben, en gij millioenen, gaat gij aan het werk’ (zie Fors VII, Brief 83).

Indien dan de eigenaars van kapitaal en van land - hoewel de kleine minderheid - het door God aan alle inwoners gegeven Engeland aldus kunnen vervormen en misvormen; indien de groote meerderheid bij dezen toestand slechts een kommerlijk bestaan kan bekomen : dan moest men - volgens Ruskin - ophouden de algemeene welvaart te roemen. Wat een Goldwin Smith ook moge beweren (zie Fors VII, Brief 78), al het schoone en fraaie is uitsluitend voor de rijke minderheid. De geschiedenis der laatste acht eeuwen schijnt een groote ‘pic nic’ der voorname lieden. Zij hebben bij elkander gezeten op het fijne groene gras en hun festijn gehouden, hun wijn genoten en hun pasteien verorberd. Allengs is een gansche

schaar van arme drommels in een kring rondom hen heên gedrongen. En toen nu de rijken genoeg hadden gegeten en gedronken, hebben zij die povere lieden onder elkander laten grabbelen en vechten om den afval der brokken (zie Fors I, Brief 2).

Moet dit alzoo voortduren? Kan men vrede hebben met dien toestand? Moet men de bestaande jacht naar geld - overeenkomstig de theorieën der economisten en Manchestermannen - laten voortwoeden? Of is 't niet meer dan tijd aan een omkeer te denken? Wordt de afscheiding tusschen rijkdom en ellende niet dagelijks grooter?

V.

'Wat mij betreft - zeide Ruskin - ik kan het niet langer harden. Ik ben geen ideaal van een onzelfzuchtig man, noch zelfs een goed evangelie-belijder. Maar ik kan eenvoudig-weg niet schilderen, of lezen, of naar mijn mineraliën-verzameling kijken, of iets anders doen wat ik aangenaam vind, ja het licht zelfs van den morgenhemel, als het er is, wordt mij hatelijk, van wege de ELLENDE die ik heb waargenomen.'

De aarde moet toch voor allen bewoonbaar wezen. Er moet voor allen zonlicht, schaduw, boomen en bloemen, zuiver water en reine lucht te bekomen zijn. Is het te verdedigen, dat geheel de grond door enkele weinigen in bezit wordt gehouden?

Moeten niet rijken en aanzienlijken even zoo goed arbeiden als de arme lieden? Waarom stookt men de ijzeren machines harder en harder op, en laat nacht en dag den stoom in de ketels tot springens toe spannen, wanneer menschen, ademende machines, gespierde mannen, geen taak vinden om uit te voeren, geen brood om te verdienen?

Is het - wanneer men van dit alles innig overtuigd is - niet denkbaar, dat men in het welvarende gedeelte van het volk een omkeer van het gemoed zou kunnen bewerken? Indien er eens een groep van mannen opstond, die zich voornamen een geduldig maar luid protest, zonder vrees en zonder hartstocht, tegen den tijdgeest te laten hooren, en dan verder de hand uitstaken om de ellendigen op deugdelijke wijze te helpen,

beginnende met zelf-opoffering van eigen middelen: zou dat geen uitwerking hebben?

Het is blijkbaar, dat dit plan Ruskin in Oxford voortdurend bezig hield. In zijn Fors Clavigera zou hij het nu volledig toelichten.

Doch het plan ontwikkelde zich van stap tot stap, geleidelijk. Het maandschrift, dat hij sinds Januari 1871 uitgaf, bevatte dan ook eerst slechts aanwijzingen, slechts grepen. Men hoorde slechts enkele noten aanslaan: eerst langzamerhand zou het volle accoord vernomen worden.

De eerste klank wordt gehoord in den vijfden brief. Na zijn landgenooten verweten te hebben, dat zij noch Bewondering, noch Hoop, en allerminst Liefde hebben aangekweekt: vraagt hij hun, of zij niet verzadigd zijn van al hun onzinnig streven. Zijn er geen landeigenaren, geen patroons meer, die liever door menschen gediend worden dan door ijzeren duivels? Zijn er geen pachters, geen werklieden, die trouw aan hun leiders en aan elkander willen blijven, en de belofte alsnu zouden willen aangaan, slechts te werken en te leven, ter wille van de vreugde van hun beider huiselijken kring? Zou iemand van dezulken - zoo vraagt hij voorts - niet een tiende van wat hij heeft, en een tiende van wat hij verdient, willen geven, niet om te emigreeren, maar om in Engeland te blijven, en te doen wat handen en harten vermogen, om het land tot een gelukkig Engeland te maken? Ruskin zelf zou beginnen daarvoor het tiende van zijn beschikbaar vermogen (een 7000 pond sterling) dadelijk daarvoor ter zijde te leggen. ‘Wie wil mij helpen?’ zoo riep hij uit: ‘het doel van het fonds is een aanvang te maken met het koopen en zich verzekeren van land in Engeland zelf, geen terrein om op te bouwen, maar grond om te doen bebouwen door Engelschen, met hun eigen handen en met zulk een hulp van kracht, als zij kunnen vinden in wind en water. Wij zullen trachten een klein stuk Engelschen grond te bekomen, een liefelijke, vredige en vruchtbare plek; wij zullen er geen stoommachines op plaatsen, noch spoorwegen in toelaten; wij zullen geen onverzorgde of veronachtzaamde schepselen er willen aantreffen; geen ongelukkigen dan zij die ziek zijn; geen werkloozen dan de dooden. Wij zullen op die plek niet om vrijheid roepen, maar ons oefenen in degelijke gehoorzaamheid aan oude wetten en aan gestelde machten; geen gelijkheid zal er

zijn, maar erkenning van ieders meerderheid en afkeuring van elke slechtheid. Wanneer wij ergens ‘buiten’ willen zijn, dan zullen wij daarheên rustig en veilig trekken, niet veertig mijlen reizende in het uur, op gevaar af dat wij het leven er bij inschieten; wanneer wij iets derwaarts willen vervoeren, zullen wij het op den rug van een lastdier, of op onze eigen schouders, of in karren en booten brengen. Wij zullen overvloed van bloemen en groenten in onze tuinen, overvloed van graan en gras op onze velden, doch weinig baksteenen en klinkers daar hebben. Wij zullen wat muziek en poëzie er vinden, en de kinderen zullen er leeren dansen en zingen: misschien zullen ouden van dagen dit later dáár ook willen doen. Wij zullen er wat kunst hebben; ten minste wij zullen trachten evenals de Grieken er vaatwerk te vormen, vazen en potten, die wij dan kunnen versieren met afbeeldingen van insecten, kruipende dieren, kapellen, en kikvorschen.....’

Dit was de eerste schets, de eerste droom van deze nieuwe utopie.

In den achtsten brief wordt de schets wat meer gekleurd. ‘Laat ons vooreerst overeenkomen - zoo zegt hij - dat het geld, hetgeen gij zult geven, een vrije gift is. Het is geen plaatsing of belegging. Het is een vrije en eenvoudige gift aan het Britsche volk; geen penning daarvan keert tot den gever terug. Maar ook niets daarvan zal verloren gaan. Het geld wordt niet uitgegeven voor het vol stoppen van Woolwich-kinderen (kanonnen) met buskruit. Het zal uitgegeven worden om de aarde te tooien en te onderhouden - om lippen van menschen te voeden - om menschelijke lichamen te kleeden - om zielen van menschen te ontvonken en te doen gloeien. Allereerst moet de aarde getooid worden. Zóó spoedig een stuk Britsche grond door ons is aangekocht, het doet er niet toe welk, zullen wij nagaan, hoe wij eiken bunder het best kunnen behandelen. Wij zullen onderzoeken, wat bloemen en kruiden die plek van nature oplevert; elke gezonde bloem, die er zal kunnen groeien, zal op de nog woeste plek worden gezaaid, en elke soort van vruchtboom, die er kan gekweekt worden, zal er zijne plaats vinden; akker en weide zullen met de uiterste zorg bewerkt worden; eenvoudige kleine hoeven (cottages) zullen er oprijzen, zonder eenige fout volgens de hygiène gebouwd. Om het even met welk stuk van den grond wij beginnen, zullen wij dat fragment land dóór-en-dóór

bewerken, met onzen handen-arbeid het omzettende en kneedende, totdat elk duimbreed van dien grond als in tuin-aarde is overgegaan. De veld-arbeiders zullen voldoend vast onveranderlijk loon bekomen. De kinderen dier arbeiders zullen verplicht worden in landbouwscholen op het land en in marinescholen bij de zee te leeren; zijnde het een onafwijsbare voorwaarde van zulk een opvoeding, dat de jongens leeren paardrijden en zeilen, terwijl de meisjes aan het spinnen, weven en naaien moeten gezet worden, en later onderricht ontvangen om gewone spijzen keurig te koken en te braden; dagelijks zal voorts de jeugd van beide seksen opgeleid worden in strikte methode van vocale muziek. - Wat zedekunde betreft, zal hun geleerd worden zachte behandeling van alle onredelijke creaturen - volmaakte hoffelijkheid jegens elkander - waarheid te spreken met strenge zorg, en bevelen te gehoorzamen met de stiptheid van slaven. Dàn, als zij ouder zijn, zullen zij de natuurlijke historie van de plaats, waar zij leven, leeren - moeten zij, beiden, jongens en meisjes, latijn kennen - en de geschiedenis weten van vijf steden: Athene, Rome, Venetië, Florence en Londen....'

Het valt niet te ontkennen: wij zijn nog altijd in een soort van droomland; een republiek van Plato. Maar de trekken en lijnen worden toch reeds iets scherper; de tinten meer gekleurd. Uitgaande van het denkbeeld, dat de oorzaak van al het kwaad op aarde luiheid is, de moeder van hebzucht, wordt het plan duidelijk, om al de werkloozen, ook en vooral die der hoogere klassen, optevoeden, door ze te oefenen in eenigen nuttigen handen-arbeid. Het gezonde landleven, onder de tuchtroede der rechtvaardigheid, moet de reinheid der ziel ontwikkelen. Het bedoelt dus de hoogst mogelijke opvoeding van menschen, levende van den landbouw, menschen die willen werken in de vreeze Gods, die bij zichzelven gehoorzaamheid en eergevoel willen aankweeken, en voorts de kunst willen dienen (zie ook Fors IV, Brief 37).

Straks wordt in den twee-en-twintigsten brief (Fors, deel II) de gansche zaak nog eens van een andere zijde bezien. Ruskin ontwikkelt er een negental stellingen. Hij plaatst op den vóórgrond, dat de Engelsche natie met het jaar 1871 weder een reeks van tien jaren ingaat, met inwoners, die niet, zooals de kranten meenen, in een ongekenden voorspoed leven, maar die

voor het meerendeel met ledige beurs en ledige maag voortsukkelen. Voor die menschen wil hij zijn best doen: niet door aantedringen om de nationale schuld nog wat te vermeerderen, maar om een NATIONALEN SCHAT of voorraad te vormen (‘forming a National Store instead of a National Debt’). Hij wil die armoedige bevolking van zijn land overtuigen, dat de bevrijding hunner ellende, waarin zij zijn vervallen, in geen enkel opzicht afhangt van vormen van staats-regeling of van nieuwe plannen van kiesrecht. Neen - zoo zegt hij tot de bevolking - doe uw voordeel met al de bestuurs-vormen die gij vindt, en voorts *doe eenvoudig goed werk*, zonder omtezien, of gij er bij leeft of sterft. Van de tegenwoordige regeeringslichamen hebt gij enkel te onderzoeken, wat zij willen doen met het geld dat zij van u vragen, welk geld voor elk jaar niet anders kan zijn dan een deel van het volks-inkomen. Dit volks-inkomen is echter slechts de hoeveelheid voedsel, die het land in een jaar produceert; door welke quantiteit voedsel al wat kunst of handwerk of manufacturen heet moet worden onderhouden, en van welk voedsel geen kunst of handwerk, uitgenomen die soorten welke rechtstreeks en met beleid op den landbouw aangewend worden, een enkel stuk op zich zelf kan voortbrengen. Één klasse van lieden moet dus door u hooger worden gesteld en gewaardeerd, dan gij gewoon waart, namelijk de Engelsche landheeren, de ‘squires’. Het is waar: eens hebben zij het land, dat zij bezitten, van u afgenomen, maar gij hebt er nu even weinig recht op als zij. Gehoorzaamt dus nu de wet, doch waakt er voor, dat het gehalte uwer landheeren goed zij. Noopt ze goede landheeren te zijn. Gaat zelfs verder. Zorgt, wanneer gij het op een eerlijke wijze kunt doen, dat gij zelven landheeren in 't klein wordt. Koopt van uw bespaarde penningen een stukje land, woont daarop en bebouwt het. Daarentegen behoeft gij waarlijk geen zorg te dragen voor uw kapitalisten, voor uw zoogenaamde werkgevers. Want uw wezenlijke werkgevers zijn niet zij, maar het publiek. De quasi werkgever is slechts de tusschenman. Doet gij zelf uw eigen werk. Weest kapitalisten in het klein, zooals gij landheeren in 't klein moet zijn. Doch let wel op de volgende omstandigheid. In den tegenwoordigen stand van zaken is de landheer essentieel een leêgloopend persoon, die land bezit, het verpacht, maar niet zelf gebruikt;

en de kapitalist is even essentieel een niets-doener, die werktuigen bezit, ze uitleent, maar ze niet zelf gebruikt; terwijl de arbeider, bij definitie een werkend persoon, en bij presumtie een man zonder een penning is, die verplicht is, zoowel het land als de werktuigen ter leen te nemen, en die, na zijn pacht aan den één en zijn interest aan den ander betaald te hebben - waarmede landheer en kapitalist hun staat voeren - voor zich zelven een zoodje wortels ergens opgraaft, waarmede hij zijn leven ophoudt. De toestand is dus tot nu toe deze, dat rijke lieden betaald worden om rijk te zijn en nietsdoende personen om nietsdoeners te wezen, maar dat arbeidende, zwoegende lieden met heffingen worden bezwaard, omdat zij bezig zijn en werken. Hetgeen niet in alle opzichten houdbaar is - zegt Ruskin -: want de waarheid is, dat land moest toebehooren aan hen die het konden gebruiken, en werktuigen moesten het bezit zijn van hen die ze wilden bezigen; of (minder revolutionnair en meer dadelijk uitvoerbaar) *zij die land en werktuigen hebben, moesten verplicht zijn ze te gebruiken*. Ten einde echter het gebruik en de aanwending van land en werktuigen te kennen, moet gij weten, welke nuttige zaken er op den grond groeien, en hoeveel nuttige dingen door werktuigen kunnen worden tot stand gebracht. Daarvoor moeten scholen worden opgericht, waar het gebruik van land en werktuigen zal worden onderwezen, met andere woorden, onderricht gegeven in de wetenschap van den landbouw, verbonden met zee- en rivier-kennis, met studie der edele kunsten, en met onderwijs in alle oefeningen van geest en lichaam.'

Men ziet het: 't plan wordt inhoudrijker en voller. Er wordt niet langer verwezen naar een Arcadië, ergens in een rozenkleurige vallei van Engelands dreven, maar er wordt meer en meer nadruk op den ernst van den arbeid zelven gelegd. De 'squire' of landheer wordt in den glans der zon gesteld, maar voor zijn eigen loutering en tot een voorbeeld voor allen. Doet hij zijn plicht niet: blijft hij niet wonen op zijn land, en werkt hij niet zelf mede, zooals eertijds edele, treffelijke lieden deden: dan is hij geen waar landheer meer, maar een schadelijk leeglooper en uitzuiger van anderen. Zelf werken, en goed werken - dat is het voorschrift voor allen. Niemand taste den rijke aan, die zelf werkt, die zijn middelen en werktuigen zelf gebruikt, zelf hanteert.

'Goed werk moet men doen.' Dit wordt nu door Ruskin nader gepreciseerd in zijn zes en veertigsten brief (Fors, deel IV). Een zonderling ideëele en toch zeer schoone brief. Ruskin vraagt: wat is goed werk? Is het - zooals de geestelijken der Engelsche kerk te verstaan geven - dat men Zondags naar de kerk gaat en de preek bewondert, en op de andere dagen van de week zooveel geld verdient als men maar kan? Zeker niet. Het is waar, door oud-modische zieleherders wordt dan ook soms het aalmoezen geven en het bidden onder goed werk opgenomen. Maar Octavia Hill heeft terecht betoogd, dat de armen op andere wijze moeten worden opgeheven dan door aalmoezen, en de hertog van Argyle heeft verklaard, dat bidden niet meer overeen te brengen is met de wetten der natuurkunde. Wat is dan goed werk? Het schijnt moeilijk een definitie hiervan te geven. Toch is het - volgens Ruskin - niet zoo bezwaarlijk dit te ontdekken. Gij houdt, zegt hij, uw sabbath in navolging van de rust van God. Richt dan ook uw gedrags-lijn op de andere dagen der week in, zooals God het heeft gedaan. Zie eens naar het model, zooals het in de verheven kindervertelling van Genesis is opgesteld. Op den eersten dag - zoo heet het - werd het licht gemaakt. Laat ook gij uw licht instroomen dáár waar duisternis is, vooral in donkere vertrekken, in achterbuurten of stegen, in 't algemeen den zonneschijn leidende en brengende, waar gij dit kunt doen, door alle middelen in uw bereik. Dit is goed werk, en het daarmede correspondeerende werk van den Duivel is, een belasting te heffen op de vensters, en het licht van de zon overal uit te sluiten door zwarte rook. - Op den tweeden dag scheidde en disciplineerde God alle vallende wateren. Zorg gij ook alzoo, dat de wolken als in uw dienst staan, door haar water op te vangen, als zij de regens van den kant der zee tot u brengen, en door dan het water altijd zuiver te houden, wanneer het naar de zee terugvloeit. Dit is goed werk. En het daaraan correspondeerend werk van den Duivel is het maken van schikkingen, waardoor wij het water zoo snel als wij kunnen weêr naar zee stuwen, en voorts het werpen van elk soort van vuil en onreinheid in de loopende doorzichtige stroomen. - Op den derden dag werd de aarde gescheiden van het water en werden de boomen geplant. Goed werk is het dus moerassen droog te leggen en op woeste, onbebouwde

gronden geboomte en heesters te gaan planten. De Hollanders - zoo zegt Ruskin - hebben in hun streek een goed deel van zulk werk gedaan. Het daarmede samenhangende werk van den Duivel is goed land en water in modder te veranderen, en de boomstammen om te hakken en neêr te vellen, opdat wij onzen stoomploeg over dien grond kunnen laten gaan. - Op den vierden dag werden de tijden en seizoenen bepaald. Goed werk is het dus trouw waar te nemen het oprijzen en verzinken van de sterren, en den loop van de zon: en flink te bestudeeren en vooruit te bedenken onze eigene jaarlijksche verrichtingen, ze voorbereidende in hoop, ze volvoerende in blijde vreugde, volgens de wetten en giften des hemels. Welke schoone evenredigheid in symbolen op alle paleizen is te zien, waar in halven cirkel de ronde bogen zich welven, typen van het rijzen en vallen der dagen en jaren. En het daarmede correspondeerende duivelsche werk is de nacht door middel van kaarsen te maken tot den dag, zoodat wij nooit de sterren zien, en voorts de seizoenen door elkander te vermengen, zoodat men 's winters groene erwten en vruchten eet en dergelijke dingen doet. - Op den vijfden dag werden de wateren met visschen gevuld, de lucht met vogels. Goed werk is het dit na te volgen, en jonge zalm (de Engelschen spreken natuurlijk van ‘trout’) in de frissche stroomen te werpen. Maar het werk van den Duivel is het, om de visschen te vergiftigen, zooals in den omtrek van de kopermijnen gebeurt, en die visschen en vogelen te vangen, voor ‘diners’ van ministers en gelijksoortige deftige lieden, op tijdstippen wanneer het niet behoort. - Op den zesden dag schiep God de dieren, ten dienste van hun meester, den mensch; maar vooral blies Hij zijn adem in de kleiachtige natuur van den mensch zelven, te weten de ziel of de liefde tot God. Ook hier volge de mensch zijn God. Het daarmede samenhangende duivelsche werk is het schieten en kwellen van dieren: het persen en vermalen van de ziel des menschen met zijn vleesch, door hem vast te klinken aan de stoommachine; en dan dat vleesch, wanneer niets anders van hem is overgebleven, te verpletteren tot klei met werktuigen die voor dat doel zijn gemaakt: mitrailleuses, Woolwich-kinderen (kanonnen) en wat daarop lijkt.

Dit dan zijn de zes werkzaamheden van God, en die ze

volgt doet goed werk. Ruskin rondt hier zijn plan vrij harmonieus af. Het zijn natuurlijk alleen beginselen, die worden aangegeven, maar beginselen, die toch een andere generatie zouden kweeken dan de naar geld en genot jagende kinderen des tijds. Er zou, wanneer dit alles werd nagekomen, meer waarheid, meer reinheid en meer edele zin door de natie kunnen worden geopenbaard.

De bladen van het gehalte van de 'Times' of de 'Daily News' lachten natuurlijk schaterend, toen Ruskin dit alles voordroeg; maar enkele jongelieden, toen zij van het plan hoorden, hadden een gevoel, alsof er iemand opstond, die waarlijk moeite wilde doen den bitteren kelk van de lippen des volks te verwijderen.

VI.

Het plan van Ruskin kwam neêr op de hoogst mogelijke opvoeding van Engelsche mannen en vrouwen, levende van landbouw in hun geboorteland. Het berustte op het denkbeeld, dat de waarachtige rijkdom van een mensch bestaat in de aarde die hij bebouwt, met haar aangename of dienende dieren en planten, en in het goed voortgebrachte werk van zijn handen. Ruskin stelde zich nu voor, een vereeniging met vaste bijdragen te vormen, voor het geld daarvan grond te koopen, en daarop gezinnen te plaatsen, die met hun eigen handen zouden werken, en zich en hun kinderen zouden onderwerpen aan de regelen, die hij voor hen zou opstellen.

Hij gaf zelf een tiende van zijn vermogen en inkomsten voor dat plan, en riep nu Engelands zonen en dochteren op om hem te volgen.

De mannen en vrouwen, die zich met hem wilden vereenigen om het plan in werking te stellen, zou hij tot een Compagnie vormen - later noemde hij het een Gild -: welke compagnie hij plaatste onder het patronaat van Engelands beschermheilige St. George.

De leden dier Compagnie of van dat Gild moesten het bewustzijn hebben een hoog doelwit na te jagen. Zij moesten in werkelijkheid een groep van Verlossende Ridders blijken te

zijn. St. George met zijn rood kruis op zilveren veld, met zijn ontbloot hoofd - niet bedekt met een helm - ging hun vóór. Ruskin, die den heiligen George reeds om zijn naam liefheeft - de naam toch beteekent in het Grieksch bewerker of bearbeider der aarde - geeft zich veel moeite, de legende van dien patroon te zuiveren en in helder licht te doen glansen, zelfs tegenover het sarcasme van Emerson. In zijn 26sten brief van het derde deel zijner Fors vertelt Ruskin, hoe George, krijger en edelman onder Diocletianus, de gunst van den keizer verwierf door zijn oorlogsdaden. Toen Diocletianus echter de Christenen begon te vervolgen, ontdeed deze George - hij was nog zeer jong, even boven de 20 jaren - zich van zijn wapenrusting, gaf hij zijn bezittingen aan de armen, en rees hij op in de zitting van den Senaat, in tegenwoordigheid van den keizer, om openlijk het kwaad onder de oogen te zien en het Christendom te belijden. ‘Uw idolen, o keizer, zijn geen goden. Mijn Christus alléén is God, Hij is de éénige Heer, in de glorie zijns Vaders.’ Toen werd hij gevankelijk weggeleid en op den volgenden dag - het was den 23sten April van het jaar 290 - door de stad Rome rondgevoerd en onthoofd. Zijn stout optreden tegen de goden van den dag werd nu door de traditie veréénzelvigd met de daad van den aartsengel Michael: en in de verbeelding der volksmassa werd hij ook de man, die den draak van het ongeloof zag en neêrvelde. Het niet bekleed zijn met den helm verlevendigde en bevestigde als het ware die voorstelling, want bij den strijd tegen den draak is dit de groote vóórsprong, dat men den draak 't eerst ziet. Het Grieksche woord draak beteekent juist: het ziende schepsel. Die het beest wil bestrijden, moet in dat zien het dier vóóruit zijn geweest. Vandaar dat het hoofd van den Ridder, vrij en onbeschut, zich naar alle kanten gemakkelijk moet kunnen wenden.

De Compagnie of het Gild van St. George zou nu haar vaste statuten hebben.

Zij komen - zie ze medegedeeld in Fors, deel V, Brief 55 - in hoofdzaak hierop neder.

Hoofd van de Compagnie zal zijn ‘de Meester’, die, zoolang hij zijn ambt waarneemt, volle en absolute macht zal hebben om regelen te stellen en te herroepen en de zaken en bezittingen der Compagnie te besturen. Hij zal gekozen en afgezet

kunnen worden door de Gezellen der Compagnie (‘the Companions’). De eerste Meester is John Ruskin zelf. Noch de Meester, noch de Gezellen zullen voor hun diensten in de Compagnie loon of winst ontvangen. De practische behandeling en het toezicht over de landerijen en bezittingen der Compagnie zal, onder leiding en contrôle van den Meester, opgedragen worden aan pachters en arbeiders, die den naam zullen dragen van Bewaarders (‘retainers’). Vormen voor het aannemen en op de rol brengen van zulke bewaarders worden voorgeschreven. Geen geldelijke band zal tusschen den bewaarder en de Compagnie bestaan; maar hij zal bij zijn intrede in de Compagnie een plechtige eed of gelofte afleggen, de regelen der Compagnie te eerbiedigen en te dienen, te gehoorzamen enz. Ieder Bewaarder zal een vast loon ontvangen voor zijn diensten, en zal onder geen mits voor zijn werk emolumenten of voordeelen ontvangen, behalve dat salaris voor zijn positie en werk als bewaarder. De opbrengsten en winsten, voortvloeiende uit de landerijen en bezittingen der Compagnie, zullen in de eerste plaats gebruikt worden voor de ontwikkeling van den grond zelven en voor de physieke, verstandelijke, zedelijke, sociale en godsdienstige verbetering van hen, die op dien grond wonen, en de surplus-voordeelen zullen aangewend worden tot reductie van het bedrag dat de pachters uitkeeren.

Doch deze statuten waren, dit spreekt van zelf, bijzaak. Hoofdzaak was de verplichting, die de Gezellen onder elkander aangingen, om in waarheid een kern, een keurbende te vormen, die strijden en arbeiden zou, om de geheele maatschappij in Engeland reiner, beter, edeler en schooner te maken.

Zij moesten worden de arbeiders in den Wijngaard des Heeren. Daarvoor moesten zij allen deze belijdenis afleggen - zie Fors V, Brief 58 -: ‘1°. Ik geloof en vertrouw in God den almachtigen Vader, Schepper van hemel en aarde, en van alle dingen en schepselen, zoowel zienlijk als onzienlijk. Ik vertrouw op de teederheid van Zijn wet en op de goedheid van Zijn werk. En ik wil mij inspannen Hem lief te hebben, Zijn wet te houden en Zijn werk te zien, terwijl ik leef. 2°. Ik vertrouw in den adel der menschelijke natuur, in de majesteit van haar aanleg en vermogens, in de volheid van haar barmhartigheid, en in de blijdschap van haar liefde. En ik zal streven om mijn naaste lief te hebben als mij zelven, en zelfs

als ik dit niet kan, zal ik doen alsof ik hem liefhad. 3°. Ik zal werken, met de kracht en in de gelegenheid, die God mij geeft, voor mijn eigen dagelijksch brood, en al wat mijn hand vindt om te doen, zal ik doen met al mijn macht. 4°. Ik zal geen schepsel bedriegen, of aanleiding geven dat hij bedrogen wordt, ter wille van mijn voordeel of genoegen; noch zal ik eenig schepsel kwetsen, of aanleiding geven dat hij gekwetst wordt, ter wille van mijn voordeel of genoegen; evenmin zal ik eenig schepsel berooven, of aanleiding geven dat hij beroofd wordt, ter wille van mijn voordeel of genoegen. 5°. Ik zal zonder noodzaak geen levend schepsel dooden noch wonden, ik zal geen schoon voorwerp vernielen, maar zal ijverig trachten, om al wat in het leven liefelijk is te behoeden en met teederheid te omvatten, en alle natuurlijke schoonheid op aarde in stand te houden en tot volmaaktheid te brengen. 6°. Ik zal mijn best doen mijn eigen lichaam en ziel dagelijks tot hooger kracht van plichtsvervulling en geluk op te heffen; niet in mededinging of wedstrijd met anderen, maar ter wille van den bijstand, het genot en de eer van anderen, en ter wille van de vreugde en de vrede van mijn eigen leven. 7°. Ik zal al de wetten van mijn land getrouwelijk gehoorzamen, en de bevelen van zijn monarch nakomen, en van al de personen die met gezag zijn bekleed onder den monarch, voor zoover zulke wetten en bevelen overeenkomen met wat ik onderstel te zijn de wet van God; en wanneer zij daarmede niet overeenkomen, of in eenigerlei wijze herziening behoeven, zal ik op loyale en opene wijze opponeeren, niet met kwaadwillige, valsche of wanordelijke pogingen van geweld. 8°. En met dezelfde getrouwheid, en binnen de grenzen van dezelfde gehoorzaamheid, waarmede ik de wetten van mijn land en de bevelen van zijn regeerders volg, zal ik de wetten van de St. George's vereeniging gehoorzamen, en de bevelen van haar meesters, zoolang ik een Gezel blijf van St. George.'

Let dus hierop, dat de Gezellen van het St. George's Gild geen eigenlijk gezegde kolonie zouden stichten in het land, om iets bijzonders voor zich te hebben.

Neen, het doel gaat uit van liefde voor de gansche Britsche natie, die nu belastingen betaalt aan misleidende kapitalisten. Ook de watten, die het Gild voorstelt, zijn niets nieuws, maar zijn reeds vroeger aanbevolen door vooruitziende wijzen, en in

praktijk gebracht door machtige voorspoedige staten. En deze wetten - zoo gaat Ruskin voort Fors VI, Brief 67 - hoopt het Gild te bevestigen door ze zelf te gehoorzamen, niet door ze met geweld op te leggen. Niet, dat wij soms voor enkele daarvan de strenge hand zullen noodig hebben, wanneer de handen van het Gild sterk genoeg zijn geworden. Ruskin denkt bij voorbeeld aan het verbieden van alle fabrieken, die de lucht verpesten en ongezond maken. Maar de leden van het Gild zullen niet beginnen met straatrumoer en samenscholing, om de schoorsteenen dezer fabrieken neer te gooien, of de machines te verpletteren, al is het onzeker wat het einde dezer dingen zijn zal. De Gezellen van het Gild zullen voor het meerendeel stiptelijk blijven in de levensomstandigheden, waarin zij waren, vóórdat zij leden van het Gild werden, maar zij zullen, in die levensomstandigheden, al hun vermogens en een vast deel van hun inkomen gebruiken en aanwenden tot bevordering van de belangen van het Gild. Ruskin zou het een kortzichtige, verderfelijke methode achten, om afgescheiden instellingen te vormen, of een poging te wagen, om op stel en sprong nieuwe arbeidsstelsels te vestigen. Ieder der leden moet integendeel de voordeelen gebruiken, die hij reeds nú bezit en daarmede het plan voorthelpen. ‘Wij moeten niet gaan - zoo zegt Ruskin - in kloosters; wij zoeken geen gewetensvrijheid in verre landen; wij belijden geen strengheid van ascetisme in huis. Maar wij wenschen eerlijkheid in praktijk te brengen, rechtschapenheid te beoefenen, en willen de schurken ons van 't lijf houden.’ En voorts moet het een levensregel der gezellen zijn, om eigen kost met eigen handen te verdienen, en niet toe te staan, veel minder daartoe te dwingen, dat andere lieden voor ons werken. ‘Dat alles uit een tweeledige oorzaak: vooreerst omdat het noodig is voor onze gezondheid en ons eergevoel; maar ten andere (en dat dringt sterker) omdat op die wijze gebroken wordt met het ontzettende algemeene misdrijf onzer moderne maatschappij: - waardoor wij beginnen met het brood van den arbeider weg te stelen, wijl wij hem zoowel voor ons brood als dat van zijn eigen mond laten werken; - daarna op hem nederzien en hem beschimpen wegens de verbastering van zijn aard en de verlaging van zijn wezen, iets wat het noodwendig gevolg is van zijn altijddurend zwoegen; - voorts met opzet in veel gevallen hem afhouden van spaar-

zaamheid, om hem in onze macht te hebben teneinde hem in de fabriek te kunnen vermalen; - dan altijd-dóór zóó groot een hoeveelheid jenever en bier hem verkoopen, als wij hem maar kunnen laten slikken, meestal tot een waarde van twintig stuivers wanneer het even twee stuivers waard is, ten einde onze zakken te vullen; - en ten slotte hem vrome lessen uit een cathechismus voordreunen en uit 't hoofd laten leeren, opdat wij hem als slaaf in rust en onderdanigheid kunnen houden.'

De Gezellen van het Gild zouden, wat de inrichting van staat en maatschappij betreft, over 't algemeen deze zestien aphorismen moeten beamen: '1°. Elke vorm van regeering is goed, mits de regeerders waar zijn en het volk hun gehoorzaamt. - 2°. De plicht van elke regeering is toe te zien, dat het volk voedsel, brandstof en kleederen heeft; de tweede plicht is, dat dit volk in 't bezit zij van middelen voor zedelijke en verstandelijke opvoeding. - 3°. Voedsel, brandstof en kleederen moeten door spierkracht uit den grond of uit de zee gehaald worden, en ieder mensch moet zijn deel van dien arbeid doen, wil hij zijn dagelijksch brood bekomen. - 4°. Terwijl het dagelijks getuigen van Gods waarheid, het handelen naar Zijn gerechtigheid, en het heldhaftig dragen van Zijn zwaard, van iedere menschelijke ziel, naar haar krachten, kan worden gevorderd, moeten de loontrekkende beroepen van het preeken, rechtspreken en vechten ten eenemale worden afgerschaft. - 5°. Letterkundigen, schilders en muziekbeoefenaars mogen met eenige zorg, tegen goed rantsoen, woorden opgenomen, om den arbeider na of tijdens zijn werk te onderwijzen of op te wekken: mits er voor gewaakt worde, dat de kring, waaruit deze mannen der kunst komen, streng worde ingekrompen tot hen die werkelijk bijzondere gaven van stem, toets of verbeeldingskracht hebben; en mits de bezitters van deze melodieuse lippen, vlug gevingerde handen en levendig prikkelende hersens zelven zeer beslist een vaste normale tucht en voortdurende oefening ondergaan; daar de lieden, die zij met hun kunst moeten opbeuren, dubbel hard moeten werken, om die artiesten met biefstuk en 'ale' te voorzien. - 6°. De plicht der regeering, wat aangaat de verdeeling van haar taak, is allereerst te letten op de behoeften van hen die 't meest noodig hebben: daarom moet zulk een regeering bijzonder zorg

dragen *voor de achterbuurten van elke stad*, latende de fraaie wijken meer aan zich zelven over. En het is de plicht der overheidspersonen, maar in 't bijzonder van de bisschoppen, om dóór-en-dóór de cijfers, middelen van bestaan, en levenswijze van de armste personen der gemeenschap te kennen, en zich te verzekeren., dat ten minste deze lieden een eerbaar en dragelijk leven leiden: want indien arme lieden niet deugdzaam zijn, na de volledige leerschool van armoede, wat moet dan wel de toestand der rijken wezen, te midden van hun gevaarlijke beproevingen en verleidingen? Maar van den anderen kant, zoo de armen braaf zijn en in redelijken doen, dan hebben de rijken een schoone kans om ook in het koninkrijk der hemelen te komen, altijd als zij achtenswaardig en eerbaar willen leven. - 7°. Sinds allen moeten werken voor hun kost, en het niet mogelijk is te arbeiden zonder materialen en werktuigen, moeten deze door de Regeering worden verschaft, aan alle personen, in de noodige hoeveelheid. Wanneer baksteenen moeten worden gemaakt, zal klei en stroo worden gegeven; wanneer schapen moeten worden gefokt, dan gras enz. Al deze ruwe grondstoffen, met de werktuigen om ze te bearbeiden, moeten door de regeering worden geleverd, eerst kostvrij aan den arbeider, daar de waarde dier zaken als eersteling van zijn arbeid hem kan worden verschaft. En aan geen beleeners of woekeraars worde het toegelaten, een bestaan te verkrijgen, door de zee te willen leenen aan de visschers, de lucht aan de vogelaars, de aarde aan de pachters, de herderstaf aan de schaapherders, of de blaasbalgen aan de smeden. - 8°. Wanneer de landen en zeeën, die aan de natie behooren, alle behoorlijk verdeeld, bebouwd en uitgevischt zijn, kan de bevolking van zulk een natie niet worden vermeerderd, tenzij voedsel worde geïmporteerd in ruil voor nuttelooze artikelen, dat wil zeggen, tenzij de natie speelgoed fabriceert voor een of anderen onafhankelijken staat, die én het voedsel zich kan verschaffen én het speelgoed kan koopen. Doch een natie kan niet lang in zulk een dienstbaren toestand leven. Een deel der natie moet dan emigreeren of kolonies vormen. Het tijdstip, waarop een natie voedsel begint te importeeren, is het begin van het einde van haar politieke en zedelijke kracht. - 9°. Al het noodige voedsel, de kleederen, de brandstof kunnen door den arbeid der menschen, met hun eigen handen, uit de aarde en de zee worden verkregen; het voedsel wordt altijd

verondersteld zóó te zijn geproduceerd, en moet zóó, op eigen gevaar, worden bekomen. Wanneer de menschen, in plaats van deze noodige door God gewilde lichaamsoefening en den door God gewilden arbeid te doen, liever gaan jagen en schieten, dan worden zij onwetend, ongodsdienstig, ten slotte onzinnig, en gaan leven van dat vechten en jagen, evenals Nimrod hun aller type. Nemen zij in 't geheel geen lichaamsoefening, dan worden zij zinnelijk en nog onzinniger. Het is physiek onmogelijk, dat ware godsdienstige kennis, of reine zedelijkheid, bestaan kan onder de klasse van een natie, die niet met eigen hand voor haar brood werkt. - 10^0. Het gebruik van stoomwerktuigen (machinerieën) in den landbouw werpt een zeker aantal personen uit hun gezonde bezigheid, die dus voortaan of niets, of kwaad gaan doen. De aanwending van machinerie op het gebied der kunst vernietigt het nationaal vernuft, en maakt ten slotte alle weelde onmogelijk. Werktuigen, noodig in het gewone leven om arbeid van mensch of dier aan te vullen, zouden slechts door wind of water moeten gedreven of bewogen worden; terwijl het gebruik van stoom, of van andere vormen van hitte-vermogen, alleen gerechtvaardigd zou wezen in uiterste en zeer bijzondere omstandigheden, zooals spoed op groote lijnen van communicatie, het ophalen van water uit groote diepten enz. - 11^0. Geen ware weelde, rijkdom of godsdienst is mogelijk voor vuile, morsige personen. Het is ook niet voegzaam of menschelijk, om eenigen tijdelijken voorspoed te willen verkrijgen door de opoffering van reinheid. De spoedige wegruiming van al de vuiligheid is het eerste stadium van opvoeding. - 12^0. Alle opvoeding moet in de eerste plaats gericht zijn op zedelijkheid, daarna op het verstand. Verstandelijke opvoeding vóór - en veel sterker nog zonder - zedelijke opvoeding is, in volledigheid, onmogelijk, en, wordt zij onvolledig gegeven, een ramp. - 13^0. Zedelijke opvoeding begint met het schepsel in staat te stellen opgevoed te worden, en maakt het dus schoon (rein) en gehoorzaam. Dit moet dóór-en-dóór gedaan worden, en tot elken prijs, desnoods met dwang en tucht, die noodig is voor het schepsel, zij het een hond, een kind of een man. - 14^0. Zedelijke opvoeding bestaat daarna in het geschikt maken van het schepsel, om het practisch dienstbaar te doen zijn aan andere schepsels. De zedelijke opvoeding is voltooid, wanneer het schepsel zijn werk kan doen vreugdevol en in zijn geheel. - 15^0.

Verstandelijke opvoeding bestaat in het geven aan het schepsel der vermogens van bewondering, hoop en liefde. Deze worden onderwezen door de studie der schoone natuur, door het zien, door de geschiedenis van edele personen, en door het stellen van edele daden als doelwit van het leven. - 16^0. Daar alle tot nu toe bestaande edele lieden hun vertrouwen gesteld hebben in de al-regeering van een Hoogste Wezen, en zij in dat vertrouwen of geloof al hun groote daden hebben volvoerd, zal de geschiedenis van deze personen ten slotte de historie van hun geloof beteekenen; en de som van intellectueele opvoeding zal de afscheiding wezen van hetgeen in zulk een geloof niet menschelijk en dus vergankelijk is, van wat menschelijk is en voor menschelijke schepselen in eeuwigheid waar.'

VII.

Illusiën, zeepbellen, socialisme, onzin! zoo hooren wij reeds onze lezers uitroepen. Wacht maar, waarde vrienden, het zal er niet beter op worden, nu wij zeer snel - want tijd en ruimte dringt - nog enkele penseeltrekken hier en daar aan het geheel van Ruskin's ideeën gaan toevoegen, détails in de verschillende brieven van de Fors verspreid.

Want het is bij Ruskin's St. George's Gild waarlijk niet alleen te doen, om voor het volk een mooi stuk Engelschen grond te verkrijgen en te vervormen, waarop de lieden zelven werken, gezond leven, op frissche weidevelden zien, een eenvoudig huisje bezitten, bijenkorven houden, en een idylle van groen geboomte en van bloemen kunnen tooveren: - neen het gild bedoelt een omkeering van gemoed en inzicht, vooral ook in economische zaken.

Het vulgaire geldbeginsel moet verlaten worden met al zijn consequenties en gevolgen: dàt is de prediking van de 'Fors Clavigera.'

In de voornaamste plaats wordt het rentebeginsel door Ruskin aangetast. Zelf gelooft hij vast, dat in kiem dit rentebeginsel door den Bijbel is veroordeeld, gelijk dan ook alle kerkvaders en alle hooge geesten, te beginnen met Dante, dit hebben begrepen. Dit zal echter, naar zijn inzien, weder alleen in een

volmaakte maatschappij kunnen worden ingevoerd. Eerst wanneer eigendom weder begrepen wordt als dat wat ons eigen is, wijl wij het kunnen gebruiken, zal men willig het surplus van het eigendom zonder rente willen uitleenen. Thans, in de zeer gecompliceerde levensomstandigheden waarin wij ons bevinden, moeten wij de questie wellicht anders opvatten. Wij kunnen de rente van onze staatsschuldbrieven nemen, wijl zij nu eenmaal gevestigde gecontracteerde schuld zijn, en samenhangen met onze staatsinrichtingen. Maar wij moeten oppassen in nieuwe zaken ons te begeven, die, door middel van nieuwe kapitaalsrente, tot nieuwe schuldvorderingen en leeningen aanleiding geven. Wij moeten voorts zorgen, dat de rente, die wij in dit opzicht aannemen, zeer matig zij. Eindelijk moeten wij dan hoofdzakelijk kapitaalsrente gedoogen, wanneer de kapitalist zelf werkt. Dit is het ware criterium, het zelf-werken, daar hij als ondernemer dan eigenlijk betaald wordt voor zijn leiding. Die zelf werkt, met zijn kapitaal, is inderdaad slechts de rentmeester die voor anderen werkt. Door aldus te handelen vrijwaren de kapitalisten zich voor het verwijt, dat zij, als dieven, anderen voor zich laten werken. Zij treden dan op tegen al de financie-kunsten, waardoor onze tijd zoo treurig vermaard zal wezen in de geschiedenis. Het is waar: nu nog maken de schurken in korten tijd een groot fortuin, nu profiteeren zij nog van hun woekerrente; maar de tijd zal komen, dat schulden, uit rente en woeker voortvloeiende, op dezelfde wijze zullen behandeld en gewaardeerd worden als speelschulden. En de spelers - zullen ontmaskerd worden.

Het spreekt van zelf, dat Ruskin in deze lijn van gedachten sterk ijvert tegen het aangaan van nieuwe staatsleeningen. Op die wijze leggen wij slechts schulden op de volgende generaties, en laten wij de arbeiders werken en boeten voor de rijken, die deze schuldbrieven in hun portefeuilles en brandkasten houden. Neen, in plaats van op het vormen van een nieuwe staatsschuld, moest al ons nadenken en overleg besteed worden aan het vormen van een staatsschat, een magazijn van alle nuttige zaken voor hen die werken willen.

Waarde en geld krijgen natuurlijk, op het standpunt van het St. George's gild, een geheel andere beteekenis, dan die wij er aan hechten. De standaard van waarde wordt gezocht in een gegeven hoeveelheid nuttige zaken, voor welker qualiteit het

goevernement instaat; geld is slechts teekenmunt - al worden ook in het St. George's gild (zie Fors V, Brief 58) de gouden en zilveren stukken met de hulpmiddelen der beste kunst geslagen, en met inhoudrijke korte spreuken - ‘sit splendor’ - versierd.

Prijszettingen of regulaties omtrent prijzen worden weder aanbevolen. De oude wetten van Florence en Venetië worden desbetreffende weder opgezocht en in het licht gesteld. Vooral worden aangehaald al de bepalingen van de staatszorg dier republieken voor het voedsel der arme lieden (zie Fors VII, Brief 74). Ook voor de kleeding wordt zulk een regeling door hem voegzaam geacht. De hoofdzaak is dat goede waar voor 't passende geld kan worden gegeven. De schandelijk hooge commissies, die tusschenpersonen verdienen, moeten vervallen. Voorzoover Ruskin daartoe kon medewerken, heeft hij zijn boeken op die wijze laten verkoopen, dat zij slechts voor een vasten prijs bij hem of zijn zaakgelastigde te krijgen waren, en de boekverkoopers, die ze wilden verkoopen, zelven op dien prijs een kleine belooning voor hun moeite moesten nemen. Ruskin's geschriften werden daarom door al de boekverkoopers en advertentiekranten eerst doodgezwegen, daarna, toen dit niet langer ging, uitgescholden.

Met deze ‘verouderde’ begrippen omtrent kapitaal, crediet, staatsleeningen, geld en prijszetting, hangt samen zijn afkeer van door stoom bewogen machines. In het vierde deel van zijn ‘Fors’, in den 44sten brief, houdt hij zich opzettelijk met die bestrijding bezig. Hoofdzaak is voor hem, dat, door het toepassen dier machines op groote schaal, de scheiding der menschen in twee klassen, in een groep van rijken en in een proletariaat, wordt bevorderd. Men meent, dat men oneindig veel rijkdom kan scheppen door de machines, en zie - de armen om ons heên! Voortdurend doet Ruskin dan ook de aanbeveling, om wat met de hand kan worden gedaan niet aan de machine over te laten. De arbeider heeft dan kans op vast werk, en het geleverde werk is veel beter. Voor den landbouw acht hij het een ramp, dat de dorschmachine in de plaats is gekomen voor het dorschen met vlegels. Zet zooveel mogelijk de naaimachines ter zijde, zoo roept hij uit. Zij werken slechts voor zoogenaamde confectie-kleeding-magazijnen, en aan de kleederen, dáár verkocht, kleeft meestal bloed. Meer en

meer moet het aller gewoonte zijn en worden, om zelven te dienen en werk te doen. De Schotsche meisjes van vroeger waren er niet minder om, dat zij de handen uitstaken, als er wat te verrichten viel. Het is voor een ieder gezond om zijn spieren te gebruiken. De mensch gevoelt dan dat hij leeft; doch de machines verlagen en vernederen hem, en leveren zeer goedkoope producten, doch producten, waarvan het gehalte nu ook evenredig is aan den lagen prijs.

Zoo gaat Ruskin voort, de onderdeden onzer Beschaving uitéénrijtende en verscheurende.

Al waar wij trotsch op zijn, moet het misgelden. Onze Armstrong-kanonnen, de roem onzer eeuw, zijn volgens hem zaken voor de Hel. Onze afschaffing der doodstraf is een bewijs van onze eigen lafheid en van onzen weinigen ernst met het kwaad. Het Engelsch populariseeren der kunstvoorwerpen, volgens de methode van het Kensington-museum, is niet anders dan een uiting van den meest bedorven kunstzin. Onze tijdschriften met hun artikelen werken de oppervlakkigheid in de hand; ieder meent nu over alles mede te kunnen praten; in het St. George's gild is dan ook het schrijven van ‘revue’-artikelen bepaald verboden.

Van tijd tot tijd blijft hij er over nadenken, hoe slecht wij onze dieren behandelen. Hij meent, dat wij, als wij beter waren, onze dieren veel meer zouden verstaan. Wederkeerig zouden de dieren ons begrijpen. Wat hij daarmede bedoelt verduidelijkt hij door twee aanhalingen. De ééne is uit Homerus (Fors I, Brief 9) waar de droefheid der paarden is beschreven, bij den dood van Patroclus; de tweede is uit de legende van den heiligen Theodorus (Fors VII, Brief 75), die zijn paard aanspreekt, voordat hij den draak gaat bestrijden, en door het hinnekend ros wordt verstaan. Tot een waarlijk goede opvoeding behoort dan ook, volgens Ruskin, de behandeling van het paard: niet echter voor ‘sport’ en wedrennen, zooals onze eeuw het begrijpt.

Dat jagen naar genot zal van zelf ophouden, als ons onderwijs en onze opvoeding een beteren grondslag bekomen. Het beginsel van onderwijs moet natuurlijk zijn tucht, geen vrijheid: stipte gehoorzaamheid is het wachtwoord. Rust, orde, geduld moeten aan onze kinderen worden geleerd. Het gemoed en de wil van onze kinderen moeten gebogen worden om te

dienen. Niets wordt in onze samenleving beter, als men niet eerst weder leert dienen. Bij dat onderwijs moet men weder, zooals Plato wilde, de muziek ter hulp roepen. Met groote zorg worden door Ruskin in dat opzicht de oude lessen van den Griekschen wijsgeer weder opgenomen en uitgebreid. Geheel een programma van een onderwijs, zonder examens, wordt door hem ontworpen, waarbij wij (helaas!) niet kunnen stilstaan. Stippen wij slechts aan, dat, volgens hem, nog altijd (zie Fors I, Brief 12) de vier hoofdonderwijzers voor de jeugd evenals bij de Persische vorstenzonen moeten zijn: de wijze, de rechtvaardige, de matige en de moedige. Lezen en schrijven moet eigenaardig langzaam worden geleerd. Bij 't lezen herinnert hij zich, hoe zijn eigen moeder hem leerde lezen, honderdmaal een vers uit den Bijbel hard-op doende zeggen, totdat hij den goeden klemtoon gegrepen had. Bij het schrijven, dat echter het nadeel heeft de oefening van het geheugen te verstoren, wordt weder op het schoonschrift der middeleeuwen gewezen. Doch lezen en schrijven zijn slechts hulpmiddelen; op den inhoud van het onderwijs komt het aan; in de scholen moet derhalve muziek, geometrie, astronomie, botanie en zoölogie aan allen worden onderwezen; teekenen en historie aan kinderen, die er begaafdheid voor hebben. En eindelijk moeten alle kinderen, van wat aanleg, rang of ouderdom ook, de wetten leeren van 't eergevoel, de gewoonte der waarheid, de deugd der nederigheid, en de zalige vreugde der Liefde (zie Fors VIII, Brief 94). Bij het onderwijs in kunst onderwijze men slechts ‘hooge kunst.’ Zoo niet - dan stormen de Saters binnen in het hart van jongeling of meisje.

Bij die meisjes staat hij liefdevol nog stil. Hij ziet haar in de oogen: zij zijn Engelands toekomstige bezige vrouwen, die, bezield door kunstgevoel, ook weder met het snorrend spinnewiel willen omgaan. Hij geeft aan die meisjes zeven raadgevingen, die tot het teederste behooren, wat hij heeft geschreven. De lezer kan ze vinden in het zesde deel van de Fors, Brief 65. Dáár wordt vooral nadruk gelegd op de kalmte van geest. ‘Denk er om, dat het er niets toe doet, of een stoute rakker uw kleêren scheurt of een ander u uitlacht - maar dat het ééne noodige is, dat geen dezer dingen u tot ergernis opwekt.’ Er wordt dáár gesproken over verzaking van wat men lief heeft, en over het ordelijk gebruik van wat wij

bezitten. Ruskin geeft wenken voor de japonnen (altijd frissche kleuren!), voor bevallige vormen der kleederen, voor het zelf maken van het goed voor zich en anderen, en spreekt dan over amusementen. ‘Zoek nooit naar een amusement, maar wees altijd gereed om geamuseerd te worden. De minste zaak heeft spel in zich; het eenvoudigste woord luim; wanneer uw hand bezig en uw hart vrij is. Maar als gij tot doel van uw leven amusement maakt, zal de dag komen, wanneer al de bokkesprongen van een tooverballet u geen eerlijken lach meer zullen ontlokken. Speel lustig, vroolijk; heb smaak in de natuurlijke ongezochte opwelling van scherts in anderen en in u zelve: - doch denk daarbij altijd, dat middelerwijl uw hand ieder oogenblik rust op de roerpen van het schip uws levens, en dat de Meester, aan de verre kust van gelukkig Arabië, uitziet naar het zeil aan den gezichteinder - dat op zijn tijd nadert.’

VIII.

En al die blijde teekening met ethérische lijnen, al die schildering met kleuren als aan den regenboog ontleend, al die melodieuse muziek, al die verheffing, al die verzuchting, loopt toch voor Ruskin's eigen gemoed uit op een tragedie. Dit is het slot. Het St. George's Gild blijkt slechts een zeepbel te meer op aarde geweest te zijn. Bewonder nog even 't tintelend iets, dat vóór u zweeft en maar een paar seconden levens meer duurt.... daar spat het uiteen!

Wij waren, bij het doorlezen der deelen van de Fors Clavigera, er op voorbereid. Zeker, dat begon met moed, met gejuich en met geschal van frissche vroolijkheid. Maar door de blijde, fijne stijlwendingen heen, trad zachtkens naar voren - ongemerkt, doch welhaast duidelijker - de zwartgesluierde melancholie. Zonderling scheen het toch aan Ruskin toe, dat bijna niemand een bijdrage voor dat St. George's-fonds kwam offeren. Hij had dadelijk een ton gouds gegeven, maar daarbij bleef het. Een enkele vriend gaf iets, maar het luttele dat binnenkwam mocht geen naam dragen. Hij had zijn brieven gericht ‘aan de werklieden en arbeiders van Groot-Brittanje’: maar die werklieden en arbeiders lieten eigenlijk niets van zich

hooren. Reeds in den 24sten Brief moest hij tot hen schrijven: ‘ik zal u maar niet meer vrienden noemen, want vriendelijk behandelt gij mij niet.’ Hij had vooral vertrouwd op den zachten, vasten steun der vrouwen van Engeland - maar de dames traden niet toe. Elke opmerking, die hij maakte, werd door een ruw woord gevolgd van hen, wien hij juist rust en geluk wilde aanbrengen. Het was hem soms te moede, alsof hij vóór zich uit, op een avondwandeling, een paard en huif kar zag aankomen, waarvan de voerman dwars over de vóórplank te slapen lag. Het paard liep, uit 't spoor, vlak in de richting van een breede gracht. Den vrachtrijder wakker te maken was het werk van een oogenblik. Doch deze, in plaats van een woord van dank uit te spreken, grijpt naar zijn zweep, en wil zijn redder te lijf.

Ruwe behandelingen waren echter licht te dulden. Wat had ook zijn meester Carlyle niet van de wereld geleden! Ruskin moest zelf daarbij erkennen, dat er veel onvolledigs in zijn prediking was. Door den aard zijner betrekking te Oxford kon hij zich niet geheel en al volledig aan het werk van St. George wijden. Maar - daargelaten de ruwe bejegening van eenigen - ook het dagelijksch leven te Oxford leverde niet altijd vrucht op. Wel gaf hij al zijn kunstschatten in bruikleen aan de kunstacademie waar hij werkte, maar slechts enkele weinige studenten schaarden zich om hem heen; soms was de voordracht der rede goed bezocht, al zweefde er een lichte glimlach van spot over de lippen der jongelieden: doch als Ruskin hen dan uitnoodigde naar de teekenkamer te gaan, die hij had voorzien met kunstvoorwerpen, zooals bezwaarlijk elders in zoo ruimen voorraad, kostbaar gehalte en harmonische orde te vinden waren - dan bleven er uit de gansche universiteit drie leerlingen bij hem.[1] Het was duidelijk, dat zijn goede bedoelingen niet werden beantwoord. Om een voorbeeld te geven, hoe hij het meende, dat onvervalschte waren aan het volk moesten worden verkocht, had hij in een volkrijke buurt van Londen, Paddington-street, een theewinkel opgericht, waar hij oude trouwe dienstboden van zijn moeder de beste Chineesche thee voor goedkoopen prijs liet verkoopen. Maar

1) Zie W.G. Collingwood, The art teaching of John Ruskin. London 1891, pag. 26.

het was een gewoon eigen huis, aan hemzelven toebehoorende, de kamer waar de thee verkocht werd, was deftig en donker: - en de buurvrouwen der straat kochten veel liever in het bontgekleurde, van gaslicht flikkerende magazijn vervalschte thee, dan in het sombere toe-huis de echte waar. (Zie Fors IV, Brief 48). Na eenigen tijd moest hij de zaak liquideeren.

Erger dan al die teleurstellingen was de ondervinding, die hij meer en meer opdeed, dat van al zijn geschrijf alleen de stijl de menschen bekoorde. ‘Zij prezen mij’ - zegt Ruskin - ‘als mijn stijl mooi was.’ In een zijner brieven (zie deel III, Brief 32) had hij, sprekende over de behoefte aan helder water, een paar zinsneden geschreven over de wateren van Schotland: hoe die beken klaterden, murmelden, fluisterden en langs de vaste keisteenen of over de korrelige grint ruischten met een lichten zang vol zoetheid en mysterie. Ach, hij deed de ondervinding op, dat die zinsneden door alle fatsoenlijke tijdschriften werden aangehaald als modellen van goed Saksisch-Engelsch, en dat niemand dacht aan de behoefte van helder frisch water voor de arme lieden. Aan den inhoud van wat hij schreef werd door de hoogere standen bijna geen aandacht geschonken.

Had hij zijn geld verdobbeld, in plaats van het ten bate zijner medemenschen te geven, dan had men nog meer op hem gelet.

Overal hoorde hij van zijn geschriften zeggen: dit is geen wetenschap, maar ‘sentiment.’

Soms barstte hij daarover uit! In zijn 41sten Brief (Fors, deel IV) liet hij zich het volgende ontvallen: ‘Het is een schande des tijds, dat de edeler aandoeningen niet alleen geen geloof meer vinden, maar zelfs de voorstelling er van belachelijk toeschijnt aan de machtelooze, botte gemoederen; zoodat - om slechts zulk een armzalig voorbeeld als mijn eigen leven te noemen - wijl ik mijn krachten besteed heb aan aalmoezen-geven en niet in winstbejag; wijl ik altijd gewerkt heb voor de eer van anderen en niet van mijzelven, en liever de menschen geleerd heb naar Turner en Luini te kijken dan mijn eigen schilderstalent te ontwikkelen en ten toon te spreiden; wijl ik de pacht van mijn landerijen heb verlaagd, ten einde den pachters een behoorlijk bestaan te bezorgen, in plaats van hun het vel over de ooren te trekken; wijl ik meer

houd van een boschwandeling, dan van het rumoer eener Londensche straat, liever een meeuw zie vliegen dan haar doodschiet, en liever een lijster hoor zingen dan haar opeet; eindelijk, omdat ik nooit de onderdanigheid jegens mijne moeder, noch den eerbied jegens een andere vrouw heb uit het oog verloren, en welwillend geweest ben ook jegens de ondankbaren en boozen; - daarom keeren de raddraaiers van Engelands kunst en letteren mij den rug toe: en de eerste de beste ellendeling, die dagelijks het vuil linnen van zijn ziel verpandt voor een flesch slechten wijn en een sigaar, acht zich bevoegd om over "die verwijfde sentimentaliteit van Ruskin" meê te praten.'[1)]

Een bijna doodelijke wond werd hem daarbij onder zijn werk toegebracht door de meest bevriende hand. Het was ditmaal de uitnemende Octavia Hill. Zij was steeds zijn vriendin geweest. Hij had ze jong gekend en vroeger haar zelfs teekenles gegeven (zie Fors, deel IV, Brief 40). Toen zij nu haar groot werk in Marylebone te Londen begon, om beter woningen aan de armen te verzekeren, steunde Ruskin haar op de krachtdadigste wijze. Hij kocht voor haar huizen in een van de meest beruchte achterbuurten. In plaats van de gewone geldbelegging voor dergelijke panden van 10 à 15 percent, vergenoegde hij zich met een rente van drie percent. Dus konden die kamers verhuurd worden tegen een zeer matigen prijs. Bovendien beloofde hij aan de arme bewoners, dat, zoolang zij de billijke huur geregeld betaalden en zich fatsoenlijk gedroegen, zij er gerust op konden rekenen, dat zij niets meer zouden behoeven te betalen en niet anders dan uit eigen beweging zouden moeten verhuizen. Voorts zette hij hun uitéén, hoe hij middelen beraamde, om hen tot eigenaars van die huizen te maken. Octavia Hill nu bleef de ziel van alles. Doch Ruskin rekende nu ook vast op haar hulp voor zijn St. George's Gild. Zoo iemand, dan was zij de eerste der gezellen. Doch zij aarzelde, talmde, draalde en wist blijkbaar niet wat te doen. Toen liet Ruskin bij haar aandringen. Hij had haar hulp zoo noodig. Als zij zich onttrok aan dat St. George's plan, wie zou dan

1) Wij ontleenen de vertaling van deze bladzijde aan Mej. E.J. Irving's kostelijk artikel over John Ruskin in het December-nummer van 'de Gids' van 1889.

wel toetreden? En ziet: na eenig toeven en beraad was het resultaat dit, dat zij niet kon toetreden. De voor beiden aandoenlijke geschiedenis staat in het achtste deel der Fors, in de bijlage van den 86sten brief, vermeld. Het vonnis was verbijsterend kort en voor Ruskin een snijdende wond in 't hart: ‘Gij zijt - zoo sprak Octavia Hill - voor uw plan niet practisch genoeg.’ Ruskin is door dit alles een tijdlang zeer gedrukt geweest en ter neder gebogen. In het jaar 1878 kreeg hij een zware hersenziekte, die ongeveer twee jaren aanhield. In 1880 legde hij - toen hij te vergeefs bij de Academie te Oxford zich verzet had tegen de vivisectie der dieren - zijn professoraat neder en nam hij zijn kunstschatten uit Oxford weg. Sinds is hij in Lancashire op zijn buitenverblijf te Coniston, aan den oever van een meer, schuins tegen een der hoogste bergen van dit landschap, gaan leven als bezig kluizenaar en grijsaard.

Van zijn St. George's plan bleef alleen over een Museum en Gildeschool te Sheffield.

Practisch is van het geheel niet veel terecht gekomen. Octavia Hill heeft het waarschijnlijk wel bij 't rechte eind gehad.

Wat maakt het echter uit of zulk een plan practisch zich verwerkelijkt? Het eenige belangrijke is: zulk een plan gesteld te hebben. Het zijn ideeën, die men uitstrooit; niet meer, maar ook niet minder.

Het zal eens de roem van John Ruskin zijn, dat hij samenhang heeft gezocht tusschen hooge opvatting der kunst en diep medegevoel met de onterfde klassen. Uit de sfeer der kunst getreden, heeft hij, vol nog van de hooge idealen dier wereld, het verloren besef van een GEMEENSCHAPSLEVEN trachten te redden en in de hoogte te heffen. Voor dat gemeenschapsleven heeft hij een vorm en een kleed meenen te vinden in het St. George's gild. Die vorm kon breken. Het idee zelf is een glansrijk moment in de evolutie onzer eeuw.

Als wij in dien zin aan Ruskin denken, stellen wij hem 't liefst ons voor, zooals hij in het begin van het vierde deel van zijn Fors zichzelven teekent. ‘Op een dag, - zoo heet het daar - het was de laatste November van 1873, ging ik te Oxford door de kleine poort naar de universiteitsgalerij, om mijn college over de schoone kunsten van Florence te geven. Daar werd ik een oogenblik opgehouden door een mooi

klein meisje, dat met een zweepje een drijftol op de gang liet draaien. Zij was een heel mooi klein meisje, en ging gansch en al op in het plezier van 't draaien en springen van haar tol; maar zij kon de telkens wederkeerende opzweeping van haar tol niet, met al de kracht die in haar was, bewerkstelligen, omdat zij een paar groote en verweerde vrouwenschoenen aanhad, die achter en vóór de kleine lengte van haar eigen voetje een eind zich uitstrekten, en veel te wijd flapten om haar dunne enkels. Telkens gleed zij uit: de enkels wankelden en de voetjes konden de wentelingen en sprongen der tol slechts moeielijk volgen. Ik ging haar voorbij, naar mijn lezing, en er was nog al gehoor. Mij kwam het voor, dat mijn les niet een der slechtste was, die ik kon voordragen. Ik gaf authentieke mededeelingen over de kunst in Florence, zeshonderd jaren geleden. Maar al den tijd, toen ik sprak, had ik het bewustzijn, dat niets, van hetgeen ik vertelde over kunst, eenig, zij het nog zoo gering, nut kon brengen aan de hoorders die vóór mij zaten. Want hun hoofdzaak en de mijne had betrekking op de kunst nú ten dage in Oxford: niet tot de kunst van Florence in lang vervlogen eeuwen; en ‘kunst nú in Oxford’ hing ten éénemale af van ons vermogen, om een solutie te geven aan deze questie - een vraag, die mijn toehoorders, dit wist ik zeker, niet eens ter oplossing zich gesteld zouden willen hebben -: ‘Waarom dragen onze kleine meisjes groote schoenen?’

De zwijndrechtsche broederschap.
Godsdienstig Communisme in de eerste helft onzer eeuw.

Opmerkelijk zou het geweest zijn, wanneer de socialistische stroom, die in de eerste helft onzer XIXde eeuw, wel is waar meestal kalm en vreedzaam, doch zeer merkbaar door geheel Europa zijn wateren begon te doen ruischen, ons land in geen enkel opzicht zou hebben beroerd. Het zou een bewijs zijn geweest, dat ons Holland toen volkomen buiten de algemeene beweging der geesten en gemoederen zou hebben gestaan. Intusschen is dit niet het geval. Wel degelijk zijn er gedurende dat tijdvak verschijnselen in het volksleven van ons land, die aantoonen, dat ook hier de strooming des geestes, die men met den naam van socialisme en communisme aanduidt, zich heeft geopenbaard. Zonder er zich veel van bewust te zijn, heeft men toch ook hier, zij het zwak, den polsslag gevoeld der koorts, waarvan het overig maatschappelijk lichaam van Europa toen reeds hier en dáár gloeide. Op twee eigenaardigheden moet men echter hierbij voor ons land letten. Vooreerst, dat dit socialisme, waar het tot uitdrukking kwam, geheel en al ontsproot uit eene godsdienstige opvatting. Het was nog steeds de trek van ons volk, dat, waar het iets sterk voelde, het dat godsdienstig voelde. De aandoeningen, die het hart van het volk merkbaar deden kloppen, waren nog altijd religieuse aandoeningen. Toen de geest van gemeenschap in onze landpalen hier en daar een woning zocht, voer hij vanzelf in het verblijf eener godsdienstige overtuiging. En in de tweede plaats is dit het eigenaardige, dat die socialistische geest zich niet uit en ontvouwt in het gepeins of in de gedachte van een of ander

verstandelijk goed ontwikkeld geleerd hoofd, dat hier geen sprake is van een intellectueel doordacht plan, maar dat die min of meer communistische opvattingen gewaarwordingen zijn van het gemoed der kinderen van 't volk. Wij komen te midden van zeer eenvoudige lieden. Turfschippers, daglooners, zwavelstokken-venters zijn de kern van deze nieuwe gemeente. Toch durven zij op godsdienstigen grondslag de meest consequente gevolgtrekkingen van het communisme aan, en doen zij hun best om hun samenzijn daarnaar in te richten. Maar altijd onder dezen vorm, dat zij slechts willen verwezenlijken wat de eerste Christengemeente te Jeruzalem had bedoeld. ‘Allen die geloofden - zoo mompelden en herzegden zij - waren bijéén en hadden alle dingen gemeen: zij verkochten hun goederen en have en verdeelden ze aan allen, naar dat elk van noode had. Zij waren één hart en ééne ziel: niemand zeide, dat iets van hetgeen hij had zijn eigen was, maar alle dingen waren hun gemeen.’ Dit zouden zij nu naar de letter weder toepassen.

Aan hun Communisme huwden zij dan een soort van Pantheïsme. Ook hier echter was alles eenigszins onbewust. Een tekst van den apostel Paulus gaf aanleiding om hierover te mijmeren. Omdat zij gebukt gingen onder het gevoel van zonde, onder schuldbesef, klampten zij zich te vaster aan het woord, dat alles wat er is of geschiedt uit, tot en door God is. Zij waren waarlijk niet wijsgeerig ontwikkeld; zij waren kinderlijk geloovig. Ten zeerste zou men hen verrast hebben, wanneer men hun had aangetoond, dat ditzelfde vage bewustzijn, dat in hen leefde, voor een deel de grondtoon vormde van wat de leiders van het Saint-Simonisme in diezelfde dagen in Parijs uitspraken. De formule van Enfantin van 28 November 1831 stond niet zoover af van wat de turfschippers hier te lande beleden.[1)]

1) Zie mijn boek ‘de Socialisten’, Deel III, pag. 87. Enfantin's formule luidde als volgt:
Dieu est tout ce qui est;
Tout est en lui, tout est par lui.
Nul de nous n'est hors de lui;
Mais aucun de nous n'est lui,
Chacun de nous vit de Sa vie,
Et tous nous communions en lui,
Car il est tout ce qui est!

Aldus hebben in Puttershoek en Zwijndrecht, in Waddinxveen en Polsbroekerdam, in Mijdrecht en in sommige andere plaatsen vooral van Zuid-Holland, vóór vijftig of zestig jaren, groepen van lieden geleefd, die over 't algemeen zeer in de schaduw wegscholen, doch die in hun tijd verklaarbaar opzien wekten. Naar hun belangrijkste gemeente noemde men hen veelal Zwijndrechtenaars. Daar zij in den meest letterlijken zin van het woord het gebod der liefde toepasten, en bereid waren, als zij op den éénen wang geslagen waren, den anderen aan den aanvaller vóórtehouden, liet men hen, na eenige aanvankelijke plagerijen en kwellingen, met rust. Men zorgde er voor, van hen geen martelaars te maken, en liet hun samenzijn veelal over aan de inwendige moeielijkheden, waarmede elk gemeenschappelijk huishouden uit den aard der zaak te kampen heeft. Inderdaad, zijn dan ook die groepen, zonder dat eenige uitwendige stoot van buiten haar trof, van zelven uit elkander gevallen. Het bestaan en de geschiedenis dier lieden leeft als bij overlevering hier en daar voort, doch de juiste waarheid omtrent het ontstaan hunner samenleving en omtrent hun organisatie is weinig bekend of vervloeit allengs. Daarom kan het eenige waarde hebben, de gegevens, die enkelen over hen hebben medegedeeld of nog weten medetedeelen, tot een soort van geheel te verzamelen; de aangeduide trekken getrouw en letterlijk samenvoegend, opdat niet in de eerste plaats een fraai, naar een waar beeld voor ons oprijst.

Wij zullen dus putten uit herinneringen, die sommige opmerkers in tijdschriftartikelen hebben neêrgelegd, uit aan ons gerichte brieven, en uit mondelinge mededeelingen. Vooral zullen wij het boek gebruiken, dat de gedenkschriften van Maria Leer, de gezellin van Stoffel Muller behelst. Stoffel Muller, de turfschipper, is de eigenlijke apostel van deze kerk geweest, de man die het eerst het denkbeeld dezer gemeenschappelijke broederschap heeft opgevat. Hij was het eerst geraakt door die vonk van hoogere liefde. De persoonlijke herinneringen, die Maria Leer omtrent hem heeft opgeteekend, zijn, afgescheiden van de mededeeling van haar eigen gedachten en lotwisselingen, de aandacht zeer waard, en werpen een straal helder licht over de oprichting der eerste en belangrijkste gemeente.

Geholpen door die gedenkschriften en door de verdere mede-

deelingen, waarover wij te beschikken hebben, zullen wij eerst over de oprichting der broederschap spreken, dan berichten wat vermeld wordt omtrent het voortleven der onderscheidene gemeenten in hare organisatie, en eindelijk de uitvaart der laatste gemeenteleden gedenken.

I.

De oprichting der broederschap dagteekent van het jaar 1816.

STOFFEL MULLER was toen in de kracht van zijn leven, omstreeks vijf en veertig jaren oud.

Hij was geboren te Puttershoek bij Dordrecht, waar zijn vader een nering dreef in turf en brandstoffen. Hij stond dien vader ter zijde bij inkoop en aflevering van die goederen, bracht met het schip de turf naar de afnemers in andere plaatsen, en dreef, na den dood des vaders, de zaak voor eigen rekening. In de ouderlijke woning heerschten streng kerkelijke begrippen, en de zoon woonde reeds vroegtijdig allerlei zoogenaamde ‘oefeningen’ bij. De eigenaardige religieuse atmosfeer aan huis, het gedurig lezen van den Bijbel, de aanraking met lieden van allerlei godsdienstige gezindheid op de plaatsen waar hij met zijn turfschip aanlegde, brachten hem aan het mijmeren. Wanneer des winters het water dicht lag en het turfschip dus niet kon varen, was er gelegenheid te over tot stil en diep nadenken. De ‘oefeningen’ voldeden hem niet. Meestal zweeg hij dáár ingetrokken nederzittend. Hij zocht naar iets diepers en tegelijk milders. Uitte hij zich een enkelen keer daarover, dan werd hij vrij barsch tegengesproken. Eens - hij was al lang gehuwd - was hij weder op die wijze ruw terecht gewezen. Hij kon; thuis gekomen, den slaap niet vatten. Hij stootte het venster open, en, door het kalme maanlicht naar buiten gelokt, dwaalde hij langs velden en akkers. Zoover hij om zich heên kon zien, scheen gras en kruid in zwaren damp gehuld, als wachtend op de levenwekkende zonnestralen, die er den sluier van zouden aflichten. En ziet: terwijl in het oosten de gouden dageraad aanbrak, scheen het hem, alsof ook van zijn omneveld brein het floers werd opgetild. Een bijbelwoord, menigmaal gelezen en gehoord, maar nooit in zijn vollen inhoud verstaan, klonk plotseling met luiden klank in zijn binnenste, werd eensklaps in helle klaarheid door hem begrepen.

Dit woord was de oude tekst van den Apostel: ‘Uit Hem, door Hem en tot Hem zijn alle dingen.’ Men was uit, door en tot God. Dus was ook de zonde niet uit Satans macht geboren, maar een werktuig in Gods hand, om ons tot Hem te doen vluchten. God openbaarde zich dus in *al* zijn schepselen, die zonder zijn wil zich niet roeren of bewegen kunnen. Alle dingen derhalve, ook die wij kwaad, ongelukkig of slecht noemen, werden door Hem met heilige en liefderijke bedoelingen gewerkt. In alles en in allen moest Gods aanwezen geërbiedigd en liefgehad worden. Dus was er geen eeuwige verdoemenis. Ieder zondaar zou door Gods genade gevonden en gered worden....

Toen hij huiswaarts keerde, begon hij, na die worsteling zijner ziel, zijn nieuw denkbeeld uit te spreken en te verbreiden. Maar bij geen zijner huisgenooten, verwanten of vrienden vond hij ingang. Men ergerde zich aan zijn kettersche gevoelens, die de zonde verbloemden, den mensch te veel in de hoogte hieven, en aan Christus zijn eere, ja zijn Godheid roofden. Van zijn ‘Nieuw Licht’ wilden zij niet weten. Toen hij desniettemin volhardde, vond hij bepaalden tegenstand allereerst in zijn eigen huis. Peinzende toch op middelen om zijn overtuiging te verbreiden en den godsdienst te hervormen, stond het weldra bij hem vast, dat men terugkeeren moest tot de gedragslijn der eerste Christengemeente. Er moest weder zijn een leven van onderlinge liefde en van broederzin. De GEMEENSCHAP moest weder worden ingevoerd. Allen die geloofden moesten bijéén zijn, en alle goederen gemeen hebben; het moest weder zijn één hart en één ziel; niemand mocht zeggen, dat iets van hetgeen hij had zijn eigen was, maar alle dingen moesten allen gemeen zijn. Doch zijn eigen vrouw wilde niets daarvan weten; zij wilde met zoo'n dweper, die zijn huisgezin ter wille van inbeeldingen verwaarloosde, niet langer samenwonen, en de zonen schaarden zich aan de zijde der moeder.

Van huis en schuit uit Puttershoek verdreven, vond Stoffel Muller echter een bepaalden geestverwant en wel te Waddinxveen. Wij noemen schout VALK. Ook deze was door dergelijke gevoelens als Stoffel Muller bewogen. Hij was meer nog dan deze een mijmerende, droomende natuur. De grondtoon van zijn leven was, dat hij de komst van Jezus op aarde

verwachtte en de stichting van diens rijk op aarde verbeidde. Daarvoor moest men zich inrichten als de eerste Christengemeente, in gemeenschap van hart en ziel. De omgang met den turfschipper uit Puttershoek had hem in die begrippen versterkt, en Valk had die denkbeelden in zijn omgeving verbreid. Ook te Warmond had hij enkele geestverwanten gekregen. Zijn aanhangers te Waddinxveen waren echter in den regel arme daglooners, die door de boeren niet eens gaarne in dienst werden genomen, omdat zij zulke sterk afwijkende godsdienstige opvattingen beleden. Zij konden hun brood bijna niet verdienen. Schout Valk hielp hen echter en stelde zijn huis en tafel voor zijn geloofsgenooten open. Dit alles wekte echter in het dorp opzien en ergernis. Een deputatie uit den kerkeraard kwam Valk over die geestdrijverij onderhouden. Men maakte hem opmerkzaam, dat het burgemeesterschap over het dorp hem zou ontgaan, maar Valk antwoordde slechts: 'Weet gij niet, dat Jezus het arme en onedele heeft uitverkoren, en dat al wat wij aan den minsten zijner broederen doen door den Heer gerekend wordt aan Hem te zijn gedaan?' Het gevolg was dan ook, dat het burgemeesterschap hem ontging en dat een ander tot schout werd benoemd. Valk had het geluk door zijn eenvoudige vrouw in alles nagevolgd en gesteund te worden; zij was een iets oudere zachte vrouw, die slechts van tijd tot tijd het hoofd schudde, als haar man naar haar inzicht te vèr ging.

Tot hem nu, die sinds zijn ontzetting uit het schoutambt eene andere kostwinning moest opzoeken, was Stoffel Muller gegaan, met het voorstel, te zamen in Amsterdam zoogenaamde bovenlandsche aken te koopen, deze te Puttershoek te sloopen en voor afbraak te verkoopen. Muller meende, dat op die wijze aan vele handen werk en brood kon worden verschaft. Om dat plan ten uitvoer te brengen, gingen nu beide mannen naar Amsterdam en vertoefden dáár in de schippershuizen.

In de harten dier schippers worden altijd sterk godsdienstige overtuigingen gekoesterd. Het eenzaam verblijf op het water kweekt den band met het onzienlijke aan. De gesprekken te Amsterdam liepen dus over dergelijke onderwerpen. Te meer: daar juist eenige Duitschers, veertig in getal, in Amsterdam waren aangekomen, om met vrouwen en kinderen naar Noord-Amerika te gaan, en zich aan te sluiten aan de godsdienstige

communistische kolonie ‘Harmony’, die door Rapp reeds in 1803 aldaar was gesticht. Deze kolonie verhuisde in het jaar 1814 naar het Wabash-dal in Indiana, en werd in de jaren 1816 en 1817 vergroot door een toevoer van 130 gezinnen uit Wurtemberg.[1)] Een deel dier gezinnen had den weg over Amsterdam genomen. Muller en Valk vertoefden een avond opzettelijk met die godsdienstige landverhuizers, en werden door die gesprekken versterkt in hun opvatting van de toepassing der denkbeelden van gemeenschap, en van de verwerkelijking hier op aarde van een Godsrijk van vrede en liefde.

Doch van meer beteekenis was voor Stoffel Muller en Valk het feit: dat zij te Amsterdam in aanraking kwamen met een jonge dertigjarige vrouw, die een grooten invloed op beider denkwijze zou hebben, en bijna een profetes der secte zou worden, wij noemen MARIA LEER.

Zij, die in de geschiedenis de Engelsche godsdienstig-socialistische beweging hebben gevolgd, herinneren zich zeker de figuur van Anne Lee, de stichtster in 1774 der secte van de Shakers in Amerika. Enkele van de trekken dier bezielde vrouw zijn ook te vinden bij de arme Edamsche wees-dochter, die, op twintigjarigen leeftijd, in Mei van 't jaar 1808, het gesticht te Edam verliet, waar zij elf jaren had doorgebracht. In die elf jaren had zij een mengeling van godsdienstige rechtzinnigheid (erfenis eener Duitsche moeder) en van wereldsche schranderheid aan den dag gelegd. Zij had getoond verstand en vindingrijk vernuft aan warmte van hart te paren. Maar haar handigheid, haar alles braveerende onversaagdheid had zij, in haar eerste jeugd, zoowel voor het kwade als voor het goede weten te gebruiken. Eerst na veel smartelijke ondervinding en veel zelfverwijt boog zij vóór-goed de ziel tot God. Na het vertrek uit het weeshuis had zij geen andere keus dan als dienstbode zich ergens aan te bieden. Doch een ware geloofsijver verteerde haar nu, en zij legde zich zelve de taak op, om, waar zij diende, tevens voor het Godsrijk te werken. De lieden, die haar, op haar knap en rein voorkomen, in dienst namen, wilden hier echter niet van weten, vonden haar lastig en zonden haar weg. Zij ging getroost

1) Zie mijn boek ‘De Socialisten’, deel II, tweede druk, pag. 384, en Karl Knortz ‘die Christlich-Kommunistische Kolonie der Rappisten in Pennsylvanien’ 1892, pag. 8.

weder verder, doch gaf haar voornemen niet op. Zij liet niet af den Heer op haar wijze te dienen; vooral toen zij geestverwanten op allerlei 'oefeningen' gevonden had. In haar gedenkschriften beschrijft zij die jaren van haar dienstbaarheid. Een avontuurlijk leven, vol afwisseling, rijk slechts aan kansen van verleiding en van beproeving. Meestal is zij in Amsterdam. Nu eens houdt zij zich bezig met stop- en naaiwerk, dan weder kan zij geen anderen dienst krijgen dan in ponshuizen; rakelings ontsnapt zij het gevaar van in een bordeel te Utrecht terecht te komen. Doch zij blijft rein, en vast in haar geloof, vol bekommering over de zonde dezer wereld, een ijveraarster voor den Heer. Zóó heeft zij haar eerste ontmoeting met Stoffel Muller, en dat samentreffen beslist voor haar leven. Zij kreeg door hem dien anderen blik op 'de zonde', waardoor de zonde opgenomen wordt in het wereldplan van God. 'Wij moeten - zoo zeide Muller tot haar - ons niet afmartelen met murmureering over de zondigheid der menschen en de bedorvenheid onzer natuur; want er valt niets te bedillen aan Gods werk.' Een onwederstaanbare kracht trok haar tot Muller. Wat ook haar vrienden en vriendinnen zeiden: zij ging met hem mede. En van dat oogenblik af was zij haast de leidende en bezielende geest van dien sectaris. Zij vooral achtte het bedrijf der gewone wereld zoo nietig; zij trad tegen het egoïsme op, waar het zich ook vertoonde. 'Menschen - zoo zeide zij - wat zou het gelukkig zijn, als de koophandel eens een einde nam en de één voor den ander uit liefde wat over had!' Ook in het godsdienstige was zij altijd de radicaalste der radicalen. Op den avond vóór het sterven, later, van Stoffel Muller, zien wij haar zelfs zich de hoop ontzeggen van een persoonlijk terugvinden in de eeuwigheid: 'Men doet God te kort - zoo liet zij zich ontvallen - als men het schepsel een eeuwig zelfstandig voortbestaan toeschrijft, want dan zou Hij ophouden alles te zijn. Ook ons-zelven doen wij zoo te kort. Want onze geest is leengoed en keert tot God terug. Bij Hem terecht gekomen, is die geest een deel der Godheid en houdt stand in het eeuwige leven, dat Hij zijn schepselen inblaast. Als ik mij zelf zoek, dan ben ik niets; maar in God voel ik mij als Paulus en vermag ik alles.'

Toen nu Stoffel Muller en Valk te Amsterdam gereed waren gekomen met den aankoop van drie aken, voer Muller, verge-

zelddoor Maria Leer, met die schuiten langs Sloten, over het Haarlemmermeer en de Kromme Gouwe, naar Waddinxveen. De tocht had twee dagen en twee nachten geduurd. Valk wachtte hen reeds op in zijn woonplaats. Aldaar was zekere beroering en opwinding onder de geestdrijvende volgers van Valk. Een uit hun midden was gestorven en zou dien dag begraven worden. Allen waren dus te zamen gekomen. De vrouw van den gestorvene was in dien kleinen kring bekend als met profetische gaven te zijn bekleed. Zij had reeds voorzegd, dat Stoffel Muller en een vreemde vrouw met palmtakken in de hand de lijkstatie van haar man zouden vóórgaan. Zóó moesten Muller en Maria Leer hier bij de uitvaart verwijlen en aan het begrafenismaal aanzitten. Te zamen werden zij door de broeders en zusters geëerd. Tooneelen van geestvervoering hadden plaats. Van dat oogenblik af beschouwden Muller en Maria Leer zich als gehuwd, man en vrouw; al de anderen eerbiedigden dit, al mocht Valk's vrouw nog wel eens weder het hoofd schudden.

En nu, nadat die begrafenis voorbij was, konden Stoffel Muller, Valk en Maria Leer de lijnen trekken der vaste BROEDERSCHAP, die zij wilden oprichten.

Het besluit was, dat men die broederschap eerst te Puttershoek zou vestigen. In die broederschap zouden, evenals bij de eerste Christenen, alle goederen gemeen zijn. Het echtpaar Valk, dat welgesteld was, toonde zich bereid al wat het aan bezittingen en geld bezat af te staan. Er werden voorts enkele regelen gesteld, bijvoorbeeld over de kleeding. Zij zouden een gelijkvormige kleederdracht aannemen ter wille ook der uiterlijke gelijkheid. Men zou zoo spoedig mogelijk met de aken weggaan, en te Gouda de meeste benoodigdheden aanschaffen. Aldus werd gedaan. Doch reeds ondervonden zij, bij den aankoop te Gouda, allerlei toeloop en bekijk, en werden zij door het ruwe volk gehinderd. Zóó kwamen zij te Puttershoek aan, waar zij op de scheepstimmerwerf van Willem Visser - een vriend en geestverwant van Stoffel Muller - voet aan wal zetteden. Een groote hoop volks kwam echter op de beên. Alles liep uit. Er ontstonden woordenwisselingen. Stoffel Muller en de zijnen werden voor vrijdenkers en dwepers uitgemaakt. Hij kreeg reeds een slag op het gelaat - doch sloeg niet terug: ‘Wat heb ik u misdaan, waarom slaat gij mij?’ was

slechts zijn bescheid. De veldwachter moest de menigte uitééndrijven; hij ontving tevens den last den aangekomenen te zeggen, dat zij, daar zij de orde stoorden, Puttershoek moesten verlaten. Er zat niets anders op, dan dat zij met hun aken midden op de Maas gingen liggen. Zij bleven dus in de schepen overnachten. Doch den volgenden dag moesten zij wel aan land om levensbehoeften te koopen. Maria Leer werd toen aangehouden, en, daar zij geen papieren had, werd zij aan den Dordschen wal voorloopig achter slot gezet, om naar haar laatste woonplaats, Amsterdam, te worden vervoerd.

Toen zij weder op vrije voeten kwam, ijlde zij naar Waddinxveen, waar Stoffel Muller en Valk reeds bijéén waren. Aan huis bij Valk waren het gewoel en de beweging toegenomen. De geloofsijver der nieuwe bekeerlingen steeg in warmte. Een nieuwe aanhanger, ARIE GOUD, weerde zich vooral met zijn vrouw. Deze wierp zich op tot handhaver van de tucht en wilde geheel en al den Christelijken eenvoud herstellen. Al wat naar weelde of verfraaiing zweemde moest verwijderd worden. Hij duwde de matten van den vloer, rolde de gordijnen van de ramen op, keerde spiegel en schilderijen het achterste voren. Dit alles wekte slechts te meer de ergernis der overige dorpsgenooten op. Overigens werd nu, daar van alle kanten tegenstand kwam opzetten, de broederband der ‘Nieuw-Lichters’ nog hechter saâmgetrokken. Muller en Maria Leer, Valk, Arie Goud en hun vrouwen legden de handen plechtig inéén, en beloofden voort te gaan in deze broederlijke samenleving, die de eerste Christengemeente weder zou doen herleven. Er zou geen verschil zijn van rijk of arm, van rang of stand. De goederengemeenschap zou een eerste wet wezen. Werkelijk brachten de welgestelden wat zij hadden. Valk legde den sleutel van zijn geldkist op tafel, zeggende : ‘die den armen geeft, leent den Heer.’ Juffrouw Valk deelde haar welgevulde linnenkast, die zij bij haar huwelijk als uitzet had medegebracht, aan de armen uit. Om der gelijkheids-wil verscheen zij in niet veel meer dan een ochtendgewaad, en zat zij dag aan dag haar japonnen ten behoeve der arme zusters in jakken te veranderen. Een aantal onvermogenden en armen sloten zich nu bij hen aan. In het huis van Valk verdrong men zich. Er was steeds rumoer vóór zijn deur.

De overheid liet hen nu niet geheel begaan. Aan Valk werd

aangezegd, dat allen, die niet tot zijn huisgezin behoorden, zich moesten verwijderen. Toen daaraan geen gevolg werd gegeven, werden Stoffel Muller, Valk, Arie Goud en Maria Leer te Gouda gevangen gezet. Spoedig echter werden zij weder vrijgelaten. Men kwam weder te zamen te Waddinxveen bij Valk. De nieuwe broederschap won in al de omliggende plaatsen hier en dáár aanhangers. Te Polsbroekerdam, te Warmond, te Boskoop won men vrienden. Doch de groote zaak was, dat die broederschap nu aan den arbeid moest gaan, om gezamenlijk den kost te verdienen. Stoffel Muller en Maria Leer werden uitgezonden, om te onderzoeken waar en wat men het best zou kunnen arbeiden. Het scheen hun toe, dat een vestiging te Polsbroekerdam wel slagen kon. Men kon dáár een boerensteê koopen, die zeven huisgezinnen kon bergen. Er was echter voor dat alles geld noodig, en wederom werd een beroep gedaan op Valk en zijn vrouw. Deze lieten een zeil spannen voor hun deur, en verkochten in 't openbaar alles wat zij nog aan weeldevoorwerpen hadden. Een oogenblik schoten moeder Valk de tranen in de oogen, toen de gouden oor- en halssieraden van haar moeder werden geveild, doch Valk, die altijd vast de wederkomst van Christus verwachtte, troostte haar met de woorden, dat het toch niet voegen zou den Heiland met dien opschik tegemoet te gaan. Zóó gingen dan, gesteund door dat geld, verscheidene gezinnen naar Polsbroekerdam. Doch de verwachtingen, die men van een arbeid aldaar had gekoesterd, werden niet vervuld. Overal werden de Nieuw-Lichters geweerd. Zij konden geen daggeld verdienen, al stonden er uitgestrekte aardappelenvelden om te rooien, rijk geladen boomgaarden om te plukken. De toestand werd onhoudbaar. Het geld, dat men bezat, teerde weg. Men moest iets doen. Toen bedacht Stoffel Muller het volgende. ‘Laten wij - zoo zeide hij - ZWAVELSTOKKEN maken. Daar kunnen vrouwen en kinderen ook aan meêhelpen.’ Zoo gezegd, zoo gedaan. Na weinige dagen zaten zij allen in een schuur te werken, waar zij, als in een geregelde fabriek, met doelmatige arbeidsverdeeling, zwavelstokken vervaardigden. Hadden zij zekeren voorraad bijeen, dan werden enkelen uitgezonden, om op het platteland het artikel te verkoopen. Het was nog de goede tijd voor dien handel, daar ‘de lucifer’ nog niet was uitgevonden. Het slijten van het artikel ging dus gemakkelijk van de hand. De verkoopsters,

in haar reeds eenigszins van het gewone afwijkend gewaad, half weggescholen onder de op rug en schouders opgetaste en langs de zijden afhangende zwavelbossen - een zonderlinge, doch schilderachtige verschijning - vonden overal afzet. Een geestverwant uit Leiden, zekere Hendrik van Dijk, kwam bij de vrienden te Polsbroekerdam en bracht een schuit voor hen mede. Met gejuich werd het geschenk ontvangen. De boot werd beladen met die zwavelstokken en thans kon men veel gemakkelijker het product afzetten. Langs den Vliet voer men naar Oudewater, van daar naar Gouda, Leiden of Rotterdam. Men was nu eens te Schoonhoven, dan te Warmond. En van alle kanten bracht men van geestverwanten wat mede in het bootje. Als een broeder ergens de slacht had, gaf hij een goede bezending worst of spek mede voor de broeders in Polsbroekerdam.

Aldus leefden zij voort: toen zij weder in vijandelijke aanraking kwamen met de burgerlijke overheid. Het beginsel der broederschap was de herstelling der eerste Christengemeente. Als zoodanig stoorde men zich niet aan de burgerlijke wetten. Huwelijken vóór de broederschap werden dus gesloten - men heeft het gezien in het voorbeeld van Stoffel Muller en Maria Leer - met voorbijgang van den burgerlijken stand. Maar ook aan de conscriptie, de oproeping voor de militie, werd niet door hen voldaan. Ten einde op dat stuk hun kinderen vrij te waren, werd ook de geboorte van kinderen niet aangegeven. Dit gaf reeds hier en daar botsing. Toen Maria Leer van een dochter bevallen was, gaf zij het kind niet aan. Te Utrecht werd zij deswege door de overheid onderhouden, doch zij werd met een berisping vrijgelaten. Weldra echter zouden zij scherper worden behandeld en wel te Dordrecht. De nederzetting toch te Polsbroekerdam kwam tot een einde, omdat het huis, waarin zij vertoefden, werd verkocht. Daar zij nu geen vaste woning hadden, kochten zij een oude bovenlandsche aak, en richteden die in als drijvende woning. Zij stevenden met dit vaartuig den Dordschen kant uit en bleven liggen in de Krab. Bij laag water waren daar boomstronken uit te graven en klein te maken, bij hoog water zaten ze allen boven op de aak aan het bewerken van zwavelstokken. Kwamen er uit nieuwsgierigheid lieden tot hen met schuitjes, dan verkondigden zij hun nieuwe leer. Dit gaf echter opschudding. Geheel Dordrecht

gewaagde van die zonderlinge lieden. De justitie bemoeide zich er mede. Termen, om hen te arresteeren, werden spoedig gevonden. Stoffel Muller, Maria Leer, Valk en Arie Goud met hun vrouwen werden voor den rechter gebracht. Zij werden tot zes jaren tuchthuisstraf veroordeeld, vooral wegens hun antwoorden, waarin de rechtbank beleediging der rechterlijke macht zag. Van dit onbillijk vonnis kwamen zij in hooger beroep in den Haag. Een jong advocaat - die Maria Leer bij Anne Lee vergeleek - kon hen wel is waar niet vrijpleiten, doch ditmaal werden alleen Stoffel Muller, Valk en Maria Leer tot gevangenisstraf veroordeeld, en wel voor den tijd van één jaar.

Toen zij allen weder vrij kwamen in het jaar 1822, bleek het, dat, bij de gevangenschap der hoofden, de meeste broeders en zusters zich te Puttershoek gevestigd hadden op het erf van den scheepsmaker Visser. Derwaarts gingen nu ook Stoffel Muller, Maria Leer en Valk. Zij konden er een huis verkrijgen, knapten hun aak op, en wisten nog een oude hoogaarts en later een tjalk te koopen. Zij zouden die booten weder met zwavelstokken beladen en daarmede naar Noord-Holland, Friesland en Groningen gaan. Die reizen waren voor de broederschap voordeelig en brachten werkelijk eenige bevredigende inkomsten op. Vooral Stoffel Muller en Maria Leer wisten met beleid die schippersreizen te volvoeren. Het was overigens van 1822 tot 1823 een harde, strenge winter. De kleine gemeente te Puttershoek kweet zich van den plicht der barmhartigheid, door aan alle armen soep uit te deelen. Overigens waren er echter, tijdens de afwezigheid van Stoffel Muller, soms kleine oneenigheden in den kring. Valk, die de tucht moest bewaren, bleek daartoe buiten machte. Hij mijmerde te veel over de volgens hem spoedige terugkomst van Christus. In zooverre gevoelde hij zich niet geheel eensgezind met de anderen. Daar ook hij een kleinen aanhang had, besloot hij Puttershoek te verlaten. Hij kocht zich een huis aan het Woerdensch Verlaat - den uithoek der provincie Utrecht, een oord toenmaals vrij onbereikbaar en aangeduid als het endje der wereld - en ging met zijn vrouw dáár voorloopig de komst van Christus en de stichting van diens rijk op aarde afwachten. Enkelen, die het met hem eens waren, voegden zich bij hem, en bleven dáár het zwavelstokken-bedrijf voortzetten. Valk's plaats werd bij de overigen door Arie Goud waargenomen. Doch ook

dezen besloten te verhuizen. Er werd een scheepstimmerwerf gekocht en derwaarts trok nu de eenigszins in getal verminderde broederschap.

Te ZWIJNDRECHT organiseerde zich de gemeente voor goed.

Het erf, waarop men zich vestigde, was vrij groot. Een houten zaal voor alle gezamenlijke handelingen werd er door hen opgericht. Want Stoffel Muller, op een zijner tochten naar Amsterdam, te Schellingwoude in het ijs besloten, had dáár het oog geslagen op een in onbruik geraakte danszaal, had die gekocht, afgebroken, in zijn schip verpakt, en nu te Zwijndrecht voor hun aller doeleinden opgesteld. Voorts kochten de gebroeders Visser, die van de ouderlijke erfenis hun deel hadden ontvangen, een oud, op stroom liggend Rhijnschip, een zoogenaamden Keulenaar. Dit gevaarte werd op rollen op de werf getrokken en naast de danszaal geplaatst; het ruim van het schip werd tot slaapplaats ingericht, met dien verstande, dat in de ruimte, waar mannen en vrouwen sliepen, een scheiding voor de twee seksen werd aangebracht; met het krieken van den dag stond men op, en die het eerst ontwaakte, wekte de anderen. In de aangekochte danszaal werden dan alle maaltijden gehouden. Nadat de morgenzang was gezongen, werd door één hunner, elk op zijn beurt, een uit eigen hart geweld gebed uitgesproken: daarna werd het ochtendbrood genuttigd. Gezang en gebed openden en besloten den maaltijd. Onder elken maaltijd werd door een der broeders een kapittel uit den Bijbel gelezen, dat aanleiding gaf tot godsdienstig gesprek. Iederen avond werd, na het einde van den arbeid, een soort van godsdienstoefening gehouden. Overtredingen en misstappen van een broeder of zuster werden dan ernstig en rondborstig bestraft, en er werd gezamenlijk een boek gelezen en besproken; soms ook kwamen de gemeenschappelijke belangen der broederschap ter sprake. Ofschoon des Zondags de arbeid stil stond, en een godsdienstoefening onder leiding van Stoffel Muller of Arie Goud gehouden werd, waren in beginsel hun alle dagen gelijk. Doop en avondmaal achtte men onnoodig en voor den waarachtigen Christen verouderde ceremoniën.

Stoffel Muller was natuurlijk het hoofd der Broederschap. Door enkele kleine geschriften gaf hij vastheid aan de door de gemeente te belijden religieuse overtuigingen. Enkele daarvan werden gedrukt. Bekend zijn van hem een tractaatje over

'*de ware Grondwet*', waarover later, en een geschriftje getiteld: '*het eeuwig Evangelie* gegrond op de eeuwige onveranderlijke natuur van God.' In de voorrede van het tweede boekje gaf hij een richtsnoer van zijne godsdienstige opvatting aan: 'Wij weten - zoo zegt hij - dat het waarheid is, en wel die waarheid welke naar de Godzaligheid leidt; welk niet krachteloos is, maar een iegelijk, die ze aanneemt, dadelijk verlost van de zonde, en in staat stelt om rechtvaardig en godzalig in dezen tegenwoordigen boozen tijd te leven; - een tijd, waarin Paulus' woorden 2 Timotheus III vervuld worden; een tijd, waarin men kunstig verdichte fabelen in plaats van Evangeliewaarheid heeft nagevolgd; - dewijl men leert, tegen den hoofdinhoud van het Evangelie, dat God de zonden noodzakelijk straffen moet, daar toch het Evangelie een blijde boodschap is die al den volken wezen zal. En uit die fabel is van zelf een andere voortgevloeid, te weten, dat Jezus God met ons zoude verzoenen, alsof de Vader ons niet anders lief heeft dan om Jezus' wil, daar toch de zending van Jezus juist een bewijs is, dat God ons reeds lief had, toen wij nog zondaars waren....'[1)]

De broederschap kreeg nu in Zwijndrecht nog al belangrijke aanwinsten van lidmaten. Wij vermelden Ketel, een welgestelden bakker uit Krommenie, die met zijn vrouw aankwam en een bakkerij en een winkel bij hen vestigde. Dan een schoenmaker uit Middelburg, Heystek, die met vrouw en kinderen zich bij hen voegde. Ook een oud-Indisch ambtenaar ging onder hen wonen. Maar de belangrijkste aanwinst was deze, dat omstreeks het jaar 1830 de familie Mets uit Vlissingen tot hen overkwam. De heer Mets had in Vlissingen een zeer goed bekende chocoladefabriek. Door de denkbeelden van Stoffel Muller gewonnen, verliet hij Zeeland, en vestigde hij zich met vrouw, kinderen, knechten en meiden, te Zwijndrecht. Hij bracht nu zijn chocoladefabriek aldaar over, plaatste die op eenigen afstand van de werf, en gaf al dadelijk een som van drie duizend gulden aan de gemeenschap.

1) Zie het boekje: 'Zwijndrechtsche en Groninger Godgeleerde wetenschap, aan de studenten in de theologie.' 's Gravenhage 1842, p. 16 en volgende. Dit boekje is anoniem uitgekomen, doch is geschreven door A. Capadose. Vergelijk L.H. Wagenaar. 'Het Réveil en de Afscheiding, bijdrage tot de Nederlandsche Kerkgeschiedenis van de eerste helft der XIXde eeuw.' Heerenveen, 1880, pag. 143-145.

Er waren dus op Zwijndrecht twee gestichten der Nieuwlichters: het ééne werd gevormd door de werf, waarop de oude danszaal en de Keulenaar waren gezet, het andere grensde aan de chocoladefabriek; het eerste heette *Welgelegen* en het andere *Zomerzorg*.

De uitbreiding, die de broederschap door de toevoeging van nieuwe en welgestelde leden ontving, oefende echter eenigen invloed uit op de oorspronkelijke afspraak en overeenkomst, waarbij in 1816 de wijze van zijn der broederschap was opgericht. Bij dat eerste onderling contract was bepaald, dat, op het voorbeeld der eerste Christenen, al het ingebrachte goed gemeenschappelijk zou zijn. Tegen dezen absoluten regel werden door Ketel, Heystek en Mets bezwaren gemaakt. Zij wezen er op, dat te veel armen en behoeftigen zich bij hen aansloten, eenvoudig om te kunnen deelen in de rechten van het contract. Zij deden dus het voorstel, dat de rechten der gemeenschap zich niet verder moesten uitstrekken, dan tot het deel in den arbeid en de daaruit voortvloeiende verdiensten. In dien zin werd dan ook een nieuw contract opgemaakt, hoewel enkele andere leden, bij voorbeeld Maria Leer, sterk daartegen waren.

Op die wijze leefde en werkte men in de gemeente te Zwijndrecht. De geregelde arbeid bracht welvaart aan. De verkoop der chocolade - in pakjes, rood gemerkt met enkele en dubbele kapitale A's, en net versierd met het Zeeuwsche wapen, een leeuw zwemmend op de baren - ging vrij goed van de hand; veel broeders en zusters vonden daarbij den kost; enkele leden, zooals ook Maria Leer, waren steeds op weg, in de dorpen van Zuid-Holland en Zuid-Beveland, om ze te verkoopen. Er kwam zoodoende zelfs eenige weelde. Men leefde in vrede met de buitenwereld. Slechts op twee punten kwam men van tijd tot tijd in conflict met de overheid: de aangifte van geboorten en de aanmelding voor de militie. Eigenlijk liepen beide punten in één questie te zamen. Want men gaf de kinderen als zij ter wereld kwamen niet aan, juist om onzekerheid van ouderdom voor hen te verwerven, dus het invallen van den 18jarigen militieplichtigen leeftijd voor de zonen eenigszins onbekend en duister voor het onderzoek te maken. Zij werden deswege natuurlijk lastig gevallen. De regeering wilde niet treden in hun godsdienstige opvatting, die krijg een gruwel achtte. Hun gemoedsbezwaren werden niet erkend. Drie hunner jongelingen,

die niet opgekomen waren voor de loting, werden met geweld gehaald en naar het militaire detentiehuis te Leiden gevoerd. Zij werden zeer hardvochtig behandeld; één hunner bezweek zelfs, naar men zegt, onder de dagelijksche marteling, biddend, zooals men verhaalt, voor zijn beulen. Toen deed professor Tydeman een stap bij koning Willem I ten hunne gunste, en na dat tijdstip werd de behandeling der regeering zachter. De Zwijndrechtsche lotelingen werden in hun conscriptietijd met ander werk, dan met het oefenen in den wapenhandel, bezig gehouden.

Nog op een ander punt bleven zij aanstoot geven aan de wereld: te weten door hun opvatting van het huwelijk.

Zij eerbiedigden niet de verbinding en ontbinding der huwelijken door de burgerlijke wet. Alleen die huwelijken waren volgens hen werkelijke huwelijken, die vóór de Broederschap gesloten werden. Zij bedoelden dus GEESTELIJKE HUWELIJKEN, met voorbijgang van den burgerlijken stand. Zij stonden hierbij op het standpunt der Labadisten, die ook aangenomen hadden, dat de burgerlijke wetten voor het huwelijk niet het eerst in aanmerking kwamen, dat voor een huwelijk alleen deze voorwaarde moest worden gesteld, dat beide personen begenadigd en wedergeboren moesten zijn, omdat anders de echt niet heilig kon wezen, en een geloovige geen juk moest aandoen met een ongeloovige.[1)] Stoffel Muller had dan ook - hoewel zijn eigen vrouw nog leefde - zulk een huwelijk gesloten met Maria Leer. Enkele regelen waren door de broederschap verder gesteld. Er mocht geen huwelijk gesloten worden dan op 24jarigen leeftijd; de toestemming der gemeente was een eerste vereischte. Werden er dan tegen de huwelijksverbintenis door de gemeenteleden geen geldige bezwaren ingebracht, dan werd het jonge paar, in tegenwoordigheid van allen, door Stoffel Muller of Arie Goud in de vroegere danszaal toegesproken en hun het trouwformulier voorgelezen. Bijzondere nadruk werd er op gelegd, dat God den man had gesteld tot hoofd der vrouw, opdat hij haar met verstand leiden zou. Beiden moesten natuurlijk standvastig in de Waarheid staan. Zoo was de theorie. En Stoffel Muller hield zich getrouw daaraan, en wekte ook in het huwelijk op tot eerbaarheid en reine zeden. Maar de wereld vertelde gansch andere dingen van hen. Overal werd gemom-

1) Zie H. van Berkum, de Labadie en de Labadisten, 1851, deel II pag. 15, 16 en volgende.

peld dat de Zwijndrechtenaars, nevens goederengemeenschap, gemeenschap van vrouwen hadden ingevoerd. Het gezamenlijk slapen in het schip, den Keulenaar, gaf natuurlijk aanleiding te-over tot al die gezegden. En vrij zeker is het, dat werkelijk een gedeelte van de gemeente die gemeenschap der vrouwen wilde toepassen. Zoolang Stoffel Muller leefde werd echter aan dien drang weêrstand geboden.

Doch Muller's leven spoedde ten einde. Voor hem zelven zou dit niet een ramp zijn. Want het werd reeds hier en daar zichtbaar, dat hij zijn zedelijk overwicht met eenige moeite handhaafde. Van tijd tot tijd murmureerde men. Men zette Arie Goud tegenover hem. En de aanleiding was dan meestal zulk een ‘huwelijk’. Zoo had Willem Visser willen huwen met een vrouw, die men niet goed voor hem achtte. Muller, aangezet door Maria Leer, had het willen tegengaan, doch ten slotte zich moeten onderwerpen. Toen was hij - het was in 1832 - om zich tegen de verdrietelijkheden te verzetten, weder met Maria Leer uit varen gegaan; hij was, daar hij zaken te Duisburg en te Mühlheim te vereffenen had, de Merwede en de Waal met zijn schip opgegaan. Doch hij gevoelde zich reeds ziek. Latere berichten zeggen dat hij een aanval kreeg der toen in Europa rondwarende cholera. Loevestein werd nog voorbijgevaren. Maar te Varik liet men het anker vallen. Stoffel Muller lag te sterven. Maria Leer drukte hem de oogen toe, en begroef hem stil en eenzaam in Varik's kerkhof.

Toen Muller gestorven was, bleef de gemeente wel nog eenige jaren samenwonen, doch een scheuring bleef niet meer uit. De opvatting over de ‘gemeenschap der vrouwen’ schijnt aanleiding daartoe gegeven te hebben.

De twee stichtingen, die te Welgelegen en die te Zomerzorg, schijnen hierover het oneens te zijn geweest. De lieden te Zomerzorg, bij de chocoladefabriek, waar de meest welgestelden woonden, wilden niets daarvan weten, en hielden zich aan Stoffel Muller's leer. De anderen, die in den ‘Keulenaar’ sliepen, waren laxer van moraal. Hoe het zij, na een paar jaren, trokken velen weg, die niet van die gemeenschap der vrouwen gediend waren; enkelen naar Amerika; enkelen naar Valk's gemeente; terwijl anderen - zooals Maria Leer[1] - op

1) Zij heeft geleefd tot 1866, toen de choleraepidemie van dat jaar haar in het Bethlehems-hofje te Leiden wegnam.

zich zelven nu gingen wonen. Zij die wegtrokken, ontvingen hun deel van de inbrengst terug, met een gedeelte van de overwinst. Al waren zij echter niet meer samen, allen bleven zich beroemen ‘Nieuw-lichters’ te blijven.

II.

Zien wij thans wat ons overgeleverd wordt omtrent het zamenzijn en de organisatie dezer lieden in de plaatsen waar zij - in gemeente vereenigd - verblijf hielden.

Wij moeten hoofdzakelijk het oog slaan op Zwijndrecht, ook Waddinxveen nog vermelden, en daarna onze aandacht wijden aan Mijdrecht, waar het deel der gemeente, dat Valk meer bijzonder volgde, en dat in allen geval niets van de vrouwengemeenschap wilde weten, later (na Valk's verhuizing uit het Woerdensch Verlaat) vertoefde.

Omtrent de secte te ZWIJNDRECHT bezitten wij een mededeeling in de *Vaderlandsche Letteroefeningen* van het jaar 1833. Aldaar komt in het tweede deel (Mengelwerk), blz. 582-588, een opstel voor onder den titel: ‘Een bezoek te Zwijndrecht.’ Het is gedateerd uit Rotterdam, Augustus 1833, geteekend door ‘een Spectator’, en geeft een beschrijving van een tochtje naar de gemeente te Zwijndrecht, waarvan men zooveel gehoord had.

Het grootste deel der kleine secte huisde en werkte dáár vooral op de ruime scheepswerf. Omstreeks den etenstijd, tegen 12 uur, kwamen de bezoekers er aankloppen. Zij werden ontvangen door een broeder, die, voor de bezichtiging der werf, van elken persoon een stuiver vroeg. Weldra bevond zich het reisgezelschap in de groote, langwerpige, net betimmerde (vroegere dans-) zaal, alwaar aan de ééne zijde een veertigtal broeders en zusters aan een lange tafel gezeten was, terwijl aan de andere zijde een dertigtal kinderen met een opzichter of meester aanzat. Het was een eenvoudig, sober middagmaal, dat zij genoten: wortelen en aardappelen op grove roode schotels, terwijl in het midden een klein kopje vet of vocht stond. Een friesche klok was in het vertrek het éénige sieraad; op een plank aan den muur, boven het hoofd der volwassen broeders en zusters, stond een groot aantal statenbijbels en oude gezangboeken; voorts waren aan de wanden voorschriften tegen de cholera

aangeplakt, dáár die ziekte toen zeer fel Europa teisterde, en juist vóór eenigen tijd, naar men meende, Stoffel Muller aan de secte had ontnomen.

Bij het begin nu van den maaltijd sprak een der jongere zusters, aan het benedeneinde van den broederlijken disch, een vrij lang gebed uit, op hartelijken en innigen toon. Terstond na het gebed viel het koor van aller stemmen in met een vers uit den 65sten psalm. Daarna stak elk zijn vork in den gemeenschappelijken schotel. Toen werden door de bezoekers gesprekken aangeknoopt met enkele der aanzittenden. Een lid der gemeente, waarschijnlijk een schipper en naar den tongval een Fries, verzekerde, dat het hoofddoel hunner gemeente daarin bestond, de eerste kerk van Christus te herstellen; dat zij zich daarvoor in liefde en vrede hadden vereenigd; dat zich reeds broeders en zusters uit alle gezindheden, Hervormden, Lutherschen, Doopsgezinden, Remonstranten en Roomsch-Katholieken, hier verzameld hadden; dat zij, op hun binnenlandsche scheepstochten als schippers, ijverig naar nieuwe bekeerlingen zochten en daarin niet ongelukkig slaagden. Een ander der aanzittenden, blijkbaar meer fanatiek van aard, nam de gelegenheid te baat, om, onder een vloed van bijbelteksten, een meer stelselmatige uitéénzetting te geven van hun inzichten. Hij ijverde tegen de wereld en haar begeerlijkheden, en maakte een eenigszins scherpe toespeling op de zwierende lokken van een der jeugdige bezoeksters, daarbij het woord van Paulus uit 1 Timotheus II vers 9 aanhalend: ‘Gij zult u geen vlechting des haars maken.’ Hij zette vooral uitéén, dat het ware doel der gemeente alléén bestond in God's wet lief te hebben boven alles en onze naasten als onszelven. Dit nu was, meende hij, bij den tegenwoordigen toestand der maatschappij onmogelijk. Men moest zichzelven geheel en al verloochenen, zijn goederen ten beste van anderen geven, Christelijke volmaaktheid zoeken in een kleinen kring, en anderen daar trachten in te wijden.

Zoo werd er over en weder gesproken. De bezoekers werden nog getroffen door de kinderen, die er allen gezond uitzagen. Zij durfden echter het geduld der lieden niet al te lang op de proef stellen. Bij hun vertrek werden zij, na vriendelijke heilwenschen, uitgeleid en genoodigd nog eens terug te komen. Ook werd hun aangeraden, het tweede nieuwere gesticht, dicht

bij de chocoladefabriek, te bezichtigen. Voorts werd hun ter hand gesteld een klein boekje, ter waarde van 25 centen, uitgegeven door Stoffel Muller.

Het uiterlijk voorkomen der broeders en zusters was niet ongunstig. De meesten waren reeds mannen of grijsaards; enkele jongelingen waren er echter ook. De vrouwen hadden een soort van eenvormig gewaad, namelijk een donkerbruin jak en rok van zeer grove stof; een zwart kapje omsloot het hoofd en liet geen enkele blonde of bruine vlecht van het haar ontsnappen. De gelaatstrekken der vrouwen waren over het algemeen schoon en regelmatig.

Het Rotterdamsche reisgezelschap bezocht nu ook nog het tweede gesticht, bij de chocoladefabriek. Aldaar vond het weder een twintigtal mannen en vrouwen in vrede en rust aan den maaltijd. Het werd er weder met heuschheid en welwillendheid ontvangen, nam weder deel aan het gesprek, doch vernam niets nieuws.

De berichtgever kon dan ook niets mededeelen over de drie geloften van gehoorzaamheid, armoede en kuischheid, welke - naar men elders verhaalde - in deze gemeente weder zouden moeten worden afgelegd. Ook over de meer intieme levenswijze der broeders en zusters, hun eensgezindheid, hun godsdienstoefeningen, den toestand van hun gemeenschappelijk eigendom, zwijgt hij. Slechts over het boekje, dat het gezelschap medenam, zegt hij nog het een en ander. De lange titel luidde dus : ‘De wet van God lief te hebben bovenal en onze naasten als onszelven, *de ware Grondwet*, waaruit de volkswetten moeten worden afgeleid en ingericht, het éénigste middel tot herstelling van het geluk des menschdoms, en het ware geloof aan de waarheid: “alles is uit, door en tot God”: het rechte middel, om die Grondwet, tot heil van het gansche menschdom, in werking te brengen, schriftmatig en naar de ware wijsbegeerte betoogd door Stoffel Muller.’ Deze Muller werd aan het reisgezelschap door een van Zwijndrecht's ingezetenen gekarakteriseerd als ‘de Operateur’. Hij had het bestuur der gemeente in handen gehad, maar was, zooals reeds gezegd, vóór eenigen tijd aan de cholera overleden. De berichtgever vindt het boekje verward en onzamenhangend. Hij deelt echter, gelukkig voor ons, het begin van de voorrede mede. Die aanhef luidt aldus: ‘Geliefden, die dit zullen lezen, wie gij ook moogt

zijn: ik moet u in het begin van dit mijn geschrift herinneren: indien het mocht gebeuren, dat gij eenige gebreken in hetzelve mocht vinden: dat gij vrijheid hebt om mij Christelijk daarbij te bepalen, dat ik met blijdschap en Christelijke onderwerping van u wil aanhooren: doch dit moet gij weten, indien gij tegen den hoofdinhoud, in den titel vervat, iets aan te merken of te verwerpen hebt, dan kan ik niet anders doen, als u aan te zeggen, dat gij u bij den Wetgever aller menschen zelf moet vervoegen.' Er spreekt uit die woorden in allen gevalle een ongewoon zelfgevoel. Verder behelsde het boekje, van bl. 11 tot 17, een opstel met dit opschrift: 'Heldenfeil van J.C.J. van Speijk, uit een godsdienstig oogpunt beschouwd door Stoffel Muller.' Men lette er op, dat, wat de andere Nederlanders in die dagen een heldenfeit noemden, door deze lieden te Zwijndrecht, van hun standpunt, met een woordspeling, werd afgekeurd.

Wat de secte te WADDINXVEEN aangaat, zoo zijn de berichten, die over haar tot ons zijn gekomen, nog spaarzamer. Eigenlijk weten wij van haar - behalve de berichten, dat zij aldaar bestaan heeft - niet veel meer, dan wat men lezen kan in het weekschrift '*l' Européen*', hetwelk de bekende Buchez te Parijs in het jaar 1832 uitgaf.[1)]

In het nommer van 31 Maart van dat jaar (eerste deel bl. 287) nam hij een brief uit Holland betreffend die lieden op. De brief luidde als volgt: 'Sedert een groot aantal jaren hebben wij hier te lande arme lieden, die ten-naaste-bij de beginselen van uw Saint-Simonisten verkondigen. Zij zijn verspreid over de dorpen in de richting van Noord-Waddinxveen en Boskoop; men vindt er enkelen te Warmond, en zelfs te Leiden en te Rotterdam. Zij verzamelen zich in schuren en in oude turfschepen, die niet meer dienst doen, prediken dáár de goederengemeenschap en passen in de praktijk er nog een andere toe: zij weigeren militairen dienst, zingen psalmen, volgen letterlijk de woorden na van veel teksten uit het oude testament, die juist geen navolging noch gehoorzaamheid voorschrijvenzij zijn, in één woord, in alles singulier. Wij hier te lande hebben het gezond verstand, die lieden in volkomen rust te

1) Zie over dat weekschrift mijn boek: 'De Socialisten', deel III, bl. 402.

laten, zonder ons met hun zaken of leerstellingen te bemoeien; met dien verstande echter, dat wij hen wèl aan de verplichting van den krijgsdienst en aan de betaling der belastingen onderwerpen, evenals alle andere medeburgers. Dank zij dit beleid, heeft de secte geen martelaars aan te wijzen, en zal zij, evenals zooveel andere secten, wel uitsterven. Men noemt hen VADER'S GOED, omdat zij beweren, dat - daar alles aan God behoort, en daar God al zijn kinderen gelijkelijk lief heeft - alle goederen, overeenkomstig die beginselen, gelijkelijk moesten verdeeld zijn. Het gebeurt hun wel eens, tot de consequente toepassing van die leer over te gaan, en, ten einde haar in praktijk te brengen, te besluiten tot wat wij stelen noemen; dan komen zij met veel koelbloedigheid en tegenwoordigheid van geest rond-uit vóór den dag met deze hun geloofsovertuiging: - hetgeen niet verhindert, dat zij dan gevangen worden gezet.'

Eindelijk de secte te MIJDRECHT. Over haar bezitten wij, behalve andere mededeelingen, vooral een opstel van den heer E. Cats Wor, die vóór bijna een halve eeuw aldaar zeven jaren predikant was: een opstel, opgenomen in de *Bibliotheek van moderne theologie en letterkunde*, jaargang 1887, deel VIII, blz. 135-143.

Toen de heer Cats Wor te Mijdrecht, zijn eerste gemeente, kwam, vond hij dáár een veertigtal menschen, die op een kleine vervallen buitenplaats samenwoonden. Zij waren afkomstig uit Zwijndrecht of Puttershoek, en hadden dáár tot de secte van Stoffel Muller behoord. Zij waren communisten, die zich voor hun levenswijze beriepen op de woorden van de Handelingen der Apostelen: 'Niemand zeide, dat iets van hetgeen hij had zijn eigen was, maar alle dingen waren hun gemeen.' Van de gemeenschap van vrouwen hadden zij intusschen geheel afgezien. Zij bleven echter één groot huisgezin, waarin ieder de verdiensten van zijn arbeid inbracht. Zij waren glazenmakers, tuinarbeiders, rondventers van allerlei zaken; één van hen was turfschipper. Voorts verdienden zij den kost met jagen, visschen, doozen-plakken en vooral met zwavelstokken-maken. Het volk gaf hun daarom den spotnaam van 'zwavelstokken'. Valk oefende onder hen het opperbestuur uit, en werd door hen als 'Vader' toegesproken. Zijn vrouw maakte voor hen stichtelijke, maar onmogelijke verzen.

Hun geloofsleer was zeer kort: God is liefde voor iederen mensch, zelfs voor den diepst-gevallene. Het leerstuk der eeuwige vergelding werd dus niet door hen aangenomen. Liefde is het éénige, dat God wederkeerig van den mensch verlangt. Liefde tot God brengt van zelf tot liefde jegens anderen. Deze moet strikt naar de voorschriften van Christus, in de bergrede opgenomen, worden uitgeoefend. Den Zondag vierden zij niet. Iedere dag moest den Christen heilig zijn, en werd dan ook gewijd door gemeenschappelijk bijbellezen, driemalen daags, afgewisseld met gebed en godsdienstig gezang. Van doop en avondmaal onthielden zij zich. Gemeenschappelijke maaltijden hadden zij dagelijks. Het rooken van tabak beschouwden zij als zonde. Wanneer iemand hunner stierf, werd hij op het gewone kerkhof begraven, en zongen de anderen, wien droefheid over dit verscheiden verboden was, het 20ste der evangelische gezangen, dat bij hen een geliefd lied was.

Overigens leefden zij, volgens den heer Cats Wor, werkelijk in overeenstemming met hun beginselen. Zij bleven betrachten de leer der liefde. Hoe arm zij zelven waren, nooit kwam een behoeftige zich aan hun woonplaats aanmelden, of er werd hem een welkom toegeroepen, en hij kon aanzitten aan hun soberen maaltijd. Zelfverdediging tegen aanval van vijanden werd, volgens de bergrede, niet door hen toegelaten. De heer Cats Wor was getuige van een voorval, dat hun gedrag teekent. Een hunner, een glazenmaker, liep met zijn glas en gereedschap in een naburig dorp, om te zien, of hij wat kon verdienen; de straatjongens lieten hem echter geen rust, en joegen en drongen hem onder het geschreeuw van: ‘zwavelstok, zwavelstok.’ De aangevallene, in plaats van zich te verdedigen of de hulp der politie in te roepen, bracht in eenvoudige taal zijn aanvallers het onbehoorlijke van hun doen onder het oog. Terwijl hij voortgaande sprak, struikelde hij; zijn gereedschap viel op den grond, al het glas brak rinkinkend op straat. Geduldig raapte hij op wat nog eenigszins waarde had, en zeide slechts: ‘wat hebt gij er aan, om mij, armen man, van mijn klein bezit te berooven?’

Zij wilden dan ook geen wapenen dragen en verzetteden zich tegen de inlijving in het leger door de conscriptie. De turfschipper, een innig vroom man, viel in de jaren na den opstand der Belgen in de lichting. Hij kwam, na zijn oproeping, ter

bestemde plaatse, liet zich als soldaat aankleeden, maar wierp de wapenen weg. Men was met den man verlegen. Hij werd herhaaldelijk gestraft, maar zeide steeds, dat God in hem zou toonen, hoeveel machtiger Hij was, dan zij, die Zijn heilige wetten overtraden. Men plaatste hem later bij de spijskokerij der militairen, waar hij voortreffelijk dienst deed en allerlei oneerlijkheid verhinderde. Toen hij, na zijn diensttijd doorloopen te hebben, als turfschipper in Friesland was, en hoorde, dat er aldaar nog Doopsgezinden van den ouden stempel waren, die eveneens het dragen van wapenen voor zonde hielden, ging hij naar hen toe en vroeg hen, wat zij, die ook zonen van Nederland waren, deden, wanneer hun jongens in de loting vielen. Zij zeiden, dat zij dan geld bijeenbrachten en een plaatsvervanger kochten. Nu eerst ontstak hij in verontwaardiging: 'Wat? gij koopt iemand om een zonde te bedrijven: gij zijt nog slechter dan zij, die zelven de zonde plegen!'

De heer Cats Wor vertelt, dat professor Jodocus Heringa uit Utrecht hen bezocht, en met hen disputeerde over het leerstuk der eeuwige verdoemenis. De professor hield vast aan zijn dogma, en zeide alleen, dat hij hun mildere opvatting van dat leerstuk gaarne zou willen, maar niet kon gelooven, omdat sommige schriftuurplaatsen hem te sterk waren. Zij voegden toen Heringa toe: 'Uw liefdevol hart spreekt zoo: gij nu zijt een mensch, die er niets aan kunt doen; maar God heeft veel meer liefde dan gij, en Hij kan er alles aan doen.'

Over het algemeen klaagden zij over het weinige vertrouwen op God, dat de menschen aan den dag legden. 'De menschen' - zeide één van hen - 'hebben den mond vol van geloof, maar als het te pas komt, helpen zij liever zichzelven op elke wijze, dan dat zij God vertrouwen.'

Zij daarentegen zagen God altijd werken. Zij lazen dan ook geregeld de kranten, omdat, naar hun gevoelen, God in de geschiedenis van het heden voortging zich te openbaren. Na de gebeurtenissen in 1848 te Parijs kwam één hunner ijlings den heer Cats Wor opzoeken met de vraag, wat deze daarvan dacht. De predikant gaf zijn afkeer en vrees te kennen. 'Neen' - hernam de broeder - 'God, die zoolang heeft laten prediken: "hebt elkander lief, niet met woorden, maar metterdaad en in waarheid!", spreekt thans: "Wie niet hooren wil, moet voelen!" Het is het roode paard uit de Openbaring, dat rond-

gaat om te verdelgen, en straks, als de menschen willen luisteren, komt het witte paard.'

De hoogleeraar de Hoop Scheffer deelde mij nog mede, dat ook hij eens - hij meent in het jaar 1844 - de Mijdrechtenaars op hun half-gesloopte buitenplaats bezocht. Hij heeft toen lang-en-breed met hen getheologiseerd en een catechiseerboekje van hen meegebracht, dat hij mij ter hand stelde. Dit boekje heeft tot titel: '*De ware leer der Zaligheid*,' voorgesteld in vragen en antwoorden door W. Heijstek, lid der Christelijke Broeder-Gemeente te Zwijndrecht. Tweede druk, met een hoofdstuk vermeerderd. Gedrukt bij J. de Vos en Comp. te Dordrecht, voor rekening der Christelijke Broeder-Gemeente, 1834.'

De vijftien hoofdstukken van dit werkje behandelen de gewone godsdienstige onderwerpen van zulke boekjes; alles echter is gesteld in zeer milden geest. 'God wil,' zoo heet het op blz. 59, 'dat *alle* menschen zalig worden en tot kennis der waarheid komen, en dewijl niemand Zijnen wil wederstaan kan, zoo zal het ook eens geschieden.' Niet aangenomen worden - zie blz. IX - 'de sombere en met Gods bestaan strijdende gevoelens over den inhoud der zonde, alsof daardoor de onveranderlijke God zoude beleedigd zijn, en de mensch een schuld bij Hem zoude hebben: waaruit is voortgevloeid, dat Jezus zulk een redelooze plaats in het verstand der menschen gekregen heeft, alsof Hij zijn Vader moest voldoen en verzoenen.' Daarentegen wordt de geheele godsdienst teruggebracht tot het beginsel der liefde, en ofschoon nergens rechtstreeks het communisme in dit leerboekje wordt gepredikt, toch krijgt alles een zeer socialistische en nivelleerende tint. Dit begint al dadelijk bij het motto van het boekje, uit Lucas III vers 6: 'alle dal zal gevuld worden, de kromme wegen zullen tot een rechten weg worden, en de oneffene tot effene wegen, en alle vleesch zal de zaligheid Gods zien.' Vooral komt het uit in het tiende hoofdstuk: over den aard en de natuur van het rijk Gods. Ik neem de vrijheid daarvoor uit dat hoofdstuk eenige vragen en antwroorden over te schrijven.

'*Vraag* 10. Wat moet men verstaan door de ongeschiktheid, waartegen de liefde zich aankant?

Antwoord. De verregaande ongelijkheid, die door de vijandschap op den aardbodem bestaat, zoodat een iegelijk maar rijk

en wijs is voor zickzelven, waaruit duizende ongeschiktheden voortvloeien, zoodat diegenen, die het zwaarst op den aardbodem bouwen en werken, het minst van zijne vrucht genieten.

Vraag 11. Wat wil de liefde daartegen?

Antwoord. Zij wil al de bergen van rijkdom, heerschappij en macht en hoogheid onder de menschen slechten, en alle dalen van armoede, verachting en onwetendheid zóózeer verhoogen, dat er gelijkheid kome: zij begint daarmede van zichzelve af, om al wat zij is voor anderen te zijn.

Vraag 13. Indien dit alles eens in uitvoering gebracht werd door de menschen in het gemeen, door een volk of een gemeente in het bijzonder, wat zou daaruit voortvloeien?

Antwoord. Een geheele omkeering van leer en leven zooals deze thans bestaan, zoodat de uitoefening der liefde de vijandschappen en de daaruit voortvloeiende oorlogen geheel te-niet maakt, alle soort van heerschappij doet ophouden; alle verschillende standen van rijk en arm kan zij in haar midden niet dulden; alle koopers en verkoopers worden mede uit den tempel der liefde gedreven.

Vraag 15. Zal er zulk een heerschappij der waarheid en der liefde nog eens op den aardbodem komen?

Antwoord. Gewisselijk, omdat er een God is, die lust heeft in waarheid en gerechtigheid, en Hij almachtig is om Zijnen wil te verkrijgen. Wij zien het uit de trapsgewijze ontwikkeling van den menschelijken geest, om voor zulk een stand vatbaar te worden, en dit wordt bevestigd door al de beelden, gelijkenissen en rechtstreeksche voorspellingen van zulk een rijk op aarde; en de eigenschappen, welke alsdan heerschen zouden, bewijzen ons, dat het vóór ons niet bestaan heeft en nog in 't algemeen niet heerscht. Uit het verlangen van alle heiligen naar den vollen dag van Christus blijkt dit mede.

Vraag 17. Wanneer kan men weten, of dat rijk indeszelfs beginselen reeds al of niet bestaat?

Antwoord. Wanneer in een land een gemeente, hetzij klein of groot, bestaat, die de waarheid heeft, en waar die dingen heerschen, welke te voren aangetoond zijn: en wanneer deze gemeente van alle menschen buiten haar gelasterd, gesmaad en vervolgd wordt, en evenwel standvastig voortgaat met haar vijanden wel te doen en te zegenen: ja, dan is de morgenstond van dien heerlijken dag geboren.'

Door de vriendelijkheid van prof. J.J. Doedes kon ik ook kennis nemen van den eersten druk van dit boekje, welke eerste druk zonder aanwijzing van jaartal verscheen. De tweede druk verschilt slechts van den eersten door de toevoeging van het vijftiende en laatste hoofdstuk ‘Over den openbaren Godsdienst.’ Die openbare godsdienst bestaat volgens Heijstek daarin, ‘om met vrijmoedigheid in het openbaar, zoowel als in het verborgen, onder vijanden zoowel als vrienden, Christus te belijden voor de menschen, en overeenkomstig de Waarheid en gerechtigheid zelven te verkeeren, onder een verdraaid geslacht, en anderen daartoe te vermanen met leer en leven, voorts in alle haat, nijd, laster, spot enz., zijne vijanden lief te hebben en wel te doen, te zegenen en voor hen te bidden en met lijdzaamheid te verdragen, en aan hunne verbetering te blijven arbeiden.’ De zoogenaamde wekelijksche samenkomsten zijn slechts middelen en geen doel. Als de gemeente echter samenkomt, dan is het 't beste, dat twee of drie spreken, en dat er vrijheid bestaat voor een iegelijk om te spreken, indien de waarheid zulks vordert. Achter dit hoofdstuk staan nog enkele losse vragen, bijv. deze: ‘Strijdt het niet tegen het Christendom om leeraren te verkiezen, naar de begeerlijkheid en die door groote en kleine tractementen te onderhouden?’ - ‘Wat moet men van zulke vergaderingen denken, daar de hoogmoed en pracht vooráán zit, en daar de armen achter geplaatst worden?’

De broederband bleek echter voor den kring te Mijdrecht toch niet stevig genoeg. ‘De jongere lieden’ - aldus zegt de heer Cats Wor - ‘traden uit den kring, soms genoopt door liefdebanden, die zich daarbinnen niet lieten knoopen, soms door een meer luchthartige opvatting der wereldsche zaken, soms door een zelfzuchtige neiging, om, hetgeen zij verdienden, te eigen bate te gebruiken.’ Reeds in 1848 was hun getal zóózeer afgenomen, dat zij hun gemeenschappelijk leven moesten opgeven, de buitenplaats verkochten, en in armoede hun verder leven, zonder broederband, moesten voortsleepen.

Omtrent organisatiën in andere plaatsen is ons niet veel ter oore gekomen.

Wij gedachten reeds vroeger de kortstondige nederzetting te Polsbroekerdam. Ook te POLSBROEK hebben zij een korte poos een huis gehad, waar zij een gemeenschappelijk leven

hadden ingericht. Toen hun middelen opgeteerd waren, zijn zij ook dáár uitéengespat en heeft het volkje zich elders verspreid. De naam 'Lieve-vadertjes-goed,' waarmede zij in de wandeling wel eens werden aangeduid, en die kennelijk dezelfde benaming is, die in het weekblad van Buchez omtrent de lieden van Waddinxveen wordt gebruikt, stamt, zegt men, van Polsbroek. Dicht bij Polsbroek ligt SCHOONHOVEN. Ook dáár was later, volgens getuigenis van den predikant A.J. Oort, soms een Nieuw-lichter aanwezig. Overigens werd nog hier en dáár een enkele gevonden in de dorpen van den omtrek van GORKUM, bijv. in Dalem. Mede in Noord-Holland dwaalden enkele Nieuw-lichters rond in de kleine Zuiderzee-plaatsen. Wanneer echter sommigen de secte van Jan Mazereeuw te Opperdoes met de Zwijndrechtsche gemeente in verband willen brengen, dan geloof ik, dat zij zich vergissen. Raadpleeg ik toch het belangrijke opstel, dat de predikant W.C. van Campen over die secte te Opperdoes in het negende deel (1849) van het Nederlandsch Archief voor Kerkelijke geschiedenis van Kist en Royaards heeft geplaatst, pag. 102-112, dan zie ik bij dien Mazereeuw wèl veel overeenkomst met de zoogenaamde afgescheidenen, met dit verschil echter, dat hij de instellingen van doop en avondmaal voor vervallen houdt; maar ik bemerk geen de minste communistische neiging bij hem. Zijn volgers gedroegen zich enkel, alsof zij in het laatste der dagen verkeerden. Zij leefden dus zeer ingetogen. Hun vrouwen droegen nimmer gouden of andere sieraden. Zij gingen zelfs eerst in hunne vrome nederigheid zoovèr, dat zij alles, dat tot opschik in de woningen moest dienen, zooals porseleinen borden en schotels aan de wanden, wegnamen, en hetgeen uit blinkend metaal was gemaakt met zwarte verf overdekten; langzamerhand wist echter vrouwelijke gehechtheid aan geschuurd huisraad over de te ver gedreven eenvoudigheid te zegevieren, zoodat het inwendige hunner woningen toen nog slechts weinig van dat der overige burgers verschilde. Van publieke vermakelijkheden onthielden zij zich geheel, en den Zondag vierden zij met Joodsche nauwgezetheid. Men ziet reeds uit dit laatste, dat de volgers van Mazereeuw niet stonden op het standpunt van Zwijndrecht.

III.

Ons rest nu nog het allerlaatste bedrijf der Zwijndrechtenaars - een daad echter niet eener gemeente, maar van verspreide individuën - te vermelden.

Wij bedoelen hun uittocht en uitvaart naar Amerika.

Sedert het jaar 1848 waren de groepen, als zelfstandige organisaties, uit elkander gevallen. Toch bleven hier en dáár, in dorpen van Zuidholland, de enkele leden dier vroegere groepen aan hun eens gekoesterde beginselen over gemeenschap vasthouden, en in de plaatsen, waar zij woonden, iets afzonderlijks en vreemdsoortigs behouden. Zij stonden in hun omgeving bekend onder den naam van 'Nieuw-lichters'; een naam, waarmede allengs alle 'afgescheidenen' aangeduid werden.

Nu is het zeer opmerkelijk, dat omstreeks het jaar 1863 er een trilling onder die zeer eigenaardige 'Nieuw-lichters', waar zij zich ook bevonden, te bespeuren was, en dat zij, indien het hun slechts eenigszins mogelijk was, op reis gingen en over den grooten Oceaan naar Noord-Amerika, naar de Mormonen, trokken.

Ik heb daaromtrent mededeelingen ontvangen van den heer A.J. Oort, predikant te Zutfen, die dit verschijnsel op één plek kon waarnemen, en mij toestond zijn verhaal in breed eren kring te verspreiden.

De heer Oort was in 1863 predikant te Heukelum bij Gorkum geworden. Aldaar trof hij enkele van die Nieuw-lichters aan. Er woonde namelijk te Heukelum een boer, die met vrouw en kinderen vroeger te Zwijndrecht had geleefd, een volgeling van Stoffel Muller was geweest, en die nu een klein troepje boeren om zich heên vergaderde. Veel bijzonders viel er oogenschijnlijk niet van hen te zeggen. Wanneer ontevredenheid over de ongelijkheid der bestaande maatschappelijke toestanden op zichzelf voldoende is om iemand tot communist te stempelen, dan waren zij communisten. Een organisatie der gemeenschap was echter niet bij hen te vinden. Wel kwamen zij iederen avond samen, maar hun werkzaamheden schenen ingekrompen tot de aandachtige lezing van de krant (*de Nieuwe Rotterdammer*). Overigens scheen hun theologie een soort van zwevend

pantheïsme. De heer Oort herinnert zich nog, dat één van hen, die veel in varkens handelde, en daarom den bijnaam droeg van Teun de Keu, hem eens vroeg: ‘Dominé, gelooft gij niet, dat God evenzoo goed in mijn varkens zit als in mij’ - waarop het den predikant niet veel moeite kostte te antwoorden: ‘Ja, Teun, dat zal wel waar zijn.’ Maar behalve dat vage pantheïsme, trof bij hen nog iets anders en sterk sprekends. Zij geloofden namelijk allen aan den spoedigen ondergang der hedendaagsche huishouding der maatschappij, en voorspelden een vreeselijk Godsgericht, dat over de wereld zou losbarsten. Zij noemden zich dan ook gaarne met een naam, die onder Cromwell vroeger was gehoord en weldra in Amerika beroemd zou worden: ‘de Heiligen der laatste dagen.’ Zij spraken van een nieuw verbond, dat God met de wereld zou sluiten. Stoffel Muller had dit trouwens geleerd in zijn geschrift over ‘het eeuwig Evangelie’, en niet onwaarschijnlijk is het, dat oude herinneringen aan de Labadisten - met hun leer der vier bijzondere en der vier algemeene verbonden[1] - hun door het brein spookten.

De heer Oort had daarover met een van hen, den ouden boer Dirk Exalto (een naam, die in Gorkum's omstreken meer voorkomt), een gesprek, dat hij dadelijk opteekende, en dat dus een echt stukje (curieuse) werkelijkheid bevat.

‘Dominé’ - zei de oude Dirk - ‘weet gij wel, dat de Waarheid (Gods woord, de bijbel) van ons spreekt?’

‘Neen, Dirk!’

‘Maar jong!’ - de oude man was tegen den jeugdigen predikant welwillend, maar niet zeer eerbiedig - ‘gij weet toch wel, dat wij het zevende verbond moeten krijgen?’

Toen de predikant op dit punt zijn onkunde beleed, schudde Dirk het hoofd en zei: ‘Er zijn er zeven, en wij zijn de laatsten. Kijk: God met Adam, dat is één; met Noach, dat is twee; met Abram, dat is drie; met Mozes, dat is vier; met David, dat is vijf; met Jezus, dat is zes; en nu zijn wij de laatsten.’

‘Maar, Dirk, hoe kom je daaraan? Op die manier kan ieder zóóveel verbonden fabriceeren, als hij wil!’

1) Zie H. van Berkum: ‘De Labadie en de Labadisten,’ 1851, deel II, bl. 87 en volgende.

‘Mis, man; nu zie ik, dat gij het Woord niet kent. Of zegt het boek der Spreuken niet (IX : 1): de Opperste Wijsheid heeft haar paleis gebouwd: zij heeft haar zeven pilaren uitgehouwen. Zie je wel, zeven; wij zijn de laatsten.’

Omdat zij hiervan verzekerd waren, bleven zij met zorgvolle spanning letten op de teekenen der tijden, en lazen zij zóó geregeld de nieuwstijdingen. God zou zich gaan openbaren in de geschiedenis.

En ziet: daar verspreidde zich in de dorpen, waar deze enkele Nieuw-lichters zich ophielden, de tijding, dat hun de roeping van den Geest was gebracht, om naar de Mormonen in Noord-Amerika te gaan. Dáár zou dat zevende verbond een feit zijn, een lichamelijk bestaan erlangen.

Het heette bij de dorpsgenooten, die niet tot de Nieuw-lichters behoorden, dat de ‘ruile-buik’ de boodschap van wegtrekken had overgebracht. Die ‘ruilebuik’ was een schipper, die in zijn vaartuig zoowat ruilhandel dreef. Hij heette Heijstek - misschien dezelfde die het vragenboekje had opgesteld - en was tevens de reizende agent der Zwijndrechtenaars of Nieuwlichters. Hij nu was de zendeling geweest, die hen had opgewekt.

Een vreemde, onuitsprekelijke opgewondenheid maakte zich toen van deze Nieuwlichters meester. De dweperij, die zoolang had gesmeuld, vlamde tot een groot vuur op. ‘Wij worden geroepen,’ zoo klonk het. De heer Oort, toen hij het eerst er van hoorde, ging dadelijk naar den ouden Dirk Exalto. ‘Is het waar, gaat ge weg?’ zoo vroeg de predikant. Reeds het uiterlijk van den boer antwoordde voor hem. Zijn oogen fonkelden onder zijn grijze wenkbrauwen, zijn handen trokken zenuwachtig aan zijn pet, en zijn pijp dampte als een vulkaan.

‘Of ik ga, man? De geheele wereld houdt mij niet vast. Nu zullen wij het ware krijgen. Nu weten wij, waar de echte liefde is.’

Toen de predikant hem ernstig afvroeg, of hij het op zijn geweten durfde nemen, niet alleen zichzelven, maar zoovelen met hem zulk een onzekere toekomst te doen tegengaan, herhaalde hij slechts: ‘Wij worden geroepen.’

De predikant liet nog niet af, en voerde tegenwerpingen aan. Des te beslister bleef echter Dirk Exalto. Niet achteruit te zien was zijn woord: ‘Gedenk de vrouw van Lot,’ zoo klonk

het uit zijn mond. En voorts: ‘Die zijn leven lief heeft, die zal het verliezen.’ ‘Begrijpt ge het nu?’ vroeg hij eindelijk met zekere fierheid.

‘Neen, Dirk,’ was het bescheid.

‘Nu, hoor dan mijn woord! Het loopt hier in deze vervloekte oude wereld op zijn eind. Het geklaag der arbeiders schreeuwt tot Gods troon. De rijken zullen jammeren en schreien, want de maat is hier vol. Maar bij de Heiligen der laatste dagen in Utah komt de zaligheid. Dáár heerscht de gelijkheid, de liefde. Dáár is ieder arbeider. Wie er niet heên gaat, is verloren!’

Zoo zijn er in de dertig van die Nieuwlichters toen naar de Mormonen vertrokken. Ook uit Boskoop en Waddinxveen, uit Vuren en Dalem en uit Polsbroek gingen verschillende geloofsgenooten mede. Tragische voorvallen heeft de heer Oort toen gezien en gehoord. Een knappe jonge boer, met een allerliefst vrouwtje en aardige kinderen, voegde zich ook bij de kleine karavaan. Hij deed het vooral, omdat hij zijn dweepzieken schoonvader niet alleen wilde laten trekken. De goede kerel en zijn mooi vrouwtje zijn in Amerika's prairieën op de hotsende wagens aan de typhus bezweken; de kinderen zijn onder de Mormonen.... verlost. De meer berekenende vrienden bleven in ons land. Zoo Teun de Keu. De man was wel erg voor de gelijkheid, maar in Heukelum was hij wethouder en hij had zeker voorgevoel, dat hij in Utah geen wethouder zou worden. Doch de echte volbloed-Zwijndrechtenaars, bij wie godsdienstige dweperij zich aan communistische denkbeelden paarde, deden den stap en reisden weg. Een der landverhuizers, een bakker, kwam later in Heukelum terug. Hij was, met zijn vrouw, onder levens-gevaar aan de macht van Brigham Young, den leider der Mormonen, ontsnapt; want het was nog de tijd, vóórdat het spoorweg-verkeer aan het Mormonisme zijn isolement en dus zijn kracht ontnam. En als men iemand dan krachtig wilde hooren vloeken op Mormonen, en op Nieuw-lichters in het algemeen, dan had men slechts naar den Heukelumschen bakker te luisteren. Diezelfde bakker bleef echter getrouw aan denkbeelden van nivelleerende strekking. Hij bracht op zijn manier in zijn bedrijf een middel in toepassing om het, volgens hem, schandelijk verbroken evenwicht in de maatschappij te herstellen. Hij vroeg

namelijk van de notabelen van het dorp twee centen meer voor een brood dan van de overigen, en gaf het brood aan de armen voor twee centen minder. Men maakte hem dikwijls de opmerking, dat het een vreemdsoortige, eigenaardige manier van doen was, die veel overeenkomst had met de praktijk, de hand in eens andermans zak te steken en zoodoende aalmoezen uit te deelen. Doch hij hield stokstijf vol: 'daar doe ik een goed werk meê; zóó moest het overal zijn!'

Dit is de uitvaart der Zwijndrechtenaars geweest.

Sinds dien tocht naar de Mormonen zwijgen alle berichten over hen. Zij zijn in die secte opgegaan. Trouwens, aan die Mormonen waren onze godsdienstige communisten verwant. Zij konden zich veréénzelvigen met de Heiligen der laatste dagen in Utah. Ook stond de veelwijverij hun niet tegen de borst. Reeds de bezoeker uit Rotterdam in 1833, die het bericht leverde in de *Vaderlandsche Letteroefeningen*, scheen te glimlachen, toen hij sprak over de gelofte van kuischheid, die zij zouden afleggen. De groep van Mijdrecht had zich juist afgescheiden, omdat zij de gemeenschap der vrouwen niet wilde toepassen. Ook van elders schijnt het te blijken, dat zij op het stuk der vrouwen een laxe moraal eerbiedigden. De vrouw van den ouden Zwijndrechtenaar, die te Heukelum de volgelingen om zich heen vergaderde, - welke vrouw in den 'Keulenaar' op de werf te Zwijndrecht had geslapen - was, volgens den heer Oort, op dit punt niet best te spreken. Het gedrag van één hunner gaf den predikant den indruk, dat zij den sexueelen omgang zeer weinig ingetogen opvatteden. De uitlatingen der anderen versterkten bij hem die meening. In één woord: het begrip der vrije liefde was hun niet te éénenmale vreemd.

Laat mij ten slotte opmerken, dat wij hen ons niet zóó kalm en zoetsappig moeten voorstellen, als hun geloofs-leer zou doen vermoeden. Het is waar, zij volgden de lessen der Bergrede op: zij boden geen weêrstand, zij verdedigden zich niet, als zij handtastelijk aangevallen werden. Doch zij gehoorzaamden dan aan een hooger gebod. Hun dwepende aard was van natuur niet zoo lauw om alles te verdragen. Doch zij bedwongen hun aard.

De hoogleeraar de Hoop Scheffer deelde mij daaromtrent nog een teekenachtig verhaal uit de Mijdrechtsche groep mede. Hij werd, bij zijn bezoek aldaar, niet ontvangen door den zoogenaamden 'vader', den ons bekenden Valk van Waddinxveen, die afwezig was. In zijn plaats ontving den heer de Hoop Scheffer een andere broeder, een vroegere Jansenist, die een been bij Waterloo had verloren en op een houten stelt rondliep. 'Het was "interessant", zoo zegt onze hoogleeraar, 'zooals hij mij (den theologant) te woord stond. Hij begon zelf met de vraag, of ik geloofde, dat alles gebeuren zou, wat God wilde. Toen ik dit met 'ja' beantwoordde, vervolgde hij: 'of God wilde, dat alle menschen zouden zalig worden?' en riep, nadat ik ook hierop bevestigend had geantwoord, triumfantelijk uit: 'Dan ligt ook de heele Heidelbergsche katechismus ter neêr!' 'Wat mij betreft', hernam ik, 'kan die blijven liggen!' en ik ging nu wat dieper op alle onderwerpen in. 'Op mijn bedenking' - zoo vervolgt de heer de Hoop Scheffer, en ziehier het punt, waar het om te doen is - 'dat het in zulk een gemengd gezelschap, als zij waren, wel eens moeite zou kosten den vrede te bewaren, kwam de oude krijgsmans-geest bij mijn vriend boven. Hij bekende meer dan ééns den lust gevoeld te hebben, een zekeren broeder tusschen hals en nek te slaan, maar hij vleide zich nu de hartstochtelijke buien te boven te zijn.'

Inderdaad de vlam van den hartstocht werd bij hen bedwongen, doch was niet afwrezig. Zij bleven dwrepers. Waren zij kleinzielig en flauw geweest, dan waren zij blijven zitten bij onzen pappot. Doch neen. Toen de stem hen riep, trokken zij over den breeden Oceaan, trotseerden zij allerlei gevaren en avonturen, en gingen zij naar de Mormonen.

Gerrit de Clercq.

I.

In de jaargangen 1844 en 1845 van ‘de Gids’ las men voor het eerst opstellen van twee jonge nieuwe auteurs, wier proefstukken dadelijk meesterstukken bleken.

Het waren Abraham des. Amorie van der Hoeven Jr. en Mr. Gerrit de Clercq.

Zij waren toen ongeveer even oud, - 23 of 24 jaren telden zij, toen zij in ‘de Gids’ optraden - waren beiden kinderen van een beroemden vader, hadden beiden bijna spelend hun kennis verworven, waren beiden dadelijk gereed met hun denkbeelden, en zouden beiden de grootste verwachtingen opwekken, doch beiden jong sterven. Zij kenden elkander weinig of niet. Trouwens de één (van der Hoeven) had de theologische studiën gekozen en poogde in de wereld van het bovennatuurlijke door te dringen; terwijl de ander nader bij de aarde bleef en met politieke en sociale questiën zich bezig hield. Doch hierin kwamen zij weder overeen, dat zij beiden dadelijk een verwonderlijk goed proza schreven. En dit feit was merkwaardiger dan men al licht zou meenen. De school van ‘de Gids,’ hierin leunende op professor Geel, was opgekomen met den eisch om het proza, allereerst het proza, te bewerken. Dit instrument moest zoo fijn en zoo buigzaam mogelijk worden gemaakt. Beoefen het proza - zoo luidde het telkens in dien kring - de echte poëzie zal er bij winnen. Maar met hoeveel ijver het werktuig werd geslepen, met hoeveel hamerslagen het werd gebogen, één feit was allengs niet meer te loochenen, dat het nieuwe proza der leiders van ‘de Gids’ zwaar te hanteeren was voor het algemeen. Men had nu een doorwerkten stijl, maar hij was soms onverduwbaar.

Men had een artistieken stijl, maar die te dikwijls in het artificieele oversloeg. Het beschaafde publiek, dat als een groot kind gevangen moet worden, deinsde terug voor die zins-wendingen, die, onder het voorgeven van de menschen te laten denken, inderdaad hun allerlei beletselen in den weg legden en spaken in het wiel der redeneering gingen steken. Dat publiek wil een proza, waarin spreek- en schrijftaal zooveel mogelijk samenvloeien, waarin de uitdrukking glashelder en doorzichtig is; voorts eischt het dan zekere losheid en lenigheid van vorm, waardoor men den indruk krijgt alsof men gedragen wordt. Men begint haast onnadenkend te lezen, en men wordt medegesleept: men gaat op den stroom voort; gedachten en gewaarwordingen worden opgewekt, en, terwijl men vrij en onafhankelijk meent te oordeelen, is men weldra de gevangene van zijn 'schrijver'. Men leest door, onafgebroken door, en heeft alléén aanmerkingen tegen de laatste bladzijde, omdat zij de laatste is. Die stijl - een stijl voor mannen van zaken en van de wereld, die niet al te veel tijd hebben, - was tot nu toe in de Gids niet tot zijn volle recht gekomen. Men had een proza voor geleerden en kunstenaars verkregen, een geciseleerd smaakvol geheel, iets zelfstandigs, dat op zich zelf waarde had, doch dat in zijn overvolledigheid het kenmerk van het eenvoudige en bekoorlijke wel wat had verloren. En toch moest stijl slechts een voertuig zijn voor het meêdeelen van aandoeningen of gedachten: een schoon smaakvol voertuig, dat sprak vanzelf, maar toch in de eerste plaats bestemd om iets te bereiken: in één woord, middel, geen doel.

Dit begrepen de twee jonge mannen, die, een achttal jaren nadat 'de Gids' was opgericht, daarin de pen gingen voeren: en niet het minst van die twee GERRIT DE CLERCQ.

In de galerij van portretten, die 'de Gids' zich in de herinnering kan aanleggen, valt op de beeltenis van dien Gerrit de Clercq een eigenaardig licht. Zijn fijn bewerktuigde kop heeft iets voornaams, iets dat, in uitdrukking van oog en plooi der lippen, aan gemakkelijk uit te oefenen meesterschap over menschen en zaken doet denken. Hij heeft iets domineerends. Hij schijnt niet altijd de manier te bezitten om veler vertrouwen uit te lokken, maar hij kan opmerken, dat, waar hij optreedt of verschijnt, in den salon, aan tafel of waar ook, de anderen al zeer spoedig naar hem opzien en hem als middelpunt van

het gesprek beschouwen. Zijn schrandere geest, zijn veelzijdig opmerkings-talent, geven den toon aan. Zijne zetten verblijden allen, het zout zijner kwinkslagen prikkelt de koelsten, zijne korte ‘repartie's’ doen den meest overmoedige bukken, hij is de geestigste van zijn kring. Zijn uitgebreide lectuur geeft hem stof tot allerlei toespelingen. Hij is een ‘debater’ bij uitnemendheid. En als hij schrijft weet hij - zonder een zweem van wat men poëzie noemt na te jagen - over alles een lichten glans van smaak te spreiden. Over onderwerpen, die zeer droog zijn, is hij in staat te schrijven zooals wellicht oude Grieken zouden gedaan hebben. Zóó neemt hij zonder eenige moeite zijnerzijds, licht en gemakkelijk, een eersten rang onder zijne tijdgenooten in. Men noemt hem weldra den geniaalsten publicist van de jonge liberale partij. Een opstel van zijn hand heeft de waarde van een klassiek vlugschrift. Wat wij een twaalftal jaren later in Frankrijk hebben zien gebeuren met Prévost-Paradol, had tegen het jaar 1848 in ons land met Gerrit de Clercq plaats. Hij was in dat tijdvak de geboren secretaris der liberale partij: de beste pen, die de jonge liberalen bezaten. Hij zelf zou, als men hem eens gedwongen had tot een analyse van zijn eigen begaafdheden, zich met Eugène Forcade hebben willen vergelijken, Eugène Forcade, die de éénige goede, verrassende politieke overzichten heeft geschreven, waarop de Revue des deux Mondes zich kan beroemen; maar onze de Clercq was toch nog lichter van greep, fijner en scherper in zijn degenstoot, bevalliger in zijn terugwijken. Neen, volgens ons oordeel, is er maar één politiek schrijver der moderne tijden, die als auteur volkomen zijn evenbeeld is, en hem doet begrijpen, en dat is Prévost-Paradol. De doorzichtige klaarheid, de fijnheid van opvatting, de gemakkelijkheid van beweging, de zuiverheid van vorm, die dezen kenmerkten, waren geheel en al het eigendom van de Clercq. Geen moeite kon ook bij hem ondersteld worden: niets was te bespeuren wat naar zwoegen of inspanning geleek. Hij had niet noodig zijne wapens lang te zoeken of te bereiden: neen, zijn hand scheen ze als van-zelf te vinden. Hij streed: en de glimlach, de voorbode der zegepraal, week niet van zijne lippen. En let eens op de bewijsvoering, wanneer hij schrijft. De hand, die hier de stof behandelt, is zeker van zich zelve. De meesterschap en de zelfbeheersching blijken uit het vernuft, dat in alle zinsneden

fonkelt. De periodes zelven staan reeds dadelijk en waggelen nooit. Geen dwarrelende indruk wordt verkregen; neen, altijd is er een doel: de pijl suist door de zinsneden heên, recht-af op den tegenstander, die bestreden wordt. Inderdaad behoort hij tot de zeer fijne types, die in ons Holland vrij zeldzaam voorkomen. Andere staatkundige auteurs zijn forscher en ronder: maar deze jonge publicist is de intelligentste en geestigste woordvoerder van zijn tijdgenooten. Als de liberale partij dan ook als triomfeerende partij aan het roer van staat komt te zitten, twisten twee ministers, die van buitenlandsche zaken en die van financiën, wie hem aan zijn departement als hoofdambtenaar mag gebruiken. Gerrit de Clercq kan kiezen. De minister, dien hij wel wil dienen, acht zich boven anderen bevoorrecht.

II.

Wat bij uitstek een ieder trof, was hoezeer Gerrit de Clercq de *moderne* man bleek te zijn. En toch kon men er niet in één adem bijvoegen; kind van zijn kring en omgeving. Want dit was het eigenaardige, dat hij juist tegenover den invloed van zijn eigen huiselijken kring zich had gevormd. Wij staan hier voor een aandoenlijk drama, waarop het ons gegund is enkele lichtstralen te mogen zien vallen. De tijd, die zooveel effent en gelijkmaakt, heeft ook hier de harde kanten wat afgesleten, en heeft vooral ons, zonen der nadagen, vatbaar gemaakt om twee tegenovergestelde standpunten te begrijpen. De lezer ziet reeds in, dat wij willen spreken over de verhouding van Gerrit de Clercq tot zijn vader.

Die vader, WILLEM DE CLERCQ, behoort tot de eigenaardigste figuren, die ons land heeft mogen bezitten.

Als dichterlijk bezield improvisator schijnt hij zijn evenknie niet gehad te hebben. Als bezielend persoon werkte hij op zijn gansche omgeving. Man van zaken, doch tevens degelijk en gevoelig beoefenaar der literatuur, deelde zijn hart in al de trillingen van het ziele-leven, waardoor het tijdvak der Restauratie en van het ‘Réveil’ zich kennen deed. En in dat godsdienstige had hij dadelijk zeer streng partij gekozen voor het oude geloof. Doch voortaan werden nu ook al zijn gedachten, al zijn gevoelens, al zijn daden en al zijn voornemens, onder-

worpen aan den toetssteen van datzelfde Christelijk geloof. Strenge rekenschap vorderde hij van zich zelven. Bij elken stap op zijn levens-weg ontleedde hij de bewegingen van zijn fijn bewerktuigd gemoed, om toch de éénheid zijner dichterlijke aspiraties met den inhoud der kerkelijke leerstellingen aan te kweeken en te behouden.

Zij die de dagboeken hebben gelezen, welke Willem de Clercq heeft nagelaten, weten, met welk een diepen ernst zijn eigen leven en dat van zijn kinderen door hem dag op dag met dit doel is bespied.

En nooit ontvangt die ernst dramatischer vorm, dan wanneer de vader het ontluikend vernuft van zijn, den 9^{den} November 1821 geboren, zoon Gerrit in het kind ziet opflikkeren.

Want dit ééne punt schijnt al dadelijk vast te staan en voor den vader kristalhelder te blijken, dat de zoon een andere levens-beschouwing gaat deelen dan den vader eigen is. Als de jongen vijf jaar oud is, hoort men den vader reeds mompelen: 'hij heeft den hoogmoed waaruit men liberalen maakt.' En als de knaap acht jaren telt, heet het in datzelfde dagboek: 'Er is veel goeds in Gerrit, doch *de geheele eeuw is in hem*. Hij kwam heden met een boek en wilde dit lezen. Ik moest hem dat verbieden, en zijn toorn was daarop ontstoken. "Ik wilde maar reeds groot zijn" - zeide hij toen - "dan kon ik alle boeken lezen die ik verlangde". Dit trof mij bijzonder.'

Er bestaat een klein aanteekening-boekje, waarin de vader haast maand voor maand de ontwikkeling van den geest in zijn zoon volgt: en niet licht is er iets aandoenlijkers te vinden, dan de korte woorden, die de vader hier over den geliefden jongen als het ware grift. Twee zulke rijke, veelbegaafde en toch aan elkander tegenovergestelde karakters en naturen komen tegelijkertijd daarin uit. In de Fransche literatuur heeft men eens een voorbeeld van soortgelijke geestelijke worsteling van vader en zoon gehad in de brieven, die de markies de Mirabeau schrijft aan zijn broeder over de ontwikkeling van zijn zoon, den lateren volkstribuun. Dat alles, in andere afmetingen, is hier in het kleine boekje van Willem de Clercq over zijn zoon Gerrit te vinden. Doch alles natuurlijk in zachtmoediger, liefelijker toon. Want Willem de Clercq heeft haast te veel liefde. Hij zou gelukkiger zijn geweest, als hij de menschen minder lief had gehad. Men vergeet bij de Clercq

bijna den geest - zoo zegt Allard Pierson - omdat alles in hem ziel was. De vrome gevoelige vader wordt dus slechts bitter bedroefd en bezorgd, als hij dat kind, zoo gansch anders dan hij zich gedroomd had, ziet opgroeien. Van waar komt dan toch in het jonge aanvallige kind dat ontevredene, dat trotsche, bij wijlen dat brutale? Trek voor trek wordt weder bespied: maar ziedaar - de vader moet het constateeren - er is in den knaap een geest van opstand, een zucht tot tegenspreken, die zoo afsteekt bij de stemming, waarin hij de kinderen had willen brengen. Wel verblijdt zich de vader dan soms over enkele verrassende vragen van zijn zoon, over enkele zeer beminnelijke oogenblikken: doch telkens wordt het weder strijd als tusschen licht en duisternis. De donkere wolken pakken samen. Wat is hij jaloersch, wat heeft hij een bevelenden toon! Neen, hij kent geen vernedering van zijn eigen hoogmoed: driften en lusten schijnen de overhand te kunnen bekomen: neologie en rationalisme spreken reeds thans uit zijne opmerkingen: hij heeft - en in dit woord vat de vader al zijn aanmerkingen samen - hij heeft een hekel aan het volk Gods. - Doch in diezelfde dagen en tijden, als de vader met angstige zorgen mijmert over het ontwakende ziele-leven van zijn kind, ziet hij tevens het verstand en de geestes-gaven van denzelfden jongen op de schoonste wijze zich ontplooien. De vader, die toch zelf onder de eersten zich mag rekenen, is vol verwondering, ja bewondering over zijn Gerrit. Is dat wel zijn zoon? Hij heeft een ontzettend geheugen - zoo teekent de vader op - hij heeft een ongemeen vlug begrip, hij leert al spelende zonder zich moeite te geven. Hij is altijd zijn jaren vooruit: daar zit de stof in voor een groot man. Straks, als de knaap naar de latijnsche school gaat, vallen, ook zonder dat hij veel werkt, de eerste prijzen van zelven hem in den schoot.[1)] De vader

1) Denk ook aan de getuigenis van den rector (vroeger praeceptor) D.J. Veegens, zie Historische studiën van zijn broeder mr. D. Veegens, 1885 II, pag. 272: ‘Wanneer in zijne (d. i. van D.J. Veegens, die van 1825-1861 aan de Amsterdamsche Latijnsche school verbonden was) tegenwoordigheid de een of andere begaafde Amsterdammer geroemd werd, deed het hem blijkbaar goed te kunnen zeggen: hij is mijn leerling geweest. Dat onschuldig genoegen viel hem in lateren leeftijd niet zelden ten deel. Het ware onbescheiden hier namen van levenden te noemen; maar men zal mij de vermelding niet euvel duiden, dat ik hem, als hij van leerlingen sprak, die zich door uitstekenden aanleg onderscheidden, meer dan eens in dit opzicht *den voorrang boven allen* heb hooren toekennen aan dien Gerrit de Clercq, wien vóór een paar jaren in de Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde door een bevriende hand (die van mr. J. Heemskerk Bz.) eenige merkwaardige bladzijden werden gewijd.’

ziet hoezeer de jongens-omgeving op school hem op de handen begint te dragen. ‘Hij imponeert allen - zoo heet het - en hij wil het.’ Want terwijl er soms bij den vader enthousiasme is over de vorderingen in het verstandelijke van den aankomenden jongen, beginnen zich tegelijk weêr de rimpels over het eigen voorhoofd samen te trekken, wanneer hij denkt aan het gemoeds-leven van zijn kind. Ontwikkelt zich toch niet bij hem juist de zucht om voor anderen groot te schijnen? Is er toch niet eigenlijk aankweeking van trotschheid? Is het niet verwonderlijk, dat nooit meer de lust bij hem opkomt om Gods woord te prediken, maar dat hij in zijn stoutste droomen een volkstribuun, een volksredenaar wil worden?

Ach, de twee wereldbeschouwingen, de twee werelden van vader en zoon, beginnen meer en meer zich van elkander af te scheiden. ‘Wij loopen uitéén in het godsdienstige,’ zoo schrijft de vader. Weldra worden het bij den vader jammerklachten van het hart. De zoon komt ook tegen enkele godsdienstige gewoonten en tradities op van het ouderlijk huis. ‘Het is een allervreselijkste dag, die Zondag,’ zegt de vader. Reeds heeft de vader veel, naar zijn inzien, toegegeven om erger kwaad te voorkomen. De gang naar de comedie wordt soms reeds toegestaan. Maar het beoogde doel, meer toegefelijkheid, meer toenadering van den zoon, wordt zelden bereikt. ‘Zoodra het gesprek ernstig wordt, gaat hij heên,’ zucht de vader. Al de meer lichtzinnige plooien van het maatschappelijk leven hebben bekoring voor hem. Wijn en kaarten, bals en concerten zijn zaken waar zijn verbeelding op tuurt. Men ziet in het vrome stille huis van Willem de Clercq den jongen met den roman dwepen van Alphonse Karr ‘Sous les tilleuls.’ Als in de September-weken de kermis te Amsterdam haar roes viert, is Gerrit altijd op straat, in het gedruisch. Al de vertoogen en vermaningen van den vader baten hier niet. ‘Al wat ik wil verbuigen of veranderen, verbreekt als rag,’ klaagt de vader. Doch midden onder die klachten, die angsten, klinkt dan in

ééns, onder die dagelijksche bezorgdheid, een woord van waardeering, dat tegelijk vader en zoon teekent en hun beiden tot eer verstrekt, het woord van Willem de Clercq: ‘hij schijnt zich op niets toe te leggen - en met dat alles dringt hij dieper in dan ik.’

Eéne deugd bij uitnemendheid bleef daarbij - ook in het oog van den vader - den zoon versieren, namelijk volkomen oprechtheid. Het is waar, hij ontweek nu de stichtelijke bijéénkomsten of gesprekken van zijn vader, maar hij huichelde niet. Hij ontwikkelde zich slechts op zijn wijze. De zielsbehoeften van zijn vader waren de zijne niet. De zaken, die de ziel van zijn vader ontroerden en schokten, lieten hem vrij koel. Het gevoel van zonde was niet tot hem gekomen. Hij dacht slechts aan ontwikkeling, aan harmonische ontplooiing en aan vooruitgang. Hij was een zoon van zijn tijd. Dat wordt uit den aard der zaak nog scherper geteekend, wanneer Gerrit de Clercq als student naar Leiden vertrekt, wanneer hij met vollen lust zich door de golven der wetenschap laat dragen, wel niet de lessen der professoren volgt, die hij meestal uitlacht - slechts Thorbecke scheen eenigen, doch zeer zwakken indruk op hem te maken - maar met zijn jonge uitgelaten vrienden en makkers spelend de hoogste en fijnste vraagstukken van kennis en smaak als ballen in de hoogte werpt, om ze ademloos dan op te vangen. Gerrit de Clercq wordt dáár de jeugdige titan, allengs de moderne man, het tegenbeeld van zijn goeden en grooten vader. En ziedaar: - als hij dan uit Leiden voor eenige dagen naar huis keert, en met de moeder en de andere zonen en de dochter aan tafel zit, dan doet zich het voor den vader zeer vreemde verschijnsel op, dat die kinderen, gewend en gewoon den toon van den vader te hooren en te eerbiedigen, naar den oudsten broeder met een mengeling van nieuwsgierigheid en ontzag opzien. Zij zien Gerrit naar de oogen. Zijn blik is voor hen goed- of afkeuring. En de vader teekent die diep weemoedige woorden op, die ons na zooveel jaren door het hart snijden: ‘Hij schuift mij wreg als huisvader.’

Meent nu niet, dat hij den vader niet innig liefhad. Men zou zich zeer bedriegen, wanneer men zulks wilde onderstellen. Integendeel zelden is een vader bij wijlen meer vereerd en ook met grooter piëteit bejegend dan door Gerrit de Clercq. De volheid van liefde en hartelijkheid, de onbegrijpelijke nederigheid van den

vader werden door den zoon gevoeld en naar waarde geschat. De tintelende oogen van zijn vader behielden hun betoovering en aantrekkelijkheid voor den zoon. Maar het was nu eenmaal niet anders. De zoon ging een anderen weg dan de vader op. Willem de Clercq was de minst pantheïstische natuur, die men zich voor kan stellen, de volmaakte tegenvoeter van een Spinoza, en de zoon werd een vereerder van Goethe. Zóó stonden zij - elkander innig liefhebbend - allengs tegenover elkander. De zoon vermeed alle explicatiën, wetende dat zij tot niets zouden leiden. Men merkte slechts aan zijn houding, aan zijn verdubbeling van vriendelijkheid, dat hij wist, hoezeer hij den vader moest grieven. Zoo kwam hij in November 1843 - hij was nu juist 22 jaar - als doctor in de beide rechten uit Leiden te Amsterdam terug. Hij ging op kamers in de Warmoes-straat wonen. Hij zou eenigszins opzettelijk buiten den cirkel van zijn vader zich voortaan bewegen. Helaas, de voorzorg was onnoodig. Den 4^{den} Februari 1844 stierf de vader op negen en veertigjarigen leeftijd.

III.

Vijf jaren zal nu Gerrit de Clercq, als advocaat zonder praktijk, in AMSTERDAM vertoeven. Het zijn de meest beteekenende jaren van zijn leven geweest, de jaren waarop men terugziet, wanneer men nog thans de herinnering aan Gerrit de Clercq wil behouden.

Het is in die jaren dat hij als schrijver toonde, welk fijn en plastisch talent hij bezat.

Doch om geheel het tintelend en flikkerend karakter van dat talent te doen waardeeren, moeten wij een blik werpen op den achtergrond, waartegen het uitkwam. En die achtergrond is niet anders dan het Amsterdam van vóór 1848. Wij, die thans het bewegelijke, drukke, eenigszins vulgaire en zeer genivelleerde leven der hoofdstad medeleven, kunnen ons moeilijk voorstellen welk een klove er gaapt tusschen oud- en nieuw Amsterdam. De stad aan Amstel en IJ, voorspoedig door de resultaten van het cultuurstelsel op Java, gevoelde zich, omstreeks de jaren '40 en volgende, gelukkig in de vormen van het conservatisme. Alles was bedaard en deftig aan haar. Het stadsbestuur ging niet buiten de afgepaste evenredigheden, die aan den gang der

burgerij waren gesteld. Er was nog iets voornaams in haar patriciaat, iets klassiek sierlijks in haar wetenschap, iets bedachtzaams in haar goederenhandel. Er was in alle uitingen van het stedelijk leven zeker ouderwetsch gehalte, zij het dan ook, dat het hoe langer hoe moeielijker viel, dat gewicht in beweging te brengen. Het eigenaardige en loffelijke kenmerk was wel dit, dat in de koopstad Amsterdam handels-geluk en geldtrots, alléén en onverzeld, zich nergens op de eerste plaats konden doen gelden. Daarvoor waren traditie en relatiën van vroeger noodig. Het roerige ontbrak, maar ook het rumoerige, lawaai-zieke onzer dagen. Voorts bewoog zich geheel het leven in vrij afgesloten maatschappelijke kringen. Het kostte moeite door fortuin of aanhuwelijking van den éénen kring in den anderen te komen: nog meer moeite zich in verscheidene kringen te bewegen of te handhaven. Men zorgde met milde beurs voor de armen, doch zou ten hoogste verbaasd zijn geweest, zoo iemand had durven beweren, dat die armen eenig recht op levens-onderhoud of arbeid konden doen gelden: als men onderwijs van stadswege aan de lagere standen liet geven, noemde men zulk een school uitdrukkelijk en officieel een ‘armenschool.’ En wat het politieke leven betrof, de leus bleef nog altijd gelden, dat ‘de Heeren’ het moesten weten. Meer dan op politiek werd gelet op goede zuivere administratie. De financiën moesten in de eerste plaats in orde zijn. Daarom was het type van den staatsman van het Amsterdam dier dagen Floris Adriaan van Hall, de man, die rustig en kalm de anderen liet praten, maar 6 Maart 1844 zijn handteekening kon zetten onder de groote leenings-wet, die onze staats-financiën regelde. Het oude Amsterdam was bereid hem op de handen te dragen. Terwijl de zoogenaamde nieuwigheids-zoekers met frases goochelden, handelde hij. Zóó dacht men ten minste in de beste kringen van Amsterdam. Voorts werd de toon aangegeven door mannen van een verstandig beleidvol behoud, door een David Jacob van Lennep in het wetenschappelijke, door een van der Oudermeulen, die weldra president der Handelmaatschappij zou worden, door den bankier van der Hoop, die een beursgebouw aan Amsterdam octrooieerde, door Willem Borski, die het huis der ‘Weduwe’ tot het meest benijde huis van Holland maakte, door Ananias Willink, die in de Nederlandsche Bank en elders in de eerste plaats de openbaarheid bestreed. Openbaarheid was

slechts een voorwendsel van onbevoegden, om zich te moeien met zaken die hun niet aangingen.

Het was een veelszins achtbare kring van mannen, die het oud-Amsterdamsche leven vertegenwoordigden.

Toch was het reeds voelbaar, dat er iets schemerigs was in de tint, die door hun toedoen over Amsterdam was geworpen. Er werden door hen elementen in bescherming genomen, die afgeleefd waren, ja die der ontbinding nabij zouden zijn.

Zóó ten minste begreep het Gerrit de Clercq, de jonge advocaat, die, na den dood van zijn vader weder in het ouderlijk huis teruggekeerd, de toekomst moedig en frisch onder de oogen zag. Hij zou nu allereerst een weinig tasten en zoeken. Zijn kennis, die hij had opgedaan, was de kennis van een autodidact. Meesters had hij op de academie niet gevolgd. Slechts zijn vrienden, Kneppelhout, Jonckbloet, van Vloten, Isaäc Thooft en anderen, hadden invloed op hem gehad. Hij moest tot zijn leedwezen bekennen (wanneer hij zelf-onderzoek aanwendde), dat zijn hoofd verre van gestoffeerd was met speciale rechts-begrippen. Hij had als een bij overal honig uit zoeken te garen. Een goed toegerust advocaat was hij zeker niet. Jurist mocht hij zich niet noemen, noch had hij daartoe aanleg of neiging. Maar hij had over de publieke zaak dadelijk zijn eigen zelfstandige begrippen. Al viel het niet te ontkennen, dat hij in zijn optreden, in zijn omgang, in zijn smaak aristocratische manieren en neigingen had, zoo was er onder de jonge opkomende mannen niemand, die meer democratische doeleinden najoeg. Hij zou de oud-Amsterdammers overtuigen, dat zij tot hun eigen schade hun gedachtenkring veel te spoedig sloten, dat de gevolgen van hun uitsluitend huiselijke richting verlammend en verdoovend op hun volks-leven werkten. Hij zou hun doen gevoelen, dat er wat frissche lucht door hun regenten-kamers moest stroomen, dat de vensters wijd moesten worden opengezet. Hij zou hun aantoonen, dat er wolken aan den horizont zich samenpakten, waarvan zij zelfs niet hadden gedroomd: dat er begeerten en hartstochten onder de volken woelden, waarvan zij geen begrip zelfs hadden. Hij wilde voor zijn stad wat schuring en wrijving. Hij zou in één woord den strijd gaan aanbinden met de conservatieven van Amsterdam.

Daarvoor vormde hij zich; en aardig is het - wanneer men in zijn aanteekeningen bladert - met hoeveel conse-

quentie alles ten behoeve van die taak door hem werd nagejaagd. Om invloed naderhand uit te oefenen, moet men omgang met anderen hebben en in kleine uitgelezen kringen beteekenis en klem verwerven: de Clercq liet niet na in een der beste jonge coterieën of sociëteiten zich te doen inschrijven: hij deed eenige moeite 'zich die rijke jongelieden, ofschoon de meesten hem weinig sympathie inboezemden, te vriend te houden, wijl ze ten deele Amsterdamsche *lions* vertegenwoordigden, zij het dan ook in bleeke copie.' Hij zocht hun gezelligheid, was soms uitgelaten vroolijk met hen allen, leende hun zijn vernuft, en deinsde niet terug voor hun 'maddening cup.' - Voorts moest hij kunnen spreken. Hij had van natuur een buigzaam schoon orgaan, een rijke woordenkeus, een gave van steeds het juiste woord te gebruiken. Dit alles vereischte slechts meer oefening. Daarvoor versmaadde hij zelfs niet de rederijkers van die dagen, al joeg het personeel dier kamers, dat allengs beneden het peil der middelmaat ging vallen, hem op de vlucht. Want nog meer dan de mediocriteit ergerde hem weldra bij al die heeren het '*sibi-placere*' (het zelfbehagen) en hij liet dus deze bijeenkomsten, die anders nog eens gelegenheid gaven om iets van Vondel of Bilderdijk van buiten te leeren, langzamerhand varen. Hij vergenoegde zich er mede, thuis hardop te vertalen, wat hij in vreemde talen las en kreeg zoo de gewoonte om altijd het rechte woord te vinden. - Doch het voornaamste was voor het oogenblik dat hij kon schrijven. Hij was zich zelf nog niet bewust, dat hij die gave bezat, zooals weinigen van zijn studie-genooten. Hij klaagde nog wel eens, dat het stellen hem moeilijk viel, dat alles niet genoeg 'aus einem Gusze' bij hem vloeide. Wij zijn geneigd hier aan eenige overdrijving te denken, of liever aan de omstandigheid, dat zijn fijnbewerktuigd brein nog niet tevreden was met de vlugheid der boden van zijn eigene gedachte. Doch, hoe dan ook, hij gaf niet toe aan zelf-voldaanheid. Wat hem bovenal tegenstond was het fletse Hollandsch, dat in zijn tijd werd geschreven. Ten einde dat te kunnen kruiden, legde hij zich toe op een eenigszins grondige taalstudie en een beoefening der oud-Hollandsche letterkunde. Tot in de Nibelungen zocht hij naar eigenaardige krachtige uitdrukkingen. Hij rustte niet, voordat hij meester was van een kleurrijken stijl, tot hij voor alle schakeeringen het passende woord dadelijk beschikbaar

had. Ten einde zich verder te prikkelen, sloeg hij dag en nacht de bladen om der pamfletten van Paul Louis Courier. En toen hij zijn doel meende bereikt te hebben, begon hij den kamp.

De tribune, die hem werd aangeboden, was het tijdschrift ‘de Gids.’ Hij had in het jaar 1844 reeds een enkel ongeteekend artikel in dat tijdschrift doen plaatsen: een kritiek op het Studentenleven van Klikspaan. De opgang daarvan had zijn verwachting verre overtroffen. Hij had het bovenal als stijl-oefening geschreven, en de stijl bleek inderdaad uitermate bekoorlijk, bevallig en keurig te zijn. Het pleidooi, dat een universiteit liefst in een groote stad (‘grande ville’) moest geplaatst zijn, zou menig Amsterdammer thans nog verkwikken, en overigens vloeide het artikel over van herinneringen uit den eigen studententijd en van wenken, hoe de academies en de professoren vrij wat meer nut zouden kunnen doen. Een tweede artikel zou aan de redactie door hem worden toegezonden, toen hij, in den loop van Februari 1845, een ochtend-bezoek van Potgieter ontving, die hem aanbood in de redactie van ‘de Gids’ de plaats, die mr. W.J.C. van Hasselt dáár (in de rechtsgeleerde en politieke wetenschappen) had opengelaten, in te nemen. Hij nam het voorstel aan, en zou voortaan de vaste redactie-vergaderingen (op den eersten Woensdag der maand) bijwonen, en de richting van het tijdschrift helpen bepalen.

Hij ging nu van uit dat bolwerk het conservatisme te lijf. In tweeërlei richting, op staatkundig en op economisch of sociaal terrein, zou hij den kamp aanbinden.

Allereerst op POLITIEK terrein. Het ongeteekende stuk, dat in het begin van 1845 in ‘de Gids’ verscheen en dat tot titel voerde: ‘Een voorstel ter Grondwetsherziening’, zou den aanval openen. Het was een duidelijke uitéénzetting van het ontwerp van Grondwets-herziening, dat door de zoogenoemde negenmannen (Thorbecke, Luzac, van Dam van Isselt, van Rechteren, de Kempenaer, Storm, Wichers, van Heemstra en (later) Anemaet) op 9 December 1844 aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal was aangeboden. Bij elke financieele wet was tot nu toe de herziening der constitutie ter sprake gekomen, tot eindelijk het groote vraagstuk der prioriteit van staatkundige of financieele hervorming, door de leenings-wet van Maart 1844, midden in de Wetgevende Vergadering was geworpen. Toen ten tijde had van Hall, door zijn handig manoeuvreeren, den

voorrang der financieele hervorming weten door te drijven, en, gesteund door de behoudende krachten, vooral ook van Amsterdam, de politieke questie op den achtergrond geschoven. Tegenover dat beleid stonden Thorbecke en zijn vrienden op, en de Clercq ging nu aan zijne landgenooten aanwijzen, dat niet van Hall maar Thorbecke de man der toekomst was. Het betoog is hoofdzakelijk een bewijsvoering, dat alléén rechtstreeksche verkiezingen (en niet de bestaande indirecte) veerkracht aan de Nederlandsche politiek en dus aan den staat kunnen geven. De doffe slaperigheid zal dan alleen ophouden en nieuw leven zal kunnen gewekt worden. In een goede bladzijde schetste hij dezen overgang aldus:

'Over het gemis van den publieken geest, van de belangstelling in de algemeene zaak ten onzent, is maar één gevoelen. Men zoeke de oorzaak niet in eene vooronderstelling, beleedigend voor ons volkskarakter; men vindt de verklaring voldoende in ons kiesstelsel. Zoolang men den burger allen invloed op den gang der staatszaken ontzegt, zal men ook vergeefs een spoor van belangstelling in die zaken bij hem zoeken. Een enkel individu moge met een nauwlettend oog den loop onzer staatkunde gadeslaan: de man der wetenschap moge met geoefenden blik den vooruitgang of teruggang van onzen konstitutioneelen toestand volgen: de meerderheid is wars van elke bespiegeling, die tot geen werkelijk doel leidt, zij wil van hare beschouwingen vruchten zien. Hoe de natie over hare vertegenwoordiging denkt, leere men uit de onverschilligheid, waarmede de beraadslagingen der Staten-Generaal ter hand genomen worden, waar zij over andere dan finantieele wetsontwerpen - welker lot ons daarenboven meer als fondshouders clan als burgers ter harte gaat - loopen. Welk belang men in zijn vermeend stem- of kiesrecht stelt, blijke uit de onverschilligheid, waarmeê men beiden ongebruikt laat. Een kiezer te kiezen of een ledige plaats aan te vullen in een raad, wiens leden levenslang zitting houden! De wijze, waarop men zich aan het een en ander onttrekt, bewijst, hoe de publieke opinie overtuigd is van de nietigheid dier vergunning, den stemgerechtigden burger als een aalmoes toegeworpen door eene Grondwet, wier filtreerend kiesstelsel hem zijne wezenlijke rechten meer ontgoochelt dan ontneemt. Voer morgen de rechtstreeksche verkiezingen in en ge zu!t bij de natie een staatkundig belang hebben in het leven geroepen. Wat voorwerp van bespiegeling was voor enkelen, zal wezenlijkheid voor allen geworden zijn. Men zal zich vereenigen om dezen of genen, met wiens beginselen men

instemt, wiens karakter men eerbiedigt, ter volksvertegenwoordiging te zenden; het oog der kiezers zal den gekozene in de vergadering volgen: de ontwerpen waarover hij zijne stem uitbrengt, de belangen waarover hij het woord voert zullen in de belangstelling deelen, die men voor zijn persoon koestert; ge zult plotseling leven gewekt hebben, waar vroeger alles in den slaap der onverschilligheid nederlag.'

Eigenaardig in den geest van de Clercq is het tevens, dat hij van zulk een herleving van den politieken geest ook een nieuwe bezieling van het journalisme verwacht. Het was toch een feit, dat onze periodieke drukpers de aandacht der natie even weinig wekte als zij die verdiende. 'Onnoozel of erger, wie zich daarover verheuge en verachtelijk van dagbladen of dagbladschrijvers spreke!' roept hij uit. Neen, het leven der natie heeft behoefte aan een goede journalistiek en die zal er komen tegelijk met het politiek leven. Het kwam er maar op aan, dat politieke leven te doen ontwaken. - Dit was het eerste opstel van zijn hand, dat in die dagen de opmerkzaamheid zeer bezig hield. Men giste overal naar den auteur. Door enkelen werd het opstel aan de Kempenaer zelven toegeschreven. Dat laatste is voor hem, die den gezwollen ouderwetschen stijl van dien de Kempenaer kent, onverklaarbaar. Toch gaf het artikel, niettegenstaande enkele goede fragmenten van zijn stijl, nog niet den vollen maatstaf voor wat de Clercq als politiek schrijver beteekende. Het was goed, doch nog niet uitnemend.

In een tweede artikel werd die hoogte eerst door de Clercq bereikt. Het is de bekende studie over de Belgische omwenteling, die in 'de Gids' van het jaar 1847 verscheen. In dat meer breede stuk (het telt ongeveer 150 bladzijden van 'de Gids') komen de fijne en scherpe kanten van de Clercq's talent goed uit. Het is koel en toch wegsleepend geschreven. Schijnbaar is het niets dan een analyse van een ingewikkeld probleem: doch inderdaad is het een anatomische les, en wel een doorgaande les aan het adres der behouds-mannen in ons vaderland. In een geestige, puntige inleiding worden enkele typen van een verouderd geslacht en van verouderde denkwijzen even geschetst en gepersifleerd, om dadelijk tot het onderwerp van zijn betoog te komen. Dat onderwierp is de conscientieuse vraag, die alle Nederlanders zich moeten stellen, of de Belgen geen goede

gronden hadden voor hun afscheiding, of niet veel van de schimpredenen, die men tegen die Belgen zoo kwistig slingerde, inderdaad wezen op eigen fouten van koning en volk. Wanneer men na zulk een onderzoek ontwaard had, dat de Belgische dagbladschrijvers van 1829 bekwame staatsmannen, de 'heethoofden' van 1830 kundige administrateurs, de 'verraders' achtingswaardige bewindvoerders geworden waren; wanneer men bespeurd had, dat beschaving en welvaart ook zonder het *vaderlijk* bestuur van koning Willem voor België mogelijk zouden zijn; wanneer men vooral gezien had, dat de 'toomelooze' vrijheid, waarvoor men bij voorbaat bezorgd was geweest, zonder wanorde en burgeroorlog mogelijk was; dan zou men zich weten te vrijwaren voor het verwijt, dat men in de jaren, die ons van het Brusselsch oproer scheidden, niets geleerd en niets vergeten had.

Met het oog op het België, zooals het zich in vijftien jaren had ontwikkeld, wordt nu de gansche geschiedenis van de scheiding nagegaan; worden al de fouten der weifelende en later zoo stijfhoofdige behouds-politiek van Willem I blootgelegd; worden alle staatkundige roerselen en elementen besproken en een hoofdstuk 'politieke geschiedenis' geschreven, zooals in ons land nog zeldzaam was gesteld. Het is eenvoudig en in zijn eenvoud aangrijpend. De lijnen van het betoog worden zoo standvastig en stevig vastgehouden, dat er geen ontkomen aan de eens bewezen premissen mogelijk is. Het stuk had een groot succes. Het deed twijfelen aan de Nederlandsche zelfgenoegzaamheid en aan den vaderlandschen eigenwaan. Juist omdat het geheele artikel een doorloopend betoog is, valt het moeilijk daaruit als proeve een enkele bladzijde over te schrijven. Wij wijzen echter - om den stijl te doen waardeeren - op het eindoordeel, dat de schrijver over koning Willem I velt:

'Wij willen liever het harde oordeel, dat ons over de lippen mocht komen, weerhouden. Er is meer weemoed dan bitterheid in ons, wanneer wij de heilspellende uitzigten van 1815 naast de bittere uitkomst toetsen, wanneer wij den vorst, wiens hart van zoo hooge verwachtingen zwol, toen hij na lange jaren zwervens voor het eerst weder dien erfgrond zijner vaderen betrad, aan het einde zijner loopbaan den grond op nieuw voor eene willige ballingschap zien verruilen, en een leven, waarop eenmaal de hoop eener geheele natie gebouwd was, in den vreemde, te midden der algemeene onverschilligheid, zien eindigen. Zoo Nederland in die vijfentwintig

jaren zijne schoonste illusiën verstoord, zijne schitterende uitzichten verijdeld, zijne nieuw herboren jeugd tot voorbarige veroudering zag wegkrimpen; ook de vorst, die de eene helft zijner onderdanen tegen zich zag opstaan en bij de andere allengs tot den laatsten sprank der geestdrift, waarmede hij eenmaal was ingehaald, zag wegsterven; heeft eene treurige ervaring gekend, en zijn deel aan de bittere teleurstelling gehad. Slechts dit eischen wij, dat de historische waarheid aan geene karakterlooze plooizucht worde opgeofferd; en geen gedienstig lofredenaar door een willekeurig spel met licht en schaduw eene vergoelijkende vrijspraak zoeke te verwerven, waar de geschiedenis onherroepelijk gevonnisd heeft.'

En naast dat oordeel over den koning legge men de schoone lofrede, die de Clercq aan van Hogendorp wijdt:

'Hoe verklaarbaarder en meêslepender intusschen de nationale opwinding was, te meer eerbied vordert de helderheid van hoofd en vastheid van karakter dergenen, wier blik te midden der algemeene bedwelming onbeneveld, wier overtuiging trots de koortsige trilling der openbare meening ongeschokt bleef. Voorzeker, ook in die dagen heeft het aan de zoodanigen niet ontbroken. Onder die allen echter dringt zich vooral ééne gestalte gebiedend en eerbiedwekkend aan den beschouwer op; één man vooral is het, wiens houding ook zijnen tegenstanders achting afdwong, maar vooral bij dengene bewondering wekt, die in kalmer dagen bij het licht der ervaring de waarheid leerde bevroeden van wat zijn heldere blik reeds te midden van den storm waarnam en erkende. De man wien in vroeger dagen Neêrlands grootste redenaar 'een karakter' toekende, 'gelijkende naar dat der Romeinen uit de schoone tijden der Republiek', verloochende ook later de onwrikbaarheid van overtuiging niet, welke hem die schoone lofspraak verworven had, en zoo hij in de dagen van Nederlands overheersching getoond had niet voor den dreigenden blik eens dwingelands te sidderen, thans bleek hij even onverzettelijk tegenover de opwinding zijner medeburgers. Gijsbert Karel van Hogendorp was een der grondvesters geweest van den Nederlandschen Staat. De Grondwet, waardoor die staat beheerscht werd, was grootendeels zijn werk, door hem met de geloofsvastheid eens zieners voor de toekomst van het herstelde Nederland in hetzelfde tijdperk ontworpen, waarin Napoleon van stap tot stap de wereldmonarchie scheen te naderen. Zoo iemand, hij zeker moest aan den staat, welks herstelling hij bewerkt, aan het vorstenhuis, welks terugroeping hij voorbereid had, gehecht zijn. Maar had die gehechtheid hem niet verhinderd steeds, zoo in 's lands vergaderzaal als daar buiten, luide zijne stem te verheffen tegen de afwijkingen

van de zuivere beginselen van staatkunde en volkshuishoudkunde, welke hij zich onder zijne oogen zag vermenigvuldigen, zij was ook nu voor zijn onafhankelijk karakter geen hinderpaal, maar een spoorslag, om in eene reeks van vlugschriften de ware beginselen te handhaven tegenover het eenzijdige vonnis, door de natie over de Belgische omwenteling uitgesproken, en in de onpartijdige ontwikkeling van den werkelijken stand der zaken den grond te vinden, om ook voor de afgescheidene en zelfstandig gevestigde Noordelijke helft des Rijks die verbetering van staatsinstellingen, die uitbreiding van volksregten en vrijheden te vragen, welker gemis zoo krachtdadig tot de voorbereiding en mogelijkmaking van den Belgischen opstand had medegewerkt.'

Het stuk is vol van vernuftige toespelingen, van fijne vingerwijzingen, van stellingen, die soms aan de vogelvlugge wenken van de Retz herinneren. Doch daarenboven is het zulk een gezond stuk, vol ware staatkundige levens-wijsheid. Wanneer wij bedenken, dat meer dan veertig jaren zijn verloopen, sinds het werd geschreven, dan komen ons sommige voorspellingen over de verhouding der catholieke en liberale partij in België uiterst merkwaardig voor. Wij prijzen eindelijk den scherpen blik, die geheel de beteekenis zag van de Vlaamsche beweging in een tijd, toen men de Vlaamsche taal slechts een veld waande voor het bloemenspel van scherts en rijm. Uit dat oogpunt nemen wij de vrijheid nog deze bladzijde over te nemen:

'Dat in een democratisch land als België, waar alle rigtingen zich ongestoord ontwikkelen kunnen, waar elk belang vroeg of laat aan het woord komt, de Vlaamsche beweging op het einde moet zegevieren, behoeft bijna geen betoog. De eischen van hare leiders zijn te billijk, om in den boezem der twee en een halve millioen Vlamingen, die de grootere helft der Belgische bevolking uitmaken, geen ingang te vinden. Op den duur zullen ook de hoogere klassen in Vlaanderen, die thans, aan het Fransch gewend en daarin bedreven, hunne moedertaal hoogstens als een idioom voor het dagelijksch gebruik bezigen, der volksstem, die zich rondom hen verheft, geen weêrstand kunnen bieden; en wanneer eenmaal het Vlaamsch element in den Belgischen staat den rang zal hebben ingenomen, waarop het recht heeft, wie kan voorspellen welk een geheel andere gedaante dan door het land, dat ons thans zoo na en toch zoo verre ligt en in zoo veler oogen slechts een Fransche voorpost is, zal worden aangenomen. Voorwaar, zoo er iets is, dat ons met weemoed op de in 1830 bewerkstelligde scheiding doet terugzien, het

is die Vlaamsche beweging, die ons in korten tijd elkander zooveel nader gebragt en welligt in weinige jaren een band geknoopt zoude hebben, door geene staatkundige oneenigheid, door geene misslagen der regering verbreekbaar. Tot welk eene krachtige vereenigde nationaliteit hadden zich de beide Nederlandsche bevolkingen kunnen verheffen! Werd echter dat uitzigt in de geboorte verstoord, het zij ons geen vrijbrief, om de ontwikkeling van het volksleven in Vlaanderen met een onverschillig oog aan te zien. Het blijft altijd de zaak van onze nationaliteit, die daar op het spel staat. In onze dagen van vrije ontwikkeling, bij het verdwijnen der afstanden, die vroeger nauw-verwante natiën scheidden, worden staatkundige grenspalen hoe langer hoe minder beletselen voor intellectueele gemeenschap. Voor het leven en de bewegingen des geestes is nu reeds de volkenkaart belangrijker dan de statenkaart, en die volkenkaart kent geen streep tusschen Staats- en Belgisch Vlaanderen, tusschen Noord-Braband en Antwerpen. Ook wij hechten aan dien gemeenschappelijken germaanschen grondtrek, die op den bodem van het volksleven van alle Hoog- en Nederduitsche natiën aanwezig is; maar ook de verwantschap der volkeren geeft hare graden; wie kan het ontkennen, dat onze zuidelijke naburen, wier taal aan de onze bijna volkomen gelijkvormig is, wier geschiedenis zoo nauw met de onze verbonden is, ons de naaste zijn?'

De politieke studiën, die de Clercq aldus ten beste had gegeven, werden in den jaargang van 'de Gids' van het jaar 1848 gevolgd door twee pikante schetsen, beide handelende over de 'vlugschriften van den dag.' Koning Willem II had nu werkelijk de grondwets-herziening toegestaan, maar tegen de eischen en verlangens der liberalen werden nog allerlei bedenkingen van alle kanten geformuleerd. Den diepsten indruk maakten de brochures van de Bosch Kemper en van Vreede, en het was ter bestrijding van die twee gelegenheids-geschriften dat de Clercq zich aangordde.

Allereerst werd met de Bosch Kemper afgerekend, waar deze volgens de Clercq een onvindbaren middenterm zocht tusschen den absoluten en den representatieven regeerings-vorm. Zoo ten minste duidde hij den strijd aan, dien de Bosch Kemper bleef voeren tegen de rechtstreeksche verkiezingen. Volle waardeering werd den persoon gebracht, maar zeldzaam hard zijn streven veroordeeld. Hij teekende toch zijn portret op de volgende wijze:

'In de rij der Nederlandsche publicisten bekleedt de heer de

Bosch Kemper eene eervolle plaats. Drager van een naam, teregt bij elk Nederlander in eere en achting gehouden, heeft hij den rang weten te handhaven, hem door eene zoo eervolle nalatenschap aangewezen. Zoo onbaatzuchtige vaderlandsliefde, onafhankelijkheid van karakter en onkreukbare vastheid van beginselen, aan wakkeren ijver gepaard en door degelijke wetenschap gesteund, titels zijn, die ook der tegenpartij eerbied en hulde afvergen, hij heeft zich die in hooge mate verworven. Misschien zelfs behooren die verdiensten te hooger gewaardeerd te worden, naarmate de pogingen van den heer Kemper minder ondersteuning, zijn denkwijze minder sympathie, zijn stelsel minder aanhangers gevonden heeft. Immers de schrijver van den 'Tijdgenoot' moge in het voorberigt zijner laatste brochure verzekeren, 'dat zijn geschrift de goedkeuring van velen heeft weggedragen,' hij ontveinst zich niet, dat die goedkeuring, verdiend als zij was, meer de volharding, aan de ontwikkeling en handhaving van zijn stelsel besteed, dan dat stelsel zelf gold. Weerzin toch als de openbaring zijner denkbeelden wekken moest bij die schare van behouders, gewoon in eiken voorslag tot hervorming eene poging tot omverwerping, in elke gisping eene beleediging, in eiken raad eene aanmatiging te zien: die denkbeelden vonden bij de groote meerderheid der vrijzinnige partij billijker, maar geen gunstiger beoordeeling. Tusschen behoud en vooruitgang in, van beide legerplaatsen gelijkelijk verwijderd, aan beider aanvallen blootgesteld, heeft zich de Heer Kemper eene eervolle, maar geïsoleerde stelling verworven. Jarenlang heeft hij vruchteloos gepoogd de partij der onbewegelijkheid eene enkele schrede vooruit te doen gaan; - thans, nu de adem der hervorming nog nauw het staatszeil doet zwellen, ziet hij zich reeds vooruitgestreefd, overvleugeld en achtergelaten.'

En die overvleugeling werd door de Clercq op alle wijzen in de hand geholpen. Straks keert hij zich vooral tegen Vreede en diens groepeering van feiten, die hij eigenaardig bij een of andere cijfergroepeering vergelijkt. Tegen hen beiden doet hij een beroep op de toekomst. Zij schijnen volgens hem niet te begrijpen, dat onze eeuw de eeuw der democratie wordt. 'De Democratie - zoo zegt hij - is het feit bij uitstekendheid der nieuwere geschiedenis, dat overal met gebiedende noodzakelijkheid in het leven treedt; wie dat ééne hoofdfeit veronachtzaamt, dien baat de nauwkeurige kennis der kleinere ondergeschikte feiten niet.'

De Clercq geniet zichtbaar bij het schrijven van die korte opstellen. Zij erlangen een levendigheid en een gloed, die alleen

een Groen van Prinsterer aan zijn betoogen wist te geven. Het waren werkelijke politieke vlugschriften, zooals onze Engelsche of Fransche naburen die kennen. De Clercq was van zulke pamfletten een groot bewonderaar. Trouwens in datzelfde opstel over de Bosch Kemper komt deze fraaie lofrede van het staatkundig vlugschrift voor:

'Vlugtig als zijn leven wezen moge, het heeft toch boven het dagbladartikel menig voordeel. De dagteekening van het journaal verraadt reeds met onverbiddelijke gestrengheid de snelle veroudering van inhoud, terwijl de gelijktijdige brochure, zoolang slechts de omstandigheden dezelfde blijven, haar waas van verschheid bewaart. Wat meer zegt: terwijl de stroom des tijds al het vernuft, al den geest, al de wetenschap, zoo vaak aan de zamenstelling van het dagblad gespild, in zijne onverbiddelijke vaart voor immer meêvoert, gelukt het somwijlen een dier schijnbaar vlugtige blaadjes, wier ligte drommen de gesloten gelederen der dagbladen omzwermen, aan het bijna onvermijdelijke verderf te ontsnappen, de schijnbaar duurzaamste voortbrengselen van wetenschap of letterkunde te overleven, en voor eene verwijderde toekomst de herinnering aan de dwalingen en hartstochten van den dag in hare volle frischheid te bewaren. De 'letters of Junius' behooren reeds lang tot de 'standardworks' der Engelsche letterkunde, en het is de vraag, of vele der gevierde voortbrengselen van de romantiek der restauratie met de pamfletten van Courier in duurzaamheid zullen wedijveren.'

Met zulke middelen en in zulke vormen bestookte de Clercq op politiek terrein de behouds-partij zijner dagen: zien wij thans wat hij op economisch en sociaal terrein ging uitwerken.

Het was op DE MAATSCHAPPIJ en niet op den Staat, dat hij hier den blik ging richten.

Maar zonderling: de behouders, tegen wie hij hier zijn aanvallen min of meer gestreng richtte, waren ditmaal de liberalen zelven. Opgevoed en ontwikkeld in de lessen der Engelsche en Fransche staathuishoudkunde, kenden zij slechts één leuze, slechts één beginsel: 'laissez faire, laisser aller.' En de Clercq ontveinsde zich niet het éénzijdige, het beperkte, dat er in dit uitsluitend negatieve denkbeeld lag. Hij voor zich was overtuigd, dat in den chaos van belangen, die in de maatschappij tegen elkander woelden, er wel degelijk sprake kon zijn van zekere positieve leiding en mogelijke verzoening. Het individualisme, tot zijn uiterste gevolgtrekkingen doorgevoerd, kon

naar zijn inzien onmogelijk het tooverwoord der toekomst zijn. Met een machtigen greep in die moeilijke stoffe der maatschappelijke verhoudingen en belangen wilde hij zijn landgenooten er op wijzen, dat er andere dingen op aarde waren, dan waarmede hun kalme gemoeds-stemming zich tot nu toe bezig hield; hij schreef in ‘de Gids’ van 1846 zijn beroemde stukken over Louis Blanc.

Het is een schitterende sociale studie: te opmerkelijker, omdat niemand in ons land zich met zulk een onderwerp in die dagen bezig hield. Hier op dit gebied der sociale vragen was de enkele leuze: ignoreeren. En toch ging de maatschappij niet den weg van harmonische ontwikkeling op. Wel waren de toestanden in ons eigen land kalm, maar Frankrijk en Engeland leverden voorbeelden te over, dat inderdaad op het breede veld der maatschappij de schaduwen neêrstreken. Het ging niet aan, zich hier in den mantel van het behoud te wikkelen. De vormen der maatschappij, waarop men nu den stempel van het behoud zou willen drukken, waren inderdaad zelven - zoo redeneerde hij - de vrucht van onvermoeide en gedurige hervorming. Er moest protest ingediend worden tegen de onverschilligheid, welke men zoo gereedelijk aan den dag legde jegens elke theorie, die de bestaande ordening slechts eenigermate aantastte. Misschien waren - zoo uitte hij zich verder - de overdrevenste utopieën minder belachelijk dan de blinde goedgelovigheid dergenen, die meenden, dat onze maatschappelijke instellingen de uiterste grenzen der volmaaktheid genaderd waren, en dat alle volgende geslachten zich van zelve en gereedelijk in onze maatschappelijke vormen zouden voegen. Het scherpst verwijt verdiende wellicht juist het optimisme dergenen, die het er voor hielden, ‘que tout est pour le mieux dans le meilleur des mondes possibles,’ zoodra slechts hun disch wel voorzien of hun eigen leger zacht gespreid was.

Van zulk een standpunt uitgaande, wilde de Clercq de twee begrippen, waarmede een nieuwe sociale school opkwam, de begrippen van arbeids-organisatie en arbeids-associatie, aan een gezet onderzoek onderwerpen. Ook bij dat onderzoek spaarde hij zijn tegenstanders niet. De liberalen zouden zich beklagen, en later zijn streven zoeken te vergoelijken, niet bedenkende, dat de Clercq toch eigenlijk nog meer de banieren der democratie volgde, dan wel het streng-geteekende vaandel van het zuiver

liberalisme omhoog hief. Er was hier scheiding tusschen de Clercq en de liberalen van vóór het jaar 1848: een tweespalt, die met opzet eenigszins zou worden weggeredeneerd, omdat de liberale politieke worsteling in ons land alle krachten noodig had, maar die toch feitelijk zou blijven bestaan. De toekomst zou leeren, wie hier het scherpst zag.

Daar zijn in die studie over Louis Blanc drie punten, die ons tegenwoordig - nu weder meer dan veertig jaren zijn verloopen - zeer bepaald treffen, omdat zij een bewijs zijn van de onbevangenheid en frischheid, waarmede de Clercq op de teekenen des tijds de aandacht vestigde.

Het is vooreerst de bekentenis en de opmerking, dat, naar zijn inzien, de klove tusschen economisten en socialisten een kennelijke strekking had om zich aan te vullen, en dat de afstand, die beiden scheidde, zou beginnen te verminderen. De heftige voorstanders van het '*laissez faire*' zouden, naar zijn inzien, van de absolute toepassing hunner theorieën zelven eenigszins huiverig worden, wanneer zij getuigen werden van den vernielenden en moorddadigen invloed der onbeperkte concurrentie, van de wrange gevolgen der onbelemmerde ontwikkeling van het individualisme. De Clercq gaat dit eenigszins scherp aanwijzen, verduidelijkt dan hoe, naar zijn meening, hier sprake kan zijn van het intreden en ingrijpen van den staat in de maatschappij, die gewichtige vraag der toekomst. Hij komt op dat punt voor zijn lezers telkens terug, te breed en te duidelijk reeds voor ons, die tijdgenooten zijn geweest van het ontstaan van het katheder-socialisme in Duitschland, en van de edele pogingen van Kingsley en van Maurice in Engeland. - Dan verrast ons (in de tweede plaats) het betoog, dat de arbeids-loonen altijd in onze moderne productie de strekking moeten hebben om te dalen, en dat zij uit den aard der zaak tot een uiterste grens worden gedreven. Die grens nu is volgens hem gelegen in het strikt noodzakelijke levens-onderhoud van den arbeider, en deze grens wordt dan ook weldra de lijn, tot welke 'niet de hardheid van den ondernemer, maar eene onvermijdelijke noodzakelijkheid' het loon van den arbeider beperkt. Ook hier behoeven wij slechts aan te stippen en den naam van Lasalle te noemen, om duidelijk te doen gevoelen, dat ook de Clercq diens metalen wet in al haar gevolgtrekkingen begreep. - Eindelijk was bepaald voor ons land nieuw

de vingerwijzing, dat onder onze zoo effene maatschappij een afgrond van ellende en hartstocht zich opende, waarin wij, als wij onze taak waarachtig begrepen, moedig de blikken moesten dompelen. Inderdaad woelde, volgens de Clercq, op den bodem onzer beschaafde wereld een partij, wier pogingen den ondergang van maatschappij en beschaving beiden bedoelde. Het probleem der sociale wetenschap was nu dat woelen te doen ophouden, dien aanslag te vóórkomen. Het lot der toekomst hing, volgens hem, inderdaad af van de oplossing der vraag, hoe zich het behoud van den persoonlijken eigendom - en zonder dezen was op den duur geen maatschappij denkbaar - liet vereenigen met de opheffing van het leed der mindere klassen en met de vrije ontwikkeling van het beginsel der volstrekte gelijkheid.

Daarom was een studie over Louis Blanc - al spaarde hij geen kritiek op diens voorstellen - gerechtvaardigd. Hij resumeerde zijn uitéénzetting in de volgende bladzijde, die ook nu nog haar gewicht heeft:

'Het belang der ontwerpen van Louis Blanc ligt vooral in de omstandigheden zelven, waardoor zij in het leven zijn geroepen, in den tijdgeest, waarvan zij getuigen. Wij hebben bij den aanvang dezer artikelen den toestand der maatschappij geschetst, zoo als zij ons niet slechts door de socialisten, maar door haast allen, die eenen ernstigen blik op haar geworpen hebben, geschilderd wordt. Het gevaar, waaraan ons die toestand vroeg of laat blootstelt, hare onhoudbaarheid op den langen duur wordt meer of min helder overal gevoeld. Van dat gevoel zijn niet slechts de uitboezemingen van de dichters en redenaars der socialistische school, maar ook de verschillende stelsels, waarvan wij in deze bladzijden gewaagden, de vrucht. Met onwil hebben de mannen van praktischen zin vaak het oor afgewend van die heftige en onbestemde aanvallen op de bestaande maatschappij, die bij hunne bloot ontkennende rigting geen enkelen uitweg aanboden ter genezing der kwaal, welke zij schilderden. Saint-Simon, Fourier en Owen zijn verder gegaan. Niet tevreden de zuilen der maatschappij door hunne heftige aanvallen aan het waggelen gebragt te hebben, hebben zij niet slechts tot een nieuwen bouw steenen aangebragt, maar, naar hunne eigene meening, dien bouw zelfs voltooid. Doch slechts weinigen waagden het, de oude woning, hoe gebrekkig zij zijn mogt, ja, schoon enkelen hare spoedige instorting vreesden, te verlaten voor het sierlijk opgetrokken tooverpaleis, waarvan men voorzag dat het bij de eerste aanraking

ineen zou vallen. Geene nieuwe maatschappij kan op de puinhoopen der oude worden opgerigt; elke verbetering moet eene trapsgewijze zijn; in het bestaande zelve moeten de kiemen eener aanstaande hervorming gezocht worden. De socialistische school heeft die waarheid leeren inzien, zij is van de absolute theoriën, door hare stichters ontwikkeld, allengs afgeweken en Louis Blanc heeft haar laatste woord thans gezegd. Dat woord houdt inderdaad het beginsel in, dat ten grondslag aan elke volgende hervorming strekken moet: regeling van arbeid, vereeniging der thans strijdende belangen van arbeid en kapitaal. Misschien zelfs ligt de eenige weg, om op eene vreedzame wijze tot de oplossing der gewigtige vraag te geraken, in het middel door Louis Blanc aangegeven, de vernietiging der concurrentie door de concurrentie zelve. Als voorstander dier beginselen verdient hij inderdaad, hoe hij dan ook in de toepassing op enkele punten gedwaald moge hebben, onze hoogste belangstelling. De tegenwoordige regeringloosheid der industrie leidt van zelve tot eene overheersching, zoowel van den arbeid als van de kleine kapitalisten, door de eigenaars dier reusachtige kapitalen, welke zich slechts in onzen tijd konden vormen en bewaren. Gaat zij haren natuurlijken gang, dan loopt zij op de concentratie van vermogen, invloed en magt in de handen van enkelen, op onderwerping en onderdrukking der overigen uit. Maar naarmate die gevolgen zich meer verwezenlijken, naar die mate neemt het getal dergenen, die bij het behoud eener zoodanige maatschappelijke orde belang hebben, af, en vormt zich in de maatschappij zelve een kern van haat en vijandschap, waardoor het geheele ligchaam bedreigd wordt. De vrees voor eene geheele vernietiging van wat men den gezeten middelstand pleegt te noemen, voor eene splitsing der geheele maatschappij in armen en in rijken, aan den eenen kant: het dreigende gevaar der verbittering, die de harten der verarmde bevolking begint in te nemen, der communistische woelingen, die men overal begint te ontdekken, aan den anderen kant: wekken de behoefte aan een beginsel, dat verzoenend tusschen de beide uitersten trede en aan de regtmatige eischen der mindere klassen regt doe wedervaren, zonder de geheele bestaande orde van zaken, zonder de rust der maatschappij te bedreigen, zonder regten te schenden, met welker handhaving op den duur aller belangen gemoeid zijn.'

Het was een machtig opstel, ja meer dan dat, een kloeke daad. Zijn vrienden deden wel al hun best, om de beteekenis van het artikel te verzachten, maar de dagbladen dier dagen vingen de echo's op der bekommeringen, van de verschillende kringen in Amsterdam en elders, over die woorden van de Clercq.

Hij zelf wenschte, nu hij het woord had uitgesproken, dat hem in de ziel brandde, als het ware die questie wat te laten rusten. De beschaafde kringen ten onzent moesten zich nog in de vormen der sociale wetenschap indenken. Politiek begrepen zij allengs. Wat de liberalen wilden, wanneer zij met aandrang directe verkiezingen vroegen, wanneer zij een rechtsstaat wilden inrichten, dat werd nu langzamerhand verstaan: de beginselen der liberale school werden gangbare taal. Maar de vraagstukken der sociale leer stonden in een gesloten boek. De Clercq opende het even en liet één bladzijde lezen.

In het jaar 1847 gaf hij over dat onderwerp nog een kleine bijdrage: een vertaling der mededeelingen van Arnold Ruge over de Fransche socialisten; doch overigens bewerkte hij een historisch stuk over Sleeswijk-Holstein, en een alleraardigst, bekoorlijk artikel over het verblijf van den duitschen dichter Dingelstedt - wiens optreden als dichter trouwens vroeger een heftig protest tegen staat en maatschappij was geweest - te Scheveningen.

De Clercq was nu in Amsterdam - al was hij niets dan een advocaat zonder zaken, en al voelde hij zich wel eens ongelukkig, omdat hij geen vastgeteekenden weg vóór zich zag - een vocaal geworden. In de verschillende kringen en genootschappen der stad Amsterdam deed hij zich gelden. Voorzoover het de liberale politiek betrof, werkte hij ijverig mede als secretaris der Amstel-societeit, die eerste groote liberale club hier te lande. Om een brandpunt en middelpunt van discussie, een oefenschool voor parlementair debat, te Amsterdam te vestigen, stichtte hij de zoogenaamde Vrijdagsche debating-club. Maar ook de sociale ader werd niet vergeten. Over de armenbedeeling te Amsterdam schreef hij in ‘de Gids’ van 1848. Vinet's studiën over het socialisme werden gezet overwogen: en juist in zijn Vrijdagsche vereeniging zou hij zijn stellingen over het socialisme verdedigen[1)] Hij volgde ook hier een vaste lijn. Trouwens in het

1) .Opmerkelijk was in de reeks van stellingen, die hij 1° October 1847 verdedigde, deze: ‘Het socialisme staat geenszins vijandig tegen de staathuishoudkunde over. Het is integendeel eerst door de ontwikkeling dier wetenschap mogelijk geworden, en neemt al de wezenlijke resultaten, door deze verkregen, in zich op. Alleenlijk heeft het socialisme de enge grenzen opgeheven, waarin zich de onderzoekingen en gevolgtrekkingen der staathuishoudkunde beperken, en alzoo voor deze wetenschap zelve een tijdperk van hoogeren bloei en nieuwe ontwikkeling geopend.’ Zie overigens over dit onderwerp artikelen van de Clercq in de Amsterdamsche Courant van 19 en 30 Mei 1848 in polemiek met het Handelsblad.

jaar 1845 had hij reeds in het Nut van 't Algemeen een lezing gehouden over het stelsel der Saint-Simonisten.

Zoo bewerkte en bestreed hij het conservatieve Amsterdam dier dagen. Mocht het leven der hoofdstad zelve vrij kleurloos zijn, en door de eentonigheid en eenzelvigheid der deftige vormen soms, als uit reactie, tot verstrooiing prikkelen: de Clercq gaf zich ja soms aan de opwinding van het oogenblik over, doch dwong zich toch telkens zijn vrijwillig opgenomen taak weder op te nemen. Slechts wilde hij veelzijdig werken. Hij was niet de man van één school, van één richting. Hij was het omgekeerde van een 'doctrinair'. Hij wilde niet onder één vaandel geregeld blijven strijden, hij voerde den strijd als in een guerilla-oorlog. Potgieter, die dit laatste van hem getuigde, had dan ook zelfs moeite met hem in de redactie van 'de Gids'. Hij kon de Clercq niet aan de oude tradities van zijn tijdschrift wennen. De Clercq wilde ook in 'de Gids' geheel en al onafhankelijk blijven, en zou weldra de redacteurs liever vaarwel zeggen.

En terwijl hij zoo arbeidde en studeerde, werkte de tijdgeest nog harder. Plotseling stond in 1848 geheel Europa in brand. In het kalme conservatieve Amsterdam hadden samenscholingen plaats, werden door opgeruide benden de glazen bij de aanzienlijken ingeworpen, joelden en renden dreigende groepen langs de grachten. Er moesten vereenigingen worden gevormd, om de orde te handhaven. Er moesten proclamatiën worden uitgevaardigd, waarbij men verklaarde, dat de koning de wenschen des volks had verhoord, dat ware volksvrienden thans aan het bestuur waren, en 'DAT DEZE ZICH HET LOT OOK VAN DEN AMBACHTSMAN EN VAN DEN HANDWERKER ZOUDEN AANTREKKEN'. Kortom de conservatieve wereld van Amsterdam trad uit hare voegen.

Het duurde maar een oogenblik: maar dat oogenblik woog. De overprikkeling bedaarde. Straks golfden de wateren weder over de oude bedding. Doch het tempo van den stroom was overal versneld. Er zat in alles meer gang. De grondwet van 1848 zou worden vastgesteld en uitgevoerd. De liberalen kwamen aan het hoofd der regeering. Deze riepen de Clercq, den

guerilla-strijder van zooeven, op in de vaste gelederen en gaven hem een plaats van referendaris te 's-Gravenhage.

IV.

Het was in schijn een flinke stap voorwaarts voor de Clercq, dat hij - die toen 26 jaren oud was - een invloedrijke plaats in de HAAGSCHE regeeringskringen verkreeg. Hij zou enkele beginselen en begrippen, waarvoor hij tot nog toe als vrijwilliger had gestreden, met al de klem van iemand, die een officieelen rang inneemt, kunnen verdedigen en bevorderen. De werkzaamheid aan het ministerie van. financiën trok hem bovendien aan. In maatregelen, die handel en nijverheid betroffen, mede te kunnen werken, lag voor hem iets, dat hem zeer toelachte. Van zijn jongste jeugd af herinnerde hij zich de gesprekken over zulke onderwerpen. Was zijn vader niet secretaris en directeur der Nederlandsche Handelmaatschappij geweest? Had hij zelf niet, op raad van zijn vader, ter verkrijging van zijn doctorstitel te Leiden, een dissertatie geleverd over diezelfde Handelmaatschappij? En waren het niet juist zulke onderwerpen, waarop de toenmalige minister van financiën - de heer van Bosse - juist zijn scherpen en belangstellenden blik ging vestigen? Ook de heer van Bosse kwam uit de handelsstad Amsterdam, en zou mede zijn best doen, om in 's-Gravenhage naast het politieke werk, waaraan Thorbecke en zijn school zich wijdde, een overweging en behandeling der materieele belangen van ons vaderland te bevorderen. Allerlei economische questies kwamen daar aan het departement te berde, om weldra in den vorm van wetsontwerpen gegoten te worden. Er scheen met van Bosse een levenwekkende adem gekomen te zijn over al de onderwerpen, die anders aan de officieele kringen der residentiestad meer dan vreemd waren. Niet alleen waren de vraagstukken der graanwetten en der suikerwetten aan de orde gesteld; maar de minister was bezig met een hervorming van de accijnsen, hield zijn ambtenaren voortdurend werkzaam met het in orde brengen van nieuwe handelstractaten, bereidde een spoorwegpolitiek voor, was onvermoeid druk met tariefverlagingen en durfde een stouten zet wagen met een maatregel tot opheffing der scheepvaartrechten. In geheel deze omvangrijke stoffe werkte nu de Clercq

met de hem eigen vlugheid en scherpzinnigheid mede. Hij was een dienaar dien kloeken en arbeidzamen minister waard. De minister wist wat hij wilde, en de Clercq gaf hem de argumenten, die hij noodig had. Zijn lenig en buigzaam talent stelde hem in staat volledig den minister van dienst te zijn. Steeds was hij daarbij bereid, om, wanneer van Bosse het begeerde, de publieke opinie voor te lichten. Het is jammer genoeg, dat de minister zulks niet meer verlangde en hem niet meer daartoe aanzette. Doch het is maar al te waar: zij, die een hoogen rang in de administratie bekleeden, zijn altijd bang, dat hun beste instrumenten (en zóó beschouwen zij inderdaad hun hoofdbeambten) ook ten dienste kunnen staan van anderen. Zij zijn jaloersch op mogelijke andere meesters van hun dienaren, zij betwisten die dienaren allereerst aan het algemeen, aan het publiek. Doch voor zoo hoog en vèrstrekkend een doel, als de opheffing der scheepvaartrechten, kon van Bosse den tegenzin overwinnen, dien hij anders - evenals bijna ieder minister of oud-minister - gevoelt voor den ambtenaar-auteur. Hij vroeg de Clercq een brochure, ten einde de handelswereld voor te lichten. Gelukkige inconsequentie! Weldadige inval! Want het is aan dien wenk van den minister te danken, dat de Clercq nog eens zijn pen opvatte, die hij eigenlijk in Amsterdam had laten liggen. Daar zweefden weder die lichte vogelvlugge gedachten over het papier, daar tintelde weêr het vernuft van vroeger, daar scherpte zich weder het oordeel, om alle tegenwerpingen te ontleden en te vermorzelen: de Clercq schreef zijn in 1850 verschenen lijvige brochure over de ‘Hervorming der Engelsche Scheepvaartwetten’. Hij was in dit onderwerp volkomen thuis. Alle regeeringsstukken over die Nederlandsche wet zijn door hem gesteld, en niemand minder dan Groen van Prinsterer heeft aan de voortreffelijkheid van die officieele stukken - al was hij toen in de oppositie - hulde gebracht[1]. Maar nimmer heeft een wet in ons land schooner geleidster gehad, dan in het boek van de Clercq haar werd gegeven. De ontwikkeling van het betoog is even scherp, als de vorm bevallig is. De lezer geraakt van-zelf onder de bekoring. Reeds het motto zelf is met zulk een fijn vernuft gekozen. Het was uit de Aeneïs van Virgilius (I. 577) en luidde:

1) Zie Groen's Redevoeringen II, p. 513-532.

subducite naves
Tros Tyriusque mihi nullo discrimine agetur.

Men weet, dat indertijd een ongeteekend stuk in de Revue des deux Mondes, waarover zeer veel te doen was, alléén daarom - en met volle recht - aan Prévost-Paradol werd toegeschreven, omdat men overtuigd was, dat niemand zulk een keurig citaat aan Lucretius had kunnen ontleenen. Welnu, een klassieke bewijsplaats, zooals thans voor het boekje der scheepvaartwetten prijkte, had ook door geen andere hand dan van de Clercq kunnen worden aangeboden. Zijn vriend J. Heemskerk Bz. had er misschien ook wel aan kunnen denken, maar de Clercq had boven hem vooruit de eigenschap, om elk wapen, dat hij zag, dadelijk te gebruiken en daarmede op zijn tegenstanders vuur te geven. Heemskerk omsingelde altijd en nog eens zijn vijanden, en de Clercq ging steeds op zijn doel recht-af los. Zóó ook ditmaal in zijn 'Hervorming der Engelsche scheepvaartrechten'. Het pleit is zóó volkomen gewonnen, dat zelfs de bladzijden van dit levendig gesteld betoog ons eenigszins verouderd zouden kunnen toeschijnen, wanneer wij ze wilden overnemen. Voor één fragment zouden wij echter gaarne een uitzondering willen maken. Het betreft een schildering en voorstelling van het Engelsch parlement tijdens de behandeling der scheepvaartrechten aldaar. De Clercq neemt dan de gelegenheid te baat, enkele dier Engelsche redenaars te schetsen. Hun persoon en karakter en begaafdheden wil hij ons duidelijk maken. Die portretten zijn thans nog even frisch, als toen zij werden geschreven. Er komt een teekening van Lord Bentinck in voor, die een meesterstuk mag heeten. Nog meer zal ons echter wellicht boeien de karakteristiek van Disraëli, omdat deze zulk een phosphorischen glans op het staatstooneel is blijven werpen, en slechts weinige jaren ons scheiden van zijn dood. Wij zullen dus de vrijheid nemen, ook om het proza van onzen auteur te doen waardeeren, die bladzijde hier over te nemen:

De wegslependste, zoo al niet de welsprekendste, der voorstanders van den vrijen handel werd op zijne beurt vervangen door den schitterendsten redenaar der tegenpartij. - De onvergelijkbare en geheel eigenaardige gaven van den schrijver van 'Coningsby', 'Sybil' en 'Tancred' worden ook in den breeden kring dergenen

gewaardeerd, voor wie de Engelsche staatkunde een gesloten of althans een slechts zelden geopend boek is. Dezelfde tooverachtige glans, welke over de romans van d'Israëli verspreidt ligt; dezelfde gloed der voorstelling, door gelijke schittering van vernuft opgeluisterd; dezelfde pracht van tinten en kleuren, welke daar zooveel onwaarschijnlijks en onnatuurlijks in den bouw van het verhaal en in de teekening der karakters doet voorbijzien, worden in de politieke redevoeringen van den man teruggevonden, wien het reeds vaak verweten is, dat hij zijne rollen gedurig verwisselt, en evenveel romantiek mengt in zijne staatkunde, als politiek in zijne romans. Evenzeer als die romans lijdt echter ook zijne parlementaire welsprekendheid aan eene gekunsteldheid, vaak ongunstig afstekende bij het natuurlijk vernuft, waarmede ook de degelijkste Engelsche staatslieden niet versmaden hunne overigens zoo eenvoudige en kernige redevoeringen te kruiden.

Dat hem de gaaf om tevens indruk en opgang te maken daarom echter geenszins ontbreekt, bleek opnieuw uit zijne rede, te dezer gelegenheid gehouden. ‘Vroeger,’ zoo beweerde hij in den aanvang dier rede, ‘plagt een edele Lord uit de tegenpartij (Lord John Russell) ons wel eens te verwijten, dat wij door ons stelsel van bescherming in een gedurigen cirkel werden rondgedreven, en steeds door de bevoorregting van het ééne bedrijf tot die van het andere gedwongen werden. Wij schenen thans in een anderen cirkel verplaatst; wij zien ons nu verpligt telkens een nieuw belang te schenden, omdat wij er vroeger andere geschonden hebben.’ Met opzigt tot het belang, dat thans volgens den redenaar ‘op de snijtafel eener vergadering was gelegd, bijeengeroepen om voor de belangen en rechten der natie te waken’, verklaarde hij zich echter tot eene zekere hoogte onbevoegd. ‘De beginselen, die op het spel stonden, waren onkenbaar geworden door het pek en teer van de details.’ Na eenige min gunstig geslaagde pogingen, om de cijfers der tegenpartij te wederleggen, achtte de redenaar het dan ook raadzamer zich een ander terrein te kiezen. In waarheid, wat had hij zich om die cijfers te bekreunen? Hij meende de wateren meer geproefd te hebben, waarmede het lid, door hem bedoeld, de kennisdorst der vergadering had willen lesschen. Bedroog hij zich niet, dan vulde dit lid zijnen beker uit de troebele bronnen van het handels-ministerie. ‘Aan het handels-ministerie nu,’ verzekerde de romanschrijver met grooten ernst, ‘had men steeds tabellen in gereedheid voor elk wetsontwerp, dat het een minister in het hoofd mogt komen in het Parlement ter tafel te brengen.’ De diplomatieke zijde van het vraagpunt leverde een geschikter terrein voor zijne aanvallen op. De mededeeling, door den minister omtrent de nota's

van Pruissen en Amerika gedaan, lokten tal van vernuftspelingen uit, waartoe beurtelings de verslagenheid, welke de bedreigingen van den éénen staat en de vreugde, welke de aanbiedingen van den anderen bij de regering zoude verwekt hebben, aanleiding gaven, tot hij ten slotte den handels-minister afschilderde als in radeloosheid tusschen de muzen van Pruissen en Amerika geplaatst: - aan de ééne zijde Bancroft, gansch glimlach en vriendelijkheid, aan de andere ridder Bunsen, met dolk en gifkelk gewapend. - Nog schooner gelegenheid echter tot tentoonspreiding zijner gaven bood hem de gevreesde benadeeling der Britsche zeemagt aan. Hij zou geen 'Rule Brittannia' blazen, zoo het geachte lid uit West-Biding (Richard Cobden) zich aan die toonen ergerde, en misschien meer behagen in het 'Yankee Doodle' schiep, dat intusschen in het Engelsch Parlement nog niet teruggeroepen werd, gelijk, dank der koloniale politiek der regering, bereids in de schouwburgen van Jamaica geschiedde. Hij was echter daarom nog niet bereid de zeemagt op te geven. 'Te midden van den val der troonen,' zoo eindigde hij zijn rede, 'te midden van den val der troonen en de ontbinding der koningrijken rondom ons, kan er geene merkwaardiger omstandigheid zijn dan die vreemdsoortige anarchie, die onverklaarbare demoralisatie, waarmede plotseling die groote legers geslagen schijnen, welke eens als de hechtste steunpilaren van magt en gezag beschouwd werden. Sinds wij de verbazende berigten ontvangen hebben, hoe de legers van Frankrijk, Oostenrijk en Pruissen hunnen meesters in de ure des gevaars ontvallen zijn, moet ieder Engelschman zich, dunkt mij, met trots en welligt ook met zelfvoldoening, herinnerd hebben, dat onze legioenen op de golven rusten. Ik althans wil de verantwoordelijkheid niet op mij laden, dat rijk in gevaar te brengen, door zooveel heldenmoed verworven, door zooveel inspanning bewaard: dat rijk, uitgestrekter dan de beide Amerika's en onuitputbaarder in schatten dan het verste Indië, in zijne kindsheid door het genie van Blake voorafgeschaduwd, en in het toppunt van zijnen roem door het bloed van Nelson geheiligd: - het rijk der wateren.'

Bedriegen wij ons, wanneer wij zulk een bladzijde, wat rangschikking van licht en donker en vaste teekening door fijne en edele lijnen betreft, bij uitstek schoon noemen. Er zijn weinig politieke schrijvers in ons land geweest, die dus den vorm meester waren. De heer van Bosse heeft Nederland aan zich verplicht, door zijn referendaris op die wijze het volk te doen voorlichten.

Nog in een andere richting liet de minister zijn dienaar vrij. Het betreft een journalistieken werkkring. Eigenlijk was het

talent van de Clercq juist zulk een, dat in een groot land zich aan de dagbladpers zou hebben gewijd. Onze vergelijking van de Clercq met Prévost-Paradol had ook dat op het oog. Werkelijk gevoelde de Clercq dan ook telkens lust, eenigszins actief in die wereld der journalisten - hoe zonderling en gemêleerd die kring nu in ons land ook was - op te treden. Reeds in het eerste jaar van zijn verblijf in Amsterdam zien wij hem dan ook medewerken aan de Vlissingsche Courant, die door enkele van zijn vrienden in Zeeland was opgericht. Verschillende hoofdartikelen, meestal een bepleiting van grondwetsherziening ten doel hebbende, zijn daarin door hem geschreven. Later (in 1847) zien wij hem bezig met B. Donker Curtius, om de stichting van een dagblad 'de Atlas' voor te bereiden, van welk blad hij de hoofdredacteur zou zijn. De verplaatsing naar den Haag had deze en soortgelijke plannen voorgoed onmogelijk gemaakt, toch bleef de liefde voor de journalistiek hem in het hart. Onder zijne papieren heeft men een nota van het jaar 1850 'voor den minister' gevonden, waarin hij zijn denkbeelden omtrent de mogelijkheid, om de inzichten en belangen der regeering door middel der journalistiek te bevorderen, eenigszins volledig uitéénzet. Er was dus op dit punt gedachtenwisseling tusschen den minister en zijn referendaris. En nu was er een terrein, waarop de minister hem als journalist kou laten optreden, zonder gevaar te loopen van zijn departement in den strijd der binnenlandsche politieke bladen te mengen. De 'Indépendance Belge' deed namelijk aan de Clercq voorstellen, om zoo mogelijk wekelijks een brief uit den Haag over de Hollandsche zaken te schrijven, en de Clercq nam dit aanbod aan. Deze brieven hebben in dien tijd eenige vermaardheid gekregen. De Clercq stelde en sprak even gemakkelijk Fransch als Hollandsch, en zijn lichte pen beschreef in de jaren 1850 en 1851 op meesterlijke vlugge wijze voor het fransch-lezend publiek de zaken van ons land. Daar natuurlijk het liefst de staatszaken moesten worden behandeld, werden die brieven in de Haagsche en andere kringen gretig gelezen, en niet weinigen zochten in deze brieven een soort van officieuse interpretatie van enkele regeeringshandelingen.

En voorts dronk de Clercq al de genietingen op, die het Haagsche leven geeft. Al is het voor ons vaderland misschien geen voordeel, dat tegenwoordig nog altijd die weelderige,

elegante residentie de zetel blijft voor de mannen en corporaties, die onze zaken van staat en maatschappij besturen: zoo valt het niet te ontkennen, dat het maatschappelijk leven te 's Gravenhage, door de aanraking van diplomatie en hof, zekere pikante zijden heeft, die onze meer burgerlijke en bedrijvige hoofdstad Amsterdam mist. Er kan in den Haag iets prikkelends in de lucht zijn. De Clercq gaf zich aan die prikkelingen over. Hij tafelde lang met zijn vrienden. Hij zat veel in de opera. Hij ontzegde zich geen enkel levensgenot. Hij was immers een type der moderne wereld: in één woord een Goethiaan. In het Bosch was hij op drukke dagen licht herkenbaar, aan de levendigheid, waarmede hij in een kring van vrienden, die hem steeds vergezelden - ook de Génestet was dikwijls bij hem - schertsend en persifleerend zich bewoog. Hij was jong en trotsch op zijn jeugd. De wereld stond voor hem open. Voor de quasi-staatslieden der Tweede Kamer had hij zeer weinig eerbied. Eigenlijk werd zijn vereering voor den ‘staat’ hoe langer hoe zwakker. Hij hoopte slechts op de ‘maatschappij’. In het jaar 1849 ging hij dan ook in Amsterdam, in zijn geliefde Vrijdagsche Vereeniging, de stelling verdedigen, dat geen andere staatkundige hervormingen immer in het volksleven wortel hebben geschoten, dan die, welke op politiek terrein verwezenlijkten, wat op maatschappelijk gebied reeds bestond. De mildste en gewichtigste bronnen van zedelijke en stoffelijke welvaart - zoo voegde hij er bij - ontspringen op een ander terrein dan het staatkundige. Hierover kon hij - 's avonds laat, zeer laat met zijn vrienden in de societeit zittende - tot in het oneindige redetwisten en doorslaan. Werd zijn hoofd al te warm, dan wandelde hij naar Scheveningen, naar de zee. Voor dat Scheveningen had hij oneindige liefde. Het ging hem bepaald aan het hart, dat nog niet veel meer van die schoone badplaats gebruik werd gemaakt. Hij wilde een ieder opwekken derwaarts te gaan. In de maand Mei 1850 nam hij nog eens zijn vlugge pen in de hand, ten einde in een der Haagsche bladen - onder herinnering van het woord van Huygens (uit de Zeestraat) ‘de zee geeft wonderen’ - de volgende opwekking te dichten, om toch Scheveningen te waardeeren:

‘De lange, barre winter ruimt, hoe noode ook, eindelijk het veld. Zijne gure sombere dagen, zijne koude en donkere nachten, zijne

hagelbuijen en sneeuwvlagen, zijne orkanen en watervloeden behooren reeds tot het verleden. Reeds strekt de lente hare genezende hand uit, om de geslagene wonden te heelen. Reeds spreidt zij hare grastapijten. Reeds welft zij haar loverdak en strikt hare bloemfestoenen. Weinige dagen nog, en de gulden zomer houdt zijnen blijden intogt, en zendt zijne zonnestralen als blinkende feestboden uit, om tot zijn hooggetij te nooden, al wie warmte en licht, bladerpracht en bloemengeur bemint.

Heinde en verre zal die zilveren lokstem gehoord worden; en waar zij weerklinkt, openen zich alle harten en reppen zich alle voeten. De digte bevolkingen der steden verstrooijen zich over het land. Tot zinkens toe beladen steken de stoombooten van wal. Onafzienbare treinen snellen over de spoorstaven. Postpaarden worden ingespannen, wandelstaven opgevat, reiskoffers dicht gegespt. Te land, te zee, langs stroomen en paden, golft en ebt de digte, bontkleurige, levens- en reislustige stroom der touristen heen en weder.

Helaas, dat die stroom, met al het leven, dat hij met zich brengt, en den gouden slib, dien hij achterlaat, thans als vroeger, de Nederlandsche dreven zal ontwijken en ter zijde laten! Engelands en Frankrijks hoofdsteden zullen wemelen van vreemdelingen, de Belgische spoorwegen overvloeijen van reizigers, de Duitsche badplaatsen krielen van gasten; - maar de Hollandsche weiden, de Stichtsche landouwen, de Geldersche waranden, zullen slechts schaars en noode een enkelen vreemdeling in hun liefelijk groen zien wijlen. Vruchteloos zullen Rijn en Maas ook onze gewesten drenken. Zij zullen op hunne golven hunne touristen evenmin tot ons voeren als hunne rotsen en hunne bouwvallen.

En toch is er in Nederland althans één plek, die ook de rijkst bevoorregte vreemdeling ons benijden moet, en die niet onbezocht zou blijven, zoo zij slechts niet onbekend was.

Zoo ver zich het strand der Noordzee uitstrekt, - van de wadden van Sleeswijk tot aan de klippen van Bretagne - is er welligt geen tweede plaats, zoo door natuur en kunst beide tot badplaats bestemd als Scheveningen. - Al wie hart en zin heeft voor die reinste aller physische genietingen, die weldadigste aller ligchaamsbewegingen, dat krachtigste aller geneesmiddelen, door de zee in kwistige mildheid aan hare oeverbewoners aangeboden, vindt nergens eene zoo schoone gelegenheid, aan zijn' gezonden lust te voldoen als in het welvarende en schilderachtige zeedorp, welks ééne einde door de golven bespoeld wordt, terwijl het andere door het lommer overschaduwd wordt der vorstelijke laan, waarmeê het aan 's Gravenhage reikt; - 's Gravenhage, nog altijd des zomers de schoonste residentie van Europa!

En toch Scheveningen is schaars bezocht, terwijl het kale, togtige, kleinsteedsche Ostende zijne badgasten bij duizenden telt.'

Doch het Haagsche Bosch en zelfs Scheveningen konden hem niet altijd bekoren. Er kwamen tijden, wanneer zelfs het prikkelend leven in Haagsche clubs en salons iets afmattends en eentonigs verkreeg. In korte aanteekeningen leest men van zijn hand de woorden: 'Sinds eenigen tijd verkeer ik in een donkere stemming. Ook het Haagsche leven verliest op den duur veel van zijn glans.' In zulke oogenblikken dacht de Clercq aan het ouderlijk huis en aan Amsterdam. En ziedaar: in de eerste helft der maand Juli van het jaar 1851 kwam de post van Secretaris der Nederlandsche Handelmaatschappij open. Dit was nog een gansch andere positie (ook financieel) dan van referendaris aan een of ander ministerieel departement. De herinnering aan zijn vader zou het hem gemakkelijk maken die betrekking te erlangen. Dadelijk stelde hij zich beschikbaar, en na eenige maanden werd hij benoemd. Hij zou nu den Haag voor goed verlaten. Dertig jaren oud keerde hij terug naar Amsterdam.

V.

Hij kwam nu in Amsterdam als een man van zaken, in de positie, die ook zijn vader had gehad. Een zeer voordeelige positie, die hem volkomen vrij-man en onafhankelijk zou maken, doch die hem zachte boeien zou aanleggen. Hij moest nu al zijn tijd beschikbaar stellen voor de H a n d e l m a a t s c h a p p i j . Het raderwerk van zulk een administratie vereischt zorgen van elk uur. Bij een ministerieel departement kan men werk verschuiven tot den volgenden dag: in een 'zaak', als waaraan nu de Clercq werkte, moet de arbeid iederen dag afgedaan zijn. De beurs wacht niet. Daarbij komt de omstandigheid, dat de groote belangen, die men behandelt, en die allen zich in winst en verlies van zoo- en zooveel guldens omzetten, in den geest blijven hangen ook na den bureau-tijd: dat daarenboven de massa kleinigheden, die te zamen de 'drudgery' van het kantoorleven vormen, te vergelijken zijn met al de stofjes en de vezels, die in een fabrieklokaal als in de lucht zweven, de atmosfeer bederven en het hoofd van dengene,

die in zulk een omgeving werkt, onnoodig verhitten en vermoeien. Het brein is niet meer luchtig en frisch, als men den ganschen dag in zulk een drukte aan den lessenaar heeft gezeten. De Clercq deed zijn werk aan de Handelmaatschappij met de grootste liefde: zijn verbazende stiptheid, zijn weêrgalooze vlugheid en scherpzinnigheid werden door alle directeuren om 't zeerst geprezen. Nooit hadden de oudsten in hun lange loopbaan met dergelijk een talent zien arbeiden... maar... maar met de verwachtingen, die zijn geheel éénige gaven voor de literatuur, de politiek of de sociale wetenschap hadden opgewekt, was het gedaan: - de Clercq schreef niet meer.

Zij, die hem vroeger hadden ter zijde gestaan en met hem de weelde van het denken en dichten hadden genoten, spraken, als zij Gerrit de Clercq zagen, van vervlogen illusiën, en fluisterden iets van een verloren lichtstraal.

En nog in een anderen zin liep het drama van het zoo stout aangelegde leven op een tweestrijd uit.

Het streven van zijn bestaan was geweest een ontwikkeling, zooals een Goethe in zijn rustige levensbeschouwing zich die geteekend had. Maar de kalmte scheen te dikwijls te ontbreken. Er waren plooien en trekken in het zoo prikkelbare gemoed gekomen, die bijwijlen eerder aan Alfred de Musset deden denken. Zeker, hij was nog altijd de oude, als hij 's avonds in het gezelschap zijner vrienden kwam: hij had nog altijd alles gelezen, wat de periodieke literatuur aanbood, hij was nog de levendigste, de geestigste van allen, hij kon nog spreken zooals geen ander, hij wist nog zóó te vertellen, dat, als gij later bij voorbeeld een drama of blijspel zaagt, waarvan Gerrit de Clercq u eens den inhoud had uitéengezet, gij dat drama en blijspel (al was het de aandoenlijkheid of de vroolijkheid zelve) haast kleurloos en laf vond, in vergelijking met wat hij er van had getooverd. Maar de vroolijkheid, de overvloeiende geest was niet geheel en al de uiting meer van een gezonde, frissche gemoedsstemming: zij was dikwijls de vrucht van zekere opwinding, van zekere behoefte om zich in andere sferen, dan die van den dagelijkschen arbeid, te ontspannen. Hij trachtte en deed zijn best, om in de gezellige samenleving van Amsterdam wat meer zout te brengen, haar deftigheid te verbannen; hij beproefde den omgang met vele kringen: nu eens zag men hem in

de ouderwetsche beste wereld, dan weder was hij thuis - hetgeen toen een uitzondering was - bij hoogbeschaafde Israëlietische gezinnen, bij de Königswärters, de Witterings of bij de Godefroy's, dan zocht hij bij de Duitsche coterieën nieuw leven: - doch voortdurend had hij zekere onrust, en 's avonds zag men hem het meest in het gezellig fransche vaudeville-zaaltje op het Cingel bij de Munt, waar, onder directie van Lavergne, toen de nieuwe stukken van den jongen Alexander Dumas, van Barrière, van Feuillet, van Labiche werden opgevoerd: comedies en drama's, die hem zijn uitstapjes naar Parijs weder voor den geest riepen. Hij was niet geheel in evenwicht met zich zelven gekomen. Ach, geen blijvende liefde, of innige beproefde sympathie had hij verworven. Toen hij het leven, haast te vroeg, was begonnen - want nu even dertig jaren oud, had hij een gansch verleden reeds achter zich - had hij het woord van Musset te dikwijls op de lippen genomen: ‘aimer est le grand point, qu'importe la maîtresse.’ Hij had dat woord in meer ideëelen zin bedoeld, - doch de echo, die hij van de wereld opving, was geen andere dan de tweede brutale versregel: ‘qu'importe le flacon, pourvu qu'on ait l'ivresse!’ Aristocraat zelfs onder de aristocraten, had hij zich afgewend: doch een lichte dronkenschap van den geest werd dan toch opgezocht, als de zaken der Handelmaatschappij week op week, maand op maand, onverpoosd hem hadden bezig gehouden. Een of andere prikkeling werd dan nagejaagd. Hij vluchtte soms naar Parijs. Het leven is toch eigenlijk niet anders, zoo wond hij zich op, dan een gemaskerd bal, waarop ieder van de feestgenooten het u bekende masker heeft aangenomen: de muziek ruischt en juicht en schertst en stoeit.... Aldus sprak de verbeelding; maar het hart geloofde het niet. O, welk een tragedie werd dáár opgevoerd!

Was dit dan het resultaat van de geheel moderne levensopvatting en levensbeschouwing, die hij reeds als kind vierkant tegenover die van zijn vader had geplaatst? De naam van dien vader - door zoovelen reeds vergeten, door den eigen kring in zijn tegenwoordigheid niet veel uitgesproken - werd herhaaldelijk in zijn aanteekeningen, nu hij ouder werd, weder door hem gespeld.

Hij zou niet oud worden: zoo schreef hij van zich zelven. Inderdaad zoo was het. Op den tweeden October 1857 stond hij

des avonds, tegen den marmeren schoorsteen in een der vertrekken van het gebouw der Handelmaatschappij, een door hem gesteld rapport aan den directeur Trakranen voor te lezen. Deze zag hem trillen en als door gejaagdheid bevangen. ‘Het was niets, misschien een weinig koorts,’ zoo antwoordde hij op de belangstellende vragen. Het was *alles*. Het was de dood, die hem had toegewenkt.

Hij zocht zijn kamers op. Dáár op die kamers (het was in de Utrechtsche straat) heeft hij bijna drie weken liggen te sterven, doch in die weken is daar een zeer verheven, roerend drama afgewikkeld, met een ontknooping, die aan den inhoud van bladzijden uit gedenkschriften van Port-Royal, aan gedachten van Blaise Pascal doet denken. Het was alsof de vader zijn zoon kwam opeischen. Levensbeschouwing werd nogmaals tegenover levensbeschouwing gesteld, wereld tegen wereld: het was een worsteling, haast een visioen, en de zoon, die er zieltoogde, erkende bevend en overwonnen, dat het niet de wijzen en verstandigen dezer wereld zijn, die het raadsel des levens begrijpen, doch dat de kinderen Gods, de reinen van harte, de oplossing voelen.

Zóó stierf Gerrit de Clercq, 21 October 1857.

Joh. C. Zimmerman.
1828-1888.

Wij brachten Zimmerman Donderdag den 4den October 1888 ter blijvende ruste.

De vrienden droegen mij op, zijn beeld nog eens in het wijkend verschiet te toonen, en hem, nu de avond viel en de roodgouden stralen der zon zachtgloeiend wegtrokken, een laatsten afscheidsgroet toe te wuiven.

I.

Het was te Baarn, dat ik Zimmerman het eerst leerde kennen, gedurende de jaren 1840-1845. Ik was dáár met zijn jongeren broeder August op de kostschool van den heer van Dapperen. Een aardige en eigenaardige kostschool, waarover wij later - ouder geworden - dikwijls gepraat en weemoedig geschertst hebben. De heer van Dapperen was een leerling en aanhanger van Pestalozzi, maar wist de denkbeelden van dien Zwitser te vereenigen met sommige voorschriften uit den ‘Emile’ van Jean Jacques Rousseau. Nu was de kostschool vol Indische jongens, die moeilijk te regeeren vielen. Straffen hadden niet veel vat op hen. Toch leefde men nog in den goeden tijd, toen men niet bang was een jongen lichamelijk te kastijden. Het spaansche riet en de groote dikke liniaal deden diensten. Maar als kleine tijgers weerden zich dan die Indische jongens, en de meester moest het soms opgeven. Daar vielen zijn oogen op een plaats uit den ‘Emile’, waarin wordt gezegd, dat, als niets meer helpt, men altijd een jongen tot orde kan brengen,

door zijn besten vriend in zijn plaats te straffen: de jeugdige overtreder ontziet dan zijn vriend en laat het kwade na. Ik-zelf had nu het voorrecht de beste vriend van August Zimmerman te zijn. Maar nooit zal ik het oogenblik vergeten, toen ik - nadat August weder een of andere streek had uitgehaald - met zekere vormelijke plechtigheid vóór de klasse werd geroepen, en, onder een toespraak van den heer van Dapperen aan August, een zeker aantal slagen ontving, die nu wel op mijn rug maar op zijn geweten moesten neêrkomen. Inderdaad hielp het middel. Ik was als jongen niet zeer sterk, en als ik stil pijn leed door die straf, die hij verdiend had, werd hij doodsbleek en brak zijn trots. Wij waren op de school altijd samen, deelden alles als broeders, onze taak, onze grieven, onze appels en knikkers. Zijn grootmoeder woonde in het dorp - met een lieve teringachtige dochter, tante Coosje, die zoo goed kon vertellen - en was voor ons jongens zacht en goed. Voorts liepen wij, als wij vrij-af konden zijn, naar het bosch, het Baarnsche bosch. Wij kenden er al de paden en lanen, al de boomen en struiken, al de ‘berceaux’ en de vijvers. Wij doolden tusschen de dennen, linden en beuken, klauterden op de kastanjeboomen om de glad te wrijven kastanjes te bekomen. Wij hoorden naar de vogels, den lijster, den vink, den kwartel en den koekoek, wij keken de eekhorens na, buitelden dan weder over 't gras, rolden over het mos, zagen naar de mieren en zochten dicht bij de Neude, tusschen biezen, naar kleine slangen. De twijgjes kamperfoelie, die in 't kreupelhout geurden, de takken seringen en jasmijn, met haar fijnen en prikkelenden reuk, vergaârden wij tot zwellende ruikers. Straks plukten wij de braambessen of pelden wij de beukenoten. Wij dronken gezondheid in en werden echte natuurkinderen. August vertelde mij dan op die dwaaltochten van Indië, van het rijk der wonderen, waar hij als klein kind op de handen was gedragen, waar hij paarden bezat, waar tal van Javanen zich op zijn wenken en bevelen verdrongen. Voorts sprak hij van zijn vader en van zijn oudsten broeder, die in Amsterdam bij oom Willem in huis was.

Van tijd tot tijd kwam die broeder - die een jaar of zes ouder was - naar hem kijken. Voor ons jongens van tien tot twaalf jaren was het een dag van beteekenis als hij kwam. Wij waren niet geheel op ons gemak met hem. Hij sprak met zeker mees-

terschap en was altijd zeer stipt en beslist in zijn uiting en optreden. Hij was wel niet groot, maar had tintelend schitterende oogen. Hij wist te praten, te oordeelen, te veroordeelen zooals geen ander. Hij was bij die uitspraken niet jong of jolig, maar verbazend correct en eenigszins uit de hoogte. Hij liet zijn overwicht ons gevoelen. Hij scheen voor niets ter wereld bang te zijn, en zich de evenknie te rekenen van hen tot wie wij opzagen. Kortom wij spraken van hem - als hij weder naar Amsterdam was gegaan - als van iets ‘voornaams’ en iets ‘beschermends’.

II.

Zóó dachten jongens. De waarheid was, dat hij in Amsterdam op de Fransche en andere scholen voorbeeldig goed had geleerd, dat hij vernuft en geest bezat, en door zijn oom en tante, bij wie hij aan huis was genomen, als een wonderkind werd beschouwd. Hij was, toen hij 17 à 18 jaren oud was geworden, wel een weinigje pedant, maar daarentegen zoo gansch anders dan de anderen. Zijn geest was stouter, tegelijk ouder dan die van tijdgenooten; zijn talent fijner en precieser dan dat van zijn vrienden om hem heên. Men voelde dat hij den gloed, die in hem was, bedwong. Hij scheen niet geheel jong, en toch genoot hij van zijn jeugd. Op de kantoren bij Übel & Co. en bij de Wed. J. d'Arrippe, waar hij zijn leerjaren doorbracht, - want hij zou koopman worden en in de zaak van zijn oom opgenomen worden - werd hij zeer gewaardeerd. Hij was daarbij ontvankelijk voor indrukken, en verwerkte op autodidactische wijze al zijn kennis en ondervinding tot een vrij oorspronkelijk geheel.

Toch onderging hij natuurlijk, bij al zijn oorspronkelijkheid, als jonkman, allerlei invloeden.

Allereerst van zijn oom Willem. De heer Willem Zimmerman behoorde tot een geslacht van Amsterdammers, dat welhaast uitgestorven is. Hij was een wakker en bedrijvig makelaar in suiker, doch achtte dat beroepsleven slechts de helft van zijn leven. De andere helft was aan de Hollandsche letterkunde gewijd. Zijn echtgenoote, een dochter van den dichter Barend Klijn, een kloeke, zeer verstandige vrouw, steunde hem in dat streven. Hij deed het op zijn wijze. Twee avonden in de

week werden door hem gesleten in den Stads-schouwburg op het Leidsche plein, waar nog alles vervuld was van de echo's van Snoek, Jelgerhuis, Ward Bingley en van Mevrouw Wattier-Ziesenis, waar het echtpaar Engelman en de van Ollefens de traditie der oude kunst handhaafden. In de pauseeringen werden dan, in de oude koffiekamer van den schouwburg, onder de koude punch of den warmen bisschop, het stuk en de vertooners besproken en behandeld door een gilde van oude liefhebbers, waartoe de heer Willem Zimmerman zich rekende. De heeren van Hattem, Kerkhoven, de stads-architect Klijn, Jan Hilman behoorden ook tot den kring, die door den heer Jacob van Lennep soms werd opgeluisterd. Ja, er werden wel in den stadsschouwburg draken vertoond, maar de stukken van Wiselius en van Hendrik Harmen Klijn vonden er nog nauwgezette vertolkers en een dankbaar gehoor. Als de Montigny van oom Klijn werd gegeven was het feest bij Willem Zimmerman. Dan kwam de dichter-zelf, dan kwamen de oude liefhebbers, voorts oudere leden van het poëtisch gild, een Warnsinck en Withuys, op het souper, en de oude alexandrijnen weergalmden langs de wanden der kamer in het huis op de Prinsengracht. Dan werd weder een vers van Loots herdacht en opgezegd: ook Helmers werd niet geheel vergeten; men deed zich te goed aan de muziek en aan het eenigszins hoogdravende der ouderwetsche dichtkunst. Toen de jonge neef tot die avonden werd toegelaten, was de beste tijd van al die heeren reeds voorbij. De oom kon slechts zuchten, dat de nieuwere poëeten den stevigen kranigen stap, de hooge broozen en den sonoren klank der ouden misten. Intusschen nam hij zijn neef reeds als kind telkens mede naar de ‘comedie’, en poogde hij hem liefde voor het tooneel en het tooneelmatige in te prenten. Voorts wilde hij, dat zijn neef, wiens talenten hij begon te waardeeren, in genootschappen als spreker zou optreden, ten einde werkdadig de letterkunde te beoefenen. Jan Zimmerman gehoorzaamde aan dien wenk. Hij was van nature welbespraakt en niet beschroomd. Hij had een schoone buigzame stem. Toen hij de twintig jaren voorbij was, na 1850, vervulde hij dikwerf een leesbeurt in de Hollandsche Maatschappij van Letterkunde, straks in Felix Meritis: en oom Willem wreef zich in de handen, wanneer, bij het uitspreken van een goed gebouwde, eenigszins declamatorische periode, het handgeklap den jongen redenaar beloonde.

Dan werd des avonds, thuis gekomen, de wijn geplengd en oude en jonge vrienden zaten er samen te gast. Es was dus in het huis, dat voor hem het ouderlijk huis was, een letterkundige atmosfeer. Ook in het dagelijksche leven werden versregels aangehaald en dichters besproken. Een forsche regel van Loots, een puntige zet van Kinker, waren spreuken, waarmede de knaap, toen hij nog naar de Nuts-school van Mevrouw de wed. Perk ging, werd toegesproken of aangezet. Maar het ontging niemand, die er aan huis kwam, dat wel de letterkundige grondslag door den oom in het hart van zijn pupil werd gelegd, maar dat er allengs op dit gebied strijd kwam tusschen de twee karakters. De literatuur van den ouden man was toch saâmgeweven met zijn eigen verleden; er was iets opgeschroefds conventioneels in al die klanken en beelden, in geheel die dichterlijke wereld, waarin hij opging: - en onze Joh. C. Zimmerman eischte natuur en waarheid; hij was een kind van zijn tijd, allengs zich verheffend tot de dichterlijk romantische stemming, die omstreeks het jaar 1835 en '40 ook in ons land was doorgedrongen.

Naast die soort van letterkundige vorming kwam nu allengs een andere invloed op hem inwerken: ik bedoel de staatkundige drijfveer. Toen onze Zimmerman twintig jaren oud werd (hij was den 18^{den} Maart 1828 geboren), deed de Europeesche revolutie van 1848 hier in ons rustig conservatief landje haar schok gevoelen. In Amsterdam hadden oploopen plaats. De ouderen van dagen begonnen het hoofd te schudden. De kooplieden op de beurs, en vooral de geldmannen, waren toch reeds angstig te moede. Had men niet in de eerste dagen, die op 24 Februari volgden, de koersen der effecten tuimelend zien vallen, en waren niet zeer soliede huizen - huizen met een rug - in gebreke gebleven het surplus op de prolongaties bij te passen! Waar moest het heên? Toen dan ook de tijding veld won, dat koning Willem II bereid was aan volkswenschen (men noemde dat *volkswenschen!*) te gemoet te komen, werd dit nieuws eenigszins sceptisch in het oude Amsterdam ontvangen. De staats-financiën waren door Floris Adriaan van Hall op uitnemende wijze in orde gebracht: wat wilde men nu, in 's Hemels naam, meer? Zouden directe verkiezingen van het land een model-land maken, en de verliezen in de prolongatiën geleden herstellen? Zóó vroegen de ouderwetsche koop-

lieden, en ook in het huis van oom Willem - die ten gevolge van 1848 groote geldelijke slagen had geleden - werden zulke stemmen vernomen. Hiertegen kwam nu in vollen opstand het gemoed van Joh. C. Zimmerman. Door lectuur, door gezette beoefening der historie, had hij een eigen opvatting der politiek zich verworven. Hij achtte het Engelsch parlementarisme het hoogste ideaal voor een vrij volk. Hij was ook hier een zoon van zijn tijd, en zou al zijn best doen, om aan den stroom der vrijheidsdenkbeelden van het jaar 1848 ook in ons land en in Amsterdam een vaste bedding te geven. Ouderen en jongeren, die zulke denkbeelden deelden, hadden - onder leiding van mr. S.P. Lipman - een club opgericht, die den naam droeg van de Amstel-societeit. Dáár werden vormen gegeven aan de liberale ideeën; dáár kwam men te zamen, om elkander als vrienden en partijgenooten te leeren kennen. Zij, die leden van de Amstel-societeit zijn geweest, hebben altijd de herinnering van dat lidmaatschap als iets ideëels in hun leven bewaard. Ook Zimmerman, hoe jong ook, behoorde tot hen. Het maakte zulk een indruk op hem, dat hij zich later ter goeder trouw soms kon inbeelden, actief medegeholpen te hebben aan de tot-standkoming van de grondwet van 1848. Dit was natuurlijk een droom. Doch, als men hem zag omgaan met Berg van Dussen Muilkerk, met de professoren Beijerman en Veth, dan kon men er op rekenen, dat de Amstel-societeit den vriendschapsband had gesloten of bevestigd.

Vooral met professor Veth werd onze jonge koopman bevriend. Veth, die in 1843 op 29jarigen leeftijd uit Franeker in Amsterdam kwam, was in die dagen vol vuur en geestdrift. Zijn grondige studiën der Oostersche landen deden hem den blik ook naar ons Indië richten. Hij begon Java reeds als zijn eigen particulier studieveld uit de verte te beschouwen. Alles trok hem aan in dat Java: de zeden, de godsdienst, de gebruiken, de vroegere lands-instellingen. Zimmerman kon uit oude herinneringen en door de betrekkingen, die hij dáár had, hem haast onbewust van dienst zijn. Hij zou soms aan Veth de locale kleur van al de uit boeken geputte bijzonderheden geven. Daarbij kwam dan de politiek. Een der hoofdpunten van het liberale programma, zooals het zich allengs na 1848 ontwikkelde, was het afbreken van het koloniaal behoudstelsel. Tegen van den Bosch en zijn grootsche organisatie werd door

de jonge liberalen voortdurend krijg gevoerd, een krijg, die scherper en vinniger van aard werd, toen de opbruisende van Hoëvell zich aan de spits der aanvallers plaatste, en de fijne tactvolle Baud met weêrgaloos beleid het oude zocht te verdedigen en te schoren. Veth en Zimmerman volgden van Hoëvell: de eerste dadelijk met gloed, de tweede in het begin iets behoedzamer, wijl de Amsterdamsche handelsbelangen sterk bij hem wogen. Toen onder invloed van van Hoëvell in 1850 een orgaan was opgericht, dat, onder den naam van 'de Indiër', het monopoliestelsel bestookte, nam Veth weldra in 1853 de hoofdredactie van dat blad over uit handen van Steyn Parvé, doch had in 1853 en 1854 tot ijverigsten medewerker onzen Zimmerman[1].

III.

Men begrijpt van zelf waar deze tweevoudige leiding en opvoeding op uitliep.

In het staatkundige werd Zimmerman een bewonderaar van Thorbecke, in het letterkundige werd hij leerling van den leider der nieuwe school, van Potgieter.

Wat Thorbecke betreft, deze staatsman heeft zelden trouwer aanhanger gehad dan onzen Zimmerman. Op elk politiek terrein volgde hij dien meester. Zimmerman zag in hem den man met regeerkracht; den ernstigen man, wiens geheele leven toewijding was aan het algemeen belang, en wiens zeldzame talenten, en nog zeldzamer wilskracht en volharding, onze staatsregeling hervormden in de richting der vrijheid. Zimmerman meende, dat Thorbecke voor ons land aan de nieuwe tijden de hun passende nieuwe staatsvormen schonk. Hij volgde dus met overtuiging Thorbecke's beginselen en poogde die in Amsterdam veld te doen winnen. Doch hij deed dit in deze handelsstad als eerlijk makelaar. Hij nam zelden in het begin de vóóraanzitting, de eerste plaats in. Maar hij was achter de schermen en leidde den ganschen opzet. Dat hij zich niet op den vóórgrond stelde, en tevreden was met een bescheiden

1) Men proeft den ouden medewerker van den 'Indiër' in het artikel, dat Zimmerman in 'de Gids' van 1859 schreef tegen den Gouverneur-Generaal Pahud.

plaats, mits zij maar gelegenheid gaf, om voor de goede zaak te werken, kwam vooral hieruit voort, dat het Thorbeckianisme bij hem een zaak van het hart was geworden. Hij had reeds uit de verte Thorbecke lief: het was een zijner wenschen door te dringen tot den kring der 'garde', die Thorbecke omringde, en tot hem persoonlijk te naderen. Ieder, die Thorbecke's persoonlijke vriend was, werd reeds daarom alleen door Zimmerman boven anderen gewaardeerd. Hoe dikwijls hoorden wij Zimmerman den lof van Dullert, of van van der Linden, verkondigen! In Amsterdam groepeerde hij allengs al de Thorbeckianen tot een vaste fractie, straks tot een partij. Hij had van den meester geleerd hoe 'de Staat' een kunstwerk was, dat op zich zelf eigen leven en eigen voorwaarden van bestaan heeft. Dien 'Staat' hielp hij ook in Amsterdam construeeren. Hij zag voorbij, dat Thorbecke dikwijls te doctrinair, te abstract te werk ging. Zimmerman heeft ten minste nooit aan iemand ter wereld willen toegeven, dat de Grondwet van 1848 met de eigenlijk Nederlandsche elementen van ons volk soms te weinig rekening hield. Toen den Tex. de Bosch Kemper en Vreede dit uitspraken, werd hij boos. Hij heeft nooit ingezien, dat het een fout der Thorbeckiaansche partij kon zijn geweest, dat zij zich heeft bewogen in een richting, die den Staat losmaakte van de Maatschappij. Gerrit de Clercq had dit vroeger wel ingezien, had er op gewezen, dat de partij mede in de hand zou werken een strijd tusschen Staat en Maatschappij: doch Zimmerman, gesteund een tijdlang door mr. C. van Heukelom, een vriend van zijn jeugd, door mr. van Limburg Brouwer, dien hij in 1850 leerde kennen, heeft voor dit verwijderd verschiet geen oog gehad. Hij gaf zich geheel over aan de sententieuse leiding en dictie van den 'Meester' van den Staat. Het was een genot Zimmerman de spreuken van dien meester te hooren opzeggen. In mijn verbeelding hoor ik hem soms deze regelen van Thorbecke, die in Zimmermans mond zoo goed klonken, herhalen: 'Wij laten door de vormen eener vroegere letterkunde, door ons eigen verleden, door vooroordeel, onze oorspronkelijke kracht boeien. De middelmatigheid beslaat bij ons een breede ruimte; er worden bij ons boeken geschreven en met stichting gelezen, die elders slechts het uitwerksel zouden hebben de volslagen onbekwaamheid van den auteur aan een ieder in het oog te doen vallen; allerlei persoonlijke bedenkingen en vrees-

achtigheden zijn aan de opkomst eener hartige kritiek in den weg; vele namen zonder gehalte hebben bij ons courante waarde, alléén vanwege den publieken stempel; het is mogelijk, dat iemand bij ons als geacht geleerde leve en zijn leven besluite, zonder iets voor de wetenschap gedaan, of ooit een eigen denkbeeld gehad te hebben. Wij zien meer terug, dan vooruit; wij schatten soms overdreven, wat vroeger gedaan is, wat zijn tijd gehad heeft, in plaats van te bouwen voor de toekomst. Wij ontleenen den regel, in plaats dat wij, al doende, regel zouden geven.'

Zulke woorden van Thorbecke werden met des te meer liefde en warmte door Zimmerman uitgesproken, omdat zij als het ware samenvielen met, ja den weêrschijn waren van zijn waardeering van Potgieter. Geheel zijn dichterlijke aanleg, al zijn letterkundige aspiratiën, vonden hun natuurlijken weg, toen hij Potgieter leerde kennen. De oom kende dien Potgieter eigenlijk slechts ten halve, al bezocht Potgieter meermalen zijn huis. Toen Potgieter uit Zwolle in 1821 in Amsterdam was gekomen, had hij zich met zijn eerste dichtproeven (omstreeks 1825) o.a. ook tot Barend en H.H. Klijn gewend. Later, na zijn verblijf in Antwerpen, had hij Barend Klijn's schoonzoon weder opgezocht, doch al was er tusschen hen vriendelijk verkeer, de letterkundige richting was bij Potgieter geheel anders ontwikkeld, dan dat op dien weg de oude heer Zimmerman hem kon volgen. Potgieter was het hoofd der nieuwe letterkundige school geworden. Hij was dichter door den rijkdom der denkbeelden en door het artistieke van den vorm. Poëzie en proza, beiden, moesten naar zijn inzien een schoon voertuig wezen der modernste wereldbeschouwing, der volle waarheid. Al de aandoeningen, de hartstochten, de gevoelens der nieuwe maatschappij moesten in die poëzie en in dat proza een spiegel vinden. De gedachte moest altijd den vorm waard zijn, en die vorm moest dan tegelijk een zelfstandig kunstwerk kunnen wezen. Allengs werd zelfs bij Potgieter het streven zichtbaar, om in het kleinste artistieke bestek den grootsten inhoud te dringen. Maar het gedicht zelf - hetzij in poëzie of proza - was niet het hoogste bij Potgieter. Hoofdzaak was, dat hij het Hollandsche volk wakker ging schudden door zijn kritiek. Potgieter had evenals Thorbecke een verpletterende minachting voor lauwheid en halfheid. Hoe forsch klonk zijn aansporing, voor het hart van Zimmerman geschreven:

Geen middelmaat ons wennend -
Een hooger prikkel kennend
Dan aller weêrhaan-gunst -
Draag' 't veld der wetenschappen
Het merk van versche stappen,
En streele ons frissche kunst!

Wat dadelijk bij Potgieter trof was de strengheid van zijn hooggespannen eischen. Hij zweepte op tot krachtsbetoon en voerde gestadigen oorlog tegen zelfvoldaanheid. Geen grooter verstoorder der breede partij van de rustigen en rustenden dan Potgieter. En in al die eigenschappen vond Zimmerman even zooveel deugden. Hij wilde hem volgen. Hij nam gewillig als jong letterkundige het juk van dien meester op. Hij bewonderde voetstoots alles van Potgieter. Hij zag niet in, hoe er soms ook zelfs bij Potgieter 'manier' binnensloop, hoe van tijd tot tijd zijn groote gaven voor het publiek te-loor gingen door het 'precieuse' en het gekunstelde van den vorm. Neen, Zimmerman zag alleen de geestdrift, de bezieling, het vuur der conceptie, de plastische voorstelling, de veelzijdigheid en degelijkheid der kennis, de artistieke natuur en den aesthetischen zin bij zijn meester. Hij trachtte zich in zijn school te vormen. Hij heeft niet opgehouden de kleuren van die school te bekennen, ook toen de meester zelf later bitter aan zijn leerlingen soms deed gevoelen, dat hij een album bezat, waarin veel teleurgestelde verwachtingen, veel verloren illusiën, veel jong-gestorven aspirant-reputatiën een plaats hadden gevonden.

Dit was de weg, dien Zimmerman opging.

Men vergete daarbij niet, dat deze jonge letterkundige, deze jonge politicus in de eerste plaats k o o p m a n was. Het practische leven zelf bleef hem geheel bezig houden, prikkelen en opwekken. Als makelaar in suiker, later als leider van een eigen bankierszaak, verdiende hij zijn inkomen, en werkte hij hard mede. Wat vooral trof, was zijn deelneming in de goedgeslaagde pogingen van zijn tijd, om te Amsterdam de handelsbegrippen in een liberaal economische richting te leiden. Hij had ijverig de geschriften der Fransche Economisten bestudeerd, zat 's avonds in J.B. Say, Bastiat en Michel Chevalier te lezen, en was een overtuigd discipel der vrijhandelschool. De theorie moest nu in de practijk worden toegepast. Dit geschiedde vooral tegen het jaar 1860, een voor de stad Amsterdam belangrijke periode. Toen was het, dat enkele

hoofden van groote kantoren, die een plaats hadden gekregen in de Kamer van Koophandel, beslister begonnen op te treden tegen de conservatieve traditie van den Amsterdamschen handel. Veilig kan men zeggen, dat de heer Frans van Heukelom de leider van die liberale kooplieden was. Bijgestaan door zijn zwager van Beeck Vollenhoven, door J. van Eeghen en A. van Geuns (om slechts enkele namen van gestorvenen te noemen) zette hij zich aan het hoofd der beweging. Zij beproefden de routine te breken en Amsterdam eenigszins los te rukken van verouderde usantiën. In hun kring werd druk besproken het vormen van nieuwe spoorwegen voor ons land, het graven van een nieuw kort kanaal van Amsterdam naar de zee, het wijzigen van het Indisch tarief, het meer herhaald doen plaats vinden der koffieveilingen, het scheppen van nieuwe 'débouchés' voor onzen handel, het opwekken der scheepvaartbeweging door stoomvaartlijnen enz. enz. De heer Frans van Heukelom, die in dat tijdperk voor Amsterdams belangen op groote schaal werkte, steunde bij veel zijner plannen op den raad van Zimmerman, die toen een paar huizen van hem af op de Keizersgracht woonde. Het was een zeer vriendschappelijk verkeer, waarin onze Zimmerman, terwijl hij voor de buitenwereld ter zijde trad, elk voorstel, waardoor de handelsbeweging van Amsterdam kon worden bevorderd, nader hielp ontwikkelen en de bezwaren daartegen ontzenuwen. Hij behoorde op de beurs zeer beslist tot de partij van den vooruitgang.

Hij had door dat alles een zeer bedrijvig leven. Men zag hem door de straten van Amsterdam zich spoeden. Zijn bewegelijke gestalte werd in de stad voor velen een goede bekende. De schitterende oogen, de oorspronkelijke manier van zich uit te drukken, de buigzame, schoone, eenigszins gedempte stem, het Indisch coloriet dat over zijn gelaat en wezen was verspreid, de gloed zijner overtuiging, de bedwongen hartstocht, die van tijd tot tijd even onder 't spreken flikkerde, de fijne geestige lach, die om de lippen speelde, oefenden bekoring uit. Hij zelf scheen onvermoeid. Op allerlei bijéénkomsten kon men hem zien en dan tevens in hem een uitstekend spreker waardeeren. De geestig opgewekte toon eener lichte satire ging bij hem samen met edelmoedige geestdrift, met een beroep op het hart. Een vergadering werd altijd iets warmer als Zimmerman er sprak. Hij wist door een aardig gekozen aanhaling, door een historische

zinspeling, door een puntig gescherpten zet, den al te effen dagelijkschen toon der openbare meening wat te verheffen. Er was, als hij luider in het openbaar sprak, metalen klank en dreuning of trilling in zijn stem. Allengs werd er haast geen kring van werkzaamheid in Amsterdam gevonden, of hij deelde daarin. Wel was het een feit, dat hij altijd zijn positie als het ware moest veroveren. De Amsterdamsche maatschappij gaf zich aan hem, die van verre kwam, niet zoo direct als van zelve over. Er waren vooroordeelen te overwinnen; maar hij bestond het. En alles werd hem gemakkelijker, hij rondde zijn eigen bestaan en werkkring harmonisch af, toen hij in Juli 1853 zijn huwelijk sloot met de jonge dochter van den bij uitstek geachten en geëerden hoogleeraar Willem Vrolik. Toen Zimmerman de tengere ‘pikante’ Jacoba Vrolik de zijne mocht noemen, was het, alsof er een echt werd gesloten tusschen het deftig Amsterdam en het Jonge Holland, vertegenwoordigd door den Indischen jonkman.

IV.

Het is hier 't oogenblik, om Zimmerman's letterkundige werkzaamheid en zijn beteekenis voor ons te bepalen.

In Maart 1852 toch werd hij opgenomen in de Redactie van ‘de Gids’, van welken kring hij in December 1876 afscheid nam. Wij moeten dus thans den schrijver in ‘de Gids’, den auteur pogen te kenschetsen.

Wanneer wij de lange reeks van deelen van ‘de Gids’, die in deze vier of vijf en twintig jaren verschenen, doorloopen, dan zien wij van zelf, dat Zimmerman een der vruchtbaarste schrijvers is geweest van dit tijdschrift. Lezen wij dan weder in die oude, ons zoo goed bekende en vertrouwde bladzijden, dan treft het ons, dat Zimmerman een der meest correcte stilisten was van den kring. Zijn zinwending, zijn woordenkeus was dadelijk goed, zijn vorm als gegoten. Overvloeiende vruchtbaarheid en geacheveerde stiptheid gingen dus samen. Geest en vernuft kruidden dat alles, maar op lichte, fijne wijze. Een geestigheid, een snaaksche inval, een ondeugende zet, een stoutigheid werd als tusschen twee comma's den lezer voorgezet. Vlug en snel wikkelde de schrijver zijn thema af. De inhoud van zijn opstellen weerspiegelde zich dan ook volkomen in het schrift

van zijn hand, dat verwonderlijk schoon en duidelijk was en nooit een doorhaling of schrap gedoogde of noodig had. Hij was dadelijk gereed met plan en uitwerking van hetgeen hij schrijven wilde. Zijn vrienden - ik noem bij voorbeeld van Limburg Brouwer - moesten altijd bijwerken, verbeteren en uitwisschen; hij had dadelijk al zijn gaven, al zijn vernuft gereed ter zijner beschikking.

Hij was dus eigenlijk een fijn ontwikkeld improvisator met de pen. En het aardige was, dat hij ook alleen dàn volkomen goed schreef, wanneer de stukken als 'ex improviso' door hem werden gesteld. Hij dacht en dichtte met de pen in de hand en het blad wit papier vóór zich, dat straks, na een half of heel uur, op de sierlijkste wijze door zijn hand was volgeschreven. Het was een éénig genot voor ons allen een stuk van Zimmerman te genieten, wetend hoe snel 'ex-tempore' de conceptie en de uitvoering was geweest. Potgieter had altijd in zijn goede dagen schik daarin. Maar Potgieter had de fout zijn leerlingen steeds te willen verbeteren en op zijne wijze te verbeteren. Hij wilde, dat Zimmerman meer gezet degelijke historische of literarische studiën zou schrijven. Wanneer Zimmerman dit deed, en hij deed het meestal zuchtend, dan kwamen niet de beste artikelen voor den dag. Zimmerman was vooreerst niet zuiver wetenschappelijk gevormd, en had, bij zijn drukke handelszaak, geen tijd het verwaarloosde in te halen; maar daarbij, het is iets eigenaardigs: zoo snel als hij schreef, zoo langzaam las hij. Hij las te goed, had op elke bladzijde zijn op- en aanmerkingen en kwam haast het boek niet door. Dat tobben, om door een dik boek zich heên te slaan, vormde altijd het mikpunt der vroolijkste plagerijen van zijn geestige vrouw. En wat er dan tot stand kwam, na al dat lezen, loonde waarlijk de moeite niet. Noch het artikel over Soesoehoenan Mangkoerit Mas (nog wel een redevoering, die Potgieter hem drong tot opstel te verwerken), noch zijn studie over de Donau-vorstendommen, over Borneo's wester-afdeeling, over Cavaignac en Manin, over het 'Journal des Débats', over de kunst in Frankrijk gedurende de revolutie, hebben (dunkt mij) eenige blijvende historische waarde. Zij zijn enkel goed geschreven. Maar wij hebben daarbij dezelfde gewaarwording, die wij ondervinden, als wij een goed viool-virtuoos een of ander taai muziekstuk hooren uitvoeren. Wij zeggen

dat het jammer van den speler en van het instrument is.

Daarentegen bespeelde Zimmerman zijn instrument, zooals geen ander, wanneer 'de Gids' van tijd tot tijd rubrieken opende voor opmerkingen en *'boutades'* over de onderwerpen van den dag, over dagelijksche politiek, over het gedicht dat zooeven uitkwam, over de bloemen-tentoonstelling in de lente, over het schilderij dat geëxposeerd werd, over de zeden en gewoonten der menschen die met ons leefden. Potgieter had op zijn geniale en laborieuse wijze daarvan een type in zijn Salmagundi gegeven. De epigonen in den Gids deden het op lichter wijze en Zimmerman stond dan vóóraan. Zijn Chequeriana, zijn Mozaiek, zijn Splinters waren onder het beste, dat hij in den Gids leverde. Hij zelf was gewoon te zeggen - met een gezicht als van den vos die de passie preekt - dat 'de dood-onschuldige, de gemoedelijke en gelijkvloersche bespiegelingen en zoogenaamde aardigheden in die rubrieken *nu en dan* door hem waren aangegeven.' Hij wist wel beter, was zich bewust, dat de anderen het hem niet konden nadoen.

Hij heeft dit type, waarin hij uitmuntte - *'la littérature facile'* zooals hij het noemde - later nog iets 'gereleveerd' en in de hoogte geheven in zijn eenigszins grootere opstellen 'Zamenspraken zonder zin'. Het eerste van die opstellen, dat in het Aprilnummer van het jaar 1860 verscheen, is dunkt mij het beste, dat Zimmerman in dit opzicht geschreven heeft. Laat mij er dadelijk bijvoegen het ondeugendste. Thans, nu er meer dan een kwart-eeuw verloopen is, kunnen wij wel bekennen, dat dit stuk voor een deel een groote 'indiscretie' was. De Gids was in die dagen jaloersch op den Spectator. Hij, die in de eerste periode, te zamen met Potgieter den Gids had gemaakt tot wat hij was, Bakhuizen van den Brink, deed nu al zijn best van den Spectator in den Haag een orgaan te maken, dat den Gids zoo mogelijk er onder zou werken. In die dagen was ik juist gepromoveerd, en, wonende in Amsterdam, bracht ik van tijd tot tijd een bezoek in den Haag, om dáár een betrekking te bekomen. Ik kwam bij de Zimmermans veel aan huis, en vertelde dan mijn zwerftochten in de residentie. Eens was ik weder in den Haag geweest, en toegelaten op een avond-redactie-vergadering van den Spectator; ik had mij kostelijk geamuseerd, en vertelde, teruggekomen, als naar

gewoonte vroolijk mijn lotgevallen en ontvangst in den vreemde aan mijn goede vrienden, het echtpaar Zimmerman. Maar wie schetst mijn verbazing, toen ik eenige weken later, het nieuwe nummer van den Gids ontvangend, mijn avonturen in den Haag geïdealiseerd terugvond, in een stuk tintelend van leven, van humor, van geest, van talent, van ironie, van persiflage, doch ook van haast onverdedigbare onbescheidenheid!

De schets, die Zimmerman dáár van Bakhuizen van den Brink leverde, is vermaard geworden. Men vergunne ons haar hier op te nemen, om ook den eigenaardigen stijl van Zimmerman te doen waardeeren.

Doris - ik was die ongelukkige Doris - vertelt dat hij o.a. ‘Oefening kweekt kennis’ heeft bezocht: ‘Een dominé las er een mooie verhandeling over het Grootsche en Verhevene, en van Zeggelen zei als bijdrage de Geschiedenis van een Natte Parapluie op.’ Doris prijst van Zeggelen: ‘'t is een beste vent’, en gaat dan op deze wijze voort:

‘Maar dat zijn al die vernuften daar in den Haag; beste kerels, aardig, geestig, vroolijk, frisch en oorspronkelijk, echte kunstenaars: hier en daar loopt er een ploert onder, maar over 't algemeen, moet ik zeggen, zien ze er chique uit.’

‘Allemaal dus gecacheteerd?’ vroeg de advocaat.

‘Ja!’ bevestigde mijn neef lachende, ‘van 't fijnste roodlak. Ik heb ze van nabij gezien.’

‘Aan het werk?’

‘Hm! ja, zoo als ge wilt, aan het werk of niet aan het werk. Ik woonde een raadsvergadering op den Olymp bij, waarbij iedere god op zijn beurt, en ook dikwijls vóór zijn beurt, aan de andere godheden zijn jongste lettervrucht voorlas, waarna steeds een algemeen en luidruchtig bravo volgde. Ze zijn aardig, maar ze willen 't ook wel weten, en ze vinden elkaâr, zonder naijver, voortreffelijk, onovertroffen. De god, die presideerde, schudde bij iederen kwinkslag de lange, fiere manen van zijn leeuwenkop, stompte met zijne forsche ellebogen op de tafel, wreef zijn athletisch gezigt met snuif in, en liet de kruimkens van dien overvloed op zijn altoos smetteloos goddelijk overhemd in kwistige sprenkeling nedervallen. 't Was een stoute, breede figuur, met een hoofd, dat er uitzag als in barensnood van Minerva; hij verhief zich als een kolos te midden der mindere goden, en dronk even als de mindere goden veel pons, sloeg veel uijen, lachte dat hooren en zien verging, en vertelde op zijne beurt anekdoten en las artikelen voor. Ze hadden het razend

druk over spiritisme, den duivel en Macaulay, over de Betuwe en de Binnenlanden van Afrika, over aesthetiek en romantische historie, over den Thor en den ouden heer Smits, over zichzelven en over den heer Janssen, over den heer Nijhoff en den heer Loosjes, over de tijdschriften in Nederland, die er “alle onder moesten” en die “te oud” werden, en over eene nieuwe zon, die zou opgaan, als de lucht niet betrokken was; en zij rookten veel cigaren en dronken nogmaals veel pons; 't was een hurry en eene tabagie!’

‘Altijd olympisch en metaphorisch toch,’ waagde Joris aan te merken, ‘en ze waren toch chique en fatsoenlijk?’

‘Dat waren ze; maar - ik kan 't niet helpen, dat ik het nog eens zeg - ze dronken ontzettend veel pons, zooveel zelfs, dat de gastheer voor de derde maal zijn meid, zijne dienstmeid, liet binnenkomen om nog nieuwen voorraad, waarop de meid categorisch antwoordde, dat ze niet meer had; dat de bron was opgedroogd; dat de kelen der heeren zinkputten waren, enfin, in één woord, om kort te gaan, dat de pons op was.’

Is dit alles niet bij uitstek vlug en los geteekend? Ruim twintig jaren later (Gids van Maart 1872) heeft Zimmerman zich nog eens gewaagd aan een schildering van Bakhuizen. Ditmaal niet op de wijze van een Gavarni. Doch ook nu is het portret een meesterstuk. En, om volkomen recht te doen wedervaren aan Zimmerman's stijl, waar hij een ernstige taak ernstig behandelde, kan ik niet beter doen dan ook dit doek even aan uw aandacht te onderwerpen. Ziehier het stuk:

‘Bakhuizen van den Brink was het toonbeeld van kracht. Zijne zware en breede gestalte, zijn forsch hoofd, omhuifd door donkere leeuwenmanen, zijne ruw gebeitelde trekken, zijn flink, open voorhoofd, zijne vierkante houding, zijne versmading van alles, wat naar netheid en vormelijkheid zweemde, zoowel in kleeding als in gesprek en gebaar, gaven den onweêrstaanbaren indruk eener machtige persoonlijkheid en van een exuberante levenskracht. Den stempel van het genie droeg hij, zoo niet uitsluitend dan toch hoofdzakelijk, in de schranderheid en levendigheid zijner oogen. Vergeefs zoekt men in die figuur de sporen van grieksche cultuur, vergeefs spiedde men om dien mond den fijnen glimlach van de aristocratie des geestes, dien glimlach, dien men ziet en niet hoort. Bij Bakhuizen klonk de homerische lach door het gansche vertrek en deed tafel en stoelen dreunen. Welk een prachtig, onbehouwen blok van het zeldzaamste en kostbaarste marmer! Wat geest en vernuft, wat luim en jok ontstroomden aan die breede lippen; met welke sou-

vereine minachting van het geijkte en het decorum barstte de vloed zijner levensgeesten los! Mij dunkt een imperator, die zijn triomfalen intocht hield, omstuwd door zijne krijgstrofeeën, zijne gevangenen en slaven: een imperator, die tot de latere en laatste keizers behoorde, moet er zóó hebben uitgezien en op dezelfde wijs op zijne omgeving hebben geblikt, als Bakhuizen het op den gezelligen vriendenkring deed, wanneer hij eene opgewonden ontboezeming, of eene plastische voorstelling van eene welgelukte grap met zijn sacramenteel "Wa lief?" bulderend en manenschuddend besloot. Aan alle deftigheid vreemd - al was hij zich volkomen bewust van de waarde van zijn genie en van zijn ambt - vertoonde niemand minder dan hij de enveloppe van den geleerde. Gul en jolig, bleef hij zijn leven lang een studententype, onbekwaam om weêrstand te bieden aan de voortdurende aanvechting tot het bedrijven van ondeugendheid en stoutigheid tegenover zijne medemenschen. Zoo ernstig als hij de wetenschap opnam, als hij in eigen studeervertrek in het onderzoek van oude handschriften was verdiept, zoo onbehagelijk scheen hij het te vinden, wanneer men de wetenschap of de letterkunde in den vriendenkring tot het onderwerp maakte van ernstige beraadslagingen. Liever opende hij dan het oog voor de zwakke en dwaze zijde der verschijnselen en uitingen op letterkundig gebied, die hij in den laatsten tijd had waargenomen. Onverbiddelijk zwaaide hij de geeselroede over halfkennis of vernis. Mededoogen met zwakke pogingen kende hij niet. Zijne destructieve natuur drong hem om alles dood te slaan, wat in zijn schatting onjuist of gebrekkig, oppervlakkig of wansmakig was. Ik zal wellicht geacht worden iets overtolligs te zeggen, wanneer ik er bijvoeg, dat zijn optreden ongedwongen vrijmoedig was, tot miskennens toe der grenzen, aan die beide eigenschappen door goeden smaak, gewoonte of bescheidenheid gesteld. Toch is de vermelding niet geheel overbodig voor wie de beschroomdheid en *raideur* - ik wensch het woord linkschheid niet te gebruiken - zijner jeugd hebben gekend. Maar Bakhuizen is niet de eenige, zelfs onder de mannen van genie geweest, die hunne aangeboren schroomvalligheid onder den mantel van den overmoed trachtten te verbergen en zich tot zekere mate moesten opwinden om hun natuurlijke blooheid te boven te komen.

Hier beschikt Zimmerman (dunkt mij) over al zijn gaven, is hij geheel zich zelf.

Een tijdlang dacht hij ook in de 'novelle', de 'fantasie', of in den poëtisch weêr te geven reis-indruk, zekere eigenaardigheid, zeker eigen merk te kunnen aanbieden. Hij zocht er

sommige droomerige en tegelijk fijne kanten van zijn talent in te laten schijnen. Doch hoeveel geest hij hierin ten toon spreidde, ons schijnt het resultaat niet bevredigend. De eerste dezer schetsen of studiën is de in 1851 geschreven 'Nieuwe Stads-Herberg', die wat al te sterk de school van Potgieter verraadt. Straks komen in datzelfde jaar 1851 de 'Iersche schetsen', fragmenten van een reis in Ierland, die iets frisscher tint hebben. Weldra volgt een drietal min of meer gedramatiseerde incidenten van een verblijf in het buitenland, tijdens zijn bruidswerving en zijn huwelijksreis. Aan de bruid werd het hof gemaakt ook te Chaudfontaine dicht bij Luik. Ik herinner mij nog zoo goed, hoe dáár, in dien warmen Julizomer van 1852, Zimmerman al de 'chevaleresque' trekken van zijn karakter ontplooide, tot zelfs als stout ruiter het hart zijner schoone wilde bekoren. Hoelang schijnt dat alles geleden! Doch een weemoedig getinte novelle 'de kleine Noël' bewaart toch nog voor enkelen een heugenis dier dagen. Het is een bloem, die men in een boek heeft gelegd. Als men na jaren het boek opent, gaat er van die verdroogde blaadjes toch nog een weeke, zachte geur uit. 'Een Hoogtij te Milaan' en 'Op het meer van Como' danken hun oorsprong aan de huwelijksreis. Meer zelfstandige novellen waren reeds aan die reis-indrukken voorafgegaan. Wij denken vooral aan het niet onaardige verhaal 'Hoe men een groot man wordt.' Zebedeus Witpapierus is, een tijdlang, in den kring van het Jonge Holland een soort van type geweest. Ook later heeft Zimmerman die ader van zijn talent nog wel eens doen vloeien. In den Gids van 1855 kan men van zijn hand lezen: 'Lief en leed uit het leven van een ondermeester'. En in 1861 verscheen in het tijdschrift 'een Zaterdagavond bij den barbier', een opstel, dat in die dagen den lof wegdroeg van niemand minder dan Busken Huet.

Toch zijn al die novellen en fantasieën, hoe goed zij ook zijn geschreven, thans verbleekt van kleur. De meeste gelijken op oude pastels. Eerst dàn worden die fantasieën in eens weder frisch en tintelend van kleur, wanneer zij zich vervormen tot kleine satires, en de gebreken der conservatieve Amsterdamsche samenleving ten toon stellen. *Die* schetsen en tafereelen zijn niet verouderd, laten zich nog even graag lezen, als toen zij voor het eerst uitkwamen. Hier is de schrijver geheel zich zelf; hier heeft hij vasten grond voor zijn voet

gekregen; hier vindt hij een standpunt om van daaruit de ruimte in te snellen. Wij hebben natuurlijk het oog op zijn ‘Schetsen uit de Stille-Zuidzee-eilanden’ - waarin al de bekrompenheid en flauwheid van het Amsterdamsch coterieën-leven wordt gegeeseld - en vooral op zijn meesterlijke studie: ‘de Hoofdstad van Polderland’. Toen dit opstel in den Gids van het jaar 1864 verscheen, verwekte het ongemeene vreugde. Het werd goedlachs geschreven en goedlachs ontvangen. ‘Hij heeft gelijk’ - zoo sprak men algemeen. En waarlijk, men is zich in onze goede stad soms gaan verbeteren. Zimmerman schreef over het gasthuis, dat hij aan zijn Duitschen vriend niet wilde wijzen ‘want het gaat spoedig weg, om voor een mooi, groot en doeltreffend gesticht plaats te maken’. En ziet, in het jaar 1888 is men begonnen een eersten steen daarvoor te leggen. Daarentegen zijn enkele andere gebouwen nog gebleven, zooals Zimmerman ze toen zag. Wij kunnen die aardige geestige omtrekken dus aanhalen. Hij zegt o.a. het volgende over de Amsterdamsche beurs:

‘Van al de leelijke gebouwen, die deze hoofdstad bezit, en ze bezit er vele, is zeker hare beurs eene der leelijkste. Het is een steenen loods, zonder lees- of koffiekamers, zonder kantoren of vergaderzalen, waar iedereen komen mag, of hij er iets te doen heeft of niet. Alle vakken zijn hier vereenigd: de fondsenbeurs, de wisselbeurs, de graanbeurs en de beurs voor koloniale goederen. 't Is er een leven, dat hooren en zien vergaat, en een gedrang, dat men zich nauwelijks bewegen kan. Ieder koopman veroorlooft zich de weelde zich door zes bedienden naar de beurs te doen vergezellen, en zoo men hierbij al de schippers, werkbazen en zelfs sjouwerlieden voegt, die er zich ook verzamelen, dan zal men zich een denkbeeld kunnen vormen, hoe overtollig vol het gebouw is. De zuilenrij is merkwaardig, ten eerste om de zwaarte en het op-één-gehoopte der zuilen, ten tweede om de verzameling van parapluies en stokken, die er onder bewaard wordt, en ten derde om het geheel doellooze van haar bestaan; de eenige redelijke grond zou misschien moeten worden gezocht in de gelegenheid, die zij sommigen beursbezoekers aanbiedt, om den toegang voor anderen te versperren en de laatste rookwolk hunner verboden cigaren uit te blazen, alvorens aan Mercurius te offeren.’

Ook het Stadhuis is dunkt mij goed getroffen:

‘Let eens goed op, Koster!’ zei mijn vriend, ‘ik zal u eenige publieke gebouwen wijzen. De publieke gebouwen zijn datgene, wat ons 't meest onderscheidt. Ze zien er volstrekt niet publiek uit; ze hebben een privaatrechtelijk karakter. Kijk eens, die verzameling van huizen, die aan elkander gegooid en gelijmd zijn en waarin alle bouwstijlen zijn vertegenwoordigd, is ons raadhuis, een ware doolhof, trap op, trap af, waar men naar den weg moet tasten en van de ééne corridor in de andere verdwaalt. Er zijn voorbeelden, dat vaders, die de geboorte hunner kinderen komen aangeven, ze bij vergissing laten inschrijven voor de militie, - wederom andere vaders leveren hunne belastingbilletten op het bureau van vaccinatie in, terwijl bruigoms en bruiden, na eerst bij het bevolkingsregister aangeklopt te hebben en daarna bij de secretarie afgewezen te zijn, zoodanig verzeild raakten in het armwezen of in het onderwijs, dat het uur verstreken was, vóór zij den rechten weg hadden gevonden, en dus ongetroost naar huis gingen en hun ‘single-blessedness’ nog eene week verlengen moesten. Wil men zich aan dergelijke teleurstellingen niet blootstellen, dan moet men met kwistige hand fooien uitdeelen aan de personen, die zich als gidsen opwerpen, en wier bezit van de roode draad duidelijk aan hun neus en aan hunne kleeding zichtbaar is. Die personen doen daarbij alle eeden, die gij verlangt; zij getuigen alles wat zij niet weten, en zij bezweren alles wat niet waar kan zijn. Ziedaar nu de inrichting van ons raadhuis, waar onze beschreven vaderen in het openbaar vergaderen, zonder dat het publiek plaats heeft om hunne zittingen fatsoenlijk bij te wonen.’

Het is waar: dat alles is vóór vijf en twintig jaren geschreven. O, Polderland's hoofdstad!

Maar vooral oefende Zimmerman in ‘de Gids’ letterkundige kritiek uit.

Het voorbeeld volgende van Potgieter namen Schimmel en hij de taak der kritiek op zich. Natuurlijk oefende men zich eerst door studiën op buitenlandsche schrijvers. Zimmerman leverde in dit opzicht o.a. een fraai opstel over Thomas Moore. Maar hoofdzaak was de weegschaal in de hand te houden, om de Hollandsche auteurs juist te waardeeren. Men moest de kunst-atmosfeer rein en hoog houden, beletten, dat jongeren met ongewasschen handen en ongekamde haren in het rijk van Apollo en der Muzen binnentraden. De kritiek nu, zooals Zimmerman die hanteerde, was absoluut: een stelsel van regelen, die onder allerlei hemelstreken en tijden van kracht

waren. Iets was schoon of niet schoon: dit was, volgens Zimmerman, naar vaste afgebakende voorschriften, naar een zekeren ideëelen maatstaf, uit te maken. Het literarisch product, gedicht of proza, werd dan als op een in de lessen der anatomie gebruikelijke tafel ternedergelegd en ontleed. Het snijmes drong soms zeer diep door in het vleesch, de versierende opperhuid werd weggenomen, om den bouw van het lichaam te bespieden. Van den auteur zelven werd slechts in zooverre kennis genomen, als noodig was, om hem lessen voor de toekomst te geven. Want kritiek moest, volgens Zimmerman, in dit opzicht een bepaalde strekking en richting hebben. Het was een letterkundige gezondheidsleer. Die het ambt van criticus vervulde, had een zware roeping: hij moest helpen, om het jonge letterkundige geslacht te onderwijzen en te verbeteren. De man, wiens voorbeeld in dit opzicht door Zimmerman dikwijls werd geprezen en nagevolgd, was de Franschman Gustave Planche. - In dien zin sprak Zimmerman op de redactie-vergaderingen van ‘de Gids’. Bij de discussie werkte hij dan dit thema der absolute kritiek, in zijn levendige voordracht, telkens precieser en vaster uit. Hij ging allengs diezelfde regelen ook op het zuiver kunstgebied toepassen. Hij was nog bezig aan de poging, om allen vriendschappelijk van de waarheid en stevigheid van zijn regel te overtuigen, toen Potgieter in de maand December 1862 Busken Huet in den kring der Gids-redactie binnenleidde. Van dat tijdstip af begon er wrijving en botsing in dien kring te komen. Huets opvatting van kritiek was een geheel andere. Zijn modellen waren te zoeken niet bij den verouderden en schoolvossigen Gustave Planche, maar bij Sainte Beuve en Taine. Huet ging de methode dier nieuwe fransche kritiek toepassen. De aldus opgevatte methode had tot eerste voorwaarde, dat men den mensch in den auteur naging en schetste. Het kunstwerk was slechts uitvloeisel van het denken en gevoelen van den schrijver of schrijfster; men moest dus het eigen zijn en leven van elken auteur allereerst onderzoeken. Potgieter vond dat Huet gelijk had; hij steunde hem op alle wijzen. Zimmerman boog het hoofd. De vergaderingen van ‘de Gids’ waren niet altijd meer verkwikkelijk of hartelijk. Het einde was te voorzien. Een scheuring in de redactie was daar.

Zimmerman moest beleven, dat zijn ideaal van kritiek niet

meer als een ideaal door het jongere geslacht werd beschouwd. Met het ‘absolute’ werd ook op letterkundig gebied allengs de draak gestoken. Het objectieve, abstracte, werd vrij wat minder gehuldigd. Hij is hier overwonnen. En wat het opmerkelijkst was, hij leverde zelf onbewust de wapenen aan zijn tegenstanders. Wat er van Zimmerman overblijft als letterkundig criticus, zijn waarlijk niet de thans reeds vergeten theorieën en lessen, maar wel enkele portretten, die hij heeft geleverd, enkele schilderijen van de personen der schrijvers. Wij hebben hierboven reeds de aandacht gevestigd op zijn Bakhuizen van den Brink, even flink en puntig opgevat als een Huet dit kon doen. Wij herinneren ons de eerbiedige, fijn gedetailleerde wijze, waarop hij in den Gids Mevrouw Bosboom weêrgaf. Wij denken aan zijn roerende meêsleepende voorstelling van de Génestet: ‘onze jonggestorven vriend’. En wij blijven steeds bewonderen zijn ‘medaillon’ van Potgieter, dat wij nog even ons het genot zullen geven hier over te nemen:

‘Zijn beeld! Ik behoef de etsnaald en het graveerstift en den lichtdruk niet, om het blijvend te aanschouwen. Gegrift in mijn hart staat dat open, tintelend oog, dat hooggewelfde voorhoofd, die kale Socratische kruin; staan die bewegelijke en levendige trekken die mond, die tot den gulsten en meest levenslustigen lach zich plooien, tot de edelste verontwaardiging zich samentrekken kon; die kloeke en flinke en toch zoo bescheidene gestalte, die noch van overwicht bewust bleek te zijn, nog minder eenigen overmoed verraadde.

Oprecht en eerlijk, fier en onafhankelijk heeft hij door het leven gewandeld, helder van hoofd, rijk aan scheppingskracht, warm en innig van gemoed, een vriend en steun van wie zijne hulp behoefden voor de nooddruft des levens, of voor hunne vorming en ontwikkeling. Zijne koninklijke mildheid werd verhoogd door de kieschheid, waarin zij zich openbaarde en door de persoonlijke belangstelling en toewijding, de beminnelijkheid, waarmede zij vergezeld ging.

Aristocraat in zijne vormen, in de eischen, die hij stelde aan zijne omgeving, aan zichzelven 't allermeest, was hij door aanleg en neiging een democraat in zijn gemoed. De gevoeligste snaren van zijn speeltuig trilden, waar hij de ellende der misdeelden schilderde, waar hij recht deed aan 't geen in hun harte edelst en aandoenlijkst weêrklonk.

Hij heeft gedeeld in het lot der mannen, die hun tijd vooruit,

hun volk te hoog zijn. Men pleegt de hooge papavers te treffen, de lagere te sparen. Het is een les, die de romeinsche koningen ons hebben geleerd. Getroffen werd hij niet, maar was 't vreemd, dat teleurstelling maar al te vaak zijn deel werd, dat hij zich, bij het verlies van iedere nieuwe illusie, tewijlen terugtrok in zijne rijkbevolkte eenzaamheid?'

V.

Allengs zijn wij in het jaar 1874 gekomen. Zimmerman was tot nu toe in volle actie gebleven. Het feit der scheiding van Potgieter uit 'de Gids' had hem bittere pijn veroorzaakt; maar al verschilden Potgieter en hij toen in opvatting en waardeering, het stond bij Zimmerman vast, dat Potgieter ook in dat gewichtig en smartelijk tijdstip van zijn leven niet dan door drijfveeren van onmiskenbare ridderlijkheid zich had laten leiden. Hij bleef zijn Potgieter even hoog achten, en die verwijdering tusschen hen beiden was dan ook slechts kort en niet volkomen. En intusschen legde het maatschappelijk, staatkundig, tot zelfs het kerkelijk leven, beslag op zijn tijd. Hij was een der bezigste mannen van Amsterdam. Opgewekt vervulde hij zijn plichten. Al de nobele uitingen van den vooruitgang hielp hij trouw. Als fijn beschaafd letterkundige en kunstkenner stond hij in de hoofdstad op een eerste plaats. Hij vergat bijna, dat hij met moeite telkens zijn positie had veroverd, dat de maatschappij niet als van zelve zich aan hem had overgegeven.

Daar trof hem de grootste slag van zijn leven. Zijn lieve vrouw, de moeder van zijn groot gezin, stierf in November 1874. Zij was gedurende zijn huwelijk een deel van zijn kracht geweest. Zelve, vol geest en vernuft, zwak van lichaam, maar veerkrachtig van aard, had zij al de lasten van het groote huisgezin op zich genomen. Trouwe moeder, zorgende hoedster, beschikte zij er alles. Als Zimmerman moede thuis kwam, wist zij hem nog op te wekken door het prikkelend zout van haar scherpzinnigheid. Waar zij op haar leuningstoel zat, rustte Zimmerman uit. Zij stierf. En ziet: zijn oogen hebben sinds dat overlijden niet meer getinteld en geschitterd. De avondschemering begon voor hem te dalen. Een sombere avond na een vroeger zoo zonnig leven!

Wel heeft hij nog zich vermand en met kracht zich aan

het werk gezet. Een nieuw handelshuis - een bankierszaak ditmaal - werd door hem aanvaard en gereorganiseerd. Het lidmaatschap van Gedeputeerde Staten der provincie Noord-Holland werd met groote toewijding en onder groote vriendschap van zijn medeleden door hem vervuld. Het voorzitterschap der Rijks-academie van Beeldende Kunsten werd met voortvarende behartiging door hem waargenomen. Zoolang de ziekte zijn lichaam nog niet sloopte bleef hij gezet arbeiden. Maar de vlam van het leven was verdoofd.

De letterkundige van weleer sliep. Na den dood van Potgieter onttrok hij zich allengs aan den Gids en bleef hij zich, wat de literatuur betreft, slechts bepalen tot het bezorgen eener volledige uitgave der werken van zijn grooten meester.

Hij gaf toe aan zwaarmoedigheid, aan melancolie, aan zelfkwelling. De kring van zijn aandoeningen en wilsuitingen scheen soms zoo ingewikkeld. Nooit was hij recht tevreden meer met zich zelven. Als hij het ééne had bereikt, zag hij verlangend uit naar iets anders. Hij scheen zóó vermoeid, zóó afgemat. Hij was niet gelukkig meer. Soms achtte hij zich miskend, en in zeer vertrouwelijke gesprekken stipte hij dan aan, dat de kinderen, die een vader uit Indië stuurt, om in het moederland, ver van het ouderhart, opgevoed te worden, niet gelukkig konden worden.

Op hen, die, door hun Indisch bloed, vuriger verbeeldingskracht en grooter warmte van gevoel bezitten dan hun Europeesche broeders, zonen van mist en nevelen, vallen soms slagen, die zij niet verdienen. Terwille van een of andere theorie of beschouwing, maakt men hun leven hier in Holland tot een wreede school. Uit vrees van de grenzen der Europeesche zelfbeperking te overschrijden, durven zij nooit volkomen en volledig zich geven of uiten. Zij kunnen den moed niet hebben geheel natuurlijk te zijn. Zelfs, waar alles hun schijnt mede te loopen, worstelen zij met allerlei kleine vooroordeelen. Waar zij soms vrij wat meer, door gedachte, vernuft of beleid, beteekenen dan de meesten hunner Hollandsche tijdgenooten, worden zij door kleinheid en alledaagschheid van anderen telkens tegengehouden en in hun streven belemmerd. Zij worden dan prikkelbaarder dan anderen; zijn wel dankbaarder dan hun Hollandsche broeders voor de minste liefdeteekens, die zij ontvangen: maar zijn ook jaloerscher op die liefde, dan voegzaam

is in ons noordelijk klimaat. Elke kleine grief schrijnt hen meer dan ons.....

Bij zulke droeve woorden uit zijn mond dwaalden dan mijn gedachten naar het aan 't bosch gelegen Baarn, waar ik met zijn broeder en andere Indische jongens op kostschool was geweest.

J.A. Alberdingk Thijm.
1820-1889. *Bij het graf, op het kerkhof 'de Liefde', den 21sten Maart 1889.*[1)]

Wij herdenken, bij de geopende groeve, allereerst den m a n . Zoo velen wandelen incognito hier op aarde, of dreunen, wanneer zij zich uiten, slechts de woorden van anderen op: deze afgestorvene was een persoon, een man, die een eigen luid klinkenden naam had veroverd en hem nu door een ieder wist te doen eerbiedigen. Hij was oorspronkelijk. Op elk zijner woorden of daden wist hij een eigen stempel te drukken. Men had, als hij naderde, zijn rijzige gestalte, de edel en fijn gevormde trekken van zijn gelaat slechts aan te zien, om dadelijk te gevoelen, dat hier iemand van beteekenis tot u kwam: een edelman in onze letterkundige kringen, een aristocraat in den goeden zin van het woord, een derzulken, die, al werd hij soms door de omstandigheden gedwongen het gewoonste werk te doen, altijd liet merken, dat er een adel des geestes is, en dat hij tot dien adel behoorde. Hij was een man van het gezag, en tegelijkertijd binnen zekere grenzen een volksman. Er was groote éénheid in zijn denkbeelden, en toch strooide hij ze in telkens nieuwe en frissche vormen overal en voor een elk rond. Want hij was een zeer rijke natuur: die van geen sparen of bewaren afwist. Hoe ingetogen voor zich zelven, was hij niet zuinig waar het op mededeelen van ideeën aankwam. Ieder kon bij hem gerust aankloppen, wanneer hij voor een gedenkdag, voor een heugelijk feest, een verheffend of liefelijk gezegde noodig had. De hooge geestelijkheid vroeg

1) Het hier volgende is, eenigszins uitgewerkt, de toespraak bij het graf gehouden.

hem soms een bezielend woord; maar ook de directeur van een schouwburg der buitenwijk ontving coupletten voor een of ander lustig en luimig stukje. En voor allen was hij dezelfde. En wat hij ook deed, hij daalde, hij verminderde nooit: zijn gehalte nam niet af. Geen onbevoegde zou hem als kameraad op den schouder kloppen. De jonge zeeofficier, die u wist te vertellen, dat hij in de Oost altijd-door de 'blikjes' van Thijm had geproefd; de handelsreiziger in boeken, die de goedkoope Catholieke prentjes of brochures uit 'den berg Thabor' moest verkoopen; de acteur of actrice, die met den dagelijkschen verslaggever der opgevoerde stukken zich in betrekking moest stellen; - zij kregen het niet in hun hoofd, Alberdingk Thijm geheel en al als hun gelijke te beschouwen. Voor hen allen bleef hij de man van distinctie, de man, wiens hoffelijke hoogheid hen allen op een afstand hield.

Wij herdenken in hem den kunstenaar, den p o ë e t . Den dichter, die in zonnegloed zich baadde, voor wien dichtkunst gedachte was. Leerling van Bilderdijk en van Vondel versmaadde hij hier den effen gang, den geleidelijken, gebaanden weg: hij koos het steile pad, dat het spoedigst en het eerst naar de hoogte bracht. Zijn dichterlijke vlucht nam, vooral in het begin, de richting naar het bovenzinnelijke. Vandaar zekere ongewoonheid, zekere stroefheid soms in den vorm van zijn verzen. Zij werden slechts bij uitzondering door allen genoten, al waren er daaronder van die regels, die als metalen munten dadelijk konden rondloopen. Ik wijs op zijn woord aan Bilderdijk:

> U min ik oude! met uw stroefgeplooide trekken,
> U met dat starend oog, door borstels overbrauwd!...

ik denk aan zoovele regels uit zijn 'Voorgeborchte', bijv. de uitvoerige teekening van den arbeid der kinderen onzer eeuw in tegenstelling met wat hij voor zich zelven zou wenschen:

> Graaft en groeft de bergen; klooft de mijnen;
> Daalt in des aardrijks schoot; geeft jeugd, bloei, arbeidspijnen,
> Der nacht van d'afgrond en zijn doodend stikgas prijs;
> Opdat den mengelklomp voor u een kracht ontrijs,
> Die goud, die weelde baar: *'t voegt Tubalkaïns zonen*
> *Meer 't ingewand der aard, dan d'aarde te bewonen:*

Delft stoom en ijzer; goud; smeedt u een kroon misschien;
Weest Vorst zoo lang uw kroost 'et lijdzaam aan kan zien;
Voor u die schitteringsdrift! 'k Mistrouw dat lichtkranssmeden,
Sinds kroonvorst Lucifer, afduislend naar beneden,
Ter smidse bleef gedoemd, waar nooit meer straal der zon
Met blank en zuiver licht zijn hoofd omkransen kon. -
Mij - 't leven in Gods dag! mij - 't groen van 's Heeren velde....

Doch, hoe men ook over den vorm dier gedichten moge oordeelen, de inhoud daarvan was aan het hoogste verwant. Zijn kunst was in werkelijkheid voor hem godsdienst. Trouwens zijn gansche levensbeschouwing ging uit van het denkbeeld der Eénheid, der absolute Orde in Hemel en op aarde. Kunst was dus voor hem iets mystieks: een vorm, waardoor het goddelijke zich openbaarde. Verhevenheid en innigheid kenmerkten dezen dichter in zijn beste oogenblikken: maar soms ook groote teêrheid, roerende teêrheid, die ons deed trillen, toen zijn zuster, Mevrouw Cuypers, de woorden zong:

O Poëzie, hoe lieflijk is uw tred!
Waar gij de voeten zet
Daar wassen leliën en geuren....

Intusschen, deze dichter was tegelijk een volkomen goed *proza*-schrijver. Zijn proza behoort tot het meest bewerktuigde en kunstvaardigste van ons land. Een proza van een der beste taalkenners van onzen tijd. Spierkracht wedijvert er met lenigheid. Het is daarbij ongemeen kleurrijk en frisch, en maakt den indruk van een weide in den zomer, waarop zoo even een flinke regenbui is gevallen, zoodat nu, bij het weêr doorbrekend zonlicht, al de aan de grassprietjes hangende droppels glinsteren en flonkeren. Wie gevoelen wil, hoe vast en hoe teekenachtig zijn schrijfstijl was, moet in de Dietsche Warande opslaan de bladzijden, die hij in 1855 gewijd heeft aan zijn op 31-jarigen leeftijd gestorven broeder Lambertus. Wij gelooven, dat die weinige bladzijden op zeer volledige wijze zijn talent doen kennen.[1)] Later mogen kunstiger omtrekken en beelden uit

1) In die biografie vindt men ook het allerliefste kinderchoor:
In den Hemel is het altijd zomer,
Vriendelijke Engeltjes vliegen af en aan....
dat zoo zangerig op het kerkhof 21 Maart weerklonk, en dat in de verte doet denken aan een tafereeltje uit een schilderij van Fra Angelico.

zijn pen zijn gevloeid, geen daarvan evenaart in roerende eenvoudigheid van toon en in fraaie schakeering der onderdeden dit opstel. Het drukt ook geheel zijn eigen levensopvatting uit. Wij halen dus een paar zinsneden daaruit aan. Hij schildert dien broeder ook als hij o.a. op een politieke vergadering het woord neemt. 'Uit een der hoeken der zaal verhief zich een klare vaste stem, die een advies uitbracht. Het was de stem van een spreker, die nog geen volle dertig jaren tellen kon, en dien men, met zijn slanken bouw, zijn lange blonde haren, zijn ovaal gelaat en blozende kaken, eer geneigd zou geweest zijn een jongeling dan een man te heeten. En toch, zoo vastheid van charakter, ingetogenheid van zeden, een fier gemoed, vurige toewijding aan de zaak des Christendoms, en een volledig levenssystema, gevoegd bij meer dan gewone ervaring in eene der hoofdkunsten, iemant tot man kunnen maken - dan mocht men den bedoelden spreker den eernaam niet weigeren.' En verder heet het van dien broeder: 'Het was het ridderlijkste hart, het ruimste en helderste verstand, dat ooit aan Nederlandsche toestanden de eer heeft aangedaan zich met hen te willen bezighouden. En bij zijn fierheid en oorspronkelijkheid van denken en gevoelen, bij de misschien wel wat al te groote kantigheid en snelbepaaldheid zijner meeningen, voegde hij een onversaagbaren moed. Ik kan mij het oogenblik, het gevaar, het gezach, niet voorstellen, waarbij deze edele jeugdige geest zou hebben kunnen terug-schrikken voor de noodzakelijkheid van zijn plicht te doen. Dit charakter, dat eene in groote en kleine dingen evenzeer uitblinkende oprechtheid met eene licht blowende zedigheid wist te paren, kenmerkte zich bovendien door de standvastigste reinheid van ziel en zin, en door eene kieschheid, die men bij een fijngevormde vrome vrouw moeilijk in hooger mate zou aantreffen.' Inderdaad teekende Alberdingk Thijm in deze bladzijden zich zelven. En hij deed het in onberispelijk schoone en keurige taal. Er was in zijn stijl, vooral toen hij nog jonkman was, altijd zekere verheffing op te merken. Als voorbeeld - liefst wanneer hij ernstige onderwerpen als bijv. 'de Heilige Linie' behandelde - stelde hij zich zelven een de Montalembert. Een fiere zwaai, een trotsch handgebaar was dan als in zijn proza te zien. Wilde hij gemeenzamer zich uiten, meer de taal van het dagelijksch leven gebruiken, dan nam hij een

vrij doorzichtig masker. Hij schiep een soort van tweelingbroeder, die burgerlijker en schalkscher het leven bekeek. Het was Pauwels Foreestier. Hij liet dezen Buiksloter - want Foreestier woonde aan den overkant van 't Y - al die hartige, vroolijke en luimige zetten uitflappen, al die vertrouwelijke en huiselijke wenken toeknikken, die wat al te los zouden afsteken bij zijn gewone hoofsche, hoffelijke en zelfs eenigszins deftige manieren. Vooral beoordeelde Foreestier op humoristischen, puntigen, geestigen, soms ironischen trant de schilderijen-tentoonstellingen in Amsterdam. Later heeft Thijm in zijn verhalen en novellen, vooral in den Volks-almanak voor Nederlandsche Catholieken geplaatst, de beide stijlen, den meer ideëelen en den meer reëelen, als het ware doorééngemengd en verbonden, en in enkele van die verhalen - waarin hij soms de taal der 18e eeuw nabootste - op deze wijze meesterstukjes geleverd. Dit is zeker: hij bleek in zijn proza even degelijk, mischien nog veelzijdiger kunstenaar te zijn dan in zijn poëzie. Dezelfde hooge aspiraties, die in zijn verzen werden nagestreefd, werden ook behartigd in het proza. Nimmer heeft hij in al zijn talrijke, haast al te talrijke geschriften iets terneêr gesteld, dat der ziel in later uren ooit ter beschaming zou hebben kunnen strekken.

Wij herdenken in de derde plaats in hem den krijgsman, den s t r i j d e r. Voor de absolute waarheid van zijn levensovertuiging, voor het goed recht der Catholieken, heeft hij altijddoor in ons Protestantsch Holland gekampt. Zonder vrees of blaam, kwam hij op voor zijn geloof, bekende hij altijd kleur, vocht hij steeds met open vizier. En als de held van Cervantes stortte hij zich altijd midden in het gewoel. Onthouding werd door hem als een schuldige fout veroordeeld. ‘Men moet niet terug-blijven - zoo sprak hij - men moet optreden. Overwinningen op de publieke meening worden in geen binnenkamers bevochten.’ Juist waar vernedering uw zaak zou willen dreigen te treffen, daar moet gij, zoo meende hij, voor uw leus optreden. Velen zullen met mij zich misschien nog het oogenblik herinneren, toen in het Paleis op den Dam, in September 1864, het Congres der sociale wetenschappen werd gehouden. Dáár waren alle mannen der vrije gedachte, vurige aanbidders van den zoogenaamden vooruit-

gang te zamen gekomen. Geen zaak werd zóó bestreden als de oude wereldbeschouwing, en het mikpunt van veler aanval was het pas gehouden Congres der Catholieken te Mechelen. Een storm van toejuichingen brak uit, toen een uitgeweken Duitscher, Berend - half dichter, half Bohémien - in goed Fransch zijn overtuiging te kennen gaf, dat wel niemand der vrije Hollanders dáár te Mechelen zou zijn geweest. Ik zie Alberdingk Thijm met zijn hooge gestalte rustig oprijzen, het woord opnemen en luide verklaren, dat hij naar Mechelen was getogen en er roem op droeg (‘je m'en fais gloire’). Hij stond dadelijk, ieder oogenblik, voor zijn zaak. Nooit heeft hij toegelaten, om, uit menschelijke berekening of voorzichtigheid, soms zachtkens een sluier te laten werpen op enkele woorden of daden, die in het nuchter practisch Nederland naar het buitensporige zouden hebben kunnen zweemen. Neen, hij greep aanstonds naar zijn degen, om voor zijn overtuiging, die der Catholieken, te kampen.

Zijn woord en zijn pen waren die degen: middel van verweering, liefst van aanval.

Let wel, dat hij voor a l zijn overtuigingen, op elk gebied, vooral op dat der kunst, der taal en der historie, even dapper en manmoedig in het strijdperk toog.

In onze letterkundige kringen is hij de man geweest, die het eerst de leuze heeft gaan verdedigen van ‘de aanwinst der Middeleeuwen’ voor onze literatuur. Hij geraakte toen (hij was 24 jaren oud) in strijd daarover met den glorierijken stichter van ‘de Gids’, met Potgieter, die later - men herinnere zich de opdracht van Thijm's Portretten van Joost van den Vondel - een zijner beste vrienden zou worden. Men kan de formuleering der twistpunten in den jaargang van den Gids van 1844 (deel I, p. 592-600) nalezen. Daargelaten de hooge vereering, die Alberdingk Thijm voor de dertiende eeuw in 't algemeen gevoelde: toen de begrippen van godsdienst en krijg nog tot een andere éénheid wisten te voeren, dan die wij thans, door de factoren van wetenschap en industrie, trachten te verwezenlijken, meende hij, dat het niet aanging, de traditie voor Holland af te snijden, en al de schatten van letterkundige overlevering, die de middeleeuwen meêbrachten, moedwillig met den voet te stooten. Hij heeft voor zijn deel gezorgd, dat ons land werkelijk in geestelijken zin is verrijkt

Waar het gold 't in eere houden van volksgewoonten, het bewaren (op 't voetspoor van Hoffman van Fallersleben) van den volkszang, daar stond hij op de bres. De ‘Renaissance’ werd wel is waar door hem in den aanvang dikwijls miskend. Doch woedend bestreed hij het basterd-classicisme, en de in ons land zoo geducht heerschende vormelijke stijfheid en verstijving. In de stad onzer inwoning is er niemand geweest, die zóó tegen het werk der witters en bepleisteraars heeft gestreden als onze vriend. Toen de timmermanswoede der rechte lijn overal raasde, en onze beste oud-Hollandsche geveltjes dreigde te verknoeien, door het aanbrengen, te pas en te onpas, der platte lijsten aan de daken: stond hij weder dáár, om terecht te wijzen en straffen uit te deelen. Het wandalisme der vernieling van onze historische monumenten is door hem het eerst aan de kaak gesteld. Tegen alle éénzijdigheid poogde hij de wapens op te vatten. De ‘Gids’ heeft het niet vergeten, dat, toen in 1860 nevelachtige, vage vrijheidsverzuchtingen en sceptische uitlatingen de plaats dreigden in te nemen der kleurrijke, stellige en vaste begrippen van Potgieter en Bakhuizen van den Brink, hij het geestige ‘Claegh- ende Vraegh-liedt’ zong:

> ‘Ghesellekens, wat mach' er de goê redene toch al wesen,
> ‘Dat onsen Gids meer loopt te trantelen ende te cantelen als voordesen?
> ‘D'handt, daer hij dus langhe meê wegh-wees, begint te rammelen op elken windt;
> ‘En sijn lanteernken, dat ons te lichten plach, is gants cout geworden ende blint....

De schrijvers in ‘de Gids’ gevoelden toen het goed recht van Alberdingk Thijm, om hun dus te-lijf te gaan en velen hebben met zijn wenken hun voordeel trachten te doen.

Want dit was het eigenaardige van elken strijd met Alberdingk Thijm. Hoe forsch zijn aanval ook was, hoe hevig zijn stooten ook nedervielen: na zekeren tijd bood men hem weder de hand. Op een der letterkundige Congressen van Noord- en Zuid-Nederlanders, waar hij met den bekenden liberalen Vlaming Michiel van der Voort een lans had gebroken, zóó dat de splinters er van afvlogen, kwam deze - met zijn groote ronde oogen, zijn fijn beengestel, zijn door de hitte van den redestrijd rose-getinte bleekheid - na de vergadering toch dadelijk op

hem af, en Thijms hand grijpende met de tengere en toch krachtige rechterhand, zeide hij: ‘Gai zait 'nen ruden *Jouteur*, Menier Albderdingk!’ Dàt was hij inderdaad. Doch men kreeg altijd eerbied voor zijn stevige bestrijding. Zij ging recht-af op het doel: en zij was altijd uiting van éénzelfde richting. In al de onderdeden van den grooten kamp, dien hij op velerlei gebied voerde, ziet men - wanneer men zich op eenigen afstand plaatst - de lijnen van een groot plan. Het plan van het veldwinnen van het Catholieke Christelijke rijk op aarde.

Van dat rijk was hij de Ridder, in de volle beteekenis van 't woord, ridder van Gods genade.

Als wij aan hem denken, stellen wij hem 't liefst ons voor als den S t . G e o r g e , dien Donatello gestalte heeft gegeven in het marmeren beeld, dat te Florence buiten tegen de kapel Or-san-Michele prijkt[1]. St. George staat in het stalen pantser. Hij heeft den strijd gestreden. Vast en onverschrokken, doch tegelijk met een gevoel van deemoed, ziet hij voor zich uit. Zijn hoofd is onbedekt en zijn zwaard is afgelegd. Hij rust, maar hij rust staande. Vóór zich uit heeft hij zijn groot schild, dat hij met zijn handen zacht vasthoudt, op den grond neêrgezet. Let wel: op dat schild is over de gansche lengte en breedte afgebeeld het kruis. Achter dat kruis is hij veilig. Zooals die St. George, stond in onze samenleving Alberdingk Thijm, met de leus, die hij reeds als jongeling voerde: ‘Nil nisi per Christum’. Ook hij rustte in den regel staande. Thans is elke strijd voor hem gedaan. Hij rust nu voor altijd. Zijn stoffelijk overschot ligt op de baar. Treedt eerbiedig haar nader. Edeler krijgsman, trouwer ridder van al wat schoon en goed is, heeft Amsterdam zelden gehad.

Want wij mogen niet vergeten, dat hij met hart en ziel A m s t e r d a m m e r was. Catholiek Amsterdammer, die er voor zorgde, dat de namen der Catholieken in de zeventiende en achttiende eeuw van Amsterdam niet werden vergeten. Hoe plaagde hij ons, wanneer wij een Braamcamp niet dadelijk in de lijst van zijn tijd wisten te plaatsen! Maar voorts waardeerde hij alles in Amsterdam. Hij ging in dat opzicht altijd één

1) In November 1891 is het beeld verplaatst in het Museum (Bargello).

lijn met zijn vriend Potgieter. Deze twee mannen van de beurs - want, vóórdat Thijm hoogleeraar aan de Rijks-academie van Beeldende Kunsten werd, was hij geheel en al ‘koophandelaar’ - vertegenwoordigden in hun tijd te zamen de kloekste en fijnste gedachten van Amsterdam. Zij stuwden beiden op hun manier den wagen der Stedemaagd vooruit. Potgieter was meer een geestelijke nazaat der mannen van de 17de eeuw, en sprak dus van den Prins èn van Amsterdam, als van de twee spillen, die ons Holland groot hadden gemaakt. Alberdingk Thijm was een monarchaal man, en zette niet naast, maar boven Amsterdam den Koning, die in 1813 koning van alle Nederlanden was geworden. Dien koning stelde hij zóó hoog, dat hij hem wilde nopen, ook de oude kracht van Amsterdam weder te eerbiedigen. Voor hem als kunstenaar verzinnelijkte zich dit in de vraag, die hij tot den koning durfde te richten, om het Paleis op den Dam weder als Stadhuis aan de stad terug te geven. - Hij kende zijn Amsterdam tot in de minste kleinigheden. Voor het schilderachtige der stadsgezichten ging niet enkel zijn oog maar geheel zijn gemoed open. Voor het teekenachtige van het volksleven in de stad had hij een bijzonder zintuig. Jacob van Lennep en J. ter Gouw alléén evenaarden hem misschien daarin. Hij kende, evenals zij beiden, al de verschillende wijken van de stad. Toen ter Gouw in 1871 eene vertolking van de gelijkenis van den Verloren Zoon in 't Kalverstraatsche dialect gaf, voegde Alberdingk Thijm daar dadelijk aan toe zijn overzetting in 't dialect van den Nieuwendijk. Hij meende dat goed te kennen, ‘Mijn vader, grootvader, oudoom, overgrootvader - zeide Thijm - woonden allen ‘op de Kolk’ zooals men die buurt rhetorisch vernoemde. Ik heb van mijn 3^{e} tot mijn 14^{e} jaar verkeerd in alle winkels (zoo van de ambachtslui als van de neringdoenden), kelders, kantoortjens, zij- en binnenkamers, onderstukken, op alle stoepen, insteken, droog-en-pakzolders der huizengroepen, die bepaald worden door de (tegenwoordige) Spuistraat oostzijde (met een uitsprong naar de Blauwburgwal, Langestraat, Korsjespoortsteeg), de Molsteeg, de Gravenstraat, den Nieuwendijk, St. Jacobsstraat; Endtje van de Waereld, Spuistraat. Gij hebt dus (in mijn vertolking) in de eerste plaats met een knap ambachtsman uit de ‘Dirrik van Hasselsteech’ of een koekebakkersvrouw van ‘de Nuwendijk’

te doen.' En naast die overzetting in het Nieuwendijksch, gaf hij dan zijn vertaling der gelijkenis in de taal van de Keizersgracht, waarbij hij opmerkte: 'dat hij niet zoo zeer de uitspraak der oude Regenten-familiën van vóór den Franschen tijd gaf, als wel de mengeling van affektatie en slordigheid, die de generatiën der XIXe eeuw bij de hoogere klassen kenmerkt'. Zoo nam hij den vollen stroom van het Amsterdamsche leven in zijn bloed op. Voor al de uitingen van Amsterdam had hij hart. Dat de wijk buiten de Leidsche poort zich tot een schoon Vondelskwartier vormde, is voor een deel aan zijn wenken en opwekkingen te danken. Liefst idealiseerde hij telkens een historisch feit in Amsterdam tot een letterkundige gebeurtenis. Gelegenheidsstukjes dichtte hij dan voor 't tooneel, en altijd was hij bezig in zijn geliefde stad de traditie aan het heden te verbinden. Aan de geestesbeweging der stad nam hij als van zelf ijverig deel. De Vrijdagsche Vereeniging was als oefening tot debat ook door hem (met anderen) opgericht; en hij was dáár gewoon te midden van andersdenkenden zijn liefste gedachten te verdedigen. Met de Zuid-Nederlanders, die voor hun Vlaamsche taal ijverden, stond hij op den besten voet, en hij was altijd trotsch er op, hun zijn 'stad' te kunnen wijzen. Van den anderen kant ondersteunde hij ook elke poging, om in Amsterdam een klein goed fransch théatre te doen leven. Hij meende, dat ons land en onze volksaard aan de vormen der fransche vlugge wellevendheid en bevallige hoffelijkheid behoefte had. Hij was tevens een der weinige letterkundigen in Amsterdam, die zich verstout hebben, bij zich aan huis een soort van 'salon' te vestigen, waar gastvrij de mannen en jonkmannen van allerlei richting werden ontvangen. Dankbaar herinner ik mij, hoe ik in mijn studententijd dáár werd toegelaten, en nevens vele schilders en musici, dáár Hofdijk, Schimmel, professor Broere, pastoor Brouwers en later Cuypers mocht ontmoeten....

Zoo wilde hij ook hier verbinden, vereenigen, samenbrengen.

Hoezeer in alle opzichten eigenaardig en scherp afgeteekend van anderen, trilde hij toch in zijn hart van gemeenschapsgevoel.

Hij laat een breed lichtend spoor achter zich.

Mr. H. Jacobi.
1833-1892.

I.

De bureaux van het Provinciaal Gouvernement van Noord-Holland, in de stille Jansstraat te Haarlem, zijn altijd een aardig doorgangshuis geweest voor jongelieden, die, zoo even aan het vrije universiteits-leven ontvlogen, zich aan den band en het gareel van den ambtenaarsstand wel wilden onderwerpen, omdat zij werken moesten en werken wilden. Zij bleven er niet altijd lang, maar vonden er gelegenheid zich in het administratief recht te oefenen, zagen hoe een gewest bestuurd werd, deden hun best om een blik te krijgen op een gemeenteverordening en polderreglement, en leerden de handigheid om met weinig gegevens een dragelijk ambtelijk rapport of memorie op te maken. Als zij een tijdlang dien arbeid hadden verricht voor niet al te hoog salaris, zagen zij eens rond, of ook buiten Haarlem ander en ruimer gesalarieerd werk was te vinden; zij bogen dan hoffelijk voor heeren Commissaris des Konings, Gedeputeerde Staten en Griffier; gaven een afscheidsfeest aan hun medeambtenaren en vrienden, en trokken weg, meestal met aangename herinneringen van de bloemenstad aan het Spaarne.

Vooral toen Mr. G. de Vries Az. griffier der Staten van Noord-Holland was, en dus aan het hoofd der provinciale griffie stond, werd dit stelsel ontwikkeld. Hij achtte het geen nadeel voor de provincie, dat jonge, meer ontwikkelde ambtenaren slechts een betrekkelijk korten tijd onder zijn ‘commando’

bleven. In dien korten tijd werkten zij altijd met zeker ‘feu sacré’, begeerig om, wat ook later met hen gebeurde, een goeden naam te Haarlem achter te laten. De heer de Vries had daarbij aan de griffie een afdeeling gevonden, waarmede zijn scherp en ordelievend hoofd niet dadelijk raad wist, doch die hij voor dat doel gebruikte. Het was de afdeeling der statistiek. Het Koninklijk Besluit van 5 November 1858 toch had - krachtens art. 162 der provinciale wet - in de verschillende provinciën de oprichting van bureaux voor statistiek geregeld, en wèl op deze wijze, dat aan elke provinciale griffie ééne afdeeling tot zulk een statistisch bureau zou worden ingericht, en dat aan het hoofd daarvan, met den rang van commies, een in de statistiek ervaren man zou worden gesteld. Bij die afdeeling zou dan al hetgeen de statistiek der provincie aanging worden verzameld en bewerkt. Tevens zou aldaar, hetgeen ten behoeve van de algemeene statistiek des Rijks ter griffie te doen was, verricht worden, overeenkomstig de bevelen te dien aanzien door den Minister van Binnenlandsche Zaken te geven. Zóó had het Koninklijk Besluit gedecreteerd. Doch het was gemakkelijker met een pennestreek neêr te schrijven, er zal aan het hoofd van zulk een afdeeling een in de statistiek ervaren man gesteld worden, dan juist dien man te vinden. De heer de Vries ten minste vond dien ‘statisticus’ niet dadelijk. Hij moest zich tevreden stellen een jonkman aan te stellen, die met goede voornemens voor de statistiek was bezield, en die beloofde zich zelven ‘al doende’ tot een statisticus te vormen. Aan dien ‘veelbelovenden’ jongeling werd dus opgedragen al wat maar eenigszins naar statistiek geleek, en tijdelijk al die werkzaamheden, waarvoor de andere afdeelingen lust noch krachten hadden. Kreeg een der overige commiezen een langdurig verlof tot herstel van gezondheid, dan moest daarenboven de ambtenaar der afdeeling statistiek klaar staan om in diens plaats in te springen.

Was dit alles niet juist de methode om een voortreffelijke statistiek te krijgen, zoo was het echter wel het middel, om jonge mannen van goeden wille ten sterkste te ontwikkelen.

Schrijver dezes erkent dankbaar dat het jaar - Juli 1860 tot Augustus 1861 - toen hij op die wijze werkzaam was aan het gouvernement van Noord-Holland, voor hem een der aantrekkelijkste jaren van zijn leven is geweest, een jaar,

waarnaar nog dikwijls zijn herinneringen vluchten. De heer de Vries wist met een opwekkend woord de eerzucht te prikkelen; en de geschakeerde reeks van onderwerpen, die de ambtenaar der statistiek boven zijn gewoon werk te behandelen kreeg, verdreef alle insluipende gewoonten van sleur en routine. Doch al had steller dezes ook tot taak de volkstelling van Noord-Holland voor het jaar 1859 te ordenen en te resumeeren, al mocht hij zich met de borst toewijden aan het tot harmonie brengen der cacofonieën van de telling van Amsterdam: - een statisticus, dat moest hij zich zelven met schaamte bekennen, was hij niet geworden. Goede Hemel! Wat zag die statistiek van Amsterdam er uit, nadat ze nog wel door de zeef der griffie van Noord-Holland had geloopen! Een blos van schaamte kwam over mijn wangen, wanneer ik dacht aan de cijfers die nooit klopten, niettegenstaande al mijn kunstige becijferingen, en in weerwil van al het buitensporige werk der zeer buitengewone hulp-assistenten, die ik voor het verkrijgen van dat resultaat had gekregen: een aanspreker, een gewezen schuitenvoerder met zijn zoon, een vroegeren bediende uit een bakkerswinkel!

Op mijn beurt deed ik dus mijn hoffelijke afscheidsbuiging voor de machthebbers der griffie, vooral ook, omdat de hoofdambtenaar, wiens werk ik tijdelijk vervulde, de heer van Vladeracken, terug was gekomen - en ik vertrok naar Amsterdam, waar ik secretaris van de Kamer van Koophandel werd.

Bij mijn afscheid vroeg mij de heer de Vries als laatsten dienst aan de griffie, of ik hem niet een opvolger in mijn betrekking kon aanwijzen, ditmaal zoo mogelijk een wezenlijk statisticus.

Ik bedacht mij een oogenblik en noemde mijn vriend Jacobi. Gedeputeerde Staten stelden hem dadelijk aan tot adjunct-commies aan de afdeeling Statistiek.

II.

Ik had Jacobi gekend aan het Athenaeum te Amsterdam. Hij was een jaar ouder dan ik, doch was een jaar later student geworden, omdat zijn vader hem eerst tot handelsbediende had willen opleiden. De vader was zelf in Amsterdam

werkzaam in den handel, op zeer bescheiden voet. Zijn hoofdbetrekking was die van boekhouder voor enkele grootere kantoren of aanzienlijke lieden. Het gezin leefde zeer zuinig op de Vijzelgracht over het Walen-weeshuis. De zoon, op 21-jarigen leeftijd student geworden, bleef de eerste jaren in stilte en als in de schaduw. Allengs begon echter de aandacht zijner tijdgenooten op hem te vallen. Zijn figuur trok de opmerkzaamheid. Het is waar, hij liep, door een gebrek aan het been, eenigszins hinkend, doch zijn oogen flikkerden van vuur als hij zijn pleit verdedigde. Hij had iets artistieks. Hij teekende goed, hij beoefende de muziek, richtte zelfs een muziekgezelschap op, het onder de studenten beroemde 'Taddera-Djing', maakte een vers, stelde pittig, disputeerde flink, en plakte gezellig met de plakkers. Doch voor één ding was hij bepaald in de wieg gelegd: hij was de geboren secretaris van alle studentenvereenigingen. Het is ondenkbaar zich een beter secretaris te willen voorstellen dan Jacobi was. Hij schreef vooreerst een keurige hand. Voorts was hij man van orde zooals geen ander. Hij rangschikte alles wat onder zijn bereik viel. Een woest en wild dooréénliggend archief van een met de noorderzon naar elders vertrokken voorganger werd in een omzien door hem geregeld. Nooit heb ik meer in mijn leven zulke notulen hooren voorlezen als die Jacobi wist te dichten. En daarbij had hij de gaaf, dadelijk alles, wat hij opving, las of opmerkte, in het juiste etiket van zijn brein te brengen. Dat brein was als een piano. Als hij het instrument gebruikte, klopte elk hamertje op den juisten toon. In het studiejaar 1856-1857 waren wij beiden in den studenten-senaat gekozen: hij als abactis, niemand kon hem dit betwisten, ik als rector. Het was een druk, woelig jaar. Voor het eerst - na zeer veel jaren - zou het Amsterdamsch studenten-corps eens groote feesten wagen te vieren, bij gelegenheid van het 225-jarig bestaan van het Athenaeum. Natuurlijk maakte Jacobi bijna alles in orde: zijn geheel gezin werkte mede; zijn vader gaf raad, zijn zuster borduurde een vaandel voor den optocht van het corps. Een tooneelvoorstelling, een muzieksoirée, een weidsch souper in Frascati met alle professoren en reunisten: Jacobi wist alles te organiseeren; hij bedacht voor allen nieuwe 'insignia': hij genoot vol-op. Maar dit gold alleen het uiterlijke. Voor de ziel van het 'corps' maakte hij ook alles in orde.

De rommel der archiefstukken van den senaat, die tot nu toe in een groote kist op een der zolders van het Paleis van Justitie, waar de Academische bibliotheek huisde, was verstopt, werd geschift en op orde gelegd. In den Studenten-Almanak van 1858 gaf hij een keurig bewerkt overzicht van de handelingen van den Senaat, die den tegenwoordigen voorafging, den Senaat '*Ne Praeter Modum*' (1818-1821). Hij wist uit dat archief een 'reglement voor den rouw' op te duiken, dat onder ons allen een 'succès de fou rire' had. Hij deed het verleden voor ons herleven. En als om te toonen dat hij ook het tegenwoordige begreep, ging hij die Amsterdamsche studentenmaatschappij, waarin hij leefde, in haar verschillende typen schetsen en teekenen, hij schreef voor den Studentenalmanak van 1857 zijn stuk getiteld: '*Bordonomia*.' Elke studenten-generatie heeft haar min of meer vermaard gedicht of artikel. Voor de onze in Amsterdam is dit het stuk van Jacobi geweest over de 'halsboorden.' Al de verschillende typen uit onze studentenwereld werden in dat opstel satiriek weêrgegeven uit het gezichtspunt der boorden die zij droegen. De aristocraat, de democraat, de jager naar populariteit, de 'fanfaron de vice', de blokker, de peinzer, de fantast, de ploert - zij gingen allen voorbij onze oogen, allen werden geteekend: dat wil zeggen van allen werd alléén en uitsluitend de halsboord beschreven, maar daarin hun karakter neêrgelegd. Of de boord stijf de kin omsloot, of breed en los over het vest was geworpen, of weder met een klein randje achter de jas uitkeek, of opstaande scherpe punten, of zachte ronde omtrekken had - dit alles besliste over iemands geest, aanleg en gemoed. Het is een éénig curieus stuk! Nog altijd is het voor mij een genot het te herlezen. Ik vond het toen en nog altijd zóó knap geschreven, dat ik slechts weinig uit de studentenliteratuur daarmede op één lijn kon stellen. Van het stuk zelf had echter mijn arme vriend Jacobi maar weinig genoegen. De slachtoffers zijner luim vormden een groot 'monster-verbond', en Jacobi werd met impopulariteit gestraft. Hij was hier niet op verdacht geweest, en zag eenigszins verwonderd op. Toen hij bemerkte dat het ernst was, kwam er een eenigszins bittere trek op zijn gelaat. Men kon dus zelfs als student - al was het in de geestigste, fijnste vormen - niet alles zeggen. Hij weet 't aan zijn beschei-

den afkomst, dat men hem zoo links kon laten liggen: hij werd voor 't eerst jaloersch op hen, die, om welke reden ook, een door niemand betwisten voorrang in de studentenmaatschappij innamen. Hij ging hard werken in de rechtswetenschap. Straks - het was het jaar 1859 - trok hij naar Utrecht om dáár aan de Academie iets meer positief het recht te kunnen bestudeeren. Den 20sten Juni 1859 promoveerde hij er in de rechten op een heldere, bondige en goed geschreven dissertatie over ‘het misdrijf van verduistering van staat en de vervolging daarvan.’

Na zijn promotie leidde hij gedurende een tweetal jaren het leven van een jong advocaat te Amsterdam, die praktijk en werk zoekt. Hij kreeg de gewone faillissementen van arme kruideniers en winkeliers te behandelen, de gewone wetsovertreders te verdedigen, de gewone twistende echtelieden te scheiden. 's Avonds laat - zoolang ik in Amsterdam woonde - zag ik hem dikwijls in het gezellige, roezige en rookerige bierhuis van Pulsers in de Warmoesstraat. Dáár, op onze vaste plaats, aan de achterste tafel van het pijpen-lâ-vormig lokaal, vlogen de uren voorbij in vroolijken kout. Ieder vertelde van zijn waarnemingen en ondervindingen van den dag, en Jacobi wist met zijn kaustieken geest alles te peperen en te kruiden. Hij was eerst wat stil, als de dikke Pulsers, of een van zijn twee zusters, hem zijn eerste glas bier bracht, doch weldra look zijn blik op onder het opwekkend gescherts der anderen. Dan verdedigde hij allengs zijn paradoxen en was hij de geänimeerdste van allen. Op mijn aansporing vooral begon hij te schrijven. Hij zond mij, toen ik naar Haarlem was verhuisd en ook voor den heer A.C. Kruseman het Zondagsblad redigeerde, in December 1860 een bijdrage voor dat blad. Het was een overdenking van zijn advocaten-bedrijf, en behandelde, naar aanleiding van een zoo even verschenen fransch werkje, de positie van het Openbaar Ministerie en van de balie. Hij wilde - met volkomen erkenning der verdiensten der ambtenaren van het Openbaar Ministerie - dat wat meer waardeering werd geschonken aan de verdedigingen der jonge advocaten. ‘Men vergete niet, dat er juist in de jeugdige verdedigers een frisch element ligt, dat vaak heilzaam kan werken om een soort van wantrouwen in de menschheid te bestrijden, dat zich zoo licht vestigt bij mannen, die dag aan dag den blik werpen in de

ziel van 't booze deel des volks. Ook van de jonge balie zijn pleitredenen te hooren vol van den gloed der innigste overtuiging.' Ik had Jacobi ook ingeleid in den kring der redacteuren van 'de Gids', onder wie ik vrienden telde. Vooral Joh. C. Zimmerman gaf zich veel moeite om hem tot 'essayist' te vormen. Toen ten tijde was in ons land aan de orde de afschaffing der accijnzen in de gemeenten. Den 18^{en} Juli 1860 was daaromtrent - overeenkomstig het voorstel van den minister Frère-Orban - een wet uitgevaardigd in België, die in veler oogen een model voor ons land kon zijn. In den kring der redactie van 'de Gids' achtte men die wet echter een bepaalden misgreep. Tegen het equivalent (de vorming van het gemeente-fonds) zooals die wet het samenstelde, had men overwegende bezwaren. Toen men in 'de Gids' naar iemand omzag die deze wet zou kunnen ontleden, en in haar waarde en fouten kon toelichten: viel Zimmerman's oog op Jacobi. Alles werd tusschen hen beiden besproken, overlegd en het resultaat was, dat in het nummer van 'de Gids' van Juni 1860 het uitgebreide en inhoudrijke artikel van Jacobi verscheen, met den titel: 'Een afschrikkend voorbeeld op het gebied der belastingen.' Het stuk, hoewel geschreven met het oog op een toenmalige vraag des tijds, laat zich nog altijd zeer goed lezen. Hoofdzaak is voor Jacobi natuurlijk 'het gelijktijdig regelen van rijks- en gemeente-belastingen', en voorts 'het vervormen van alle indirecte belasting in directe, met volledige vrijheid echter, zoowel voor de gemeenten als voor den staat, om den grondslag dier directe belasting te regelen.' Wat de directe belasting betreft, ook deze moest, volgens Jacobi, alleen hem treffen, die ze betalen *wilde:* die van de voordeden, welke de staat, de gemeente, hem voor den prijs dier belasting aanbiedt, gebruik maken *wilde*. Wie zich ontberingen wilde getroosten, wie, 't zij gedwongen, 't zij vrijwillig, minder genot smaakte van de voordeelen der maatschappij dan anderen, zou bij een *goede* directe belasting ook minder te betalen hebben dan anderen. Dat men het zóó nog niet inzag, lag hierin, dat de bestrijders der directe belastingen zich altijd richtten tegen de slechtste van alle directe belastingen, die Jacobi evenzeer afkeurde als zij, tegen de *inkomsten-belasting* namelijk, die iemand verplichtte meer te betalen dan hij wilde genieten en dus onbillijk, die de kapitaalvorming belette en dus onstaat-

kundig was. Maar van een goede directe belasting, die geheven werd naar de mate van het genot dat men in de samenleving smaakte, in evenredigheid dus met de vertering, kon men een dergelijke fout onmogelijk beweren. De grief van Jacobi tegen de Belgische wet was deze, dat zij niet goed doordacht was. 'De hoofdzaak voor Frère-Orban was geweest *iets tot stand te brengen*. Wat men nu eigenlijk tot stand had gebracht, daarover meende men zich niet al te zeer te moeten bekommeren, want zoodoende zou alle herziening wel een onmogelijkheid worden.' Met een beroep op een betere school, en een beter belasting-programma - hij noemde hier Gladstone - besloot Jacobi zijn studie.

III.

Jacobi aanvaardde in den herfst van 1861 de betrekking van adjunct-commies aan de afdeeling Statistiek der Provinciale Griffie te Haarlem. Hij zou tot aan zijn dood, dus gedurende ruim dertig jaren, aan dat Gouvernement blijven werken. De bevordering aldaar bleef niet uit. Toen in den zomer van 1862 de heer Mr. G. de Vries Az. het griffierschap der provincie verliet voor een plaats in den Raad van State, werd Jacobi's onmiddellijke chef, de heer Mr. C.J. van Vladeracken, griffier. Jacobi werd nu chef der afdeeling. Hij bleef het, totdat hij (in 1872) zelf griffier der Staten werd.

Tien jaren lang is hij dus de onmiddellijke leider der Statistiek in Noord-Holland geweest.

Met hart en ziel wijdde hij zich aan die taak. Zijn voorgangers waren altijd zeer tevreden geweest, als ander werk naast den statistieken arbeid hun was opgedragen. Zij bewerkten bij voorkeur de gemeentelijke strafverordeningen, de waterschapskeuren, en de andere zaken van administratieven aard, welke aan die afdeeling werden toebedeeld. Jacobi onttrok zich uit den aard der zaak niet aan die opdracht, maar gaf, zoolang hij chef der afdeeling was, den voorrang aan het statistieke werk.

Twee eigenaardigheden als chef der afdeeling statistiek ontwikkelden zich nu allengs bij hem.

De eerste was deze, dat hij in de praktijk een groot waar-

deerder en verdediger werd van het Koninklijk Besluit van 5 November 1858, waarbij de provinciale bureaux van statistiek waren geregeld en bevestigd. Hij vond deze organisatie uitnemend. Hij ging niet mede met hen, die deze provinciale bureaux een tusschengeschoven raderwerk noemden, een tusschenhand, die in ons klein vaderland voor de bewerking der statistieke opgaven onnoodig en ongeschikt was. Integendeel: hij vond deze hierarchie in het 'corps' der ambtelijke statistici voortreffelijk. Het bureau der provincie deed een nuttig werk, door voor zijn hem toegewezen gewest aldaar de gegevens te rangschikken en te controleeren, vóórdat deze aan de bewerking der rijks-ambtenaren werden overgeleverd. En bovenal het provinciaal bureau werd zóó een stevige oefenschool en bolwerk der statistiek. Hij werkte dus in zijn bureau met lust aan den periodieken arbeid van de statistiek van het onderwijs, het armwezen en den landbouw. Hij ontwierp een statistiek der gemeente-financiën. Hij zette op touw een statistiek der spaar- en leenbanken. Hij hield uiterst nauwkeurig toezicht op de jaarlijksche samenstelling van het provinciaal verslag. Hij ging - toen die tijd aanbrak - geheel en al op in voorbereiding en bewerking der tienjarige volkstelling van 31 December 1869. Bij al het verzamelings- en toetsingswerk paste hij een eigenaardige strenge methode toe, die allengs aan alle ambtelijke en andere besturen, waarmede hij in aanraking kwam, duidelijk werd. Het stond namelijk bij hem vast, dat ieder bestuur niet meer meêdeelen mocht en moest, dan hetgeen hij door eigen werkkring wist. Aldus werd veel overbodigs en overtolligs, waaraan in hun mededeelingen zooveel besturen toegaven, geweerd.

Zijn veel omvattende taak in dit opzicht deed hij met opgewektheid; zijn bedrijvig leven op het bureau was hem een lust, afstekend tegen sombere zorgen, die hem soms in het huiselijk leven beklemden. Van tijd tot tijd scheen hem zijn ambtelijk leven zelfs vreugdevol. Een glans van genoegen kwam over zijn gelaat. Het was, als het hoofd der Rijksstatistiek, de referendaris von Baumhauer, al de chefs der provinciale bureaux uitnoodigde om een officieele vergadering met hem in den Haag te houden.

Die bijeenkomsten in den Haag van de leiders der officiëele statistiek waren voor hem vol genot. Dáár kon hij zijn hart

ophalen aan discussiën over zijn lievelingsvak. In zijn herinnering zijn die dagen de glansperiode van zijn leven geweest. Hij herdacht ze steeds met warmte. In zijn verbeelding waren de dáár gevoerde debatten vruchtbaar voor de statistiek: ja, het weinige goede, dat de Nederlandsche officiëele statistiek opleverde, werd door hem tot die vergaderingen teruggebracht. Dáár werd ten minste volmondig erkend, dat de provinciale bureaux van statistiek den grondslag vormden van de regeerings-statistiek. Voor zoo verre de ambtelijke stijl 't toelaat, klinkt er een warme innige toon, iets wat naar aandoening zweemt, in den door hem gestelden brief van Gedeputeerde Staten van Noord-Holland van 1891, opgenomen in de gedrukte officiëele nota over de ambtelijke statistiek in Nederland. Er wordt dáár over den heer von Baumhauer gesproken. ‘Het zou onbillijk zijn - zoo luidt het nu - den man, die aan het hoofd der afdeeling statistiek bij het departement van Binnenlandsche Zaken was geplaatst, te beschouwen als in de bevolkings-statistiek te zijn opgegaan. Zeker, zij maakte het voornaamste deel van zijn werkkring uit: hij wijdde er zich aan met hart en ziel; maar daarmede is nog niet gezegd, dat zijn oog gesloten zou geweest zijn voor andere verschijnselen in het leven der maatschappij, waarop de statisticus te letten heeft. Het tegendeel bleek in de periodieke bijeenkomsten der chefs van de provinciale bureaux, onder zijn leiding gehouden: waar tal van onderwerpen werden onderzocht en besproken, het belang van verschillende gegevens in het licht werd gesteld, de bronnen werden opgespoord waaruit die gegevens te verkrijgen zouden zijn, naar den vorm werd gezocht waarin zij gevraagd en naar dien waarin zij ter openbaarmaking bewerkt zouden moeten worden. In die bijeenkomsten - aldus gaat Jacobi voort - vormde zich een kameraadschappelijke geest, dáár ontstond een “corps” van ambtenaren, wiens leden er prijs op stelden de noodige éénheid te brengen in hun gemeenschappelijken arbeid en wedijverden in het streven naar verbetering, naar juistheid, naar volledigheid. Proeven werden dáár bijeengebracht van het verzamelen en bewerken van nieuwe bescheiden of ook wel van wijzigingen in den vorm, die onderlinge vergelijking, ook met buitenlandsche statistieken, mogelijk of minder moeielijk zouden kunnen maken, en die proeven wekten op tot navolging. In dien tijd was

men op den goeden weg, den weg van vooruitgang.' Men hoort uit die woorden dat Jacobi dáár genoot. Of ook al de heer von Baumhauer soms eenigszins onsamenhangend was in de leiding van het presidium, en, door zijn binnensmonds spreken zich niet altijd duidelijk uitdrukte, of ook al - wat zeker erger was - de heer referendaris later, als de chefs der provinciale bureaux vertrokken waren, zich niet juist stipt hield aan de afspraken en besluiten: - toch ging Jacobi den volgenden keer weder met dezelfde opgewektheid en met hetzelfde optimisme naar den Haag. Want dáár ontmoette hij zijn eigenlijke vrienden, de mannen van de Statistiek. Eén hunner, de laatst overgeblevene dier chefs der provinciale bureaux, heeft de goedheid gehad zijn herinneringen aan die vergaderingen op te teekenen. Hij spreekt o.a. over de bijeenkomst van het jaar 1866. 'Wij waren - zoo zegt hij - bijeengekomen tot voorloopige vaststelling van een nieuw model van het jaarlijksch verslag van den toestand der provincie, ter bevordering van meer stelselmatigheid en eenvormigheid. Jacobi bracht, in overleg met zijn ambtgenoot van Friesland, toen een tegen-voorstel ter tafel, een tegen-voorstel, gebaseerd op het steeds door hem voorgestane beginsel, dat in zaken van statistiek ieder bestuur niet meer moet mededeelen dan hetgeen hij zelf door eigen werkkring weet. Doch hoe uitstekend Jacobi dit voorstel ook verdedigde, en al werd hij door een paar andere chefs gesteund, hij kon het pleit niet winnen. Er was toen in die vergadering een soort van rechter- en linkerzijde. Jacobi stond aan het hoofd der laatste, dr. Venema uit Groningen, een zeer bekwaam man, in het bezit van veel algemeene kennis, was de leider der meer behoudende rechterzijde. Het werd soms een warm duel tusschen Jacobi en Venema. Het kon er dikwijls scherp toegaan. Doch reeds in de pauze was alles vergeten, en aan den gezamenlijken disch dronk men weder op elkanders vriendschap. Wat waren de toasten van Jacobi dan geestig en guitig! Wel moest zijn tegenstander dan het één of ander nog hooren, maar alles was ingekleed in zulk een vorm, dat d^{r}. Venema er zelf het eerst om moest lachen!' Ook over de vergadering van het jaar 1868 laat onze zegsman zich uit. 'Die vergadering van 1868 had (zoo deelt hij mede) ten doel de voorloopige vaststelling der voorschriften voor de volkstelling van

31 December 1869. Dit werk was nog al saai. Ik herinner mij intusschen nog de eerste weder-ontmoeting tusschen Jacobi en Venema. Laatstgenoemde, hoewel steeds een goed statisticus, kon dikwijls erg den spot drijven met de statistiek. En als dit gebeurde, hoorde Jacobi het onwillig aan; het bloed steeg hem in de wangen, hij werd warm, straks bitter. Dit gebeurde ook nu. Venema hield zelfs aan, maar de anderen beduidden hem toen dat hij moest eindigen, want naar hun oordeel was Jacobi een te conscientieus statisticus, een te bekwaam man, en tevens een te goedhartig en te welwillend vriend, dan dat hij verdiende, dat men, al was het een oogenblik, hem uit zijn humeur bracht.'

Dit wat betreft zijn optreden als chef der afdeeling statistiek in Noord-Holland.

Langzamerhand ontwikkelde zich nu bij hem, in zijn opvatting van de statistiek, een tweede eigenaardigheid, waarvan men de kiemen reeds uit het medegedeelde heeft kunnen opmaken.

Wij bedoelen, dat de statistiek voor Jacobi in de eerste plaats een k u n s t werd. Een kunst, nog afgescheiden van het onderwerp zelf, als ik mij zóó kan uitdrukken. Het was de kunst om toestanden der maatschappij in cijfers of lijnen voor te stellen.

Den meesten onzer interesseert de statistiek alleen om den inhoud, om de resultaten. Wij beschouwen de statistiek als een waarnemingsdienst, als een observatorium van de maatschappij. Wij willen den gang van het leven in die maatschappij begrijpen, daarna inzicht krijgen in den samenhang der maatschappelijke feiten, en enkele regelen vinden die de samenleving beheerschen. Zóó gaan wij aan den arbeid. Wij bedoelen een studie van de werkelijkheid van het menschelijk leven: het opnemen van die werkelijkheid, aan wie wij een spiegel vóórhouden, daarna het opmaken van een inventaris van het verledene, of als men wil een budget voor de toekomst. Doch altijd zijn er eenigen geweest, die allermeest hun werk hebben gemaakt van den vorm van den inventaris, van den vorm van het budget. Ook op het gebied der statistiek zijn zij gaan toepassen het 'l'art pour l'art'. Zij hebben op den voorgrond gesteld, dat statistiek toch eigenlijk niet anders was dan een methode van onderzoek, en zij hebben die methode zoo voortreffelijk mogelijk zoeken te maken. Statistiek was volgens hen een

werktuig om te zien, en al de fijnheid van hun beleid hebben zij aangewend, om het instrument zoo volkomen mogelijk te doen werken. Deugde het werktuig niet, dan moest men zich liever onthouden van naar de maatschappelijke feiten te zien. ‘Besser gar nicht beobachten, als schlecht beobachten’ had reeds Humboldt gezegd. Alles kwam dus neêr op de kunst van het observeeren, en op de hulpmiddelen daartoe.

Tot deze school behoorde nu Jacobi. En in de beoefening dier kunst meende hij het ernstig. Het was steeds zijn streven, om, hetgeen hij wilde voorstellen, volkomen juist weêr te geven. Hij rustte niet, voordat hij de ware onderscheiding, het juiste opschrift had gevonden. Algemeene uitdrukkingen, die voor verschillende opvatting ruimte gaven, waren hem een gruwel. Vage aanteekeningen waren hem een plaag. Hij moest alles accuraat vóór zich hebben. De accuraatheid van zijn gedachtengang weerspiegelde zich bij hem in den vorm. Zijn statistieke tabellen waren juist gedacht en onberispelijk uitgevoerd. De cijfers leefden voor hem. Hij zeide het Gibbon na: de arithmetica is de natuurlijke vijandin van de rhetorica; en hij joeg die rhetorica tot in haar laatste schuilhoeken.

De vraag kon nu alleen soms opkomen, of de statistiek niet te veel om haar zelve werd beoefend. Wij anderen, die begaan waren met de nooden en euvelen der Maatschappij, en die de statistiek vooral dienstbaar wilden maken om over die problemen haar licht te werpen, vonden het soms onbegrijpelijk, dat Jacobi bij dat alles een overstoorbare rust aan den dag legde. Dikwijls hoorde men zeggen, dat, hoewel Jacobi zich zeer veel met de statistiek had bezig gehouden, de kennis der maatschappij er weinig door gebaat werd. Dit verwijt was echter onbillijk. Men stelde zich slechts op een ander standpunt, dan hetgeen Jacobi innam. Jacobi's inspanning was in de eerste plaats daarop gericht een absoluut preciesen kijker te bekomen, waardoor anderen dan de maatschappelijke verschijnselen zouden kunnen zien, in de richting die zij verkozen.

Toch leverde hij een enkelen keer fijne zelfstandige proeven van toepassing zijner methode. Bekend is geworden het artikel, door hem in de ‘Haarlemsche Courant’ van 1, 2 en 3 Februari 1872 geplaatst, over Haarlem in 't licht der volkstelling van 1869. Dit is wel de aardigste statistieke studie, die in ons land over de bevolking van een stad is versche-

nen. Een ware fysiologie in cijfers van een gemeente. Een proeve van bewerking, waarbij Schlözer's definitie van statistiek ons in de gedachte komt, toen hij de verwantschap van statistiek en geschiedenis zocht te formuleeren: ‘Geschichte - zeide hij - ist eine fortlaufende Statistik, und Statistik ist eine stillstehende Geschichte.’ Wat er paradoxaals in die definitie schuilt, werpe men overboord, en waardeere de bedoeling. Jacobi heeft het Haarlem van 31 December 1869 een moment tot stilstand voor zijn oog gedwongen, en het toen beschreven. En de cijfers, die hij vond, gaven, mits goed gecombineerd, allerlei verrassende feiten en uitkomsten. Wij halen slechts enkele zinsneden aan. Hij constateert den loop en toename der bevolking. De meeste beweging is onder de vrouwen, hetzij zij sterven, hetzij zij (vooral als vrouwelijke dienstboden) naar Haarlem trekken. ‘Want Haarlem kan zich dan ook in de rij der groote steden van Europa plaatsen, in dit opzicht, dat het evenals deze een vrouwenverslinder is. Tal van meisjes stroomt van 't platteland daarheen om het contingent te onderhouden, dat er onophoudelijk door den dood wordt achtervolgd en gedund.’ Hij toont met de cijfers aan, dat het getal weduwnaars en weduwen uitsluitend door aanvoer van buiten is toegenomen, en dat van de gehuwde paren ongeveer evenveel moeten vertrokken zijn als zich in Haarlem hebben gevestigd. ‘Zou het nu - zoo gaat hij voort - met het oog daarop gewaagd zijn, de betrekkelijke groote toename van het getal der meer bejaarden, tegenover het cijfer van de middelbare ouderdomsklassen, te verklaren, door de vestiging in Haarlem van personen *en retraite*, die in Haarlems schoone dreven van den arbeid komen rusten, terwijl een jonger geslacht, dat nog werken moet, dit werk elders gaat zoeken. Het is een zeer eigenaardige soort van welvaart, die uit den aanbouw van sierlijke villa's en gansche wijken van deftige woonhuizen spreekt, wanneer de bronnen van die welvaart elders zijn te zoeken: - en het komt ons voor, dat de plaatsen, waar die bronnen in ruime mate aanwezig zijn, en die daardoor een jong en krachtig geslacht tot zich trekken, dat er uit komt putten, meer gewicht leggen in de schaal van 't gemeene lands welvaren dan die, welke hun meer in 't oog vallenden bloei hoofdzakelijk te danken hebben aan natuurschoon en andere eigenschappen, die ze als begeerlijke woon-

plaats ter verpoozing na den arbeid doen beschouwen.' Aldus redeneert Jacobi. Hij eindigt zijn opstel met een hem eigen 'boutade.' Hij was bezig Haarlem's oppervlakte te verdeelen onder de godsdienstige gezindheden. 'De meeste Israelieten - zoo constateert hij - worden gevonden in wijk I en II, de oostzijde der stad, in de nabijheid van het Spaarne, terwijl in de buitenwijken geen enkele is aangetroffen. Mocht er toch één geweest zijn, ja, dan is hij wellicht bij de volkstelling overgeslagen. Met mathematische nauwkeurigheid is een werk van zooveel omvang, dat binnen een paar dagen moet zijn afgeloopen, en waarbij de medewerking van alle ingezetenen onmisbaar is, niet te doen. Kleine fouten zijn onvermijdelijk. Maar die foutjes ontnemen niets aan de waarde der verkregen uitkomsten. Mathematische juistheid is nergens te verkrijgen en ook niet noodzakelijk. Voor het behoorlijk afwegen van duizend pond behoeft men geen grein-balans te gebruiken, bij het toemeten van een mud garst doen enkele korrels meer of minder niets ter zake. Den mugge-zifter schenken wij gaarne het genoegen van te bewijzen, dat wij Haarlem's dertigduizend vijfhonderd één en dertigste ziel over het hoofd hebben gezien.'

Gedurende de jaren, toen hij aan het hoofd der afdeeling statistiek van Noord-Holland stond, viel ook het zevende Internationale Congres van Statistiek. Het werd September 1869 in den Haag gehouden. De heer von Baumhauer kreeg van den minister Fock de opdracht het te organiseeren, en hij deed dit op een eenvoudige, goede wijze. Naast hem droeg Vissering de last van het leiden der vergaderingen en het ophouden van den wetenschappelijken rang van ons land. Allen die in ons land aan statistiek deden, hielpen den arbeid van het congres gelukken. Geen echter werkte harder daarvoor dan de door den heer von Baumhauer aangewezen secretaris van het congres, Jacobi. Hij had voor de derde sectie van het congres, die zich met het vraagstuk der Financiën bezighield, een uitgewerkt programma over de statistiek der gemeentefinanciën geleverd.[1)] Hij verdedigde dit stuk met warmte en

1) Zie het boekdeel: 'Congrès International de Statistique à la Haye. Septième Session du 6 au 11 Septembre 1869. Première partie, p. 151-160. Seconde Partie, p. 309-313 en p. 538.

werd door de leden van het congres zeer gewaardeerd. Enkele buitenlandsche ridderorden - ijdelheids-tooi en speelgoed, dat hij opnam voor wat het waard was - vielen hem ten deel.

IV.

In November 1872 had een verandering in zijn leven plaats. De heer van Vladeracken, griffier van Noord-Holland, werd in den Raad van State geroepen, en Jacobi werd in zijn plaats griffier der Staten.

De groote vraag, die zich de vrienden stelden, was deze, zou deze verandering van werkkring ook invloed uitoefenen op Jacobi's verhouding tot de Statistiek.

Inderdaad, het was zoo: er was eenige verkoeling merkbaar geworden in Jacobi's behartiging der officiëele statistiek. De reden daarvan was deze, dat allengs in regeerings-kringen de ingenomenheid met de regeling van het jaar 1858 veel minder was geworden. Men begon te meenen, dat de Rijks-afdeeling aan het departement van Binnenlandsche Zaken te veel omhaalde en te weinig volbracht (‘qui trop embrasse mal étreint’), en men had een vaag vermoeden, dat de tusschenkomst der Provinciale bureaux eer hinderlijk dan bevorderlijk was tot het practisch doel. De organisatie, die dus volgens Jacobi goed kon werken, werd derhalve onder zijn oogen eenigszins afgebroken.

Het werd er, volgens Jacobi's inzicht, niet beter op, toen met 1876 Jhr. mr. G. de Bosch Kemper - die sinds December 1868 eerst als adjunct-commies, daarna sedert November 1872 als hoofd der afdeeling statistiek van Noord-Holland onder hem werkzaam was geweest - de leider der Rijks-statistiek werd. Deze deelde toch de allengs veldwinnende begrippen omtrent de organisatie van het jaar 1858, en werkte dus, volgens Jacobi, de desorganisatie der officieele statistiek in de hand. Werkelijk begon Jacobi een goede organisatie van dit vak in ons land als een ‘cause perdue’ te beschouwen. Hij trachtte nog te redden wat in zijn oog te redden was, en werkte allengs - in den kring der statistiek - het Departement van Binnenlandsche Zaken soms voelbaar tegen. Zijn

kritiek op de voorstellen der Regeering, waar het de statistiek betrof, werd hoe langer hoe bitterder. Zijn sarcasme dreef boven. De door den invloed van den nieuwen refendaris tot stand gebrachte ontheffingen van den arbeid der provinciale bureaux, bijv. van de bewerking der landbouw-statistiek en van de statistiek der spaar- en leenbanken, waren dan ook in Jacobi's oog zoovele stappen op den weg, die tot opheffing der provinciale statistieke bureaux leidden. Een enkele maal slechts knikte hij goedkeurend. Het was toen door het Departement van Binnenlandsche Zaken een vereenvoudiging werd voorgeslagen van het model van het Jaarverslag der Gedeputeerde Staten, waardoor dit verslag werkelijk zou worden een rapport van hetgeen door Gedeputeerde Staten was verricht en waargenomen. Zooals men zich zal herinneren, was dit het eigen voorstel, dat Jacobi in 1866 op de vergadering der chefs van de statistiek had voorgedragen, toch toen niet had kunnen doen goedkeuren. In 1877 werd nu werkelijk in een conferentie van deskundigen - onder voorzitterschap van Jhr. Mr. G. de Bosch Kemper - het oude meer sobere schema van Jacobi aangenomen, en werd dit voorstel door den Minister van Binnenlandsche Zaken bekrachtigd. Dadelijk ging Jacobi het verslag van Noord-Holland op die manier (zijn eigen denkbeeld) inrichten, hij kneedde nu de samenstelling in den vorm, dien hij altijd wenschelijk had geacht, en hield zich steeds aan dat plan, in tegenstelling van andere provinciën, wier verslagen, in strijd met de besluiten van 1877, voortdurend tabellen en mededeelingen behelzen, die in het wezen der zaak dáár niet thuis behooren.

Ook werd hij in zijn nieuwen werkkring steeds bereid bevonden, dáár waar men zijn advies in statistieke vraagstukken inriep, zijn voorlichting te geven. Zóó in 1879, toen hij met de chefs der provinciale bureaux van Friesland, Noord-Brabant en met den heer G. de Bosch Kemper - destijds '*en retraite*' - onder voorzitterschap van den heer Fock, een commissie vormde, die de Regeering had te adviseeren over de inrichting der volks-telling van 31 December 1879. Hij was toen, éénstemmig met al de leden der commissie, tegen het dienstbaar maken van de volks-telling aan een beroeps-statistiek: overtuigd, dat, zoolang die telling niet geschiedde onder leiding van deskundigen, een beroeps-statistiek niet te verkrijgen zou zijn: een

opvatting, die geheel bevestigd wordt door de uitkomsten der telling van 31 December 1889. - In de ‘Vereeniging voor de Statistiek van Nederland’ was hij werkend medelid, straks een belangstellend bestuurder. In de besprekingen over de oprichting van een Statistisch Instituut - zie het Jaarboekje van 1881, pag. XLVI en het Jaarboekje van 1882, pag. XCV - nam hij zijn aandeel. Bij de vervulling van enkele maatschappelijke plichten, bijv. bij het voorzitterschap van de Spaarbank van het departement Haarlem der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, wierp hij zich bij voorkeur op de statistische zijde van den arbeid....

Maar overigens was hij in een mismoedige stemming, wanneer er van statistiek en officieele statistiek sprake was. De wind woei allengs uit een anderen hoek.

Daarentegen werd hij nu ‘op en top’ de Griffier der Staten van Noord-Holland.

De verschillende onderwerpen, die in dien werkkring te behandelen en te behartigen zijn, begonnen hem in meer dan gewone mate te boeien. Sedert Mr. G. de Vries Az. die betrekking heeft vervuld, wordt in den griffier der Staten verlangd een historisch juridieke kennis van al de waterschappen van Noord-Holland. Welnu, Jacobi maakte zich die kennis eigen en streefde zijn voorbeeld haast ter zijde. Er zijn in manuscript monografiën van zulke waterschappen van hem over, die ware meesterstukken zijn. Enkele daarvan zijn gedrukt. Voor mij ligt zoo een overzicht der geschiedenis van den polder ‘Kortenhoef’ in Januari 1891 verschenen, dat van zijn sober en exact talent kan getuigen. Omvangrijke meer algemeene studiën werden daarenboven door hem geleverd over het bestuur en de rechten van dergelijke waterschappen, welke opstellen op last van Gedeputeerde Staten dan werden gedrukt. Wij vermelden de zeer belangrijke ‘Memorie van toelichting tot het ontwerp van een Reglement van Bestuur voor het Hoogheemraadschap van de uitwaterende sluizen in Kennemerland en Westfriesland’, gedrukt voor de Provinciale Staten van Noord-Holland in 1881; en voorts noemen wij: ‘Het Privilegie voor Waterschapslasten volgens de wet van 9 Octo- 1841 (Staatsblad no. 42) door Mr. H. Jacobi. 1885.’

Het hoofdkenmerk van Jacobi in zijn werkkring als griffier van Noord-Holland was wel zijn buitengewone helderheid van

geest. Daardoor werden de van hem uitgaande memories modellen van expositie en van redeneering in de toelichting der voorgestelde maatregelen, zelfs waar die niet altijd met zijn eigen inzicht strookten: - zoodat het lid van Gedeputeerde Staten, Mr. Westerwoudt, in de zittting der Provinciale Staten van Noord-Holland van Juli 1892 de verdiensten van den overleden Griffier herdenkende, met recht heeft kunnen zeggen, dat elk lid van Gedeputeerde Staten zijn denkbeelden in de rapporten van Jacobi soms beter en overtuigender voorgesteld heeft teruggevonden, dan hij die zelf had kunnen omschrijven. Die helderheid van geest spiegelde zich af in een klaren, kantigen, vasten stijl, en ging gepaard met levendig besef voor wat een glimlach opwekt. Menigmaal gevoelde men bij het lezen van zulk een rapport, dat de steller zich geweld had moeten aandoen, om zijn sarcasme niet al te duidelijk aan den dag te leggen.

Daarbij bezat Jacobi een verbazende werkkracht en een zeer sterk geheugen. In zijn ruim dertigjarige loopbaan aan de griffie had hij zich de retro-acta eigen gemaakt van alle takken van dienst der provinciale administratie. Meer bijzonder had, op het stuk van den waterstaat, zijn diepgaand historisch onderzoek hem tot een vraagbaak gemaakt, zoowel voor Gedeputeerde Staten en de ambtenaren der provincie, als voor de Regeering en de waterschaps-besturen in en buiten Noord-Holland. De hoofd-ambtenaren der andere provinciën waren gewoon bij hem aan te kloppen, en vroegen nooit tevergeefs bij hem inlichtingen en wenken.

Dat Jacobi's eigenschappen hem veeleischend maakten tegenover anderen is natuurlijk. Niet onwaarschijnlijk is het, dat zijn satirieke geest aan zijn afkeuring over een concept van een ambtenaar soms meer scherpte heeft bijgezet dan voor den steller billijk was. Dubbel werk evenwel berokkenden die hooge eischen alleen aan den griffier zelven; meestal nam hij het afgekeurde concept zelf onderhanden en herschiep het tot zijn eigen werk. Trouwens weinig aan anderen over te laten lag geheel in zijn aard. Meer dan eens heeft een ambtenaar, die den griffier kwam vragen, waar hij zich op de hoogte kon stellen van de retro-acta eener aangelegenheid, binnen zeer korten tijd een volledig en keurig bewerkt overzicht ontvangen van hetgeen hij zelf niet dan na veel moeite had kun-

nenvinden. Ook is het wel gebeurd, dat Jacobi de voorbereiding van maatregelen, die hij zelf onnoodig of onwenschelijk achtte en daarom lang tegengehouden had, aan geen ander, hoe bevoegd ook, heeft willen overlaten, al eischte die voorbereiding ernstige studie en zwaren langen arbeid.

Was hij alzoo onovertroffen en onverbeterlijk in de vervulling van zijn werkkring, voor zoover die den inwendigen dienst der provincie betrof: tegenover de Rijks-regeering kan het wel zijn, dat de Griffier van Noord-Holland meer onafhankelijkheid aan den dag legde dan wenschelijk was, of althans aan de verschillende departementen van algemeen bestuur wenschelijk geacht werd. Zijn helder oordeel en de geheele aanleg van zijn geest deden hem op veel punten kritiek uitoefenen, en lang geen zachte kritiek, waar men in den Haag enkel opgave van feiten en opvolging van voorschriften verlangde....

Het kan zijn, dat ziekelijkheid op het laatst van zijn leven dien eenigszins bitteren trek verscherpte. Hoeveel groote en goede gaven hij ook had, beminnelijk was hij niet altijd. Maar men houde hiermede rekening, dat hij sinds 1880 eigenlijk lijdende was. Aan trouwe vrienden klaagde hij zijn nood. Door het gebruik van 'brom-kali' moest hij zich vaak op de beên houden. Langs den weg gaande - hetzij naar het bureau, hetzij naar huis - moest hij zich steeds door één zijner kinderen laten vergezellen. Toen hij den 26sten Maart 1892 ten mijnen huize de vergadering van het bestuur der Vereeniging voor de Statistiek in Nederland bijwoonde, kostte het hem reeds zeer veel moeite, om, geholpen door zijn zoon, de trap mijner woning, die naar mijn studeerkamer leidt, af te stijgen... Toch had hij nog levens-moed. Hij beloofde op de Algemeene Vergadering dier Vereeniging den 25sten Juni 1892, te Utrecht nog eene bijdrage te leveren.

Hij kwam niet te Utrecht. Hij stierf plotseling in den avond van 29 Juni.

De macht der taal.

Rede ter opening van het XXste Nederlandsen Taal- en Letterkundig Congres, 16 September 1887.

Ik keet u welkom in Amsterdam. In het Amsterdam onzer dagen, het hart van ons land, waar statig en sierlijk de grachten zich ronden, waar achter het groen der iepen de bruinroode huizen schuilen der handeldrijvende, voorwaarts schrijdende burgermaatschappij: - in het Amsterdam der XIX^{de} eeuw, dat u en ons des te meer waard is, omdat het nog altijd de trekken en lijnen, de kleuren en schaduwen bewaart van de stad der zeventiende eeuw, waar de reeders en kooplieden hun stoute zetten waagden, waar der schepen vloten uitzeilden, waar de mannen der wetenschap hun denkkracht inspanden, waar de schilders tooverden met licht, waar Vondel zong.

Inderdaad, omdat het welhaast driehonderd jaren geleden is, sinds Vondel het levens-licht zag, zijt Gij allen juist *hier* gekomen, om, bij het herdenken van het derde eeuwgetij van Joost van den Vondel's geboortedag, hier het twintigste Nederlandsche taal- en letterkundig Congres te houden.

In Vondel's naam komen wij hier samen aan Amstel en IJ. En over Vondel peinzende, denken wij aan onze taal, aan de veerkracht en frischheid, die zij in Vondel's mond bezat, en die zij - God lof - behouden heeft en voor altijd bewaren kan.

Ter opening van dit Congres wensch ik eenige oogenblikken uw aandacht te bepalen bij die taal. Ik wensch eenige opmerkingen in het midden te brengen over haar macht. Wat de taal vermag, doch tevens wat zij van ons eischt, is het onderwerp mijner zeer korte toespraak.

I.

Wij gaan uit van de stelling, dat de Germaansche taal, en dus ook de onze, *leeft*, een eigen inwendig leven heeft. Wat wij spreken of zingen is niet der nachtegalen slag, altijd rein, altijd zuiver, maar altijd dezelfde, sinds de eerste Meimaand de aarde verkwikte. Neen, de klanken en woorden, die van onze lippen vloeien, vervormen zich telkens, ontwikkelen zich, en worden welhaast, zonder dat wij bijna ons goed daarvan bewust zijn, een eigen schepping, een eigen organisatie, een zelfstandige orde met eigen samenhang en eigen levens-voorwaarden. Het doet denken aan de groeikracht der natuur: aan een woud, waar allerlei stammen oprijzen, allerlei struiken en heesters bloeien, allerlei kruiden en planten in het mos schuilen of langs de stronken zich slingeren, en waar hoog in de lucht, op de twijgen, de vogelen zingen. Steekt uw hoofd in dat bosch, in dien levenden bladerenkroon, snuift den woudgeur op, proeft op de tong het bittere sap en het bloed der eikentakken. Gij zult u doordringen van de gedachte, dat gij tegenover zelfstandig leven staat. Zóó is het met de taal. Het is geen verzameling van gemaakte woorden, geen kabinet van afgepaste en afgesloten klanken en vormen: neen, dat alles leeft en wordt en groeit. Vangt dat leven op uit den mond van het volk. Hoort naar het eenvoudige volks-lied, dat, in zijn natuurlijke bekoorlijkheid en soms betooverende kleur, door tonen en klanken weet uit te drukken, wat er in het diepst der ziel van een volk omgaat. Nooit heeft Vondel frisscher dicht geschreven, dan toen hij zijn Wiltzang, zijn loflied op de vogels, afluisterde van de lippen zijner tijdgenooten:

Waer groeien eicken te Amsterdam
O kommerzieke Beurs.....
Wij vogels vliegen, warm gedost,
Gerust van tack in tack.
Wij zaeien noch wij maeien niet,
Wij teeren op den boer.
Als 't koren in zijn aeren schiet
Bestelt al 't lant ons voer.....
Wie nu een vogel worden wil
Die trecke pluimen aen.

Toen hij zulke liederen schreef, ging hij met volle graagte te gast op de Nederlandsche taal. Hij zette de zwellende vruchten, de perzik en de druif, aan den mond, en de droppelen van het geurig sap stroomden hem langs knevel en lippen.[1)] Hij nam de woorden en spreekwijzen op, terwijl zij in groei waren. Hij plukte ze van alle kanten. En onze eigenaardige woorden, onze taalvormen, onze klankschakeeringen, bogen zich als van zelven naar hem toe. Onze taal ontplooide zich voor hem in al haar rijkdom, haar gloed en haar schoonheid. In vrije speling, in bonte mengeling, in krachtvolle verscheidenheid, uitte zich het leven dier spraak. In weelderigen, ja kwistigen groei ging het voort. Soms drongen de woorden in zwermen op hem aan en overvielen zij hem links en rechts. Dan stelden zij zich weder samen en ontleenden aan de verbinding soms geheel nieuwe beteekenis. De taal zelve was voor hem een bezielde, levende, groeiende, wordende schepping.

Trouwens in die taal ligt scheppend vermogen. Een natuurlijke scheppings-kracht, die sterker werkt dan berekening of overleg van kamergeleerden. Zeer zeker is de taal een historisch gewrocht en ondergaat den invloed der tijden. Verouderde en verkalkte vormen laat zij achter zich. Doch het heden wortelt in het verleden en wordt eerst door vroegere lotgevallen duidelijk. Maar de vormende kracht, die in haar is besloten, drijft de taal vooruit. Het wordt een voorwaarts spoedende stroom, een immer vlietende bron eener levende volksspraak, waaruit een ieder zich laaft. En de veerkracht van die taal draagt het volk en kan de natie opheffen. Ziet dat volk dan om zich heên, wil het een oogenblik nadenken, dan bespeurt het, welk een rijkdom het bezit in al zijn woorden en vormen en zegs-wijzen. Het zijn wel geen tastbare voorwerpen, die vluchtige klanken, maar desniettemin beelden van een onstoffelijken geest; en wel levende beelden. Zij zouden in een galerij zijn op te nemen. En die wensch, eerst haast onmerkbaar gevoeld, wordt sterker en sterker. Wij allen hebben dat verlangen gekend. Wij wilden onzen rijkdom weten en waardeeren. Wij wilden bezitten een schatkamer van onze taal.

Dat hebben onze Congressen begrepen, en als hoogste, schoonste taak gesteld: den stoot te geven aan het tot stand brengen van een Woordenboek der Nederlandsche Taal.

1) Busken Huet.

Als zulk een wetenschappelijk Woordenboek gereed was gekomen, zou eerst recht zichtbaar en voelbaar wezen, welk een rijken schat ons volk in zijn Nederlandsche taal bezat. Een muséum zou zijn opgebouwd van even groote waarde als het tooverachtig Rijks-muséum hier ter stede, waarin onze schilderwerken der 17de eeuw, onze Rembrandt met al zijn evenknieën, zijn geplaatst. In de galerijen van dit taalmuseum zouden als dierbaarst kleinnood, dat onze natie bezit, de kunststukken onzer taalvormen worden tentoongesteld. Ieder leergierige kon zich dan te goed doen aan het bezichtigen en genieten van dien rijkdom van kunstgenot. Ieder kleine burger zou dan het bewustzijn verkrijgen, dat hij van goeden huize was, en dies met wat meer fierheid zijn weg gaan. Gij wildet, Mijne Heeren, dat die schatkamers werden in orde gebracht. Gij zaagt rond, of niet één uit uw midden de geestkracht en den moed zou hebben, om voor u allen het werk te doen. Velen boden zich aan om in commissiën werkzaam te zijn: ieder wilde wel een klein fragment bearbeiden. Maar gij zaagt uit naar den éénen man, die hier zou bevelen, die voor allen zou optreden.

En ziet: een man werd gevonden, die uw aller opdracht ging volvoeren, en reeds een deel van dat werk, van dien bouw van het taalmuseum, heeft volbracht. Wij buigen voor hem het hoofd. Het is onze Matthijs de Vries. Eerbiedig begroeten wij hem. Terwijl wij allen redeneerden, en onder het genot van een roemer wijn feestdronken instelden, en juichten en krakeelden, en wenschten en betoogden - deed hij het werk; eenvoudig-weg, als een gewoon lid in onze burgermaatschappij, die het hem opgelegde werk volbrengt, zonder om te zien. Hij gaf het voorbeeld en torste den last. Toch is hij in geheel zijn wezen en omgang een der onzen. Hij plaatst zich niet ter zijde, maar hij is in waarheid een dier poorters, van wie Pieter Corneliszoon Hooft in zijn glansrijke geschiedenis spreekt, geen ‘edelboortighe of riddermaatighe’ mannen, maar in het algemeen ‘klein achtbare’ personen, met burgerlijke zeden en gewoonten, doch die, zoodra het noodig was, het musket grepen en hun leven stelden in dienst van het land. Trots allerlei tegenwerking eener in ons land in dit opzicht zoo kortzichtige staatkunde, heeft hij het werk kloekmoedig begonnen: de grondslagen en muren van het gebouw

verrijzen reeds boven den grond, en één eerste machtige zaal staat reeds in al haar luister gereed, en schittert ons in de oogen.

Gij, Mijne Heeren, houdt niet op hem aan te moedigen, hem aan te vuren, en uwe staatslieden te overreden, hem het werk gemakkelijker te maken. Want wat hij daar bij elkander brengt is de ziel der natie, is de natie zelve. De natie zelve, in al wat zij gedacht, gepeinsd, gedroomd, gevoeld, gebeefd, gezucht, gewanhoopt, gejuicht en gejubeld heeft. Het gansche innerlijke leven van onze volken, zooals zij dat in de taal hebben uitgedrukt, gaat tusschen de kolommen van het woordenboek ons voorbij. Het geeft geen regels, maar slechts vormen. Het zegt slechts bij uitzondering: zoo moet het zijn. Maar gewoonlijk vermeldt het: zoo was het, zoo is het. Voor de toekomst vertrouwe men op het scheppings-vermogen der taal zelve, die evenals de natuur blijft groeien, die, als men haar laat begaan, willekeur en grillen uitsluit. Van een wetboek van afgepaste vormen en klanken, van afgesloten regels - zooals onze Fransche naburen dat in den 'Dictionnaire de l'Académie' bezitten - is dus geen sprake. Onze taal draagt haar wetten in eigen boezem, en verruimt of krimpt de banden in, wanneer de levens-omstandigheden zich wijzigen. Zij zet zich uit, zij laat nieuwe verbindingen toe, verdelgt nu en dan wat verdord of zonder gehalte schijnt, zij strooit nieuwe levens-kiemen, zij weeft altijd voort, Teeder en met liefde zien wij haar zoo aan het werk. Met dankbaren eerbied treden wij haar te gemoet: wij noemen haar met den schoonsten naam, dien wij kennen: moedertaal. En die moedertaal is de uitdrukking en het onderpand onzer nationaliteit. Wat ons Vlamingen en Hollanders als twee zonen van één stam doet erkennen, dat is de moedertaal. En voor gansch Europa, ook voor geheel de geleerde wereld, willen wij het weten, dat wij broeders zijn. Ik herinner mij een treffend oogenblik, waarin dat uitkwam, een oogenblik, dat ik met des te meer vrijmoedigheid even durf herdenken, omdat onze Matthijs de Vries ook toen een hoofdrol vervulde. Het was in Februari 1875, in de Leidsche Senaatskamer. Alle Hoogescholen van Europa kwamen dáár, door hun afgevaardigden, de feestvierende Leidsche Universiteit begroeten. Het was een luisterrijke stoet. Het Duitsche rijk alleen had zich laten vertegenwoordigen door achttien

Universiteiten. Geen land in Europa bleef achter. En al die academies naderden nu één voor één, in de personen hunner afgevaardigden, hoffelijk dengene, die dáár als Prorector Leiden vertegenwoordigde, Matthijs de Vries. Deze had in het oud-latijn hen allen toegesproken, zóó bevallig, dat het was, alsof zijn gedachten in een kleed van breed, zacht plooiend fluweel waren gedrapeerd. Voor iedere natie had hij een woord gehad. En die natiën kwamen hem danken, plechtig, statig, met rede en perkamenten rol. Doch toen de stoet, die hem voorbijging, ook de groep toevoerde, die de Belgen omvatte - zij werden geleid door Nypels uit Luik en door Heremans uit Gent - hielden deze geen rede: zij dankten slechts, in tegenwoordigheid van al die geleerden uit Europa, den Prorector van Leiden, dat hij de kiesche beleefdheid had gehad, bij de opnoeming der vreemde landen, die aan Leiden professoren of studenten hadden gegeven, België niet te noemen: ‘want België en Nederland zijn - zoo spraken zij - één in geest, één in liefde, al zijn zij staatkundig gescheiden.’

Dit, Mijne Heeren, is ook voor een deel een uitvloeisel van de macht der taal.

II.

Wat eischt nu onze taal van ons? Zij heeft slechts één eisch. Zij verlangt dat wij zelven leven. Wij moeten leven, wil onze taal waarlijk vooruitgaan en bloeien.

Het was Pieter Corneliszoon Hooft, die de uitdrukking gebruikte van ‘de spraakmakende gemeente,’ en die, door dat kernachtig woord, als met één trek het onderwerp omschreef en verduidelijkte. Inderdaad, al het denken en gevoelen, al het handelen en streven, al het lijden en verblijden van elk tijdperk eener geschiedenis, openbaart zich in de taal: het is telkens het volk van het oogenblik, hetwelk die uitdrukkingen, waarvoor de taal vatbaar is, die de taal aanbiedt, opneemt en stempelt. Mits er dan slechts leven in het volk zelf zij. De vluchtige ontstoffelijke klanken krijgen eerst hun waarde en beteekenis door het gebruik, dat het volk daarvan maakt. Dan eerst worden de klanken waarachtig woorden. Volk en taal werken dan beiden

op elkander in. Het volk geeft zijn merk. Maar het volk, de gemeente, moet een bedrijvig, oorspronkelijk volk zijn: geest en gemoed hebben. Dommelt het in, en gaat het half slapend, half wakend zijn gang, dan kwijnt ook de taal: haar levenskiemen worden dan niet opgewekt, de woorden worden dan geen scherp geslagen munten meer, het zijn de gladde, afgesleten schellingen, waarvan Sterne spreekt. Is echter een geest van kloeken noesten arbeid over een volk gevaren, dan is het verwonderlijk, hoe de taal in eens gaat bloeien en tieren. De woorden ondergaan een ontwikkelings-loop. Ik wil nu niet eens spreken van uw Vlaamsche liederen of onzen Geuzenzang. Doch denkt aan de dagen, toen ons Noord-Nederlandsch volk in de zeevaart iets beteekende. Toen toonde ook onze taal, dat zij leven had. Voor elke wending der schepen, voor elke uiting der matrozen, had zij een woord. Op onze zeilschepen klinkt nog steeds zuiver Hollandsen u in de ooren. Het zout der wateren doortrekt de taal, en het zee-sop schuimt over den scheeps-praat. Wat heeft Huygens indertijd een geestig gebruik gemaakt van die scheepspraet, toen hij in 1625 zijn groet aan Frederik Hendrik (‘moy Heintje’) bracht, daar

> Mouringh was te koy ekropen,

en wat is dat antwoord van dien Frederik Hendrik hartig en teekenachtig:

> Dutten? Wacht, dat most ik schutten
> Bin ick angders dien ick bin;
> 'k Hebb' te langh om Noord en Zuijen,
> Bij den baes te roer estaen,
> 'k Hebb' te veul gesnor van buijen,
> Over deuse muts sien gaen.

En hoe heeft Cats alweder het hart van ons volk gestolen, toen hij de zee bezong in tonen, hier en daar aan het eigen psalmgezang der gemeente verwant:

> Seehelden, wacker volk, peckbroeken, rappe gasten,
> Op, ruckt nu wederom de vlaggen van de masten....
> De see en haer gevolgh daer syt ge toe gewent,
> Daer is uw eygen huys, uw eygen element....

De see die heeft u eerst den vyant leeren slaen;
De see maeckt u gevreest oock by den Indiaen;
De see brengt voordeel in, en bout hier groote steden,
De see verryckt het land, en dat in verre leden;
De see maeckt dat het lant den vyant overwint,
Gy daerom bout de see, zoo Gy het lant bemint.

De spraakmakende gemeente gaf zelve die woorden van pekbroeken, rappe gasten, van het bouwen der zee enz. aan de hand. De dichters en schrijvers hadden hier slechts te volgen en op te rapen. Elders - terwijl een kloek volk bezig was de polders van Purmer en Beemster droog te leggen - kwam op het gebied van den waterstaat en van het dijkwezen een geheel nieuwe oorspronkelijke taal naar boven, die vlijtig door het volk werd gebruikt. Nog zijn de regelen, die toen werden gestempeld, thans als leuzen in gebruik. Ik herinner slechts aan het: 'Dien het water deert, die het water keert', en aan de menigvuldige variaties van den ouden feestdronk: 'Op de wielen, op de kielen, op den rand van het land'. Bilderdijk had die waterstaats-taal zoozeer in merg en been opgenomen, dat hij in zijn versbouw bijna met een waterbouwkundige kan worden gelijkgesteld. Onze Beets weet er iets van, die al de dijk- en polder-termen zoo scherp en geestig heeft afgeluisterd.

En let wel op, dat die gansche vorming van zulk een taal voor een grooten levens-werkkring - als bijv. den waterstaat - en haar schikking of aanpassing op de verschillende voorwerpen en handelingen, bijna in stilte gaat, zonder geraas of geschal. Dat worden en ontwikkelen van een taal gaat zoo rustig in het werk. Eensklaps, zonder dat men het geboorte-uur heeft bespied, staat het woord dáár voor u. Een woord vol leven en frischheid. Een woord dat op pooten staat, een bezield iets, een schoon bewerktuigd lichaam voor een gezonde levenskiem. De schrijvers en dichters hebben nu niet anders te doen, dan die sappige en beenige volks-taal over te nemen en te gebruiken. De spraakmakende gemeente was hun slechts wat vóór. Zij die schrijven - willen zij zelven iets beteekenen - hebben de volks-spraak slechts op den voet te volgen. Zij moeten van die gemeente *drie* eigenschappen overnemen. Vooreerst den eenvoudigen kinderlijken zin, die zich bepaalt de natuur af te luisteren. Dit is niet zoo gemakkelijk als het schijnt. Wij spannen ons in om te denken, doch zelden om te luisteren. Wij zijn allen in

onze gedachten en zinnen veel te conventioneel geworden: wij hebben allen een min of meer gekleurden bril: wij zien zoo dikwijls scheef en scheel: wij hooren zoo slecht, vangen ternauwernood fijnheden der taal of schakeeringen der klanken op, omdat ons gehoorvlies aan allerlei geschetter gewend is. Doch de besten onzer weten ook weder goed te luisteren, en danken daaraan den warmsten handdruk van hun volk. Ik noem slechts Conscience en Cremer, beiden bij oogenblikken zoo trouw, zoo zoet. - Dan is noodig volkomen oprechtheid en waarheid. Ook dit is weder niet zoo gansch licht. In onze negentiende eeuw is een machtig element van taalbederving uit het oogpunt der waarheid: een phyloxera in het groot: en dat zijn onze parlementen. Hun geknutsel is gebouwd op schijn en vorm. Zij noemen dat werk handelingen en compromissen. In waarheid is het modderen met de taal. Zij spreken zoolang van ‘geachte’ leden, liefst als zij volks-vertegenwoordigers bedoelen, voor wie zij geen achting koesteren: zij dringen zoo lang, zoo dikwijls allerlei fictiën en formules zich op: dat zij allengs omgeven zijn van een spinneweb van onware vormen en termen. O parlementen, o praat-colleges, wat hebt gij - en uw volgers en schildknapen de kranten - op uw rekening, waar het de taal betreft! Uw fraaist Ciceroniaansch gebabbel weegt niet op tegen een enkel koninklijk woord. Bij wijlen doet uw rumoerig gebeuzel slechts naar ééne zaak verlangen - ik spreek uit 't oogpunt van de taal - naar diepe stilte, hooghartig zwijgen. - En naast de oprechtheid moet er liefde of haat zijn. Het volk weet dat: heeft lief of haat. Het wil kleur en warmte. Niets heeft aan ons taalgevoel zooveel kwaad gedaan, als die vereffenings- en gelijkmakings-theorie, die een tijdlang nogwel een kenmerk van beschaving heette. Wat men werkelijk verkreeg was een oppervlakkig droge toon, een dorre bekrompenheid, een vale grauwe tint, en een onbevallige opgeplakte éénzelvigheid. De rijkgekleurde wereld was gesloten. Doch de niet altijd goedige spraakmakende gemeente wees op haar manier hier weder den weg. Zij verjoeg met een verkropten vloek den braven regelmatigen verstandigen Hendrik en al zijn middelmatige consorten. Het volk vraagt gevoel en desnoods drift.

In dien zin werken dan volk en taal op elkander in. Op die wijze ontvangt de taal van het volk, dat haar hanteert, kracht en stevigheid.

Maar meer nog is noodig. Om tot haar volledige ontwikkeling en ontplooiing te komen, om waarlijk macht te hebben, heeft de taal niet slechts behoefte aan een bedrijvig, werkzaam, energiek volk: maar die taal roept telkens naar geesten van grooter afmeting, naar eersten in rang, naar mannen van hoog allooi, naar leiders.

De taal vraagt het leven in zijn sterkste spanning, zijn diepste innigheid, zijn breedsten zwaai.

De taal vraagt - en die vraag heeft zoo krachtig melodieus eens (in 1850) hier te Amsterdam geklonken, in deze zelfde zaal, van deze zelfde plaats, op het tweede Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres - zij vraagt: 'Geef mij één groot man, één slechts; 'Exoriare aliquis!' en ik zal U ontwikkeling van spraak en letterkunde geven.'

Inderdaad: dien hebben wij noodig. Wij hebben noodig den man, die een edelen hartstocht in de ziel van ons volk weet te wekken. Dan komt al het andere van-zelf met hem. Dan is de stoot gegeven. Dan verheffen zich alle vermogens van de natie, dan weergalmt de breede en vroolijke lach van den levenslust, dan schamen zich de parlementen, dan worden zij weder een goede volks-vertegenwoordiging, dan voeleu handel en verkeer opwekking, dan heeft de krijg bezieling, wijl het een offer voor het vaderland is, dat men brengt, dan juichen kunsten en wetenschappen.

Want de groote man, die de taal tot haar hoogsten luister in een tijdvak brengt, moet van-zelf wezen een vertegenwoordiger van zijn tijdvak, een man, in wien de rijkste eigenschappen van een volk zich als het ware concentreeren en accentueeren. Hij is immers de oorspronkelijkste man van het tijdvak: de man, die niet slechts een schaduw is van het groote in het buitenland, maar die een eigen ziele-leven heeft mede te deelen, en de ziel van zijn volk weet op te heffen.

Hij zij een denker: en zijn proza rukke vooruit als een leger, dat met korte snelle stappen voortschrijdt. Volzinnen scharen zich aanéén als gelederen. Woorden flikkeren als bajonetten in de zon. De grond dreunt onder den gelijkmatigen stap. En het komt op u aan, dat leger. Het krijgvoerend proza staat tegenover u, ontwikkelt zijn liniën, buigt zijn kolommen, zwenkt, overwint en maakt u tot zijn volger. Want het zijn de goedgeoefende soldaten der gedachte: zij strijden

tegen de dommelende middelmatigheid, tegen het oppervlakkig nabauwen van buitenlanders, tegen moedeloosheid en geblaseerdheid en scepticisme. Hoort, uit het prozaleger van mijn held klinkt u tegen levens-moed en arbeids-lust. Zijn forsche greep houdt uw wankele schreden staande. Hij stapt voort als een leeuw. Hij steunt, versterkt en staalt u. Zijn ernst komt over u, de ernst der rede, getemperd door het gemoed. Hij overreedt u om de vadsige rust te haten. Hij zet u aan tot onrust, tot de werking en strijd en wrijving van groote krachten, groote gedachten, groote ondernemingen. Prikkelend, ontwikkelend en bezielend werken zijn woorden. Hij schrijft de taal, bij voorbeeld van het jaar 1637, der Statenvertaling van den Bijbel, het schoonste, meest forsche en toch soms teederste proza, dat ons land ooit heeft gehad. Hij spreekt, ja hij spreekt, zooals ik, jonge knaap, mijn meester Martinus van der Hoeven op dit Congres in 1850 heb hooren spreken, toen stil en bevend van aandoening allen als overweldigd nederzaten, bij het hooren der ontvouwing, dat de Nederlandsche natie van binnen zich moest hervormen en van binnen rijk en welvarend moest worden.

Zóó spreekt de denker: en de dichter, dien onze taal oproept, gaat nog veel verder. Hij poogt niet ons te overreden of te overtuigen: neen, met zijn reuzen-armen omvat hij ons, en voert hij ons als op vleugelen naar hooger sfeer. Zijn oogen schieten vuur. Zijn woord is muziek. Zijn taal is ‘het reusachtig orgel, dat, beurtelings zingend, trillend, bruisend, kweelend, smeekend, smachtend, schaterend en klaterend, onweerend en onweerstillend, kermend en jubelend, stervend en weder herlevend, in eindelooze melodieën al de tonen van menschelijk gevoel en verbeeldings-kracht doorloopt.’[1] Maar doorloopt met een bepaald doel. Het is den dichter niet voldoende, om enkele stemmingen weêr te geven; neen, hij heeft iets te zeggen, hij heeft gedachten, de hoogste gedachten, aan zijn volk mede te deelen. Hij kent de hartstochten van zijn volk, om ze te veredelen. Hij heeft de wanklanken gehoord, om ze tot een oplossing te brengen. Hij beveelt schrik en medelijden, afschuw en bewondering. Hij openbaart de diepste en fijnste opvattingen van het schoone en verhevene. Hij wil

1) Da Costa.

groote kunst. Hij brengt in vervoering en sleept de geesten mede, naar boven. Hij bekommert zich niet om volks-gunst. Hij zweeft - adelaar die hij is - koninklijk over rots en gebergte, over beemden en bosschen. En terwijl hij zijn roeping volgt, blijkt hij meester te zijn van zijn taal, gelijk van zijn onderwerp, beheerscht hij de taal, zonder ooit haar geweld aan te doen.

Wat zoek ik te beschrijven? Wij gedenken hier het geboorte-jaar van Vondel, den oudsten en rijksten van onze dichters. In Vondel nu had onze taal in de zeventiende eeuw den dichter, dien zij liefhad. De adel van zijn karakter wedijvert met den rijkdom van zijn genie. De gloed en liefelijkheid zijner dichtergave wordt begeleid door zijn scherp vernuft en degelijke kennis. Maar niets haalt bij zijn tooveren met de Nederlandsche taal. Hoe gevleugeld zijn de woorden! Hoe frisch zijn de vormen, waarin de beelden bij hem zijn vervat! Wat huwt zich de klank aan de beteekenis zelve der woorden! Men hoort en voelt de natuur leven en weven in zijne liederen en reizangen. Heeft ooit in Nederlansch dicht het water melodischer geruischt dan in Vondels verzen? Gij denkt aan den rei uit den Noach:

> Zou het al zincken en vergaen:
> Waer bleef de zwaen,
> Waer bleef de zwaen?

Hij grijpt in het gemoed van zijn volk. Heeft ooit een Nederlandsch dichter zijn volk zulk een blos in het gelaat gejaagd, als toen hij zijn lied op Oldenbarneveld aanhief:

> Hadt hij Hollant dan gedragen
> Onder 't hart.....

Toen deed de dichter de moedertaal getuigen tegen het verdwaasde vaderland.

III.

Moedertaal en Vaderland: tusschen die twee spijlen beweegt zich mijn toespraak. Maar het begrip ‘moedertaal’ is toch nog van wijder omvang. Zoovelen wij hier zijn, wijzen wij niet op hetzelfde vaderland: maar allen hebben wij één moedertaal gemeen.

Den kring van die moedertaal uit te breiden is onze leus. Onze congressen hebben tot nu toe voor een ieder duidelijk gemaakt, dat, bij volle eerbiediging der staats-grenzen, onze Dietsche stam in de taal overal zich kan aanéénsluiten.

Mijn gansche betoog heeft geen andere strekking dan goed te doen inzien, dat - indien wij werkelijk maar leven, indien er pit in ons steekt - onze taal nog een schoone toekomst heeft.

Ons taalgebied is zoo klein niet. Staats-grenzen zijn op dit gebied waarlijk niet de lijnen of palen van afscheiding. De hoofdvraag is slechts, of wij maar wakker blijven. Ons Noord-Nederland heeft in dat opzicht historisch misschien een fout begaan, is zwakker gebleven dan het behoefde. De Oranje's zagen het wellicht beter in dan onze regenten-familiën. Gij herinnert u, dat de Oranje's - de vier groote eerste prinsen - altijd hun best gedaan hebben, ons land zoo mogelijk aan de Oostzijde uit te breiden. Oost-Friesland en het Kleefsch-Geldersche was een tijdlang in hun bezit. En zeker: wanneer die politiek door de Staten-Generaal krachtig was gesteund, zou er aan de landzijde een vrij wat steviger Noord-Nederland zijn gekomen. Er was daar aanleiding genoeg, om onze taal te doen aannemen. In de zestiende eeuw sprak men er bijna denzelfden tongslag. De wederdoopers uit Leiden en Munster spraken dezelfde spraak. En twee eeuwen lang - in de 17^{e} en 18^{e} eeuw - zag men in die streken zoozeer op tegen de macht en rijkdom der Republiek, dat onze taal gemakkelijk overheerschend had kunnen worden. Ik herinner mij nog zeer goed uit mijn kindsche jaren - ik woonde in Nijmegen - dat in Kleef het Hollandsch de taal der vermogende rijke lieden was. Dit alles is verloren, omdat in de zeventiende eeuw onze regenten, tegenover de landpolitiek der Oranje's, de staatkunde

der zee, de heerschappij van den Oceaan, met het bezit der koloniën in het verschiet, deden zegevieren. Is het een dwaling geweest, dan is het de meeste glorie-rijke dwaling geweest, een fout, die wij nog altijd weder zouden begaan. Maar een feit is het, dat in Europa ons taalgebied daardoor iets is verkleind. Daarentegen wierpen diezelfde regenten, met den zwaai eens zaaiers, de kiemen van onze taal in Oost-Indiën, in Noord-Amerika en in Afrika.

Het is heden mijn taak niet te ontleden, waarom Nieuw-Amsterdam niet heeft kunnen stand houden tegenover Nieuw-York: maar wel is het mijn dankbare plicht, u er op te wijzen, dat in Afrika - dank zij de stoere, niet genoeg te waardeeren veerkracht der Boeren in den Transvaal - de kansen weder schoon staan, om ons taalgebied uit te breiden. Kon dáár in Zuik-Afrika een 'grooter' Nederland stand houden, welk uitgebreid veld zou er dan voor onze schoone en smijdige moedertaal zijn veroverd! Met spanning en schaamtegevoel over onze eigen zwakheid en kleinzieligheid, volgen wij in Noord-Nederland steeds de kloeke daden van onze broeders dáár in Afrika. Hun scherpe schoten hebben dubbel doel getroffen: zij hebben den Engelschen vijand tot staan gebracht, en ons zelven opgewekt uit onze zeurige staatkundige atmosfeer, uit de modder van onze zelfgenoegzaamheid. Godlof: enkele kloeke mannen hebben dit jaar onder ons voor het eerst wat practische hulp, wat meer dan woorden, aan die Boeren kunnen aanbieden. Ik geloof, dat onze taal de namen van die mannen zal onthouden. Wanneer eens een groot vrij volk dáár bloeiend zal leven: wanneer het scheppings-vermogen van onze taal dáár fier zich kan ontplooien: wanneer een dichter dáár opstaat om de daden van dien volkstam te bezingen: dan zal het ons duidelijk worden, wat wij - waarlijk niet door eigen werken en inspanning - gewonnen hebben. De macht der taal zal dan een triomf vieren.

Maar wat droom ik! Niet naar Afrika heb ik thans mijn blikken te wenden. Ik heb de hand te reiken aan u, mijn Vlaamsche vrienden.

Ook gij hebt te strijden gehad, om in uw schoone gewesten de rechten van uw taal te doen handhaven. Er bedreigde u een vijand, die, in naam der staatkunde, u wilde beduiden uw trouwhartige taal te verlaten, om de internationale diplomaten-taal

van het fransch voor goed als een soort van nationale taal te gebruiken. De politiek uwer regeering was over het algemeen een knappe vooruitziende staatkunde, en er was eenig uitzicht, dat uw eerste koning Leopold uw denkwijze ook in dit opzicht zou plooien. Zoo dachten vóór veertig jaren de geleerden in Europa, die het volk niet kennen. Hoe bedrogen zij zich! Waar de moedertaal eens door het kind is gestameld, door den jongeling en het meisje bij het ontwaken der levens-lente is gesproken, daar ruimt zij nooit de plaats. De taal heeft niet alleen macht: zij is een macht. Bij ons wist een Gerrit de Clercq vóór veertig jaren de toekomst beter te duiden. 'Dat in een democratisch land als België - zoo schreef hij in 1847 - de Vlaamsche beweging *moet* zegevieren, behoeft bijna geen betoog'. Wij voegen er niets bij: slechts dit ééne: in Augustus 1887 sprak voor het eerst uw troons-opvolger, de jonge prins Boudewijn, te Brugge, den Vlamingen in het Vlaamsch aan.

Dit is een teeken des tijds, dat wij hier in Holland met groote vreugde begroeten. De besten onzer waardeeren uw Vlaamsche beweging zeer hoog. Terwijl wij soms, wanneer wij aan zekere eigenliefde toegeven, onze meer ingetogen karaktertrekken zouden willen dekken door den naam van onzen grootsten schilder Rembrandt, die wel is waar met het licht penseelde, maar overigens zoo weinig kleuren op zijn palet gebruikte, die vooral in concentratie van kracht zijn kunstgeheim zocht: - hebben wij steeds in u, o Vlamingen, de zonen van den kleurrijken Rubens begroet. Hij is altijd en in alles uw meester. Boven allen steekt hij bij u uit, de veelzijdige, grandiooze, onstuimige, forsche, gezonde, kwistige, onuitputtelijke, ongedwongene, uitbundige, luisterrijke, lyrische, zwierige Rubens. Bij hem ook wel de realistische trek: maar vooral koloriet en glans: een zin, om de wereld en haar vreugde lief te hebben: een zintuig, om het uitwendige, het uiterlijke goed op te vatten en weer te geven. Al schildert hij keer op keer den hemel: wat klampt hij zich vast aan de aarde, en maakt hij zich daarvan meester! En die aarde is voor hem Vlaanderen. Hij neemt dat Vlaanderen in zich op met al de sympathieën, die zijn land in de zestiende en zeventiende eeuw had, met zijn catholieke overlevering, met zijn eerbied voor vorstelijk gezag. Op alle punten onderscheidt hij zich van

zijn Hollandschen broeder en evenknie in het Noorden, die van gansch andere beginselen in het leven uitgaat. Maar op zijn beurt weet hij een even sterk oorspronkelijke bladzijde in het boek der kunst te beslaan. Hij zet in zijn schilderijen alles in leven en in gang. Als in hartstochtelijken rhythmus schijnt alles zich te bewegen. De teekening is even stout als breed. En in den volkomensten overvloed en volheid worden kleur en licht over alles uitgegoten. Daar is iets schallends in zijn schilderijen. Men meent er waarlijk soms den klank van den klaroen in te hooren. Vergeeft mij deze uitweiding. Ik wilde slechts even aangeven, in welk licht wij u hier zien, vertegenwoordigers der Vlaamsche beweging: en tevens als met een trek verduidelijken, welke hoop wij op uw bouwen. Gij zult niet tevreden zijn met den zoo flinken aanloop, dien uw letterkunde in de laatste vijftig jaren genomen heeft. Gij zult voortwandelen op den weg, door Ledeganck, Conscience, Tony Bergmann, van Beers betreden, en gij zult nieuwe kleurrijke beelden ons voortooveren. Uw letterkunde der toekomst moet een lichtende streep der vreugde worden, der heerlijke vreugde, dat men op Gods vruchtbare en schoone aarde mag leven. De tijden van weemoed zijn voor u ook voorbij. Gij zijt krachtig geworden en daarom zult gij zingen. In ons Holland is men wel soms eenigszins bang voor den luidruchtigen Vlaminger, en gij Vlamingen zijt ook wel eens bang voor den ietwat stemmigen Hollander. Wij willen niet uitmaken wie gelijk heeft. Of neen: wij meenen, dat beiden recht hebben, dat beide richtingen elkander aanvullen, en dat de Noord- en Zuid-Nederlandsche geest naast elkander, elk voor zich werkend, eendrachtig, te zamen, het heerlijk kleed van onze Dietsche taal zullen gaan ontrollen. De macht der taal brengt beiden te zamen, al blijft de staat hen scheiden. Als schoon symbool der toekomst, heb ik begroet het tafreel, dat mijn oogen hier te Amsterdam in October 1883 zagen. Wij stonden op de bocht van de Heerengracht, waar die deftige huizen met het volle geboomte zich het statigst in het water weerkaatsen. Daar schoot een open hofrijtuig ons voorbij naar de Spiegelstraat, en in die koets zaten naast elkander, vriendschappelijk sprekend, onze beide koningen, van Nederland en van België, die, in hun houding, de eendracht verzinnelijkten der roemrijke oude zeventien gewesten, van Vlaanderen en Holland.

Wij in Holland hebben uw geestdrift voor onze taal soms zoo noodig. Als in de armen der weelde opgevoed, versmaden wij soms uit baldadigheid en baloorigheid onze eigen schatten. Wij spreken en schrijven soms slordig. Wat meer zegt: zien wij niet soms, dat onze geleerden, om een ijdele populariteit na te jagen, in vreemde talen gaan schrijven, nu eens Fransch, dan eens Duitsch? Het doet mij in de verte denken aan de smadelijke verloochening van onze nationaliteit door een Alma Tadema. En deze nu Engelsche schilder verliest in allen geval niets van zijn kunstenaars-grootheid. Maar niet alzoo de schrijvers. In vreemde taal zich uitend, geven zij werken, die als de achterzijde van schoon tapijtwerk er uitzien. Wij hadden een geestig geleerde in Leiden, die vóór een viertal jaren gestorven is: wij bedoelen professor Dozy, den hoogleeraar der geschiedenis. Hij was een man vol smaak en humor, oyerweldigend geleerd en toch tintelend van geest. Schreef hij soms stukken, dan wist men niet wat men meer zou bewonderen, zijn vast oordeel, zijn zekeren blik, zijn bijtende satire of zijn puntig Nederduitsch. Welnu, ter wille van zekeren grootheids-zin; ging hij een zijner degelijkste werken in het Fransch schrijven, en - de zeer rijkbegaafde auteur moest weldra ondervinden, dat de geur van zijn arbeid was vervlogen. Andere geleerden volgden hem toch na, vergetend de gulden woorden van Staring, die ons opwekte, liever zóó te schrijven, dat andere natiën ons moesten vertalen. Beteekent het waarachtig iets, wat wij schrijven, dan zal men ons vertalen, of nog liever onze taal leeren, om ons te lezen; gelijk men thans weder Noorsch leert, om Ibsen en Björnson te verstaan. Maar vernedert men zichzelf in zijn taal, dan gelooft niemand meer aan onze eer en aan onze kracht. Ons eigen taalgenie laat ons zelf in den steek.

Want gij, o Nederlandsche taal - ook dit behoort tot uw macht - weet u te wreken.

Wij echter willen, moedertaal, u blijven dienen met al ons vermogen. Wij willen uw wenken opvangen, aan uw frischheid ons verkwikken, aan uw kracht ons sterken, aan uw teederheid ons overgeven. Help gij ons, waar wij voorwaarts ons spoeden. Gij leeft immers, frisscher en rijker, naarmate wij zelven met wat meer bezieling voortschrijden. Herinner ons, dat gij in uw bloeitijd ons op elk gebied der letterkunde wist te verrassen.

Dat geen bede te innig, geen bevel te dringend, geen zucht te zacht, geen lach te gul was, of gij wist een diepe, barsche, smeltende of schalksche uitdrukking daarvoor te geven. Herinner u, dat gij het vroolijke oorspronkelijke lust- en blijspel ons gaaft, als verpoozing na het inspannend dagelijksch werk. En voorts: verblijdt ons allen weder met zang en klank. In Vlaanderen en in Holland zal dan onder het werk, aan den disch, aan den huiselijken haard, uw taalmuziek weêrklinken.